DOSSIER	R/ KH.060405
OPDRACHT	OPMAAK BEHEERSPLAN O.L.V-HEMELVAARTKERK *Beschermd bij KB van 29.03.1974*
LIGGING	PROVINCIE OOST-VLAANDEREN 9620 Zottegem, Markt 1 *1ste afd., sectie A nr. 551*
OPDRACHTGEVER	KERKFABRIEK O-L-VROUW-HEMELVAART Kasteelstraat 18, 9620 Zottegem *Dhr. Pierre De Maesschalck, voorzitter*
ARCHITECTEN	Ivan Michiels, *penhouder* Trapstraat 2, 9620 Zottegem *info@architectmichiels.be, 0475 / 27 43 42* Luc De Backer & Veerle Nys Bodegemstraat 21, 1740 Ternat *lucdebacker.architect@skynet.be 0478/25.21.72* *veerle@z-ed.be 0477 / 20 39 93*
DATUM	15.06.2017

BEHEERSPLAN O.L.V-HEMELVAARTKERK - BIJLAGEN

BIJLAGEN

Bijlage 1 - Perimeter van het gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt

Bijlage 2 - Lijst werken
Lijst van premiegerechtigde werken
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating

Bijlage 3 - Lijst cultuurgoederen die in aanmerking komen voor een premie

Bijlage 4 - Beschermingsbesluiten
Beschermingsbesluit 0702, monument (KB 29.03.1974)
Beschermingsbesluit 1626, stadsgezicht (MB 22.05.1981)

Bijlage 5 - Document eigendomssituatie

Bijlage 6 - Inventaris archeologie (historische stadskern) & bouwkundig (O.L.V-Hemelvaartkerk)

Bijlage 7 - Glas-in-lood : onderzoeksrapport koorramen (enkel digitaal)

Bijlage 8 - Historische & materiaaltechnische studie (enkel digitaal)

Bijlage 9 - Inventaris kunstbezit KIK

Bijlage 1 - Perimeter van het gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt

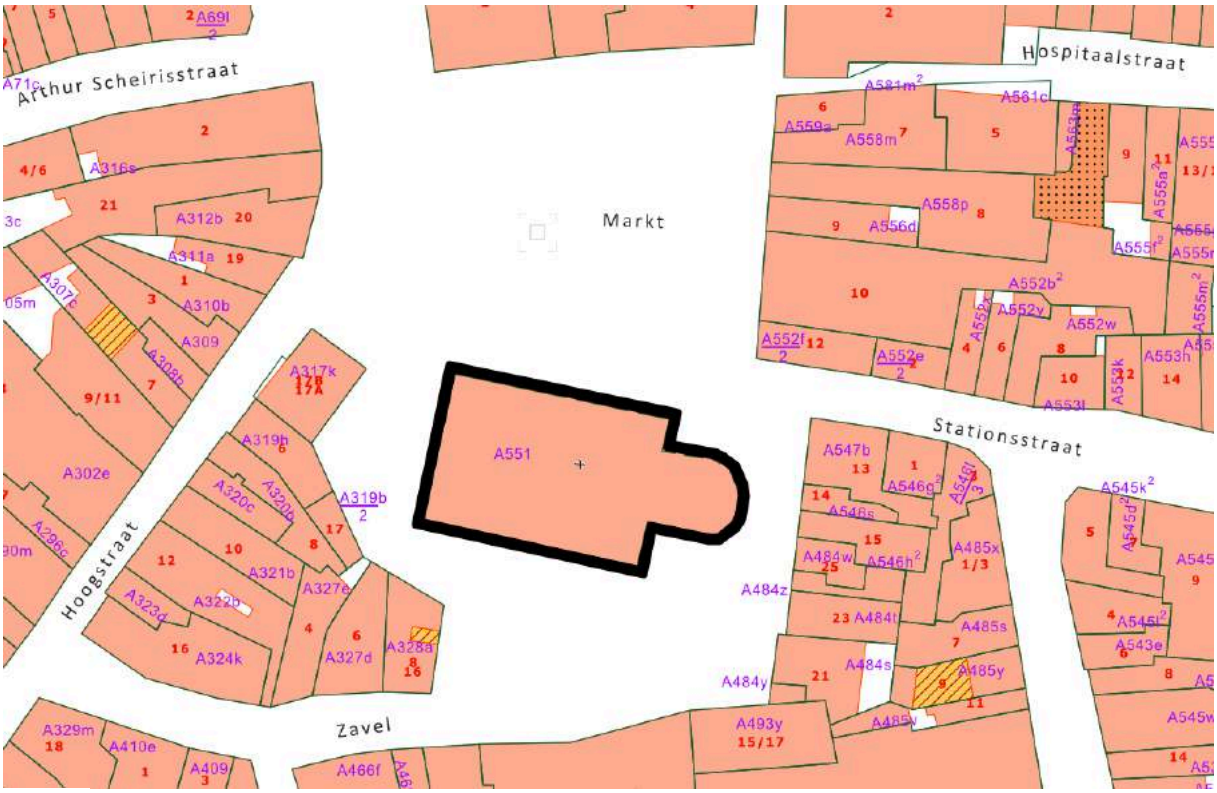

Afbakening beheersplan : Contouren van de kerk (kadasterplan)

Bijlage 2 - Lijst werken

Lijst van premiegerechtigde werken

Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating

Aard der werken	eenmalig	terugkerend	vrijstelling toelating	premie gerechtigd	forfaitaire werkzaamheden
OPSOMMING WERKZAAMHEDEN					
EXTERIEUR					
2- Riolering					
Niet geïnspecteerd, te controleren en waar nodig te herstellen/vervangen van elementen	x				
Controle & onderhoud, jaarlijks		x			
5- Metselwerken & natuursteen					
Natuursteen					
Natuusteen waar strikt noodzakelijk te hervoegen, zwaar aangetaste en afschilferende stenen te vervangen.	x			x	
Te afwijkende witte natuursteen is te vervangen door Balegemse steen of Massengis Roche Claire Jaune.	x			x	
Dekstenen te herplaatsen na aanbrengen lood, te verankeren in het onderliggend muurwerk.	x			x	
Elementen in blauwe hardsteen					
Barsten en scheuren indien storend en problematisch te verlijmen, visueel storende ontbrekende stukken in te boeten. Indien nodig elementen te vervangen.	x			x	
Metselwerk					
Metselwerk te reinigen	x				
Cementhoudend voegwerk te vervangen	x			x	
Kapotte (verpulverde) stenen te vervangen	x			x	
Te contrasterend voegwerk (oude herstellingen) te vernieuwe	x			x	
Vloeren Doornikse kalksteen, Basècles					
Te herstellen & reinigen (afschilfering)	x			x	
Onderhoudswerken : regelmatig reinigen		x			
Lambrisering marmer					
Hars- of boenwaslaag / vernislaag te verwijderen	x			x	
6- Metaalwerken					
Smeedwerk, balustrades					
Te restaureren en behandelen, alle verbindingen te vervangen door elementen in inox	x			x	
Onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken		x		x	
Topbekroningen					
Koperen pionnen na te kijken en te reinigen	x			x	
Torenkruis te restaureren en behandelen	x			x	
Onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken		x		x	
Klokkenstoel					
Stabiliteit te controleren en zonodig aan te passen.	x			x	
Zwaar verroeste elementen te vervangen, alle onderdelen te behandelen	x			x	
Onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken		x			
Ankers, voetschrapers, plintroostertjes					
Alle metalen elementen zijn roestwerend te behandelen en zwart te schilderen. Bevestigingen te controleren.	x			x	
Onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken		x		x	

Aard der werken	eenmalig	terugkerend	vrijstelling toelating	premie gerechtigd	forfaitaire werkzaamheden
Schouw					
Asbesthoudende schouwpijp te demonteren	x				
Nieuwe dubbelwandige schouw in RVS, aangepast aan de te vernieuwen stookinstallatie °*enkel betoelaagbaar indien ook de nieuwe verwarmingsinstallatie wordt betoelaagd*				x°	
Standpijpen gietijzer					
Standpijpen roestwerend te behandelen indien nodig te vernieuwen.	x			x	
Onderhoudswerken		x		x	
7- Houtwerken					
Houtstructuur					
De volledige structuur van beiaardtoren + lantaarn wordt gedemonteerd en met nieuwe kwalitatieve materialen heropgebouwd volgens bestaand model.	x			x	
Aangetast hout curatief te behandelen.	x			x	
Aangetast hout indien nodig te vervangen, alle verbindingen te controleren, herstellen, verstevigen	x			x	
Doorgezakte gordingen te verstevigen.	x			x	
Alle spantvoeten te controleren als de daken openliggen (niet zichtbaar).	x			x	
Schrijnwerk					
Ontbrekende en ingerotte elementen te vervangen, alle houtwerk te behandelen.	x			x	
Kraal in koper of lood te plaatsen op de blootgestelde lijsten.	x			x	
Metalen onderdelen te ontroesten, behandelen, en bij te regelen.	x			x	
Kapotte ruitjes te vervangen.	x			x	
Onderhoudswerken		x		x	
8- Dakwerken & regenwaterafvoeren					
Natuurleien					
Lantaarn : te vervangen	x			x	
Wanden toren : maximaal te behouden, plaatselijke herstellingen	x			x	
Galmborden : kleine plaatselijke herstellingen, maximaal te behouden indien demontage niet nodig is voor werken aan bebording of structuur.	x			x	
Dakvlakken te vernieuwen, nokpannen te demonteren, na vernieuwing leien te herplaatsten.	x			x	
Monnikskappen te vernieuwen	x			x	
Aansluitingen, lood en koper					
Toren : de detaillering van alle aansluitingen is met zorg te ontwerpen om problemen zoals die in het verleden voorkwamen uit te sluiten. Alle bekledingen en aansluitingen in koper en lood worden vernieuwd.	x			x	
Gootbodems uitpassen, gootbekleding koper te vernieuwen.	x			x	
Afvoerbuizen te vernieuwen	x			x	
Bovendaks binnenkant kopgevels te bekleden met lood van onder de deksteen tot het dakvlak.	x			x	
Onderhoudswerken		x		x	

Aard der werken	eenmalig	terugkerend	vrijstelling toelating	premie gerechtigd	forfaitaire werkzaamheden
9- Glas en glas-in-lood					
Voorzetbeglazing					
Voorzetbeglazing te plaatsen	x			x	
Glas-In-lood					
Te restaureren, herplaatsing in museale opstelling, daardoor kan gekozen voor een conserverende restauratie.	x			x	
Reconstructie brandschildering te overwegen, verder te onderzoeken	x			x	
Raambruggen : bevestiging in natuursteen te controleren op vorstschade (op cementbasis, te hard), indien nodig te vernieuwen.	x			x	
Onderhoud : periodiek af te stoffen		x			
Glas					
Gebroken ruiten te vervangen	x			x	
Mastiek te vervangen	x			x	
10- Cementeringen, mortels en voegvullingen					
Cementering bovendaks binnenkant gevels					
Cementering te verwijderen. Te bekleden met lood van onder de deksteen tot het dakvlak.	x			x	
11- Behandelingen vocht en ongedierte					
Houtstructuur					
Preventieve en curatieve behandeling van alle onderdelen	x			x	
Opstijgend vocht					
Injecties opstijgend vocht	x			x	
Zoutbehandeling					
Zoutbelaste muren (oa strooizouten zuid) te behandelen	x			x	
Plaatselijk zoutbelasting in vloeren en lambrisering, te behandelen	x			x	
14- Schilderwerken					
Alle hout- en metaalwerk is te behandelen en schilderen in de originele kleuren.		x		x	
Onderhoudswerken		x		x	
17- Isolatiewerken					
Klavierkamer : isolatie aan te brengen	x				
19- Veiligheid en toegankelijkheid					
Toegankelijkheid					
Lantaarn : toegankelijkheid te verbeteren door de aanpassing van de positie en afmetingen van de toegangsluiken, en het plaatsen van staphaken of veiligheidsogen op de vertikale stijl tpv het luik tussen onderste en bovenste lantaarn.	x			x	
Luik te plaatsen boven torentrap naar klavierkamer, verbeteren toegankelijkheid beiaardlantaarnkamer.	x			x	
Loopbruggen te plaatsen met stootplank en borstwering.	x			x	
Trappen					
Verzwakte onderdelen te vernieuwen, verbindingen en bevestigen te controleren en te herstellen. Alle hout curatief- en preventief te behandelen.	x			x	
Ladders					
Te vervangen door een genormeerde ladders	x			x	
Zijbeuken : ladders te plaatsen	x			x	
Nieuwe ladder te plaatsen in de kapconstructie tussen onderste en bovenste lantaarn. Te onderzoeken of een metalen ladder kan worden geplaatst tussen de klokken.	x			x	

Aard der werken	eenmalig	terugkerend	vrijstelling toelating	premie gerechtigd	forfaitaire werkzaamheden
Ladder- en klimhaken					
Ladderhaken te vervangen door genormeerde klim- en ladderhaken	x			x	
KLOKKEN, BEIAARD EN UURWERK					
Luidklokken					
Te restaureren	x			x	
Klepels te vernieuwen	x			x	
Vervangen luidassen	x			x	
Beiaard					
Te restaureren	x			x	
Eventuele uitbreiding	x				
Controle en onderhoud :					
1- Reguliere/gewone werkzaamheden aan de beiaard, jaarlijks		x	x		
2- Bijzondere/buitengewone werkzaamheden, 5à10-jaarlijks na restauratie		x		x	
Automatisch speelwerk					
Te restaureren	x			x	
Elektrische bedrading te vernieuwen, elementen met slijtage te herstellen of vervangen	x			x	
Controle en onderhoud		x	x		
Klavier					
Te restaurenen	x			x	
Controle en onderhoud		x	x		
Uurwerk					
Te vernieuwen	x			x	
Controle en onderhoud		x	x		
INTERIEUR					
Afwerkingslagen					
Volledig interieur te schilderen met verf die de originele materie benadert, eventueel deels met herneming van de neogotiek.	x			x	
Houten beelden					
Te restaureren	x			x	
Beeld (Maria) tpv nieuw orgel : terug op sokkel te plaatsen na restauratie	x			x	
Onderhoud : periodiek af te stoffen		x			
Gipsen beelden					
Te restaureren	x			x	
Onderhoud : periodiek af te stoffen		x			
Stenen hoofdaltaar					
Te herstellen & behandelen	x			x	
Onderhoud : periodiek af te stoffen		x			
Houten kerkmeubilair					
Te herstellen & behandelen (boenen)	x			x	
Onderhoud : periodiek af te stoffen		x			
Schilderijen					
Te restaureren	x			x	
Onderhoud : periodiek af te stoffen		x			
Sacristie					
Lambrisering te herstellen na herplaatsing elektrisch bord	x			x	
Lambrisering en meubilair te behandelen (opboenen)		x	x		
Buitenschrijnwerk te herstellen en behandelen, glas-in lood te restaureren	x			x	
Soepele vloerbekleding te verwijderen en plankenvloer te herstellen	x			x	
Plafond : te herstellen en te schilderen	x			x	
Onderhoud : houtwerk periodiek af te stoffen, vloer te boenen		x			

Aard der werken	eenmalig	terugkerend	vrijstelling toelating	premie gerechtigd	forfaitaire werkzaamheden
Hulpsacristie & stooklokaal					
Buitenschrijnwerk te herstellen en behandelen, glas-in lood te restaureren	x			x	
Sanitair te moderniseren	x				
Wanden en plafonds te herstellen en schilderen	x			x	
Compartimentering stooklokaal : Rf deur en wand te plaatsen	x				
Stooklokaal : waterdichtingswerken en vochtbehandeling	x			x	
TECHNISCHE INSTALLATIES					
Beveiliging					
installatie mechanische en elektronische beveiliging (2016, via stockaanbesteding) - controle en onderhoud		x	x		
Bliksemafleiding					
vernieuwd (2016, via stockaanbesteding) - - controle en onderhoud		x	x		
Torenuurwerk					
te herstellen	x			x	
onderhoud		x			
Verwarming					
installatie te vernieuwen	x			x°	
° *enkel betoelaagd indien noodzakelijk ter conservering van waardevolle en beschermde cultuurgoederen, te staven.*					
onderhoud		x			
Elektriciteit					
installatie te vernieuwen	x				
Positie hoofdbord (sacristie) te herbekijken	x				
Verlichting					
installatie te vernieuwen	x				
Verlichting zolders (inspectie)	x			x	
Geluidsinstallatie					
installatie te vernieuwen	x				
Orgel					
te herstellen	x		x		
Onderhoud & stemmen, jaarlijks		x	x		
Afzuiginstallatie kaarsen					
Te installeren	x				
onderhoud		x			

Bijlage 3 - Lijst cultuurgoederen die in aanmerking komen voor een premie

Alle houten beelden :

HB 1- Maria met kind
HB 2- O.L.V Van Deinsbeke met schrijn
HB 3- St. Eligius op sokkel
HB 4- H. Hart Maria op sokkel
HB 5- H. Hart Jezus op sokkel
HB 6- St. Barbara op sokkel
HB 7- St. Antonius op sokkel
HB 8- St. Franciscus op sokkel
HB 9- St. Jozef met Kind op sokkel
HB 10- O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis op sokkel
HB 11- St. Anna en Maria op sokkel
HB 12- St. Aloysius van Gonzaga op sokkel

Alle gipsen beelden :

GB 1- St. Michaël op sokkel
GB 2- St. Gerardus op sokkel
GB 3- St. Theresia op sokkel
GB 4- St. Rita op sokkel
GB 5- Calvarie : Maria (met sokkel), Christus aan het kruis, en Johannes (met sokkel)
GB 6- Kruisbeeld

Het altaarschilderij en de kruisweg :

S 1- Altaarschilderij, Prins Hugolin en de H. Antonius
S 2- De kruisweg, neogotische stijl
- S 2.1- Christus wordt ter dood veroordeeld
- S 2.2- Christus neemt het kruis op zijn schouders
- S 2.3- Christus valt onder het kruis
- S 2.4- Christus ontmoet zijn bedroefde moeder
- S 2.5- S. Van Syrene helpt Christus het kruis dragen
- S 2.6- Veronica komt Christus tegemoet
- S 2.7- Christus valt onder de rechterspoort
- S 2.8- Christus troost de wenende vrouwen
- S 2.9- Christus valt een derde maal
- S 2.10- Christus wordt van zijn kleren beroofd
- S 2.11- Christus wordt aan het kruis genageld
- S 2.12- Christus sterft aan het kruis
- S 2.13- De kruisafneming
- S 2.14- De graflegging

Bijlage 4 - Beschermingsbesluiten

Beschermingsbesluit 0702, monument (KB 29.03.1974)

Beschermingsbesluit 1626, stadsgezicht (MB 22.05.1981)

MINISTERIE VAN NATIONALE OPVOEDING EN NEDERLANDSE CULTUUR

BOUDEWIJN

KONING DER BELGEN

Aan allen die nu zijn en hierna wezen zullen, Onze Groet.

Gelet op de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen, gewijzigd bij decreet van 13 juli 1972;

Gelet op het advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, gegeven op 30 oktober 1972;

Op de voordracht van Onze Minister van Nederlandse Cultuur en Vlaamse Aangelegenheden,

HEBBEN WIJ BESLOTEN EN BESLUITEN WIJ :

Artikel 1.- Als monument wordt gerangschikt, overeenkomstig de bepalingen van het artikel 1 der wet van 7 augustus 1931, op het behoud van monumenten en landschappen, de O.L.Vrouw-Hemelvaartkerk te Zottegem, bekend ten kadaster : Zottegem, 1ste afdeling, deel van het artikel 224, Sectie E/S, perceelnummer 551 (7a 10ca), eigendom van de gemeente Zottegem.

Artikel 2.- Onze Minister van Nederlandse Cultuur en Vlaamse Aangelegenheden is belast met de uitvoering van dit besluit.

Gegeven te Brussel, 29 maart 1974.

VAN KONINGSWEGE :
De Minister van Nederlandse Cultuur en Vlaamse Aangelegenheden,

P 0702

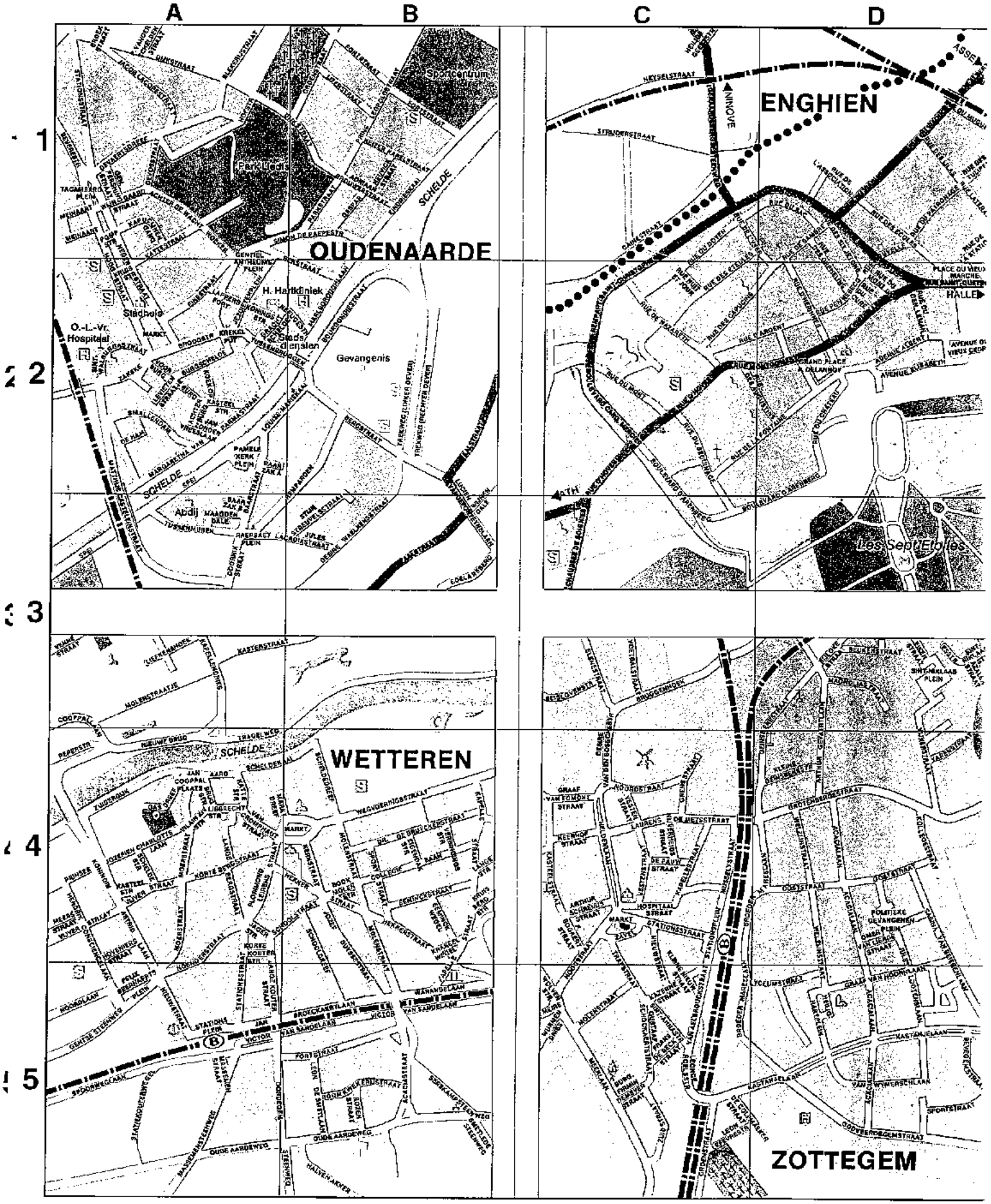
A
B
C
D
1
2
3
4
5
OUDENAARDE
ENGHIEN
WETTEREN
ZOTTEGEM
Sportcentrum
Park Liedts
H. Hartkliniek
Stadhuis
O.-L.-Vr. Hospitaal
Gevangenis
Abdij
SCHELDE
NINOVE
HALLE
Les Sept Etoiles

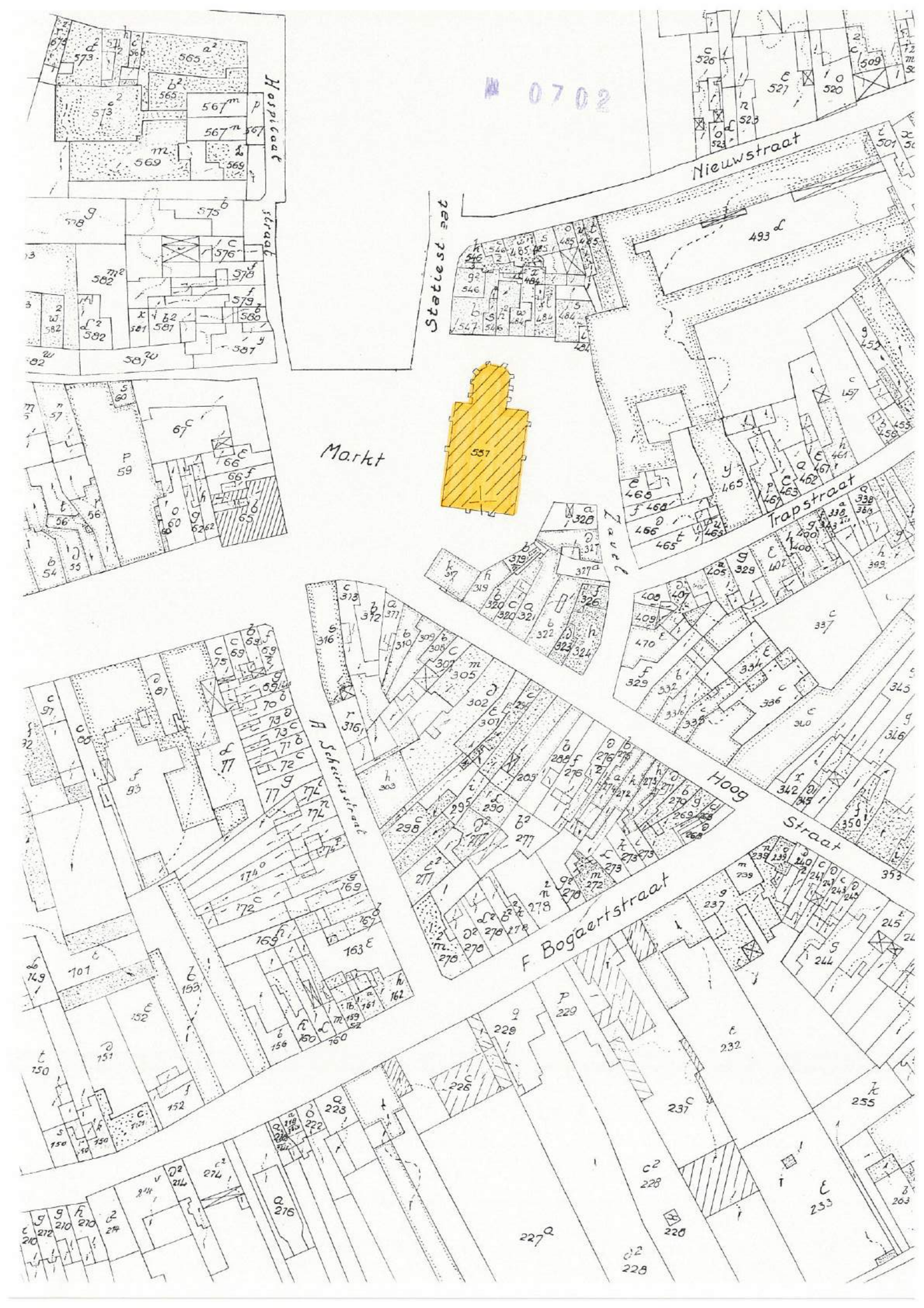
0702
Hospitaal straat
Statiestraat
Nieuwstraat
Markt
Zavel
Trapstraat
Hoog Straat
F. Bogaertstraat
A. Scheerisstraat

Zottegem 1626 22/5/81

KONINKRIJK BELGIE

MINISTERIE VAN NATIONALE OPVOEDING EN NEDERLANDSE CULTUUR

BOUDEWIJN,

KONING DER BELGEN,

Aan allen die nu zijn en hierna wezen zullen, Onze Groet.

Gelet op het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten ;

Gelet op het ministerieel besluit van 3 mei 1979 tot vaststelling van het ontwerp van lijst van voor bescherming vatbare monumenten en stads- en dorpsgezichten ;

Gelet op de beslissing van de Staatssecretaris van 7 november 1980 tot verlenging van de inschrijving op voormeld ontwerp van lijst ;

Gelet op het advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen van 5 februari 1981 ;

Op de voordracht van Onze Staatssecretaris voor de Vlaamse Gemeenschap,

HEBBEN WIJ BESLOTEN EN BESLUITEN WIJ :

Artikel 1 : - Worden beschermd als monument overeenkomstig de bepalingen van het decreet van 3 maart 1976, om reden van de architectuur-historische waarde :

- het stadhuis (gevels en bedaking), gelegen Grote Markt 1, te Zottegem, bekend ten kadaster : Zottegem, enige sectie, perceelnummer 65 B, eigendom van de stad Zottegem.

- de voormalige dekenij, thans Katholieke Kring (gevels, interieur, bedaking), gelegen Markt 4, te Zottegem, bekend ten kadaster : Zottegem, enige sectie, perceelnummer 67 C (deel), eigendom van : V.Z.W.D. Katholieke Kring - Markt 4 - 9620 Zottegem.

./..

Artikel 2 : - Wordt beschermd als monument overeenkomstig de bepalingen van het decreet van 3 maart 1976, om reden van de artistieke waarde :

- de smeedijzeren gaslantaarn met houder, gelegen hoek Markt 12 - A. Scheirisstraat 22, te Zottegem, bekend ten kadaster : Zottegem, enige sectie, perceelnummer 316 G, eigendom van :
  De Heer Vermeire
  Markt 22 - 9 620 Zottegem

Artikel 3 : - Worden beschermd als stadsgezicht overeenkomstig de bepalingen van het decreet van 3 maart 1976, om reden van de historische waarde :

- het stadscentrum van Zottegem, gevormd door de Markt als kern met de daarbij aansluitende straten, zoals afgebakend op bijgaand plan.

- de Ledebergstraat, te Zottegem, zoals afgebakend op bijgaand plan.

Artikel 4 : - Wordt beschermd als stadsgezicht overeenkomstig de bepalingen van het decreet van 3 maart 1976, om reden van de architectuurhistorische waarde :

- de grote woning in de Zuidstraat, te Zottegem, samen met de tuin en het aanpalend perceel, zoals afgebakend op bijgaand plan.

Artikel 5 : - Onverminderd de bepalingen van het koninklijk besluit van 6 december 1976 tot bepaling van de algemene voorschriften inzake instandhouding en onderhoud van monumenten, stads- en dorpsgezichten, worden voor de behartiging van het algemeen belang de volgende beperkingen aan de rechten van de eigenaars gesteld : behoudens geldig verleende machtiging, overeenkomstig de bepalingen van het artikel 5 van het decreet van 3 maart 1976, is het verboden :

1. op de hogervermelde percelen de werken uit te voeren vermeld in artikel 44 van de wet van 29 maart 1962, houdende de organisatie van de ruimtelijke ordening en de stedebouw ;
2. de ordonnantie en het uitzicht van de percelen en van de zich erop bevindende onroerende goederen te wijzigen.

./..

Artikel 6 : - Onze Staatssecretaris voor de Vlaamse Gemeenschap is belast met de uitvoering van dit besluit.

Gegeven te Brussel, 22 mei 1981.

VAN KONINGSWEGE :
De Staatssecretaris voor de Vlaamse Gemeenschap,

R. DE BACKER - VAN OCKEN.

67.1
22-5

Bijlage 5 - Document eigendomssituatie

FEDERALE OVERHEIDSDIENST
FINANCIEN

KANTOOR DER REGISTRATIE
Zavel, 1
9620 ZOTTEGEM
09/360 09 97
09/361 10 20
PR 679-2003245-01
Toegankelijk elke werkdag van 8 tot 12u

A T T E S T

De ondergetekende, e.a. Inspecteur der registratie te Zottegem, bevestigt op het zien van de bescheiden
waarover hij beschikt, dat de genaamde(n)
STAD ZOTTEGEM , Markt 1, 9620 Zottegem

Eigenaar is van : ZOTTEGEM 1°AFD
07A 10CA kerk Markt + 1 Sie A 551

Titel : ingeschreven op die naam sedert het begin van het kadaster.

Kost : 7.5 €
LB 470/06

Zottegem, 8 november 2006
vr De e.a. Inspecteur a.i.
De bestuursassistent,
G. JOOS

Bijlage 6 - Inventaris archeologie (historische stadskern) & bouwkundig (O.L.V-Hemelvaartkerk)

De Inventaris van het Archeologisch Erfgoed

Historische stadskern van Zottegem (ID: 300550)

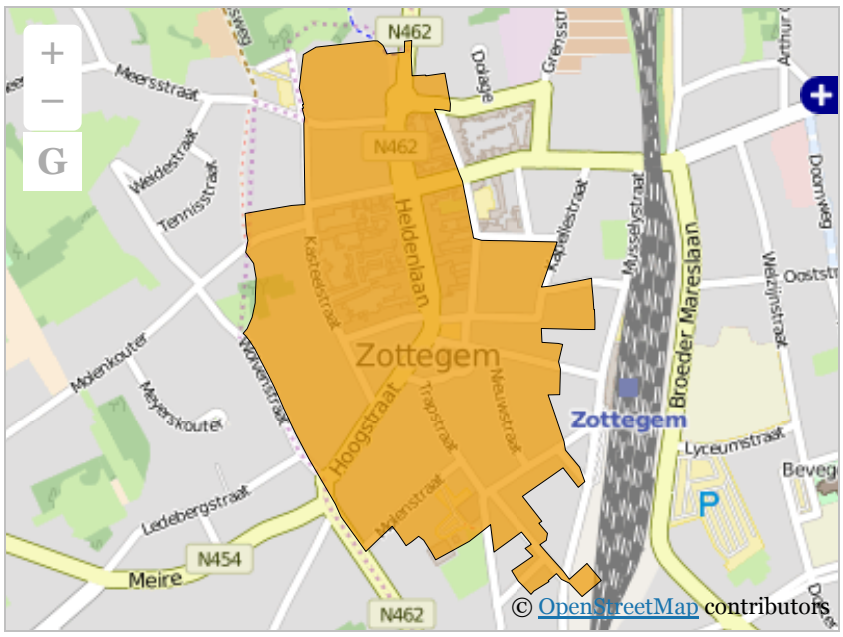

Administratieve gegevens

Alternatieve naam	Sottegem
Provincie	Oost-Vlaanderen
Gemeente	Zottegem
Deelgemeente	Zottegem
Locatie	Zottegem (Zottegem)
Beschermingen	
Links	

Juridische gevolgen

is vastgesteld als **archeologische zone** *Historische stadskern van Zottegem*

Deze vaststelling **is geldig** sinds *19-02-2016*.

Beknopte karakterisering

Typologie:	steden
Context:	
Stijl:	
Datering:	middeleeuwen, nieuwe tijd
Materiaal:	
Soort:	
Trefwoorden:	Vastgesteld

Beschrijving

Algemene Beschrijving

Zottegem is gelegen in de Vlaamse leemstreek. De historische kern is als bebouwde zone aangeduid op de bodemkaart. Ten westen en ten zuiden van het stadscentrum situeren zich droge leembodems met textuur B horizont en matig droge leembodems met textuur B horizont. Ter hoogte van de Bettelhovebeek die ten noorden e ten oosten van de historische kern gelegen is en naar de Wurmendriesbeek ten zuidwesten van de stad, komen matig droge, matig natte en natte alluviale leembodems voor. De stad bevindt zich op de noordwestflank van een heuvelrug waarop de gemeenten Grotenberge, Godveerdegem en Erwetegem gelegen zijn. Het zuiden van de historische kern ligt op ongeveer 65 m TAW en naar de Bettelhovebeek toe in het noorden daalt dit tot 50 m TAW Op het gewestplan staat de historische kern bijna volledig ingekleurd als woongebied, met enkele verspreide kleinere gebieden die aangeduid zijn als gebieden voor gemeenschapsvoorzieningen en openbaar nut.

Archeologische nota

Er zijn slechts enkele schaarse archeologische gegevens binnen de historische stadskern die wijzen op oude nederzettingssporen. Ter hoogte van de Wolvenstraat-Hoogstraat zijn twee kuilen aangetroffen die dateren uit de midden-bronstijd (De Mulder e.a. 2001; Deschieter 2001). Bij archeologisch onderzoek ter hoogte van de Heldenlaan werd een kuiltje aangesneden met een hoeveelheid ijzertijdscherven (750-500 v. Chr.) (De Wandel & Deschieter 2011, 269-271). Ook zijn er vondsten uit de Romeinse periode in de omliggende gebieden, maar deze houden geen verband met de historische stadskern en zijn aflijning.

Zottegem heeft nooit een middeleeuwse stadsversterking gekend waardoor deze niet kan dienen als leidraad bij d afbakening van de historische kern, zoals bij de meeste historische steden het geval is. De afgebakende zone omva de voornaamste historische gebouwen, straten en zones uit de late middeleeuwen, zoals die uit het primitief kadaster kunnen afgeleid worden, en dat min of meer de situatie weergeeft zoals die op oudere plannen staat weergegeven. Het gaat hierbij om het stadszicht van Sanderus uit 1644, het stadsplan op de Kabinetskaart der Nederlanden van graaf de Ferraris (1771-1778) en het primitief kadaster uit 1852.

De oudste teruggevonden vermelding van Zottegem dateert uit 1088 waar een zekere Rothardus van ‘Sotengem’ wordt genoemd (De Potter & Broeckaert 1902). De naam komt van *Sutto-inga-haim* en betekent de hoeve van de familie van Sutto (Gysseling 1960). Dit Germaans *-ingahem*-toponiem werd aangewend van de 6de tot de 8ste ee en is een regelmatig terugkerend toponiem in de regio. De heren van Zottegem hebben hun maatschappelijke en politieke machtspositie verworven bij de machtsstrijd tussen de Vlaamse Graaf en de Duitse keizer in de 11de eeu Men veronderstelt dat de eerste woonkern ontstaan is ten noordoosten van de burcht van de heer van Zottegem. laatmiddeleeuwse toponiem ‘ten dorpe’ zou hiernaar verwijzen (Van Durme 1999, 18 en 54). Onder impuls van de lokale heren heeft Zottegem zich ontwikkeld tot 'Vrijheid', die enkele kleinere agglomeraties omvatte. De eerste vermelding van deze 'Vrijheid' dateert uit 1286. In een akte uit dat jaar brengt Geraard V van Zottegem leenhulde aan Jan van Avesnes, de graaf van Henegouwen. In de late 12de eeuw zou de oorspronkelijke kern ter hoogte van burcht zich hebben verplaatst naar het zuiden toe. De reden waarom dit gebeurde is niet duidelijk. Hierbij ontsto er een centraal marktplein met parochiekerk, de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk, van waaruit de belangrijkst uitvalswegen vertrokken. De oudste aanwijzing voor de parochiekerk dateert uit 1162, wanneer het patronaat van kerk, die afhing van de kerk van Strijpen, geschonken wordt aan de premonstratenzerabdij van Mont Saint Marti (Lamarcq 1989, 142). Als vrijheid is Zottegem nooit voorzien van vestingswerken, ook grote publieke gebouwen, e uitgebreid stratennet en meerdere marktpleinen ontbreken (De Wandel & Deschieter 2011, 262-263). Zottegem kende een bloei in de 14de eeuw door de lakenproductie en door een week- en jaarmarkt. De bewoning ging zich ontwikkelen langsheen de Nederstraete, de huidige Heldenlaan, de Markt en de Hoogstraat (De Wandel & Deschieter 2011, 263). Door de verwijderde ligging ten opzichte van waterwegen en belangrijke handelswegen, en door de invloedssfeer van andere meer belangrijke steden onder meer in de Dender- en Scheldevallei, speelde Zottegem vóór de 19de eeuw slechts een eerder centraliserende rol voor de lokale nijverheid.

In de binnenstad van Zottegem zijn al enkele archeologische waarnemingen en opgravingen gebeurd. Dit was onc meer het geval bij restauratiewerkzaamheden eind jaren ’80 en midden jaren ‘90 van vorige eeuw en in 2001 op d site van het kasteel van Egmont (Van Eenhooge 1995; Van Eenhooge 2013; De Schieter & De Mulder 2002). Hierl kwamen de restanten van drie stenen gebouwen aan het licht. Een eerste werd geïnterpreteerd als elementen van een stenen donjon die de 15de-eeuwse burcht voorafging. Daarnaast kwam ook de castrale kapel uit de 12de eeuw aan het licht. Het gaat om een romaans zaalkerkje (7 x 13 m) met vierkant koor. Bij dit kerkje werd ook een gedee van de begraafplaats aangesneden. Deze castrale kapel zou al in de 12de eeuw uitgegroeid zijn tot de eerste parochiekerk van Zottegem en situeerde zich binnen het voorhof van de burcht. In de loop van de 14de of 15de ee wordt een nieuwe kerk gebouwd, de huidige parochiekerk ter hoogte van de Markt. Naast de castrale kapel en

donjon werd nog een derde gebouw geattesteerd op de kasteelsite. Het gaat om een stenen zaalgebouw dat werd opgetrokken na de verdere uitbouw van de burcht op het eind van de 12de - begin 13de eeuw. Ook in het meer zuidelijk deel van de stad is er archeologisch onderzoek uitgevoerd. Op de 'Remussite' (Hoogstraat-Wolvenstraat) zijn er indirecte aanwijzingen voor de aanwezigheid van 10de-11de-eeuwse bewoning in de onmiddellijke omgevi Daarnaast werden ook verschillende laat- en post-middeleeuwse sporen aangesneden (De Schieter 2001). Ook bij het onderzoek ter hoogte van de Heldenlaan werden restanten uit dezelfde perioden aangetroffen, met onder and aanwijzingen voor de activiteiten van één of meerdere pottenbakkers in de 13de eeuw.

Evaluatie van de bewaringstoestand en motivatie voor de afbakening

Uit archeologisch onderzoek in de Zottegemse binnenstad blijkt duidelijk dat de historische stad over het algeme een vrij goed bewaard en zeer gevarieerd bodemarchief bevat, dat het resultaat is van een continue bewoningsgeschiedenis.

De bewaring van de grondsporen is variabel naargelang de verstoringen die zowel in het heden als in het verleden zijn gebeurd. De anorganische resten zullen over het algemeen goed bewaard zijn, zoals dat al bij het archeologisc onderzoek in de binnenstad kon vastgesteld worden. Wat betreft de bewaring van organische resten is er moment niet echt duidelijkheid.

De stedelijke ruimte bewaart sporen van samenlevingen die daar achtereenvolgens aanwezig waren en deze ruimt aan hun noden hebben aangepast. Ze is met andere woorden het resultaat van een complex traject waarbij de invulling veranderlijk was naar gelang de sociaal-economische, maatschappelijke en institutionele context. Meer nog dan bij dorpen hebben stadsplattegronden een cumulatief karakter en verschillende fasen. De meeste steden zijn niet als geheel gepland, maar hebben vaak een oude nederzettingskern die teruggaat op een oude burcht of abdij, een economische infrastructuur of andere. Soms kunnen deze zelfs refereren naar een oudere, vroeg- of pre middeleeuwse aanwezigheid.

Het gebruik van de 19de-eeuwse kadasterkaart als bron voor het onderzoek naar de historische gelaagdheid van e stad wordt gesuggereerd omdat deze een tijdsbeeld geeft van net voor de industrialisering en omdat dit de eerste nauwkeurige versie van het kadaster is met perceelsaanduiding. De oorspronkelijke perceelsindeling van een stad een relatief stabiel element in de plattegrond, die vaak een prestedelijke oorsprong kent. Ondanks de processen v herverdeling blijven oude bezitsgrenzen en straatpatronen toch lang zichtbaar in het stedelijke landschap. De historische stedelijke kernen zijn immense archeologische sites en behoren tot de meest uitgebreide en complexe sites ter wereld, zowel in extensie als in stratigrafie. Tegelijkertijd zijn deze sites door permanente verstedelijking stedelijke ontwikkeling ter plaatse zwaar bedreigd (Tys e.a. 2010).

De stad Zottegem is nooit van stadsmuren voorzien, waardoor andere afbakeningsgrenzen gezocht zijn, meestal e weg en één of meerdere perceelsgrenzen. De afbakening van de historische kern is gebaseerd op de spreiding van bewoning van het stadscentrum zoals die op het primitief kadaster en de kaart van J.J. de Ferraris geregistreerd staat. Deze grens omvat de burcht van de heren van Zottegem en de bewoning langsheen de grote in- en uitvalswegen. De noordelijke afbakening bestaat uit de perceelsgrens van het domein van het kasteel van Egmont die overeen komt met het valleitje van de Bettelhovebeek. In het oosten bestaat de grens uit verscheidene perceelsgrenzen en een aantal straten: Vestenstraat, De Pauwstraat, Kapellestraat, Hospitaalstraat, Kleine Nieuwstraat. De zuidelijke afbakening wordt gevormd door enkele perceelsgrenzen en de Molenstraat. Voor de westelijke begrenzing is van zuid naar noord gebruik gemaakt van: Meerlaan, Wolvenstraat, perceelsgrenzen, Molenkouter, perceelsgrenzen, Kasteelstraat en opnieuw enkele perceelsgrenzen.

Bibliografie

Flandria Illustrata, Antonius Sanderus, uitgegeven in 1641-1644, 2 delen.

Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden voor Zijn Koninklijke Hoogheid de Hertog Karel Alexander van Lotharingen, Jozef Jean François de Ferraris, Koninklijke Bibliotheek van België, uitgegeven in 1770-1778, schaal 1:11.520 herleid naar 1:25.000.

Gereduceerde Kadasterkaart van België, Dépôt de la Guerre, uitgegeven in 1845-1855, schaal 1:20.000.

DE MULDER G. & DESCHIETER J. 2005: Zottegem. Het archeologisch onderzoek in de stadskern, *Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 2004*, 165-166.

DE MULDER G. & DESCHIETER J. 2006: Archeologisch onderzoek in de Zottegemse stadskern (2004) (O.-Vl.), *Archaeologia Mediaevalis* 29, 56-57.

DE MULDER G., DESCHIETER J. & VAN STRYDONCK M. 2001: Sporen uit de midden-bronstijd te Zottegem (O Vl.), *Lunula. Archaeologia protohistorica* IX, Dendermonde, 10.02.2001, 17-18.

DE POTTER F. & BROECKAERT j. 1902: *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 5de reeks, 8ste deel, Gent.

DESCHIETER J. 2000: Zottegem: "Er zit meer dan je denkt...": archeologisch noodonderzoek in Zottegem, *Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarboek van de provincie Oost-Vlaanderen 1999*, 159.

DESCHIETER J. 2001: 'Rommel onder Remus...' Archeologisch noodonderzoek in de Zottegemse stadskern, *Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen* X.1, 181-202.

DESCHIETER J. & DE MULDER G. 2002: Zottegem. Over de grafelijke burcht en een hospitaal, M*onumentenzor en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2001*, 169-170.

DESCHIETER J. & DE WANDEL T. 2009: *Opgravingsverslag 'De Nieuwe Poort' Hoogstraat Zottegem*, onuitgegeven rapport.

DESCHIETER J. & DE WANDEL T. 2007: Tussen pot en pint. Archeologisch onderzoek in de Hoogstraat, *Archeologische kroniek van Zuid-Oost-Vlaanderen Bijdragen* 10, 83-104.

DESCHIETER J. & DE WANDEL T. 2009: Over een baby in een kookpot onderweg naar de limbo... Een neonatal bijzetting uit de late middeleeuwen in de Hoogstraat te Zottegem, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 14, 453-468 (73-88).

DE WANDEL T. & DESCHIETER J. 2011: Opgraving Heldenlaan Zottegem, site Vandenbossche, *Handelingen va het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 15, 259-275 (71-87).

DE WANDEL T. & DESCHIETER J. 2011: Cachepots: verborgen laatmiddeleeuwse potten bij bloemist, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 15, 253-257 (65-69).

GYSSELING M. 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en Wes Duitsland* II, Gent.

LAMARCQ D. 1997: Het Egmontkasteel in Zottegem. Van burcht tot bibliotheek, *Zottegems genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen* VIII, 59-65.

LAMARCQ D. 1989: De bouwgeschiedenis van de O.L.V.Hemelvaartkerk te Zottegem, *Handelingen Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 4, 141-162.

TYS D., BUYLE E., VERDURMEN I. & CANTERS F. 2010: *Vectorisering en karakterisering van nederzettingskernen op basis van het zgn. 'gereduceerd kadaster'*, Skar-Rapport 5, Brussel.

VAN DEN BOSSCHE H. 1990: De Burcht en het kasteel van Zottegem, *M & L* 9.3, mei-juni 1990, 12-48.

VAN DURME 1999: Plaatsnamen te Zottegem en Strijpen, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 9, 3-208.

VAN EENHOOGE D. 2013: Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek aan het Egmontkasteel in Zottegem, *Handelingen Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 16, 261-282.

VAN EENHOOGE D. 1995: Zottegem - Het Egmontkasteel, *Archeologie, monument en landschap*, s.l., Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Leefmilieu en Infrastructuur, Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumenten en Landschappen, Afdeling Monumenten en Landschappen.

https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/20795 (geraadpleegd op 28 juli 2014).

Bron: AZ-dossier
Auteurs: Moens

Datum tekst: 2014

Relaties

- maakt deel uit van Zottegem

Versies

U kunt deze pagina citeren als:

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Historische stadskern van Zottegem*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/300550 op 03-03-2016 17:03.

© 2007-2015 Onroerend Erfgoed - Contacteer ons - Gebruiksvoorwaarden -

Veelgestelde vragen

De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed

Parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart (ID: 9661)

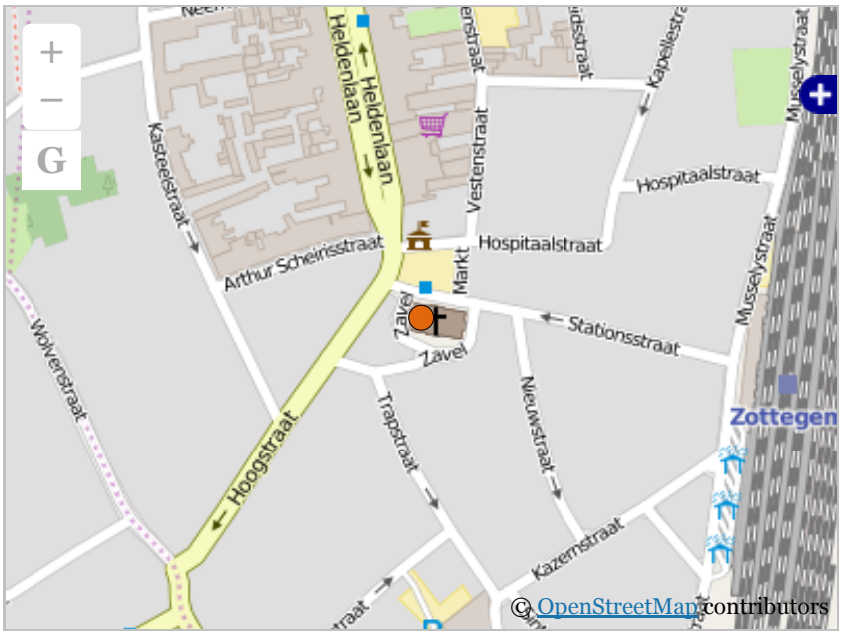

Alle foto's

Administratieve Gegevens

Alternatieve naam:	
Provincie:	Oost-Vlaanderen
Gemeente:	Zottegem
Deelgemeente:	Zottegem
Adres:	Markt zonder nummer
Status:	Bewaard
Vastgesteld:	Ja (Vaststelling Bouwkundig Erfgoed 28-11-2014)
Beschermingen:	▪ OO001668 ▪ OO002348
Gebeurtenissen:	▪ Actualisatie Zottegem (actualisaties: 19-04-2007 - 03-05-2007). ▪ Adrescontrole Zottegem (adrescontroles: 11-12-2007 - 11-12-2007). ▪ Inventarisatie Zottegem (geografische inventarisatie: 01-01-1978 - 31-12-1978).
Verdere informatie:	▪ BALaT KIK-IRPA ▪ Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk, Zottegem | De geschiedenis ... | Flickr - Photo Sharing! ▪ Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk, Zottegem | De geschiedenis ... | Flickr - Photo Sharing!

Beknopte karakterisering

Typologie:	parochiekerken
Context:	

Stijl: gotiek, neogotiek

Datering: 14de eeuw, tweede helft 19de eeuw, tweede kwart 18de eeuw

Materiaal:

Soort:

Trefwoorden:

Beschrijving

Kruiskerk gelegen ten noorden van het Marktplein. Zottegem was voorheen voor de bediening afhankelijk van Strijpen; in de 14de eeuw, zelfstandige parochie met gotische kruiskerk; in 1564 en 1645, geteisterd door brand er verwoestingen; enkel het koor en de middenbeuk bleven bewaard. Een gravure van Sanderus (1644) toont ons eer éénbeukige kruiskerk (de zijbeuken nog niet gebouwd) met kruisingtoren en koor met één of twee rechte traveeër en driezijdige koorsluiting. Circa 1740, vermoedelijke uitbreiding van het koor met twee traveeën (hypothese van Vandenbossche, afgeleid uit de gegevens van de Potter F. en Broeckaert J., en de afbeelding van de kerk op een bedevaartsvaantje van Onze-Lieve-Vrouw van Deinsbeke, uit midden 18de eeuw). De kerk was toen voorzien van een barokke klokgevel onder driehoekig fronton; segmentboogvormige muuropeningen. In 1750 bouw van westtoren en zijbeuken; dichten van de koorvensters voor het oprichten van een nieuw hoogaltaar. In 1855, bouw van twee zijkoren en noord- en zuidsacristie. In 1864, vernieuwing van de toren; in 1870 opnieuw openwerken va de koorvensters; in 1886 slopen en wederopbouwen van de westgevel; in 1965 werken aan de toren.

De plattegrond ontvouwt: een driebeukig schip van drie traveeën, een transept, een hoofdkoor met vier rechte traveeën en driezijdige koorsluiting, zijkoren met twee rechte traveeën en vlakke koorsluiting, noord- en zuidsacristie. Noordgevel, transept, noordelijk zijkoor, koor en ten noorden sacristie van natuursteen. Zuidgevel, zuidelijk zijkoor, zuidelijke sacristie en west- en oostmuur van zuidelijke transeptarm: baksteenbouw op afgeschuinde, natuurstenen sokkel. Schip onder gebogen zadeldak (leien) met forse vierkante lantaarn, overgaand achthoek (leien bekleding); transept en koor onder aaneengesloten zadeldaken (leien). Neogotische westelijke puntgevel van Luxemburgse hardsteen geritmeerd door steunberen met versnijdingen. Spitsboogdeur met rollijst bekronende kruisbloem, daarboven stomp spitsboogvenster. In top, spitsboogvormig galmgat. Zijgevels met segmentboogdeuren onder segmentboogvensters in vlakke omlijsting van arduin onder bekronende gebogen druiplijst. Noord- en zuidgevel (1750) en zijkoren (1855), geritmeerd door vlakke pilasters, aflijnende kwartholle puilijst, segmentboogvensters gevat in arduinen omlijsting met oren, neuten en bekronende druiplijst, vensters ir ijzeren harnas. Noordelijk zijkoor met toegang tot grafkelder, ingericht in opdracht van graaf Lamoraal van Egmo geplunderd in 1645, ontdekt in 1804 bij het bouwen van een nieuw hoogaltaar, herbouwd in 1857, ingewijd in 195 Noordelijke en zuidelijke transeptgevel met aandak op schouderstukken, geflankeerd door steunberen met vier versnijdingen. Neogotisch spitsboogvenster in kwartholle omlijsting, doorlopende onderdorpel en druiplijst. Dichten van deuren in 1886. Koor geritmeerd door steunberen met versnijdingen. Deels vernieuwde spitsboogvensters in kwartholle omlijsting met rollijsten, afzaat, opgenomen in register van omlopende druiplijst en onderdorpels. Sacristieën met segmentboogvormige muuropeningen gevat in arduinen omlijstingen. Toren overwelfd door Boheemse kop met mangat. Middenbeuk geritmeerd door spitsboogarcaden op vierkante pijlers o met marmer beklede basis. Schip, transept, koor en zijkoren onder kruisribgewelven; schip en zijkoren met gedru rondboogvormige gordelbogen; koor met spitsboogvormige gordelbogen. Zijbeuken onder Boheemse kappen, rondboogvormige gordelbogen.

Mobilair: Neogotisch hoofdaltaar door L. Blanchaert (Sint-Denijs-Westrem) (20ste eeuw); neogotische zijaltaren (20ste eeuw); biechtstoel (circa 1750); preekstoel (18de eeuw). Neogotische glas-in-lood-ramen. Marmeren doopvont met koperen deksel (18de eeuw).

- VANDENBOSSCHE H., persoonlijke notites.
- VANDENBUSSCHE VAN DEN KERKHOVE C., *Fotorepertorium, Kanton Zottegem,* 1976, p. 20-22.

Bron: D'Huyvetter C., de Longie B. & Eeman M. met medewerking van Linters A. 1978*: Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Aalst,* Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 5N2 (H-Z), Brussel - Gent.
Auteurs: Eeman; d'Huyvetter & de Longie
Datum tekst: 1978

Relaties

- maakt deel uit van Markt

U kunt deze pagina citeren als:

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9661 op 03-03-2016 17:06.

© 2007-2015 Onroerend Erfgoed - Contacteer ons - Gebruiksvoorwaarden -

Veelgestelde vragen

Bijlage 7 - Glas-in-lood : onderzoeksrapport koorramen (enkel digitaal)

VOORONDERZOEK

GLASRAMEN UIT DE O-L-V-HEMELVAARTKERK TE ZOTTEGEM

BIJLAGE

VOORONDERZOEK AANGAANDE DE KOORRAMEN
UIT DE O-L-V-HEMELVAARTKERK TE ZOTTEGEM
PROVINCIE OOST-VLAANDEREN - OKTOBER 2004

RESTAURATOR-ONDERZOEKER & GLAZENIER
CAROLA VAN DEN WIJNGAERT
ESDOORNLAAN 37 - 2940 STABROEK
TEL&FAX 03/ 665 37 05
e-mail - carola.van.den.wijngaert@pandora.be

1.0 INHOUDSTAFEL:

Hoofdstuk:		***pagina:***
1.1	Woord vooraf	1 . 1
1.2	Kunsthistorische nota	1 . 2
1.3	Plattegrond van de kerk	1 . 14
1.4	Toelichting bij de glazeniers-ateliers	1 . 15
1.5	Situering van de te behandelen ramen	1 . 23
1.6	Materiële gegevens in situ	1 . 25
1.7	Schade-overzicht per groep	1 . 28
1.8	Evaluatie van de huidige bewaringstoestand	1 . 29
1.9	Functie beschembeglazingsysteem	1 . 31
1.10	Ontwerp voor een voorstel tot behandeling	1 . 33
1.10.1	Algemene richtlijnen en gegevens	1 . 33
1.10.1.1	Berekening van de oppervlakten	1 . 36
1.10.1.2	Berekening van de raambruggen	1 . 37
1.10.1.3	Berekening van het schadebeeld	1 . 38
1.10.2.1	Voorstel van behandeling: deel 1	1 . 39
1.10.2.2	Meetstaat: deel 1	1 . 43
1.10.3.1	Voorstel van behandeling: deel 2	1 . 44
1.10.3.2	Meetstaat: deel 2	1 . 53
1.11	Besluit en aanbevelingen	1 . 55
1.12	Bibliografische bronnen	1 . 60

Bijlage:

2.	Tekeningen gevels	2 . 1-> ..
3.	Foto's interieur	3 . 1-> ..
4.	Foto's exterieur	4 . 1-> ..
5.	Schema's met de nummering van de panelen	5 . 1-> ..
6.	Detailfoto's schadebeeld / bewaringstoestand	6 . 1-> ..
7.	Fiches schadebeeld per glasraam / paneel	7 . 1-> ..
8.	Fiches materiaaltechnische toestand per glasraam	8 . 1-> ..
9.	Materiaaltechnische toestand raamwerk	9 . 1-> ..
10.	Archiefgegevens	10 . 1-> ..

1.1 WOORD VOORAF

Dit onderzoeksrapport heeft tot doel het glasraampatrimonium uit het koor van de Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaartkerk te Zottegem kunsthistorisch te duiden en de materiaaltechnische toestand ervan te omschrijven. Dit alles met het oog op een conservatie en/of restauratiebehandeling.

De koorramen van deze kerk dateren uit het derde kwart van de 19de eeuw.
De archivalische gegevens rond de kerk en de glasramen waren zeer beperkt. De archieven van de Kerkfabriek, de Diensten Monumenten en Landschappen (Vlaamse Gewest M&L, Oost-Vlaanderen - objectnummer 2348) en het Provinciaal Archief van de provincie Oost-Vlaanderen leverden beperkte informatie op. Dank zij Alleta Rambaut werden nog enkele gegevens bekomen uit het archief Casier in Gent. De fototheek van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium bevat alle ramen uit het koor. Verder werden de voorhanden zijnde bibliografische bronnen geraadpleegd (zie bibliografische lijst in bijlage).

Het materiaaltechnisch onderzoek werd in-situ uitgevoerd. De digitale opnamen gebeurden met 4x zoom 38mm-152mm (kleinbeeld-equivalent) en een teleconverter (x2) - ISO 100 tot 800.
Voor het technisch verslag werden in situ gegevens verzameld. Dit gebeurde vanaf de begane grond, waar nodig met behulp van een telescoop (12-36x50). Alle materiaaltechnische gegevens, zowel interieur als exterieur, werden door middel van een digitale videocamera (41mm-820mm objectief) op Mini DV -tape vastgelegd.
De gegevens van de meetstaten werden gebaseerd op plannen van Architect Anno uit Zottegem.

Bij de opmaak van het voorstel van handeling werd maximaal rekening gehouden met de specifieke situatie van de site. Niettegenstaande blijven zowel de staat van bevinding als het voorstel van behandeling, momentopnamen. Een gebouw leeft en het verval laat zich, in de huidige omstandigheden, niet afremmen. Dit is eveneens het geval met de evoluties binnen restauratietechnieken en -materialen. Het is daarom van belang dat de nu opgetekende gegevens, met gezond verstand en een open geest benaderd worden op het ogenblik dat de werken effectief aanvatten.

Carola Van den Wijngaert
November 2004.

1.2 KUNSTHISTORISCHE NOTA.

Geografische situering stad Zottegem

Zottegem ligt centraal in Zuid-Oost-Vlaanderen. De stad is een fusie van de gemeenten Elene, Erwetegem, Godveerdegem, Grotenberge, Leeuwergem, Sint-Goriks-Oudenhove, Strijpen, Velzeke-Ruddershove en Zottegem (1971) en een gedeelte van de gemeenten Oombergen en Sint-Maria-Oudenhove (1977). Zottegem is de hoofdplaats van een kanton en de zetel van een dekenij. Het is vooral als commercieel centrum gekend. De stad telt net geen 25.000 inwoners.

Ontstaan van Zottegem[1]

Zottegem kan bogen op een vroeg en gevuld verleden, vooral Velzeke geniet, en dit sinds de 16de eeuw, bekendheid om zijn oudheidkundige vondsten deze brachten sporen aan het licht die teruggaan tot de Hallstattperiode (1000-450 vr. Chr.).

begin van onze jaartelling, wanneer de Romeinen te Velzeke een militair kamp optrekken. In het zog van het leger komen de handelaars en geleidelijk aan ontstaat een bewoningskern. Naderhand groeit de zgn. 'vicus' Velzeke uit tot het belangrijkste centrum van Zuid - Vlaanderen. Gelegen langs de weg Boulogne - Keulen en in de onmiddellijke nabijheid van een verbinding tussen Bavai en het noorden, bekleedde Velzeke een religieuze, economische en administratieve functie.

In het tweede kwart van de derde eeuw raakt de vicus Velzede stilaan in verval. Gelegen op de rand van het Romeinse Rijk, was men er beducht voor de Germaanse dreiging aan de grenzen.
Binnen de grenzen van de huidige gemeente Zottegem werden ook nog Romeinse sporen teruggevonden in onder meer de Kasteelstraat.
Wanneer rond 260 de Saksen, en in 275 de Franken en Alamannen, hier binnenvallen, vinden ze weinig meer dan een bleek afkooksel van het eens zo bloeiende Velzeke.
Vanaf het einde van de derde eeuw vindt ook een minder gewelddadige, maar gestage én blijvende inwijking van Germanen plaats. Deze effent het pad voor de Frankische kolonisatie in de eerste helft van de 5de eeuw, en voornamelijk in de 6de_7de eeuw.

De periode tussen de 6de en de 10de-11de eeuw bracht op sociaal-economisch gebied voor de plaatselijke bevolking geen noemenswaardige veranderingen.

Patroonheilige van de kerk.

Jaarlijks op 15 augustus viert de Kerk het hoogfeest van Maria Tenhemelopneming en gedenkt hiermee het feit dat Maria na haar dood met ziel en lichaam door God in de hemel werd opgenomen. Het feest is ontstaan in het Oosten en in de 7de eeuw door Rome overgenomen. Maria Tenhemelopneming geldt voor de Katholieke Kerk als het belangrijkste Mariafeest.

De oudste Mariafeesten danken hun ontstaan aan de sterk opkomende Mariaverering na het Concilie van Efeze, waarop Maria, de moeder van Jezus, als de Godbarende of Moeder van God werd betiteld. Deze feesten - *'Maria Boodschap'* en de *'Opdracht van de Heer in de tempel'* - zijn primair op Christus gericht en hebben een relatie met Kerstmis. Later kwamen feesten waarop Maria als heilige geëerd werd: *'Maria Geboorte'* en *'Maria Tenhemelopneming'*. Dit feest werd eind 6de eeuw door keizer Mauritius in Byzantium ingevoerd. In de 7de eeuw nam Rome, onder paus Sergius I, dit feest uit het Oosten over.

Het feest dat men op 15 augustus viert, heette aanvankelijk *'Dormitio Mariae'* (= de ontslaping van Maria). Onder invloed van apocriefe literatuur en volkslegenden werd het feest vanaf de achtste eeuw de

[1] Lamarcq D., *Drieduizend jaar Zottegem- Het bewogen verhaal van elf dorpen in Zuid-OostVlaanderen,* 1989, website gemeente Zottegem.

'Tenhemelopneming van Maria' genoemd. De intrede van Maria in de hemel geldt zowel haar lichaam als ziel. Zij is hier volgens het katholieke geloof de koningin van alle engelen en heiligen.
De in de volksmond ook wel eens gebruikte term *'Maria Hemelvaart'* is volgens het katholieke geloof niet juist, omdat Maria - in tegenstelling tot Christus - niet zelf ten hemel opstéég, maar door God in de hemel werd opgenómen. Op 1 november 1950 werd de Tenhemelopneming van Maria met ziel en lichaam door paus Pius XII tot dogma verklaard.

Met het feest van Maria Tenhemelopneming begint een periode van 30 dagen waarin tal van belangrijke Mariafeesten op de kalender staan, waaronder Maria Koningin (22 augustus, octaafdag van Maria Tenhemelopneming), Maria Geboorte (8 september) en Naam van de Heilige Maagd Maria (12 september)

Nadat op het 1ste Vaticaanse concilie (1869-70) al 200 bisschoppen de dogmatische definitie van de lichamelijke tenhemelopneming hadden gevraagd, volgde de bekroning in de dogmaverklaring door Pius XII op 1 november (Allerheiligen) 1950. Het dogma stipuleert dat "*de Moedermaagd, na het beëindigen van haar aardse leven, met lichaam en geest is opgenomen in de hemelse Glorie, om er in alle schittering te stralen als Koningin aan de rechterhand van haar Zoon, de onsterfelijke Koning van alle tijden*."

De Parochie van Zottegem: chronologische schets

In de loop van de 11 de eeuw begon een ontwikkeling op agrarisch gebied die maakt dat men hogere oogstrendementen boekte. De verhoogde voedselproductie werkte een bevolkingstoename in de hand. We mogen stellen dat in de 11 de -13 de eeuw het beeld van het landschap de plaats van de woonkernen en de verdeling van de bevolking in grote trekken werden bepaald.
Deze afzonderlijke kernen kwamen onder het gezag van een plaatselijke heer; men spreekt dan ook van 'heerlijkheden'. Zonder hier nader in te gaan op de ingewikkelde eigendomsverhoudingen van de verschillende heerlijkheden en lenen, kunnen we alvast aangeven dat de meeste deelgemeenten tot het einde van de 12de eeuw afzonderlijke heerlijkheden vormden. Naderhand komt het merendeel onder hen in handen van de heren van Zottegem,
In dezelfde periode waarin de wereldlijke structuur van de verschillende gebieden zijn beslag vond, grijpt ook de uitbouw van de geestelijke (parochiale) entiteiten plaats. In de 7 e eeuw werd onze streek immers gekerstend. Bij het ontstaan van de parochies moet het aandeel van de grote kloosters meer dan ingrijpend zijn geweest. Zo vinden we rond 1150-1170 schenkingsakten terug waarin abdijen het patroonsrecht over de parochie krijgen. Wat het Zottegemse betreft, speelt de Norbertijnerabdij van Mont St.- Martin (Frankrijk) een eersterangsrol. Niet minder dan 5 parochies (Strijpen, Erwetegem, Grotenberge, St.-Goriks-Oudenhove en Zottegem) vertrouwen de geestelijke zorg aan genoemde abdij toe. Strijpen was moederparochie en bleef dat tot in de 16de eeuw, behalve voor Zottegem dat in de 13de eeuw een afzonderlijke parochie werd.

De historiek van de dekenale kerk valt, ingevolge een schromelijk gebrek aan bronnenmateriaal,moeilijk te achterhalen. Vast staat dat haar geschiedenis minstens tot de 12de eeuw opklimt: een oorkonde van het jaar 1162, medegedeeld in onze monographie van Strijpen, houdt het bewijs in dat Zottegem en Erwetegem in geestelijk opzicht, toen van eerstgemeldde dorp afhingen. Het patronaat van beide bedehuizen wordt op dat moment geschonken aan de abdij van Mont Saint-Martin.[2]
Het zal eerst in de 14de eeuw geweest zijn dat Zottegem tot eigenlijke parochie verheven werd. [3]

[2] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.
[3] De Potier F., Broeckaert T., *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem* - Herdruk uit Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 25ste Jaarboek Van De Zottegemse Kulturele Kring, 1981, pg. 385

Al in de 14de eeuw heeft de plaatselijke heer het patronaat opnieuw in handen. Zottegem had zich afgescheurd van de moederkerk en meer dan vierhonderd jaar lang wordt dit erkend door de pastoor van Zottegem aan zijn ambtgenoot van Strijpen op de vooravond van kerstmis vijf zakken tarwe en vijf zakken haver te laten bezorgen.[4]

In 1381 wordt het Zottegemse kasteel door opstandige Gentenaars ingenomen en naderhand door grafelijke troepen ontzet, met alle gevolgen vandien voor de plaatselijke bevolking.

In die periode wordt de oorspronkelijke bidplaats in of naast de slotburcht beneden de *Nederstraete*, bediend door een priester-kapelaan, deze was ongetwijfeld eerder primitief en bescheiden van aard.

Wanneer later aan het marktplein een kerk gebouwd werd, bleef in het kasteel nog een kapel behouden; wegens het vertrek van de Egmont familie uit Sottegem en het totaal verval van het kasteel, is de "castrale kapel" buiten gebruik gesteld.[5]
De heer van Zottegem was als gezagsdrager over de kerk, na de bisschop de hoogste in rang. Dit had waarschijnlijk te maken met het feit dat de kerk was gegroeid uit de castrale kapel van de heer.[6]
Hoe die eerste kerk er uitzag, weten men niet. De oudste sporen in de huidige parochiekerk klimmen immers niet verder in de tijd op dan de 14de -15de eeuw en mogelijk gingen zelfs meerdere bouwfasen hieraan vooraf. In genoemde periode werd het Romaanse gebouw omgevormd tot een gotisch kruiswerk. Hierbij werden de bestaande zijmuren van het schip, in onregelmatige natuursteen opgetrokken, behouden. Ze worden pas in 1750 ontmanteld, wanneer twee zijbeuken worden toegevoegd.
De gotische kerk,die tussen de 15de en het midden van de 18de eeuw vrijwel onveranderd bleef, was een éénbeukige kruiskerk met achthoekige vieringtoren en een naaldspits. Dwarsbeuk en koor zijn voorzien van gotische vensters. De hoofdingang bevindt zich aan de Zavel en bestaat uit een in een spitsboog gevatte dubbele deur. Rond de kerk ligt een ommuurd kerkhof.[7]

In 1452 wordt een deel van Zottegem in brand gestoken.

Het volgende jaar zijn het opnieuw Gentenaars die het kasteel van Sint-Goriks-Oudenhove bezetten. Ze worden er verdreven door soldeniers van Filips de Goede die het kasteel tot op de grond afbreken.

Onder de Luxemburgers kende Zottegem eerder een rustig bestaan: het kasteel werd omgevormd tot een *maison de plaisance*, tussen 1477 en 1485.
In 1516 zou Jacob 11 van Luxemburg en de 16-jarige Karel van Habsburg, de latere keizer Karel, op ontvangen, Het moest qua comfort en inrichting voor geen ander kasteel onderdoen, zelfs met voor Gaasbeek, getuige Sabina van Beieren.[8]

De 16de eeuw begon veelbelovend voor Zottegem, Het kende een zekere welstand te oordelen naar het bestaan en bloeien van een aloude rederijkerskamer. In 1507 laat Maximiliaan van Oostenrijk, op aandringen van Jacob II van Luxemburg. bovendien de stichting toe van een schutterschilde, de *Confrerie ofte Broederschap van Schutters onder het patroonschap van de glorierijke Moeder Gods. de Maghet Maria ende Sinte Sebastiaan*. Verder werden een wekelijkse en twee jaarmarkten in 1524 door Karel V schriftelijk bekrachtigd. [9]

[4] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.
[5] Watté Fr., Zottegem 17e-18e eeuw, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 299
[6] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.
[7] Lamarcq D., *idem*
[8] Van den Bossche N., *De Godsdienstige Beroerten van de 16de eeuw te Zottegem*, Zottegems Genootschap Voor Geschiedenis En Oudheidkunde Handelingen VII – 1995, pg. 137
[9] Van den Bossche N., *De Godsdienstige Beroerten van de 16de eeuw te Zottegem*, Zottegems Genootschap Voor Geschiedenis En Oudheidkunde Handelingen VII – 1995, pg. 137

1485-1550
Het ouder kerkgebouw, parochiekerk geworden, werd waarschijnlijk in de 15de of het begin van de 16de eeuw omgebouwd tot een kerk in de vorm van een Latijns kruis.[10] De bestaande zijmuren van het kerkschip, met kleine en hooggeplaatste rondboogvensters, werden toen bewaard[11]; doch voor de nieuwbouw van kruisbeuk en koor werd de gangbare stijl toegepast: rijzig en open, met spitsboog vensters[12]. De brede vieringtoren bevindt zich aan de kruising van koor, beuk en kruisbeuk; kruisribgewelven overspannen de ruimte. Het aangewend bouwmateriaal voor de nieuwe delen is gekapte, Balegemse steen.
De hoofdingang bevindt zich in de voorgevel aan de *Savel* in de kruisbeukgevel aan de marktzijde is eveneens een inkomdeur aangebracht; een smalle "lijkdeur" in de zuidelijke gevel geeft uit op het kerkhof aan de kant van de *Savel*.

De heer van Sottegem is als patroon van zijn Sottegemse kerk, aansprakelijk voor het onderhoud, de herstellingen en gebeurlijk de nieuwbouw ervan. Wellicht hebben de heren persoonlijk aan die opdracht voldaan zolang zij te Sottegem verbleven en er begraven werden. De familie de Luxembourg-Egmont heeft de glans van haar kerk uitzonderlijk bevorderd tijdens de eerste helft van de 16de eeuw.[13]

Rond 1563 liet Egmont zich een grafkelder bouwen in de Zottegemse kerk, mogelijks geïnspireerd door het daar rustende familiegraf van zijn grootvader Jacob II van Luxemburg-Fiennes, heer van Zottegem (+1517) en van zijn moeder Françoise (+1557).[14]

Het *Bouck der Geschiedenissen binnen Gendt ende andere Quartieren* en het *Memorieboeck der Stad Gent* vertellen dat er op 21.7.1564, op St.-Mattheusnacht, niet minder dan 220 huizen de prooi van de vlammen werden. Af gezien van het feit dat dit aantal onwaarschijnlijk is, blijkt toch uit deze mededeling dat nagenoeg heel Zottegem in de as werd gelegd "*door de oproerlingen*", vermits er nergens spraak is van een militair ingrijpen of doortocht.
Bovenop de vermoedens dat het hier om een optreden gaat van de "beeldenstormers" ent zich het feit dat ook de kerk ontheiligd werd en in de vlammen opging, samen met het in 1 56 1 opgerichte praalgraf voor Francisca van Luxemburg, moeder van Lamoraal van Egmont, evenals de klokketoren en de pastorie. Het kasteel, geducht om z.ijn sterke bezetting, bleef echter gespaard. [15]

De Godsdienstige Beroerten woedden in en rond Zottegem vooral tussen 1564 en 1569.[16]

Het onthoofde lijk van Egmont werd in 1568 naar Zottegem gebracht en bijgezet in de kerk. Naderhand volgden ook nog zijn vrouw, Sabina van Beieren (+1578) en zijn zonen Filips (+1590) en Karel (+1620).[17]

En alsof de repressie om godsdienstredenen niet volstond, liep hier in 1569/1570 een zekere Blondeau rond met een compagnie soldaten en maakte het hier zo bont, dat de Staten van Vlaanderen moesten ingrijpen en Alva er attent op maakten. Hetzelfde jaar nog werd het kasteel van Zottegem bezet door Malcontenten en vervolgens belegerd en geblaakt door een vendel Schotten en moest Filips van Egmont slag leveren tegen Moumault en de Gentse troepen op de Wolvenhoek en hem op de vlucht jagen.[18]

---

[10] Watté Fr., Zottegem 17e-18e eeuw, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 300
[11] Deze romaanse zijmuren, in onregelmatige natuursteen gebouwd, werden verwijderd toen de zijbeuken aan de oorspronkelijke kerk werden toegevoegd in 1750.
[12] In laat-gothische stijl.
[13] Watté Fr., Zottegem 17e-18e eeuw, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 299
[14] Lamarcq D., *De bouwgeschiedenis van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, in: Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen, IV, 1989, p. 141-162.
[15] Van den Bossche N., *De Godsdienstige Beroerten van de 16de eeuw te Zottegem*, Zottegems Genootschap Voor Geschiedenis En Oudheidkunde Handelingen VII – 1995, pg. 138
[16] Van den Bossche N., *idem*, pg. 138
[17] Lamarcq D., *De bouwgeschiedenis van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, in: Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen, IV, 1989, p. 141-162.
[18] Van den Bossche N., *idem*, pg. 141

Huursoldaten, in dienst van Gents Calvinistisch bewind en onder bevel van de Franse Hugenoot, de la Noue, opereerden hier maandenlang; op 9 juni 1580 werd Sottegem grotendeels verwoest; van de kerk, waarvan de toren uitgebrand was, bleef enkel het bouwwerk over[19].

Nog was de miserie niet voorbij. Op 9 juni 1580 verbrandden de *Staetsche* Zottegem en Oostende, zodat er nog nauwelijks een heel huis te vinden was. Op 26 april 1580 bezette de "*kerkbrander*", de la Noue, Zottegem en andere aan Egmont behorende dorpen in het omliggende en roofde er uit de huizen, stallen en schuren alles wat hij meevoeren kon. Op 28 februari 1581 waren de Malcontenten weer aan de beurt om alles wat ze meevoeren konden, te roven. Dat zou zo nog drie jaren duren, tot de Pacificatie van Gent in 1576 werd afgekondigd en onze gewesten terugkeerden onder het bewind van de koning van Spanje. Dat zou het stadsbestuur aanzetten om op 28 december 1581 een *suppliek* te sturen aan de magistraat van de stad Gent om het binnenbrengen en verkopen van ijzerwerken, lood, koper. ijzerdraad, vensterglas en andere huisraad, gestolen te Zottegem te verbieden.[20]

Rond de eeuwwisseling is de toestand enigszins opgeklaard[21]; eens dat de parochie over een vastbenoemde pastoor beschikt sinds 1610, kent de eredienst zijn volledige heropbloei; deze gunstige evolutie houdt verscheidene jaren aan.
Maar weldra ondergaat ook onze stad niets ontziend oorlogsgeweld. Reeds in 1645 worden in de kerk vernielingen aangericht door het Frans-Hollands leger en op 7 september 1658 wordt door Franse soldaten een algemene brand gesticht waarbij ook de kerk in de vlammen opgaat[22]. De pas gerenoveerde binneninrichting, het sierlijk grafmausoleum van de familie de Luxembourg en Egmont, talrijke schilderijen en negen klokken[23] en menige getuigenissen van de godsvrucht van onze bevolking, gaan daarbij onherstelbaar verloren.
Het hele gebouw is vernield "*ter exeptie vande vaute vanden choor, synde den brandt soo vehement gheweest dat qualic alle den orduyn, steenen, schaillen ende andere materiaelen syn te nieten ghedaen ende niet meer en connen dienen tot eenighe restauratie, ende tot neghen clocken gesmolten*" [24].

Rond 1600 zijn in de kerk van Sottegem de elementaire benodigdheden voor de eredienst opnieuw aanwezig, overeenkomstig de wensen van de kerkelijke overheid. Gedurende de goddelijke diensten brandt licht, kerkornamenten en liturgieboeken zijn voorhanden; de altaren zijn herwijd; maar een biechtstoel, waarop zozeer aangedrongen is, werd nog niet aangeschaft.[25]

Nog in 1608 kan men voor de dienst slechts een gedeelte van de kerk gebruiken. Pas tussen 1611 en 1615 wordt het bedehuis volledig heropgebouwd.

Wat reeds met lofwaardige inspanningen verwezenlijkt is, wordt vernield of gaat in de brand op tijdens de verwoestingen van 1645 en 1658, zodat moet herbegonnen worden met de inrichting van de volledig te herstellen kerk.

Op 7 september 1658 wordt Zottegem voor de zoveelste keer in brand gestoken, ditmaal door Franse troepen. Van de kerk blijft enkel het koor overeind. En, ondanks de ellendige situatie waarin de Zottegemnaren zich bevinden -de inwoners hadden zich tegen de weersomstandigheden beschut "*met eenighe aftrecken, ghedeckt met wat stroot daeronder sijlieden sijn schuylende en cruypende als mieren in de aerde*" -werd de herbouw van de kerk kort daarop aangevat.[26]

---

[19] B. DE JONGHE, Gendsche geschiedenissen, blz. 219, 220. D.V. 1596 en 1597: "turris exusta est salvo reliquo templi corpore".
[20] Van den Bossche N., *De Godsdienstige Beroerten van de 16de eeuw te Zottegem*, Zottegems Genootschap Voor Geschiedenis En Oudheidkunde Handelingen VII – 1995, pg. 141
[21] Watté Fr., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 300
[22] Melding in overlijdingsregister op 7 september 1658: "lnimicus invadens et kompres hoc municipium et templum".
[23] Vier jaar voordien werd in het D.V. van Î654 vermeld dat men overal in de kerk schilderijen aantreft en dat zich daar negen klokken bevind,en welke door graaf Lamoraal van Egmont geschonken waren.
[24] R.A.G., Kass. Aalst, register 3087, blz. 45, 46.
[25] Watté Fr., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 308
[26] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.

De herstellingen geschieden nochtans vrij spoedig[27], waarbij de bestaande kruis vorm behouden blijft: de beuk als een langwerpige zaal zonder pilaren, tussen hoge muren met kleine rondbogige vensters bovenaan waardoor een gedempt licht binnenvalt; de heller verlichte kruisbeuk met spitsboog vensters en met de zijaltaren in de transeptarmen; het koor dat bijna de hele oostelijke helft van de kerk inneemt vanaf de kruisbeuk, met het hoogaltaar vooraan en het priesterkoor dat zich daarachter bevindt in de ruimte met de zeven spitsboogvensters en de afgeronde achtergevel. Een sakristij is tegen het koor aangebouwd. De klokkentoren rust op vier zware, in het midden van de kruisbeuk staande pijlers; een opening is midden in het gewelf van de kruisbeuk aangebracht, langs waar de klokken kunnen opgehaald en geluid worden.

In 1667 slaat de plaatselijke bevolking massaal op de vlucht voor de Fransen, onderrneer de burgemeester van Velzeke en zijn zoon die datzelfde jaar te Waarmaarde (aan de pest?) overlijden.

In 1671 steken de Fransen het vuur aan de Zottegemse pastorij.

Tussen 1689-1701 heerst er onafgebroken krijgsgewoel.

Uit de periode 1658-1700, bestaat een beknopte beschrijving van de kerk: “Vanuit de sacristie komt men in het priesterkoor; daar bevindt zich het koorgestoelte van de geestelijken waar gebeurlijk de getijden gezongen worden. Tussen dit priesterkoor en de kruisbeuk is het hoogkoor met het hoofdaltaar vooraan, dicht bij de kruisbeuk; dit hoofdaltaar – waaraan de priester bij het celebreren van de mis, naar het oosten gekeerd is heeft nu de vorm van een gestileerde graftombe, een "*romeynschen autaer*, met een tabernakel; dit altaar en het tabernakel zijn vervaardigd van hout, *wit-gemarbreerd* en voorzien van vergulde versierselen[28].
Boven het hoogaltaar is een schilderij aangebracht, de Hemelvaart van Maria voorstellend, dat geschonken is door de parochianen Elisabeth en Petrus Jordaens, te Sottegem overleden in 1662 en 1667[29]. Voor dit altaar brandt de godslamp nu zowel 's nachts als overdag[30].

Maar gewoonlijk en zeker vanaf de 17de eeuw zijn het de pastoor en zijn kerkbestuurders, de bevolking en de magistraat van Sottegem die de zorg op zich nemen voor hun kerkgebouwen zijn inwendige uitrusting en versiering. De pastoor ontvangt trouwens alle tiendenopbrengsten van zijn parochie, waarop de gelden moeten vooraangenomen worden welke nodig zijn voor de kerk; deze inkomsten -zijn echter dikwijls volstrekt onvoldoende zodat beroep moet gedaan worden op bijzondere bijdragen van de parochianen en van het stadsbestuur.[31]

In 1708 zijn de Franse troepen er opnieuw: ze plunderen onder andere de Zottegemse kerk.

De kerk werd verscheidene keren vergroot, onder andere in 1740.[32]

Tussen 1742-1748 vindt een voortdurend af- en aanlopen van vreemde troepen plaats. In Velzeke kamperen in juni 1744 de Engelse, Hollandse en Handnoverse troepen, samen 13.000 soldaten. Plundering en brandschatting zijn schering en inslag. Zo plunderen de Engelsen de pachthoeve van de abdij van Hasnon en nemen er alles mee wat ze kunnen vinden: *“acht steenen boter, 400 eyeren, 4 moken roomsche boonen, één moken ereweten, 30 broden, 40 hinnen ende kieckenen, eene laecken broeck waer inne beth de neghen gulden gelt was...*”. Nog geen maand later bivakkeert de Franse legerleiding met het gros van de troepen in Velzeke.

---

[27] Watté Fr., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 301
[28] Altaar in barokstijl; R.A.R., Sottegem, nr. 1172, contract van 11 juli 1787 tot herstelling en herschildering van dit altaar.
[29] R.A.R., Parochiaaloverlijdensregister, melding van 6 november 1667.
[30] D.V. 1732 en 1762.
[31] Watté Fr., Zottegem 17e-18e eeuw, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 299
[32] De Potier F., Broeckaert T., *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem* - Herdruk uit Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 25ste Jaarboek Van De Zottegemse Kulturele Kring, 1981, pg. 386

In 1750 verandert het uitzicht van de kerk grondig. De vieringtoren wordt afgebroken en vervangen door een houten campanilletoren met uurwerk en beiaard, opgetrokken boven de westgevel. De gevels van het schip worden afgebroken en men bouwt twee zijbeuken voorzien van ruime vensters. De voorgevel wordt verbreed en bekroond met een driehoekig fronton.[33]

Het is in 1750, onder het bestuur van pastoor de Meyere, dat de constructie en het vertrouwd uitzicht van de kerk opvallende wijzigingen ondergaan. Twee zijbeuken worden eraan toegevoegd na afbraak van de oorspronkelijke zijmuren van de kerkbeuk, vanaf de voorgevel tot aan de kruisbeukarmen, voorzien van een rondbogige zoldering en ruime vensters.
Bovendien wordt de achtkantige stenen middentoren afgebroken en vervangen door een nieuwerwetse klokketoren die nu opgetrokken wordt aan de voorzijde van de kerk. De verbrede voorgevel wordt herbouwd en bekroond door een klokvormig mortier[34].

Voorheen werd het gewijd doopwater bewaard in de sacristie[35], na 1750 wordt, volgens de voorschriften, een afgezonderde en gesloten doopkapel ingericht achteraan in de nieuwe rechterzijbeuk, nabij het kerkportaal; daar staat een marmeren doopvont.

Op de toren worden een nieuw uurwerk en een uitgebreide beiaard aangebracht.
De plaatsing van de kerktoren waarvan houtwerk het voornaamste element is, wordt toevertrouwd aan Adriaen Speelman, meester-timmerman van Gent. Vanaf het voorjaar, gedurende de zomermaanden tot in de winter, volgen de oude en jonge *Sottegemnaars* het onafgebroken werken van timmerlieden, metsers, smeden, schaliedekkers, houtsnijders en schilders, en van hun knechten, het aanvoeren van materialen, het op- en afklimmen van stellingen en ladders, In november van 1750 is het ontwerp uitgevoerd en op de 20ste van die maand luiden de drie grote klokken samen over de stad vanuit de nieuwe klokkentoren, gevolgd door een feestelijke viering door werklieden en bevolking.
Op de daaropvolgende tweede kerstdag noteren de amman, de burgemeester en schepenen officieel dat Adriaen Speelman "*heeft gheformeert een seer constigh modelle ofte plan, dat achtervolghende het selve modelle hy Speelman den voorschreven thoren heeft ghetemmert ende gherecht, alles met de uyterste neerstigheyt ende vigilantie, selfs dat het voorseyde werck soo in konste als representatie is d'admiraetie van de kercke ende by een ieder ghepresen ende gheapplaudisseert wordt, in sulcken voeghen dat die onblamerelyck is ende afghesondert van alle critiquen soo noopende de subtiliteyten als cooste van vergaederen der balcken, steeckbanden ende anderen temmer, By dien dat wy diesaengaende ten uyttersten syn voldaen ende hebben volcommen appaisement*",[36]

Dit enthousiasme wordt echter overschaduwd door een verschil in mening en gevoel met pastoor de Meyere die niet zo gelukkig is met de frivole campaniletoren die zijn kerk siert. De verbouwing van de kerk, de nieuwe toren en de levering van de klokken, beiaard en torenuurwerk, komen in beginsel ten laste van de heer van Sottegem als kerkpatroon en als domaniaal bezitter; deze laat de afhandeling van die aangelegenheden echter over aan het stadsbestuur. Het kerkelijk patrimonium wordt eveneens aangesproken voor deelname in de uitgaven in de mate dat de kerk voordeel geniet van de werken. Om deze te bekostigen worden leningen aangegaan waarvan het kapitaal door de stad en de int resten door de kerk zouden moeten terugbetaald worden: "*men meynde dat de oncosten daervan dependerende lichtelyck souden connen gevonden gheweest syn uyt de considerabele revenuen vande prochiaele kercke, ende datmen de selve te gheruster soude hebben moghen employeren, omdat den thoren waerlyck contribueert tot het ornament vande kercke, dat het urewerck grootelycx dient voor de prompte exoneratie vande goddelycke diensten, ende den beiert tot augmentatie vande solemniteyt aen den godsdienst dependerende" . Daarom, ‚heeft men gheraedigh ghevonden tot de voorseyde becostinghen te lichten (lenen) sekere capitaelen van penninghen,*

[33] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.
[34] Zie de schetsmatige weergave van het algemeen uitzicht op het bedevaartvaantje van O.-L.-Vrouw van Deynsbeke: renaissancestijl van de nieuwe delen, rococotoren en een klokgevel in Louis XIV-stijl; Illustratie nr. X.
[35] D.V. 1686.
[36] Watté Fr., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 303

danof debetaelinghe vande intresten uyt de revenuen vande kercke sonder notabele beswaernisse vande selve, conde ghevonden worden".

Toen besloten werd de ongetwijfeld kostelijke werken aan de kerktoren uit te voeren, bevond de stad zich niet in een schitterende financiële toestand; de inkomsten van de inwoners waren sterk geslonken sinds de voorbije oorlog en gezien de moeilijkheden om de stedelijke belastingen te innen had men in 1749 een belangrijke contributievermindering bekomen vanwege het gouvernement.

In 1753 is het zover gekomen dat de betalingen aan de aannemer Adriaen Speelman gestaakt worden; deze spant een geding in voor de Raad van Vlaanderen, tegen de amman, de vroegere en de actuele schepenen en het kerkbestuur.
Het geschil sleept echter jarenlang aan. Zoals overeengekomen was, zijn de intresten tot nu toe betaald door de ontvanger van de kerk; doch in 1763 legt de pastoor de Meyere aan die ontvanger verbod op" voorders te betae1en de croisen", dit onder voorwendsel dat de geleende gelden "*waeren gheemployeert tot inutile en voluptuaire wercken als van beyaert, ornamenten vande thorre als andersints*"; dat deze werken "*de kercke niet en conden regarderen, te meer omdat, so hy seyde, die wercken waeren ghemaeckt sonder voorgaende resolutie vande ghemeene regeèrders vande kercke en buyten authorisatie vanden patroon*".[37]

Ruim twintig jaar na het ontstaan van de betwistingen en onenigheid - wanneer een nieuwe generatie van bestuurders aangetreden is en de "*caprice ende hoofdigheyt van den voorschreven pastor*" mettertijd wellicht plaats gemaakt hebben voor meer bezadigdheid - wordt een akkoord bereikt waarbij pastoor de Meyere als winnaar naar voor komt. Want in de overeenkomst van 24 maart 1772 is bepaald dat de gemeente de betaling van de achterstallige intresten op zich zal nemen, "*omme alsoo de kercke te bevryden vande swaere oncosten*"; bovendien zal uit de stadskas aan de kerk terugbetaald worden "*by forme van restitutie van het gone dese kercke heeft betaelt inden beyaert deser stede*"; de door de pastoor gemaakte proceskosten zullen in de kerkrekening mogen opgenomen worden tot zijn ontlasting.
De stad Sottegem zal aldus de volledige kostprijs van de beiaard betaald hebben en er wordt voorgoed vastgesteld dat zij eigenaarster zal zijn van de beiaard en van het torenuurwerk, waarvan het onderhoud "*voor het toecomende altijdt sal syn ende blyven een last van het ghemeente*".[38]

In 1762, worden aan de kant van de Markt een zijkoor en een sacristie gebouwd. Beide in Balegemse steen.[39]

In 1767 wordt voor het eerst aangevoerd dat de kerk te klein is geworden. Het is een opmerking die in de volgende decennia regelmatig terugkeert, maar pas in 1855 wordt hier werk van gemaakt. Men creëert ruimte door het interieur te verbouwen: het hoogaltaar wordt verplaatst naar de achterkant van het koor en ook de communiebank wordt naar achteren verschoven zodat het voorste koorgedeelte voor de kerkgangers vrijkomt. Tevens worden aan de kant van de Zavel een bakstenen zijkoor en een sacristie opgetrokken.[40]

In 1784 wordt een nieuw orgel opgericht door de befaamde Gentse orgelbouwer Lambertus van Peteghem[41]. Tevens wordt de oude orgelkast vervangen; dit nieuw meubel is thans, evenals het hoogaltaar, gemarbreerd en versierd met vergulde festoenen, draperieën, bloemen en muziektrofeeën[42].
De zijaltaren in de kruisbeukarmen zijn toegewijd, het ene aan O.L. Vrouw en het tweede aan de H. Anna. Het koor is van de kerkbeuken gescheiden door de communiebank, aan de rand van de kruisbeuk. De predikstoel beheerst de ruimte van de beneden kerk waarin thans ook de biechtstoelen opgesteld zijn. Hier en daar staan smeedijzeren kandelaars. De gewone gelovigen volgen de kerkdiensten staande of op banken gezeten; de eerste kerkstoelen worden in 1793 in gebruik genomen[43].

[37] Watté Fr., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 305
[38] Watté Fr., *idem*, pg. 306
[39] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.
[40] Lamarcq D., *idem*.
[41] R.A.R., Sottegem, nr. 1252, kerkrekeningen van 1784 tot 1794.
[42] R.A.R., Sottegem, nr. 1172, contract van 11 juli 1787 voor het herschilderen en vergulden van de orgelkast.
[43] R.A.R., Sottegem, nr. 1252, kerkrekeningen van 1784 tot 1794.

In de loop van de jaren worden regelmatig wijzigingen gebracht aan de schikkingen in de kerk, naargelang de smaak en ook ingevolge nieuwe strekkingen in de godsdienstbeoefening. Boven het hoofdaltaar wordt een Mariabeeld geplaatst en het schilderij van de Hemelvaart overgebracht naar het zijaltaar van O.L. Vrouw.

Tijdens het Frans republikeins bewind, in november 1798, worden vijf van de zes luiklokken uit de kerktoren gehaald en gebroken, als werkmiddelen van de verboden godsdienstbeoefening en als represaille na de onderdrukte opstand die zich in de stad had voorgedaan; één klok wordt in de toren gelaten voor profaan gebruik, het aankondigen van het uur en het werk en als noodklok ingeval van brand[44].

Wegens de bedreiging van roof door de Fransen, worden de voorwerpen van de eredienst uit de kerk van Sottegem weggehaald en in veiligheid gebracht tot de vrijheid van godsdienstbeoefening hersteld wordt. Het is op 29 juni 1802 dat de maire J.Fr.P, van Damme het besluit bekend maakt: "*onderrigt sijnde dat een groot getallijnwaed, klokspijse (stukken van de vernielde klokken), kerkcieraeden ende andere effecten gedient hebbende tot den godsdienst, weggenomen ende in bewaeringe sijn geleyd bij verscheyde particuliere, ende aenmerkende dat die persoonen, indien sij sulkx maer gedaen hebben om de selve voorwerpen van den roof te bevrijden, nu bij de erstelling van den godsdienst bewijs van hunne goede meyning dienen te geven, aensoek dat alle de persoonen die enige van ae gemelde effecten onder hun hebben, gehauden sijn binnen de drij daegen de selve over te bringen aen den borer Albert de Pessemier die hun daer van eene erkentenis se sal geven*" [45].

Reeds lang vóór de 19de eeuw vervulde Zottegem een centrale functie t.o.v. het omliggende platteland. Dit laat zich niet alleen aflezen uit de hoge concentratie handels- en nijverheidsvestigingen, maar ook de bevolkingsdichtheid is hier richtinggevend.

Zottegem bekleedde ook administratief gezien een centrumfunctie, wat bevestigd werd in de bestuurlijke reorganisatie omstreeks 1800. Het werd de zetel van een kanton, kreeg een vredegerecht en er werd naderhand een afdeling gendarmerie gestationeerd. In 1801 werd tevens de dekenij Zottegem opgericht.

In 1804 worden de graven van de Egmontfamilie herondekt. Bij herstellingswerken aan het koor van de dekanale kerk stuitte men op twee loden kisten. In een eerste kist lagen de schedel en de beenderen van Lamoral. In een tweede kist de resten van Sabina van Beieren samen met drie loden hartvormige kistjes waarin de gebalsemde harten van Lamoral en diens zonen Filips en Karel bewaard bleven. Ondanks de ruime belangstelling voor de vondsten werd de grafkelder opnieuw afgesloten.[46]

vóór 1810: plaatsing van een nieuw hoogaltaar in empirestijl, nog aan de voorkant van het koor, even achter een nieuwe communiebank die het koor afsluit van de kruisbeuk; het orgel (een Van Peteghem orgel) dat zich nog in het hoogkoor bevond, wordt verplaatst naar een hoogzaal boven het kerkportaal aan de voorkant van de kerk; ook de zijaltaren worden afgebroken.[47]

in 1813 wordt een nieuw zijaltaar van de H. Antonius geplaatst, en in 1821 een nieuw zijaltaar van O.L. Vrouw waarin het beeldje van O.L. Vrouw van Deynsbeke opgesteld wordt.[48]

In de sacristie worden de, dikwijls van vernieling geredde ornamenten, het kerkgerief en de gewaden bewaard. Daaronder bevinden zich kunstig vervaardigde voorwerpen, een merkwaardige verzameling vormend die bijeengebracht is dank zij de piëteit van geestelijken en gelovigen. De kerk bezat volgens de inventaris van 1825 [49]:
vijf vergulde kelken, waaronder een kelk in verguld zilver die in 1754 geschonken is aan de Confrerie van

[44] 466 Zie DEEL III - Geschiedenis en gebeurtenissen, rubriek Frans bewind vanaf 1794. R.A.R., Sottegem, nr. 2769.
[45] R.A.R., Gemeente Zottegem, nr. 22, blz. 9.
[46] Lamarcq D., *De bouwgeschiedenis van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, in: Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen, IV, 1989, p. 141-162
[47] Watté Fr., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 308
[48] Watté Fr., *idem*, pg. 308
[49] D.V. 1774, bijlage. R.A.R., Gemeente Zottegem, nr. 1826, inventaris van 1825.

O.-L.-Vrouw van Deynsbeke; een zilveren en gedeeltelijk vergulde ciborie; twee monstransen; de ene is een kleinere torenmonstrans in verguld zilver; de andere is een grote zilveren stralenmonstrans, gemaakt in 1741 voor de Confrerie van O.-L.-Vrouw van Deynsbeke; twee offerschalen; oliën; twee zilveren lampen; drie zilveren kandelaars; een zilveren wierookvat en wierookscheepje; vijf missaalboeken, drie rituaalboeken, twee antifoonboeken en twee graduaalboeken; kerk- en altaargewaden; priestergewaden: koorkappen, kazuifels en dalmatieken in alle liturgische kleuren, waaronder uiterst kostbare welke op de hoogdagen gedragen worden; twee kerkvanen van O.L. Vrouw; en kerkvanen van St.-Eligius, de H.-Barbara, St.-Antonius en andere, alsook deze van de Gelovige Zielen; twee grote zilveren relikwiehouders en verscheidene relikwieën; en een zilveren kruis als relikwiehouder; een processiekruis in verzilverd koper; versierselen van het beeld van O.-L.-Vrouw van Deynsbeke en van het processiebeeld van O.-L.-Vrouw dat getooid is met een blauw fluwelen kleed, gevoerd met zijde, een witte satijnen en geborduurde voorschoot en een mantel van tulle, alsook met juwelen in goud en zilver; zes koperen kandelaars op het hoogaltaar en nog twee kleinere kandelaars; een klein kruis, beslagen met zilver, en vier tinnen kandelaars op het St. Anna-altaar zes koperen kandelaars op het St.-Antoniusaltaar; twee koperen kandelaars voor de zangers; kaarsenhouders en lantaarns; een wit met goudgalon bezet antipendium voor het hoogaltaar en een zwart antipendium voor de begrafenissen; een hemel waaronder het H.-Sakrament gedragen wordt tijdens de grote processie.

De kerk werd weer vergroot in 1855, door bijvoeging van de zijbeuken ent twee nieuwe sacristieën.[50]

Een beeldbepalende ingreep aan de kant van de Markt was de inrichting van de Egmontcrypte in 1857.[51]

1856 tot 1858: het hoogaltaar wordt verplaatst van de voorkant van het hoogkoor naar de uiterste achterkant van het vroeger priesterkoor (huidige plaats van het neogotisch hoogaltaar dat in 1873 gemaakt wordt); ook de communiebank wordt naar achteren gebracht en scheidt voortaan het nieuw koor van het voorste gedeelte van het koor dat nu vrijkomt voor de kerkgangers (het thans verhoogd deel van de kerkbeuk); de zijbeuken worden verlengd voorbij de transeptarmen tot op de hoogte van het huidig koor en de zijaltaren worden van de kruisbeukarmen overgebracht naar de nieuwe kleine zijkoren.[52]

De voorgevel werd afgeworpen in 1886 en met "*witten hardsteen uit Luxemburg"* herbouwd.[53]

Voor 1870?
De kerk is al binnen volledig geschilderd door Bressers-Blanchaert. met de giften der ingezetenen, In het midden van den kruisbeuk zijn de figuren gemaald der "vier evangelisten op de bogen leest men toepasselijke spreuken. Verder treft men engelen aan, en, in vorm van medaillon. De beeltenis van O. L. Vrouw van Deinsbeke, der H.-Barbara, en van St.-Jozef, tussen fraaie ornamenten.[54]

In 1870 werd het koor merkelijk verbeterd. De drie vensters achter het hoogaltaar. vroeger toegestopt, werden heropend en voorzien met drie door Jean-Baptist Bethune en twee door Arthur Verhaegen geschilderde glasramen. Thans is het koor door zeven vensters verlicht.[55]

Het hoogaltaar. dat onbeduidend was, werd ten jare 1873 vervangen door een fraaier, in steen. door Leopold Blanchaert. Er is geen schilderij. Het tabernakel werd geschilderd door Bressers. Het gestoelte komt uit de

[50] De Potier F., Broeckaert T., *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem* - Herdruk uit Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 25ste Jaarboek Van De Zottegemse Kulturele Kring, 1981, pg. 386
[51] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.
[52] Watté Fr., *idem*, pg. 308
[53] De Potier F., Broeckaert T., *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem* - Herdruk uit Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 25ste Jaarboek Van De Zottegemse Kulturele Kring, 1981, pg. 386
[54] De Potier F., Broeckaert T., *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem* - Herdruk uit Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 25ste Jaarboek Van De Zottegemse Kulturele Kring, 1981, pg. 386
[55] De Potier F., Broeckaert T., *idem*, pg. 386

werkhuizen van August Van Assche en L. Grosse, van Brugge leverde in 1880 de twee gothische luchters, in 18de eeuwse stijl vervaardigd naar degene, welke men vindt in het St.-Janshospitaal der genoemde stad. Deze zijn een gift van den geneesheer V. van Cauwenberge.[56]

ca. 1880: verbouwing van de voorgevel tot een puntgevel.[57]

Eind 1879 liggen plannen op tafel voor een drastische vergroting en verbouwing, waarbij het uitzicht van de kerk volledig zou veranderen. Het schip zou zeven meter verlengd worden, met een aangebouwd portaal, een hoektoren aan de Marktzijde en een oksaal en doopvont aan de Zavel. Gelukkig werd dat project nooit uitgevoerd.

De vensters der benedenkerk versierde men versierde men van 1885 tot 1887 met geschilderde ramen.
Al deze ramen zijn te danken aan de vrijgevigheid der gegoede ingezetenen van Zottegem.[58]

Wel wordt in 1886 de voorgevel verbouwt en versiert men de kerk omstreeks dezelfde tijd met gebrandschilderde ramen.[59]

De bloei van Zottegem wordt weerspiegeld in de bevolkingsevolutie. Tussen 1856 en 1947 neemt het aantal inwoners van 2.379 tot 6.119 toe, of m.a.w. een aangroei van 257%.

In 1927, 1929 en 1934 worden opnieuw ontwerpen tot vergroting van de kerk aan de gemeenteraad voorgelegd, maar telkens afgewezen omdat hierbij een deel van de straat zou worden ingepalmd. Het probleem van de te kleine kerk krijgt later een definitieve oplossing met de bouw van respectievelijk de noodkerk en de kerk te Bevegem. De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk behoudt dus haar 19de -eeuws uitzicht, al werden er sindsdien verscheidene restauratiewerken uitgevoerd.[60]

Fotomateriaal, uit 1900, geeft een beeld van het interieur van de kerk destijds.[61] Een foto van datzelfde interieur, uit 1943, laat zien dat er destijds weinig veranderde.[62]
Ondanks dat het spoorstation tijdens de oorlog meermaals het doelwit was van luchtaanvallen blijkt uit een fotoreeks die het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium maakte, dat de kerk op het einde van de oorlog (1945), geen opmerkelijke kenmerken van oorlogsschade vertoonde.[63]

De werken die na de 2de wereldoorlog uitgevoerd werden, waren veelal beperkt tot onderhoudswerken. Zo werd in 1965 aan de firma Vandekerkhove en zoon, uit Ieper, een opdracht voor (dak?)werken toegekend.[64]

In 1974 wordt de kerk beschermd als monument. Op 8 augustus 1974 verschijnt het beschermingsbesluit in het Belgisch Staatsblad.
Uit datzelfde jaar bestaat opnieuw een fotoreeks, gemaakt door het KIK.[65] Uit deze opnames blijkt zeer duidelijk dat de glasramen destijds al zeer grote problemen vertonden ter hoogte van de glasschildering.[66]

---

[56] De Potier F., Broeckaert T., *idem*, pg. 386
[57] Watté Fr., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986, pg. 308
[58] De Potier F., Broeckaert T., *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem* - Herdruk uit Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 25ste Jaarboek Van De Zottegemse Kulturele Kring, 1981, pg. 388
[59] Lamarcq D., *De O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, website gemeente Zottegem.
[60] Lamarcq D., *idem*
[61] Bijlage 10.1
[62] Bijlage 10.2
[63] Bijlage 10.3-10.5
[64] Bijlage 10.6
[65] Bijlage 10.7-10.14
[66] Bijlage 10.8-10.14

In 1980 worden er opnieuw restauratiewerken uitgevoerd. De werken werden geleid door architect Stautemans uit Zottegem en uitgevoerd door aannemer Mesdagh, eveneens uit Zottegem.
Naast een gedeelte bouwkundige werken, werden tijdens deze fase ook de glasramen behandeld.[67]
De omschrijving van de werken was relatief summier. Zeer snel blijkt de schade dan ook groter danb aanvankelijk begroot.[68]
De architect vroeg vervolgens om een inventaris op te maken van de reële problematiek. Deze beschrijving vinden we terug in een opsomming met uiteindelijke meerwerken van architect Stautemans.[69]
Daar waar uiteindelijk enkel de glas-in-loodpanelen behandeld dienden te worden, ziet men dat uiteindelijk ook alle raambruggen vervangen werden en dat gedeelten van de witsteen vervangen werden.
Opmerkelijk is dat het verslag volgende pasage bevat: "Bij de glas-in-loodpanelen worden de verweerde gezichten en andere figuren niet bijgewerkt (bijgeschilderd). Enkel worden alle paneeltjes gereinigd".[70]
Het blijft een vraag of de panelen bij de reiniging destijds, bijkomende schade hebben opgelopen. De pasage "het gebrandschilderd glas was niet van de beste kwaliteit. Dit hebben wij reeds eerder opgemerkt en wordt nu bevestigd bij het reinigen van het glas" [71], laat het ergste vermoeden.

[67] Bijlage 10.15
[68] Bijlage 10.16
[69] Bijlage 10.17-10.27
[70] Bijlage 10.19
[71] Bijlage 10.25

1.3 PLATTEGROND VAN DE KERK

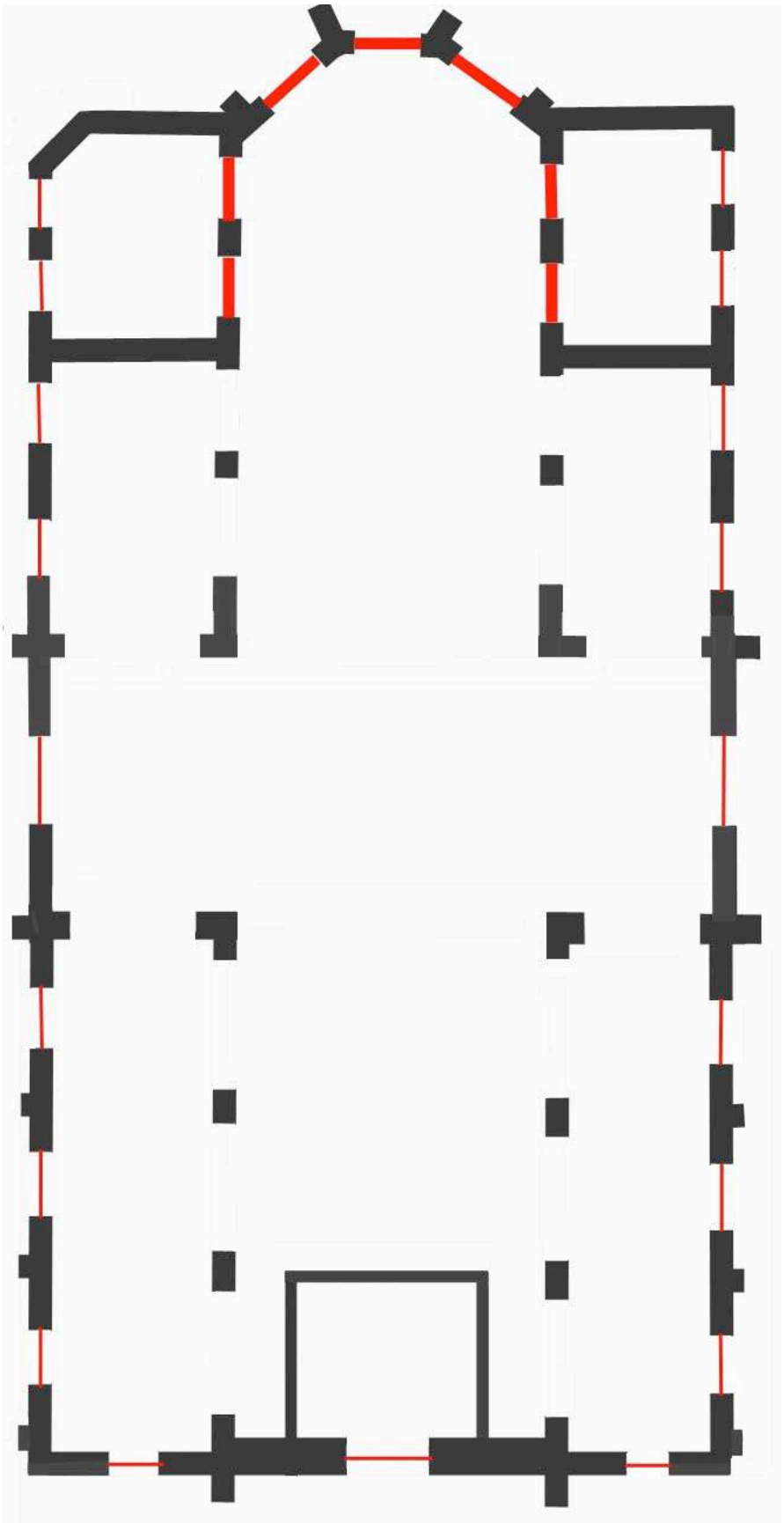

1.4 TOELICHTING VAN HET GLAZENIERSATELIER

De kerk van Zottegem presenteert een mooie staalkaart aan neogotische glasramen, gerealiseerd in het laatste kwart van de 19de eeuw..
Geen enkel raam is gesigneerd en alle ramen uit het koor hebben een zeer grote stilistische verwantschap. Op basis van bibliografische bronnen kunnen de ramen aan de ateliers Bethune en Verhaegen toegewezen worden. Binnen dit hoofdstuk zal omschreven worden waarom het stilistische gelijkenis zo overduidelijk aanwezig is.

Jules Helbig schrijft in zijn publicatie "*Vitraux. Trois verrières pour le choeur; placées en 1870 1871; deux autres pour l'église, en 1872*" [1]

Het archief Casier bevat enkele ontwerpen voor de O.L.V.-kerk (Zottegem):
Glasraamontwerpen atelier Bethune:
17. Zottegem, O.L.V. kerk - zijbeuk Brigitte, Isidoor, Colette
17.1. Zottegem, O.L.V. kerk - zijbeuk: Gertrudis, Laurentius, Theresia van Lisieux
Glasraamontwerpen atelier Verhaegen:
71. Zottegem, O.L.V. kerk - dwarsbeuk: Jozef omringd door 4 engelen
71.1. Zottegem, O.L.V. kerk - dwarsbeuk: 1885: O.L.V. koningin

JEAN- BAPTIST BETHUNE ((1821-1994)

- Oudheidkundige;
- Architect en ontwerper;
- Medestichter Sint-Lucasschool Gent;
- Actief in de pauselijke werken;
- Promotor van de archeologisch-liturgische neogotiek in België;
- 1855-1879?: Voorzitter Middenraad Sint-Vincentius a Paulogenootschap Brugge;
- 1859-1872: voorzitter Middenraad Sint-Vincentius a Paulogenootschap Gent;
- 1881-1885: schatbewaarder Hoofdraad Sint-Vincentius a Paulogenootschap België

Levensbeschrijving[2]
Jean-Baptiste Bethune werd in Kortrijk geboren op 25 april 1821 als oudste zoon van Felix Bethune en Julie de Renty. Felix Bethune, industrieel en politicus, kreeg omwille van zijn verdiensten de titel van baron. Het gezin Bethune behoorde tot de burgerij waar de kinderen tot hun door een huisleraar werden onderwezen. Op zijn 16de ging Jean-Baptiste letteren en wijsbegeerte aan de Leuvense Universiteit studeren.

Niettegenstaande zijn voorgestemdheid voor een politieke loopbaan koos Jean-Baptiste voor een artistieke carrière. Bij aanvang maakte hij zich de tekenkunst eigen door talrijke landschappen en stadsgezichten te tekenen en te schilderen.
In 1842 en 1843 maakte Bethune verschillende reizen naar Engeland. Deze zouden een wezenlijke invloed hebben op zijn verdere leven. Hij besliste om zijn studies aan de Katholieke Universiteit te Leuven stop te zetten, en een eigen glazeniersatelier op te richten. De contacten die hij in England had met A.W.N. Pugin (1812-1852), de voorman van de Gothic Revival in Engeland en glazenier John Hardman, zijn in deze beslissing van grote belang geweest.

[1] Helbig Jules, *Le Baron Bethune*, Lille-Bruges, 1906, p. 385
[2] Rambaut, A., L'Atelier du verrier Jean-Baptiste Bethune (1854-1876), in : Dossier de la Commission Royale des Monuments, sites et fouilles, 7, Art, technique et science : la création du vitrail de 1830 à 1930, Luik, 2000, pp. 169-179.

Zijn eerste wezenlijke contact met de glasschilderkunst had hij na zijn toetreding tot de Edele Confrerie van het Heilig Bloed te Brugge. Toen werkte hij samen met Jean-Baptiste Capronnier (1814-1891) aan het westraam in de Heilige Bloedkapel dat in 1853 werd gerealiseerd. Tijdens die coöperatie kwam hij tot het inzicht dat er technisch gezien nog heel wat fundamenteel werk diende verricht te worden gezien de traditie van de glasschilderkunst in onze gewesten tijdens de vorige eeuwen immers grotendeels verloren was gegaan. Enkel een nauwkeurige bestudering van de oude technieken en contacten met buitenlandse glazeniers, voornamelijk afkomstig uit Frankrijk, Engeland en Duitsland, zou een heropleving van de glasschilderkunst mogelijk maken. Talrijke sporen van Bethunes speurwerk naar de samenstelling van glas en glasverven zijn dan ook in het Familierarchief bewaard en zijn dringend toe aan een diepgaand wetenschappelijk onderzoek. Op 30 mei 1854 zette hij de grote stap en besloot hij om een eigen glazeniersatelier op te richten. Samen met zijn zwager, Eugène van Outryve d'Ydewalle, startte hij eind 1854 een glasatelier in de Hoogstraat te Brugge. In augustus van datzelfde jaar reisde Bethune nogmaals naar Engeland om zich in het atelier Hardman in Birmingham de glasschilderkunstige technieken eigen te maken en het daaropvolgende jaar liet Bethune zelfs een werknemer uit het atelier van Hardmans's overkomen om hem en zijn werknemers gedurende twee weken met de bak-processen vertrouwd te maken. Dit staaft dan ook de bewering dat Bethunes techniek op dat ogenblik nog niet op punt stond. Naast de technische know-how uit het atelier Hardman werd er eveneens met Engels materiaal gewerkt, dat doorgaans via hetzelfde atelier werd aangekocht[3]. Dat het atelier in de beginperiode te kampen had met talrijke technische onvolkomenheden, waaronder het inbakken van de glasverven, blijkt uit notities uit de dagelijks bijgehouden atelieragenda's van 1856[4]. Aspecten waarop verder nog wordt teruggekomen.
In oktober 1856 werd de samenwerking met Bethunes zwager stopgezet en verhuisde het atelier uit de Hoogstraat naar de woning Le Gillon aan de Dijver. Kort daarna werd het op 13 november 1856 naar het huis van werknemer van Robaeys in de Jeruzalemstraat overgebracht[5].
De economisch zwakke positie van de stad Brugge bracht Bethune ertoe in februari 1859 zijn atelier naar de bloeiende industriestad Gent te verhuizen. In die periode traden de Gentse industriëlen Joseph de Hemptinne (1822-1909) en Désiré Casier-Leg rand als Bethunes beschermelingen op, voor wie hij menig glasraam kon leveren. Nog vóór de verhuis naar Gent realiseerde hij glasramen voor de Hemptinnes huis in de Margrietstraat (Gent)[6]. In 1862 werden zeven glasramen voor de kapel in het Maison-de-Campagne te Maaltebrugge (Sint-Denijs-Westrem)[7] gemaakt en het daaropvolgende jaar kon Bethune acht grisaille- en drie gebrandschilderde glasramen voor de kapel van de Hemptinne in de Keizer Karelstraat[8] afleveren. Voor Casier maakte hij in 1862 drie glasramen voor diens kapel[9] (Sleepstraat, Gent).
Bethune kocht voor de inrichting van zijn atelier een ruim herenhuis en twee aanpalende woningen in de straat het Prinsenhof, gelegen in de wijk het Prinsenhof die zich uitstrekt aan de voet van het Gravensteen. De afzonderlijke panden werden met elkaar verbonden.

---

[3] In 1856 volgde nogmaals een levering van glas, waaronder blauw, groen, geel, purper en rood .uine en zwarte grisaille- en contourverven, penselen, flux, antimoon, (FAM, 0627043, 26 april en 2 juni 1856, 26 februari, 29 mei, 11 september en 14 november 1857, enz).
[4] FAM, 062706, 27 januari 1856 : Le four a reussi: La couleur de beaucoup de pièces n'était passez opaque. La cause probable est que le goudron était evaporé. La couleur a I'eau trop épaissé 'oduit des bulbes et des inegalités. Uit de confrontatie van deze met de materiaal-technische gegevens zal blijken dat de huidige conditie van de glasschildering in sterke mate afhankelijk is van de kwaliteit van de bakcurve. Op andere plaatsen zijn op het oppervlak van de glasschildering opengebar en luchtbellen zichtbaar die ongetwijfeld kunnen geïdentificeerd worden als de bulbes uit voorgaande tekst en waarschijnlijk in verband te brengen zijn met de overvloedig aanwezige Arabische gom.
[5] FAM,0627003.
[6] FAM, 0627003, 1857 : 31 maart.
[7] FAM, 0627003, 1862 : 20 april.
[8] FAM, 0627003, 1863 : 30 augustus.
[9] FAM, 0627003, 1862 : 31 december. In de huiskapel zijn enkel de muurschilderingen van het atelier Bressers-Blanchaert bewaard gebleven. Ondanks de onfortuinlijke staat waarin ze verkeren is de sierlijke lijnvoering en de verfijnde uitstraling waarneembaar. De glasramen zijn enkel ge ~nde van de ontwerptekeningen die in het Familiearchief bewaard zijn.

De ruimte aan de straatzijde werd getransformeerd tot "Bureau de papa", en aan de tuinzijde werd een representatieruimte ingericht. Die ruimte werd de kapel genoemd omwille van het spitsboogvormig venster met natuurstenen maaswerk dat uitgeeft op de tuin. Andere glazeniers zoals Samuël Coucke en Bethunes opvolger, Arthur Verhaegen, maakten eveneens van een gelijkaardige ruimte gebruik om voor het groot spitboogvormig venster hun glaskunst aan toekomstige opdrachtgevers te presenteren.
In de daaropvolgende jaren bracht het atelier een niet eerder gekende hoge productie van kerkelijke kunst teweeg en was het atelier in staat aanzienlijke opdrachten voor een bestaand en nieuw cliënteel te verzorgen. Het is niet ondenkbaar dat in de nieuw ingerichte ruimten eveneens betere ovens werden geïnstalleerd wat de kwalitatieve verbetering van de glasschildering zou verklaren.
Vanaf 1875 zal Bethune geen nieuwe opdrachten meer aanvaarden. Toch zal hij zelfs na de overname van het bedrijf door Arthur Verhaegen (1847-1917) in 1876 voor menig glasraam ontwerpen leveren[10].

Het glazeniersatelier

Nog voor hij definitief met het atelier van start ging, maakte Jean-Baptiste samen met zijn zwager verschillende studiereizen door Engeland om zowel met de architectuur als met aanverwante kunsttakken in contact te komen. Vooral in zijn eerste ontwerpen en realisaties is die invloed duidelijk voelbaar.
Het concept van de Milanekapel te Zwevegem leunt zeer sterk aan bij de 'Pittoreske archeologische stijl van Pugin'. In 1846 gaf Felix Bethune aan zijn zoon Jean-Baptiste de opdracht een kapel te ontwerpen. Terwijl Jean-Baptiste zich bezig hield met het esthetische, stond P.N. Croquison (1806-1887), provinciaal architect voor West-Vlaanderen, in voor het technische aspect. De eenbeukige kapel straalt een Pugineaanse invloed uit.

In de aanvangsperiode van het glazeniersatelier Bethune is de invloed van John Hardman uit Birmingham duidelijk voelbaar. De inbreng van Hardman uit zich vooral in de stijlkenmerken en in de technische ondersteuning bij de inrichting van het atelier.

<u>De organisatie binnen het glazeniersatelier</u>

Verschillende fondsen uit het Familiearchief de Béthune verschaffen inlichtingen betreffende de werknemers uit het atelier. De postuum opgemaakte inventaris van de gerealiseerde werken geeft naast de namen en de periode van indiensttreding soms meer details over de vooropleiding. Ook de agenda's zijn in verband hiermee een zeer belangrijke bron. Dagelijks werden de namen van de in dienst zijnde werknemers immers ingeschreven met vermelding van de werkzaamheden, een dag of halve dag, en het project waaraan ze werkten. Op die manier zijn de werken precies te volgen en kan de hiërarchie in het atelier gereconstrueerd worden. Ook de afrekeningen na de voltooiing van een project geven aan de hand van het uitbetaalde loon een aanduiding van de functies binnen het atelier.

Toen het glasatelier opgestart werd in 1854 had Bethune drie werknemers in dienst. Bethune onderging grote invloed van zijn vriend kanunnik Charles-Louis Carton (1802-1863) die als directeur van het Spermalie-instituut te Brugge baanbrekend werk verrichtte voor blinden en doofstommen[11]. In navolging van hem, nam Bethune de doofstomme Lievin Cosaert (1836-1892) uit voornoemd gesticht aan[12]. Ondanks benaderingen van andere ateliers bleef Cosaert steeds trouw aan zijn leermeester en werd hij de hoofdschilder van het atelier. Na de verhuis van het atelier naar Gent blijkt uit de overgeleverde briefwisseling dat Samuël Coucke, Cosaert voorstelde om terug in Brugge te komen werken. Coucke was op de hoogte gebracht van het feit dat "*als dat gij allangen tyd trachte van Mr. de Bethune wegte zyn en dat gy liever zou in Brugge zyn*" [13]. Toch besloot Cosaert om voor Bethune te blijven werken. Charles van

[10] J. Van Cleven N, O.C., p. 188.
[11] J. Van Cleven: Meester Jean Baptiste Bethune 1821-1894, een kunstenaarsloopbaan, in : J. Van Cleven, Neogotiek in België, Tielt, 1994, p. 172.
[12] FAM, 0627003, Inventaire des travaux exécutés (1854-76).
[13] FAM, 0627001, Vie de I'atelier (1855-75) : 28 juni 1859 : brief van Samuël Coucke aan Lievin Cosaert

Robaeys (1822-1872), eigenlijk timmerman, werd aangenomen om naast het glasschilderen ook nog snijwerk uit te voeren en graveur Copman werd eveneens in dienst genomen.
Twee jaar later was het aantal werknemers aangegroeid tot vijf. Naast de mensen van het eerste uur waren Dhont en een tweede doofstomme aangenomen. Ook Jean Blomme kwam uit het gesticht.
Het groeiend aantal opdrachten dat in de orderboeken zeer goed te volgen is, leidde in 1857 tot de uitbreiding van het aantal werknemers tot acht[14].

In combinatie met notities in de agenda's kan afgeleid worden dat o.m. Cosaert en Declerck de hoogste functies bekleedden als glasschilder.
Vermoedelijk was Cosaert zelfs meester-tekenaar en vleesschilder en maakte Detracy de definitieve tekeningen.

De trouw van de werknemers van Bethune blijkt heel erg groot te zijn geweest. Hun gehechtheid aan de vaderfiguur, die Bethune voor enkelen onder hen zeker moet zijn geweest, maakten zij bij de aanvang van elk jaar kenbaar door hun diep gelovige wensen over te brengen aan het echtpaar Bethune.
Vermoedelijk was Cosaert zelfs meester-tekenaar en vleesschilder en maakte Detracy de definitieve tekeningen. Blomme werkte er als tekenaar en was tevens ploegbaas. Tot slot zetten Suys, Vanderhaeghe en Gilson in lood [15].
De trouw van de werknemers van Bethune blijkt heel erg groot te zijn geweest. Hun gehechtheid aan de vaderfiguur, die Bethune voor enkelen onder hen zeker moet zijn geweest, maakten zij bij de aanvang van elk jaar kenbaar door hun diep gelovige wensen over

Materialen
De opeenvolging van de leveranciers is eveneens goed te volgen. Aanvankelijk bestelde Bethune alles via Hardman, zowel glas als penselen en glasverven. Maar al snel gingen de bestellingen ook rechtstreeks naar de leveranciers.
Het glas kocht hij o.a. bij Powell (1857-69) in Londen, bij Hartley (1856-75) in SunderlandDurham, bij Booght Chance Brothers & Co (1870-85) in Birmingham, bij H. Vallet (1875) in Lorreinen, bij Jonet (1856-74) in Charleroi en tot slot bij Brigode (1858-60) in Brussel. Wel dient opgemerkt te worden dat het overgrote gedeelte van het glas werd geïmporteerd uit Engeland en dat slechts een klein gedeelte van het glas, voornamelijk witte kathedraal en rood glas, uit Charleroi en Brussel kwam.
Hartley leverde naast gerold, antiek en verschillende kleuren glas, ook reliëfglas. Ook met blad- en bloemmotieven beschilderde losanges, ruitvormige kalibers, die vermoedelijk gebruikt werden in het glasraam in de representatieruimte van het atelier en in de woning van Paul Bethune te Aalst, werden daar verkocht.

Wat betreft de in de handel verkrijgbare 'glasverven' kocht Bethune ze bij Hardman en Emery & Son (1862-76) uit Staffordshire. Uit een publiciteitsboekje blijkt dat de firma Emery & Sons naast glasverven ook emailverven voor de porseleinindustrie produceerde[16]. Bethune bestudeerde op archeologische wijze de middeleeuwse glasverven aan de hand van oude en
recente publicaties. Daarnaast legde hij eveneens contacten met personen die op dat vlak onderzoek verrichtten. Een Duitstalig handgeschreven notitieboekje "*Recepten für gefärbtes Glass sowol für Kirchen und Palasten als auch für Privatwonungen*"[17] bevat een honderdtal recepten voor glas en glasverven. Zowel emailverven op basis van "*gepulfert glass*" als grisailleverven zijn hierin opgenomen, waarbij melding wordt gemaakt van de verhouding en van de samenstelling. Bij het analyseren van de recepten is de grote

[14] FAM,0627003.
[15] FAM, 062706: Repartition du travail journalier entre les ouvriers de l'atelier de vitrerie (1856-74).
[16] FAM, 0627045: Emery & Sons (1862-76).
[17] FAM, 0627010 : Deverses recettes pour la peinture sur verre.

hoeveelheid borax opvallend, namelijk meer dan de helft van de samenstelling. Indien Bethune aan de hand van deze recepten zelf zijn glasverven zou gemaakt hebben, ligt de oorzaak van de slechte versmelting van de glasverf met het glaslichaam waarschijnlijk in de hoge concentratie van borax en bijgevolg is dit misschien de bron van het grote verlies van de glasschildering, een malaise die het grootste gedeelte van het oeuvre van Bethune kenmerkt.

Het gebruikte getrokken lood werd geleverd door de firma Gildemijn gelegen aan de Lousbergkaai te Gent[18]. Vanaf het begin van de jaren zeventig voerde Bethune ook lood in uit Engeland.
Over de oven zijn weinig gegevens bekend. Reeds in Gent gevestigd diende Bethune een aanvraag in bij het College van Burgemeester en Schepenen en dit voor de plaatsing van een oven[19]..

In volle expantie gaf bethune het atelier over aan Arthur Verhaegen[20] (1847-1917), maar tot zijn overlijden 101894, bleef Bethune sterk betrokken bij de artistieke leiding van het atelier.
Het was de vervolgens gentenaar Joseph Cassier (1852-1925) die het atelier in 1895 weer overnam van Verhaegen en de lopende opdrachten zou afwerken naar de bestaande modellen. Hendrik Coppejans zou ten slotte de laatste in de rij zijn die dit bewuste atelier overnam.
De werken van de opeenvolgende ateliers Bethune-Verhaegen-Cassier zijn vaak zo gelijkend dat ze vrijwel niet van elkaar te onderscheiden zijn.

[18] FAM, 0627050 : Registre des articles entrant dans I'atelier.
[19] FAM, 0627001 : Vie de l'atelier (1855-75) : ongedateerde brief.
[20] Arthur Verhaegen werd geboren in Brussel op 31 augustus 1847. Hij was de zoon van Florentine Nève (1832-1903) en Eugène Verhaegen (1820-1878), een jurist die om zijn liberaal-katholieke en democratische sympathieën bekend stond.
Hij deed zijn humaniorastudies aan het Brusselse jezuïetencollege Saint-Michel om vervolgens aan de Gentse universiteit het diploma van ingenieur Bruggen en Wegen te behalen. Als briljant ingenieursstudent kwam hij geleidelijk meer en meer in contact met de ultramontaanse kringen rond Le Bien Public. In 1870 werd hij benoemd tot onderingenieur in overheidsdienst in Charleroi.
In mei 1872 huwde Arthur Verhaegen met Claire Lammens, de jongste dochter van Jules Lammens. Verhaegen vestigde zich toen als neogotisch architect en glasschilder in Gent en engageerde zich in de Sint-Lucasbeweging rond baron Jean Baptiste Bethune, de promotor van deze historiserende stijl in België. Van 1875 tot 1895 zette hij het glazeniersatelier van Bethune voort. Hij verwierp faam als mede-ontwerper van het Groot Begijnhof te Sint-Amandsberg, de abdij te Affligem, de gebouwen van het Werk der Vlamingen te Parijs, de kapel voor de Dames van de Eeuwigdurende Aanbidding te Rome (1885-1886), de neogotische vleugel van het kasteel Verhaegen te Watermaal-Bosvoorde (1880-1881) en te Merelbeke (1884-1885). Andere belangrijke realisaties waren de restauraties van kapittelkerk te Nijvel en Zinnik, van het Geraard-de-Duivelsteen te Gent, de Pont-des-Trous te Tournai en zijn medewerking aan de restauratie van het Gentse Gravensteen.
Hij lanceerde zich tevens in het sociaal- en politiek-ultramontanisme, zoals dat gestalte kreeg in de Confrérie de Saint-Michel. Zijn uitgesproken ultramontaanse ideeën kwamen in 1878 aan het licht, bij het verschijnen van zijn ophefmakende brochure Catholique et politique. Verder was hij erelid van het Gilde van Sint-Lucas en Sint-Jozef en achtereenvolgens lid (1874), secretaris (1884) en voorzitter (1907) van het Gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas.
Langs het corporatisme oriënteerde hij zich steeds verder naar de sociale component van het ultramontanisme, om tenslotte bij de christen-democratie uit te komen. Daar groeide hij uit tot een van de tenoren van het sociaal-katholicisme en de ontluikende, beheerste christen-democratie. Hij was rechtstreeks betrokken bij de stichting van de Belgische Volksbond in 1891, waarvan hij in 1896 tot aan zijn dood voorzitter was. Intussen bekleedde hij een aantal politieke mandaten, eerst als gemeenteraadslid van Merelbeke (1883-1892), vervolgens als provincieraadslid (1891-1900) en bestendig afgevaardigde van Oost-Vlaanderen (1892-1900). In 1886 volgde zijn erkenning van de adelstand.

DUIDING VAN DE GLASSCHILDERKUNST IN DE 19DE EEUW

MOEIZAME HEROPLEVING VAN DE GLASSCHILDERKUNST

In de 19de eeuw nemen de Romantiek en het Nationalisme de plaats in van het Rationalisme en de Verlichting. Grote belangstelling voor het verleden en het zoeken naar diepere dimensies van de religieuze beleving leggen de basis voor een vernieuwde belangstelling voor de glaskunst.

Daar tegenover staat het feit dat tot het begin van de 19de eeuw vrijwel alle kennis van het glazeniersambacht verloren ging.
De opleiding tot het ambacht gebeurde destijds vrijwel volledig binnen het atelier van de meester-glazenier. Door een gebrek aan perspectieven, kwam in de 18de eeuw een einde aan het opleiden van jonge mensen. Dit betekende meteen ook het einde van kennisoverdracht naar de komende generaties.
Dangelis, één van de laatste Belgische glazeniers uit de 18de eeuw zal vlak voor zijn dood (begin 19de eeuw), bij gebrek aan cliënteel, zijn de recepten verbrand hebben.
Deze reactie van Dangelis, stond zeker niet alleen. Ook over andere glazeniers weet men dat ze hun receptenboeken, zij het gevoel van miskenning, zij het omwille aan gebrek aan openheid, vernietigden.
In een beperkt aantal gevallen waren technieken en recepten neergeschreven in 13de, 16de en 17de-eeuwse tractaten. In praktijk bleek echter dat deze omwille van onduidelijkheden en/of foute informatie, onbruikbaar en/of ontoereikend waren.

Om deze redenen komt de glasschilderkunst in België slechts moeizaam uit de startblokken. In de vroegste voorbeelden van "glasramen" uit de 19de eeuw, gaat men vaak enkel transparante gewone ruitjes, vervangen door gekleurd glas. Toepassingen hiervan zijn nu soms nog terug te vinden in de voor de eerste helft van de 19de eeuw karakteristieke gietijzeren raamtraceringen.
Onder Franse en Engelse invloed komt uiteindelijk de heropleving van het Belgische glasraam omstreeks 1830, opnieuw opgang. Tot het midden van de 19de eeuw zal door tal van kunstenaars druk geëxperimenteerd worden op materiaaltechnisch vlak. De ateliers van Francois Capronnier (1779-1853) en Jean- François Pluys (1810-1873) nemen hierin het voortouw.
Francois Capronnier (Brussel) zal in 1829 het uitvindersbrevet voor het schilderen op glas ontvangen. Deze herontdekking betwistte J.Fr. Pluys (Mechelen), die altijd beweerd heeft dat het brevet hem toekwam.
De door Capronnier en Pluys op punt gestelde glasschildertechnieken worden echter niet omgezet in eigentijdse glasschilderkunst. De glaskunstenaars grijpen terug naar de 16de en 17de-eeuwse voorbeelden, ze nemen als het ware de draad op daar waar de glasschilderkunst in de geschiedenis verloren ging. Deze denkwijze is wellicht voor een groot deel te wijten aan het feit dat de hele zoektocht naar techniek en materiaal volledig gebaseerd was op de imitatie van historische glaskunst. Voor religieuze onderwerpen gaat men meestal inspiratie zoeken in de Italiaanse hoog-renaissance.
Ook na 1850 bij het opkomen van de neogotiek zullen bepaalde kunstenaars blijven terugvallen op voorbeelden uit de renaissance.

NEO-GOTIEK EN NEO-RENAISSANCE, DE PERIODE 1850-1880

In de ons omliggende landen oogstte de neogotiek succes omwille van de romantische, nationale en /of zuivere religieuze aantrekkingskracht. In België daarentegen zal de basis voor deze kunstuiting, gelegd worden door de politiek religieuze strijd tussen liberalen en katholieken.
De liberalen die in 1848 de absolute meerderheid hadden lieten geen kans onverlet om de katholieken invloeden in de maatschappij in te perken. De aangewakkerde strijdlust van de Ultramontanen zou zijn symbolen vinden in de neo-gotiek.

Ontegensprekelijk is Jean-Baptiste Bethune (1821-1894) één van de belangrijkste leiders van het Ultramontanisme. Ook hij zal de stelling verdedigen dat de gotiek de enige stijl was die in aanmerking kon komen voor de Christelijke Religieuze kunst.
In 1863 worden de St.-Thomas en de St.-Lucas gilde gesticht. Twee jaar later, in 1865 zag J.B. Bethune één van zijn dromen in vervulling gaan met de oprichting van de eerste St. Lucasschool in Gent.

Deze St.-Lucasscholen moesten de Christelijke tegenhanger worden van de officiële academies. Daar werkte men naar antieken (en dus heidens) model, aldus was deze opleiding ongeschikt om Christelijke kunst voort te brengen. Vijftig jaar later hadden de St.-Lucasscholen 50 vestingen, over het ganse land.
Op deze wijze heeft Bethune de basis gelegd voor een wijd verspreidde neogotische beweging, die zijn stempel drukte op de daarop volgende generatie glaskunstenaars.
Al was Bethune misschien in de eerste plaats architect, (zijn grootste opdracht was de abdij van Maredsous), de glasschilderkunst had bij hem een zeer grote belangstelling, niet in het minst omdat deze kunstvorm dreigde verloren te gaan.
Zijn eigen glazeniersatelier was gevestigd aan het Prinsenhof te Gent. In volle expansie gaf hij dit atelier in 1876 over aan Arthur Verhaegen (1847-1917), maar tot zijn overlijden in 1894, bleef Bethune betrokken bij de artistieke leiding van het atelier.
Het was de gentenaar Joseph Cassier (1852-1925) die het atelier in 1895 overnam en de lopende opdrachten zou afwerken naar de bestaande modellen. Hendrik Coppejans zou ten slotte de laatste in de rij zijn die dit bewuste atelier overnam.
De werken van de opeenvolgende ateliers Bethune-Verhaegen-Cassier zijn vaak zo gelijkend dat ze vrijwel niet van elkaar te onderscheiden zijn.

Ook werknemers uit het atelier Bethune zullen op zelfstandige basis naam maken in de glasschilderkunst. De belangrijkste namen zijn o.a. Gustave Ladon (1863-1942) en Joseph Osterrath (1845-1894). Zij zullen na hun vertrek bij Bethune zijn invloed verder blijven uitdragen.
De meeste andere ateliers uit deze periode produceerden eveneens in middeleeuwse stijl. Hun vrijere interpretatie van de neo-gotiek is te verklaren door het feit dat zij in veel mindere maten rechtstreeks beïnvloed werden door Bethune's gedachtegoed. Op gebied van stijlrichtingen werden binnen deze ateliers occasioneel ook glasramen in een andere stijl dan neo-gotiek vervaardigd. Een voorbeeld hiervan kan men terugvinden in het werk uit het atelier van Samuël Coucke (1833-1899) uit Brugge. Eén van de belangrijkste realisaties van dit atelier, waarin ook later de zonen Eloi, Théophile en Joseph werkzaam waren, zijn de ramen uit de Brusselse Zavelkerk.

De meeste representatieve ateliers na 1865 zijn dit van Henri Dobbelaere (1822-1885) en zijn zoon Jules en dit van Stalins & Janssens.
Waar beide ateliers aanvankelijk moeizaam van de strenge neo-gotische stijlprincipes wegkwamen hadden zij na 1880 een belangrijk aandeel in de “nieuwe” profane glaskunst in neo-renaissancestijl. De glasschilderkunst in de gemeentehuizen van Anderlecht, Schaarbeek en Borgerhout geven hiervan een representatief beeld.

Echter reeds vanaf 1880 diezelfde glaskunst evenmin ontkomen aan de invloed van vernieuwingen binnen burgerlijke architectuur en het totale kunstgebeuren. Velerlei experimenten komen aan aan bod binnen particuliere woningen. Het abstracte kleurenspel van ongebrandschilderde gestructureerde glazen en het gegraveerde of gezandstraalde glas kunnen gezien worden als een verdere evolutie in de glaskunst. Een evolutie die zal uitmonden in de Art-Nouveau.
De zogenaamde “Bas-Fenêtres”, voorzetraampjes zoals deze nog vaak in burgerhuizen worden aangetroffen, waren eveneens een innovatie uit die periode.
Men moet echter vaststellen dat met de democratisering van de glaskunst, vervlakking optreed. Vaak zijn vele van deze voorzetramen, louter serieprodukten.

DE 20ste EEUW, GLASSCHILDERKUNST OP WEG NAAR EEN NIEUWE MONUMENTALITEIT.
Het neo-gotische glasraam zal, mede dank zij de conservatieve houding van vele architecten, tot voorbij het eerste kwart van de 20ste eeuw zijn plaats binnen de religieuze bouw blijven innemen.
Tegelijk zal een nieuwe beeldende taal, onder invloed van de moderne schilderkunst ontstaan. Deze progressieve richting zal onder de: "De Nieuwe Monumentaliteit" noemen. Bepaalde 19de-eeuwse accenten worden geleidelijk verlegd. Naar mate de creativiteit in de uitvoeringsfase verminderde groeide de artistieke betekenis van de karton- of ontwerptekenaars.

De belangrijkste uitvoerende glazeniersateliers Osterrath werkte te Tilff, Stalins&Janssens en Calders waren gevestigd in Antwerpen, Colpaert, Crickx en Vosch te Brussel. De meeste van deze ateliers hadden ontwerpers in dienst of werkten samen met kartontekenaars zoals Armand Panis uit Antwerpen, Jules Fonteyne uit of Henri Lacoste, Anto Carte en G.M. Baltus uit Brussel. Naast deze ateliers waar men voornamelijk ontwerpen van andere kunstenaars uitvoerde bleven een aantal zelfstandige ontwerpers-glazeniers, die vrijwel volledig hun eigen creaties vervaardigden en daarin mee in de nieuwe stijl ontwikkelden.
Daarbij verdwijnen alle neogotische kenmerken geen theatrale taferelen, geen statische heiligenfiguren en ook geen architecturale omlijstingen meer. In de plaats komen krachtig gestileerde figuren uitgewerkt op fel gekleurde glaskalibers, beschilderd met zware contour- en grisailleschilderingen.

1.5 SITUERING EN ICONOGRAFIE VAN DE TE GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

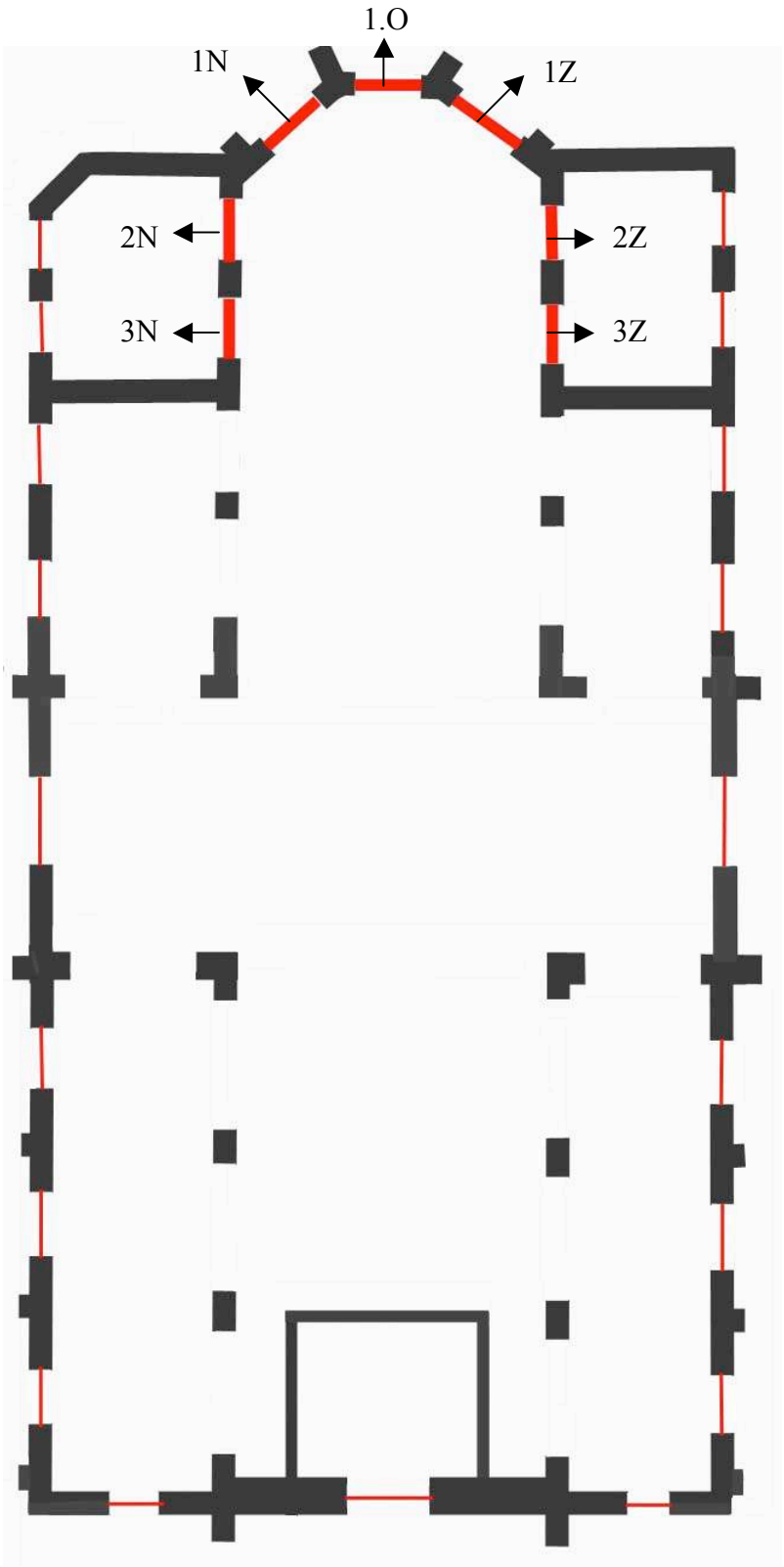

RAAM 1.O
H. Johannes de Evangelist, H. Norbertus van Prémontré en Christus Leraar
Kunstenaar: J-B. Bethune (1870-1872)

RAAM 1Z
H. Barbara, H. Carolus Borromeus en H. Clara van Assisi
Kunstenaar: J-B. Bethune (1870-1872)

RAAM 2Z
H. Conrad van Konstanz, H. Juliana van Mont Cornillon en H. Franciscus Borgia
Kunstenaar: J-B. Bethune (1870-1872)

RAAM 3Z
H. Gertrudis van Nijvel, H. Laurentius, en H. Theresa van Listrieux
Kunstenaar: J-B. Bethune (1870-1872)

RAAM 1N
H. Juliana Falconieri van Firenze, H. Hugo van Lincoln en H. Thomas van Aquino
Kunstenaar: J-B. Bethune (1870-1872)

RAAM 2N
H. Gregorius de Grote, H. Jacobus Lacop en H. Eligius van Noyon
Kunstenaar: J-B. Bethune (1870-1872)

RAAM 3N
H. Brigitta van Zweden, H. Isidorus de Landman van H. Madriden Coleta Boylet van Corbie
Kunstenaar: J-B. Bethune (1870-1872)

1.6 MATERIAALTECHNISCHE GEGEVENS IN SITU

Voor het technisch verslag werden in situ gegevens verzameld. Dit gebeurde vanaf de begane grond, waar nodig met behulp van een telescoop (12-36x50). Alle materiaaltechnische gegevens, zowel interieur als exterieur, werden door middel van een digitale videocamera (41mm-820mm objectief) op Mini DV -tape vastgelegd.
Alle schade werd vastgelegd op fiches, m.b.t. de glasramen (Bijlage deel 8) en het raamwerk (Bijlage deel 9) enerzijds en gedetailleerde schadetabellen (Bijlage deel 7) anderzijds. Alle detailopnames bevinden zich in deel 6 van de bijlage.

Metingen klimatologische omstandigheden:
Bij het onderzoek werden eveneens de klimatologische omstandigheden opgenomen. Hierbij moet rekening gehouden te worden met het feit dat de opmetingen gebeurde tijdens het inzetten van dooi na korte periode van vorst (een vijftal dagen met RH[1] onder de 50%)
Metingen op 12/11/2004 – 14.20u

- Interieur – RH. 70% - 12 °C (luchttemp.)
- Exterieur – RH. 67% - 10,5 °C (luchttemp.)

Metingen op 15/11/2004 – 15.15u

- Interieur – RH. 71% - 13,2 °C (luchttemp.)
- Exterieur – RH. 63% - 8,5 °C (luchttemp.)

Raamconstructie van de laterale ramen – exterieurzijde:
(fotoverwijzing in bijlage dl. 6)
Omwille van de twee aangebouwde sacristieën liggen de twee onderste registers van de laterale ramen uit het koor onder het dakniveau. (Afb. 1) Deze constructie heeft een storende visuele werking op de glas-in-loodramen. Gezien de huidige bouwkundige situatie zijn er weinig alternatieven voor deze constructie. Met de architect en de betrokken besturen zal overlegd worden wat de mogelijkheden zijn.

Conserveringstoestand van beschermnetten, raambruggen, steenwerk en mortel:
(fotoverwijzing in bijlage dl. 6)
Alle ramen werden bij de laatste restauratie (jaren ’80) voorzien van vaste en losse messing bruggen (volgens het lastenboek: Messing 58).[2] Ook de bevestigingsmaterialen werden in hetzelfde materiaal toegepast. Ondanks dat ze op het eerste gezicht geen opvallende kenmerken dragen van corrosie, is onvermijdelijk een lichte koperoxide-afzetting op het glas aanwezig. (Afb. 2)
Ook aan de interieurzijde verkeren de bruggen in een goede conserveringstoestand. (Afb. 3)
Geen enkel raam vertoont scheuren op het contactpunt steenwerk/ raambrug. Zowel monelen als dagkanten zijn intact, enkel op raam 1Z dienen zeer plaatselijk kleine herstellingen uitgevoerd te worden.
De mortel die gebruikt werd om de panelen zijdelings aan te voegen vertoont nauwelijks krimpscheuren

[1] Men drukt zich daarbij uit in “ % - relatieve vochtigheid". De gangbare afkorting hierbij is RH (= relatieve humidity). Waarbij 0% staat voor kurkdroog en 100% voor maximaal vochtig. Het is daarbij een belangrijk gegeven dat temperatuur en luchtvochtigheid in verhouding tot mekaar staan, dit betekent dat bij hoge temperatuur de lucht meer waterdamp kan bevatten dan bij een lage temperatuur.
De percentage-schaal waarin de relatieve vochtigheid wordt uitgedrukt kan men als volgt berekenen:

$$\frac{\text{De hoeveelheid waterdamp in de lucht (in gram).}}{\text{De maximum hoeveelheid waterdamp die de lucht kan vasthouden bij dezelfde temperatuur (in gram)}}$$

[2] MS 58 - DIN 17660 CuZn39Pb2

en is relatief hard. Beide eigenschappen geven aan dat de voegmortel wellicht een relatief hoog cementgehalte heeft. Bij de demontage dienen daarvoor de nodige voorzorgen genomen te worden.
De ramen hebben geen beschermbeglazing. Enkel op de maaswerken zijn nylon netten aangebracht om de duiven te weren. (Afb. 4) Ook op de bovenranden van de spitsbogen van de ramen, is duivenwering aangebracht

Conserveringstoestand van het loodnet, de soldeerpunten en de windroeden:
Bij controle van de gebrandschilderde ramen kon vast gesteld worden dat het loodnet in een goede bewaringstoestand verkeerde. Negens werden opvallende doorbuigingen van de panelen opgemerkt.
Het zal mogelijk zijn om slechts een gedeeltelijke ontloding toe te passen. Alles is afhankelijk in welke mate dat deze panelen bij een restauratiebehandeling gecorrigeerd kunnen worden. Veiligheidshalve werd een ontlodingsoppervlakte van $20m^2$ vooropgesteld. Uitgaande van de toestand van het lood, kan gesteld worden dat de meeste soldeerpunten intact zijn, nochtans moeten deze, alle nagekeken worden en eventueel opnieuw geconsolideerd.
De koperen windroeden zijn in alle gevallen licht geoxideerd.
Op sommige plaatsen zijn kleine openingen te zien tussen raambrug en paneel vast te stellen (Afb. 4).

De vervuiling van de ramen:
De vervuiling die de ramen is eerder licht tot matig. Aan de exterieurzijde is overal een zeer licht matterende vuilfilm vastgesteld.
De vervuiling aan de interieurzijde beperkt zich meestal tot een losse stof- en vuilfilm. Op enkele plaatsen zijn ook aan de interieurzijde.

De conserveringstoestand van het glas:
Er werden in regel geen opvallende sporen van glascorrosie gesignaleerd. Vrij algemeen is een lichte irrisatie van het glasoppervlak langs de exterieurzijde waar te nemen. Dit fenomeen duidt op een beginnende corrosie.

Het schadebeeld van de ramen:
Bij het gebrandschilderd glas is de glasbreuk is gezien de totale oppervlakte relatief beperkt, op 240 panelen werden 365 enkelvoudige en 124 meervoudige breuken vastgesteld. Verder waren er 2 kleine lacunes en 2 grotere lacunes (Afb. 6-7). Op sommige van deze plaatsen werden de voorlopige afdichtingen met siliconerubber op de kwetsbare schildering vastgekleefd. (Afb. 7)
Op enkele plaatsen werden in het verleden nieuwe invullingen geschilderd. Deze uit het atelier Verhaegen integreren volkomen, deze uit de jaren duidelijk ’80 minder. (Afb. 8-9).

De Conserveringstoestand van de brandschildering:
Algemeen genomen is de brandschildering van de ramen uit het atelier Bethune vaak problematisch. Spijtig genoeg is dit bij deze ramen eveneens het geval. (Afb. 10-11)
Deze toestand is het gevolg van het productieproces waarbij of het branden van de glasverf, niet voldoende hoog was of onvoldoende lang duurde, of de samenstelling van de glasverf niet correct was. In beide gevallen was de versmelting tussen glasoppervlak en schildering onvoldoende, waardoor deze onvermijdelijk van het oppervlak los kwam of komt.

Dit proces kan materieel niet teruggedraaid worden, wel kan door het plaatsen van beschermbeglazing het proces afgeremd of stopgezet worden.
Vaak treed deze schade op op plaatsen waar vaak vocht achterblijft zoals ter hoogte van het lood. (Afb. 11)
Een zeer opvallend fenomeen is het feit dat alle panelen uit de onderste registers van de laterale ramen, die in het verleden afgedekt waren door kunststof platen en daardoor als het ware in een microklimaat verkeerden, veel beter geconserveerd zijn. (Afb. 12-15).
Vooral de leesbaarheid van de voorgestelde figuren is sterk verstoord. (Afb. 16-22)

1.8 EVALUATIE: IN FUNCTIE VAN DE BEHANDELING

Glas-in-lood ramen vormen een kunstzinnig scherm tussen interieur en exterieur. Naast de functie van kunstwerk hebben ze tevens ook tot doel om naast koude en tocht ook de regen buiten te houden. Omwille van materiaalveroudering en gebrek aan onderhoud gaan de glasramen niet alleen falen in hun functionele taak, maar komt tevens ook het "kunstwerk" in gevaar. Tijdig ingrijpen kan het kunstwerk zowel in zijn artistieke als in zijn functionele taak redden en/of herstellen. Indien men het glas-in-loodpatrimonium van deze kerk voor verder verval wil behoeden is het noodzakelijk de passende conserverende maatregelen te nemen.
Beschermbeglazing op deze gebrandschilderde ramen mag als noodzakelijk beschouwd worden, omwille van de aanwezige glasschade (breuk), maar vooral omwille van de vergevorderde schade ter hoogte van de contour/grisaille-schildering. In het volgende hoofdstuk worden de voordelen en de werking van dit systeem toegelicht.

In overleg met de dienst Monumenten en Landschappen Oost-Vlaanderen werden volgens deze richtlijnen de behandelingsvoorstellen uitgewerkt.

Voor deze gebrandschilderde koorramen is het wenselijk dat deze in een goed functionerend systeem met buitenbeglazing. herplaatst worden, indien men deze voor de toekomst wil vrijwaren voor verder verval. Dit systeem bied ook de mogelijkheid om gebroken stukken te verlijmen i.p.v. te vervangen en waar nodig retouches of geventileerde doublures aan te brengen. Verder is het mogelijk, maximaal het originele lood te bewaren.
Deze wijze van werken zou de authenticiteit van de kunstwerken sterk ten goede komen.

Onvermijdelijk springt bij deze ramen de verweerde schildering, het eerst in het oog.
Deze toestand is het gevolg van het productieproces waarbij of het branden van de glasverf, niet voldoende hoog was of onvoldoende lang duurde, of de samenstelling van de glasverf niet correct was. In beide gevallen was de versmelting tussen glasoppervlak en schildering onvoldoende, waardoor deze onvermijdelijk van het oppervlak los kwam of komt. Dit proces kan materieel niet teruggedraaid worden, wel kan door het plaatsen van beschermbeglazing het proces afgeremd of stopgezet worden. De aangerichte schade kan door middel van "koudverf", visueel verholpen worden. Bij deze handeling zal er echter sterk over gewaakt moeten worden, dat het origineel geen geweld wordt aangedaan. Bij voorkeur blijft de ingreep, in regel, beperkt tot het "ophalen" van de contourschildering.

De panelen met verweerde schildering dienen nauwkeurig onderzocht en getest te worden. Aan de hand van deze onderzoeksresultaten kan beslist worden of voorafgaandelijke fixatie van de glasschildering noodzakelijk is en waar en welk type fixatie toegepast dient te worden.
Alle ramen zijn relatief licht vervuild, aan de buitenzijde worden deze ramen gekenmerkt door een matige tot lichte matterende vuillaag.
De vervuiling aan de interieurzijde is voor alle ramen beperkt tot een losse stof en roetfilm.
Omwille van de kwetsbare schildering zal er uitgebreid aandacht besteed moeten worden aan de reiniging. Er dienen voorzorgen genomen worden bij die panelen die duidelijke gebreken vertonen ter hoogte van de contour- en grisaille schildering.
Omdat de panelen in niet volledig herlood zullen worden dienen de reinigingsmethoden ook daar rekening mee te houden. Geen van allen mogen in deze behandeling schade oplopen.

Gezien de totale oppervlakte glas, mag men spreken over een betrekkelijk lichte schade op gebied van glasbreuk. Enkele ramen vertonen grotere tot kleine lacunes, die met gebrandschilderde of eenvoudig met een epoxyinvulling terug in te vullen zijn. Bij een aantal meervoudige breuken kan het noodzakelijk zijn sommige panelen bij de uitname te voorzien van kleefband (taping, langs de niet gebrandschilderde zijde), dit om te voorkomen dat de glasstukken uitvallen. Bij de restauratie leveren deze breuken, mede

doordat er in de toekomst buitenbeglazing zal aangewend worden, geen noemenswaardige problemen op wanneer er hoogwaardige epoxyharsen toegepast worden.
Het spreekt voor zich dat op die plaatsen waar er schade aan de glasschildering is ontstaan omwille van de breuk, deze geretoucheerd kan worden met een hoogwaardig polymeer (v.b. Paraloïd B72) en lichtechte pigmenten.

Op enkel plaatsen werden in het verleden kalibers vervangen die zich in de huidige situatie eerder negatief onderscheiden van de originelen. Het is mogelijk dat dit nog sterker tot uiting zal komen na de reiniging. De beslissing tot het al dan niet vervangen zal dan ook na de reiniging gebeuren. Bij de schadebepaling werden deze stukken als "te vervangen" opgetekend. Bij deze panelen zal met de bevoegde instanties nagegaan dienen te worden of de weinig geïntegreerde restauratie-kalibers al dan niet behouden worden (de meetstaat houd rekening met vervanging).

Het loodnet van de gebrandschilderde ramen is nog voldoende stabiel, hierdoor is een gedeeltelijke demontage mogelijk.

De afdruipsporen op de glasramen, aan de interieurzijde, kunnen het gevolg van twee oorzaken zijn; enerzijds kan aflopend condenswater deze sporen veroorzaakt hebben, anderzijds kan dit aangeven dat de mastiek van de panelen zijn dichtende functie heeft verloren. Deze problemen worden grotendeels opgeheven door de plaatsing van de huidige beschermbeglazing.
De mastiek heeft niet alleen een afdichtende functie, maar zorgt tevens voor voldoende stevigheid. Door de langzame verdamping van de lijnolie uit de mastiek blijft uiteindelijk nog enkel het krijt over, dit maakt onderdeel uit van een natuurlijk verouderingsproces.
Algemeen gesteld, kan men zeggen dat het (her-)mastiekeren van glaspanelen een risico verhogende handeling is. Door de panelen te omkaderen met een roodkoperen U-profiel kan men de glas-in-lood panelen toch voldoende stevigheid geven zonder deze opnieuw te mastieken. Het is in dit geval dan enkel nodig de loodvleugels voorzichtig dicht te wrijven.

Alle panelen die met beschermbeglazing teruggeplaatst worden, dienen van een kader en windroeden in roodkoper en voorzien te worden.

Gezien de conserveringstoestand van de vaste raambruggen en het steenwerk verdient het de voorkeur om deze opstelling ongemoeid te laten. De ervaring leert dat iedere handeling het steenwerk onnodig kan beschadigen.
De huidige bruggen uit messing lijken weliswaar goed geconserveerd. Omwille van hun samenstelling zetten ze echter op het glas een spoor van corrosieproducten op het glas af. Bovendien zorgt het vocht, dat capileir in de opening tussen moer en bout trekt, voor corrosie op het contactvlak waardoor na termijn de bouten nog nauwelijks te verwijderen zijn.
Daarom werd besloten alle losse raambruggen en bevestigingsmaterialenen zullen vervangen worden door exemplaren uit RVS.

1.9 BESCHERM- OF BUITENBEGLAZING

Beschermbeglazing heeft als doel glasramen te beschermen tegen condensvocht en verontreiniging van buitenaf en opent tegelijkertijd een belangrijke mogelijkheden naar een hedendaagse en verantwoordde manier van conserveren en restaureren met het oog op de behandeling van lood (gedeeltelijk herloden i.p.v. volledig), breuken (verlijmen i.p.v. vervangen) en de mogelijkheid tot het retoucheren met polymeren en pigmenten (i.p.v. vernieuwen of herbakken).
Men bereikt dit door de glas-in-lood panelen uit te nemen, en op diezelfde plaats vlak glas te plaatsen, vervolgens worden de glas-in-lood panelen op enige afstand naar binnen terug gemonteerd. Door boven- en onderaan enige opening te laten aan de binnenzijde is het mogelijk de ramen te ventileren met binnenlucht. Doordat de spouw zal geventileerd worden met binnenlucht die vrijwel dezelfde temperatuur heeft als de binnenruimte is de kans op condensvorming op de glas-in-loodpanelen aanzienlijk beperkt. Doordat de panelen niet meer in hun oorspronkelijk slag geplaatst worden moet men deze van de nodige stijfheid voorzien door er een rood koperen kader rond te plaatsen. Zo kan men het doorzakken van de panelen voorkomen. Indien de panelen niet te grote afmetingen hebben kan men het gebruik van bindroeden in een groot aantal gevallen achterwege laten.
Het feit dat de glas-in-lood panelen, vanuit hun oorspronkelijke positie naar voren komen brengt enerzijds met zich mee dat in sommige gevallen door de versmallende omlijstingsprofilering rondom rondom het raam een storende lichtstreep ontstaat. Men kan dit voorkomen door loodslabben aan de randpanelen, op de koperen kaders te plaatsen en deze op het steenwerk aan te wrijven. Een andere mogelijkheid is het gebruik maken van gecomprimeerde voegband. Anderzijds is het mogelijk dat op de positie, 5cm aan de interieurzijde van de raambrug, de randpanelen groter zijn dan de bestaande afschuining van de dagkanten. In een dergelijk geval moet aan de interieurzijde een tweede slag voor de glas-in-loodpanelen geslepen worden. De beslissing tussen het plaatsen van een loodslab of het inslijpen van de dagkanten kan slechts genomen worden na de uitname van de panelen omdat op dit ogenblik de volle maat van de glas-in-loodpanelen onbekend is.
De opening van de spouw kan variëren tussen de 2 en de 10 centimeter. Proefondervindelijk is bewezen dat een spouw van 4 a 6 centimeter het best functioneert. Door aanpassing van de openingen boven en onderaan kan men de luchtstroom versnellen of vertragen.

Beschermbeglazingysteem
Er worden nieuwe vaste volle bruggen geplaatst Deze worden doorboord en voorzien van draadstangen die tegelijk dienst doen als bevestigingsmateriaal en als afstandhouder.[1] De glas-in-loodpanelen worden vastgezet d.m.v. losse raambruggen.

Bij de constructie moet men rekening houden met de gebruikte materialen, deze moeten voor zover mogelijk met elkaar verenigbaar zijn om op de contactpunten de negatieve gevolgen van spanningskoppel te voorkomen.
In verband met het buitenglas zijn er verschillende mogelijkheden. Men kan gebruik maken van het gewone float-glas, een andere mogelijkheid is het aanwenden van gelaagd glas.
Het grote voordeel van deze laatste mogelijkheid is het overbodig worden van onesthetische beschermgazen. Wanneer men echter de beschermgazen gaat achterwege laten moet men eventueel voorzorgen nemen om duiven geen vrij spel te laten.

[1] Zie bijgevoegde tekening

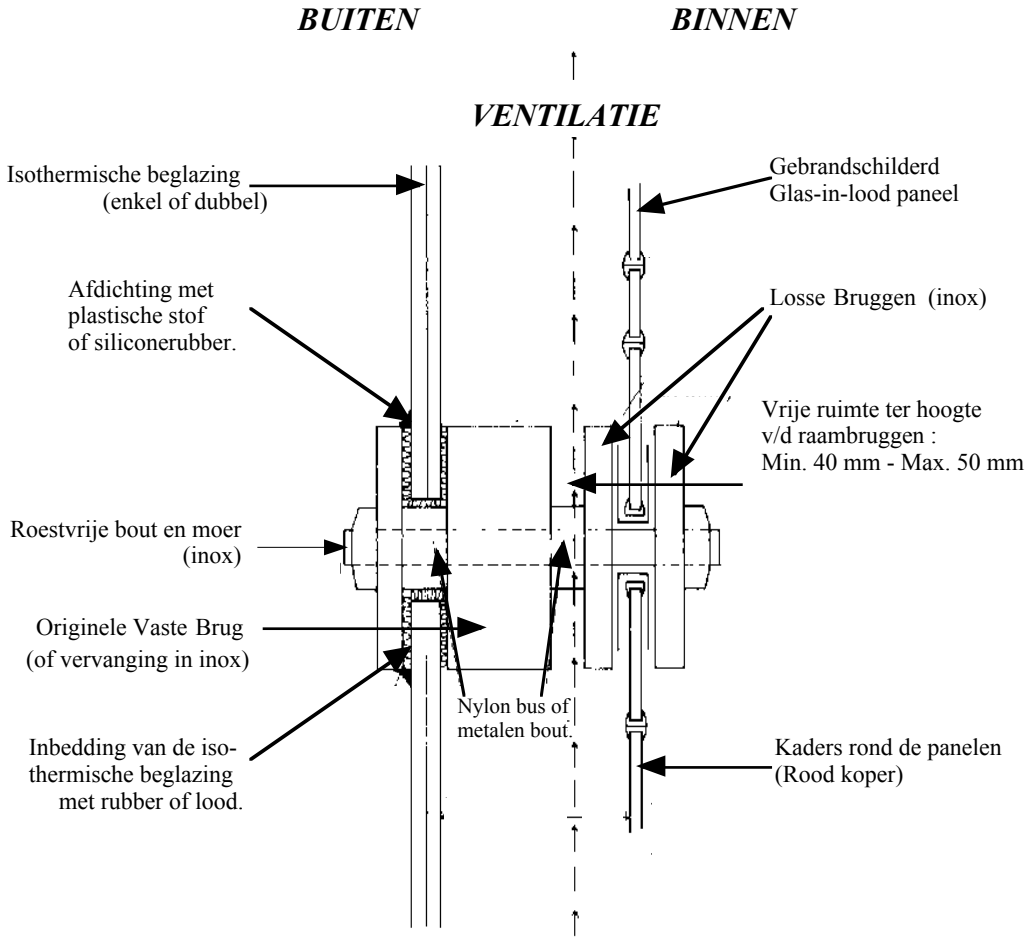

VOORBEELD VAN BUITENBEGLAZINGSSYSTEEM

BRON: M&L CAHIER GLAS-IN-LOOD

OPMERKING:
Na de ervaringen van de afgelopen 25 jaar in binnen-en buitenland, kan men vandaag vaststellen dat buitenbeglazingsystemen hun nut hebben bewezen.
Het blijft een feit dat controle van luchtvochtigheid en temperatuur onontbeerlijk blijven. Dit met het oog op het volledige kunstpatrimonium van de kerk. Indien men erin zou slagen het gebouw voldoende te ventileren, moet het mogelijk zijn om met beperkte financiële middelen, temperatuur en relatieve vochtigheid gunstig te beïnvloeden.

1.10 ONTWERP VOOR EEN VOORSTEL TOT BEHANDELING

1.10.1 ALGEMENE RICHTLIJNEN EN GEGEVENS

1. Het werk zal uitgevoerd worden overeenkomstig:
   - het algemeen bestek voor de uitvoering van openbare bouwwerken
2. T.B.104 uitgegeven door het Ministerie van Openbare Werken
   - beglazing uit te voeren overeenkomstig STS 38 en addendum
   - de laatste van toepassing zijnde Belgische normen NBN
   - de hierna volgende beschrijvingen de hierbij horende tekeningen
   - alle nader te verstrekken tekeningen en aanwijzingen
3. en volgens de regels van het goede vakmanschap.
4. Om het gebruik van de geëigende producten en materialen te bepalen en het gewenste resultaat te garanderen wordt vooraf op de werf en in het atelier van de restaurateur in overleg met de architect beroep gedaan op de technische bijstand en advies van een restaurateur-glazenier.
5. Alle opgegeven maten zijn alleen ter informatie en moeten voorafgaand aan de uitvoering door de restaurateur ter plaatse opgemeten worden. De juiste maatvoering valt onder de uitvoeringsverantwoordelijkheid van de restaurateur.
6. Het hierna beschreven bijzondere bestek geeft alleen wijzigingen en / of aanvullingen van het algemeen bestek waarnaar het verwijst.
7. Het werk zal uitgevoerd worden met inbegrip van: (begrepen in de eenheidsprijs)
   - De leveringen en het gebruik van alle nodige materialen en hulpmiddelen (oa. ook stellingen) nodig voor de goede en veilige uitvoering van de in hoofdzaak bedoelde werken volgens de regels van de kunst en overeenkomstige afwerking.
   - Alle vereiste arbeidslonen en sociale lasten transport en verblijfkosten.
8. Concept:
   - Een snelle afhandeling van alles wat stof vocht en geluidsoverlast veroorzaakt moet worden nagestreefd.
   - Om tijdens natte en koude perioden de erediensten normaal te kunnen verder zetten en geen waterinfiltratie in de kerk te laten gebeuren is het uiterst belangrijk dat de periode tussen het demonteren van de glasramen en het plaatsen van de nieuwe voorzetramen zo kort mogelijk is en dat de openingen in de tussentijd degelijk afgesloten worden.
   - De restaurateur van de glasramen zal de aannemer gevelwerken bijstaan door hem alle mogelijke gegevens en afmetingen te bezorgen die hij nodig heeft voor het maken van de voorzetramen en de bevestiging van de glas-in-lood ramen na de restauratie.
   - Een goede coördinatie tussen de restaurateur van de glasramen en de aannemer gevelwerken is van het grootste belang voor een vlotte afhandeling van de werken: beiden zullen tijdig met elkaar contact opnemen voor het uitvoeren van hun respectievelijke werken.
9. De bouwheer behoudt zich het recht voor onderdelen van de beschreven werken niet uit te voeren of te vervangen door andere werken. In dat geval zal hiervoor een offerte van prijsvermindering of prijsaanpassing aan de aannemer gevraagd worden. De aannemer verbindt er zich toe in al deze gevallen af te zien van elke schadevergoeding.

OMSCHRIJVING VAN HET WERK.

- De werken omvatten de levering en plaatsing van alle materialen en hulpmaterialen nodig voor de uitvoering volgens de regels der kunst van het bedoelde werk.
- Het werk omvat:
  - het demonteren van de glasramen: het demonteren van de glas-in-lood panelen en het vervoer ervan naar het restauratie-atelier.
  - het opstellen van een onderzoeksrapport in het atelier en na de beëindiging der werken het opstellen van een eindrapport en documentering van de restauratiebehandeling
  - het ontloden, herloden en mastieken van het glas, waar nodig
  - het reinigen van het glas, waar mogelijk
  - het fixeren van de schildering, waar nodig
  - het verlijmen van breuken in het glas, waar nodig

. het opvullen van lacunes, waar nodig
. het aanbrengen van verstevigingen aan de glaspanelen
. het vernieuwen en/of aanpassen van de raamconstructie voor de glas-in-lood ramen door de aannemer
. het terugplaatsen van de glasramen

VOORSCHRIFTEN BETREFFENDE MATERIALEN

Lood:
- Zie TB 104:63 index 06.41.
- Tenzij uitdrukkelijk andersluidende bepaling is het gebruik van oud lood niet toegelaten.
- Dikte: loden slabben: 2 mm
- Lood voor het loodnet aangepaste H-profielen lood bevat een weinig antimoon, tin, koper en zilver om de vereiste stijfheid te verkrijgen

Koper:
- Met fosfor gedesoxydeerd rood koper
- U-profielen aangepast aan de breedte van de glas-in-loodpanelen.
- Windroeden staven ø 6mm

Roestvrij staal voor brugstaven en glaslatten
- austenitisch RVS werkstofnummer: 1.4301 kwaliteit AISI -304 geparelstraald

.

Silaniseren:
- product ter verbetering van de binding tussen glas (anorganisch materiaal en epoxyhars (organisch polymeer)
- samenstelling: zeer zuiver gamma-aminoprophyltrietoxysilaan
  referentiemerk: Prosil 221 of gelijkaardig

Verlijmen:
Tweecomponenten epoxyhars voor het verlijmen van glas
Kenmerken: - doorzichtig
- verhardt op kamertemperatuur
- afgewogen samenstelling: 100 gewichtsdln. hars en 30 gewichtsdln. verharder,
Referentiemerk: Araldit 2020 of gelijkwaardig

Retoucheren:
- hoogwaardig acrylaathars
- voorziet stabiele duurzame niet vergelende coating
- verenigbaar met vinyl cellulose gechloreerde rubber en siliconen
Referentiemerk: Polaroid B72 of gelijkwaardig

Fixeren:
-bij voorkeur reversibele methode
- voorziet stabiele duurzame niet vergelende coating
- verenigbaar met Polaroid B72 of gelijkwaardig)
Referentieproduct: Paraloïd B72 en/of S.Z.A. coating[1]

Glas voor nieuwe kalibers:
-"Cordelé" of "Châtes de Versailles"; licht groene tint natuurlijke kleur van glas
-"mondgeblazen" en "kathedraal"- glas de glassoorten hebben een licht onregelmatige structuur zoals het huidige glas in deze ramen, kleuren aangepast aan de in te vullen lacune.

UITVOERING
Algemeen:
- Het is van belang dat er verslagen in situ worden opgemaakt, alle bijkomende schade moet fotografisch vastgelegd worden. De bevindingen worden tijdens een werfvergadering besproken.
- De mogelijkheid moet onderzocht worden of er gebruik kan gemaakt worden van de door de aannemer geplaatste steigers. De afstand tussen de steiger en de glasramen mag op het oog op demontage niet te groot zijn. Men moet er tevens rekening mee houden dat een tweede steiger aan de binnenzijde van de kerk noodzakelijk is om de ramen terug te kunnen plaatsen in een buitenbeglazingsysteem.
- Het verdient de voorkeur om te werken met een "proefraam" Dit zal volledig behandeld en teruggeplaatst worden in het systeem dat de voorkeur geniet. De keuze voor een dergelijk raam zal vallen op een glasraam met een "gemiddelde" problematiek. Op deze wijze kan men vele problemen tijdig opsporen en oplossen.
- Alle ingrepen die uitgevoerd worden op de glasramen moeten omkeerbaar zijn.
  Na de verschillende stadia van onderzoek zal er telkens een voorstel tot behandeling voorgelegd worden ter goedkeuring door de bevoegde instanties: het opdrachtgevend bestuur de architect, het Bestuur van Monumenten en Landschappen enz..

[1] S.Z.A., Frauenhofer-Institut Für Silicatforschung- ¨ (Zij voeren de behandeling zelf uit, bij zeer grote uitzondering mogen enkele restaurateurs in België de handeling zelf uitvoeren. Alles draait om een sterke controle van de klimatologische omstandigheden en de vaardigheid om met de producten te werken. Deze producten zitten in een laatste fase van tests, zodoende worden zij enkel in uitzonderlijke gevallen in handen gegeven van mensen buiten het Frauenhofer-Institut).

1.10.2 VOORSTEL VAN BEHANDELING: DEEL 1

PERCEEL 1: METING

1.1	stelling exterieur	SOG
1.2.1	voorlopige afdichting van de ramen	FF per m2
1.2.2	Afscherming van het interieur	SOG
2.1	Leveren en plaatsen draadstangen+moeren	FF per stuk
2.2	Leveren en plaatsen losse bruggen RVS	FF per L/m
3	aanbrengen condensgoot in bladlood	FF per L/m
4.1	buitenbeglazing - rechte panelen (type 3.3.1)	FF per m2
4.2	buitenbeglazing - maaswerk panelen (6mm)	FF per m2

VOORSTEL VAN BEHANDELING: DEEL 1

Bij de opmaak van het lastenboek werd er naar gestreefd om een maximale inschatting te maken van de conserveringstoestand. Over de uitvoering van bepaalde onderdelen in de behandeling zal tijdens de behandeling, in overleg met de bevoegde instanties, beslist worden. Het niet uitvoeren van deze onderdelen, kan aan de uitvoerder op geen enkel wijze recht geven tot het eisen van schadevergoeding. Alle opgegeven afmetingen werden berekend volgens de kleinst omschrijvende rechthoek.

Het is cruciaal erop te wijzen dat de raamconstructies zorgvuldig opgemeten en gedocumenteerd dient worden en dat de nieuwe raamwerken, qua maatvoering, op de identieke wijze gereconstrueerd moeten worden.

1.1 Plaatsen van stellingen:

De stellingen dienen te voldoen aan alle eisen betreffende de geldende veiligheids- en arbeidsreglementering.
Stellingen : SOG

1.2.1 Afdichten van de raamopeningen:

Op alle ramen.
Tijdens de restauratiewerken zal de vensteropening op een afdoende wijze afgeschermd worden zodat er geen waterindringing gebeurd en er geen tochthinder is in de kerk
Afdichten : FF. 75,11 m^2

1.2.2 Afscherming van het interieur:

Het interieur zal voldoende afgeschermd worden om te vermijden dat het meubilair op enigerlei wijze zal worden bevuild of beschadigd
Afscherming : SOG

2.0 Raamconstructies

De huidige vaste bruggen, in messing, verkeren in een goede conserververingstoestand. Deze zullen behouden worden. Het huidige bevestigingssysteem voor de losse bruggen zal gedemonteerd worden. Op de ramen worden nieuwe losse raambruggen uit geparelstraald RVS gemonteerd. Alle andere bevestigings-materialen bestaan eveneens uit RVS (draadstangen en moeren). In alle gevallen wordt RVS type 304 toegepast.

2.2.2 Leveren en plaatsen draadstangen+moeren

De draadstangen zijn voldoende lang en hebben een diameter van 6 of 8mm. (Afhankelijk van de beschikbare ruimte)
Leveren en plaatsen draadstangen+moeren : FF. 184 st

2.2.3 Leveren en plaatsen losse raambruggen

De losse raambruggen bedekken naar behoren het dagvlak tussen de monelen/dagkanten. De boorgaten dienen identiek te zijn aan deze van de vaste bruggen. Voor beide groepen dienen, in functie van het buitenbeglazingsysteem, de ramen voorzien te worden van losse raambruggen in enkel-/drievoud (afhankelijk niet/wel beschermbeglazing) en behoren er 4 moeren per draadstang te zijn.
(I.p.v. boorgaten kunnen de losse bruggen ook voorzien worden van (liggende) ovalen ponsgaten, in dit geval dienen aan in- en exterieurzijde tussenschijven voorzien te worden.)
Leveren en plaatsen losse raambruggen: VH. 236,85 L/m

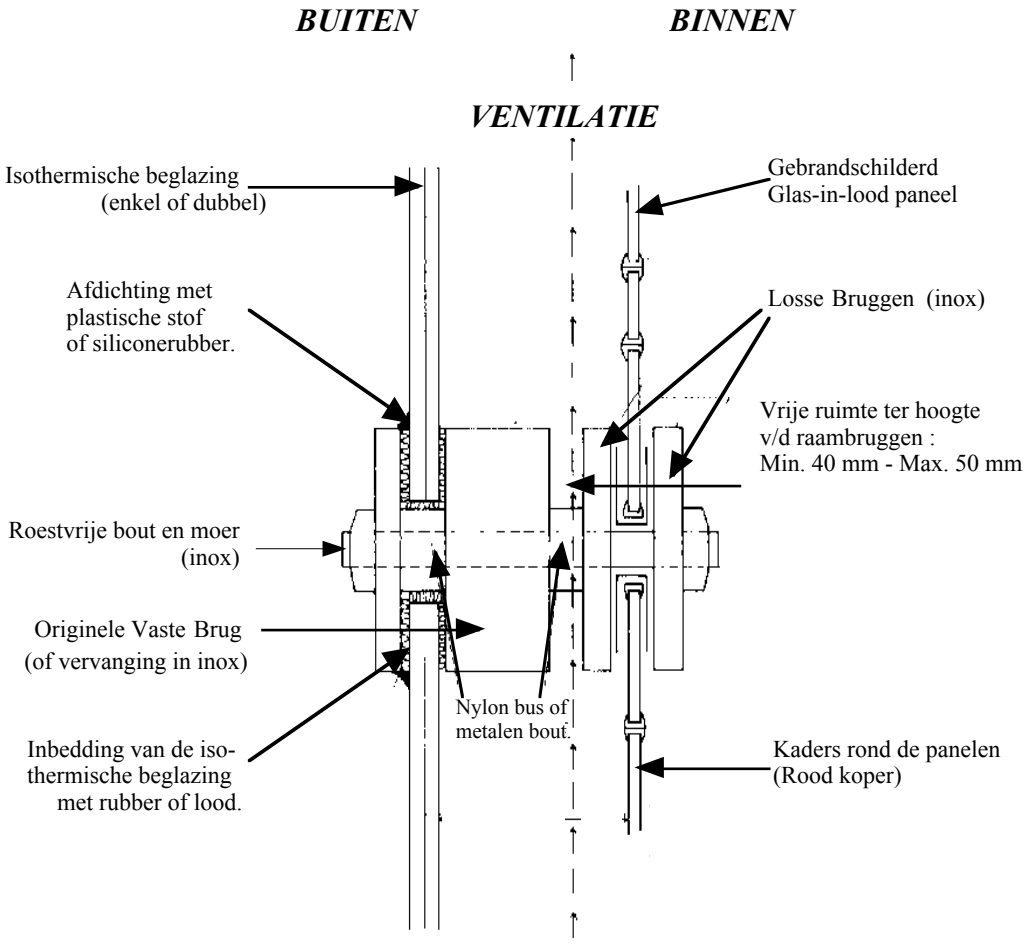

VOORBEELD VAN BUITENBEGLAZINGSSYSTEEM

BRON: M&L CAHIER GLAS-IN-LOOD

3.0 Aanbrengen van condensgoten in bladlood

Op alle ramen met uitzondering van de sacristie.
Voor de plaatsing van het buitenglas dienen aan de binnenzijde van de ramen condensgootjes, in bladlood 2mm, voorzien om het condenswater van de ramen naar buiten af te voeren. Deze condensgootjes hebben een opstaande zijde van +/- 25mm à 30mm. Deze opstaande zijde bevind zich achter de diepte van de raambruggen. De opstaande zijden worden in- en exterieur aangekit op het steenwerk om te voorkomen dat het condensvocht langs de interieurzijde zou afvloeien.
Onderliggend worden alle raamdorpels eveneens bekleed met bladlood, dikte 2mm.
Deze ingreep in van toepassing op alle ramen.
Aanbrengen van condensgoten : FF. 13,65 L/m

4.0 Leveren en plaatsen buitenbeglazing

Op alle ramen met uitzondering van de lichtbeuk.
Om de glasramen in de toekomst te vrijwaren van negatieve invloeden, worden de gebrandschilderde ramen teruggeplaatst langs de interieurzijde. In de originele sponning zal vervolgens het beschermglas geplaatst worden (3.3.1).

4.1 Buitenbeglazing rechte panelen

De rechte panelen worden langs de dagkanten in de "slag" geplaatst, verder worden de panelen horizontaal vastgehouden door de losse raambruggen. Er hoogte van deze raambruggen worden de plasplaten opgekit met klassiek lijnolie/krijt glaskit.
Vertikaal, ter hoogte van het steenwerk, dienen de glasplaten tocht en waterdicht gemaakt te worden met een vetvrije, zuurvrije plastisch blijvende voegkit. De kleur dient aangepast te zijn aan het steenwerk.
Stalen voor te leggen.
Bij alle onderste panelen dienen er voldoende grote afvoeropeningen te worden voorzien voor het condenswater.
Rechte panelen : FF. 56,00 m2

4.2 Buitenbeglazing maaswerkpanelen

Idem als voorgaande.
Maaswerkpanelen : 19,11 FF. m2

Werfvergaderingen:

Tijdens de verschillende fases van de restauratie behandeling kunnen er werfvergaderingen belegd worden.

o.a.:
- Na de demontage van de panelen
- Bij de plaatsing van de raamconstructies
- Bij terugplaatsing van de panelen
- Bij voorlopige oplevering
- Bij definitieve oplevering

1.10.3.1 VOORSTEL VAN BEHANDELING: DEEL 2 GEBRANDSCHILDERDE GLAS-IN-LOODRAMEN

DEEL 2: METING

1.	demonteren en vervoeren van de glasramen:	
1.1	demonteren glaspanelen	FF per m^2
1.2	vervoeren/stockeren van de glasramen	begrepen in eenheidsprijs 1.1
2	opstellen van een volledig restauratiedossier:	
2.1	onderzoeksrapport in het restauratie-atelier	FF per paneel
2.2	eindrapport en documentatie v/d restauratie	FF per paneel
3	fixeren van de schildering:	VH per m^2
4	reinigen van het glas:	FF per m^2
5	ontloden, herloden en mastieken van het glas:	
5.1	volledige - gedeeltelijk ont-/verloden van het glas	VH per m^2
5.2	randlood	VH per stuk
5.3	mastieken van het glas	begrepen in eenheidsprijs 5.1/2
6	verlijmen van breuken in het glas:	
6.1	enkelvoudige verlijming	VH per stuk
6.2	meervoudige verlijming	VH per stuk
6.3	kleine lacunes	VH per stuk
7	opvullen van lacunes:	
7.1	ongebrandschilderd:	VH per stuk
7.2	gebrandschilderd:	VH per stuk
8	retouches:	per m^2
9	verstevigen van de panelen:	
9.1	randprofiel rood koper + bladlood - rechte panelen:	FF per stuk
9.2	bladlood – maaswerkpanelen	FF per stuk
9.3	nieuwe windroeden	FF per stuk
10	terugplaatsen van de glasramen:	
10.1	stellingen interieur	SOG
10.2.1	in buiten beglazingsysteem - rechte panelen	FF per m^2
10.2.2	in buiten beglazingsysteem - maaswerkpanelen	FF per m^2

VOORSTEL VAN BEHANDELING: DEEL 2
GEBRANDSCHILDERDE GLAS-IN-LOODRAMEN

Bij de opmaak van het lastenboek werd er naar gestreefd om een maximale inschatting te maken van de conserveringstoestand. Over de uitvoering van bepaalde onderdelen in de behandeling zal tijdens de behandeling, in overleg met de bevoegde instanties, beslist worden. Het niet uitvoeren van deze onderdelen, kan aan de uitvoerder op geen enkel wijze recht geven tot het eisen van schadevergoeding. Alle opgegeven afmetingen werden berekend volgens de kleinst omschrijvende rechthoek.

1 Demontage:
Voor demontage worden de nodige afspraken met de bouwheer en de toezichthoudende architect gemaakt. Aangaande efficiënte stockage en transport van de panelen moeten de nodige voorbereidingen getroffen worden.
Alle ramen werden onderzocht (zowel het glas als de raamstructuur) en alle gebreken werden per raam en per paneel op fiche vastgelegd. Een kopie van dit vooronderzoek is als bijlage van dit bestek opgenomen. Dit onderzoek geldt tevens als een staat van bevinding.

De glas-in-lood panelen worden met de grootste omzichtigheid losgemaakt en uit het raamwerk gehaald. Bijkomende beschadiging aan de glasramen moet in elk geval vermeden worden. Een eerste oppervlakkige reiniging indien nodig moet droog met een zachte borstel zonder water gebeuren.
Alle bijkomende schade zoals nieuwe breuken en lacunes worden genoteerd en zijn voor rekening van de uitvoerder.
Indien het loodnet of het glas in zo een slechte staat is dat bij demontage de panelen uiteen dreigen te vallen moet men het paneel vooraf met tape bijeenhouden (langs de niet gebrandschilderde zijde).
Indien noodzakelijk mogen vastgeroeste elementen (bouten moeren e.d.) worden afgeslepen met de slijpschijf. Dit gebeurt met de grootste voorzichtigheid en mits bescherming van het glasoppervlak met een karton tegen de wegspringende metaaldeeltjes.
De panelen en de vensterafmetingen worden nauwkeurig opgemeten. Van maaswerk worden kartonnen mallen gemaakt.
Na demontage en voor de plaatsing van de voorlopige afdichting kunnen de maten voor de buitenbeglazing genomen worden. Bij uitname van de vaste raambruggen is het van het grootste belang dat deze zorgvuldig gemarkeerd worden en dat de brugstaven op de identieke plaats terug gezet worden. (Dit kan in realiteit betekenen dat ze niet waterpas teruggeplaatst worden!)
Demontage glas-in-lood: FF. 75,11m^2

Voorlopige stockage:
Op de werf moet een veilige plaats voorzien worden waar de panelen voorlopig in kisten gestockeerd kunnen worden, tot het moment van transport. De opslagplaats voor de panelen moet koel, droog, vrij van stof en chemische dampen zijn, brandveilig zijn en de panelen mogen er niet blootstaan aan schokken en trillingen.

1.2 Transport:
De panelen en alle loszittende stukken zowel glas als metaal worden nauwkeurig genummerd (voorzien van een zelfklever) en veilig opgeborgen. Belangrijk is dat het glas in beperkt-wateraantrekkende materialen wordt verpakt. Hiertoe worden kisten in hout gebruikt (geen MDF- plaatmateriaal of eik). De verschillende panelen worden ook altijd van elkaar gescheiden d.m.v. polystyreenplaatjes. Het wrijven of tegen elkaar stoten van het glas moet vermeden worden. De panelen zijn verpakt in makkelijk draagbare volumes. Panelen in slechte staat mogen horizontaal in aparte laden opgeslagen worden. Loszittende glasfragmenten worden bewaard in enveloppen voorzien van de nodige identificatiegegevens.

Het transport van de glaspanelen moet voorbereid worden door een tijdstip en een reisroute uit te stippelen waardoor de kunstwerken geen bijkomende schade ondervinden. De panelen moeten altijd vertikaal en met de lange zijde in de rijrichting geplaatst staan.

OPMERKING: Afdichten van de raamopeningen:
Tijdens de restauratiewerken zullen de vensteropeningen op een afdoende wijze afgeschermd worden zodat er geen waterindringing gebeurd en er geen tochthinder is in de kerk.

2.0 Opstellen van een volledig restauratiedossier

Het dossier zal in drievoud geleverd worden. Alle panelen worden volgens de richtlijnen gedocumenteerd. (prijs per paneel)
Alle foto's worden afgewerkt op fotopapier 10x15 cm, glanzend (geen computer-prints), alle tekeningen worden volgens de codes van het Corpus Vitrearum Medii Aevi opgesteld.

2.1 Onderzoeksrapport in het restauratie-atelier:

Voor de aanvang van de eigenlijke restauratie zal in het restauratie-atelier een verder onderzoek gedaan worden naar de staat van het lood, het glas de schildering, breuken, enz.. De proeven gebeuren in hoofdzaak visueel en mogen nooit destructief zijn.

Het onderzoek bestaat uit:

- foto opnamen voor restauratie per paneel
- uitvoeren van reinigingstests
- optekenen van bevindingschema's
- aanleggen van een interventiefiche per paneel

. Op schema's worden de panelen stuk voor stuk opgetekend. Hierbij worden glasbreuk, lacunes, toestand van de schildering en gegevens aangaande de materiaaltechnische toestand van het paneel genoteerd.
. Men moet indien nodig alle gegevens optekenen aangaande loodrichting en loodbreedtes. Reinigingstests mogen geen schade aanrichten aan glas en/of schildering.
. Alle bevindingen worden opgenomen in het behandelingsdossier en ter goedkeuring voorgelegd worden op de werfvergaderingen.
. Mechanisch onderzoek wordt zo voorzichtig mogelijk uitgevoerd. Aan de hand van dit onderzoek zal de behandeling van de glasramen definitief vastgelegd worden. Dit wordt samen met de architect en de andere betrokken partijen besproken. Alle producten en werkmethodes worden vooraf ter goedkeuring voorgelegd.
. Van elk paneel wordt een loodschema getekend waarop alle nodige gegevens met betrekking tot de behandeling worden genoteerd.
. Van alle panelen die ontlood zullen worden moet ook een loodafdruk vervaardigd worden als basis voor de later benodigde werktekeningen. Op deze tekeningen worden alle gegevens aangeduid die nodig zijn voor een eventuele restauratie. Er moet, indien mogelijk, ook nagegaan worden welke oorzaak deze schade heeft en hoe ze eventueel verholpen kan worden.

2.2 Eindrapport en documentatie van de restauratie:

. Na de restauratie worden alle gegevens van het vooronderzoek, het onderzoek in het atelier en de restauratiebehandeling zelf, gebundeld in een eindverslag.
. Dit rapport wordt samen met de gemaakte tekeningen en een relictendoos (met alle stalen van mortel, oud lood en alle glasscherven) voor de toekomst bewaard.

Onderzoeksrapport : FF 240 stuks
Eindrapport : FF 240 stuks

3.0 Fixeren van de schildering:

Waar noodzakelijk zal de glasschildering voorafgaandelijk gefixeerd worden. Veiligheidshalve werd de volledige zone waar de glasschildering tekenen van verwering vertoonde als te fixeren beschouwd. Bij deze handeling dient men echter rekening te houden met het feit, dat wanneer dit gebeurd voor de reiniging, vanzelfsprekend ook vervuilingselementen zullen worden meen vastgezet. Alleen al om deze redenen moet deze procedure zeer uitzonderlijk toegepast worden. Er zal in geen enkel geval tot fixatie worden overgegaan zonder voorafgaandelijk toestemming van het opdrachtgevend bestuur of zijn verantwoordelijken. De procedure en het te gebruiken product dienen voor aanvang, ter goedkeuring voorgelegd te worden.

Fixeren : FF 19,55 m^2

4.0 Reinigen van het glas

Er dienen de nodige voorzorgen genomen i.v.m. de verweerde schildering aan de interieurzijde en eventuele schildering aan de exterieurzijde. De te gebruiken methoden/producten dienen te worden voorgelegd.

Mogelijkheden zijn:

- Reiniging met water
- Met gedistilleerd water en ethylalcohol (50/50), geen hard (kalkhoudend) water
- Enkel behandelen met watten voorzichtig en op kleine oppervlakten aan beide zijden
- Steeds nadrogen met ethanol
- Niet te gebruiken bij lossende glasschildering of gecorrodeerd glas mechanisch reinigen: (altijd oppassen voor bekrassing)
- Met een zachte borstel van varkenshaar: stof, zand... wegnemen zonder te wrijven
- Met een scalpel: wegnemen van grootste hoeveelheid hardnekkig vuil
- Met glasvezelborstel of zeer fijn staalwol (000): verwijderen van hardnekkig vuil en kan ook gebruikt worden in combinatie met water en/of alcohol.
- Niet toegestane reiniging:
- Een niet controleerbare chemische reiniging
- Reinigen in een loogbad of gebruik van logende middelen
- Niet stomen, niet langdurig weken, niet afspuiten, geen gebruik maken van hoge druk alle andere mechanische technieken dan hierboven beschreven (harde borstels, luchtdruktoestellen, afschuren en afstralen, , enz....)
- Nooit gebruik maken van sterke zuren of basen en organische solventen
- Oude kitresten of verf worden verwijderd met behulp van verfafbijtmiddelen op basis van methyleenchloride en methanol. De pasta in een dun laagje aanbrengen en even laten inwerken. De verweekte verf en kitresten wegnemen met bijv. een scalpel.

Reiniging : FF 75,11 m^2

5.0 Demonteren, monteren en mastieken van het glas

Alle ramen zullen slechts gedeeltelijk, in functie van de schade ontlood worden. De meetstaat is berekend op 20m^2 , volgens het schadebeeld (in functie van de breuken) zou echter slechts **13,52 m^2** ontlood dienen te worden. Bij de behandeling dienen de restauratoren er dan ook naar te streven de te verloden oppervlakte zo beperkt mogelijk te houden.

Het ontloden moet mechanisch gebeuren en in geen geval in een ontlodingsoven. Bij deze handeling moet bijkomende schade vermeden worden. Op die plaatsen waar ontloding zich opdringt moeten rubbings en loodzettekeningen gemaakt worden voor ontloding. Op de wijze gaan geen gegevens verloren.

De panelen zullen enkel ontlood worden (geheel of gedeeltelijk) indien:

- er glasbreuk voorkomt waarvoor het glas met het oog op een goede verlijming uitgehaald moet worden.
- het lood sprok geworden is en er veel loodscheurtjes optreden
- het paneel sterk vervormd is of doorgezakt

. de algemene stevigheid van het paneel sterk verzwakt is
. Het lood zal niet verwijderd worden als:
. het loodnet intact is
. er geen glasbreuk is en er enkel gereinigd dient te worden
. er glasbreuk is maar waar het niet noodzakelijk is het glas uit te halen voor een goede verlijming
. Bij een gedeeltelijke ontloding (bijv. een verlijming) wordt indien mogelijk het oude lood behouden. Sprokke mastiek geeft niet noodzakelijk aanleiding tot ontloden aangezien de waterdichtheid van het raam bekomen wordt door de voorzetbeglazing.
. Het ontloden moet zeer zorgvuldig gebeuren om bijkomende breuken in het glas te vermijden. Het lood wordt losgeduwd en doorgesneden. Lostrekken of verhitten en smelten van het lood in de oven is niet toegestaan. Bij kleine stukken en op riskante plaatsen worden de soldeerpunten losgesmolten.
. Alle losse stukken worden op hun plaats op de vooraf gemaakte werktekeningen gelegd en horizontaal gestockeerd in een lade.

5.1/ 5.2 Gedeeltelijk / volledig monteren van het glas:

. Het herloden gebeurt aan de hand van de werktekening volgens de originele loodprofiel-breedtes van het paneel. Hier mag niet van af geweken worden tenzij het lood niet goed verweven werd, dan mag een betere weving aangebracht worden.
. Profieldikte en breedte van het loodprofiel stemt overeen met het origineel lood.
. Het plaatsen en het solderen van het lood moet ziel-tot-ziel gebeuren. De soldeerpunten moeten glad en plat zijn. Er moet zo weinig mogelijk vloeimiddel of oleïne gebruikt worden en alle oleïne-resten moeten onmiddellijk verwijderd worden. In de buurt van verlijmingen moet de epoxyhars beschermd worden tegen overmatige hitte door een aluminium beschermingsfolie; de folie wordt na het solderen volledig verwijderd.
. Als het loodnet slechts gedeeltelijk gedemonteerd werd moeten de oude loodflenzen gezuiverd worden van mastiekresten en moeten de soldeerpunten opgeschuurd worden om het loodoxydatie-laagje weg te nemen om zo een goede verbinding met het nieuwe lood toe te laten.
. Panelen die niet herlood moeten worden nagekeken op loodscheurtjes tegen de soldeerpunten en zo nodig hersoldeerd volgens de hier bovenstaande beschrijving.
. Waar nodig worden nieuwe bindloodjes gesoldeerd met het oog op het plaatsen van een nieuwe windroede.

Gedeeltelijk monteren : VH 20,00 m^2

5.3 Randlood:

Alle rechte panelen worden voorzien van een nieuw randlood. Indien moest blijken dat grote gedeelten niet vervangen dienen te worden, zal de berekening procentueel op de stukprijs te gebeuren (25-50-75-100%). In functie van het plaatsen van de loodslabben op de maaswerkpanelen dienen daar, zonder uitzondering, alle randloden vervangen te worden.
De vervanging van ongebrandschilderde boordglaasjes werd geen aparte post voorzien, deze handeling valt onder dit onderdeel.

Nieuw randlood : VH. 240 stuks

5.4 Mastieken van het glas:

. In de eerste plaats zal moeten nagegaan worden of het nog nodig is het glas-in-lood paneel in te kitten.
. Indien er opnieuw gekit moet worden zal dit op de volgende manier gebeuren:
. Het mastieken gebeurt eenzijdig aan de niet beschilderde kant.
. Bij verlijmde stukken moet het mastieken zeer voorzichtig gebeuren. De lijmnaden worden afgeschermd met een kleefband die na het reinigen van de panelen wordt verwijderd. Grote zorg moet ook besteed worden aan eventuele schilderingen op de buitenzijde van het glas.

. Na het mastieken worden de loodflenzen voorzichtig dichtgewreven en worden alle resten zorgvuldig verwijderd met gereinigde lompen of poetspapier, niet met zaagmeel. Vetsporen worden verwijderd met alcohol. Er mag in geen geval gebruik gemaakt worden van een harde of metalen borstel.
. Het lood mag niet opgepoetst worden met staalwol of een harde borstel.
. Het mastieken gebeurt met een lijnolie-krijtmastiek geen siliconenkit. Er mogen geen harsen of pigmenten toegevoegd worden aan de mastiek zodat de soepelheid van de mastiek zo lang mogelijk behouden blijft waardoor latere behandelingen gemakkelijker zijn.
Prijs vervat in post herloden.

6.0 Verlijmingen:

6.1 / 6.2 Enkelvoudige- en meervoudige verlijmingen:

Er zal gestreefd worden naar een maximaal behoud van origineel materiaal. Verlijmingen moeten de voorkeur genieten op vervanging. De verlijmingen moeten gebeuren onder goede omstandigheden, en met hoogwaardige epoxyharsen. Kleine lacunes kunnen eveneens ingegoten worden met epoxyharsen. Alle gebruikte producten moeten stabiel en reversibel zijn.
Het verlijmen zal uitsluitend gebeuren met de impregnatiemethode. Alle andere methoden zijn niet toegestaan. Voor een goede verlijming is het belangrijk dat de breuknaden perfect gereinigd en ontvet zijn en net voor het verlijmen gesilaniseerd. Er zal verlijmd worden met een hoogwaardige tweecomponenten epoxyharslijmen speciaal ontwikkeld voor glasverlijming. Andere lijmen zijn uitgesloten.
Bij het verlijmen zal ervoor gezorgd worden dat het glas niet aan de ondergrond verlijmd wordt dat het verlijmen in optimale omstandigheden van temperatuur en relatieve vochtigheid gebeurt en dat alle maatregelen genomen worden om een optimale hechting van de lijm te bekomen.
Bij de impregnatiemethode moet er op gelet worden dat de zelfklevende strookjes en de lijmresten voorzichtig verwijderd worden zonder schade aan te richten.
Ontloden (geheel of gedeeltelijk) van het paneel is enkel nodig wanneer de breuk de stabiliteit van het paneel in gedrang brengt en er een kwalitatief goede verlijming gevraagd wordt. Indien het gaat om zeer kleine breuken waarbij er geen gevaar is dat het glas loskomt uit het loodnet moet er niet ontlood worden en kan de verlijming in situ gebeuren.
Bij sterk gebroken niet-gebrandschilderde kalibers kan in overleg met de bevoegde instanties overgegaan worden tot het geheel of gedeeltelijk vervangen van het kaliber. (onder post 7.1)
Enkelvoudige verlijmingen : VH 365 stuks
Meervoudige verlijmingen : VH 124 stuks

6.3 Kleine lacunes:

Kleine lacunes (bijv. versplinterde stukken) worden eveneens ingegoten met de voorgeschreven epoxyharslijm. Na uitharding kan dit ook geretoucheerd wordt met koudverfschildering.
Kleine lacune-ingietingen : VH. 2 stuks

7.0 Opvullen van lacunes:

7.1 Niet gebrandschilderde lacunes:

Niet gebrandschilderde grote lacunes die niet met epoxyhars ingegoten kunnen worden, kunnen opgevuld met glas met een zelfde basiskleur en structuur als het oorspronkelijke glas. Daar waar stukken vervangen worden dienen stalen ter goedkeuring voorgelegd worden.
De vervanging van ongebrandschilderde boordglaasjes werd geen post voorzien, deze werkzaamheden vallen bij het plaatsen van nieuw randlood.
Te vervangen kalibers - niet gebrandschilderd : VH. 2 stuks

7.2 Gebrandschilderde lacunes:

Gebrandschilderde grote lacunes die niet met epoxyhars ingegoten kunnen worden, kunnen opgevuld met glas met een zelfde basiskleur en structuur als het oorspronkelijke glas. Indien het op basis van bewaarde sporen of documenten mogelijk is een juiste en verantwoorde invulling te maken met nieuw gebrandschilderd glas moet deze nieuwe schildering aangebracht worden met hoogwaardige brandglasverven volgens de klassieke schildermethoden en ingebakken op 630°C.
Vroegere restauratieaanvullingen worden in regel gewoon behouden. Enkel in bepaalde gevallen kan, in overleg met het opdrachtgevend bestuur, tot vervanging overgegaan worden.
Alle nieuwe toevoegingen moeten voorzien zijn van datum- en naammerkjes om bij latere restauraties als dusdanig herkend te worden. Op ongebrandschilderde stukken gebeurt dit door graveren en op gebrandschilderde stukken door inkrassing in de glasverf voor het inbakken.
Gebrandschilderde kalibers : VH. 17 stuks

8.0 Retouches:

Waar het nodig blijkt te zijn voor het de leesbaarheid van de glasramen mogen reversibele koudverfschildering retouches uitgevoerd worden met lichtechte pigmenten in hoogwaardig acrylaat (nooit herbakken!). Deze aanvullingen mogen enkel gebeuren als ze juist zijn en verantwoord kunnen worden op basis van bewaarde sporen of documenten. Retouches mogen ook aangebracht worden op de lijmnaden als er bij de breuk voorheen schildering was afgeschilferd.
Retouches : VH. 17,17 m^2

9.0 Verstevigen van de panelen:

9.1 Randprofiel in rood koper + bladlood op de rechte panelen:

Ter versteviging van de panelen worden deze voorzien van een kader in van roodkoperen U profielen. De profielen worden op de hoeken aan elkaar gesoldeerd. Belangrijk bij het aanbrengen van deze profielen is dat de slagmaat van het raamwerk niet overschreden wordt. De profielen van de onderste regel uit de panelen uit het 1ste register worden omwille van esthetische redenen vertint met tinpasta.
Om de panelen bij de plaatsing goed aan te laten sluiten op het steenwerk dienen zijdelings loodslabben op het randprofiel gesoldeerd te worden. De breedte van de loodslab dient aangepast te zijn aan het steenwerk.
Randprofiel rechte panelen : FF. 147 stuks

9.2 Bladlood op de maaswerk panelen:

Om de panelen bij de plaatsing goed aan te laten sluiten op het steenwerk dienen rondom loodslabben op het randlood gesoldeerd te worden. Bij de lancettoppen zal men de onderzijde van een koperprofiel voorzien, met daarop aansluitend het bladlood.
De breedte van de loodslab dient aangepast te zijn aan het steenwerk.
Bladlood maaswerkpanelen : FF. 93 stuks

9.3 Bindroeden:

Windroeden in roodkoper (ø 6 mm). Geplaatst op dezelfde plaats als in de huidige situatie (2 per paneel). De uiteinden worden plat afgewerkt zodat ze mee kunnen worden vastgesoldeerd aan het randlood. De bindloodjes worden ringvormig rond de bindroeden gesoldeerd. Zijdelings worden de bindroeden op de kaders, of op het randlood vastgesoldeerd. (Stukprijs = 1 paneel)
Wanneer na de demontage zou blijken de huidige koperen windroeden gerecupereerd kunnen worden, zal deze post vervallen.
Windroeden : FF. 240 stuks

10.0 Terugplaatsen van het glasraam:

De glasramen worden pas terug geplaatst als alle werken aan de gevels voltooid zijn en/of de nieuwe voorzetramen gemonteerd zijn. Het plaatsen van de voorzetramen is het werk van de aannemer gevelwerken; hij zal in nauw overleg met de restaurateur van de glasramen, de voorzetramen plaatsen en alle nodige maatregelen nemen voor een juiste en makkelijke plaatsing van de glasramen. Bij het plaatsen van de nieuwe voorzetramen worden reeds alle bouten, moeren en deklatten aangebracht volgens de aanwijzingen van de glasrestaurateur. De restaurateur geeft ook de juiste maten van de panelen (hoogte) en de vrije ruimtes tussen de bruggen door aan de aannemer.

10.1 Stellingen

De stellingen dienen te voldoen aan alle eisen betreffende de geldende veiligheids- en arbeidsreglementering.

Stellingen interieur : FF. SOG

10.2.1 Plaatsing rechte panelen in buitenbeglazingsysteem.

De glasramen worden teruggeplaatst aan de binnenzijde van het raam; ze worden geplaatst in de nieuw aangebrachte t-profielen met een ventilatiespouw van +/-3,5 à 4 cm, tussen origineel en beschermbeglazing. Er moet bij voorkeur een minimum afstand van 2 cm zijn bij de brugstaven.

. De panelen van het glasraam worden horizontaal vastgezet met glaslatten
. Om contact tussen de verschillende metalen te vermijden kunnen eenzijdig klevende kunststofstrips in E.P.D.M. in de profielen aangebracht worden, die tevens als thermische isolatie (opheffen koudebrug) kunnen dienst doen.
. Er worden bij de glas-in-loodpanelen nergens mastiekvoegen voorzien, de panelen worden droog geplaatst.
. Onder en bovenaan de het glasraam worden verluchtingsopeningen voorzien zodat een constante verluchting met binnenlucht wordt gecreëerd. Daartoe worden onder- en boven het raam openingen van 1,5 a 2 cm over de ganse breedte van het raam voorzien.

Plaatsen rechte panelen in buitenbeglazingsysteem: FF. 56,00 m^2

10.2.2 Plaatsing maaswerk panelen in buitenbeglazingsysteem.

. Aanpassingen van de panelen (bijv. boordglaasjes verwijderen) en aanpassingen in situ worden vooraf overwogen en zo nodig uitgeprobeerd met behulp van kartonnen mallen om bij plaatsing tot een juiste en verzorgde constructie te komen.
. De maaswerkpanelen worden b.v. bevestigd via opgesoldeerde strips in roodkoper. Deze doorgeboorde strips worden in het steenwerk vastgezet d.m.v. schroeven en pluggen.
. Om bovenaan in het glasraam, de lancettoppen en in het maaswerk verluchtingsopeningen te voorzien zodat een constante verluchting met binnenlucht wordt gecreëerd, zijn volgende stappen mogelijk: Dit kan gebeuren door een combinatie van:
. Aan de dagkant, die naar binnen toe schuin oploopt het bladlood op te tillen, zodat een kleine
. opening ontstaat.

Plaatsen maaswerkpanelen in buitenbeglazingsysteem: FF. 19,11 m^2

Slecht uitgevoerde restauraties uit het verleden:
Het charter van Venetië wijst erop dat alle waardevolle toevoegingen uit het verleden bewaard moeten blijven. Bij grote esthetische of technische problemen moet overleg gepleegd worden en kan mogelijk tot vervanging worden overgegaan.

Werfvergaderingen:
Tijdens de verschillende fases van de restauratie behandeling kunnen er werfvergaderingen belegd worden.
o.a.:
- Bij de demontage
- Na het onderzoek in het atelier
- Tijdens de reiniging
- Tijdens de verlijmingen, de aanvullingen en de retouches
- Bij terugplaatsing
- Bij voorlopige oplevering
- Bij definitieve oplevering

1.11 BESLUIT EN AANBEVELINGEN

Met het oog op een goede prijs/kwaliteitsverhouding voor de uit te voeren werken is een aparte offertevraag voor de conservatie & restauratiebehandeling van het glas-in-lood meer dan aangewezen.
Het vrijwel de enige wijze om bij de bieding een zuiver zicht te hebben op de kwaliteit van de inschrijving en die volgens welomschreven criteria te beoordelen. Het is van belang er zorg voor dragen dat de kwaliteit over de ganse lijn gewaarborgd is (ook bij de onderaannemers).

VOLGENDE MOGELIJKHEDEN BESTAAN:
Wijze van gunnen van de opdracht: (artikel 14 en 16 v/d wet 24-12-1993)
bij beperkte offertevraag, na kandidatuurstelling

(artikel 14 wet 24-12-1993)
De aanbesteding en de offerteaanvraag worden "beperkt" genoemd indien zij geschieden met inachtneming van de bekendmakingregels bepaald door de Koning en wanneer de aannemers, leveranciers of dienstenverleners geraadpleegd worden die de bevoegde overheid geselecteerd heeft. Alleen zij die geraadpleegd zijn mogen een offerte indienen. Alleen de inschrijvers mogen aanwezig zijn bij de opening van de offertes.
Bij de openbare of beperkte aanbesteding worden de prijzen bij de opening van de offertes afgekondigd.

(artikel 16 wet 24-12-1993)
Bij algemene of beperkte offerteaanvraag dient de opdracht toegewezen te worden aan de inschrijver die de voordeligste regelmatige offerte indient, rekening houdend met de gunningcriteria die vermeld moeten zijn in het bestek, of eventueel in de aankondiging van de opdracht. Behalve wanneer het bestek hierover anders beschikt, kan de aanbestedende overheid de eventuele vrije varianten in overweging nemen die door de inschrijvers voorgesteld werden. Deze moeten de minimumvoorwaarden vervullen die in het bestek vermeld staan en aan de voor hun indiening gestelde eisen voldoen

Vereiste erkenning: (wet 20-03-1991, KB 26-09-1991 en M.B. 27-09-1991)
(onder)categorie **D23** - klasse: volgens raming
(vereiste erkenning op basis van de raming dd. 20-03-1998)

Vereiste registratie: (zie bijlage bij KB dd. 05-10-1978)
De voor deze opdracht vereiste registratiecategorie is **28.**
(de aannemer moet geregistreerd zijn overeenkomstig art. 299 bis van het wetboek van de inkomensbelasting en art. 30 bis van de wet van 27-06-1969 tot herziening van de besluitswet van 28-12-1944 betreffende de maatschappelijke zekerheid der arbeiders.

REGELS IN VERBAND MET DE KWALITATIEVE SELECTIE VOOR DE OVERHEIDSOPDRACHTEN VOOR ONDERNEMING VAN WERKEN.
(K.B. van 8 januari 1996 Uittreksels uit Artikels 16-19)

K.B. van 8 januari 1996 Art 16: INLEIDING
Bij openbare aanbesteding en bij algemene offerteaanvraag, gaat de aanbestedende overheid op grond van de inlichtingen betreffende de eigen situatie van ieder aannemer en van de inlichtingen en documenten die nodig zijn voor de beoordeling van de financiële, economische en technische minimumeisen over tot de kwalitatieve selectie (artikelen 17 tot 19) van de inschrijvers.

Bij beperkte aanbesteding, bij beperkte offerteaanvraag en bij onderhandelingsprocedure, kiest de aanbestedende overheid uit diegenen die aan de gestelde kwalificaties (artikelen 17 tot 19) voldoen de gegadigden die ze respectievelijk uitnodigt een offerte in te dienen of deel te nemen aan de onderhandelingen op grond van de inlichtingen betreffende de eigen situatie van de aannemer en van de inlichtingen en documenten die nodig zijn voor de beoordeling van de financiële, economische en technische minimumeisen waaraan hij moet voldoen.

Bij beperkte aanbesteding en bij beperkte offerteaanvraag mag de aanbestedende overheid een minimum en een maximum aangeven waartussen zich het aantal gegadigden dat een offerte mag indienen zal situeren. Dit minimumaantal mag niet minder bedragen dan vijf en het maximumaantal kan worden vastgesteld op twintig. Het aantal gegadigden moet in ieder geval groot genoeg zijn om een werkelijke mededinging te garanderen.

Bij onderhandelingsprocedure met bekendmaking bij de aanvang van de procedure mag het aantal gegadigden dat tot de onderhandelingen wordt toegelaten niet kleiner zijn dan drie, voor zover er voldoende geschikte gegadigden zijn.

ARTIKEL 17: UITSLUITINGSGRONDEN

Onverminderd de bepalingen betreffende de erkenning van de aannemers van werken, kan uitgesloten worden van deelneming aan de opdracht de aannemer:

1. Die in staat van faillissement of van vereffening verkeert, die zijn werkzaamheden heeft gestaakt of die een gerechtelijk akkoord heeft bekomen, of die in een overeenstemmende toestand verkeert als gevolg van een gelijkaardige procedure die bestaat in de nationale wetgevingen en reglementeringen;
2. Die aangifte heeft gedaan van zijn faillissement, voor wie een procedure van vereffening of van gerechtelijk akkoord aanhangig is of die het voorwerp is van een gelijkaardige procedure bestaande in de nationale wetgevingen en reglementeringen;
3. Die, bij een vonnis dat in kracht van gewijsde is gegaan, veroordeeld is geweest voor een misdrijf dat zijn professionele integriteit aantast;
4. Die bij zijn beroepsuitoefening een ernstige fout heeft begaan, vastgesteld op elke grond die de aanbestedende overheden aannemelijk kunnen maken;
5. Die niet in orde is met zijn bijdragen aan de sociale zekerheid;
6. Die niet in orde is met de betaling van zijn belastingen overeenkomstig de Belgische wetgeving of die van het land waar hij gevestigd is;
7. Die zich in ernstige mate heeft schuldig gemaakt aan het afleggen van valse verklaringen bij het verstrekken van inlichtingen, opvorderbaar bij toepassing van dit hoofdstuk.

ARTIKEL 18: FINANCIËLE EN ECONOMISCHE MINIMUMEISEN

Onverminderd de bepalingen betreffende de erkenning van aannemers van werken, kan de financiële en economische draagkracht van de aannemer, over het algemeen, aangetoond worden door één of meer van de volgende referenties:

1. door passende bankverklaringen;
2. door voorlegging van de balansen, uittreksels uit balansen of jaarrekeningen van de onderneming, indien de wetgeving van het land waar de aannemer is gevestigd de bekendmaking van balansen voorschrijft;
3. door een verklaring betreffende de totale omzet en de omzet in werken van de onderneming over de laatste drie boekjaren.

De aanbestedende overheid geeft in de aankondiging van opdracht of in de uitnodiging tot het indienen van een offerte deze van de referentie(s) in 1., 2. 3. aan die ze verlangt, evenals de andere bewijsstukken die moeten worden overgelegd.

ARTIKEL 19: TECHNISCHE MINIMUMVEREISTEN

Onverminderd de bepalingen betreffende de erkenning van aannemers van werken, kan de technische bekwaamheid van de aannemer aangetoond worden door één of meerdere van de volgende referenties:

1. Door studie- en beroepskwalificaties van de aannemer en/of van het ondernemingskader en, in het bijzonder, van de verantwoordelijke(n) voor de voltijdse leiding van de uitvoering gedurende elk onderdeel van de opdracht;
    - Dienen houder te zijn van een diploma of getuigschrift van het hoger kunstonderwijs van de tweede of derde graad, in de discipline glaskunst, monumentale kunsten/glaskunst, restauratie glaskunst, of houder zijn van een hogeschooldiploma van een opleiding in het lange type in bovenvermelde disciplines.
    - Een gewettigd diploma en/of getuigschrift dient bij de kandidaatstelling gevoegd. Het ondernemingskader dat de conservatie- en restauratiewerken aan de glas-in-loodramen uitvoert, moet eveneens houder zijn van bovenvermelde diploma's en/of getuigschriften.
2. Door de lijst van de werken uitgevoerd tijdens de laatste vijf jaar, en gestaafd door getuigschriften van goede uitvoering voor de belangrijkste werken. Deze getuigschriften bevatten het bedrag, het tijdstip en de plaats van uitvoering van de werken en geven duidelijk weer of deze uitgevoerd werden volgens de regels van de kunst en of ze op regelmatige wijze tot een goed einde werden gebracht. In voorkomend geval zullen deze getuigschriften door de bevoegde overheid rechtstreeks aan de aanbestedende overheid toegezonden worden. Hierbij worden enkel getuigschriften en uittreksels van restauratierapporten in aanmerking genomen die door de aannemer binnen het eigen aannemingskader werden uitgevoerd. Rapporten en getuigschriften van onderaannemers mogen enkel toegevoegd worden indien de inschrijver er zich toe verbind met deze onderaannemers de werken uit te voeren.
    - Staving van de werken een restauratierapport: algemene tekst en onderzoeksfiches ter illustratie van de werkwijze.
3. Door een verklaring die de werktuigen, het materieel en de technische uitrusting vermeldt waarover de aannemer zal beschikken voor de uitvoering van het werk;
4. Door een verklaring die de gemiddelde jaarlijkse personeelsbezetting van de onderneming en de omvang van het kader weergeeft tijdens de laatste drie jaren;
5. Door een verklaring waarin de technici of de technische diensten vermeld worden die, al dan niet deel uitmakend van de onderneming, ter beschikking zullen staan van de aannemer voor de uitvoering van het werk.

PRAKTISCHE VOORSTELLEN IN FUNCTIE VAN DE KANDIDATUUR:

Op straffe van uitsluiting is de aannemer verplicht de volgende bescheiden bij zijn inschrijving te voegen en zal zich niet schuldig maken aan het afleggen van valse verklaringen bij het verstrekken van de inlichtingen (KB van 8.01.1996, hoofdstuk 2)

- een attest van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid dat zijn toestand weergeeft die ten laatste daags voor de opening van de inschrijving is opgemaakt en waaruit blijkt dat hij voldaan heeft aan de voorschriften inzake bijdragen voor de Sociale Zekerheid en de bestaanszekerheid tot en met die welke slaan op het voorlaatste afgelopen kalenderkwartaal ten opzichte van de dag van opening der inschrijving.
- een bewijs van: erkenning binnen de gevraagde categorieën en klassen
- registratie in de gevraagde categorie werken
- niet in staat van faillissement of van vereffening te verkeren
- zijn financiële en economische draagkracht aantonen:
- een totale omzet en de omzet in werken van de onderneming over de laatste drie boekjaren.
- Zijn technische bekwaamheid aantonen:
- studie- en beroepskwalificaties van de aannemer en/of van het ondernemingskader en, in het bijzonder, van de verantwoordelijke(n) voor de voltijdse leiding van de uitvoering gedurende elk onderdeel van de opdracht.

- door de lijst van gelijkaardige (v.b. in functie van de te retoucheren en te fixeren panelen) werken uitgevoerd tijdens de laatste vijf jaar, en gestaafd door getuigschriften van goede uitvoering voor de belangrijkste werken. Deze getuigschriften bevatten het bedrag, het tijdstip en de plaats van uitvoering
- van de werken en geven duidelijk weer of deze uitgevoerd werden volgens de regels van de kunst en of ze op regelmatige wijze tot een goed einde werden gebracht.
- eventueel overhandigen van afschriften (geheel of gedeeltelijk) van soortgelijke behandelingsdossiers.
- een verklaring betreffende de werktuigen, het materieel en de technische uitrusting van de onderneming, ter beschikking voor de uitvoering van het werk.
- door een verklaring waarin de technici of de technische diensten vermeld worden die, al dan niet deel uitmakend van de onderneming, ter beschikking zullen staan van de aannemer voor de uitvoering van het werk.
- De verantwoordelijken op de werf en in het atelier beheersen de Nederlandse taal. Alle contacten zowel geschreven als mondeling gebeuren in het Nederlands.

- Deze beoordeling kan geschieden door een commissie samengesteld als volgt: De inspecteurs van het Bestuur van Monumenten en Landschappen, de architecten, en afgevaardigde van de Kerkfabriek en eventueel een restaurateur glas-in-lood.

ONDERAANNEMERS (M.B. 26 09 96 art. 10 §1)

Artikel 10§1 van het M.B. d.d. 26 09 96 wordt aangevuld door volgende bepalingen:
Onverminderd de toepassing van art. 54 van het K.B. van 08 januari 1996 moeten al de personen die in enig stadium als onderaannemer optreden, verplicht ingeschreven zijn op de lijst van de erkende aannemers en houder zijn van een erkenning in de categorie die overeenkomt met de aard van de hun opgedragen werken, alsmede in de met hun aandeel in de opdracht overeenkomende klasse. Elke inbreuk op die verplichting zal beschouwd worden als een tekortkoming van de aannemer aan de bepalingen van zijn contract, tenzij hij, overeenkomstig art. 54 van het voornoemd K.B. en voor de aanvang van de werken van de hoger bedoelde personen, een vrijstelling van die verplichting heeft verkregen. Behoudens het geval waarin een dergelijke vrijstelling is verleend, kan het Bestuur zonder ingebrekestelling , de onmiddellijke stopzettingbevelen van elk werk dat door een niet-erkende onderaan nemer wordt uitgevoerd, in dat geval draagt de aannemer de gevolgen van de schorsing.
De aannemer blijft in alle gevallen alleen aansprakelijk ten opzichte van het Bestuur.
Bovendien worden de aannemer en de onderaannemer die onder de voornoemde voorwaarden vrijgesteld zijn van de verplichting een beroep te doen op een erkende onderaannemer, niet geacht te hebben voldaan aan de verplichtingen die hun worden opgelegd door de paragrafen 1 en 3 van artikel 8 van de wet van 24 december 1993 inzake belastingen en sociale zekerheid. De bestaande twee alinea's van art. 10 van het M.B. van 26.09.96 worden aangevuld als volgt:

1. Afstand van overeenkomst zonder voorafgaande machtiging door het opdrachtgevend bestuur is niet toegelaten. Feitelijke afstand zonder deze machtiging geeft aan de opdrachtgever het recht het contract te verbreken en het ambtshalve te doen voltooien op kosten en risico van de in gebreke zijnde aannemer.
   Het toevertrouwen van werken aan één of meerdere onderaannemers voor een bedrag dat, berekend naar de eenheidsprijzen van de aanneming, drie vierden of meer bedraagt van de totale aannemingssom, wordt als afstand der overeenkomst aanzien en valt onder bovenvermelde bepalingen.
2. Het bestuur eist dat de onderaannemers erkend zijn in de klasse der categorie of ondercategorie welke overeenstemt met de aard van hun onderaanneming en met het bedrag ervan, dit bedrag wordt berekend op basis der eenheidsprijzen van de aanneming.
   De aannemer dient in zijn offerteformulier de namen der onderaannemers op te geven (gunningsciterium). Aangevuld met een ondertekende verklaring waarin de opgegeven onderaannemer, verklaard deze werken ook daadwerkelijk te zullen uitvoeren. (werf/onderdeel en bedrag). In elk geval blijft alleen de aannemer, aan wie het werk gegund wordt verantwoordelijk voor de goede uitvoering ervan tegenover het bestuur.
3. Ingeval de aangeduide aannemer zijn verbintenissen of gedeelten ervan overdraagt aan onderaannemers, blijft de aangeduide aannemer volledig verantwoordelijk voor alle schade van

welkdanige aard ook, door de onderaannemer(s), of hun aangestelden of door alle voor hun rekening optredende personen of firma's veroorzaakt aan om 't even welke personen en/of goederen, hetzij deze goederen toebehoren aan derden of niet, of laatstvermelde personen volgens het burgerlijk wetboek als derden beschouwd worden of niet. De aangeduide aannemer blijft dan ook persoonlijk verantwoordelijk, tot algehele ontlasting van het Opdrachtgevend Bestuur, voor alles wat betreft de werken en prestaties die niet door hem zelf of zijn eigen aangestelden worden uitgevoerd, en aansprakelijk voor de schade die het Opdrachtgevend Bestuur of derden zouden lijden ingevolge de werken of daden van onderaannemers, deze aangestelde(n) of voor rekening van laatstgenoemden optredende personen of firma's.

1.12 BIBLIOGRAFISCHE GEGEVENS:

Betreffende Archieven

- Het archief van de Kerkfabriek, Dekenij - Kasteelstraat, Zottegem (20ste eeuws archiefmateriaal)
- Diensten Monumenten en Landschappen (Vlaamse Gewest M&L, Oost-Vlaanderen - objectnummer 2348)
- Familie-archief Casier - Rabotstraat 94, 9000 Gent.
  Ontwerptekeningen Bethune en Verhaegen – kerk Zottegem:
  Bethune: Zottegem, O.L.V. kerk - zijbeuk Brigitte, Isidoor, Colette
  Bethune: Zottegem, O.L.V. kerk - zijbeuk: Gertrudis, Laurentius, Theresia van Lisieux
  Verhaegen: Zottegem, O.L.V. kerk - dwarsbeuk: Jozef omringd door 4 engelen
  Verhaegen: Zottegem, O.L.V. kerk - dwarsbeuk: 1885: O.L.V. koningin
- Archief Bethune - Marke
- Fototheek van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium:
  Archief nummers: B49935 - B93017 - B93018 - M217704 - M217705 - M217706 - M217707 - M217708 - M217709 - M217710 - M217713

Uitgegeven documenten

- BAKELANTS, I., De glasschilderkunst in België in de 19de en 20ste eeuw, 3dln, A+B+C-dln. Wommelgem, 1986, C-dl Deurne 1992.
- BAKELANTS, I., Le vitrail d'inspiration religieuse 1890-1940, in : Magie du Verre (tentoonstellingscatalogus Gloed van Glas), Brussel, 1986, pp. 161-183.
- BENEZIT E., Dictionnaire des peintres, sculpteur, dessinateurs et graveurs, 1999 ed., vol. 9 (Paris: Gründ, 1999)
- CLAES J., CLAES A., VINCKE K., Sanctus, meer dan 500 heiligen herkennen, Leuven, 3de ed. 2003.
- CRÈVECOEUR, R., LAMBOO, L.C.M., Bedreiging en behoud kwetsbaar glas, In: Glans der Goudse glazen: conservering 1981-1989 - een geschiedenis van behoud en beheer , Gouda, 1990, p. 31-36.
- DE GUELDRE A. *(hoofdred.)*, e.a., Kroniek van België, De Standart, Antwerpen, 1991
- DE POTIER F., BROECKAERT T., Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem - Herdruk uit Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 25ste Jaarboek Van De Zottegemse Kulturele Kring, 1981.
- DRUYTS H., De geschiedenis der Glasschildering: voor het volk geschetst (Brussel: E. Guyot, 1884)
- HALL, J., Iconografisch Handboek, Leiden, 1992
- HAYT F., GROMMEN J., JANSSEN R., MANET A., Atlas van de algemene en Belgische geschedenis, 3de druk, Van In, Lier, 1993.
- HELBIG Jules, Le Baron Bethune, Lille-Bruges, 1906,
- HELBIG, Jean ., De Glasschilderkunst In België dl 1, Antwerpen, 1939.
- HELBIG, Jean ., De Glasschilderkunst In België dl 2, Antwerpen, 1943.
- LAMARCQ D., De bouwgeschiedenis van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem, in: Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen, IV, 1989, p. 141-162
- LODEWICK M., De kunstgids – Symboliek en thematiek van klassieke, bijbelse en religieuze schilderkunst, London 2002.
- NEWTON, R., DAVIDSON, S., The Conservation of Glass, London, 1988
- NEWTON, R., Deterioration of glass, In: Conservation of glass, Sevenoaks, 1989, p.135-164
- NEWTON, R., The Deterioration and Conservation of Painted Glass: A Critical Bibliography, Corpus Vitrearum Great Britain - Occasional Paper II, London, 1982
- PIRON, P ., De Belgische Beeldende Kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw., Brussel, 1999
- RAMBAUT, A., Het glazeniersatelier van Jean-Baptiste Bethune (1854-1876), in : Doorgelicht (Annalen van GIC-colloquium 10-11 oktober 1996), Gent, 1999, pp. 16-27.
- RAMBAUT, A., L'Atelier du verrier Jean-Baptiste Bethune (1854-1876), in : Dossier de la Commission Royale des Monuments, sites et fouilles, 7, Art, technique et science : la création du vitrail de 1830 à 1930, Luik, 2000, pp. 169-179.

- VAN CLEVEN, J., BAKELANTS, I.,e.a. Magie du verre, tentoonstellingscatalogus galerij A.S.L.K. 15/05-13/07/1986, Brussel, 1986.
- VAN CLEVEN, J., e.a, Neogotiek in België, Tielt, 1994.
- VAN DEN BOSSCHE N., De Godsdienstige Beroerten van de 16de eeuw te Zottegem, Zottegems Genootschap Voor Geschiedenis En Oudheidkunde Handelingen VII – 1995.
- VANDEN BEMDEN, Y., CAEN, J., e.a. Glas-in-loodcahier, Monumenten en Landschappen, Brussel, 1992.
- VANDENBUSSCHE-VAN DEN KERCKHOVE C. Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen, provincie Oost-Vlaanderen, kanton Zottegem, 1976, p. 20-22
- VANDEPUTTE O. *(hoofdred.)*, e.a., Gids voor Vlaanderen, 1995, Tielt.
- VELEMA W. *(hoofdred.)*, e.a., Spectrum Altas van historische gebeurtenissen in de Lage Landen, Spectrum Uitgevers, Utrecht, 1985
- VERPOEST, L., BEKAERT, G., Neo gotiek - architectuurgidsen, Antwerpen-Baarn, s.d.
- WATTÉ FR., Zottegem 17e-18e eeuw, Zottegems 29ste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1986.
- X., Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, dl. 5n2, Prov. Oost-Vlaanderen, Arr. Aalst.
- X., Erfgoed restaureren, Zijn er regels voor de kunst? , Syllabus studiedag V.C.A.R., 18 mei 1999, regelgeving op aanbestedingen.

- **Onuitgegeven documenten:**

- LAMARCQ D., Drieduizend jaar Zottegem: Het bewogen verhaal van elf dorpen in Zuid-Oost-Vlaanderen**,** website gemeente Zottegem, 1989.

Bijlage 8 - Historische & materiaaltechnische studie (enkel digitaal)

- Bouwhistorisch onderzoek
- Onderzoek afwerkingslagen interieur
- Onderzoek houten beelden
- Onderzoek gipsen beelden
- Onderzoek houten kerkmeubilair
- Onderzoek schilderijen

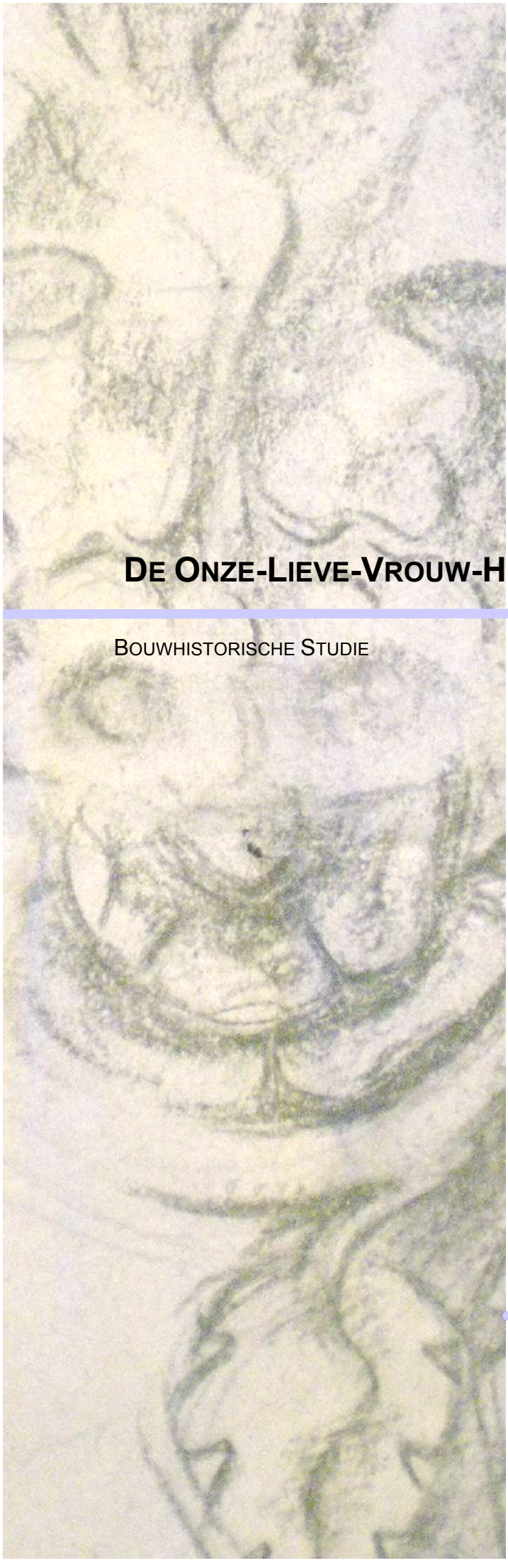

Brussel, XI 2008

DE ONZE-LIEVE-VROUW-HEMELVAARTKERK TE ZOTTEGEM

BOUWHISTORISCHE STUDIE

MARIEKE JAENEN

Kunsthistorica - Master in Conservation
Paul Deschanellaan 92a, 1030 Brussel
Tel: 0496 66 26 51
mariekejaenen@hotmail.com
BTW: 0888.208016

INHOUD

Inleiding 2

I De bouwgeschiedenis van de O.L.V.Hemelvaartkerk 3

II De beschrijving van het kerkgebouw
- a Exterieur 14
- b Interieur 19

III De interieurafwerking
- a Interieurveranderingen vóór 1870 25
- b Atelier Bressers-Blanchaert 27
- c Latere restauratieprojecten 41

IV Het kerkmeubilair 43

V Biografieën 52

Conclusie 58

Bibliografie 59

INLEIDING

Tijdens het onderzoek voor de bouwhistorische studie van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk in Zottegem werd de nadruk gelegd op de geschiedenis van het kerkinterieur. In het verleden werden reeds meerdere historische studies over de algemene geschiedenis van de kerk gemaakt en de volgende werken werden als basis gebruikt voor het algemene historisch onderzoek van de kerk: 'Lamarcq D., *De bouwgeschiedenis van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, Zottegem 1989' en 'Watté F., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegem 1984'.

De aanwezigheid van opmerkelijke meubels en verschillende fases met afwerkingslagen vroegen een dieper archiefonderzoek. Onderzoek in het kerkarchief en het KADOC leverde de meeste informatie op. Deze archiefgegevens konden verder verklaard en aangevuld worden dankzij de resultaten van het materiaaltechnisch onderzoek van de afwerkingslagen, de beeldhouwwerken, schilderijen en meubels. Deze materiaaltechnische onderzoeken werden gelijktijdig uitgevoerd.[1]

In deze studie wordt eerst de bouwgeschiedenis van de kerk chronologisch weergegeven. In een tweede hoofdstuk worden de architecturale kenmerken van zowel het exterieur als het interieur van de kerk beschreven. Het derde hoofdstuk gaat dieper in op de geschiedenis van de interieurafwerking, met bijzonder de aanwezigheid van drie generaties van het atelier van Bressers. Ook het kerkmeubilair komt aanbod in een vierde hoofdstuk. In een laatste hoofdstuk wordt er de biografie van enkele belangrijke personages gegeven.

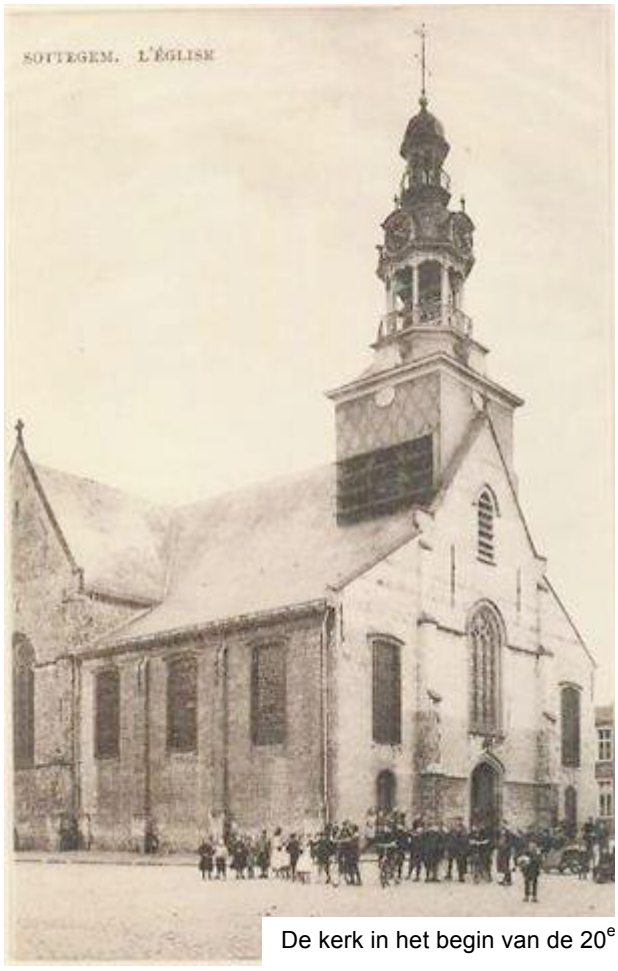

De kerk in het begin van de 20e E.

[1] Reyniers G., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur*, 2008; Richardson B., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van het houten kerkmeubilair*, 2008 en Weissenborn H., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van de beelden en schilderijen*, 2008.

I DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE O.L.V. HEMELVAARTKERK[2]

OVERZICHT:

14e E.: bouw van de romaanse kerk

15e E.: verbouwing tot een gotische kruiskerk

1564: de kerk gaat in vlammen op

1664: heropbouw van de kerk

1750: constructie van de zijbeuken (eerste drie traveeën van west naar oost) en toren

1762: constructie van het noordelijke zijkoor met sacristie

1855: constructie van het zuidelijke zijkoor met sacristie naar model van de 18e eeuwse uitbreiding.

1864: vernieuwing van de in 1750 gebouwde houten campaniletoren

1870: heropening van de spitsboogvormige koorvensters en restauratie van het interieur onder leiding van J.-B. Bethune

1886: verbouwingen aan de hoofdgevel (westgevel)

1925: restauratiewerken aan de kerktoren

1934: restauratie van het interieur door Theo Goethals

1951: vernieuwing van de ingang van de Egmont grafkelder en veranderingen aan het koor

1960: herstellingswerken aan de kerk

1980: restauratie van het interieur onder leiding van Anton Stautemas

Veertiende eeuw

De oorspronkelijke bidplaats, gelegen in of naast het Zottegems kasteel van de plaatselijke heer, was ongetwijfeld primitief en bescheiden van aard. In 1381 werd het kasteel door de opstandige Gentenaars ingenomen en naderhand door grafelijke troepen ontzet met alle gevolgen van dien voor de plaatselijke bevolking. Er was dus nood aan een nieuwe bidplaats. Aan het marktplein van Zottegem werd een nieuwe kerk gebouwd en tot een eigenlijke parochie verheven. Hoe deze eerste Romaanse kerk er uitzag, buiten de aanwezigheid van hooggeplaatste rondboogvensters in de middenbeuk, is echter niet geweten. De Zottegemse heer was als gezagdrager over de kerk na de bisschop de hoogste in rang.

[2] Watté F., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegem 1984;
Lamarcq D., *De bouwgeschiedenis van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, Zottegem 1989;
Van den Wijngaert C., *Vooronderzoek Glasramen uit de O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, november 2004, Stabroek.

Vijftiende eeuw

De vroegste sporen in de huidige kerk dateren uit de veertiende en de vijftiende eeuw. Het moment waarop het romaanse gebouw werd omgevormd tot een gotische kerk in de vorm van een Latijns kruis. De bestaande in onregelmatige natuursteen opgetrokken zijmuren van het schip en de kleine hooggeplaatste rondboogvensters werden tijdens deze renovatie behouden. Het aangewende bouwmateriaal voor de nieuwe delen was gekapte Balegemsesteen. Voor de nieuwbouw van de kruisbeuk en het koor werd de gotische stijl toegepast. De rijzige ruimte werd overspannen met kruisribgewelven en verlicht met grote spitsboogvensters. Verder kwam er een brede achthoekige vieringtoren met naaldspits boven het kruisveld en de hoofdingang bevond zich in de oostgevel.

Zestiende eeuw

De familie de Luxembourg-Egmont heeft tijdens de eerste helft van de zestiende eeuw de glans van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk uitzonderlijk bevorderd. De heer van Zottegem was nog steeds als patroon van zijn Zottegemse kerk aansprakelijk voor het onderhoud en de herstellingen. Wellicht hebben de heren van Zottegem persoonlijk aan die opdracht voldaan zolang zij in Zottegem verbleven en begraven werden. Rond 1563 liet Lamoraal van Egmont voor zich een grafkelder bouwen, geïnspireerd door de aanwezigheid van het familiegraf van zijn grootvader Jacob II van Luxemburg-Fiennes, heer van Zottegem (+1517) en zijn moeder Françoise (+1557). Nog geen jaar later, in 1564, werd de kerk, samen met 220 huizen in as gelegd. De kerk ging samen met de praalgraven, de klokkentoren en de pastorie in vlammen op. Twintig jaar later, in juni 1580, werd de kerk opnieuw zwaar beschadigd door de la Noue, de 'kerkbrander', die Zottegem in brand steekt. Enkel het metselwerk van de kerk bleef over, de kerktoren was uitgebrand, maar het schip bleef gespaard. Naderhand werd de kerk maar deels gebruikt, omdat nog niet alle delen van nieuwe daken was voorzien.

Zeventiende eeuw

Tussen 1611 en 1615 werd de kerk volledig heropgebouwd. Hoe de kerk er in de zeventiende eeuw uitzag, kan enkel verteld worden aan de hand van de tekening van Anthoni Sanderus. Deze tekening werd tussen 1630 en 1660 gemaakt. Waarschijnlijk zelfs vóór 1640[3].

[3] Er is veel kans dat deze tekening vóór 1640 werd gemaakt, omdat zijn 'Flandria Illustra' tussen 1641-1644 voor de eerste keer is uitgegeven. In Deel II, Boek III op pagina 71 geeft hij een beschrijving van 'Land van Sotteghem' en 'Vlek van Sottegem'. In deze tekst vermeldt hij het graf van Gaaf Egmont in de kerk van Zottegem. Hij heeft toen dus de kerk bezocht, waardoor er de mogelijkheid Sanderus bij het bezoek van de kerk, de kerk ook geschetst heeft.

De tekening toont een éénbeukige kruiskerk met achthoekige vieringtoren voorzien van galmgaten en een naaldspits getopt met een kruis waarop een weerhaan prijkt. Ook de voorgevel en de gevels van de dwarsbeuk waren bekroond met een kruis. De transepten en het koor waren voorzien van gotische vensters. De hoofdingang bevond zich in de westgevel en bestond uit een dubbele deur met daarboven een gotisch drielicht met maaswerk. In de punt van de gevel werd een kleiner venster voorzien.

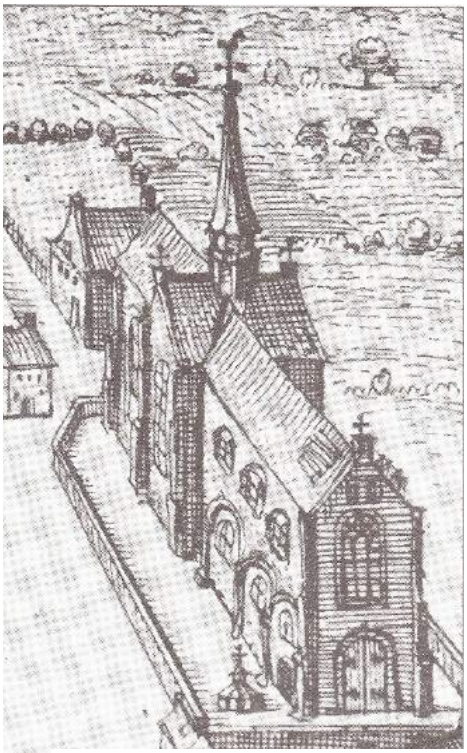

De 17e eeuwse kruiskerk, *Sanderus*

In de zuidgevel lijkt een klein lijkdeurtje aanwezig te zijn geweest en de noordgevel had onder het gotische raam een inkomdeur. Rond de kerk lag een ommuurd kerkhof met een niet te identificeren grafmonument.
Er kan aangenomen worden dat de transepten oorspronkelijk meer benadrukt waren dan Sanderus via deze tekening laat vermoeden.

In 1645 werden er in de kerk vernielingen aangericht door de Frans-Hollandse troepen en op 7 september 1658 steken de Fransen de stad in brand. De pas gerenoveerde binneninrichting uit 1611 met het sierlijke grafmausoleum van de familie de Luxembourg en Egmont, talrijke schilderijen en negen klokken gingen daarbij verloren.

Het gehele gebouw was vernield '*ter exeptie van de vaute vanden choor, synde den brandt soo vehement gheweest dat qualic alle den orduyn, steenen, schaillen ende andere materiaelen syn te nieten ghedaen ende niet meer en connen dienen tot eenighe restauratie, ende tot neghen clocken gesmolten*'.
Vermits het koorgewelf overeind bleef, betekent dit vrijwel zeker dat het in steen was opgetrokken en ook de dragende muren bleven staan. Het komt erop neer dat alle houtconstructies, o.a. de daken, totaal vernield werden.
In 1660 werd de heropbouw van de kerk gestart en in 1661 werd er een contract afgesloten met de Antwerpse klokkengieter Jan Lefebure om drie grote en drie kleine klokken te gieten. Waarschijnlijk werden de negen in de brand gesmolten klokken hergebruikt, want na de vervaardiging bleef er 402 pond klokkenspijs over die in 1664 aan de kerk van Michelbeke werd verkocht.

Achttiende eeuw

Het was in 1750, onder het bestuur van pastoor de Meyere, dat de constructie van de kerk opvallende wijzigingen onderging. De gevels van het schip werden afgebroken en men bouwde twee zijbeuken voorzien van een rondbogige zoldering en ruime segmentboogvormige vensters. De voorgevel werd verbreed en bekroond met een driehoekig fronton (klokvormig mortier). De oorspronkelijke zijmuren werden afgebroken vanaf de voorgevel tot de transepten.

Bovendien werd de achtkantige middentoren afgebroken en vervangen door een nieuwe houten campanilletoren met een uurwerk en een beiaard. De beiaardtoren werd opgetrokken aan de oostgevel van de kerk. De toren werd gemaakt door Adriaan Speelman *meester meulemaecker ende timmerman* in Gent, bijgestaan door Jacobus De Naeyer *meester temmerman.* Het dakdekken werd toevertrouwd aan Jaecques du Rieu *meester schaille decker tot Gent* en de Gentenaar Francies de Coninck zorgde voor het lood. De bekende klokkengieter Gregorius du Mery* (1699-1784) leverde een beiaard van twintig klokken, samen met de trommel. In 1750 werden drie ramen van de koorsluiting dichtgemetseld.

Hoe de kerk erop dat moment met uitzondering van het koor uitzag, toont ons een detail van het *zicht van de Merkt te Sottegem* (1853) gemaakt door de Zottegemse steendrukker Leopold Broekaert.

'Zicht van de Merkt te Sottegem' in 1835, *Leopold Broeckaert*

In 1762 bouwde men aan de noordgevel van de kerk een zijkoor en een kleine sacristie in Balegemse steen.

In 1767 werd de kerk gewit en zijn de eerste vermeldingen dat de kerk te klein werd. Het was een opmerking die in de volgende decennia regelmatig terugkeert, maar waar pas in 1855 werk van wordt gemaakt.

Negentiende eeuw

Reeds in het begin van de negentiende eeuw komen er nieuwe aanpassingen. Zo werd in 1804 het hoofdaltaar verbouwd. Tijdens deze werken stootte men op twee loden kisten: in een eerste kist lagen de schedel en beenderen van Lamoraal van Egmont (+1568), een tweede kist bevatte de resten van Sabina van Beieren (+1578) samen met drie hartvormige kistjes waar in de gebalsemde harten van Lamoraal en diens zonen Filips (+1590) en Karel (+1620). Hoewel er ruime belangstelling was voor de ontdekking van het verloren verwaande graf van Egmont, werd het graf opnieuw gesloten.

De kwestie van de te kleine kerk kwam opnieuw ter sprake in 1852 wanneer besloten werd de kerk uit te breiden. Het duurde echter nog tot 1855 wanneer Pieter Livien Labeeu de klus wilde klaren. Tussen 1855-1858 werd het hoogaltaar verplaatst van de voorkant van het hoogkoor naar de uiterste achterkant van het vroegere priesterkoor (huidige plaats). De communiebank werd ook naar achteren gebracht en scheidde voortaan het nieuwe koor van de voorste gedeelte van het koor (de zijkoren) dat nu vrijkomt voor de kerkgangers. De zuidelijke zijbeuk werd verlengd voorbij de transeptarm. Door deze ingreep werden de twee zijaltaren van onder de kruisbeukramen overgebracht naar de nieuwe zijkoren.
Een beeldbepalende in greep aan de kant van Markt was de inrichting van de Egmontcrypte in 1857.

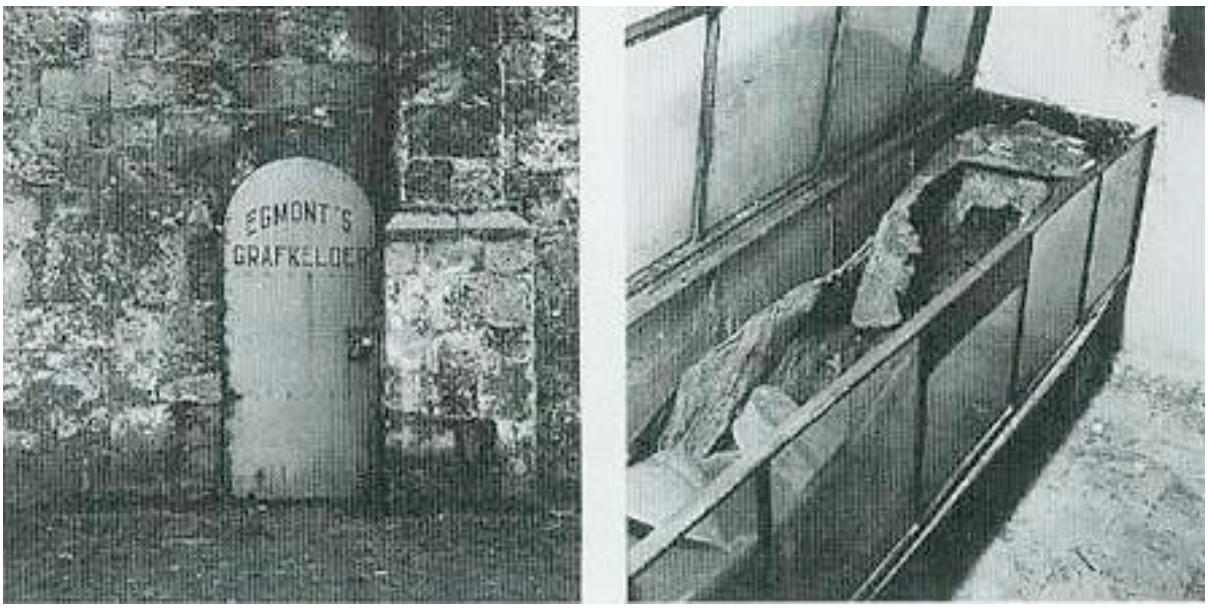

De grafkelder van Egmont vóór 1950

In 1859 werden een nieuwe communiebank, twee nieuwe biechtstoelen en een nieuw altaar voor de gerenoveerde kerk aangekocht.
In 1864 was de toren zo sterk vervallen dat het een gevaar voor de openbare veiligheid vormde. Men brak het af en werd naar de plannen van de Gentse architect Van Hoecke heropgebouwd. Kort daarna volgde de eerste uitbreiding van de beiaard. Van die uitbreiding is er merkwaardig genoeg niets meer terug te vinden. Slechts één enkele bron uit die tijd vermeldt dat Severius Van Aerschodt (1819-1885), een klokgieter uit Leuven, in 1867-68 twaalf klokken voor de beiaard goot. De beiaard groeide nu uit tot een volwaardig instrument van 49 klokken.
In 1865 werden twee nieuwe zijaltaar opgericht, waarschijnlijk aan de hand van F.B. Van den Hende
In 1866 werd de toren hersteld en in 1867 leverde Van Aerschodt twaalf klokken en een luidklok, met name de Heilige Barbara, voor de beiaard.

Voor de uitvoering van de restauratiewerken aan de kerk werd tussen 1870-1875 Jean-Baptiste Bethune aangesproken. Er werd gestart met de verbouwing van het koor en de heropening van de 1750 blindgemetselde ramen. De plannen werden gemaakt door de bouwkundige Auguste van Assche. Leonard Blanchaert werkte het nieuwe koorgestoelte en een stenen hoogaltaar in een neogotische stijl uit. Het houten tabernakel en het interieur werden geschilderd door Adriaan Bressers.
Datzelfde jaar giet Van Aerschodt twee luidklokken 'Onze-Lieve-Vrouw' en 'Sint-Jozef'.
In 1872 herstelde of verbouwde de firma Anneessens te Geraardsbergen het orgel.
In 1879 vraagt de kerkfabriek financiële steun aan de gemeente voor '*groote herstellingen aan het dak der kerk, aan den voorgevel, aan de zijbeuken, kruisbeuken en zijdekapellen, aan den koor, de acristyen, enz*.' naar een plan van August Van Assche. Het bestek bedroeg 14 272 frank en het gemeentebestuur wou enkel 2 500 frank bijdragen '*op voorwaarde dat in den voorgevel der kerk het deel dat gemetseld is in kareelsteenen behoorlijk werd bekleed met grijzen harden steen'* en *'de ontbrekende zijde deur ter zuidzijde van den voorgevel worde hersteld in der voegen dat het tegenwoordig afzichtelijk mestelwerk waarmede de vorige deur is vervangen, kome te verdwijnen*'. Het ontwerp van Van Assche kwam eigenlijk neer op een complete verminking van de bestaande kerk: het schip zou zeven meter verlengd worden, met een aangebouwd portaal en een hoektoren aan de marktzijde en een oksaal en doopvont aan de kant Zavel. Dit project werd nooit uitgevoerd.

Van Assche mag echter wel het plan voor de verbouwing van de voorgevel tekenen dat in 1886 in '*witten hardsteen uit Luxemburg'* wordt uitgevoerd. In deze periode werden ook de twee deuren in de transeptgevels gedicht.

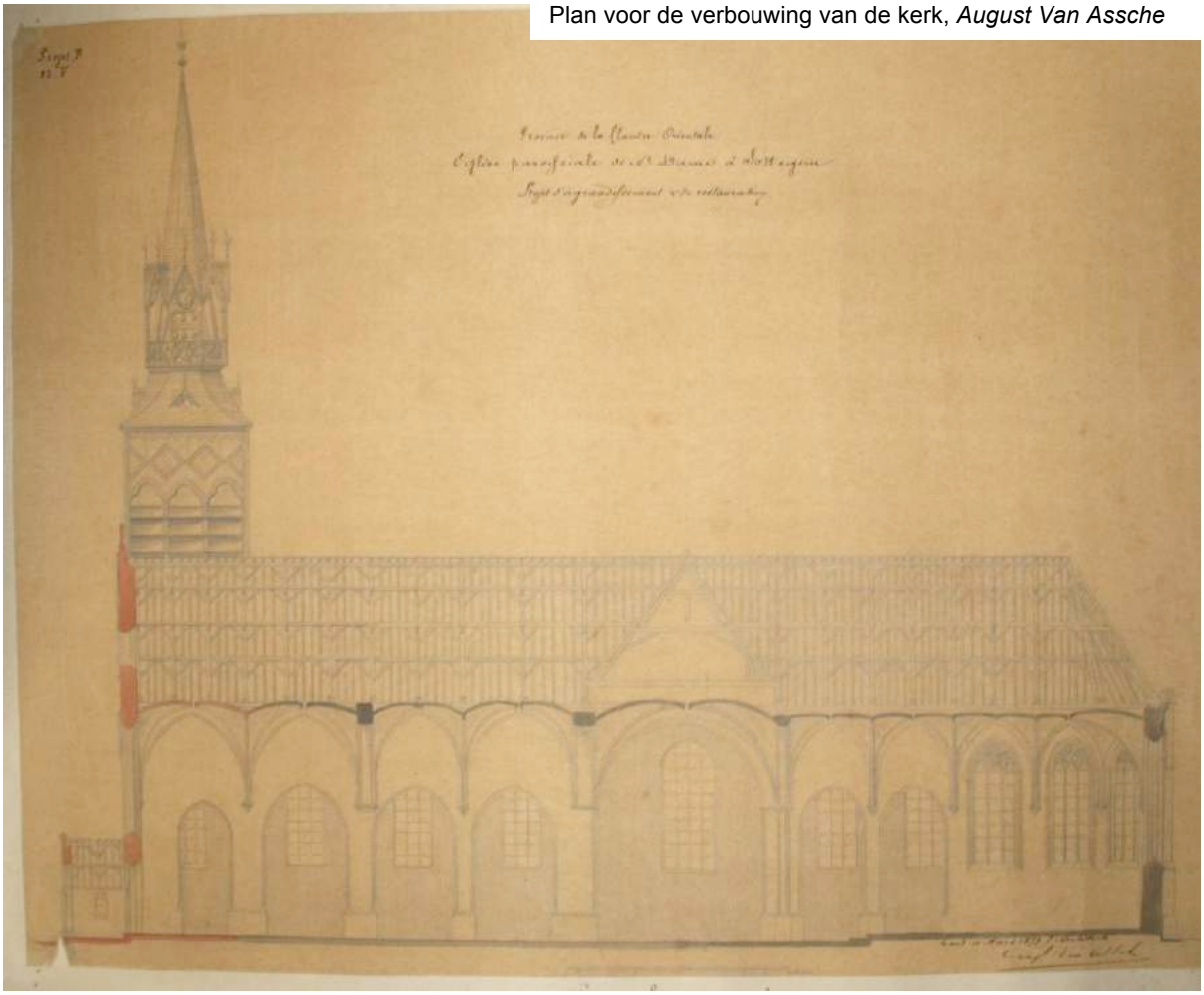

Plan voor de verbouwing van de kerk, *August Van Assche*

Twintigste eeuw

In de zomer van 1902 werden er herstellingen aan de beiaard uitgevoerd door de firma Ed. Michiels-Moeremans & Zonen. Ondertussen was ook het orgel hersteld door de firma Jooris te Ronse

In 1925 werden er opnieuw restauratiewerken aan de kerktoren gestart. Deze werken werden toegewezen aan Jos Bruggheman uit Assenede.

Ook de beiaard werd toen uitgebreid met negen klokken. Waarvan één hele grote en vier kleine van de klokgieter Karel De Mette en vier grote van Omer Michaux. De hele grote, de vier kleintjes en nog drie verdwenen in de smeltoven in 1964. Vóór 1930 werd een nieuw orgel geplaatst door de firma Reynaert te Geraardsbergen.

In 1927, 1929 en 1934 werden opnieuw ontwerpen voor de vergroting van de kerk aan de gemeenteraad voorgelegd, maar steeds afgewezen omdat hierbij een deel van de straat zou ingepalmd worden. Het probleem van de te kleine kerk kreeg later een definitieve oplossing met de bouw van een noodkerk en de kerk te Bevegem.

Rond 1934 werden er opnieuw restauratiewerken aan het kerkinterieur uitgevoerd door de *kunst- en versierschilder* Theo Goethals. Deze schilderwerken zorgden voor de verdwijning van de neogotische schilderingen van Adriaan Bressers.

Tegen het einde van de jaren veertig werden er plannen gemaakt om de ingang van de grafkelder van Egmont te vernieuwen, een project dat onder de leiding van de Zottegemse architect Oscar van Cauwenberge in 1951 werd gerealiseerd.

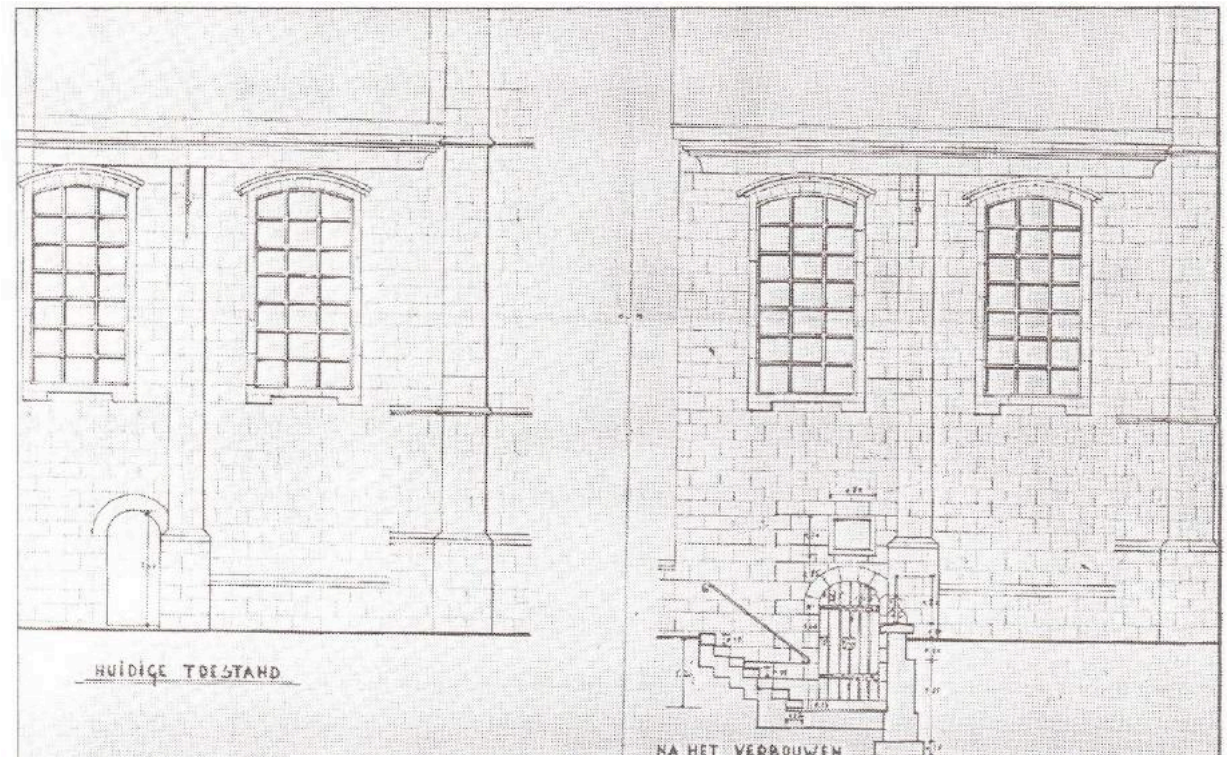

Ontwerp tot het verbouwen van de grafkelder van Egmont, *Oscar Van Cauwenberge*

In hetzelfde jaar werden er ook veranderingen aan het koor uitgevoerd: het koor en het hoogaltaar werden opgehoogd en er werd een nieuwe marmaren vloer en trappen gelegd. Deze verandering zou doorgaan als geschenk aan den toenmalige pastoor-deken bij gelegenheid van zijn gouden priesterjubileum. Het werk werd toen uitgevoerd door het huis Bressers onder leiding van architect Adrien Bressers

De jaren zestig brachten opnieuw grote herstellingswerken aan de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk met zich mee.

In 1961 werden de werken aan de toren, de voorgevel en de transepten, de dakbedekking en het zinkwerk toegewezen aan de Ieperse firma Vandekerckhove en dit volgens de plannen van Adriaan Bressers. Als gevolg van de verbouwing van de kerktoren werd de beiaard, de speeltrommel en het uurwerk uit de toren verwijderd. Er kwam een nieuwe beiaard met 8 klokken, een wekkering en een uurwerk, waarbij een gedeelte van het oude klokkenbestand zou worden hergebruikt. Rond 1962 besliste men, o.a. op advies van de heer Bourgeois, de stadsbeiaardier te Nieuwpoort en van André Lehr, 35 nieuwe klokken te laten gieten door de firma Petit & Fritzen te Aarle-Rixtel in Nederland. André Lehr stelt een uitgebreid rapport op aangaande de bestaande klokken. Hij geeft volgend overzicht: er zijn drie luidklokken van Severius Van Aerschodt (1867) en 35 beiaardklokken, nl. 17 van Joris Dumery (1750), 10 van Severus Van Aerschodt (1867), 4 van Omer Michaux (1925) en 4 van een onbekende gieter, waarschijnlijk Karel De Mette. Lehr stelt voor 14 Dumery-klokken te hergebruiken, maar uiteindelijk worden er maar 11 behouden, evenals 2 van Van Aerschodt en 1 van Omer Michaux. Samen met 35 nieuwe klokken bestaat de huidige beiaard uit 39 klokken.

Werken aan de toren rond 1960

In 1974 werd de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk door de Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen als monument gerangschikt.

Er werden opnieuw restauratiewerken uitgevoerd in 1980. De werken werden geleid door de architect Antoon Stautemas en uitgevoerd door aannemer Mesdagh uit Zottegem. Naast een gedeelte bouwkundige werken werden tijdens deze fase ook de glasramen behandeld.
Met de binnenrestauratie in 1980 werden het graf van Lamoral graaf van Egmont en diens vrouw opnieuw blootgelegd en de graven van Jacob II van Luxemburg (+1517), Isabelle van Egmont, zesde kind van Lamoral (+1557) en Francisca van Luxemburg (+1557) ontdekt.

In 1997 werden de gevels en glasramen van de kerk gereinigd en gerestaureerd, onder leiding van de architect E. Anno.

BOUWFASEN

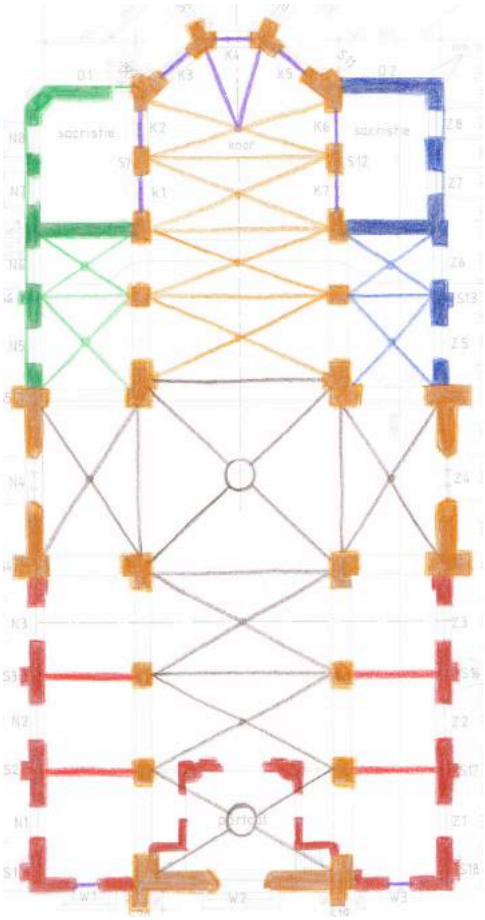

Plattegrond

15e – 16e E.

17e E.

1750

1762

1855

1872

1962

Westgevel en oostgevel

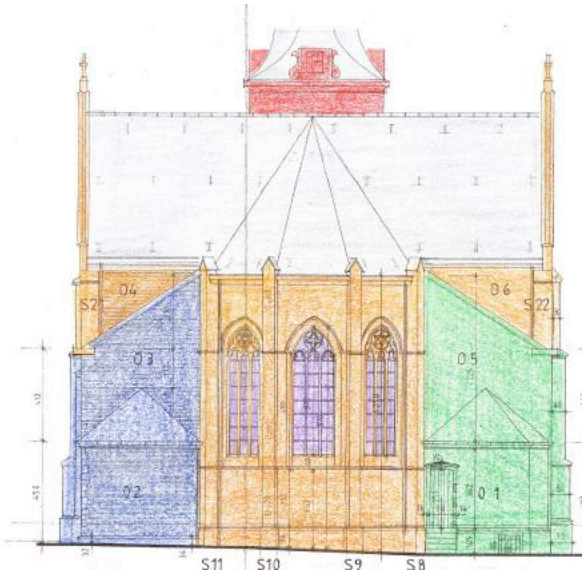

II DE BESCHRIJVING VAN HET KERKGEBOUW

A EXTERIEUR

De Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk is gelegen ten zuiden van de Markt van Zottegem. Ze is vanaf 1750 geëvolueerd van een éénbeukige kruiskerk naar een driebeukige kruiskerk. Deze evolutie is min of meer af te lezen op de gevels: de oudere gedeelten van de kerk (middenbeuk en transept) hebben steunberen met versnijdingen. De vensters in de transepten en het koor zijn spitsboogvormig en de rest zijn rondboogvormig.
De overheersende stijl is neogotiek (koorvensters, westportaal) en (neo-)classicisme (zijbeuken en sacristieën) binnen een gotische kern.

Noordgevel

De noordgevel aan de Markt heeft een witstenen parement. Gezien het kleine niveauverschil tussen Zavel en Markt is de plint hier hoger dan op de zuidgevel (Zavel).
De gevel wordt geritmeerd door pilasters; op de tweede en derde zijn rechte muurankers zichtbaar. De vensters zijn segmentboogvormig en hebben een witstenen vlakke omlijsting met oren, neuten en een bekronende waterlijst. De noordelijke transeptgevel is een topgevel met rechte aandaken op schouderstukken en wordt geflankeerd door steunberen met vier versnijdingen. Zij wordt gedomineerd door een groot spitsboogvormig venster gevat in een kwartholle omlijsting. Het drieledig venster met monelen en maaswerk in de vensterkop zit gevat tussen een doorlopende onderdorpel en waterlijst.
Voorts zijn rechte ankers evenwijdig met de aandaken, een X-vormig muuranker vlak boven het venster en een kleine rechthoekige muuropening bovenaan in de top zichtbaar. De topgevel wordt bekroond door een stenen kruis. Onder het grote venster zijn sporen van een

dichtgemaakte deur. Deze zou, samen met het lijkendeurtje in de zuidelijke transeptgevel (zie infra), worden dichtgemaakt in 1886 wanneer de westgevel met centrale hoofdtoegang wordt (her)opgebouwd. Opvallend element aan de noordgevel is de toegang tot de grafkelder ter hoogte van het zijkoor op de eerste travee. De toegang is halfverzonken een bereikbaar via een trap. Een rondboogvormige deur wordt bekroond door een ijzeren plaket met opschrift: 'EGMONTS GRAF' en het wapenschild van graaf Lamoraal van Egmont. Een ijzeren balustrade sluit het geheel af.

Oostgevel

Het koor heeft zeven traveeën en wordt geritmeerd door steunberen met versnijdingen. De steunberen doorbreken de kroonlijst en hebben een zadelvormige bekroning. De zeven spitsboogvensters zijn gevat in een kwartholle omlijsting in met rollijsten onder waterlijst, en een afzaat dat wordt opgenomen in de doorlopende, of koor omlopende druiplijst. Zij zijn drieledig (monelen) en kennen verschillende afwerkingen in het maaswerk (Savonnière, 1871) van de vensterkoppen: bekronende ster- of bloemmotieven, met in laatstgenoemde een centrale drielob. Het koor wordt geflankeerd door twee sacristieën met segmentboogvormige muuropeningen gevat in witstenen omlijstingen met oren, neuten en waterlijst.

De noordelijk gelegen sacristie (1762), gebouwd in Balegemse steen, is toegankelijk vanuit de oostzijde via een deur. Richting noordgevel (Markt) heeft ze een afgeschuinde hoek. Voorts zijn er twee getraliede vensters in de noordgevel. In de hoge plint zijn keldervensters zichtbaar.

De zuidelijk gelegen sacristie (1855) is opgetrokken in baksteen op kleine afgeschuinde plint en heeft enkel twee getraliede segmentboogvormige vensters aan de zuidelijke zijgevel en witstenen hoekkettingen.

Westgevel

De neogotische westgevel is een topgevel die ter hoogte van de schouderstukken wordt geritmeerd door twee steunberen met op regelmatige afstand schuine afdaken en versnijding. Deze werd deels verbouwd (of gesloopt en heropgebouwd) in 1886 naar ontwerp van architect August Van Assche en is opgetrokken in Balegemse en Luxemburgse steen. De gevel wordt gekenmerkt door verschillende muuropeningen van verschillende typologie; de deuropeningen zijn mijterboogvormig, een centrale toegang met dubbele vleugeldeur, geflankeerd door enkelvoudige deuren die elk toegang bieden tot de zijbeuken. Trapjes lossen het lichte hoogteverschil, dalend van zuid naar noord richting markt, op.

De centrale toegangstravee is de enige met een plint aan de basis. De centrale toegangsdeur is gevat binnen een licht getrapte omlijsting en heeft een waterlijst die de hele travee belijnd. De deur wordt bekroond door een kruisbloem.

Het middenschip wordt verlicht door een groot drieledig rondboogvenster met omlijstingen met kwartholle dagkanten, een afzaat, neggen en een hardstenen waterlijst die de hele centrale travee belijnd. De vensterkop wordt met gotisch maaswerk ingevuld met bekronende vierpas. De top wordt opengewerkt met een mijterboogvormig galmgat. Ze wordt bekroond door een stenen kruis.

De vensters in de zijbeuken zijn, zoals in de noord- en zuidgevel segmentboogvormig met vlakke omlijsting, kleine oren, neuten en een waterlijst. Tenslotte merken we nog eenvoudige rechte ankers op aan de uiterste einden van de zijtraveeën en aan de uitersten van de centrale toegangstravee.

Zuidgevel

De zuidgevel (Zavelkant) heeft een grotendeels bakstenen parement. Enkel de plint, vensteromlijstingen, kwartholle puilijst, de schuine afdaken op de steunberen en de noordelijke transeptarm hebben een witstenen (Balegem) parement.

De gevel wordt geritmeerd door pilasters, op de tweede en derde zijn rechte muurankers zichtbaar. De vensters zijn segmentboogvormig en hebben een witstenen vlakke omlijsting met oren, neuten en bekronende waterlijst.

Op de eerste pilaster is net boven de sokkel een hardstenen plaat met opschrift: 'HIER LEYT BEGRAEVEN / (S)ALMON DE GROOT / … DEN 3 DECEMBER 1693 / ENDE / IOANNA DE(A)N…CURT SYNE / HUYVROUW STERFT DEN / … MEERT 1709 / …EN VERWECKT / … KINDEREN / BID VOOR DE ZIELEN'. Een grafsteen dat dateert van voor de uitbreiding van de kerk met de zijbeuken (1750), zodoende gerecupereerd en gemetst in de pilaster.

De zuidelijke transeptgevel is identiek aan het zuidelijk transept: een topgevel met rechte aandaken op schouderstukken die wordt geflankeerd door steunberen met vier versnijdingen. Deze wordt gedomineerd door een groot spitsboogvormig venster gevat in een kwartholle omlijsting. Het drieledig venster met monelen en maaswerk in de vensterkop zit gevat tussen een doorlopende onderdorpel en waterlijst. Voorts zijn rechte ankers evenwijdig met de aandaken, een X-vormig muuranker vlak boven het venster en een kleine rechthoekige muuropening bovenaan in de top zichtbaar. De topgevel wordt bekroond door een stenen kruis.

Eigen aan deze transeptgevel is links onderaan, waar de ontlastingsboog van het voormalige lijkendeurtje nog goed zichtbaar is. Deze muuropening werd gedicht in 1886 (zie supra).

Toren - Dak

Vanaf 1750 werd de kerk voorzien van een westertoren in plaats van de vieringtoren. Dit zal het uitzicht van de kerk grondig veranderen. De eerste campaniletoren met beiaard werd in hout gebouwd. In 1864 werd de sterk vervallen toren afgebroken en heropgebouwd naar ontwerp van de Genste architect Van Hoecke.

De toren heeft een vierkantige basis en wordt aan de zuid- en noordzijde halfopengewerkt door galmgaten. Aan elke zijde wordt er centraal onder de kroonlijst naar een oculus verwezen. Boven de houten kroonlijst wordt een spits aangevat, met in elk dakvlak een houten dakkapel met vleugelstukken onder een wolfdak met pinakel, maar loopt over naar een achthoekige lantaarn met ijzeren balustrade. Opmerkelijk zijn de houten lamberkijnen en de gewelfde kroonlijst. Boven de welvingen zijn klokken onder een houten waterlijst gevestigd. Deze lantaarn wordt bedekt met een koepeldak en met een afsluitende, eveneens achthoekige, lantaarn met ijzeren balustrade en onder koepeldak. De toren wordt tenslotte bekroond door een bolornament met daarop een kruis.

Het schip ligt onder een gebogen zadeldak bedekt met leien, het transept en koor onder aaneengesloten zadeldaken, zijn eveneens bedekt met leien. De vierkante torenbasis en de rest van de bedaking van de toren zijn eveneens met leien bedekt aan de noord- en zuidzijde van laatstgenoemde met ruitenmotief.

B INTERIEUR

De plattegrond van de kerk toont een driebeukig schip van drie traveeën, een transept en een koor (zijkoor en sacristie) met vier rechte traveeën en een driezijdige koorsluiting.
De interieurafwerking van de het interieur is heel sober. De muren, pilaren en gewelven zijn bepleisterd en beschilderd. Rond de 1975-1980 kreeg het interieur een variatie van witte en licht grijze tinten. Op het einde van de negentiende eeuw werd er een marmeren lambrisering langs de muren geplaatst in een Waalse 'Rouge Royal' en in 1934 werden de gordelbogen van het transept naar het ontwerp van de decorateur Theo Goethals voorzien van een houten bekisting of houten cassetten en ornamenten in gips naar het model van de achttiende eeuwse rondbogen van de zijbeuken. Overal in het gebouw ligt een natuurstenen vloer in een gepolijste petite granit.
(Een uitgebreide interieurbeschrijving is terug te vinden in het volgende hoofdstuk.)

Middenbeuk

De kruisribgewelven van de middenbeuk worden geschraagd door vier rechthoekige pilaren. De pilaren dateren uit de vijftiende of zestiende eeuw en zijn met spitsboogvormige scheibogen met elkaar verbonden. Elk kruisribgewelf steunt op gecanneleerde kraagstenen en is samengesteld uit vier gewelfbogen.

De ronde gewelfsleutels zijn eenvoudig afgewerkt en hebben momenteel een verlichtings-ornament. Ook de kraagstenen zijn heel eenvoudig uitgewerkt zonder bijkomende decoratie. Een grote spitsboog, met links en rechts een kleinere spitsboog, zorgt voor de doorgang naar het westportaal, waar het orgel boven de ingang is ondergebracht.

Transept

Het transept heeft een andere afwerking dan de middenbeuk. De pilaren zijn breder en rijkelijker versierd. De pilaren worden met rondbogen met elkaar verbonden. De vier gordelbogen zijn in de 1934, naar model van de rondbogen van de zijbeuken, voorzien van houten cassetten en gipsen ornamenten. De triomfboog kreeg zelfs een hele houten bekisting. Het kruisribgewelf, steunend op gecanneleerde kraagstenen, is samengesteld uit vier gewelfbogen.

Het transept dat net als het koor en de middenbeuk uit de vijftiende of zestiende eeuw dateert, heeft twee spitsboogramen.

Zijbeuken

Het transept werd rond 1750 zowel langs de noordelijke als de zuidelijke kant met drie traveeën uitgebreid naar het westen toe. Spitsboogvormige scheibogen vormen de doorgang naar de middenbeuk. Beide zijbeuken hebben een hangkoepel (koepelgewelf), in tegenstelling tot de kruisribgewelven elders in de kerk en rondbogen versierd met een archivolt en cassetten. De rondbogen steunen op uitgewerkte kraagstenen in rococostijl. De kraagstenen van de noordelijke zijbeuk (1) zijn vegetatief uitgewerkt met rocailles. In de medaillon zijn de initialen SMR geschilderd. De zuidelijke (2) kraagstenen zijn uit dezelfde periode maar van de hand van een andere kunstenaar aangezien de ruwere afwerking van de vegetatie en de aanwezigheid van figuren in de medaillons. Elke medaillon heeft een andere figuur. Zo zijn er een man en een vrouw (heiligen of schenker), Christus en een monnik te onderscheiden. Tegenwoordig zijn de kraagstenen in een egale goudkleur geschilderd. Oorspronkelijk werd de vegetatie en de figuratie benadrukt door een breed kleurenpalet.

1

2

Zijkoren

De zijkoren bestaan uit twee rechte traveeën en hebben beide twee kruisribgewelven met, geprofileerde kraagstenen en een vlakke koorsluiting. Het noordelijke zijkoor dateert uit 1762. Het zuidelijke zijkoor werd naar het voorbeeld van het noordelijke in 1855 gebouwd. De afwerking van de middenbeuk loopt er ter hoogte van de zijkoren verder naar het hoofdkoor. De zijaltaren, ter ere van de Onze-Lieve-Vrouw en de Heilige Antonius van Padua, staan beide drie treden hoger.

Koor

Het koor heeft een 3/10-koorafsluiting met zeven spitsboogramen uitgewerkt met monelen. De kruisribgewelven steunen om geprofileerde kraagstenen. Verder is het koor afgewerkt met een houten koorgestoelte en lambrisering in neogotische stijl, daterend uit het einde van de negentiende eeuw. Er is zowel links als rechts een doorgang naar de sacristieën. Het koor ligt twee treden hoger dan de middenbeuk en het hoofdaltaar staat nogmaals drie treden hoger.

Sacristieën

De noordelijke sacristie (1), uit 1762, dient als een opbergruimte. De ruimte is eenvoudig bepleisterd en in het wit en grijs geschilderd. Opmerkelijk is de hoge sierlijst die uiteindelijk de ruimte een klein rechthoekig plafond geeft. In de zuidelijke muur is een oorspronkelijke ingebouwde kast nog aanwezig.

De zuidelijke sacristie (2) is naar het evenbeeld van de noordelijke sacristie in 1855 gebouwd. Ook deze ruimte heeft dezelfde hoge sierlijst, is bepleisterd en beschilderd in wit en grijs. De muren zijn bekleed met houten sacristiemeubelen in een neoclassicistische stijl. Een stuk van het altaar is in een renaissancestijl uitgewerkt. De vloer is hier bedekt met een balaton en naar het houten altaar toe is er een trede geplaatst.

1

2

III DE INTERIEURAFWERKING

A INTERIEURVERANDERINGEN VÓÓR 1870[4]

De eerste verandering aan de kerk, die ook een invloed had op het interieur, was de transformatie van de Romaanse kerk naar de Gotische kerk in de vijftiende eeuw. Het koor en de transepten zijn daar nu nog steeds overblijfselen van. In de zestiende en zeventiende eeuw was de kerk verschillende malen slachtoffer van plunderingen en brand, waardoor het interieur telkens opgeknapt moest worden. Hoe het interieur in die periode er juist uitzag, is niet meer te achterhalen.

Een grote ingreep aan de kerk, en dus ook aan het interieur, gebeurde in het midden van de 18e eeuw. In 1750 werden drie ramen van het koor dichtgemetseld en werd een nieuw hoofdaltaar geplaatst. Verder werden er geen aanpassingen aan het koor gedaan en bleef het uit 1739 nieuwe koorgestoelten bewaard. Zowel aan de noord- als zuidgevel werd de kerk vergroot met een zijbeuk. De kraagstenen met een rocaille ornamentering duiden steeds op de toenmalige rococo interieurdecoratie.
In 1762 werd de kerk vergroot aan de noordgevel met een zijkoor en een sacristie. Voor het zijkoor werd geen specifieke stijl aangewend. De sacristie werd eenvoudig afgewerkt en kreeg een plafond een hoge sierlijst in stucwerk.
In 1784 werd een nieuw orgel geplaatst, gebouwd door de befaamde Gentenaar Lambertus van Peteghem. Dit orgel was in het hoogkoor geplaatst. Vier jaar later werden het hoogaltaar en het nieuwe orgel in witte marmer gemarmerd en versierd met mat vergulde festoenen, draperieën, bloemen, figuren, kaptielen, vazen en muziektrofeeën door een Leuvense marmereerder A.G.[5]
De altaren in de zijkoren waren toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw en aan Heilige Anna. Het koor was van de zijbeuken gescheiden door een communiebank aan de rand van de transept. Verder werd er in deze periode ook een nieuwe preekstoel en twee biechtstoelen vervaardigd en samen met verschillende smeedijzeren kandelaars. De preekstoel en de twee biechtstoelen zijn nu nog steeds in de kerk aanwezig. De rococostijl onderscheidt hun van de andere latere neogotische biechtstoelen.

[4] Watté 1986, Lamarcq 1989.
[5] R.A.R. Sottegem nr. 1252

De gelovigen volgden toen de kerkdienst nog staande of op banken. De eerste kerkstoelen werden in 1793 in gebruik genomen.[6]

Negentiende eeuw

Reeds in het begin van de negentiende eeuw komen er nieuwe aanpassingen. Zo werd in 1804 het hoofdaltaar verbouwd en kwam er de plaatsing van een nieuw hoogaltaar in Empirestijl. Deze werd toen aan de voorkant van het koor geplaatst, even achter een nieuwe communiebank die het koor afsluit van de kruisbeuk.

Het achttiende eeuwse Van Peteghemorgel dat zich nog in het hoogkoor bevond, werd verplaatst naar de hoogzaal boven het kerkportaal aan de voorkant van de kerk. Het is moeilijk te achterhalen of deze hoogzaal reeds aanwezig was of deze toen gebouwd werd.
De zijaltaren werden afgebroken. In 1813 werd een nieuw zuidelijk zijaltaar ter ere van Heilige Antonius geplaatst en in 1821 een noordelijk zijaltaar voor Onze-Lieve-Vrouw waarin het beeldje van Onze-Lieve-Vrouw van Deynsbeke stond. Deze zijaltaren stonden onder de gotische ramen van de transepten en waren blijkbaar veel kleiner in omvang dan de hedendaagse altaren.

Tussen 1855-1858 werd het hoogaltaar verplaatst van de voorkant van het hoogkoor naar de uiterste achterkant van het vroegere priesterkoor om op deze manier de kerk te vergroten. Tijdens deze veranderingen werd er in 1859 een nieuwe communiebank aangekocht die naar achteren werd gebracht en zo het koor voortaan scheidde van het zijkoor dat nu vrijkwam voor de kerkgangers. Het zuidelijke transept werd verlengd tot aan het koor waardoor er dus een zuidelijk zijkoor kwam. Door deze ingreep werden de twee zijaltaren van onder de transeptramen overgebracht naar de nieuwe kleine zijkoren. Voor het nieuwe zuidelijke zijkoor werd in 1865 een zijaltaar voor de Heilige Antonius opgericht. Verder werden er ook vier nieuwe biechtstoelen aangekocht.

[6] R.A.R. Sottegem nr 1252, 1172

Voor de verdere interieurveranderingen van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk van Zottegem is de aanwezigheid van de eerste drie generaties Bressers-Blanchaert opmerkelijk.

De eerste generatie Bressers-Blanchaert

Rond 1870 werd Jean-Baptiste Bethune aangesproken voor de restauratie- en renovatiewerken aan de kerk. Bethune deed voor zijn bouwprojecten meestal beroep op de architect Auguste Van Assche* (1826-1867) en de aannemers Louis Bulckaert en Louis Gildemijn*, de edelsmid Armand Bourdon-De Bruyne* (1818-1903), de glaskunstenaar Arthur Verhaegen*, de beeldhouwers Leopold (1823-1913) en Leonard Blanchaert* (1834-1905) en de decoratieschilder Adrien Bressers* (1835-1898). Onder leiding van Bethune behoorden hun realisaties tot de voorbeelden van de Pugeniaanse neogotiek in Vlaanderen.[7]
In het parochiearchief van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk in Zottegem is briefwisseling gevonden tussen de toenmalige deken Roegiers en Bethune, Auguste Van Assche, Louis Gildemijn, Armand Bourdon-De Bruyne, Arthur Verhaegen, Leonard Blanchaert en Adrien Bressers. Bijna alle vakmensen waar Bethune mee samenwerkte, hebben bijgedragen aan de restauratiewerken van de kerk. Hun opdracht was om het interieur volledig in neogotische stijl te bekleden.

In 1870 werd er gestart met het heropenen van de in 1750 blindgemetselde ramen van het koor. De bouwkundige Auguste van Assche stuurde in 1871 een begrotingstaat naar de deken van Zottegem voor *'het plaetsen van vier nieuwe zydervensters in den koor uwer kerk belopend tot de som van 1366 frank. Bij deze werken is begrepen het maeken leveren en plaatsen van de vensters in witte steen van Savonière met de ijzeren barren en het glaswerk in glas catherdrale met lood omzet met omtrek van een boord in gekleurd glas met geschilderde rozetten'*.[8]
De tekening toont de opening van de ramen, recreatie van twee kruisbogen, de plaatsing van het altaar en de koorgestoelte. Blijkbaar lijken de originele monelen van twee ramen nog aanwezig te zijn geweest. De vijf andere ramen zijn volledig in het rood gekleurd waarvan verwacht kan worden dat deze een totale nieuwe constructie zijn, gebaseerd op de twee originele. Opmerkelijk werd ook dat het koorgestoelte doorgetrokken voorbij de zijkoren tot aan de transepten. Verder toont het ontwerp heiligenbeelden onder de kraagstenen.

[7] De Keyser B., *De ingenieuze neogotiek. Techniek & Kunst. 1852-1925*, Leuven 1997, p. 67.
[8] Kerkarchief Zottegem, nr. 16

Restauratieplan van het koor, *Auguste Van Assche*

De ramen van het koor werden voorzien van glas-in-lood ramen naar het ontwerp van Bethune. Het ontwerp en de figuratie van de glasramen kwam overeen met de decoratie van het gehele interieur. In die periode bestelde Bethune het glas bij Booght Chance Brothers &

Co in Birmingham. Het witte kathedraal glas en het rood glas kwam echter uit Charleroi en Brussel. Het getrokken lood werd geleverd door de firma Gildemijn.[9]

De figuratie van de glas van het koor bestaat uit[10]: (van links naar rechts)
1N: Heilige Brigitta van Zweden, Heilige Isodorus de landman van Heilige Madriden en Coleta Boylet van Corbie.
2N: Heilige Gregorius de Grote, Heilige Jacobus Lacop en Heilige Eligius van Noyon
3N: Heilige Juliana Falconieri van Firenze, Heilige Hugo van Lincoln en Heilige Thomas van Aquino
4O: Heilige Johannes de Evangelist, Heilige Norbertus van Prémontré en Christus Leraar
5Z: Heilige Barbara, Heilige Carolus Borromeus en Heilige Clara van Assisi
6Z: Heilge Conrad van Konstanz, Heilge Juliana van Mont Cornillon en Heilige Franciscus Borgia
7Z: Heilge Gertrudis van Nijvel, Heilige Laurentius en Heilige Theresa van Listrieux

In 1873 werd een nieuw, stenen hoogaltaar gebouwd ook naar het ontwerp van Bethune met Leonard Blanchaert als uitvoerder. Het houten tabernakel werd geschilderd door Adriaan Bressers. Verder ontwierp Auguste van Assche '*der gestoelten en boiserie voor het versieren van den koor*' dat ook weer door Leonard Blanchaert werd uitgevoerd.[11]

Hoofdaltaar, KIK 1943

[9] Van den Wijngaert C., *Vooronderzoek Glasramen uit de O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, november 2004, Stabroek.
[10] Van den Wijngaert 2004.
[11] Kerkarchief Zottegem, nr. 16

In het archief van Bressers-Blanchaert in het KADOC zijn enkele tekeningen van geornamenteerd beeldhouwwerk in bladmotief teruggevonden die overeenkomen met de figuratie van het hoofdaltaar.

Tekeningen voor het hoofdaltaar, *Blanchaert*

Tussen 1877 en 1879 onderging ook de interieurafwerking van de kerk een transformatie. De muren kregen een lambrisering in Rouge Royale. De marmerbewerkers waren Dehoux, Th. Van den Bossche en A. De Sutter. Deze zijn niet gerelateerd met de vakmensen van Bethune. Waarschijnlijk werkten ze voor de architect Auguste van Assche.

Het atelier Bressers-Blanchaert verzorgde wel de schilderwerken, meer bepaald het '*vergulden en schilderen van den hoogen altaar, koor, zijkoren en kerk*'. Voor het vergulden werden er '*465 boeken fijn goud à 2 frank*' gebruikt.
Vooraleer de schilderwerken van start gingen, werd de oude pleisterlaag van de muren, enkel de muren niet de gewelven, ribben, bogen…, afgehaald. Het nieuwe ontwerp voorzag de muren van een schildering in imitatie Franse natuursteen. Verder werden er de bogen, boogvelden, nerven en gewelven figuratief gedecoreerd. Voor deze versiering werden vaak, naast decoraties met de vrije hand ook sjablonen gebruikt. De wanden van de zijkoren kregen geen steenmotief als decoratief element, maar wel gekroonde lelies en kruisen. De hele neogotische beschildering maakte deel uit van een Gesamtkunstwerk, waar de glasramen en de kruisweg een onderdeel van uitmaakte: bepaalde kleuren en motieven komen terug. [12] De meest opvallende versiering waren de vier evangelisten in het midden van de kruisbeuk. De vier evangelisten, Johannes, Lucas, Marcus en Matheüs waren afgebeeld als een dier met een lint waarop telkens de eerste woorden van hun evangelie

[12] Reyniers G., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur*, 2008

stond. Johannes was afgebeeld als een adelaar met de woorden: *'In principio erat verbum'* (In den beginne was het Woord).

Lucas als een gevleugelde os met de woorden: *'Quonia(m) quidem'* (Nadat reeds velen).

Marcus als een gevleugelde leeuw met de woorden *'Initium evangelii'* (Begin van het evangelie).

Matheüs als een engel lijkende figuur met de woorden *'Liber generationes Jesu Christi'* (Geslachtsregister van Jezus Christus).[13]

[13] KADOC, Archief Bressers-Blanchaert, KPL BR 257.

Collectief afgebeeld ziet men deze vier apostelen vooral in geïllustreerde evangeliën en als decoratie van kerken. Hun aantal maakt hen geschikt om er de vier lunetten of pendentieven onder de koepel te decoreren. De Vroeg-Christelijke kerk, die veel gebruik maakte van symbolische beeldentaal, stelde evangelisten voor als vier gevleugelde wezens: Matheüs als mens, Marcus als leeuw, Lucas als os en Johannes als adelaar. De bron van deze symboliek was een passage uit Erechiël (I:5-14), waarin de profeet vertelt over een vreemd visioen met vier wezens. Het boek Openbaring (4: 6-8) beschrijft soortgelijke dieren die de troon van God omringen. Zij zijn daarom algemeen bekend als de 'apocalyptische dieren' en werden al vroeg gezien als het symbool van evangelisten. Middeleeuwse commentaren vonden verborgen verklaringen hiervoor in de evangeliën zelf. De mens stelt Matheüs voor omdat zijn evangelie begint met de stamboom van Christus' voorvaderen. Marcus begint met de stem die roept in de woestijn een zinspeling op de leeuw. De os, het offerdier, is Lucas, want zijn evangelie begint met de beschrijving van het offer van de priester Zacharias. De adelaar, die dichter dan alle andere vogels de hemel benadert, is Johannes, die God in zijn visioen het meest van nabij ziet.[14]

De afbeelding van de evangelist is telkens opgenomen in een rode zeslobbige achtergrond. De nimbus (aureool) was in het goud geschilderd, de figuren in parelgrijs, de engel zijn gezicht en handen in huidskleur en de linten in het wit met rood en zwarte letters.

Het interieur van de kerk tussen 1890 en 1930

[14] Hall J., *Hall's Iconografisch Handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 2000.

De gewelven waren in een licht kleur geschilderd en in de middenbeuk waren medaillons met engelen aangebracht. In het transept waren de initialen van Onze-Lieve-Vrouw van Deynsbeke, de Heilige Barbara en Sint-Jozef tegen een groene achtergrond afgebeeld. De gordelbogen, langs de graten, boven de scheibogen en langs de vensters hadden een blad- en bloemversiering. De ribben hadden een meer geometrische afwerking. Het plafond was met kalkverf bewerkt en de rest met olieverf.

In het koor werd onder de ramen de laatste vers uit het Adoro te devote van Thomas van Aquina aangebracht: *'Jesu quem velatum nunc aspicio, Oro fiat illud quod tam sitio, Ut te revelata cernens facie, Visu sim beatus gloriae'* (Jezus, die ik nu verborgen aanschouw, Ik bid u laat geschieden wat ik toch zo vurig wens, namelijk dat ik u ontsluierd moge zien en gelukkig moge zijn in het aanschouwen van uw glorie). Onder deze vers waren de muren van het koor met damast bedekt. Het damast was beschilderd met heiligenfiguren.[15]

Voor enkele schilderwerken werd ook de schilder Albert Breways ingeschakeld, maar voor welke werken is niet vermeld. Uit zijn rekeningen blijkt dat hij verschillende kilo's loodwit en krijtwit gebruikte.[16]

In 1919 maakte de meester-glasschilder Camille Ganton-Defoin* een ontwerp voor drie soorten glasramen: Genre A, B en C.:

Genre A behoud deels nog het bestaande glaswerk maar met nieuwe schilderingen van heilige personages, borduurwerk en een nieuw glasspel met geschilderde rozetten.

Genre B zijn volledig nieuwe glas-in-lood ramen uit mooi en speciaal glas waar telkens een scène uit het leven van de Heilige Maagd wordt weergeven.

Genre C was voor de ramen in het koor die uit drie lancetten zijn opgebouwd en wordt geopteerd te schilderen met zeer lichte grisailles en te laten harmoniseren met de bestaande ramen.[17] Echter zijn deze plannen nooit uitgevoerd.

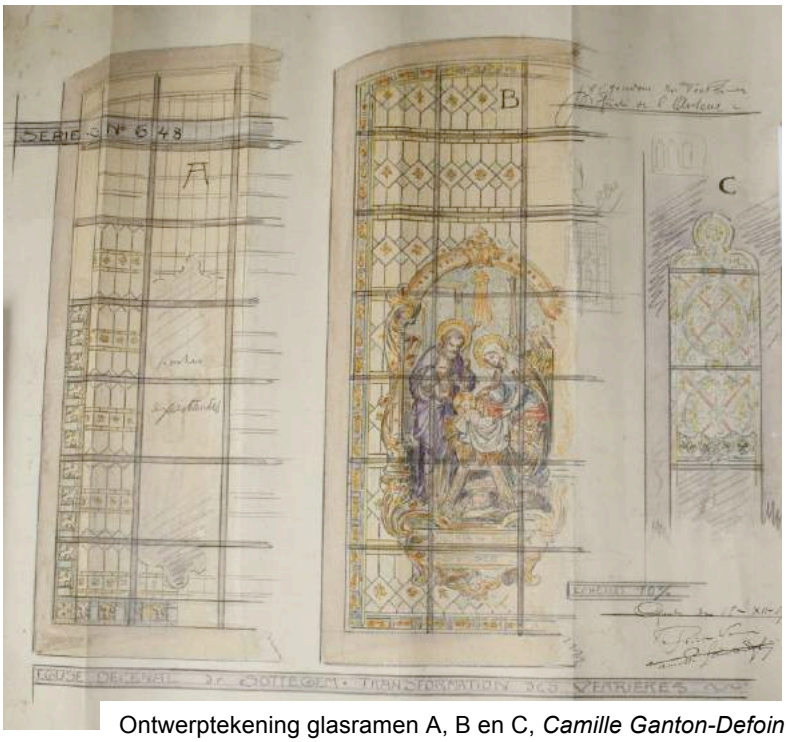

Ontwerptekening glasramen A, B en C, *Camille Ganton-Defoin*

[15] KADOC, Archief Bressers-Blancaeert, Schetsboek Adriaan Bressers nr. 7
[16] Kerkarchief Zottegem, nr. 16 &17
[17] Kerkarchief Zottegem, nr. 19.

Volgens het materiaaltechnisch onderzoek van de afwerkingslagen werd de neogotische beschildering van Bressers-Blanchaert hernomen in het koor en de zijkapellen. Wanneer en waarom dit gebeurde is echter niet geweten.[18]

De tweede generatie Bressers(- Blanchaert)

Rond 1934 werd Leon Bressers aangeschreven voor de muurschilderingen van het interieur van de kerk. In zijn '*Ramend bestek betrekkelijk het schilderen der vouten, priesterkoor, midden en zijbeuken der Dekenale kerk'* vermeldde hij de volgende werken: *'De vouten zullen eerst afgewasschen worden daarna twee lagen in wit kleur geschilderd worden. De nervuren in kleur van Franschen steen met versierde voutsleutels opgelicht met goud. De muren van Priesterkoor midden en zijbeuken zullen in kleur van fransche steen geschilderd worden op de muren versiering van banden met symbolische ranken. Onder de vensters damast met symbolische bloemen en ranken. Het afwassen der vitaux. Deze schilderwerken in oliekleur en behoorlijk volgens plan en de regels der kunst met kleurstoffen van eerste hoedanigheid uitgevoerd zouden beloopen tot de som van 35 000 frank'*.
Echter werd hij wegens te hoge kostprijs niet aangenomen en kreeg de Gentse versieringschilder Theo Goethals de opdracht. Leon Bressers was hier echter niet zo gelukkig mee en vraagt *onmiddellijk* zijn plannen aan de deken terug. Het ontwerp van Leon Bressers is in het Archief van Bressers-Blanchaert in het KADOK bewaard. Het ontwerp toont een andere stijl dan zijn vader. Leon neemt afstand van de zuivere neogotiek en laat de invloed van de art deco in zijn ontwerp toe. De beschildering in imitatie steen met afbeeldingen van engelen stonden centraal.[19]

Ontwerptekening voor het interieur, *Leon Bressers*

[18] Reyniers G., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur*, 2008
[19] KADOC, Archief Bressers-Blanchaert, KPL BR 359

Theo Goethals verwees voor zijn ontwerp en voor de stijl van de muurschilderingen naar de interieurafwerking van de Sint. Jozefkerk in Aalst. Zo vermelde hij in een brief aan de deken: '*Ik neem in acht uw verlangen van eene schildering te zien uitvoeren in den aard van deze van S. Josefkerk te Aalst. Ik zal er mij voor zooveel het mogelijk is naar schikken. In geen geval was ik zinnens de gouden versiersels te doen verdwijnen. Ik zou deze liefst bewaren, althans daar waar het pas geeft en dit om twee redens: 1) Zij zijn tamelijk goed bewaard, en hebben veel werk en groote uitgaven gekost. 2) Zij kunnen goed meewerken tot het verrijken van de nieuwe schildering'*.[20]

De muurbeschilderingen van de Sint-Jozefkerk in Aalst zijn rond 1930 uitgevoerd door de schilder Van Sande in neogotische stijl. Hoe deze er juist hebben uitgezien, was tijdens het onderzoek van deze studie niet te achterhalen. Het parochiaalarchief van de Sint-Jozefkerk was niet ontsloten en raadpleegbaar.

Middenbeuk, KIK 1943

De werken die Theo Goethals in het interieur uitvoerde waren: '*De vouten afwasschen, de barsten stoppen, verwen op twee lagen olieverf, de laatste laag in matverf. De nervuren kleuren met gedeeltelijke bewaring van het verguldsel en van de versiering der voutsleutels. De muren afwasschen de geschondene deelen herbezetten, de barsten stoppen effen maken en twee maal verwen in olieverf, de laatste laag in matverf. Gedeeltelijke bewaring en opfrissing van het verguldsel op de bogen en lijstwerk. Onderaan de muren damasten. Op de*

[20] Kerkarchief Zottegem, nr. 16.

muren der middenbeuk boven de bogen vier medaillons met tafereelen betreffende de Verheerlijking van de Heilige Maagd. Verders decoratieve banden, opschriften enz… Verzorgde en kunstige uitvoering met materialen van de beste hoedanigheid.'

Vooraleer deze plannen uitgevoerd konden worden, moesten deze eerst goedgekeurd worden door de Bisschoppelijke Commissie voor Kerkgebouwen. Zij hadden op het plan van Goethals het volgende aan te merken: *'het blauw in het koor is daar niet helemaal op zijn plaats, de schakering boven de plint zou men best weglaten, ook het bandje dat naar het venster loopt in den kruisbeuk en de versiering op de pilaren is misschien wat ver gezocht'.*

Middenbeuk en zijbeuken, KIK 1943

Uiteindelijk werd er sober kleurenpallet van beige, oker en kaki gebruikt.
Enkele foto's van het interieur uit 1943 geven een beeld van de uiteindelijke aankleding van het interieur.[21] Theo Goethals heeft de gordelbogen, naar analogie van de rondbogen in de zijbeuken, voorzien van een houten cassetten en gipsen ornamenten. Bij de triomfboog werd de hele boog bekist. De gewelven en de arcadebogen van de middenbeuk kregen erg gestileerde geschilderde slingermotieven. Op de muurvlakken van de middenbeuk waren vier grote ronde doeken met fragmenten uit het leven van Onze-Lieve-Vrouw aangebracht. Het gewelf van de viering is versierd met religieuze symbolen zoals een hand, duiven, een kelk. De muren van het transept droegen de initialen van bepaalde heiligen. De figuratieve schilderingen in het koor, transept en middenbeuk werden op doek geschilderd.

Middenbeuk en koor, KIK 1943

[21] Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium: afbeeldingen…..

De kerkmeubelen kuiste hij echter alleen op en waar nodig deed hij herstellingen aan het houtwerk. De beelden werden opgekuist, gedeeltelijk herstelt en de consoles werden herschilderd in lichte kleuren.

Goethals bracht ook veranderingen aan de vensters aan: '*Ten einde meer klaarte in de kerk toe te laten zullen volgende veranderingen aan de brandvensters gebracht worden: De 12 renaissance vensters in de benedenkerk: de figuren met baldakijns en de versierde omlijsting blijft dienen, maar de achtergrond wordt vervangen door licht gekleurd doorschijnend glas (verre cathedrale) in lood gezet. De vensters in den koor: enkel sterk gekleurde deelen vervangen door doorschijnend glas van lichte kleur, bijzonder voor wat de zijvensters betreft*'.

Uiteindelijk vergrootte hij ook de plaatsruimte in het koor. Hij nam twee gestoelten weg en verplaatste de marmeren trede aan de ingang van het koor, alsook in de zijkapellen.

Zuidelijke zijbeuk, KIK 1943

De derde generatie Bressers(-Blanchaert)

Rond 1951 werden er opnieuw veranderingen aan het priesterkoor uitgevoerd door het huis Bressers onder leiding van architect Adrien Bressers, de zoon van Leon Bressers en kleinzoon van Adriaan Bressers. Het koor en het hoogaltaar werden opgehoogd en er werd een nieuwe marmaren bevloering en trappen gelegd. Het hoogaltaar stond nu op drie treden hoog.

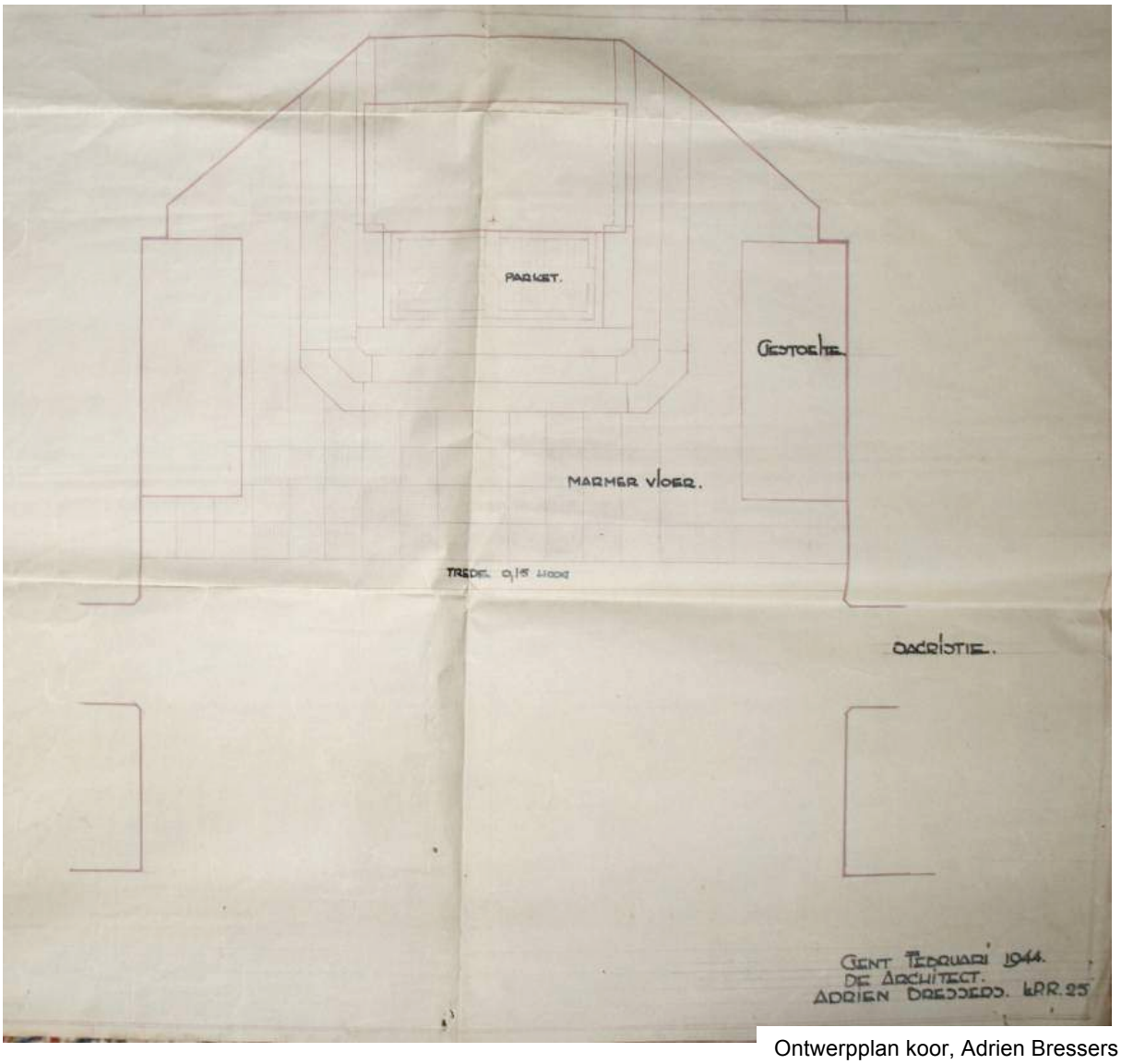

Ontwerpplan koor, Adrien Bressers

C LATERE RESTAURATIEPROJECTEN

In 1974 werd de O.-L.-V.-Hemelvaartkerk door de Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen beschermd als Monument. Toen de kerk tussen 1975-1980 nood had aan restauratiewerken, zowel exterieur als interieur werd de architect Antoon Stautemas aangesteld. Voor de uitvoering van het project moest hij echter rekening houden met de toenmalige Rijksdienst voor Monumenten- en Landschappen.

In 1976 maakt de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapzorg ernstige beslissingen die het uitzicht van het interieur van de kerk voorgoed hebben doen veranderen. Hun aanbevelingen vertellen het volgende:

- Vooraf moet worden nagegaan of de ribben en gewelfsleutels in natuursteen zijn: in dat geval worden ze niet meer geschilderd. Bijgevolg zal een grotere oppervlakte af te kappen bezetwerk worden voorzien…

- Alle muur- en gewelfschildering onder de vorm van teksten, medaillons enz... zullen niet meer worden hermaakt daar ze niet originele en 'onesthetisch' zijn. De uitsteeksels aan de muren en kolommen kunnen verwijderd worden, doch de motieven in reliëf in de binnen gewelfvlakken der bogen en in de muren als consoles edm. Moeten behouden blijven, ongeacht ze in natuursteen of plaaster zijn.

De kraagstenen in de zijbeuken en het koor worden ontdaan van hun verf: indien ze uit natuursteen blijken dan blijven ze onbeschilderd. Wat betreft de te gebruiken tinten moet erop gewezen worden dat de kerk een tamelijk donker interieur heeft en dat hierdoor reeds het voorgestelde beige ongeschikt is voor de gewelven, daar de constructieve delen zelf iets donkerder van tint zullen moeten worden geschilderd. Enkel in functie van de roodkleurige plint mag het gehele interieur niet in warme nogal donkere tinten worden gezet. Als tinten zullen gebruik gemaakt worden van drie schakeringen, lopende van een iets gebroken wit tot heel licht grijs: zeer licht grijs (wanneer het basisgrijs is samengesteld uit een menging van de drie primaire kleuren met zeer veel toevoeging van wit, dan kan het blauw in een iets sterkere verhouding worden verwerkt): aflijning van fijne profielen en plastische motieven zoals caissons, kraagstenen edm.; gebroken wit voor de gewelfkappen.

- Heiligenbeelden: de niet gepolychromeerde houten beelden zullen tegen insecten worden behandeld. Er zal niets figuratiefs worden aan toegevoegd. Nadat de binnenschildering zal voltooid zijn zullen de gepolychromeerde beelden zeer storend werken. Daarom zijn deze met hun sokkels te verwijderen en worden niet meer teruggeplaatst. Er kan op gewezen worden dat dergelijke beelden op zichzelf esthetisch van geen waarde zijn.

- Alle meubilair dat niet direct nodig is in het kerkgebouw zal worden verwijderd uit het interieur en niet worden teruggeplaatst.'[22]

Uiteindelijk werden niet alle richtlijnen uitgevoerd: de ontpleistering van de natuurstenen ribben en sluitstenen werd niet uitgevoerd en ook de neogotische heiligenbeelden en hun sokkels werden niet verwijderd.

Verder werden er herstellingswerken uitgevoerd aan de glas-in-lood ramen, omdat zij voor water schade zorgden aan de houten lambrisering van het koor. Tijdens de restauratiewerken werd de vloer van het priesterkoor opgebroken. Men heeft toen van de situatie gebruik gemaakt om iets terug te vinden van het oorspronkelijke graf van Lamoraal graaf van Egmont en zijn vrouw Sabina Van Beveren. Deze grafkelder werd namelijk in 1857 gedempt. Men heeft toen ook het graf van de moeder Fransisca van Luxemburg en de grootvader Jacob van Luxemburg-Piennen teruggevonden. Naderhand is er dan een gedenksteen geplaatst

In 1980 gingen de werken verder en werd het koor verhoogd. Het bezetwerk werd hersteld en het interieur werd geschilderd. De gewelven in gebroken wit; de ribben, consoles, steunen en muren in een iets donkere tint en de aflijning fijne profielen en plastische motieven in een iets donkerdere tint, zoals de Rijksdienst van Monumenten en Landschappen opgelegd had. De teksten en medaillons werden overschilderd, maar de engelenfiguren en anderen figuratie op doek aan de hand van Theo Goethals op de muren van de middenbeuk mochten echter niet overschilderd worden en werden dus verwijderd. Het voorstel toen was: '*Deze figuren blijven normaal eigendom van de opdrachtgever, afstaan aan het Museum voor Folklore en Geschiedenis van Zottegem, waar zij bewaard worden*'.[23] Echter zijn de doeken nooit naar het Museum verhuisd. Een zoektocht in verschillende archieven heeft echter niets opgebracht en de doeken zijn dus tijdens het onderzoek van deze studie niet teruggevonden.

[22] Kerkarchief Zottegem, nr. 27.
[23] Kerkarchief Zottegem, nr. 27.

IV HET KERKMEUBILAIR

Hoofdaltaar

Het hoofdaltaar is een ontwerp van J.B. Bethune dat hij liet uitvoeren door Leonard Blanchaert en beschilderd door Adriaan Bressers. Bethune beschrijft in oktober 1870 zijn eerste ontwerp van het altaar aan de deken: *'…Meneer verwacht u niet aan een gigantisch altaar zoals men de laatste twee eeuwen de gewoonte heeft te plaatsen in de kerken en die meer lijken op triomfen dan op christelijke offers. Trouwens, ik moet hier rekening houden met de beperkte hoogte van de vensterdrempel en met de wens om de architecturale lijnen van uw kerk niet te hinderen. … De middelste groep stelt een Calvarie voor. Ik stel voor om aan elke kant een grote groep te plaatsen die direct gelinkt is aan het Heilige Sacrament. De eerste zou de vermenigvuldiging van brood en vis zijn. Ik denk dat ik er goed aan heb gedaan om aan deze groepen zo groot mogelijke afmetingen te geven zodat ze goed zichtbaar zijn van op een zekere afstand. Het tabernakel zal eveneens een markante plaats innemen. Tot dusver het retabel. Op de voorgrond, onder het steen van het altaar, het is te zeggen op de minst gedistingeerde plaats, stel ik voor vijf kleine nissen te beeldhouwen met personen uit het oude Testament: Abel, Melchisedek, Abraham, Mozes en Jozef, de zoon van David…'*[24]

Het hoofdaltaar en het tabernakel werd door het atelier Bressers-Blanchaert rond 1873 vervaardigd. Het stenen hoogaltaar en tablet werd door Leonard Blanchaert uit een Luxemburgse of Balegemse steen en een zachte steen gebeeldhouwd en door Adriaan Bressers geschilderd en verguld. Het atelier zorgde verder ook voor de verdere decoratie van het altaar en leverde zijden stoffen, galon, franjes, koorden en klos.[25]
Leonard Blanchaert vermeldde in zijn bestek voor het maken van het altaar het volgende: '*over het maeken van den hoogen autaer in steen, over alle de levering van den steen, over de trappen en den autaer en alle den arbeid die er aen gedaen is van snijden en alle bewerkingen zonder plaatsen: 5423 frank. Het tabernakel in spiesschen hout en van binnen bekleed met cederhout over de levering van het hout en den arbeid samen: 267,75 frank*.' Hij vermeldt bij de opsomming van de werklieden Baptiste, Victor en Petrus ook zijn eigen naam, Leonard. In 1873 werd door hem ook een baldakijn in eikenhout op het altaar voor het Heilig Sacrament gemaakt door .

[24] Kerkarchief Zottegem, nr. 16 (vertaling van het Frans naar het Nederlands)
[25] Kerkarchief Zottegem, nr. 16

Bethunes typische, archaïserende op de vroeg en de hooggotiek geïnspireerde stijl is ook in Blanchaert en Bressers hun werk terug te vinden. Het wordt ondermeer gekenmerkt door een veelheid van decoratieve motieven, die steeds met een religieuze symboolwaarde geladen zijn. Ook de figuren worden bijna steeds gepolychromeerd en zijn in verstarde houdingen weergegeven, met geïdealiseerde gelaatstrekken en gehuld in hoekige gewaden, zodat ze symbolen lijken van religieuze en ideologische voorstellingen, eerder dan afbeeldingen van levende wezens.[26]

De tabernakeldeur heeft de voorstelling van het Wimpeldragend Lam en de Pelikaan die zijn jongen voedt. Retabel met de vermenigvuldiging van de broden en de vissen, Calvarie en het Laaste Avondmaal. De uitgevoerde voorstelling van de altaartafel blijkt anders te zijn dan Bethune in zijn brief beschreef. In de tafel met nissen waarin de beelden staan, zijn Melchisedek (tweede beeld) en Mozes (vierde beeld) duidelijk te onderscheiden. Ze worden ook door Bethune vermeld. Waar Bethune Abel vermeld (eerste beeld), staat een ander personage. Het is moeilijk te achterhalen wie het juist is. In andere bronnen[27] wordt de Heilige Johannes de Doper of de Heilige Elia vermeld, maar dit klopt niet bij het personage dat een brandend gebouw in zijn hand draagt. Het zou echter wel mogelijk zijn dat het de Heilige Antonius de Grote is. Het Antoniusvuur wordt soms weergeven als een brandend gebouw en het zuidelijk zijlaltaar is ook aan de Heilige Antonius de Grote gewijd. Dit kan dus een realistische verklaring zijn.

Het derde beeld is niet Jozef met Kind, maar Abraham met Isaac. Het kind Isaac draagt een bundel brandhout voor het altaarvuur. Isaac die het hout draagt, prefigureert Christus die het kruis draagt.

Het zesde beeld is niet de Heilige Gregorius, maar opnieuw Abraham. Het beeld toont een man met een pot met zaad, wat kan wijzen op ‘het zaad van Abraham’.

Hoofdaltaar, 2008

[26] De Maeyer J., *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, Leuven 1988.
[27] Verstricht L., *O.-L.Vrouw Hemelvaartkerk Zottegem*, Zottegem 2001 en Vandenbussche-Van den Kerckhove C., *Provincie Oost-Vlaanderen: kanton Zottegem, Fotorepertorium van de meubels van de Belgische bedehuizen*, Brussel 1976.

Zijaltaren

In 1865 komt er een nieuw zuidelijk zijaltaar (1) voor Heilige Antonius van Padua en werd in 1866 beschilderd. De tafel heeft de voorstelling van de graflegging. Het schilderij beeldt de Prins Hugolin en de Heilige Antonius af. En ook in de beelden komt de Heilige Antonius van Padua voor samen met de beelden van Livinius, Vincentius en Carolus.

Het noordelijke zijaltaar (2) werd samen met het zuidelijke altaar gemaakt. Dit zijaltaar toont een duidelijk stijlgelijkenis met het zuidelijke zijaltaar: het materiaal, de stijl, de afwerking en de gouden beschildering.
Onder het beeld van Maria met Kind is een sokkel/schrijn. De sokkel zit momenteel gedraaid in het altaar, waardoor de toeschouwer slechts de rug van het stuk ziet. De reden hiervoor is wellicht het feit dat de sokkel zijn oorspronkelijke functie verloren heeft: namelijk het herbergen van het kleine beeldje van de O.-L.-Vrouw Van Deynsbeke dat nu in een afzonderlijk schrijn in de kerk staat opgesteld. In de sokkel is een ruimte voorzien voor het O.-L.-Vrouwbeeldje en aan de voorzijde zijn venstertjes waardoor men het beeldje kan aanschouwen. De voorstelling van het noordelijke zijaltaar is toegewijd aan de Onze Lieve Vrouw. Het retabel toont met de opvoeding van Maria, beeld van Onze Lieve Vrouw met Kind en de boodschap van de engel Gabriël aan Maria.
De beelden zijn de Heilige Catharina van Alexandrië en de Heilige Elisabeth van Hongarije.

1

2

Dienstaltaar en lessenaar

Het dienstaltaar en lessenaar werden vervaardigd tijdens de restauratiewerken rond 1980 onder leiding van Antoon Stautemas. Wie de beeldhouwer is, werd niet in het lastenkohier vermeld, enkel twee afbeeldingen. Volgens het materiaaltechnisch onderzoek van Brian Richardson[28] blijkt dat het dienstaltaar opgebouwd is met oudere (gerecupereerde) en nieuwe stukken hout. Het altaar en ook de lessenaar zijn versierd met tien panelen van wapenschilden. Deze panelen zijn aan de achterzijde ook afgewerkt met snijwerk. Dit gegeven bewijst dat ook de panelen gerecupereerd zijn van een ouder meubelstuk, namelijk de voormalige communiebank die rond 1859 is vervaardigd. Op interieurfoto's rond 1947 zijn de panelen op de communiebank herkenbaar.

Communiebank, KIK 1943

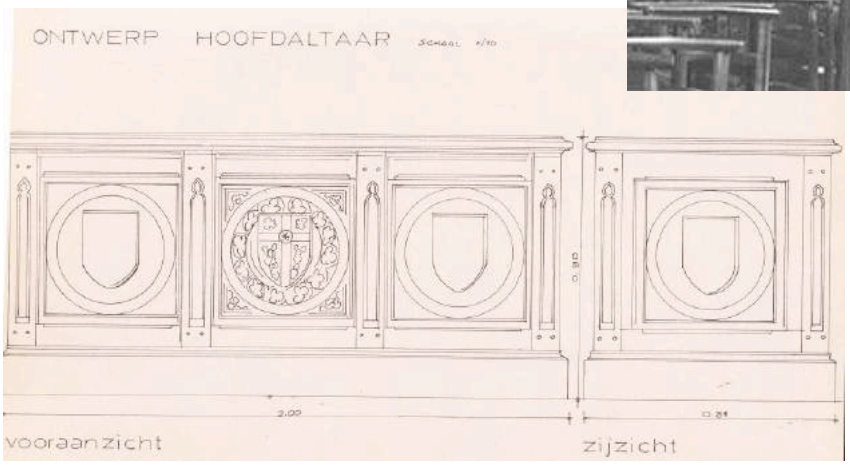

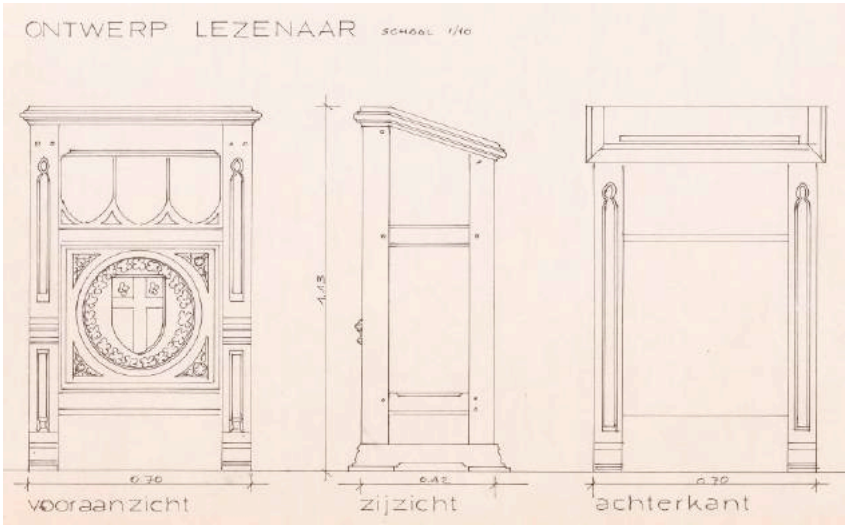

[28] Richardson B., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van het houten kerkmeubilair*, 2008

Koorgestoelte

Het koorgestoelte en houtwerk van het koor werd onderleiding van de bouwkundige Auguste van Assche ontworpen in 1872. '*Als gemaeckt in eerste soort van spiesschen hout met beeldhouwwerken volgens de plans. De twee kleine gestoelten met bidbanken en brede naast den altaar zulle kosten verder 500 frank in te samen. De twee groote gestoelten met bidbanken en treden zullen kosten 675 frank, samen 1350 frank. De boiserie tusschen de twee gestoelten ieder lang 4m, 85 met een deur leydende naar de sacristie zullen kosten ieder 575 frank, samen 1150 frank*'.

Auguste van Assche vermelde Blanchaert als de maker van het koorgestoelte: '*Zoals u kan zien, beloopt de hierbij gevraagde rekening van Blanchaert voor beeldhouwwerk tot de som van 1184,62 frank dus is bijna voor ieder gestoelte 300 frank. Daer de kleine maar aan 500 frank ieder beschreven zijn, blijft mij 200 frank over voor arbeid, maecken, plaetsen en levering van spiesschen hout*'. [29]

Over welke Blanchaert het gaat, is echter niet vermeld, maar er kan verondersteld worden dat het Leonard Blanchaert was. Hij was immers kunstschrijnwerker met een kunstmeubelatelier. Oorspronkelijk was het koorgestoelte doorgetrokken voorbij de zijkoren tot aan de transepten. Iconografische bronnen tonen dat het koorgestoelte aan de zijkoren in het begin van de twintigste eeuw werd afgebroken. Tussen 1920 en 1943 is de lambrisering van het koorgestoelte een stukje doorgetrokken - om de hoek – van de muur aan de zijkoren. Ook werd in deze periode de lambrisering achter het altaar, in de koorafsluiting, doorgetrokken. Hiervoor werden recuperatiepanelen van het oorspronkelijke project en nieuwe gereconstrueerde panelen gebruikt. Het is mogelijk dat deze werken werden uitgevoerd wanneer Theo Goethals het kerkinterieur renoveerde rond 1934. Achter deze panelen bevinden zich waarschijnlijk nog de originele damasten ontwerpen van Adriaan Bressers.

Ontwerp koorgestoelte, *Auguste Van Assche*

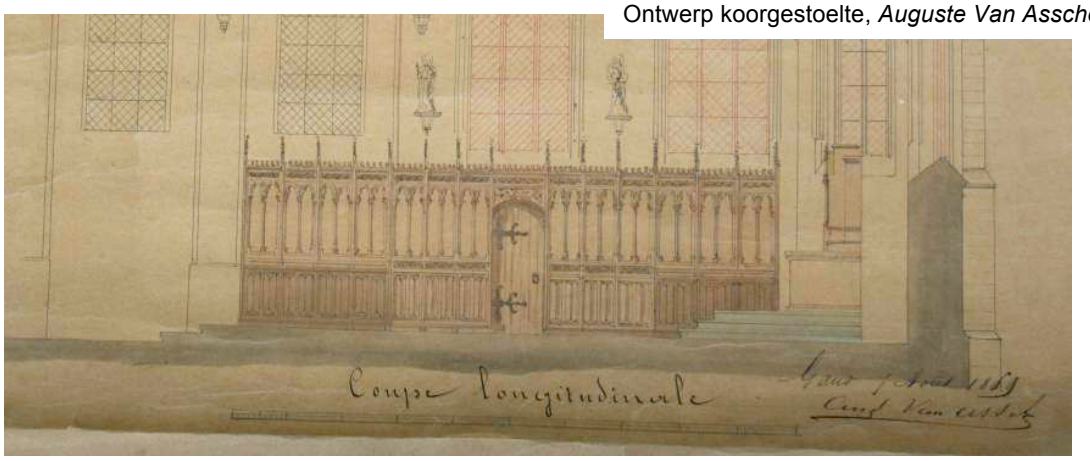

[29] Kerkarchief Zottegem, nr. 16

Preekstoel

Op het einde van de achttiende eeuw werd er een nieuwe preekstoel en twee biechtstoelen vervaardigd. De eiken preekstoel in rococostijl stond waarschijnlijk eerst op een andere plaats in de kerk.[30]

Onder de kuip staat het beeld van de Heilige Kerk. Op de kuip zelf zijn drie panelen met o.a. Jezus leraar en Heilige Barbara en de symbolen van de evangelisten. Het klankbord heeft een medaillon met Jezus en de balustrade van de trap is versierd met Jezus.

Biechtstoel, KIK 1943

[30] Richardson B., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van het houten kerkmeubilair*, 2008

- De achttiende eeuwse biechtstoelen

Aan de hand van de studie van het meubilair kan aangenomen worden dat de twee biechtstoelen niet op hun oorspronkelijke plaatst staan.[31]

De twee biechtstoelen werden op het einde van de 18e eeuw vervaardigd, iets na met de bouw van de zijbeuken in 1750. De medaillon-consoles van de zijbeuken zijn in dezelfde stijl en periode opgericht. De constructie van de zijbeuken gaf dan ook de mogelijkheid om biechtstoelen te maken en te plaatsen. De biechtstoelen staan tegenwoordig nog in de achttiende eeuwse zijbeuken.

Op de biechtstoel in de noordelijke zijbeuk (1) zijn de Boetvaardige David en de profeet Nathan afgebeeld. De biechtstoel (2) in de zuidelijke zijbeuk heeft de beelden van de Berouwvolle Petrus en Maria Magdalena. Cherubijnen met vleugels versieren de uiterste beschotten.

1

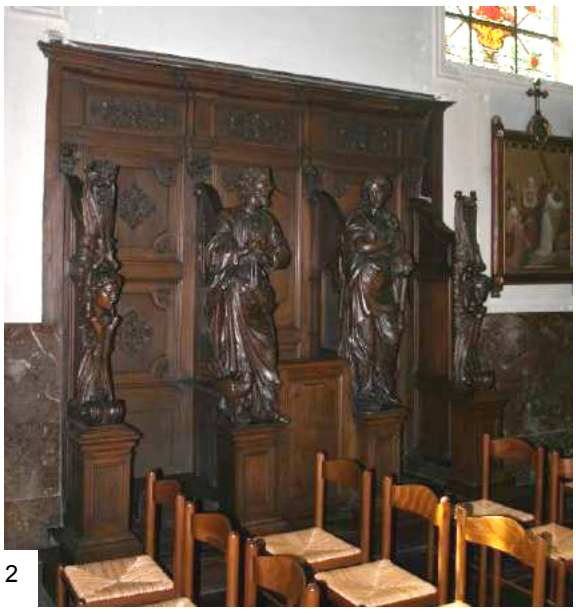

2

[31] Richardson B., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van het houten kerkmeubilair*, 2008

- De vier neogotische biechtstoelen

In de archieven werd vermeld dat F.B. Van Den Hende twee biechtstoelen heeft vervaardigd in 1879. Het materiaaltechnisch onderzoek van het houten kerkmeubilair heeft aangetoond dat alle vier de biechtstoelen van dezelfde maker zijn, dus aan de hand van de beeldhouwer Van Den Hende. In de archivalische bronnen werd ook vermeld dat in 1860 twee biechtstoelen werden vervaardigd. Waarschijnlijk waren deze twee een eerste bestelling bij Van Den Hende. Het is echter niet meer te achterhalen welke twee biechtstoelen eerst besteld en vervaardigd werden.[32]

In de noordelijke zijbeuk heeft de biechtstoel (1) dichts bij het koor de beelden: Koning David (en Maria Magdalena). De andere biechtstoel (2) in de zijbeuk heeft de beelden: Johannes Nepomucenus (en Carolus Borromeus)

In de zuidelijke zijbeuk heeft de biechtstoel (3) dichts bij het koor de beelden: Petrus en Paulus. De andere biechtstoel (4) heeft de beelden: Christus de Goede Herder en Augustinus van Hippo.

1

2

3

4

[32] Kerkarchief Zottegem, nr. 16

Andere

Over het ander kerkmeubilair, zoals stoelen en taboeret, het orgel, de schilderijen en beelden in de kerk is tijdens het archief onderzoek geen gegevens gevonden en wordt in deze studie dan ook niet verder op ingegaan. Voor meer informatie hierover wordt er verwezen naar het materiaaltechnisch onderzoek van de schilderijen en beelden van Hilde Weissenborn.[33]

[33] Weissenborn H., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van de beelden en schilderijen*, 2008.

V BIOGRAFIEËN

Jean-Baptiste Bethune (1821-1894)

Zijn vader Felix Bethune kreeg omwille van zijn verdiensten de titel van baron en zo ook kregen zijn kinderen dat. Jean-Baptiste Bethune ging op zijn zestiende Letteren en Wijsbegeerte studeren aan de Leuvense Universiteit. Tijdens zijn studies maakte hij verschillende reizen naar Engeland waar hij contacten gelegd had met A.W.N. Pugin en de glazenier John Hardman. Uiteindelijk bleek Bethune meer belangstelling te hebben voor een artistieke carrière en besliste zijn studies stop te zeggen. Hij werd de 'agent' van Pugin en ronselde opdrachten voor hem bij elkaar. Na een aantal kleinere opdrachten trad hij in 1850 voor het eerst in de kijker met de neogotische vormgeving van de Heilige-Bloedprocessie. Toen Pugin onverwacht in 1852 stierf, stapte Bethune echt in de praktijk. Ondertussen startte hij eind 1854 samen met zijn zwager Eugène van Outryve d'Ydewalle een glazenieratelier in de Hoogstraat in Brugge. Hij had nog steeds contacten met John Hardman, die zelfs een werknemer naar het atelier stuurde, om Bethune de technische knwo-how te leren.

De economische zwakke positie van de stad Brugge bracht Bethune ertoe in 1859 te verhuizen naar Gent. Ondertussen kreeg hij van verschillende ultramontanen de vraag hun kasteel of buitenverblijf te verbouwen volgens de Pugiaanse regels. Een eerste grote realisatie was het kasteel van Caloen te Loppem, waar hij de bouw overnam van Edward Pugin. In die periode traden de Gentse industriëlen Joseph de Hemptinne en Désiré Casier-leg als Bethunes beschermelingen op. Zij bezorgden hem verschillende opdrachten. In de daaropvolgende jaren bracht het atelier een niet eerder gekende hoge productie van kerkelijke kunst teweeg. Bethune zorgde ervoor dat de ideeën van Pugin verder werden verspreid in katholieke kringen en grotendeels geassimileerd geraakten. Dit werd mogelijk met de oprichting van de Sint-Lucasscholen. De oprichting van het Gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas en het uitgeven van tijdschriften zoals het 'Bulletin de la Gilde de Saint-Thomas' en 'Sint-Lucas' of de 'Revue de l'Art Chrétien' zorgden voor het echte succes, maar deze werden niet opgericht op initiatief van Bethune, maar van James Weale.

In Maaltebrugge stichtte hij een soort neogotische kunstenaarskolonie, waar ambachtslieden in verschillende ateliers in een corporatieve sfeer werkten.

In 1875 aanvaarde Bethune geen nieuwe opdrachten meer. In volle expansie gaf Bethune het atelier over aan Arthur Verhaegen, maar tot zijn overlijden bleef hij sterk betrokken bij de artistieke leiding van het atelier.[34]

Ateliers Bressers-Blanchaert

De ateliers Bressers en Blanchaert worden meestal in één adem genoemd. De familie band tussen Adriaan Hubert Bressers en de gebroeders Leopold en Leonard Blanchaert hebben hun zeer nauwe samenwerking in de hand gewerkt. Toch gaat het om aanvankelijk drie afzonderlijke ateliers, gevestigd op drie verschillende adressen met wellicht een eigen bedrijfsvoering. Pas in 1913 worden zij gefusioneerd onder leiding van Leon Bressers en vinden ze onderdak in het voormalige atelier van Leopold Blanchaert.

De cruciale figuur voor het ontstaan en de geschiedenis van deze ateliers is Jean Baptist Bethune. In zijn zoektocht naar bekwame vakmensen om zijn projecten uit te voeren heeft hij Bressers en de gebroeders Blanchaert 'ontdekt' en hen bezielde met zijn opvatiingen over de neogotiek. Na de verhuis van Bethune van Brugge naar Gent (1861-1862) werden zij zijn vaste uitvoerders. Bovendien overtuigde Bethune hen zich te vestigen in Maaltebrugge, een gehucht van Sint-Denijs-Westrem bij Gent. Joseph de Hemptinne, grootindustrieel en mentor van diverse katholieke werken, stelde hen hiertoe stukken van zijn landgoed ter beschikking.

In Maaltebrugge ontstond als het ware een kunstenaarskolonie, waarvan ook de goudsmederij Bourdon en de kunstsmederij Firlefijn deel uitmaken. Het initiatief van de Hemptinne moet ook gezien worden in het kader van een ander project van hem, nl. het Sint-Jozefweeshuis, dat hij uit sociale bekommernis eveneens op zijn zomerdomein laat bouwen. In de aanwezigheid van kunstateliers zag hij de kans de weesjongens een gedegen ambachtelijke opleiding te laten volgen in een katholiek milieu.

Adriaan Hubert Bressers, Leopold en Leonard Blanchaert vormden de eerste generatie. Zij werken in de geest van de ortodoxe neogotiek van Bethune en bepalen zo de eerste fase in de geschiedenis van de ateliers. De belangrijkste figuur van de tweede generatie was de zoon van Adriaan Bressers, Leon (1865-1947). In 1886 studeert bij af als decoratieschilder aan het Gentse Sint-Lucasinstituut en komt hij in de zaak van zijn vader.

Leon Bressers zette de atelierproductie na diens dood in 1898 op alle vlakken voort, maar ontwikkelt geleidelijk aan vrijere vormentaal en was duidelijk gevoelig voor invloeden van buitenaf. De naam Leon Bressers blijft o.m. verbonden aan restauraties van middeleeuwse muurschilderingen. Na de dood van zijn ongehuwde oom Leopold in 1913 nam hij diens atelier over. Hij vestigde er zich en fusioneert beide ateliers onder de naam Bressers-

[34] Van den Wijngaert 2004;
De Keyser B., *De ingenieuze neogotiek 1852-1925*, Leuven 1997;
De Maeyer J., *De Sint-Lucasscholen en de Neogotiek 1862-1914*, Leuven 1988.

Blanchaert. Er werkten van dan af zowel decoratieschilders, beeldhouwers als meubelmakers. Na de eerste Wereldoorlog zette hij het nieuwe atelier de neogotische productie wel verder, vaak in de context van de wederopbouw. Toch drukten eigentijdse tendensen als art-deco duidelijk hun stempel.
Vanaf het einde van de jaren 1920 droegen een aantal ontwerpen van het atelier Bressers-Blanchaert de signatuur van Adrien Frans Bressers (1897-1986), een zoon van Leon. Adrien Bressers heeft een opleiding had als architect in de Gentse Sint-Lucasschool en o.m. een stage gevolgd bij de Leuvense architect Pieter Langerock. Toch hield hij op zijn beurt het atelier in Maaltebrugge na de dood van zijn vader in 1947 nog een generatie lang in stand. De dagelijkse leiding evenwel werd meer en meer toevertrouwd aan de meestergasten ter plaatse, terwijl het architectenbureau en het administratief centrum in de Hoogstraat in Gent waren gevestigd. Momenteel is de vijfde generatie Bressers(-architecten) actief.[35]

Leopold Blanchaert (1834-1905) was beeldhouwer. Hij werkte vanaf ca. 1859 regelmatig samen met J.B. Bethune. Onder diens inspiratie bracht hij zijn atelier van Heusden over naar Maaltebrugge. Hij kapte beelden in hout en giet ze in plaaster. Hij nam ook de figuratieve partijen van bijvoorbeeld altaarretabels voor zijn rekening. Leopold Blanchaerts had beeldhouwersatelier 'Onze Liever Vrouw Onbevlekt' voor 'sculpture et statuaire exclusivenemnt en style moyen âge'.[36]

Leonard Blanchaert (1834-1905) was de broer van Leopold. En was opgeleid als kunstschrijnwerker en zorgt voor de constructie en de ornamentele sculptuur van allerhande, maar voornamelijk kerkelijk meubilair. Zijn kunstmeubelatelier noemde 'Sint Jozef'. Nadat zijn broer onder leiding van J.B. Bethune ging werken, bracht hij op zijn beurt zijn atelier naar de Kunstenaarskolonie in Maaltebrugge over. Binnen het geheel van de werkhuizen Bressers-Blanchaert verzorgde hij het schrijnwerk en het decoratieve beeldhouwwerk.[37]

Adriaan Hubert Bressers (1835-1898) studeerde als katholiek Nederlander aan het klein seminarie in Hoogstraten en aan de universiteit van Leuven. Onder impuls van Bethune bekwaamt Bressers zich tot een veelzijdige schilder. Zijn belangrijkste realisaties zijn beschilderingen van volledige kerkinterieurs, vaak in opdracht en onder leiding van Bethune, maar door de goede naam die hij al vlug verwierf, ook vaak rechtstreeks op vraag van kerken, kloosters en rijke particulieren. Bovendien bezat hij een commerciële geest. Naast zijn atelier in Maaltebrugge opende hij in 1864 in Gent zelf een winkel met werkplaats en

[35] Vermeiren R. & Bergmans A., KADOC, *Inventaris van het neogotische tekenarchief Bressers-Blanchaert ca. 1860-1914*.
[36] De Maeyer 1988.
[37] De Maeyer 1988.

magazijn. In dit 'Saint-Lucas' (Maison Sint-Luc) schildersatelier had hij een zeer divers aanbod van artikelen in neogotische stijl voor de decoratie en inrichting van kerken, kapellen, kloosters en woningen. Tevens was hij als leraar verbonden aan de Sint-Lucasschool in Gent, in 1862 opgericht o.m. met de steun van de Hemptinne en met Bethune als artistiek directeur. Zoals gezegd werkte Bressers nauw samen met de gebroeders Blanchaert. Hij huwde in 1864 Christine Blanchaert, de zus van de beeldhouwers Leopold en Leonard Blanchaert. Zo verzorgde hij de polychrome afwerking van beelden en meubilair, die door hun ateliers worden vervaardigd. Elk atelier had zijn specialisatie.[38]

Leon Bressers (1865-1947)

Hij was net als zijn vader Adriaan werkzaam in Gent en Maaltebrugge. Hij was opgeleid aan het Sint-Lucasinstituut in Gent. Hij legde zich vooral toe op de realisatie en restauratie van muurschilderingen. Hij zette de activiteiten van het huis Bressers-Blanchaert verder. Samen met zijn vader produceerde hij typisch neogotische keramiek. Zij beperkten er zich toe witte keramiek te beschilderen met de karakteristieke decoratieve en symbolische motieven en teksten.

Op zijn beurt liet hij de zaak over aan zijn zoon Adrien Frans Bressers.[39]

Adrien Frans Bressers (1897-1986)

Zoon van Leon Bressers en kleinzoon van Adriaan Hubert Bressers. Hij beperkte zich echter meer tot bouw- en restauratiewerken.[40]

Armand Bourdon-De Bruyne (1818-1903)

Hij genoot een edelsmidopleiding te Charleroi en vestigde zich eerst in Namen en daarna in Gent, waar hij de zaak van zijn schoonvader De Bruyne overnam. Hij werd door J.B. Bethune en Florimond Van de Poele in de neogotiek ingewijd en werd de vaste uitvoerder van hun ontwerpen. Hij legde zich zowel toe op de edelsmeedkunst en juweelkunst als op de artisitiek koper- en bronsgieterij. Daarbij leverde hij een belangrijke bijdrage tot het herontdekken van de oude werkprocédés waaronder de emailtechniek. Zijn bedrijf bestond uit een winkel te Gent en een werkhuis met stoomaandrijving en een kopergieterij te Maaltebrugge. Bourdon werd een van de meest produktieve leveranciers van kerkelijke edelsmeedkunst in België. Hij was lid van het Gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas.[41]

[38] De Maeyer 1988.
[39] De Maeyer 1988.
[40] De Maeyer 1988.
[41] De Maeyer 1988.

Camille Ganton-Defoin (1872-1946)

Camille is zoon van een decoratieschilder die o.m. in Parijs, Luik en Verviers actief was. Hij behaalde in 1893 samen met A. Wybo de grote prijs schilderkunst op Sint-Lucas Gent en werkte vervolgens een vijftal jaren in het atelier van G. Ladon. In 1899 vestigde hij zich in de Theresianenstraat te Gent waar hij zijn met tegeltableaus versierde atelierwoning nog steeds te zien is. Ganton, die tevens als keramist, graveur op hout en in koper en als schilder werkzaam was, maakte zich geleidelijk los van de neogotiek ten voordele van een meer persoonlijke expressie. Zijn werk is behalve in België o.m. verspreid in Engeland, Nederland, Zwitserland, Duitsland, Kongo en China.[42]

Louis Gildemijn (?-1880)

De aannemer Louis Gildemijn werkte regelmatig samen met Bethune. Het atelier verzorgde, ook na zijn dood, zowel kunstschrijnwerk, naast beeldhouwwerk in natuursteen, smeedijzerwerk en artistieke tegelvloeren. Behalve deuren, vensters, lambrizeringen en lijsten vervaardigde het ook houten gewelven.[43]

Theo Goethals (?)

Theo Goethals was een decoratieschilder uit Gent. Hij was lid van de Gilde van Sint-Lucas en Sint-Jozef. Hij heeft naast de O.L.V.Hemelvaartkerk in Zottegem ook de polychromie en muurschildering in de Sint-Macariuskerk in Gent gedaan (1907).

Auguste Van Assche (1826-1907)

Auguste Van Assche is de zoon van een aannemer-timmerman en genoot van een architectenopleiding aan de Gentse Academie. Hij startte zijn loopbaan vanaf ca. 1843 hoofdzakelijk in het teken van het neoclassicisme met verschillende ontwerpen voor herenhuizen en een gepubliceerd ideaalproject voor een museum. Voor andere opdrachten maakt hij gebruik van de Rundboogstil. Door zijn ontmoeting met J.B. Bethune werd hij een adept van de neogotiek. Auguste werd de rechterhand van Bethune voor wat de architecurale projecten betreft. Ondanks deze samenwerking vertoonde hij in zijn werk toch een eigen profiel als architect, waarbij hij blijkbaar meer dan zijn leermeester openstond voor vernieuwing en buitenlandse invloeden. Dit kwam o.m. tot uiting in zijn uitgesproken voorkeur voor de constructieve polychromie van de materialen. Hij was tevens ook een restaurateur.[44]

[42] De Maeyer 1988.
[43] De Maeyer 1988.
[44] De Maeyer 1988.

Arthur Verhaegen(1847-1917)

Arthur Verhaegen was aanvankelijk werkzaam als ingenieur in Charleroi en vestigde zich in 1872 in Gent na zijn huwelijk met Claire Lammens. Vanaf dan werd hij een van de belangrijkste voorvechters van de neogotische beweging. Als architect en als glasschilder ging hij in de leer bij J.B. Bethune. Hij zette daar ht glazeniersatelier van 1875 tot 1895 voort tot hij het overlaat aan J. Casier.[45]

Gregorius de Mery

Hij was een befaamde achttiende eeuwse klokkengieter. Hij is in Antwerpen in 1715 geboren, werd poorter van de Scheldestad in 1736, maar vestigde zich later in Brugge. Tussen 1757 en 1784 goot hij 370 klokken. Aan de kerk van Zottegem leverde hij voor de beiaard twintig klokken en de trommel. Hij stierf in Brugge in 1784

[45] De Maeyer 1988.

CONCLUSIE

De Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk heeft een rijke en interessante interieurgeschiedenis. In de kerk zijn sporen uit de vijftiende tot de twintigste eeuw terug te vinden. De creatie van de zijbeuken, dat gepaard ging met de vervaardiging van twee biechtstoelen en de preekstoel in de achttiende eeuw, gaf de kerk voorgoed een ander uitzicht en binnenzicht. In de negentiende eeuw zijn de restauratiewerken onder leiding van J.B. Bethune een historisch interessant gegeven. Het atelier Bressers-Blanchaert heeft een neogotisch gesamtkunstwerk gecreëerd aangevuld met twee nieuwe zijaltaren, een hoofdaltaar, een communiebank, vier biechtstoelen, beelden en glasramen. In de eerste helft van de twintigste eeuw overschilderde Theo Goethals al de muurschilderingen van Bressers en veranderde het uitzicht interieur van de kerk voor altijd. De restauratiewerken van de jaren zeventig-tachtig maken het interieur nog soberder, zodat alle muurdecoratie uiteindelijk verdwijnt.

Het materiaaltechnisch onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur toont dat op sommige muren, in de gewelven, op de bogen en de schalken nog sporen te vinden zijn van zowel Bressers en/of Goethals: onder enkele lagen lichte verf zijn er nog historisch waardevolle muurschilderingen aanwezig. Het materiaaltechnisch onderzoek van de houten kerkmeubelen en het bouwhistorisch onderzoek hebben aangetoond dat ook de meubels origineel zijn uit de achttiende en de negentiende eeuw.
Vanuit deze gegevens kan geconcludeerd worden dat er in het interieur van de Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaartkerk nog vele (kunst)historisch waardevolle elementen aanwezig zijn.
Wanneer er tijdens de restauratie van de kerk beslist wordt om opnieuw de muurschilderingen, of een deel ervan, bloot te leggen of te reconstrueren, is het historisch meer verantwoord om de neogotische fase van Bethune, Bressers en Blanchaert te restaureren dan de fase van Theo Goethals. De aanwezigheid van al de meubels, beelden en ook het archiefmateriaal uit de neogotische fase bevestigen en versterken deze suggestie.

BIBLIOGRAFIE

A BRONNEN

Materiaaltechnisch onderzoek

- Reyniers G., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur*, 2008

- Richardson B., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van het houten kerkmeubilair*, 2008.

- Weissenborn H., *Zottegem O.L.V. Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek: onderzoek van de beelden en schilderijen*, 2008.

KADOC

- Vermeiren R. & Bergmans A., KADOC, *Inventaris van het neogotische tekenarchief Bressers-Blanchaert ca. 1860-1914.*

. Archief Bressers-Blanchaert, KPL BR 257 en KPL BR 359

. Schetsboekjes van Adrien Bressers, nr.7

Kerkarchief Zottegem

Inventaris van het decanale archief te Zottegem:
Nummers: 16, 17, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 31, 32, 87, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101 en 102

Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium

Afbeeldingen: b 49865, b 49867, b 49934, b 49935, b 49935, b 49936, b 49937, b 49938, b 49939, b 49940, b 49941, b 49942, b 49944, m 217695, m 217699, m 217700, m 217701, m 217703, m 217713 en m 217719.

Rijksarchief Ronse (RAR)

Inventaris van het archief van het Land van Zottegem:
Nummers: 1168, 1169, 1170, 1172, 1173, 1174, 1247, 1252, 1809-1826.

- De Keyser B., *De ingenieuze neogotiek. Techniek & Kunst. 1852-1925*, Leuven 1997, p. 67.

- De Maeyer J., *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, Leuven 1988.

- Hall J., *Hall's Iconografisch Handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 2000.

- Lamarcq D., *De bouwgeschiedenis van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, Zottegem 1989.

- Van Isterdael H., *Inventaris van het archief van het Land van Zottegem,* Brussel 1986.

- Vandenbussche-Van den Kerckhove C., *Provincie Oost-Vlaanderen: kanton Zottegem, Fotorepertorium van de meubels van de Belgische bedehuizen*, Brussel 1976.

- Van den Wijngaert C., *Vooronderzoek Glasramen uit de O.-L.-V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, (onuitgegeven onderzoek) november 2004, Stabroek.

- Van Bockstaele G., *Inventarissen van de kerkarchieven van Zottegem, deel 3*, Zottegem 2008.

- Verstricht L., *O.-L.-Vrouw Hemelvaartkerk Zottegem*, Zottegem 2001.

- Watté F., *Zottegem 17e-18e eeuw*, Zottegem 1984.

ZOTTEGEM
O.L.VROUW HEMELVAARTKERK

Materiaaltechnisch onderzoek:

<u>Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur</u>

Opdrachtgevend bestuur
Kerkfabriek O.L.V. Hemelvaart
Meerlaan 21
9620 Zottegem

Architecten
Ivan Michiels, penhouder
Trapstraat 2, 9620 Zottegem

Luc De Backer & Veerle Nys
Bodegemstraat 21
1740 Ternat

Uitvoering onderzoek en rapport

Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur

Goedele Reyniers
Ruststraat 19
9000 Gent
goedelereyniers@versateladsl.be

en

Sarah De Smedt
Westerstraat 30 bus 6
9100 Sint-Niklaas
sarah-desmedt@hotmail.com

Onderzoek van het houten kerkmeubilair
Brian Richardson
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
brian@conservatie-restauratie.be

Onderzoek van de schilderijen en beelden
Hilde Weissenborn
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
hilde@conservatie-restauratie.be

In samenwerking met
Marieke Jaenen (historische studie)
Paul Deschanellaan 92 a
1030 Brussel
mariekejaenen@hotmail.com

Juni –november 2008

INHOUDSTAFEL

INLEIDING
1. Doel van het onderzoek 3
2. Methodiek 3
STEEKPROEVEN 4
CONCLUSIE –BELANGRIJKSTE AFWERKINGSLAGEN 41
1. Kalkverflagen 41
1.1 Historische situering 41
1.2 Drager 41
1.3 Stratigrafie 41
2. Olieverflagen 43
3. Neogotiek Bressers – Blanchaert 1878 44
3.1 Historische situering 44
3.2 Materiaal 44
3.2.1 Drager 44
3.2.2 Verflaag 44
- Bindmiddel 44
- Pigmenten en kleuren 44
- Schildertechnieken 45
3.3 Afwerking op de verschillende bouwonderdelen 47
3.3.1 Wanden 47
3.3.2 Dagkanten ramen en deuren 49
3.3.3 Gewelven 51
- Gewelfvlakken 51
- Ribben en sluitstenen 51
3.3.4 Scheibogen, gordelbogen en muraalbogen 52
3.3.5 Kraagstenen en dekplaten 54
3.3.6 Schalken 57
3.4 Iconografie 58
3.4.1 Voegschildering 58
3.4.2 Vegetale motieven 58
- Roos 58
- Druivelaar 61
- Eik 61
3.4.3 Figuratieve voorstellingen 62
- Tetramorf 62
- Cartouches met engelen in de middenbeuk 64
- Cartouches met engelen in het koor 64
3.4.4 Andere motieven 65
- Muurdecoratie van de kapellen 65
- Letters 66
- Damastschildering 67
4. Herneming van de Neogotiek 68
5. Theo Goethals, 1934 70
5.1 Historische situering 70
5.2 Materiaal 70
5.2.1 Drager 70
5.2.2 Verflaag 71
- Bindmiddel 71

- Schildertechniek 71
5.3 Aanpassingen van het interieur 72
5.4 Afwerking op de verschillende bouwonderdelen en iconografie 73
5.4.1 Wanden 73
5.4.2 Gewelven 75
- Kruisribgewelven 75
- Koepelgewelven 77
5.4.3 Bogen 78
- Scheibogen 78
- Gordelbogen 79
5.4.4 Kraagstenen 80
5.4.5 Schalken 81
6. Laatste schildercampagne 82
RESTAURATIEOPTIES 83
1. Oudste afwerkingslagen 83
2. Neogotische afwerking 83
3. Schildering Theo Goethals 83
4. Methode en raming voor de vrijlegging van de eerste neogotiek 84

INLEIDING

1. DOEL VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur maakt deel uit van een grootschalig onderzoek van het kerkinterieur, in functie van renovatie- en schilderwerken. Hierbij werden ook het meubilair, beelden en schilderijen onderzocht. Dit luik werd uitgevoerd door BVBA Richardson-Weissenborn.
Het kunsthistorisch onderzoek dat eveneens deel uitmaakte van het project, werd uitgevoerd door Marieke Jaenen. De resultaten van deze onderzoeken worden weergegeven in aparte bundels.

2. METHODIEK

Het onderzoek van de afwerkingslagen werd aangevat met het uitvoeren van een honderdtal stratigrafische steekproeven op de diverse bouwonderdelen van het interieur.
De aanwezigheid van meerdere polychrome afwerkingen was reeds gekend van op oude foto's. Bij het onderzoek gingen we inde eerste plaats op zoek naar deze lagen, naar de kleur, de staat van behoud, werd nagegaan of zij eventueel kunnen geïntegreerd worden bij het restauratieproject.
Daarnaast werd ook gezocht naar eventueel oudere afwerkingslagen onder deze 19de- en 20ste-eeuwse afwerkingen.

Vervolgens trachten we aan de hand van deze steekproeven een chronologie op te stellen van de aanwezige afwerkingslagen, en deze indien mogelijk te linken aan de resultaten van het archiefonderzoek.

In het verslag bestaat het eerste onderdeel uit een cataloog van de uitgevoerde steekproeven, met plaatssituering, opbouw en NCS-weergaven voor de relevante lagen, of de lagen die een vergelijking met andere steekproeven toelaten. De twee polychrome afwerkingen zijn hierbij een belangrijk referentiepunt. Het gaat hierbij om de eerste neogotische afwerking door het atelier Bressers-Blanchaert uit 1878, en de schildering door Theo Goethals uit 1934, in de steekproeven respectievelijk weergegeven als BB en TG.

AFWERKINGSLAGEN - STEEKPROEVEN

Hierna volgt een opsomming van alle relevante steekproeven. Deze dienen als basis voor de gegevens in de conclusie maar er wordt niet meer specifiek naar de afzonderlijke steekproeven verwezen.
De afkortingen ‘BB’ en ‘TG’ staan resp. voor ‘Bressers-Blanchaert’ en ‘Theo Goethals’.

NCS-codes en benoeming van kleuren dienen als richtlijn maar blijven een subjectieve notatie van een kleur. Ook vervuiling kan een grote invloed hebben op de kleur.

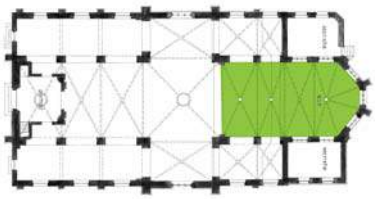

KOOR

Overzicht van de volgende steekproeven

K1 Wand noord

1. pleister
2. en 3. gebroken wit, moeilijk vrij te leggen, mogelijk kalk
4. BB: steenmotief: dun donker-rood lijntje op beige ondergrond. Rond het raam felrode steeltjes met groene blaadjes
5. steenmotief: iets bredere rode lijnen op beige ondergrond. Blauwe bloem aan rode tak.
6. tussenlaag
7. TG: beige met okergele boord
8. grijs op plamuurlaag

K2 Profiel rond raam

1. – 3. gebroken wit
4. en 5.BB: lichtbeige ondergrond met zwart motief
6. tussenlaag
7. blauw motief op beige ondergrond. In het midden van de blauwe bloem: vergulde bol.
8. grijs op plamuurlaag

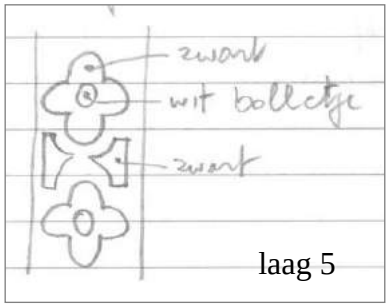

laag 5

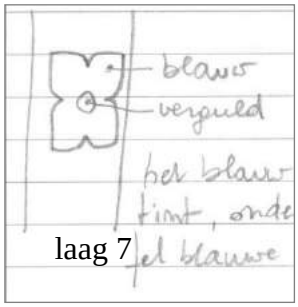

laag 7

K3 Profiel rond raam
1.-3. gebroken wit
4. lichtblauw
5. kakigroen
6. dun beige
7. oranje oker
8. grijs op plamuur

K4 Profiel rond raam
1.-3. gebroken wit
4. donker roze
5. donker roze
6. beige tussenlaag
7. oranjig roze
8. grijs op plamuur

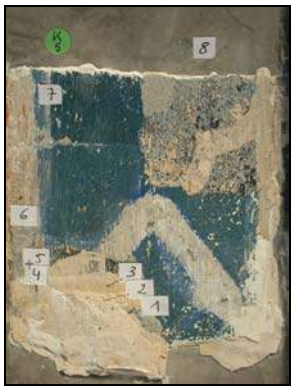

K5 Profiel rond raam
1.- 4. gebroken wig
5. gebroken wit met zwarte tekening, cfr ook K2
6.- 7. beige met blauw motief cfr ook K2 maar de tekening is iets verschillend
8. grijs op plamuur

K6 Dagkant raam
1.- 3. gebroken wit
4.- 5. BB: groene achtergrond met rood steenmotief
6. beige tussenlaag
7. TG: oker
8. grijs op plamuur

K7 Zuidwand, naast deur
1. oker (preparatie?)
2. rood met beige
3. rood met kakigroene boord en zwart lijntje
4. blauwgroen met kakigroene boord en donkergroen lijntje
5. licht blauw-groen (niet vrij te leggen)
6. gebroken wit
7. grijs

K8 Dagkant deuropening
1. oker preparatie
2. beige
3. bordeauxrood
4. oker met rode boord
5. licht blauw-groen
6. gebroken wit
7. grijs

K9 Kraagsteen noordzijde
1. oker, kalkverf
2. zestal kalkwitsellagen
3. BB: opeenvolging van kleuren met rood, groen, zwart, lichtroze, blauw en goud
4. TG met beige, kaki en blauw
5. gebroken wit en beige

K9' <u>Kraagsteen zuidzijde</u>
Controle van de oude lagen.

0. pleister, onregelmatig en paarsig oppervlak
1. okergeel, NCS 2040/2050 Y30R
2. rozig
3. wit
4. wit
5. lichtgrijs
6. gelig, tot hier alle lagen in kalk
7. recentste lagen: BB en later

De okergele kleur van de eerste laag loopt door over het hele profiel

K10 <u>Onderzijde triomf-boog</u>
De boog is een bekisting van hout, daarop houten lijstjes en gipsen rozetten. Enkel TG en huidige verflaag aanwezig.
TG:
rozet: 3010 Y20R
achtergrond rozet: 2010 Y20R
lijstje: 3005 Y20R

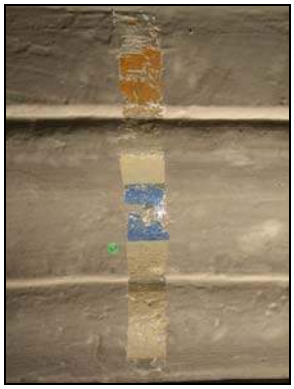

K11 <u>Kruisrib</u>
TG: zelfde kleuren als elders: beige met kaki en blauw, bovenaan oker.
BB: onderaan dégradé van rood, midden dégradé van groen, bovenaan groenblauw (niet zichtbaar op foto)

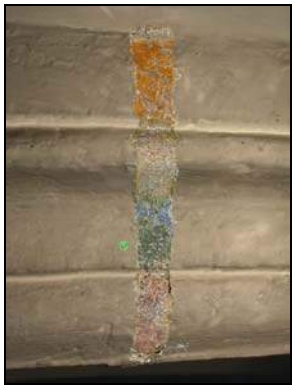

K12 <u>Gewelfvlak, langs rib</u>
BB en herneming: zelfde motief, positie verschilt een beetje.

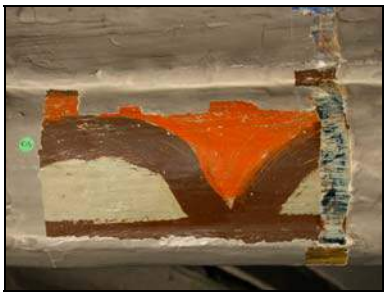

K13 Manchet sluitsteen
TG: geometrisch patroon in rood en beige met bruine lijnen. Slordig geschilderd
BB: gouden bloem op donkergroene achtergrond

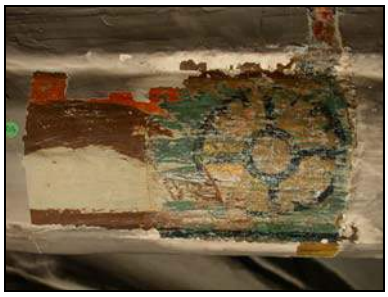

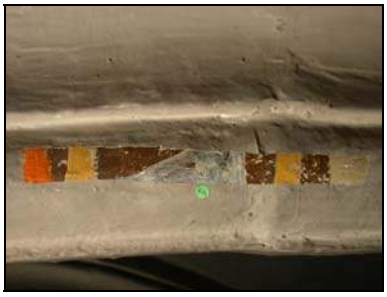

K14 Manchet sluitsteen
TG: einde manchet op ca 1 m van de sluitsteen.

K15 Sluitsteen
TG: zelfde kleuren als manchet, bovenaan ultramarijnblauw

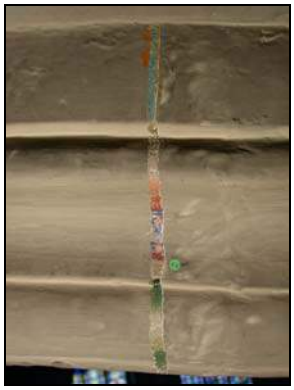

K16 Boog tussen 2 traveeën
BB: bovenaan blauw, midden dégradé van rood, onderaan dégradé van groen. Kleurstelling komt overeen met manchet rond sluitsteen, en is een wisseling tov de kleuren van de rib, waar groen in midden zit en rood onderaan.

K17 Zijwand
BB: vierlob met engel en banderol, lelies aan de uiteinden.

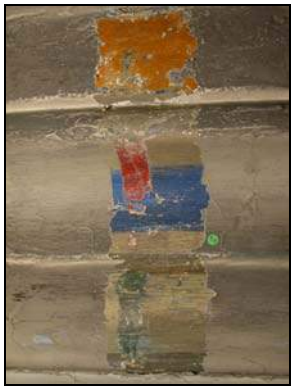

K18 Boog tussen gewelf en zijwand
BB en TG: zelfde kleuren als op andere ribben en bogen

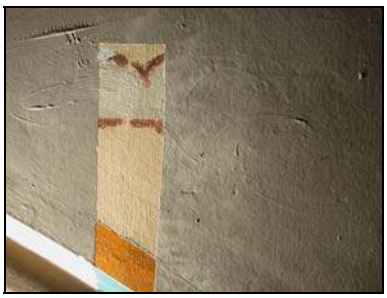

K19 Zijwand, in de zwik van de boog
TG: wolkje

K20 Zijwand, midden boven boog
BB: plaats waar twee ranken samen komen in het midden.

K21 Onderkant sluitsteen
BB: gouden ster of bloem

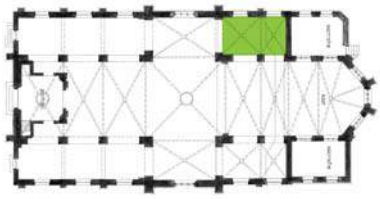

KAPEL NOORD: MARIAKAPEL

KN1 en KN2 <u>Noordwand, naast raam</u>

0. Pleister beige mortel, ca 1,5 cm dik. Afwerkingslaag wit mt haar, ca 6 mm
1. beige
2. roze, intens
3. lichtblauw, intens
4. Grijsblauw met leliemotief. De lelie is wit met een zwart omtreklijntje. De lelie draagt een kroontje van goud op oker ondergrond, met zwarte omtreklijn.
5. beige met wit leliemotief. Geen kroontje
6. beige met groenige schijn
7. beige met okergele boord
8. lichtgrijs

KN3 <u>Noordwand, raamprofiel</u>

1. kakibeige
2. roze
3. blauw
4. beige met mixtion
5. goud
6. beige
7. donker kakibruin
8. beige

Overzicht van de steekproeven

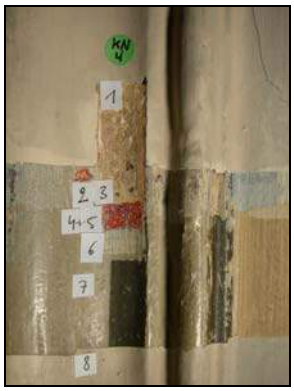

KN4 Noordwand, raamprofiel
1. kakibeige
2.-3. beige
4.-5. rood
6. beige
7. donkerbeige met donkerbruine boord
8. beige

KN5 Noordwand, raamprofiel
1. kakibeige
2. roze
3. blauw
4. grijsblauw
5. grijsblauw
6. beige
7. warm beige
8. lichtgrijs

KN6 Dagkant raam
1. kakibeige
3. lichtblauw
4. grijsblauw
5. grijsblauw
7.warm beige
8. wit
9. lichtgrijs

KN7 Kleine kraagsteen
1. oker met grijsbruine accenten
2. groen met zwart lijntje en accenten in goud
3. licht kaki met accenten in donker kaki: TG
4. gebroken wit met beige accenten

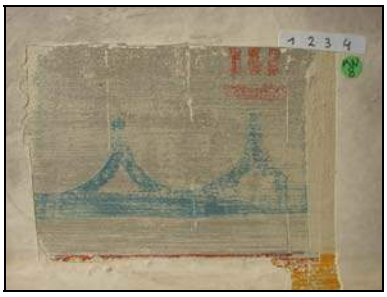

KN8 Gewelf
1.BB: lichtgrijs (vuil) met decoratieve boord langs de rib
2. gebroken wit met rode bies langs de rib
3. TG: beige met okergele boord lans de rib
4. lichtgrijs

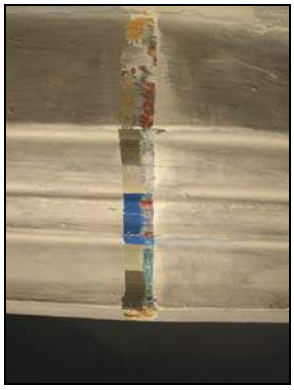

KN9 Kruisrib
Opeenvolging van de kleuren in de neogotische fases
BB: lichtgrijs, rood en blauw
TG: beige met kaki en blauwe accenten

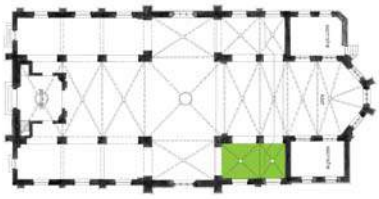

KAPEL ZUID

Overzicht van de steekproeven

KZ1 <u>Boog kapel - koor</u>
BB: diagonaal lopende banden, groen met witte bollen.
Afgeboord door rode band met goud en fijne zwarte bies.
Daarnaast effen fel rood.

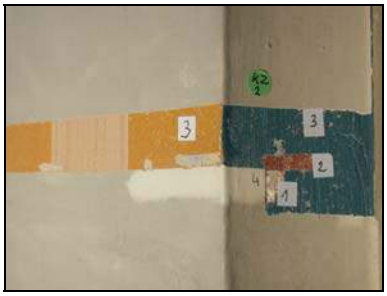

KZ2 <u>Boog kapel – koor</u>
1. beige
2. BB: rood in hol profiel
3. TG: okergeel met witte band, blauw in hol profiel
4. gebroken wit

KZ3 <u>Boog kapel – koor</u>
laag 3: TG: beige ondergrond met geometrische patronen in kaki. Het kleine centrale motiefje (foto rechts) is verguld.

KZ4 <u>Gewelf</u>
1. BB met boord van eikenloof tegen rozige achtergrond.
   NCS groen blad 5030 G60Y
   NCS eikel 3050 Y70R
2. dun gebroken wit, witte lijn op bol profiel
3. TG
4. lichtgrijs

KZ5 <u>Gewelf</u>
Vrijlegging TG:
beige ondergrond, okergele ranken met bruine omtreklijnen
NCS rank 3040 Y30R
NCS omtreklijn 7020 Y50R

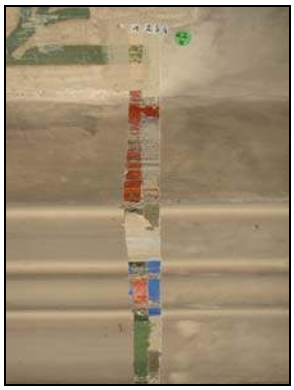

KZ6 <u>Rib tussen gewelven kapel</u>
1. BB: rode boord met witte bollen, daarna opeenvolging van roze, rood, groen en goud
2. dun beige laagje van op gewelf lijkt niet voor te komen op de rib
3. TG: beige met oker boord. Deze boord loopt niet langs de kruis-ribben. Op rib beige met accenten in kaki en blauw.
4. lichtgrijs

KZ7 Grote kraagsteen
Het profiel is nagemaakt van de oude kraagstenen in het koor. Enkel de neogotische lagen zijn er op aangebracht.
BB: opeenvolging van rood (in dégradé), lichtroze, blauw, groen, zwarte lijntjes en goud
TG: effen beige

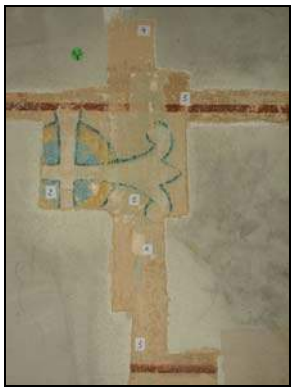

KZ8 Oostwand
1. beige
2. motief: kruis
3. steenmotief: donkerrode lijn op rozig beige ondergrond
4. rozig beige
5. witte plamuur
6. lichtgrijs

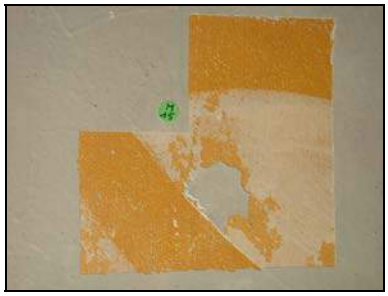

M15 Boog kapel-koor,
wand tegenover beeld
Motief TG is helemaal wit op okergele achtergrond.
Daaronder bevindt zich 1 laag met steenmotief (BB)

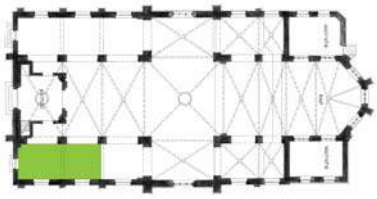

ZIJBEUK ZUID

Z1 Kraagsteen 1e travee: blad

0. drager gips-kalk?
1. koel lichtpaars
2. rozig grijs
3. rozig
4. rozig beige
6. rozig, vuil oppervlak
7. lichtblauw

tot en met laag 7: kalkverf

8. roze, olieverf NCS 2030 Y80R
9. heel dun lichtgrijs
10. vuil beige

Z2 Kraagsteen, vlak stuk van lijst bovenaan

0 – 7 idem Z1
8. blauw NCS 3020 B20G
9. grijs
10. vuil beige

Z3 1e travee muur naast boog

Vrijlegging BB
Boord met blad- en bloemmotieven tot 12,5 cm van de boord.
Ø bloem = 5,5 cm
Op rozig witte achtergrond met rood steenmotief.

Groen blad NCS 6010/6020 G30Y
Rood steeltje NCS 3560 Y80R
Blauw bloem NCS 3030 B10G

Z4 <u>Op rond boogprofiel</u>
BB, ook zichtbaar in raaklicht
Zigzagmotief met bolletjes. Witte bollen op blauwe achtergrond (NCS 3030 B10G)
Daarnaast een band zwart – goud – zwart op rode ondergrond (NCS 3560 Y80R)
Daarnaast fel rood. De breedte van de volledige band bedraagt ca 7 cm. In het holle profiel van de boog: fel rood.

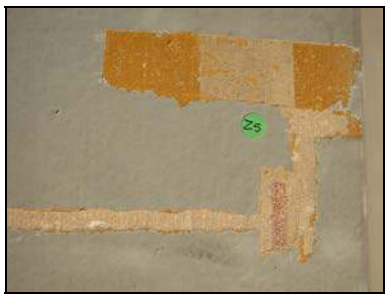

Z5 <u>Binnenkant van de boog</u>
BB: rode voeg op roze achtergrond
Roze NCS 1010 Y40/50R
Rood NCS 4050 Y90R
Afmeting steenmotief :
L ca 29,5 cm, B ca 12,5 cm
Tussen de stenen ca 2,5 cm

TG: okergeel met witte band van ca 3 cm breed.
Oker NCS 3040 Y20/30R
Wit NCS 1010 Y40R

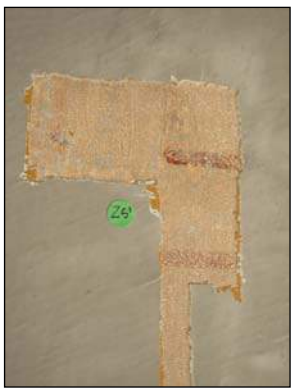

Z5' Detail van BB

Z6 <u>Overgang muurvlak – kraagsteen</u>
De laatste en zichtbare laag op de console stemt overeen met de TG fase. Het is een egaal beige, de contouren van medaillon, figuur en console worden benadrukt door een kaki lijn . De muur zelf is lichter van tint dan de console.

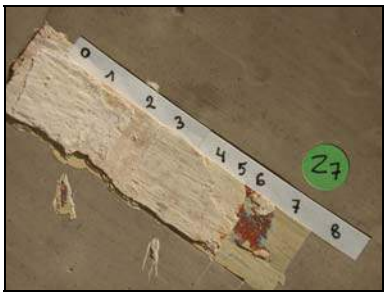

Z7 Cassettenboog tussen 1e en 2e travee, zijkant

0. Kalk/gips geribbeld
1. paarsig lichtgrijs
2. rozig, grijs en glad aan opp.
3. dun wit, strepen van borstel
4. wit (springt af)
5. dun wit, daarboven nog een aantal kalklaagjes, springen af met de bovenliggende olieverf
6. rood BB, op rozige onderlaag
7. beige TG
8. grijs

Z8 Cassettenboog tussen 1e en 2e travee, profiel onderkant

0. kalk/gips, rozig
1. lichtgrijs
2. wit
3. rozig lichtgrijs, glad opp.
4. gelig
5. lichtblauw, veel spikkels
6. rozige onderlaag BB
7. rood BB
8. zwart TG
9. grijs

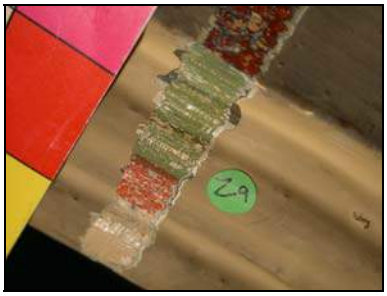

Z9 Cassettenboog tussen 1e en 2e travee, boog-profiel, BB

Gewelf: grijs NCS tussen 3005 Y20R (te warm) en 2502 Y (iets te koel)
Zijkant rood NCS 4050 Y80R met groene bloemen Ø 5,5 cm, op 20 cm van elkaar
NCS 5030 G30Y
Vervolg profiel:
Groen NCS 4030 G70Y
Rood NCS2570 Y80R
Lichtroze NCS 1010 Y50R

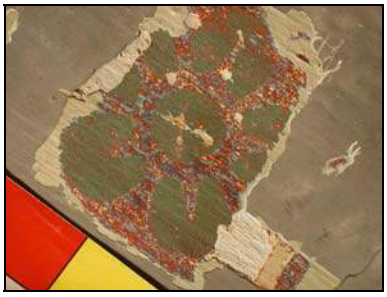

Detail van de bloemen op de zijkant van de boog.

Onderkant cassettenboog
Cassette: middenveld roze NCS 2030 Y80R
Rand blauw NCS 3020 B20G
Rood lijntje tussen roze en blauw

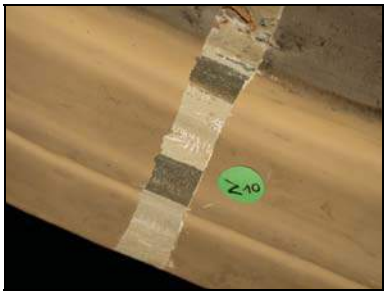

Z10 Cassettenboog, profiel, TG

Gewelfveld grijs NCS 2010 Y10/20R
Op overgang naar boog: okergele boord, ca 3,5 cm breed

Profiel van de boog: afwisseling tussen warm grijs (NCS 3010/4010 Y20R) en warm zwart.
Het vlak van de cassettes is ook grijs, afgebiesd met zwart.

Z11 2e travee, gewelfvlak en boog

0. kalkzandpleister, aan opp. rijker aan kalk
1. dun wit
2. oneffen paarsig-grijze laag
3. rozig, kalk
4. dun wit, kalk
5. rozig grijs, glad
6. BB: paarsig grijs, zelfde kleur als op consoles

Op de boog is de kleur meer rozig. Op de overgang tussen gewelf en boog is een rood lijntje geschilderd.

7. beige met okergele boord op de overgang tussen gewelf en boog
8. vuil wit

Z12 gewelfvlak

Schilfer afgesprongen tussen drager en 1e laag
Zichtbaar op gewelf:
0. kalkpleister: ruw oppervlak, korrel duidelijk zichtbaar
1. witkalk, borstelstrepen duidelijk zichtbaar

Op schilfer:
2. lakmoes, dikkere laag dan laag 1
   NCS 1005 R50B te donker,
   0505 R50B te licht
3. wit, redelijk dik

Z13 2e travee, boog tussen zijbeuk en schip

Zelfde kleuren als in de eerste travee (cfr steekproef Z4)

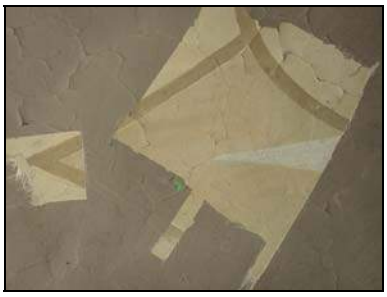

Z14 Gewelfvlak, rozet
TG
Camaeu van 4 tinten:
beige achtergrond, kaki lijnen, warmgrijze opvulling van vlakken en witte accenten
Warmgrijs NCS 2005 Y10R
Kaki NCS 4010 Y10R

Z15 Gewelfvlak, rozet
BB
Witte achtergrond met rozentakken met doornen, roze-rode roosjes (Ø 9 cm) en groene getande blaadjes. Gecentreerd rond de sluitsteen tot ca 65 cm errond.

Buiten deze cirkel lijkt de achtergrond meer grijs te zijn.
Groen blaadjes NCS 6020 Y40R
Rozerood bloem NCS 3040 Y90R
Steeltjes NCS 3560 Y90R

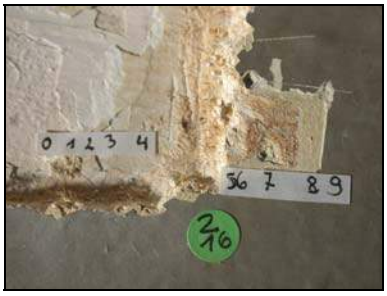

Z16 2e travee, overgang muur – gewelf
0. rozige kalkzandpleister op baksteen, ruw opp.
   Heel dun wit laagje er op
1. lakmoes, ruw
2. lakmoes, borstelstrepen
3. wit
4. wit
5. bruine pleister, veel vezels en haar, ca 6 mm dik
6. witte pleister, vezels en haar, ca 3 mm. Dit pleister-
   pakket (5 en 6) gaat vooraf
   aan de neogotische fase
7. BB
8. TG
9. vuil wit

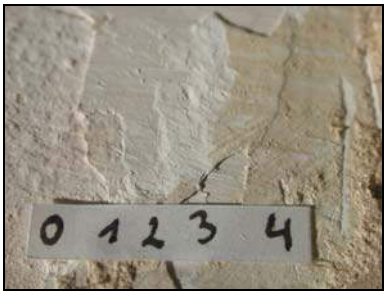

Detail oudste lagen

Detail neogotische pleisterlaag

Z17 Gewelfvlak, sluitsteen
Dit is geen echte sluitsteen maar een loshangend houten toevoegsel. Onder de huidige verf is enkel een okergele kleur zichtbaar.

Z18 transept, kruisrib
0. steen
1. wit, neigend naar paars
2. lakmoes, rozig
3. lakmoes, blauwer en lichter
4. wit
5. rozig
6. rozig
7. rozig
8. lichtgrijs
9. roze
10. lichtblauw
11. BB: roze en goud
12. vuil wit

Z19 transept, kruisrib, bol profiel
0. steen
1. lakmoes
2. lakmoes
3. rozig
4. rozig
5. roze BB
6. beige TG: heel slordig en transparant aangebracht
7. vuil wit

Z20 Boog tussen zijbeuk en transept, muur
0. pleister met rode houten vezeltjes, geven aan het oppervlak een rode kleur
1. BB, roze achter-grond
2. groen van een blaadje
3. vet wit tussenlaagje, plamuur
4. TG: gelig wit
5. vuil wit

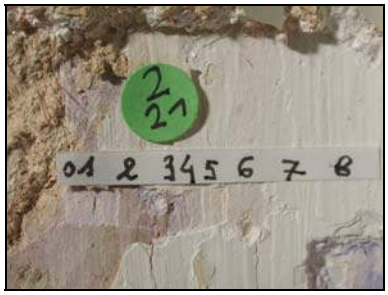

Detail van de donkere lakmoeslagen

Z21 Boog tussen zijbeuk en transept, hoek met kruisrib

Hier is nog originele pleister bewaard, de rest van de muur is waarschijnlijk ontpleisterd.

0. kalkmortel, wit aan opp.
1. licht lakmoes NCS 1005 R30B/R40B
2. donkerder lakmoes
3. lakmoes, ongeveer zelfde kleur als laag 2
4. lakmoes, iets lichter
5. witkalk
6. witkalk
7. witkalk
8. witkalk

Intensiteit van de donkere lakmoeskleur

Z22 Kraagsteen tussen 2e en 3e travee

0. gips/kalk
1. rozig NCS 1005 Y50R
2. lichtgrijs
3. gelig wit
4. gelig wit
5. rozig
6. vuil roze BB
7. huidige laag is de 2e neogotiek

Z23 Wand toren

1. BB
2. herneming BB
3. TG
4. grijs

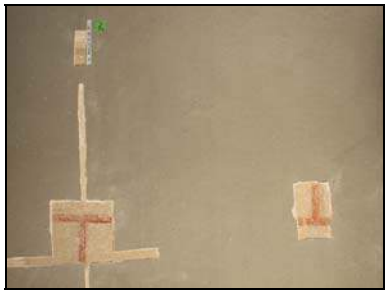

Z24 Achterwand Calvarie

0. pleister
1. vuil roze BB
2. vuil roze herneming
3. rozig beige (TG?)
4. wit plamuur
5. rozig beige
6. vuil wit

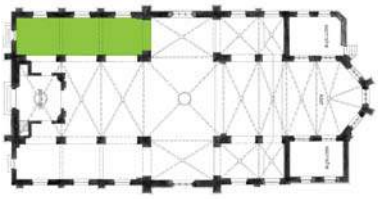

ZIJBEUK NOORD

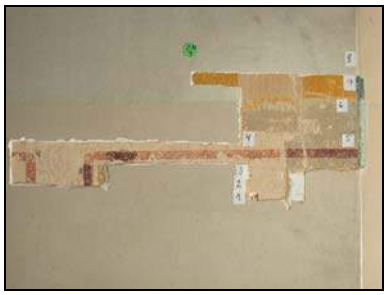

ZN1 Noordwand
1. beige
2. beige
3. beige
4. rozig beige met rode voeg
5. beige (donkerder en vuiler) met rode voeg
6. gebroken wit, tussenlaag
7. oker met witte boord
8. lichtgrijs

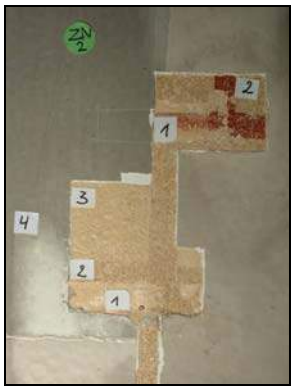

ZN2 Westwand, naast deur
1. beige achtergrond met rode voeg
2. beige achtergrond met rode voeg
3. beige met okergele boord
4. lichtgrijs

ZN3 Portaal, profiel boog
1. beige
2. BB: blauw met witte bollen, rood met goud
3. TG: beige en kaki

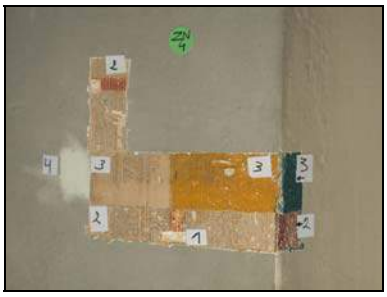

ZN3 Portaal, binnenkant boog
1. beige
2. BB: rozig beige met rood steenmotief
3. TG: okergeel met witte band, blauw op hol profiel
4. beige

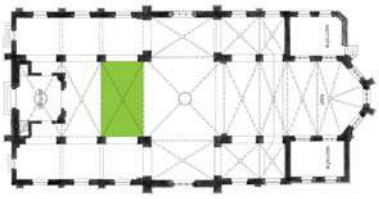

MIDDENBEUK

M17 Gewelf 3e travee
Vrijlegging TG met gekende kleuren oker en bruin op witte achtergrond

M18 Gewelf 3e travee, overgang vlak – kruisrib

0. kalkzandpleister
1. paarsig wit 0505 R50/60B
2. paarsig lichtgrijs
3. gelig gebroken wit
4. gelig gebroken wit
5. BB: boord met roosjes langs de rib. Rib: rood en blauw in dégradé
6. TG: gebroken wit op gewelf, rib beige met blauwe en kaki lijnen
7. vuil wit, op rib beige

De kleuren op de ribben zijn dezelfde op de ribben tussen de traveeën en op de kruisribben .

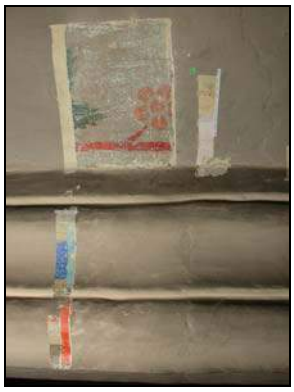

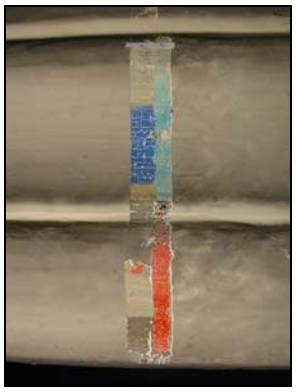

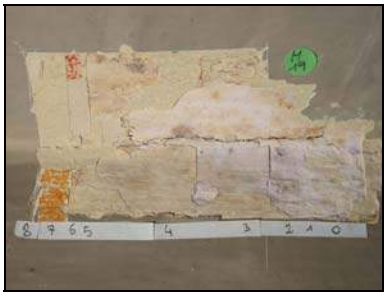

M19 Kruisrib

0. steen
1. paarsig wit
2. paarsig lichtgrijs
3. paarsig lichtgrijs
4. gelig gebroken wit
5. gelig gebroken wit
6. BB (springt af)
7. TG: oker
8. beige

M20 overgang vlak – rib
De rib is mogelijk iets intenser paars dan het gewelfvlak
Vlak: 1005/1010 R50B
Rib: 2010 R60B

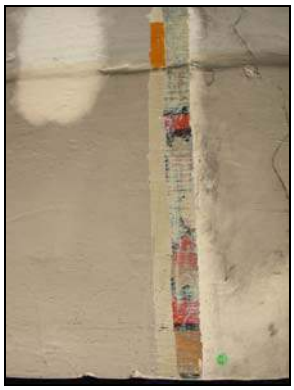

M21 Gordelboog tussen 3e travee en viering
BB rechtstreeks op de pleister van de boog: bloemen, tekst.
TG: effen gebroeken wit, oker boord langs het gewelf

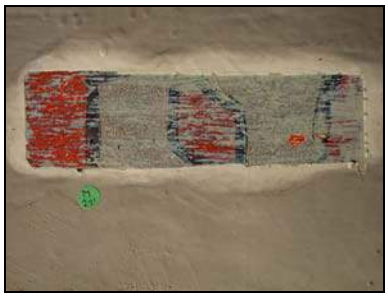

M22 Gordelboog 3e travee – viering
Houten toevoegingen met enkel de fase van TG en 1979 er op.
TG: effen kaki-beige 3010 Y20R

M22' Bovenrand van zijwand
1. paars
2. lichtpaars
3. paars
4. lichtpaars
5. wit
6. wit
7. pleister 19de eeuw
8. lichtgrijs
9. wit
10. beige
11. vuil beige

M23 Overgang gewelf – zijwand
TG: gebroken wit op gewelf, zacht geel op de wand, 1010 Y20R. Oker boord op de rand van het gewelf

M24 Zijwand
BB: cartouche met engelfiguur, omgeven door ranken

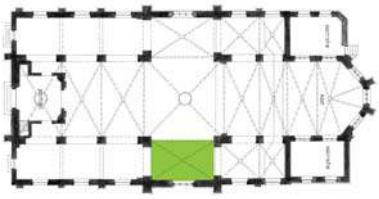

TRANSEPT ZUID

T1 Kruisrib
TG: overgang tussen kleuren van rib naar manchet.
Rib: beige met horizontale blauwe en kaki lijnen
Manchet: diagonale bruine en beige strepen

T2 Gewelfvlak
TG: okergele ranken met bruine omtreklijnen op gebroken witte achtergrond

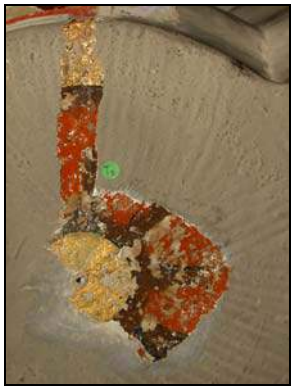

T3 Onderkant sluitsteen
BB: rode bloem met gouden hart, gouden boord eromheen.
Heeft ook gediend tijdens de fase van TG

T4 Zijkant gewelfsleutel
BB: dégradé van roze naar rood en van blauw naar beige
TG: diagonale strepen in beige en oranje-rood met bruine lijn

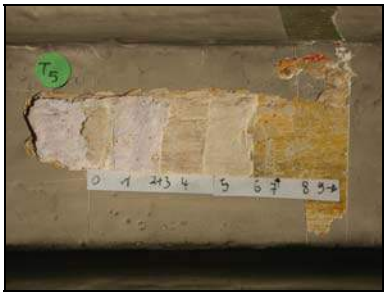

T5 Onderkant rib
0. steen
1. lichtpaars
2. iets donkerder paars (niet vrij te leggen)
3. warm (vuil?) lkchtgrijs
4. heel dun lichtgrijs
5. gebroken wit
6. lichtgrijs
7. warm lichtroze
8. BB: geel met goud, heeft ook gediend bij TG
9. vuil beige

T6 Oostwand
BB: cartouche met initialen, waarschijnlijk SJ, verwijzend naar Sint-Jozef. Daarrond banderol met tekst in zwarte en rode letters.

Uit de cartouche vertrekken ranken met wijnblaadjes en gouden bolletjes.

T7 Oostwand, overgang naar gewelfvlak
BB: enkel een rood lijntje
TG: okergele boord

T8 Oostwand, boord langs boog
BB: boord met blaadjes en blauwe bloempjes
TG: okergele band

T9 Gewelfvlak, langs de rib
BB: zelfde fries als op de oostwand (cfr T8)
TG: effen gebroken wit, geen gele boord

T10 Gewelfvlak, midden
BB: effen grijs (vuil wit?): geen rozet

T11 Westwand
Zelfde cartouche als op oostwand, maar met andere initialen en tekst: Sint-Barbara

T12 Overgang gewelf – westwand
TG: op gewelf gebroeken wit, op wand zachtgeel. Zelfde kleuren als in de middenbeuk

T13 <u>Dagkant raam</u>

0. gips rozig oppervlak
1. BB: lichtblauw op wit onderlaagje
2. TG: beige met blauwe lijn
3. dun wit tussenlaagje
4. lichtgrijs, gaat samen met donkerder grijs dichter bij het raam
5. lichtgrijs: komt enkel voor op de dagkant

Het pakket verflagen is heel versleten, veel lacunes en afschilfering

<u>Dagkant raam</u> : BB
Resten van een rode bloem.
Op kolom: effen (?) rood

T14 <u>Zuidwand, naast raam</u>

BB: Voegschildering met boord met blaadjes en blauwe bloemen.
Schildering werd hernomen op bijna identieke plaats
TG: effen zachtgeel met okergele boord

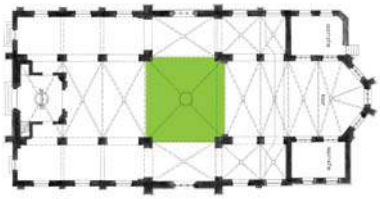

VIERING

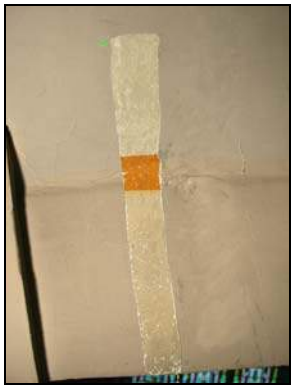

V1 Boog viering – transept zuid
BB: witte letters op rode achtergrond, beige boord
TG: gewelf gebroken wit, boog iets donkerder beige
2010 Y20/30R

V2 Gewelfvlak zuid
TG: witte cirkel met duif (Heilige Geest). Daar rond een boord met stralenkrans,
Ø 1,21 m. In de binnenste cirkel, achter de duif, is een rood kruis geschilderd.

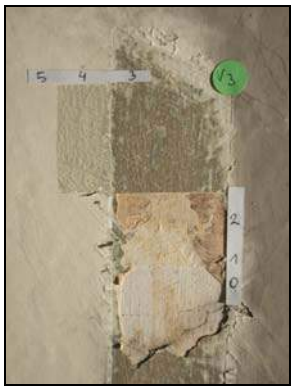

V3 Gewelfvlak, naast staart van duif
0. pleister
1. vuil roze
2. lichtroze
3. BB: heel vuil lichtroze achtergrondkleur
4. TG: vuil gebroken wit, achtergrond duif
5. heel vuil wit

V4 <u>Gewelfvlak zuid</u>
BB: cartouche met weergave van de leeuw van Marcus.
Ø ca 80 cm. Vanuit de cartouche vertrekken ranken met bladeren en blauwe bloemen.

V5 <u>Gewelf, midden</u>
BB: langs ribben: fries met blaadjes en bloemen. Rib in dégradé van rood en blauw Onderkant van de rib groen met gouden bollen.
TG: okergele ranken, op ribben beige met blauwe en kaki lijnen. Onderkant blijft in deze periode groen met gouden bollen uit periode BB

Overzicht van de volgende steekproeven.
Verkeerd genoteerd als zijnde van de middenbeuk

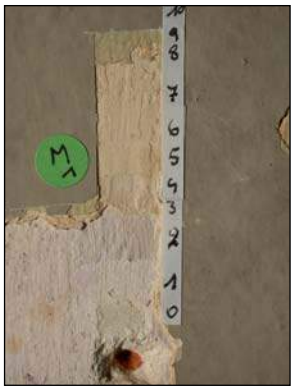

M1 <u>Gordelboog tussen viering en transept, effen vlak</u>

0. kalkzandpleister, heel dun wit aan oppervlak
1. paarsig lichtgrijs
2. lakmoes met duidelijke borstelstrepen

3 – 7 rozige kalk

8. BB, lichtroze
9. TG, beige
10. vuil wit

M2 <u>Gordelboog tussen viering en transept, lijstje</u>

0. hout
1. TG
2. dun wit (plamuur?)
3. beige

M3 <u>Gordelboog tussen viering en transept, paneel tussen de lijstjes</u>

In raaklicht is de cirkelvormige omtrek van de bloem van de BB neogotiek zichtbaar.

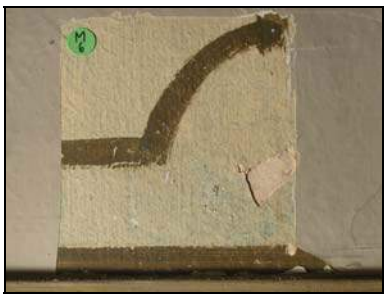

M6 <u>Gordelboog tussen viering en transept, paneel tussen de lijstjes</u>

TG: beige met kaki lijntjes

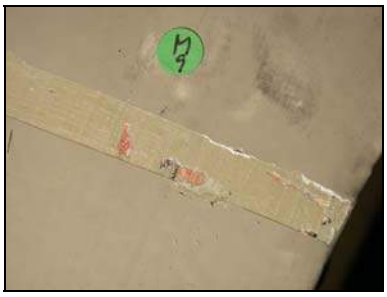

M9 Viering, zijkant gordelboog
BB: witte letters op rode achtergrond. Ook zichtbaar in raaklicht

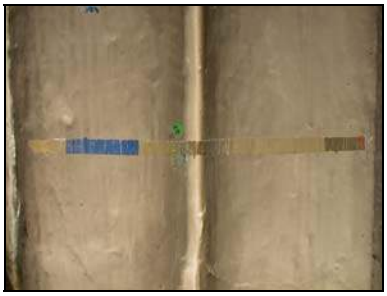

M10 Viering, kruisrib
Zelfde profiel als de kruisrib in de zijbeuk.
TG: beige met kaki en blauwe lijn
Blauw NCS 4050 R80B

M12 Gordelboog tussen viering en transept, kapiteel
1. lakmoes
2. lakmoes
3. wit
4. rozig
5. wit
6. blauw BB
7. beige TG
8. vuil wit

M13 Gordelboog tussen viering en transept, uitspringend vlak naast profiel
0. pleister
1. roze BB
2. beige TG
3. wit

M14 Gordelboog tussen viering en transept, ornament
0. gips
1. beige TG
2. vuil wit

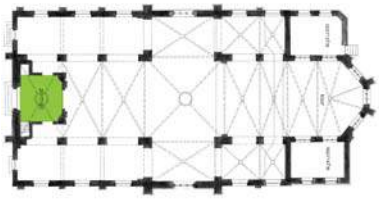

DOKSAAL

D1 Zuidwand, boven deur

0. ruwe rozige kalkzandpleister met vezels, ca 12 mm
1. witte afwerking pleister, ca 2 mm
2. 1e afwerking: gebroken wit, olieverf
3. gebroken wit, olie
4. gebroken wit, olie
5. licht oker, olie
6. grijs
7. wit
8. lichtgrijs

D2 Dagkant raam, ca 1,70 m hoogte

0. gipspleister
1. grijs
2. beige/grijs
3. donkerbruin, olie
4. wit, synthetisch
5. blauwgrijs
6. gebroken wit

D3 Dagkant raam, ca 1,55 m hoogte

0. ruwe pleister met veel vezels, wittere toplaag
1. grijs NCS 5502 Y
2. beige
3. groen, olieverf NCS 5030 G20Y
4. oker, olieverf, heel dun NCS 3030 Y20R

Laag 3 en 4 stoppen op een bepaalde hoogte, maar dit lijkt slijtage te zijn. De bovenrand is niet regelmatig en de kleuren gaan ook niet over in een andere kleur

5. donkerbruin, olie NCS 7010 Y50R
6. wit, synthetisch
7. gebroken wit

AANDUIDING VAN DE STEEKPROEVEN

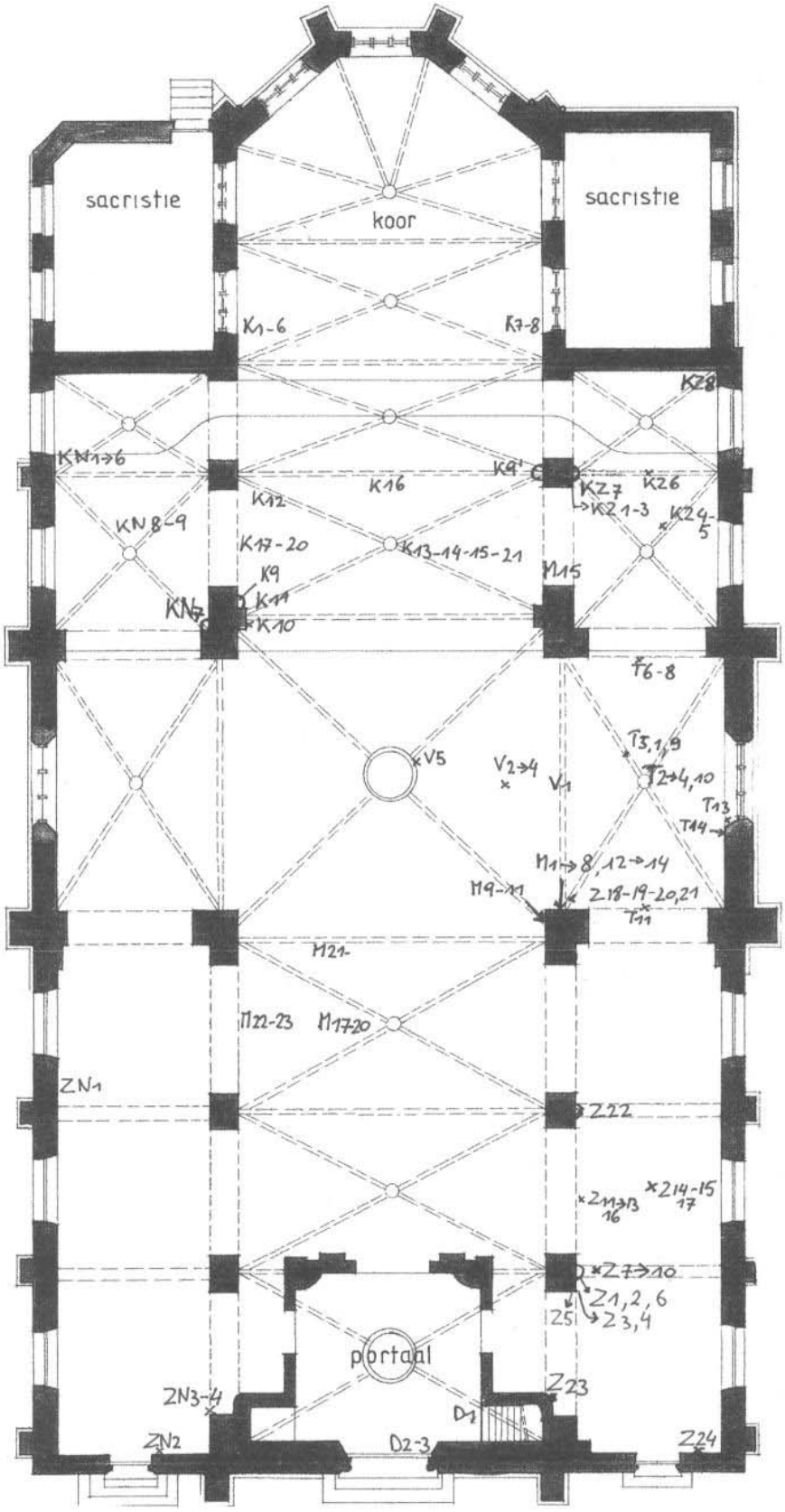

CONCLUSIE: BELANGRIJKSTE AFWERKINGSFASES

1. KALKVERFLAGEN

1.1 Historische situering

Van de oudste lagen zijn nog sporen overgebleven op enkele gewelven, ribben en bogen, de oude kraagstenen en de dekplaten van de pilaren. De muren lijken grondig gedecapeerd te zijn vóór het aanbrengen van een nieuwe bepleistering in het laatste kwart van de 19de eeuw. In de hoeken van de wanden kunnen wel nog resten teruggevonden worden.
De oudste lagen die in de kerk werden aangetroffen gaan terug tot het midden van de 18de eeuw, bij de bouw van de zijbeuken. In de andere, oudere bouwonderdelen van de kerk werden niet meer lagen aangetroffen dan in de zijbeuken.

1.2 Drager

De drager van de verflagen is de steen of een kalkzandpleister zonder toevoeging van vezels. Deze pleister is aan het oppervlak nogal ruw, de zandkorrels zijn duidelijk zichtbaar.
Aan het oppervlak van deze pleister bevindt zich meestal een dun wit kalklaagje, het is echter niet duidelijk of het hier al om een afwerkingslaagje gaat.

1.3 Stratigrafie

Vrijwel onmiddellijk in het lagenpakket, vanaf de eerste of tweede laag, vinden we een aantal lakmoeslagen. De kleur varieert van lichtgrijs met een paarsige tint tot intens paars. Het is dus zeer waarschijnlijk dat deze intense kleur gecombineerd werd met een gematigder tint lichtpaars of lichtgrijs. Waar zich precies welke kleur bevond, is moeilijk te onderscheiden omdat de tinten op zich al heel sterk variëren.
Lichte tint: NCS 0505/1005 R50/60B, 1005 R30B, 1005 Y50R: gewelf, schei- en gordelbogen, figuratieve kraagsteen
Intense tint: NCS 2020 R60B, 2010 R50/60B: gevonden op dekplaat en kraagsteen, rib.

Op de overgang tussen het gewelfvlak van de middenbeuk en de kruisrib lijkt er zich in elk geval een duidelijk onderscheid in de tint af te tekenen.

Intensiteit van de paarse kleur.

De kleur op het gewelfvlak is lichter dan op de rib.

Het is duidelijk dat dit kleurenpalet een langere tijd in de mode was, tot maximaal vier schilderbeurten. Het is trouwens een mode die algemeen is in kerken en andere gebouwen uit de 17de en 18de eeuw.

Waarschijnlijk gaf de lakmoeskleur van op een afstand bekeken de verf een koele, frisse tint. Dit in tegenstelling tot de latere, eerder naar geel neigende witten, die gemakkelijk een grauw en vervuild aspect vertonen.

Intens paarse lakmoes op dekplaat en kraagsteen tussen transept en viering. De oorsprong of betekenis van de rode kleur op de kraagsteen is niet duidelijk, er lijkt geen vast patroon in te zitten en het is ook geen restant van een latere laag.

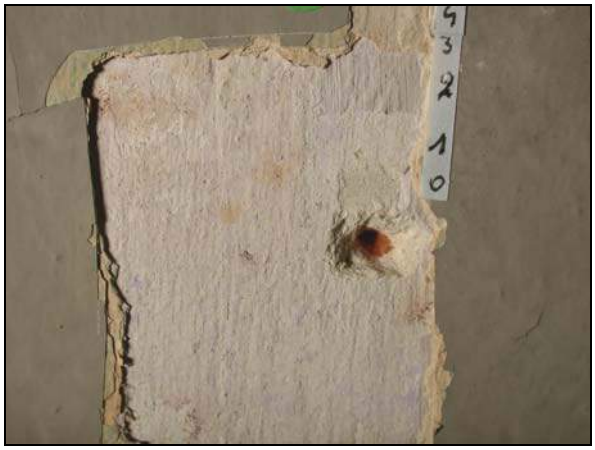

Op andere plaatsen zoals de figuratieve kraagstenen en de wand van de zijbeuk is enkel een paarsig lichtgrijs te zien bij de oudere lagen.

Na de periode met lakmoes komt een aantal kalkverflagen met een warmer grijze tint (zie bijv. steekproef Z18 laag 6 – 8, kruisrib transept).

Op de kraagstenen van het koor werd als eerste laag een effen okergele kalkverf aangetroffen. Deze kleur werd nergens anders in de kerk teruggevonden. Het is ook niet duidelijk of er enig verband bestaat met de lakmoeskleur. Het totale lagenpakket is op de kraagsteen wel kleiner dan op de wanden met lakmoeslagen. Bovendien komt de paarse kleur niet voor op de kraagstenen, dus is het mogelijk dat de paarse lagen ooit verwijderd werden en dat de okergele kleur van latere datum is.

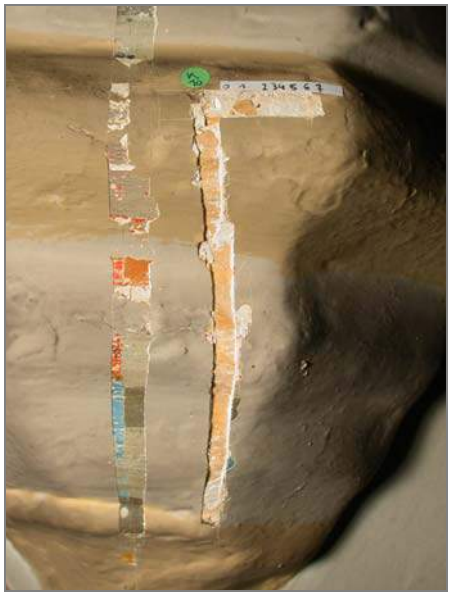

2. OLIEVERFLAGEN

Op enkele plaatsen (Mariakapel en koor) werden onder de eerste neogotische afwerking enkele oudere olieverflagen aangetroffen.
Zie foto steekproef: lagen 2 en 3. Laag 4 is de eerste neogotische afwerking.

Deze lagen (lagen 2 en 3) vinden we terug op plaatsen waar geen nieuwe pleister is aangebracht voor de schildering van 1878.
Het gaat hier om geïsoleerde gevallen, het verband met de rest van het gebouw of een datering ervoor is moeilijk na te gaan.
We beperken ons dus tot het vermelden van deze lagen.

3. NEOGOTIEK BRESSERS – BLANCHAERT 1878

3.1 Historische situering

Bij het archiefonderzoek is aan het licht gekomen dat de eerste neogotische schildering in 1878 werd uitgevoerd door het atelier Bressers – Blanchaert uit Gent. In het KADOC te Leuven zijn enkele ontwerptekeningen en originele ponsen bewaard, alsook enkele pagina's uit de notities van Adrien Bressers die betrekking hebben op het schilderwerk in de kerk van Zottegem.

3.2 Materiaal

3.2.1 Drager

Op de meeste plaatsen werd de neogotische beschildering aangebracht op een nieuwe drager. Meestal werden hiervoor de wanden eerst ontpleisterd, of soms werd de nieuwe pleister gewoon over de oudere, wellicht nog goed hechtende lagen aangebracht.

De nieuwe pleister bestond uit twee lagen: eerst een ruwe, donkergekleurde raaplaag van gemiddeld 1,5 cm dik. Deze laag bevat veel vezels en dierlijk haar.
De grove laag werd afgewerkt met een dunnere en fijnere laag die ook vezels en haar bevat. Deze afwerkingslaag is wit van kleur en bevat wellicht een bindmiddel dat een mengsel is van kalk en gips. Er werden hierop echter geen labo-analyses uitgevoerd, omdat deze informatie niet relevant is.

3.2.2 Verflaag

Bindmiddel

De verflaag bestaat uit een olieverf, zowel op de gewelven als op de muren. In zijn notitieboekje vermeldt Bressers: *'Plafonds in kalk, al de reste olieverf.'*, maar bij het onderzoek bleek dit niet zo te zijn [1].

Pigmenten en kleuren

Over pigmenten zijn geen notities van Bressers teruggevonden, enkel worden de kleuren vermeld voor de medaillons in de gewelven van de viering. De beschrijving van de kleuren klopt met wat er bij het onderzoek gevonden is.
De vergulding bestaat uit bladgoud op een mixtion.

De meest voorkomende kleuren zijn:
Algemene achtergrondkleur van de wanden:1010 Y40/50R
Algemene achtergrondkleur van de gewelven: 3005 Y20R (iets te warm), 2502Y (te koel), 1502 (Y50)R (iets te licht).

Naast deze twee zachte grondtonen komen bij de decoratieve motieven talrijke felle schakeringen van rood, roze, groen en blauw voor:

[1] Voor bron van alle vermelde documenten en citaten: zie Historische studie van Marieke Jaenen.

	kraagsteen	ranken	schalken	ribben/bogen	gewelf
Lichtroze	1010 Y50R			1010 Y50R	
Roze	2030 Y80R			2030 Y70R	3040 Y90R
Rood	2070 Y90R	3560 Y90R	3560 Y80R	4050 Y80R 2570 Y80R	3560 Y90R
Blauw	3020 B20G	3030 B10G	3030 B10G	3020 B20G 2030 B30G	
Paarsig grijs	2502 R				2502 Y 2005 Y10R
Groen	6020 Y70R	6010/20 G30Y		5030 G30Y 4030 G70Y	6020 Y40R

Het is opmerkelijk dat geel helemaal niet voorkomt in het kleurpalet van de decoratieve schildering. Blijkbaar fungeert het goud hier als gele toets.
Geel wordt wel gebruikt als schakering in de figuratieve schilderingen.

Schildertechnieken

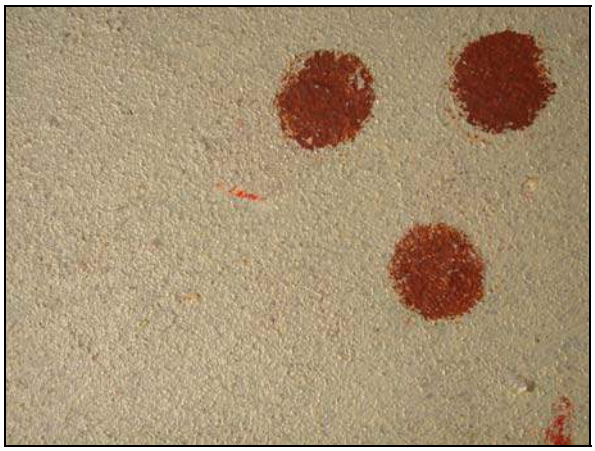

De achtergrondkleuren van wanden en gewelven zijn uitgevoerd in olieverf die getamponneerd werd. Hierbij werd de verf na het aanbrengen beklopt met een borstel met korte haren, om zo de borstelstrepen weg te werken. Dit resulteert in een fijn gegranuleerd oppervlak.

Bij het aanbrengen van de decoratie is zowel gebruikt gemaakt van sjablonen als van ponsen.
Bij het *sjabloneren* worden de motieven uitgeknipt uit een blad. Dit wordt op de muur gelegd en de verf wordt met een tamponneerborstel aangebracht op de uitgeknipte zones. Voor verschillende kleuren of diverse tekeningen boven elkaar worden verschillende sjablonen gebruikt. Deze techniek wordt gebruikt voor repetitieve motieven, zoals bijv. de decoratieve friezen langs de ribben.
Sjabloonschilderingen herkent men aan het vaak een beetje gekartelde randje van het geschilderde vlak.

Repetitief eikenbladmotief.

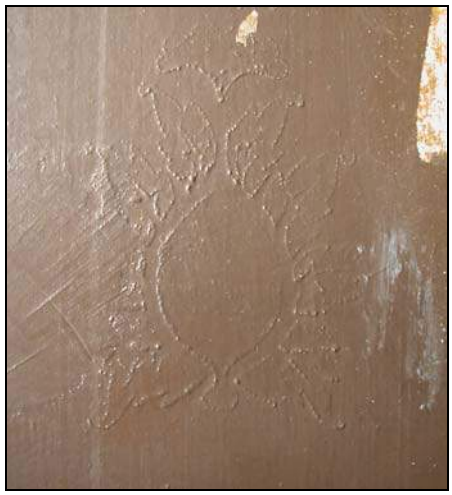
In raaklicht is het gekartelde randje duidelijk zichtbaar.

De *ponstechniek* wordt eerder gebruikt bij tekeningen die minder veelvuldig aangebracht moeten worden. Hierbij wordt te tekening op ware grootte op een blad getekend, en de lijnen worden om de paar millimeter doorprikt met een naald. Vervolgens wordt de doorprikte tekening tegen de wand gehouden, en met een zakje met los poederpigment wordt er over de gaatjes gewreven. Het poeder dringt door de gaatjes en laat zo de tekening achter op de muur.

Deze tekening is i.t.t. bij de sjabloontechniek slechts een tussenstap bij het schilderen van het motief. Wanneer het schilderen niet al te zorgvuldig uitgevoerd wordt, zijn vaak nog de ponspuntjes zichtbaar naast de schildering. Bij de schildering van Bressers-Blanchaert was dit maar op enkele plaatsen het geval. Dit betekent dus dat bij het schilderen de tekening nauwkeurig gevolgd werd. In het KADOC te Leuven worden nog ponsen bewaard van de medaillons met de vier evangelisten in de gewelven van de viering.

Geponste tekening met de leeuw van St-Marcus

Sjabloonmotief (?) dat met de hand werd afgewerkt: omtreklijnen, nerven

Naast deze hulptechnieken zijn er uiteraard nog tal van decoraties die met de vrije hand uitgevoerd werden, zoals het schilderen van de ribben en kraagstenen. De voegschildering werd getrokken met de vrije hand met behulp van een lat.
Ook sjabloonmotieven werden soms nog met de vrije hand bijgeschilderd, bijv. de nerven op een blad.

3.3 Afwerking op de verschillende bouwonderdelen

3.3.1 Wanden

De wanden van de kerk zijn redelijk sober beschilderd met een rozig beige achtergrondkleur waarop in fijne rode lijnen een steenmotief is aangebracht.
NCS achtergrond: 1010 Y40/50R
NCS rode lijntjes: 4050 Y90R

Er zijn twee verschillende types steenmotief:
Op de wanden van de zijbeuken worden de voegen weergegeven, met lijntjes die op elkaar aansluiten. De op die manier weergegeven stenen zijn ca 32 cm breed en ca 15,5 cm hoog.

In het koor en op de binnenkant van de bogen tussen de verschillende beuken en traveeën worden de steenblokken weergegeven met rechthoeken waartussen een ruimte uitgespaard is. De blokken zijn dan ca 29,5 cm breed en 12,5 cm hoog, de ruimte tussen de steenblokken bedraagt ca 2,5 cm.

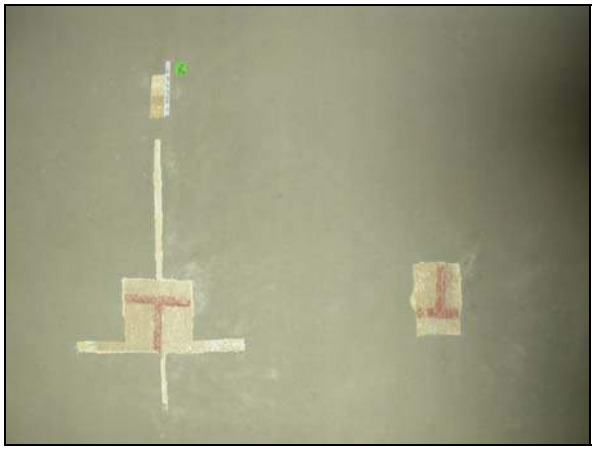

Steenmotief met horizontale en verticale voegen die elkaar raken (zijbeuk).

Steenmotief met rechthoekige blokken (koor), rond het raam loopt een fries met rozentakken.

Rond de bogen en de ramen is een decoratieve fries aangebracht met groene blaadjes en blauwe bloemen aan rode takken. De vorm van de blaadjes en de doornen aan de takken maakt duidelijk dat het om rozen gaat. De breedte van deze band bedraagt ca 12,5 cm.

De wanden van de kapellen zijn anders gedecoreerd, niet met een steenmotief.
De Mariakapel (noord) is gedecoreerd met geschrankte gekroonde lelies. De Antoniuskapel heeft een decoratie van gelijkarmige kruisen.

Gekroonde lelie op de wanden van de Maria-kapel.

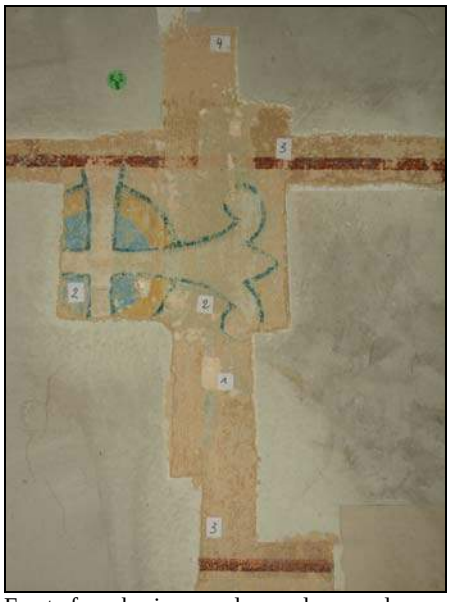
Eerste fase: kruisen op de wanden van de Antoniuskapel.

De wanden van het hoogkoor, onder de ramen, zijn geschilderd in een damastschildering. Hiermee wordt een textiel wandbespansel geïmiteerd. Bressers vermeldt inderdaad in zijn notities van 30 december 1877: *'rond den autaar damast'*.
De achtergrond is bordeauxrood, waarop patronen in een lichter rood zijn geschilderd. Daarop zijn groene wijnranken, gele rozentakken en bloemvormige motieven aangebracht. Bovenaan deze schildering loopt een fries met blaadjes die telkens per twee uit een stengel ontspringen.
Bressers maakt in zijn notities ook melding van een *'Opschrift koor Sotteghem'*.
Hiervan zijn bij het onderzoek echter geen sporen teruggevonden.

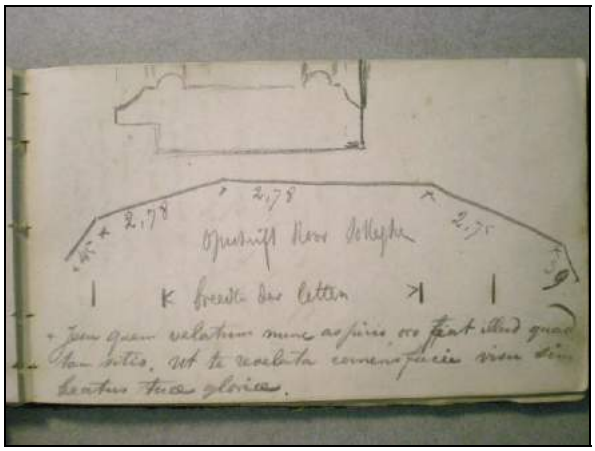
Notities met vermelding van het opschrift in het koor.

Damastschildering in het koor.

3.3.2 Dagkanten ramen en deuren

Op de dagkanten van de ramen en de profielen er rond zijn meestal geometrische patroontjes geschilderd. Op de dagkanten van de koorramen is een rood voegmotief geschilderd op een groene achtergrond.

Beschildering op dagkant en profiel rond de koorramen.

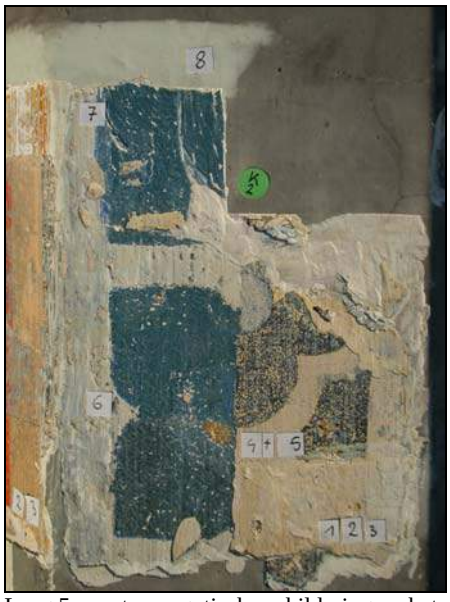

Laag 5: eerste neogotische schildering op het profiel rond het koorraam.

Op de dagkanten van de transeptramen is de verflaag heel erg versleten. Onder de latere verflagen zijn lacunes en afschildering waar te nemen. Het profieltje dat rond het raam loopt bestaat uit piepschuim, opgevuld met gips.

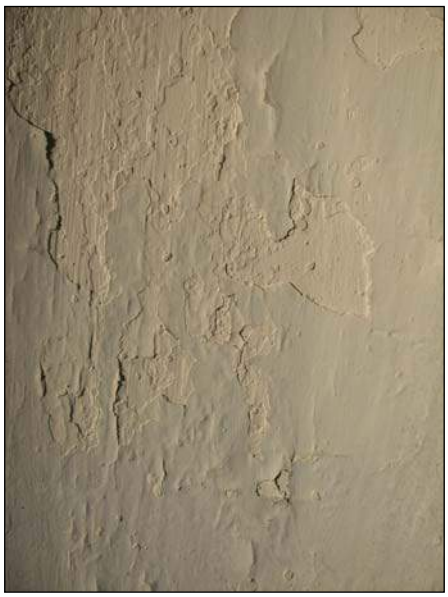

In raaklicht zien we duidelijk de lacunaire toestand van de oudere verflagen.

Restjes van een rode bloem op de dagkant in het transept.

Op andere plaatsen, zoals de dagkanten van de deuren in het koor en de schuine randen aan de ramen, vinden we enkel effen kleuren.

Ook op het fijne profiel rond de zijbeukramen zijn effen kleuren aangebracht.
Op het bolle lijstje werd bladgoud aangebracht. Dit goud bleef ook nog zichtbaar tijdens de volgende decoratiefase.

Goud op het lijstje naast het raam van de Mariakapel.

Dagkant van de deuropening naar de sacristie. Vermoedelijk zijn ook hier nog een paar oudere verflagen aanwezig. Wellicht is laag 3 de afwerking van 1878.

Profiel koorraam: effen rood op schuine rand.

3.3.3 Gewelven

Gewelfvlakken

De gewelfvlakken zijn sober beschilderd. De achtergrond is effen gebroken wit, neigend naar roze.

De gewelven zonder kruisribben, in de zijbeuken, hebben een rozet met bloementakken rond de sluitsteen. De rozet heeft een doorsnede van ca 65 cm, de bloemen zijn ca 9 cm in doorsnede.

Alle andere gewelven hebben kruisribben waarlangs een decoratieve fries loopt. Een combinatie van rozet en fries komt niet voor. De fries loopt ook enkel langs de ribben en niet langs de schei- of gordelbogen.

Fragmenten van blaadjes en bloemen van de rozet in de zijbeuk.

Plantaardig motief langs de kruisribben in het koor.

De enige plaats waar behalve de fries langs de ribben ook een motief in de gewelfvlakken geschilderd werd, zijn de vier gewelfvlakken van de viering. Het gaat hier om de voorstelling van de tetramorf (zie verder bij 'iconografie').
Bressers vermeldt nochtans in zijn notities *'Koor met medaillons in de gewelven'*. Bij het onderzoek werd echter enkel een decoratieve fries langs de ribben gevonden, en geen motief in het midden van het gewelf of de vlakken. Ook op de foto van omstreeks 1925 zijn in het koor geen medaillons zichtbaar op de gewelven.

Ribben en sluitstenen

De ribben worden geschilderd in een combinatie van blauw, groen en rood, vaak geaccentueerd door een zwarte bies.
Rood wordt vaak in dégradé geschilderd naar roze, ook groen heeft vaak een dégradé naar beige, bij blauw is dit niet teruggevonden.
De onderzijde van de ribben is meestal effen goud, de onderkant van de kruisribben in de viering is groen met gouden bollen.

Naar de sluitsteen toe is er soms een manchet rond de sluitsteen geschilderd, waarbij meer gebruik gemaakt wordt van goud. Ook de sluitsteen zelf krijgt een polychromie met veel goud.

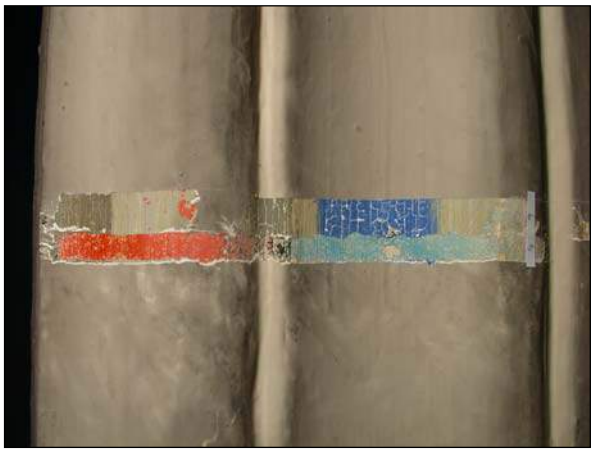
Onderste steekproef: polychromie van de neogotiek.

Onderkant van de ribben: groen met gouden bollen.

Rechts: neogotische polychromie op sluitsteen van het koor.

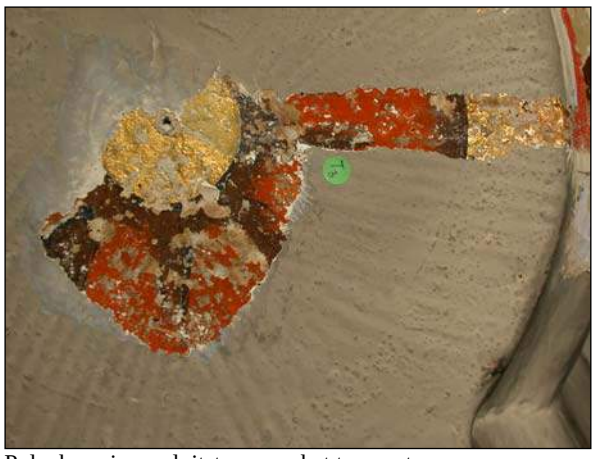
Polychromie op sluitsteen van het transpet.

3.3.4 Scheibogen, gordelbogen en muraalbogen

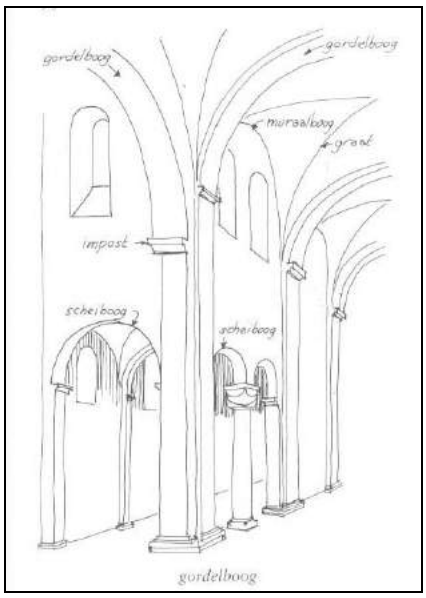

Bron: Haslinghuis-Janse*: Bouwkundige termen*

Voor zover de bogen hetzelfde profiel hebben als de kruisribben, is hun polychromie gelijkaardig.; Dit geldt voor de muraalbogen. De bogen met vlakke kanten hebben een andersoortige beschildering.

De gordelbogen van de viering hebben aan de onderzijde een rankenbeschildering. De takken zijn geschilderd in bruin, afgebiesd met zwarte lijnen.
De blaadjes zijn getand (rozen), de bloemen tellen 5 getande blaadjes die geschilderd zijn in een roze dégradé. Naar het hart toe wordt de kleur donkerder, het hartje zelf is verguld.

Postkaart ca 1925 waarop de beschildering van de gordelbogen duidelijk zichtbaar is.

Op de zijkant staan spreuken in witte letters op een rode achtergrond.

Tekst op de zijkant van de gordelboog

De huidige indeling van de gordelbogen in cassettes dateert uit de 20ste eeuw. De lijstjes en banden zijn toevoegingen in hout.

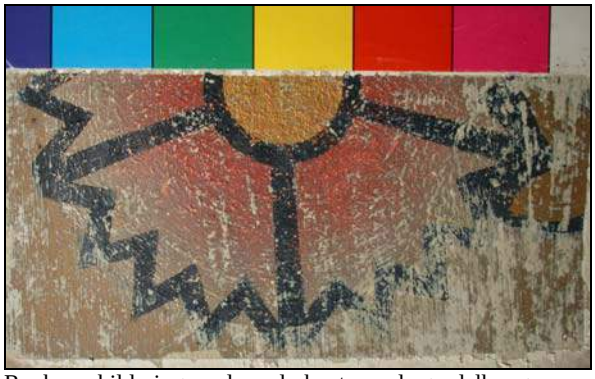
Rankenschildering op de onderkant van de gordelboog.

De scheibogen van de zijbeuken zijn ook onderverdeeld in paneeltjes met lijstjes. Deze verdeling is wel origineel, in tegenstelling tot de gordelbogen van de viering.
Bij de schildering van de onderkant komen dezelfde kleuren voor als op de ribben, nl groen, roze, rood, blauw.
Op de zijkanten van de bogen staan groene bloemen tegen een rode achtergrond.

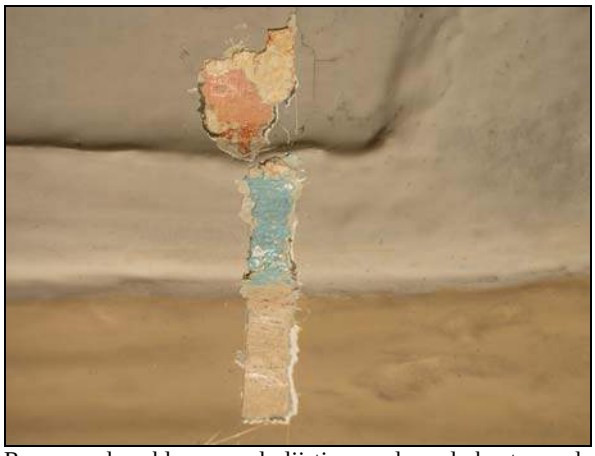
Roze, rood en blauw op de lijstjes op de onderkant van de scheiboog van de zijbeuk.

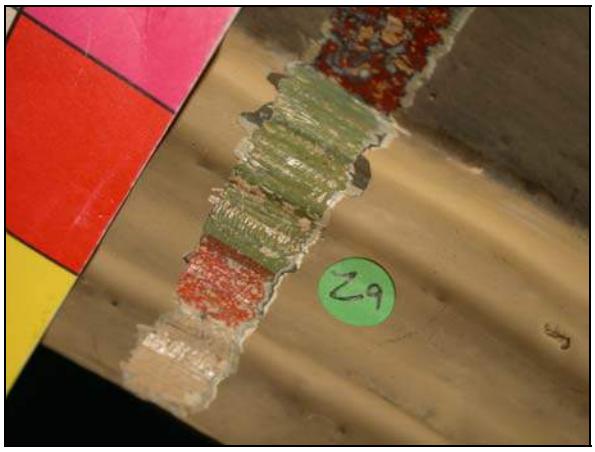

Kleuren op de scheiboog van de zijbeuk.

Bloemmotief op de zijkant van de scheiboog.

3.3.5 Kraagstenen en dekplaten

Gecanneleerde kraagsteen in het transept.

Er komen in de kerk 3 types kraagstenen voor:
- geprofileerde kraagstenen in koor en kapellen
- figuratieve kraagstenen in de zijbeuken
- gecanneleerde kraagstenen in het transept en middenbeuk

De oudste kraagstenen zijn die in middenbeuk, transept en koor. Zij bevatten ook het grootste aantal afwerkingslagen.

De gecanneleerde kraagstenen zijn bij de eerste neogotische afwerking geschilderd in een afwisseling van roze en groen, het puntje onderaan is goud.

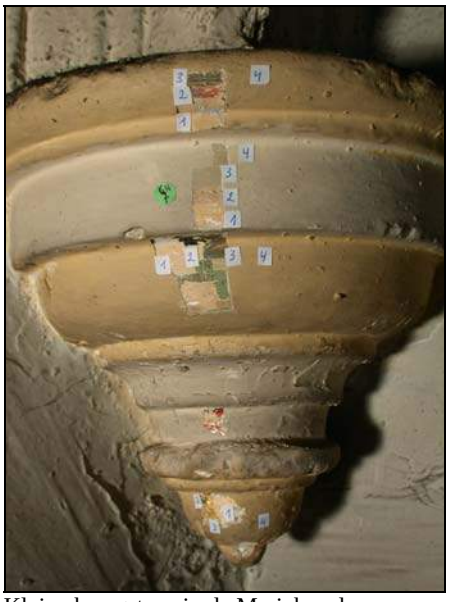
Kleine kraagsteen in de Mariakapel.

Op de geprofileerde kraagstenen komt een opeenvolging voor van roze, rood, blauw, groen, grijs, al dan niet in dégradé en vaak van elkaar gescheiden door een zwarte lijn. Ook goud wordt veelvuldig gebruikt.

De grote kraagstenen in de zijkapellen werden in de periode van de eerste neogotiek aangebracht. De vormgeving ervan is gebaseerd op de kraagstenen uit het koor, die veel ouder zijn en veel meer afwerkingslagen hebben.

In de kapellen komen naast deze grote kraagstenen ook kleinere kraagstenen voor, die even kleurrijk beschilderd zijn en uit dezelfde periode stammen.

Nieuwe grote kraagsteen in de Antoniuskapel.

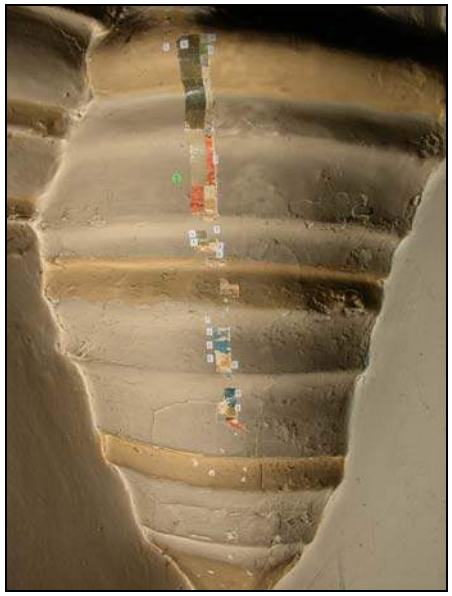
Oude grote kraagsteen in het koor.

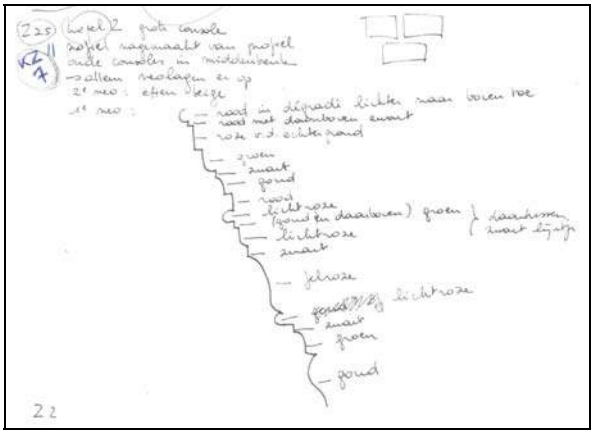

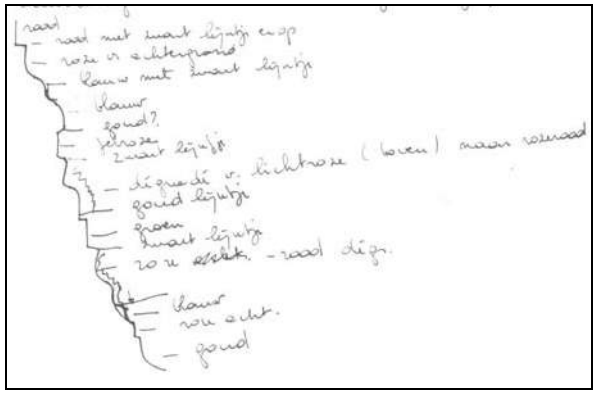

De figuratieve kraagstenen vangen de scheibogen van de zijbeuken op. Het gaat om cartouches in Rococostijl, waar medaillons met bustes van heiligen omringd worden door gebladerte.

Ook hier vinden we in de neogotiek een afwisseling van felle kleuren (zie schema onder). Het paarsige grijs van het personage komt min of meer overeen met de achtergrondkleur van de gewelven.

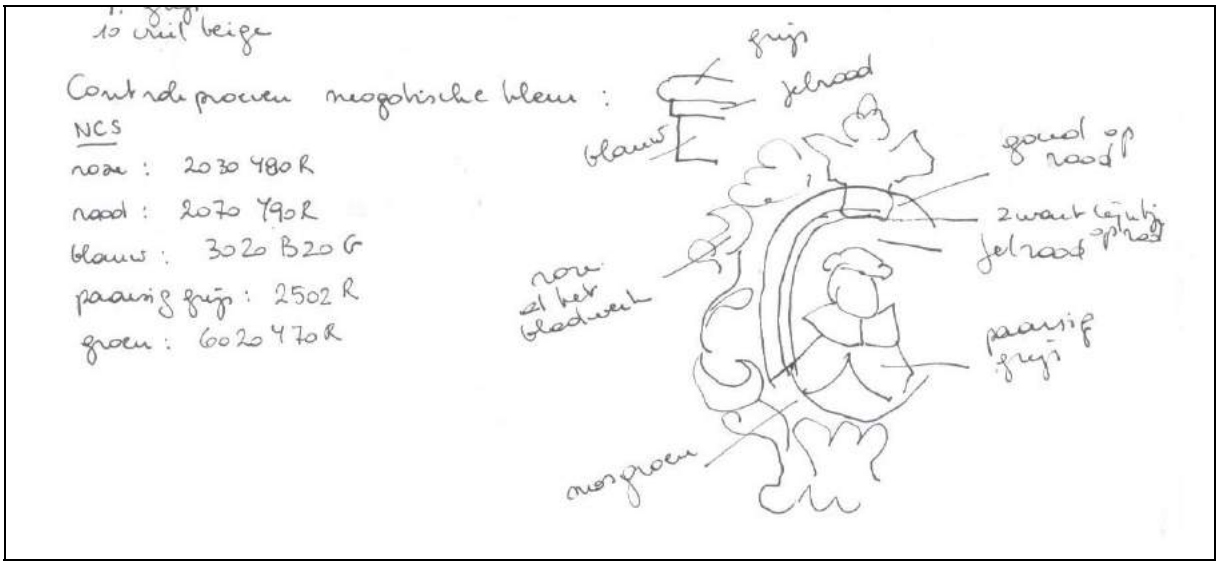

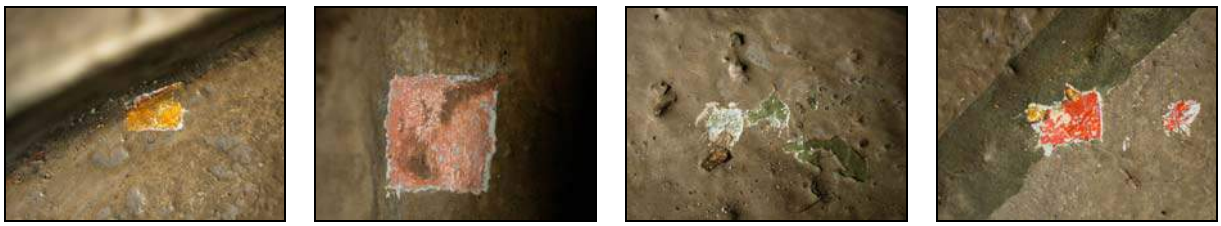

Controleproeven van de kleuren op de kraagsteen: goud, roze, groen en rood.

Steekproef op onderste bolle profiel van de dekplaat: laag 6 is de neogotische kleur

In de viering worden de gordelbogen opgevangen door de geprofileerde dekplaten van de pijlers. Opnieuw zien we hier de afwisseling van rood, groen en blauw, met accenten in zwart en goud.

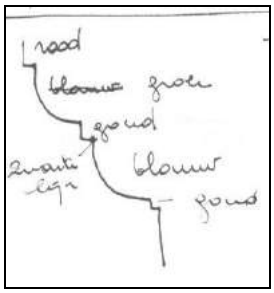

Geprofileerde dekplaat van de vieringpijler met aansluitend de kraagsteen van het transept.

3.3.6 Schalken

Polychromie op de schalk van de boog tussen midden- en zijbeuk.

In tegenstelling tot de vrij sober beschilderde wanden en gewelven, worden schalken uitbundig gedecoreerd, met een combinatie van felle kleuren en veel goud.

De schalken van de bogen die de verschillende beuken van elkaar scheiden, worden versierd met een zigzag lopend patroon met blauwe, gouden en rode banden. Op de blauwe banden zijn witte bollen aangebracht.

De schalken van de bogen tussen het koor en de kapellen zijn net iets anders, maar gelijkaardig. De blauwe achtergrond van de witte bollen is hier vervangen door groen, en de banden lopen niet zigzag maar diagonaal evenwijdig aan elkaar.

Polychromie op de schalk van de boog tussen kapel en koor

3.4 Iconografie

De neogotische beschildering van de kerk maakt deel uit van een totaalconcept waarin ook de glasramen en de kruisweg opgenomen zijn. Bepaalde motieven en kleuren komen op meerdere plaatsen terug.

3.4.1 Voegschildering

Dagkant van het koorraam.

De wanden van nagenoeg de hele kerk zijn beschilderd met een steenmotief. Zoals reeds vermeld bij het gedeelte over de beschildering van de wanden kunnen we 2 types onderscheiden. Bij het eerste type worden enkel de voegen weergegeven door enkelvoudige rode lijntjes. Bij het tweede type worden de steenblokken weergegeven door rechthoeken.
Op de wanden bestaat de voegschildering uit rode lijntjes tegen een lichtroze achtergrond. Op de dagkanten van de koorramen vinden we de blokvormige stenen terug op een groene achtergrond.

3.4.2 Vegetale motieven

Plantenmotieven komen voor als ranken of als banden die rond de bogen of ramen of naast de ribben lopen.

Roos

De roos is de plant die het meeste voorkopt in de beschildering van de kerk. Ze komt voor met afgeronde of getande blaadjes, met ronde of getande bloemblaadjes en in diverse kleuren. Er zijn wel altijd vijf bloemblaadjes.
Hetzelfde type roos komt ook voor in de glasramen van de zijbeuken.

Glasraam van de zijbeuk.

Scheiboog tussen zijbeuk en middenbeuk: afgeronde blaadjes, getande blauwe bloemblaadjes.

Langs de ribben van het transept: zelfde motief. Dit motief komt ook voor langs de ramen.

Gewelf van de zijbeuk: rozet met rode bloemen met ronde blaadjes en gouden hart. De plantenblaadjes zijn getand en de takken hebben doorns.

Gordelboog van de viering: bloemen met getande roze blaadjes en gouden hart. De takken zijn bruin met zwarte omtreklijnen, de blaadjes zijn getand.

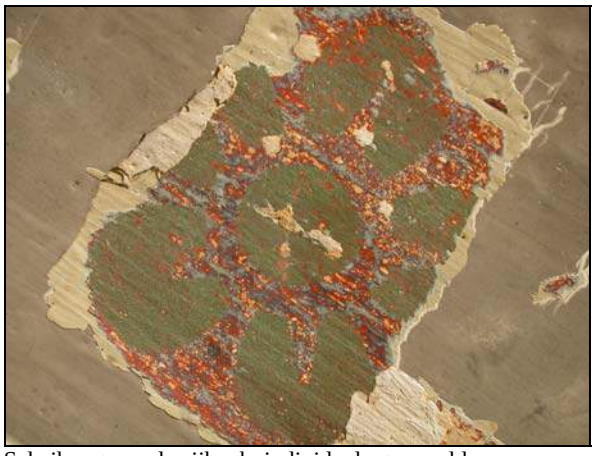

Scheiboog van de zijbeuk: individuele groene bloemen.

Langs de ribben van de middenbeuk: rode bloemen en getande blaadjes.

Wand van de middenbeuk, naast de medaillons: klimroos met blauwe kroonblaadjes en gele kelkblaadjes.

Gewelf van de viering: zelfde bloem, ander blad.

Druivelaar

De druivelaar is ook een plant die voorkomt als rank rond medaillons en als sjabloonfries naast de ribben. De druiven worden gestileerd weergegeven door bolletjes.

Wand transept, rank naast medaillon. De druiven zijn weergegeven door trosjes van 3 bolletjes.

Langs de ribben van het koor. De druiven zijn weergegeven door een groepje van 6 losse bolletjes.

Ook in de glasramen van de zijbeuken vinden we het motief van de wijnranken veelvuldig terug als achtergrond van de figuren.

Eik

De voorstelling van het eikenblad met eikeltjes vinden we enkel terug langs de ribben van de Antoniuskapel.

3.4.3 Figuratieve voorstellingen

We vinden drie types figuratieve voorstellingen terug:
- De tetramorf in het gewelf van de viering.
- Ronde cartouches met engelen, omgeven door ranken op de wanden van de middenbeuk.
- Vierlobben met engelen en leliemotief op de wanden van het koor.

Tetramorf

De tetramorf is de voorstelling van de vier evangelisten door hun symbolen: de engel voor Matteüs, de leeuw voor Marcus, de os voor Lucas en de adelaar voor Johannes.
Bij het onderzoek vonden we de voorstelling van de H. Marcus terug in het zuidelijke gewelfvlak. Hoewel we maar een heel beperkt oppervlak van de voorstelling vrijlegden, is het duidelijk dat de schildering volledig overeenkomt met de ontwerptekeningen en de ponsen die bewaard zijn in het KADOC.
De tekeningen tonen ons de symbolen in een zeslob, zonder de omgevende ranken. Verstrengeld tussen de figuren loopt een banderol met telkens in het Latijn de eerste woorden van hun respectievelijke evangeliën.

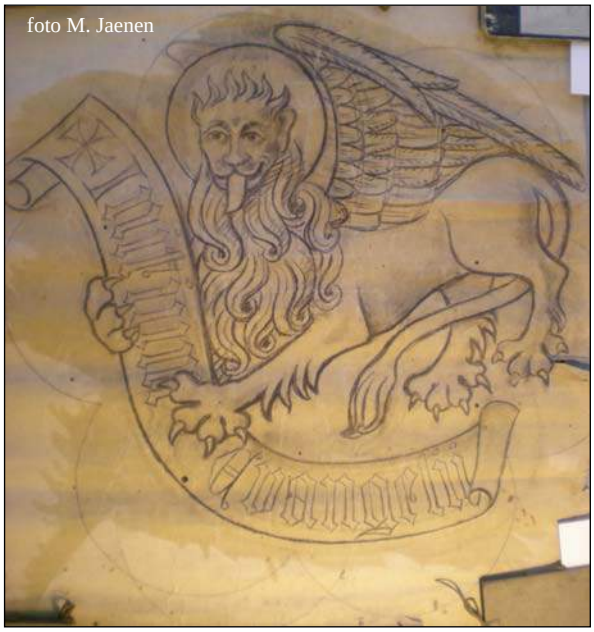

Ontwerptekening en vrijgelegde deel van de cartouche met de leeuw van H. Marcus.
Tekst: ‘Initium Evangelii’

foto M. Jaenen

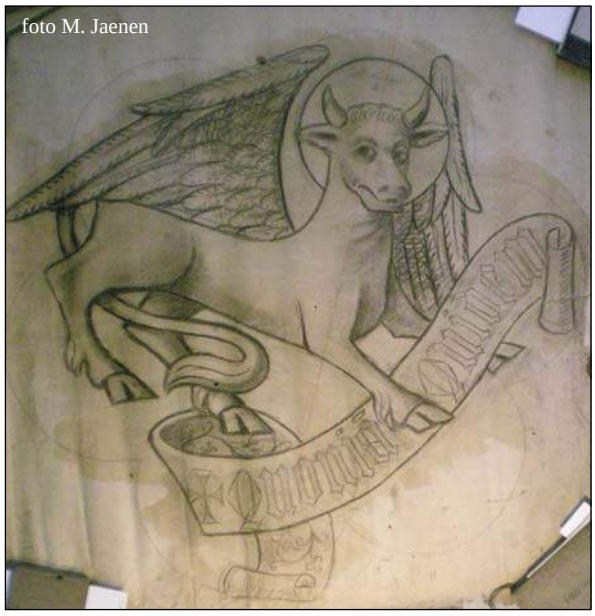
foto M. Jaenen

foto M. Jaenen

Ontwerptekeningen voor de andere cartouches in het gewelf:
De engel van H. Matteüs 'Liber Generationis'
De os van H. Lucas: 'Quonia(m) Quidem'
De adelaar van H. Johannes: 'In principio erat'

In zijn notities vermeldde Bressers de bijhorende kleuren voor de medaillons:

Fond Rood
figuren parelgrijs
nimben goud
linten wit met rood & zwarte letters
Den engel aangezicht en handen vlees
haren goudgeel
Kraag goudgeel

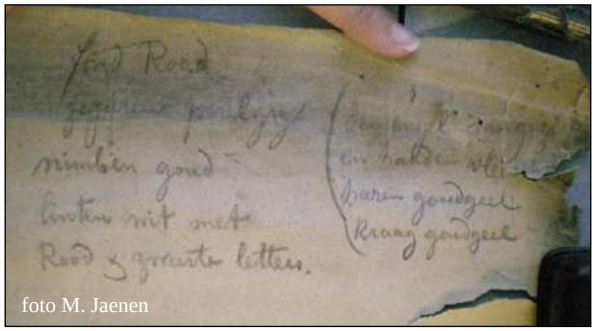

foto M. Jaenen

De beschrijving van de kleuren klopt met wat er bij het onderzoek gevonden is.

Cartouches met engelen in de middenbeuk

Op de wanden van de middenbeuk zijn tegen de achtergrond van de voegschilderingen cartouches met engelenfiguren geschilderd. De buste van de engel is weergegeven in een cirkel met maaswerk. De cirkel heeft een doorsnede van ca 60 cm. Rond de cirkel zijn ranken aangebracht van rozen met gekrulde takken. De doorsnede van het hele motief bedraagt ca 2 m.

De weergave van de engel is heel verfijnd en verraadt een groot kunstenaarsschap van de schilder.

Cartouches met engelen in het koor

Ook op de wanden van het koor zijn cartouches met engelen weergegeven. De cartouches zijn hier vierlobben met leliemotieven aan de uiteinden. De engelen dragen een banderol met tekst. Ook deze schildering is van hoge kwaliteit.

In raaklicht kon het tracé van de schildering gemakkelijk gevolgd worden en door het wegwassen van de vervuiling konden we zo de vorm van de decoratie suggereren.

In raaklicht is de vorm van de cartouche en de golfjes zichtbaar.

3.4.4 Andere motieven

Muurdecoratie van de kapellen

Laag 4: gekroonde lelie in de Mariakapel.

In de zijkapellen zijn de wanden anders gedecoreerd dan in de rest van de kerk.
In de Mariakapel is de wand bezaaid met gekroonde lelies. Ook langs de ribben loopt een motief met lelies, en niet met een plantaardige boord zoals op de andere gewelven.

Ook de Antoniuskapel vormt een uitzondering, met het eikenbladmotief langs de ribben.
De wanden van deze kapel zijn in de eerste neogotische fase versierd met gelijkarmige kruisen.

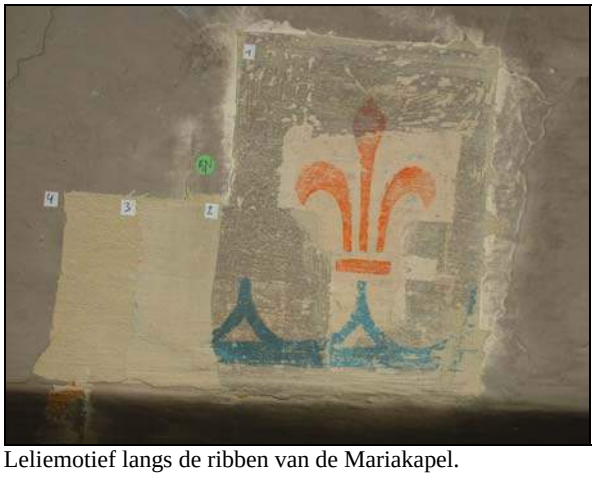

Leliemotief langs de ribben van de Mariakapel.

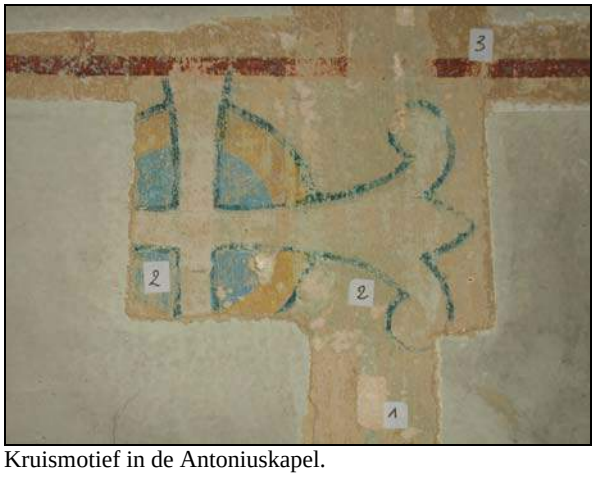

Kruismotief in de Antoniuskapel.

Letters

Banden met tekst komen voor op de zijkanten van de gordelbogen van de viering.

Zijkant van de gordelboog, lichtgrijze letters tegen een rode achtergrond.

In raaklicht zijn de letters nog vaag zichtbaar.

In het transept vinden we op de oostelijke en westelijke wand cartouches met initialen.
Op de westelijke wand van het zuidelijk transept vonden we de initialen ‘SB’ van de H. Barbara. Op de oostelijke wand gaat het vermoedelijk om ‘SJ’, Sint-Jozef, aan wie ook het glasraam in het transept is opgedragen.
De grijze initialen staan tegen een groene achtergrond. Daar rond loopt een witte banderol met rode en zwarte letters. De tekst rond de cartouches vermeldt de naam van de heilige voluit, de rest van de tekst kon niet achterhaald worden.
De cartouches zijn ca 50 cm in doorsnee en worden omkranst door wijnranken met gouden druiven.

Zuidelijk transept, westwand: cartouche van St-Barbara.

Zuidelijk transept, oostwand: cartouche met initialen SJ.

Het glasraam van het transept is toegewijd aan St-Jozef en bevat eveneens een cartouche met initialen, omgeven door wijnranken.

Damastschildering

In het hoogkoor is onder de ramen een damastschildering aangebracht. Deze is enkel nog te bereiken achter het altaar, waar geen lambrisering is.

4. HERNEMING VAN DE NEOGOTIEK

Op een bepaald moment is een deel van de neogotische beschildering hernomen. Wanneer dit gebeurde en met welke reden, is een onbekende factor. De herneming situeert zich vooral in het koor en de zijkapellen, maar sporadisch ook op andere zones in de kerk.

In veel gevallen werd de schildering letterlijk hernomen op dezelfde plaats. Dit is het geval bij de voegschildering.

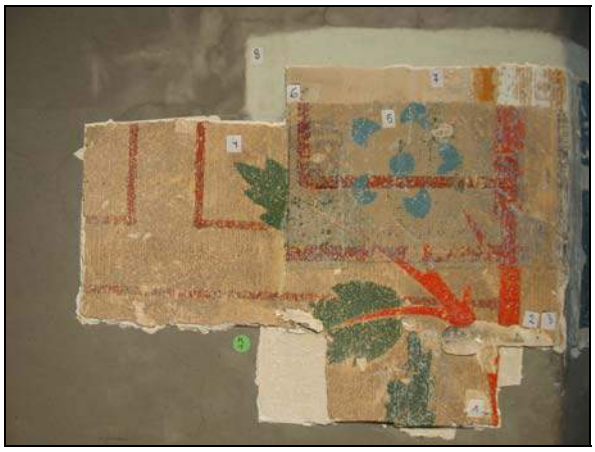

Herneming van de voegschildering in het koor.

Achterwand zijbeuk (Calvarie): herneming van de voegen op bijna identieke plaats.

Ook motieven werden bijna letterlijk hernomen, zij het met wat kwaliteitsverlies. Zo werden de druivenblaadjes in de gewelven van het koor in de eerste fase geschilderd met veel detail en weergave van de nerven. Bij de herneming worden de blaadjes enkel gesjabloneerd, zonder nog verdere afwerking van de details.

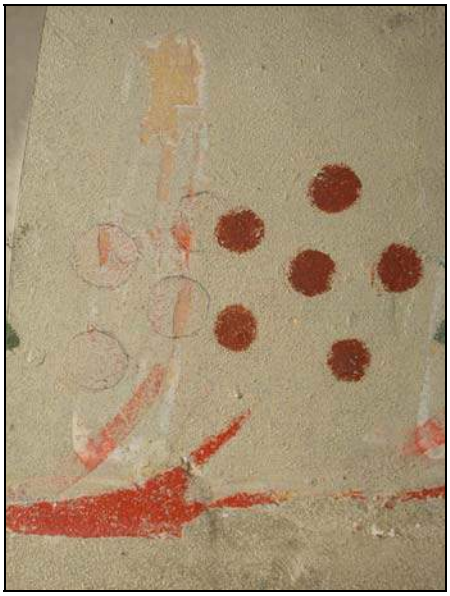

Herneming van de druivenranken op gewelf koor: de druifjes worden kleiner.

Idem, de blaadjes hebben geen nerven meer.

Ook de bloempjes van de fries rond de ramen worden eenvoudiger van vorm: in plaats van de getande bloemblaadjes worden het blauwe halve maantjes.

Blauwe bloem eerste neogotische fase.

Blauwe bloem herneming neogotiek.

De gekroonde lelies uit de Mariakapel worden hernomen op dezelfde plaats, maar verliezen hun gouden kroontjes.

De gekroonde lelie in de Mariakapel verliest haar kroontje bij de herneming.

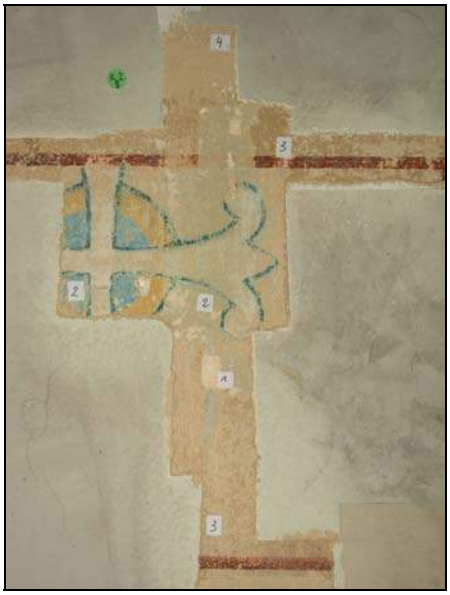
In de Antoniuskapel worden de kruisen bij de herneming vervangen door het steenmotief.

Op slechts één plaats werd gekozen voor een andere decoratie. In de Antoniuskapel wordt de beschildering met kruisen vervangen door de voegschildering die ook in de rest van de zijbeuken op de wanden voorkomt.

5. THEO GOETHALS, 1934

5.1 Historische situering

In 1934 komt er een aanbesteding voor de aanpassing van het interieur van de kerk, waarbij deze ook volledig zal beschilderd worden. Léon Bressers en Theo Goethals, beiden uit Gent, worden hiervoor aangeschreven. Het werk wordt toegekend aan Goethals, tot groot ongenoegen van Bressers.

Bressers' ontwerp voor de beschildering van het transept en de zijbeuk is nog te vinden in het KADOC. Hij gaat hierbij voort op de neogotische traditie van het atelier van zijn vader, met figuratieve voorstellingen en damastschilderingen.

Ontwerp van Léon Bressers voor de beschildering van de kerk.

De decoratie van Theo Goethals is veel soberder. Zij is nog te zien op foto's in het KIK die dateren uit 1943. Uit een brief die Goethals richtte aan de pastoor van Zottegem kunnen we afleiden dat de decoratie geïnspireerd is op die van de St-Jozefskerk te Aalst. Van deze beschildering zijn ons echter geen foto's bekend, zodat een vergelijking niet mogelijk is.

Was enkel de prijs doorslaggevend om het werk toe te kennen aan Goethals, of was ook het ontwerp van belang? Een feit is dat men het uitbundige coloriet van de neogotiek gaat vervangen voor een veel soberder palet: beige, oker en kaki. Het enige kleurige accent wordt verzorgd door een weinig rood en ultramarijnblauw, hoewel de Bisschoppelijke Commissie voor Kerkgebouwen zelfs dat niet overal kan appreciëren: *'…het blauw in het koor is daar niet helemaal op zijn plaats…'.*

5.2 Materiaal

5.2.1 Drager

Goethals schilderde in veel gevallen rechtstreeks op de neogotische beschildering, soms met een fijn olieplamuurlaagje ertussen.

De figuratieve schilderingen die werden aangebracht in het koor, transept en middenbeuk werden op doek geschilderd. Ook in het koor achter de huidige lambrisering zijn nog doeken met schildering bewaard.

De doeken werden op de muur gemaroufleerd met een dunne olieplamuurlaag. De randjes werden vastgezet met nageltjes. De doeken werden bij de laatste beschildering van de kerk in 1980 verwijderd en zouden volgens de aanbevelingen van de Rijksdienst voor Monumenten

en Landschappen moeten bewaard worden in het Museum voor Folklore en Geschiedenis van Zottegem. Daar zijn er echter geen sporen meer van te vinden.

5.2.2 Verflaag

Bindmiddel

Overal werd gebruik gemaakt van olieverf, naar eigen zeggen volgens Goethals in *'twee lagen olieverf, de laatste in matverf'*.

Het verguldsel uit de neogotische fase was nog in goede staat en werd grotendeels bewaard om die reden: *'In geen geval was ik zinnens de gouden versiersels te doen verdwijnen. Ik zou deze liefst bewaren, althans daar waar het pas geeft en dit om twee redens: 1) Zij zijn tamelijk goed bewaard, en hebben veel werk en groote uitgaven gekost. 2) Zij kunnen goed meewerken tot het verrijken van de nieuwe schildering.'*

Dat dit inderdaad zo geschied is, hebben we bij het onderzoek kunnen vaststellen. Vooral op de ribben en sluitstenen werd het verguldsel bewaard. Op de schalken werd het overschilderd. Goethals heeft zelf ook enkele accenten in goud aangebracht, in het koor en op de zuilen.

Op de kruisribben van de viering is nog het goud uit de neogotische fase zichtbaar.

Gemaroufleerd doek achter de lambrisering van het koor. Kroontje met gouden accenten.

Schildertechniek

De schildering volgt niet zorgvuldig de geponste lijnen.

Het lijkt erop dat bij het schilderen van de kerk weinig gebruik werd gemaakt van sjablonen. Enkele kleinere motiefjes op de schalken werden uitgevoerd met behulp van sjablonen.

De ponstechniek werd op grote schaal gebruikt voor het aanbrengen van de ranken op de gewelven. Bij het schilderen werden de zo aangeduide lijnen niet altijd nauwkeurig gevolgd. Ponspuntjes zijn dan ook nog zichtbaar naast de schilderingen.

Op de wanden en gewelven werd de verflaag van de achtergrondkleur getamponneerd. Mogelijk is het ook dat waar Goethals mee bedoelt 'de tweede laag mat', aangezien het tamponneren van een olieverf deze ook een matter uitzicht geeft.

Op de ribben daarentegen zijn de penseelstreken nog duidelijk zichtbaar.

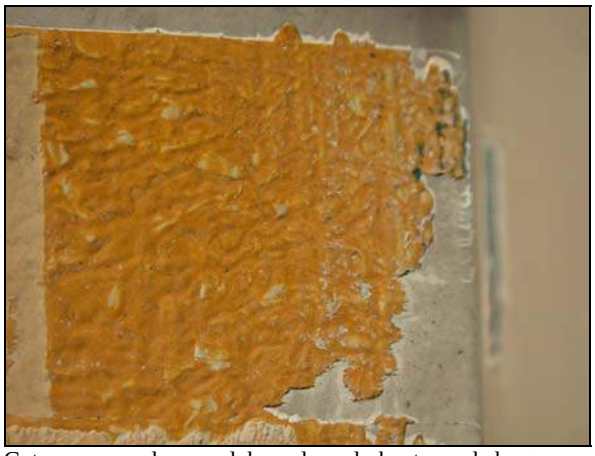
Getamponneerd oppervlak op de onderkant van de bogen.

Duidelijke borstelstrepen op de ribben.

5.3 Aanpassingen aan het interieur

Naast enkele veranderingen aan meubilair en glasramen bracht Goethals ook enkel wijzigingen aan de gordelbogen aan. Deze werden door houten plankjes en lijstjes onderverdeeld in cassettes en er werden enkele ornamenten in gips toegevoegd. Bij de triomfboog bleef het niet bij deze ingrepen alleen: de hele boog werd omkist met houten beplanking. De reden voor deze ingrepen is niet erg duidelijk; de stijl is helemaal niet van deze periode. Vermoedelijk deed Goethals dit om de gordelbogen van de viering een meer barok uitzicht te geven naar analogie met de scheibogen van de zijbeuken.

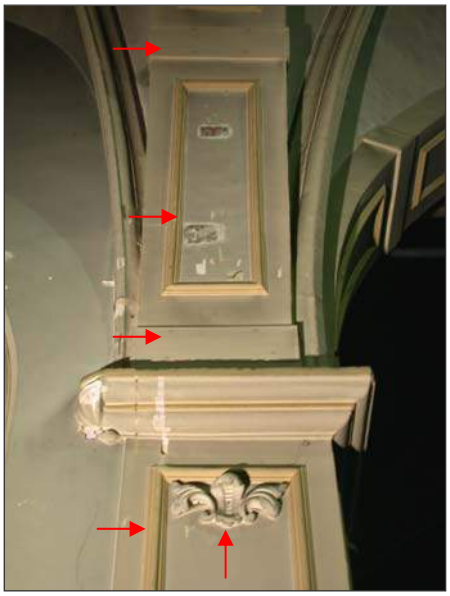
Rode pijltjes duiden de nieuwe onderdelen aan.

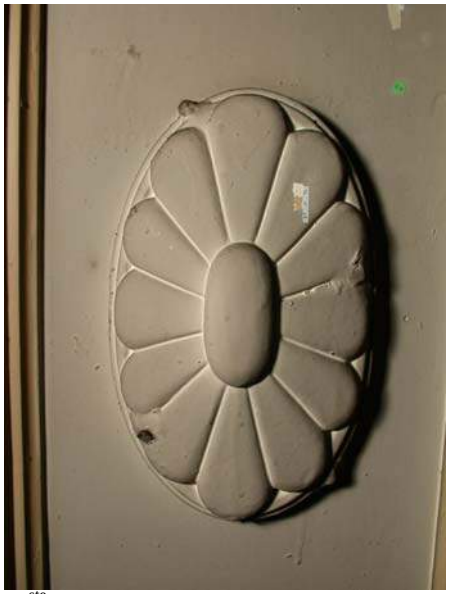
20ste eeuwse toevoeging in gips; de nagels voor de bevestiging zijn zichtbaar aan de zijkant.

Houten plankjes die de boog onderverdelen.

5.4 Afwerking op de verschillende bouwonderdelen en iconografie

De decoratie van de kerk is veel minder dan in de neogotiek versnipperd in verschillende patronen. Alle wanden en gewelven worden op dezelfde manier beschilderd, en er worden veel minder kleuren gebruikt.
Op de foto's uit het KIK is de schildering nog duidelijk te zien. Bij ons onderzoek hebben wij ons dan ook voornamelijk op de kleuren gericht, aangezien de decoraties op foto bewaard zijn.

5.4.1 Wanden

De wanden zijn effen beschilderd in een zachtgele kleur (NCS 1010 Y20/30R).
Op de foto van de middenbeuk zijn boven de bogen medaillons en tekstopschriften te zien. Goethals beschrijft ze zelf als '*vier medaillons met tafereelen betreffende de Verheerlijking van de Heilige Maagd'*.
Van de medaillons is nu enkel de afdruk van de marouflage nog zichtbaar op de wand. Ze bevonden zich op exact dezelfde plaats als de medaillons met engelen uit de neogotiek, maar overlappen die ruim. De cirkels hadden een doorsnee van ca 2 m. Nageltjes met stukjes doek die nog vastzitten in de muur getuigen ervan dat de verwijdering van de doeken niet heel zorgvuldig is gebeurd.

Ook in de transepten bevonden zich gemaroufleerde doeken over de neogotische medaillons.

Van het koor zijn geen oude foto's bewaard. Bij het onderzoek is gebleken dat ook daar gemaroufleerde doeken tegen de wanden waren aangebracht. Als we het tracé van de nageltjes en de afdruk van doek in olieplamuur volgens, blijkt het hier te gaan om engelen die zweven op wolkjes. De onderste wolkjes zijn rechtstreeks op de muur geschilderd en dus nog bewaard op de wand.

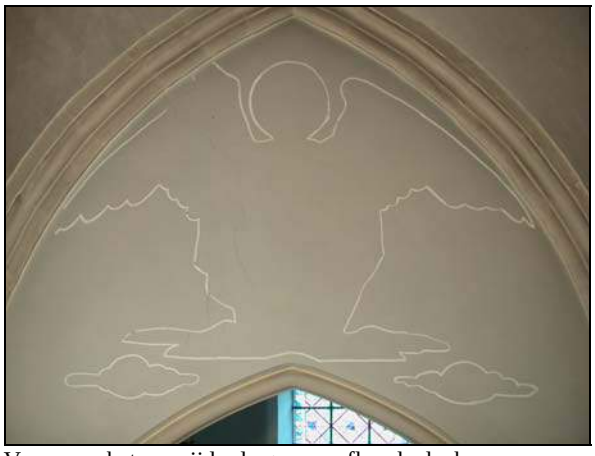

Vorm van het verwijderde gemaroufleerde doek.

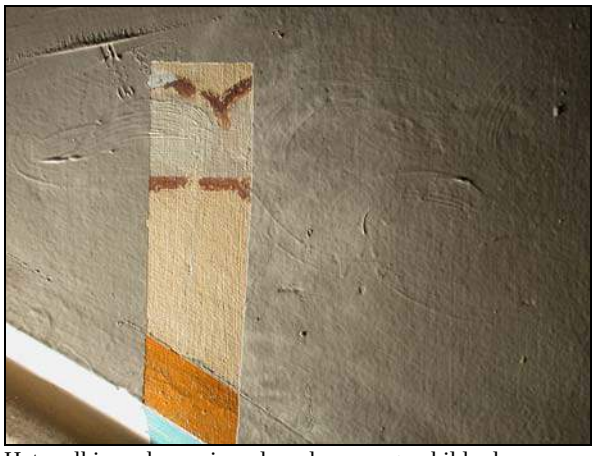

Het wolkje onderaan is wel op de muur geschilderd.

Achter de houten lambrisering van het koor zijn nog fragmenten bewaard van een schildering op doek. We zien hier bijna modernistische motieven in geel en ultramarijnblauw met enkele gouden toetsen. Ook rond de ramen zijn redelijk wat blauwe accenten aangebracht. Het koor trok wellicht de aandacht door het veelvuldige gebruik van blauw, dit in tegenstelling tot de rest van de kerk, waar de hoofdkleuren beige en groengrijs waren, met enkele blauwe en okergele accenten.

Resten van de Goethals-schildering achter de lambrisering in het koor

5.4.2 Gewelven

De beschildering van de gewelven is in te delen in 2 types, afhankelijk van de vorm van de gewelven zelf.

Kruisribgewelven

Enerzijds zijn er gewelven met kruisribben in koor, middenbeuk, viering, transept en zijkapellen. Al deze gewelfvlakken hebben een rankenschildering. De effen achtergrond van de vlakken is gebroken wit (NCS 1002 Y). De ranken zijn uitgevoerd in okergeel (NCS 3040 Y30R) met bruine omtreklijnen (NCS 7020 Y50R). Langs de randen van het gewelf, niet langs de kruisribben, loopt een oranjegele boord van ca 3,5 cm breed.
De ranken beslaan het centrale deel van de gewelfvlakken.

Gewelf van het zuidelijk transept met rankenschildering.

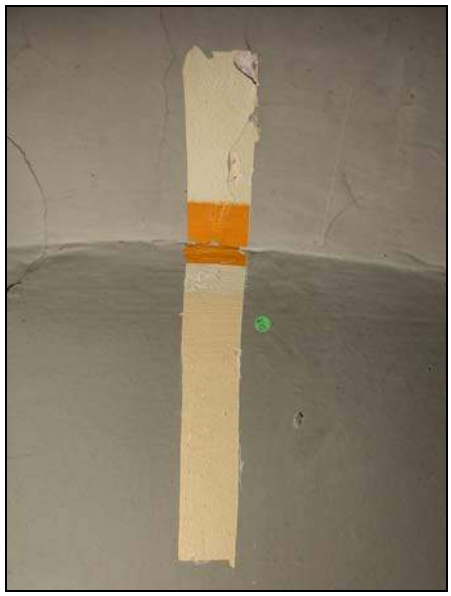

Overgang van gewelf naar wand.

De gewelfvlakken van de viering zijn veel groter dan de andere en dragen nog een extra versiering. Op elk vlak is een medaillon geschilderd. De symboliek van de medaillons is niet heel duidelijk, het lijkt niet om een vast programma te gaan zoals de tetramorf.
In het oostelijke vlak onderscheiden we een cirkel met een kruis en het Pax Christi-symbool. Op het zuidelijke vlak is de duif, symbool van de H. Geest afgebeeld. De andere vlakken zijn niet leesbaar.

Gewelf van de viering.

Bij ons onderzoek op het zuidelijke vlak konden we vaststellen dat de medaillons in de viering niet op doek werden geschilderd, maar rechtstreeks op het gewelf. Deze schilderingen zijn dus wel nog aanwezig.
De kleuren zijn dezelfde als bij de andere decoraties: veel okergeel, gebroken wit, bruine omtreklijnen en enkele toetsen rood.
De buitenste cirkel van de stralenkrans is 1,21 m in doorsnee, de binnenste cirkel is 84 cm.

Afbeelding van de H. Geest

Detail van de kop

Detail van staart en stralenkrans

De ribben van deze gewelven zijn ook alle op eenzelfde manier beschilderd.
De grondtoon is beige, het profiel wordt geaccentueerd door lijnen in kaki en ultramarijnblauw (NCS 3050 R80B). Op de onderkant wordt de vergulding van de neogotiek zichtbaar gelaten.

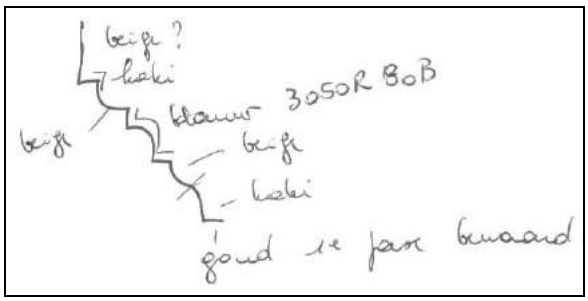

De manchetten van de ribben vertonen een apart geometrisch patroon in tinten van bruin, beige en oranjerood. De lengte van de manchetten komt overeen met de uiterste rand van de rankenversiering.

Manchet van de ribben in het koor. De lengte van de manchet is ca 1 m vanaf de sluitsteen.

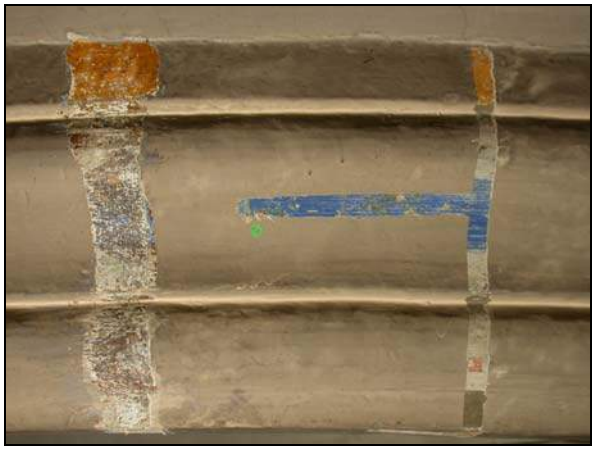
Transept: overgang tussen blauwe en kaki lijnen op de rib en diagonale banden met bruin en beige op de manchet.

Koepelgewelven

Dit type gewelven komt enkel voor in de zijbeuken. Ze hebben geen ribben.
De beschildering op deze gewelven bestaat uit een imitatie van barokke stucwerkversiering in een camaieu van bruine en beige tinten. Elke travee heeft een ander patroon.

Zudelijke zijbeuk, 3e travee.

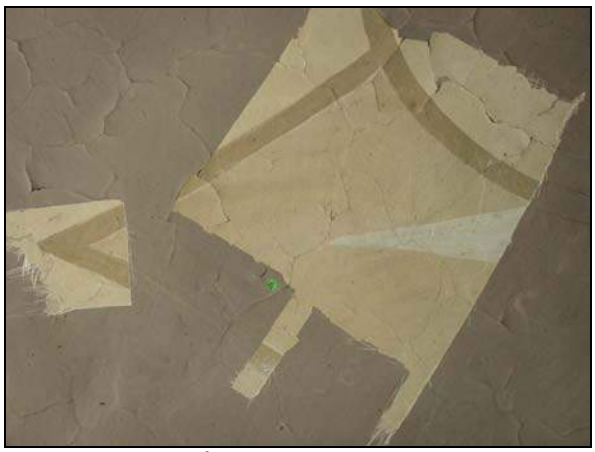
Zuidelijke zijbeuk, 2e travee.

De tinten zijn:
- kleur achtergrond: gebroken wit
- witte accenten
- invulling van de vlakken: warm grijs NCS 2005 Y10R
- lijnen: warm bruin NCS 4010 Y10R

De sluitsteen in het gewelf is een toevoegsel in hout en bevat enkel een okergele effen kleur en de huidige verflaag.

5.4.3 Bogen

Scheibogen

De scheibogen tussen de verschillende traveeën van de zijbeuken hebben een complex profiel en een indeling in cassettes. Daarop zien we een afwisseling van een warmgrijze achtergrondkleur met zwarte en grijsgroene accenten.

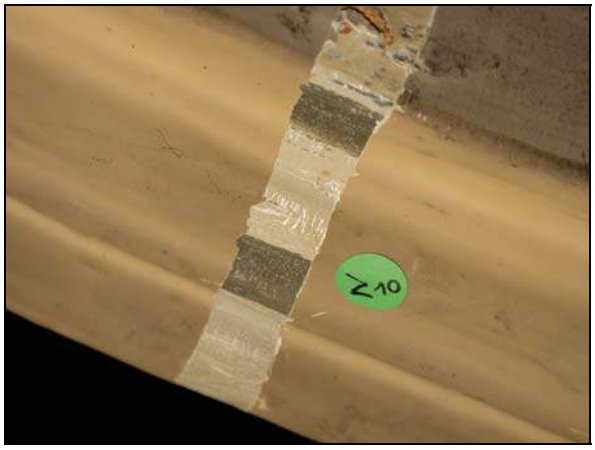

Scheiboog zijbeuk: afwisseling tussen beige en zwart op profiel en onderkant.

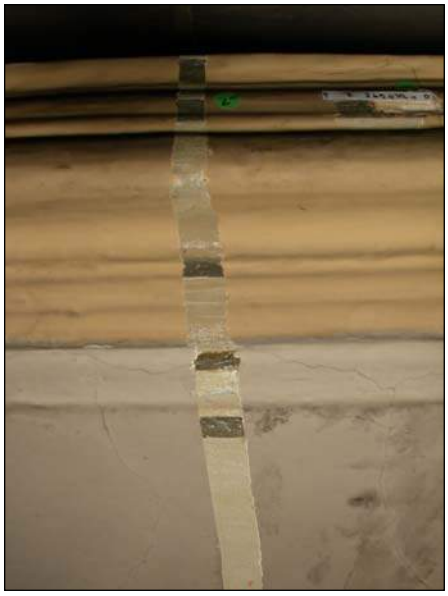

De scheibogen tussen zijbeuken en het middengedeelte van de kerk worden okergeel geschilderd met een witte boord en een wit arabeskenmotief.
NCS geel: 3040 Y20/30R ; wit: 1010 Y40R

Arabeskmotief op scheiboog tussen zijbeuk en middenbeuk.

Kleuren op de scheibogen: oker en wit, blauw op de overgang naar de schalken.

Gordelbogen

De gordelbogen van de viering zijn in deze periode aangepast, wellicht om beter aan te sluiten bij de stijl van de scheibogen uit de zijbeuk.
Er werden lijstjes in hout en ornamentjes in gips toegevoegd, plankjes zorgden voor een onderverdeling van de bogen. Op de effen vlakken binnen de houten profiellijstjes worden de 'spiegels' benadrukt door een donker lijntje.
De triomfboog tussen viering en koor is zelfs helemaal omkist met een houten beplanking.
Ook hier weer qua kleur geen frivoliteiten: effen beige achtergrond met kleuraccenten in groengrijs en bruingrijs.

De hele verdeling van de gordelbogen is nep.

Houten plankjes met duidelijk zichtbare nagels.

Op de zijkanten worden de spreuken uit de neogotiek niet hernomen; de zijkanten worden effen met een gele boord op de overgang naar het gewelf.

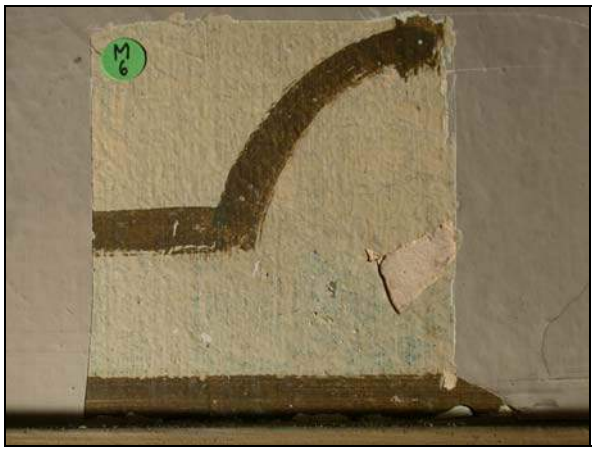

Weergave van de spiegel binnen de lijstjes d.m.v. een geschilderd lijntje.

Zijkant gordelboog: effen kleur.

5.4.4 Kraagstenen

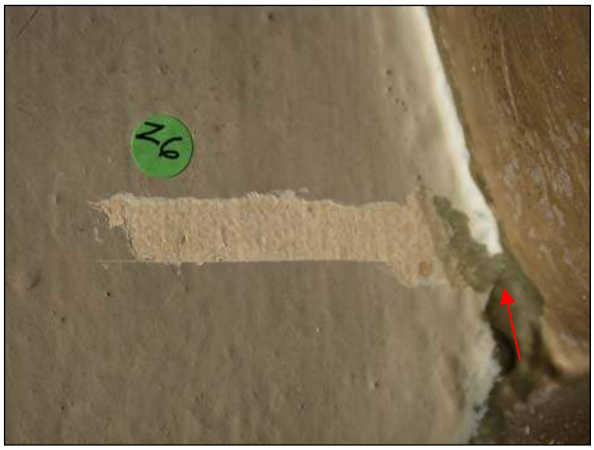

Kaki lijn op overgang tussen wand en kraagsteen. De over-schildering van 1980 is niet aangebracht op de kraagsteen.

De schildering die nu nog zichtbaar is op de figuratieve kraagstenen in de zijbeuken, is de schildering van 1934. De verf is nu sterk vervuild. De kraagstenen zijn effen beige, de contouren van medaillon, figuur en kraagsteen zelf worden benadrukt door een kaki lijn.

De andere kraagstenen en de dekplaten van de vieringpijlers hebben een sobere beschildering in effen beige, met een spaarzame benadrukking van het profiel door het aanbrengen van kaki en blauwe accenten.

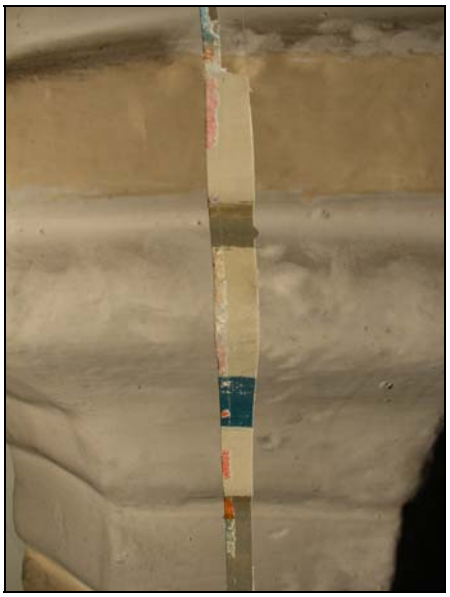
Bovenste gedeelte van de kraagsteen in het koor.

Dekplaat van de vieringpijler.

5.4.5 Schalken

Geometrisch patroon op de schalken.

Grijsgroen sjabloonmotiefje met verguldsel op de schalk.

Op de schalken loopt een geometrisch patroon in beige en groengrijze tinten. Het goud uit de vorige periode wordt hierbij niet bewaard. Er werden wel kleine nieuwe motiefjes met verguldsel aangebracht.
Het holle profiel naast de schalken is effen blauw.

Kleuren op de schalken: beige en kaki.
Het holle profiel is blauw (links op foto).

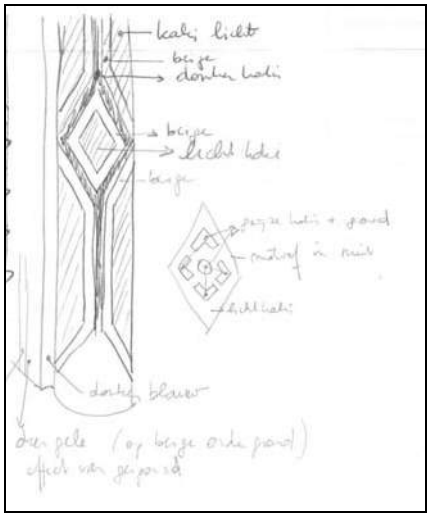

6. LAATSTE SCHILDERCAMPAGNE

In de jaren 70 werden plannen opgezet om de kerk een opknapbeurt te geven en het interieur opnieuw te schilderen. Het was de laatste keer dat dit gebeurde tot nu toe.
De gewelven werden hierbij in een gebroken wit geschilderd, de wanden en andere onderdelen in een iets donkerder tint. De aflijning van profielen diende volgens de aanwijzingen van de Rijksdienst voor Monumenten en Landschapen in een nog iets donkerder tint te gebeuren.
Deze kleuren zijn momenteel door de sterke vervuiling niet meer van elkaar te onderscheiden. Door de roetafzetting van de vele kaarsen hebben wanden en gewelven een egaal lichtgrijze tint gekregen.

De Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen gaf bij deze restauratiefase de aanbeveling de ‘niet originele ‘ en ‘onesthetisch’ bevonden schilderingen op doek van Goethals te overschilderen en te verwijderen. De verwijderde doeken dienden echter bewaard te worden in het Museum voor Folklore en Geschiedenis van Zottegem.

Andere aanwijzingen werden gelukkig niet opgevolgd. Zo werd voorgesteld de ribben en sluitstenen te ontpleisteren, indien deze van natuursteen waren. Deze ontpleistering is echter niet doorgegaan, misschien door de vondst van de neogotische schilderingen?
Ook de neogotische heiligenbeelden en hun sokkels zouden als zeer storend ervaren worden na voltooiing van de binnenschildering en dienden dus verwijderd te worden. Ook dit is nooit uitgevoerd.

RESTAURATIEOPTIES

Enkele overwegingen…

1. OUDSTE AFWERKINGSLAGEN

Het kleurpalet van de 18de eeuwse afwerkingslagen, is gekend. Het gaat om typerende kleuren uit deze periode: een lichtgrijs dat neigt naar paars tot een redelijk intense paarse kleur. Deze kleuren stroken echter niet meer met de hedendaagse esthetiek. Bovendien moet men hierbij bedenken dat deze kleuren dan wel historisch kunnen kloppen met het kerkgebouw zelf, maar niet met de rest van het interieur. De aankleding is grotendeels neogotisch; meubilair, beelden, kruisweg, glasramen… Een barok kleurpalet bij een neogotische aankleding valt niet te verkiezen.

2. NEOGOTISCHE AFWERKING

De neogotische afwerking van 1878 is de mooiste die zich tussen het lagenpakket bevindt. Ze is nog in heel goede staat. De enige probleemzones zijn deze die zichtbaar zijn: vochtinsijpeling, zoutuitbloeiingen en afschilfering. Op de gezonde zones is de schildering nog goed bewaard.
Testen bij het onderzoek hebben uitgewezen dat een vrijlegging complex maar mogelijk is.
Toch ook hier enkele bedenkingen:
- Het gaat om een totaalconcept waarbij de hele kerk beschilderd was. Indien men de hele neogotiek zou willen terugbrengen, zou dit dus een vrijlegging over het volledige oppervlak van het interieur betekenen. Gedeeltelijke reconstructie is hierbij wel een mogelijke optie voor de effen gewelfvlakken en de muren met voegschildering.
- Een gedeeltelijke vrijlegging van enkel de ‘interessantste’ schilderingen zoals de cartouches met engelen en tetramorf is een andere optie maar geeft een heel vertekend beeld van wat de neogotische fase eigenlijk geweest is. Op die manier gaat men prentjes plakken op een overigens steriel oppervlak. Enkel de kwaliteit van de schilderingen kan een dergelijke aanpak rechtvaardigen.
- Hoewel een vrijlegging mogelijk is en zelfs redelijk snel gaat, is zij niet zonder gevaren. De vrijlegging kan enkel gebeuren op chemische wijze, en het juiste moment voor het afkrabben van de verweekte bovenlagen is van cruciaal belang. Gebeurt het wegkrabben te vroeg of te laat, dan is schade onvermijdelijk. In elk geval dient men, zelfs bij een goede vrijlegging, rekening te houden met een zeker percentage aan beschadiging die men toebrengt aan een tot nu toe perfect bewaarde schildering.

In geval van niet-vrijlegging van de neogotische schildering moeten alle grote vensters van deze schildering vóór de aanvang van de schilderwerken afgedekt en beschermd worden.
Dit kan het beste gebeuren door een licht vernis op het oppervlak aan te brengen, en vervolgens het geheel na droging te bedekken met enkele laagjes Japans papier. Deze beschermlaag moet aangebracht worden door een restaurateur!

3. SCHILDERING THEO GOETHALS

Deze schildering valt heel gemakkelijk chemisch vrij te leggen. Op veel plaatsen is een mechanische vrijlegging (droog afsteken met een scalpel) zelfs een sneller alternatief. Enkel de donkerbruine omtreklijnen van de ranken en andere motieven zijn gevoelig. Deze schildering is o.i. echter van mindere esthetische waarde dan de neogotische beschildering. Bovendien is al een groot deel van het decor verdwenen door het verwijderen van de gemaroufleerde doeken na 1980.

4. METHODE EN RAMING VOOR DE VRIJLEGGING VAN DE EERSTE NEOGOTIEK

Alle vrijleggingen van de polychrome fasen werden uitgevoerd op chemische basis, d.w.z. met een decapant. Tests hebben aangewezen dat de meest geschikte decapant hiervoor het type 'Asur' uit het gamma van Scheidl is. Dit is een gamma met traagwerkende en selectieve decapants, die slechts op een bepaald type verf gaan werken, waardoor verven met andere bindmiddelen er vrij gaaf vanonder kunnen komen.
Toch is ook hierbij gebleken dat deze vrijleggingsmethode niet zonder gevaar is. Het afschrapen van de bovenliggende verflagen moet op het juiste moment gebeuren, en net deze afbakening van de tijd is technisch moeilijk realiseerbaar.

De beste methode bleek deze te zijn, waarbij de decapant 's avonds op het hele lagenpakket werd aangebracht, en 's morgens kon verwijderd worden tot op de eerste neogotische afwerking. Het probleem hierbij is dat men 's avonds wel een groot vlak kan insmeren, maar het wegschrapen gaan uiteraard veel trager. Eens de aangebrachte decapant gedroogd is, is 'het juiste moment' voorbij en gaat de vrijlegging veel moeizamer en veroorzaakt ze ook meer schade.

Na een nacht is de bovenste laag volledig verweekt en valt in vellen af de schildering van 1934, die vervolgens kan weggeschraapt worden met een scalpel.

Een andere werkwijze bestond uit het laag voor laag verwijderen van de overschilderingen: eerst de recente lagen tot op de fase van 1934 (chemisch of mechanisch), en vervolgens de fase van 1934 tot op de neogotiek. Deze methode werkt veel sneller, maar is moeilijker controleerbaar aangezien beide polychrome fases uit verf op oliebasis bestaan. Doorheen de dunne laag van 1934 raakt ook de neogotische fase snel verweekt, met veel schade tot gevolg.

Samenvattend kunnen we zeggen dat een vrijlegging van de neogotiek in het beste geval een zeer bevredigend resultaat geeft, maar de methode is moeilijk te beheersen zodat er in het algemeen toch vrij veel schade aangebracht wordt, waardoor een vrijlegging ethisch eigenlijk niet te verantwoorden is.

Voorbeeld van een geslaagde vrijlegging: het verfoppervlak is bijna ongeschonden.

Voorbeeld van een slecht getimede vrijlegging: de zwarte onderliggende laag is al te veel verweekt en kan niet meer vrijgelegd worden.

Ter informatie geven we een raming om een idee te krijgen wat de kostprijs zou zijn voor de vrijlegging van de neogotische medaillons. Het gaat dan om vier motieven met engelen in het koor, vier vierlobben met engelen in de middenbeuk, de tetramorf op de viering en vier cartouches in het transept. Het geschatte oppervlak van de vrij te leggen zones bedraagt ca 33m². Dit is een berekening van cirkelvormige oppervlakken, dus inclusief de zones tussen de ranken die in effen achtergrondkleur of met voegschildering beschilderd zijn.
Na de vrijlegging zal nog een lichte reiniging van het oppervlak noodzakelijk zijn, om verfresten en oppervlakkig vuil te verwijderen.
De retouches zouden kunnen uitgevoerd worden met aquarel in de acqua sporca-techniek, waarbij de lacunes in een neutrale tint worden ingekleurd.
In de prijs zijn geen onkosten voor stelling inbegrepen. Ook fixatie van pleister en verflaag is niet inbegrepen, aangezien zich op dit gebied geen problemen lijken voor te doen.

Vrijlegging	1000 € /m²	33.000 €
Reiniging	300 € /m²	9.900 €
Retouche met acqua sporca (aquarel)	600 € /m²	19.800 €
Totaal		**62.700 €**

ZOTTEGEM
O.L.VROUW HEMELVAARTKERK

Materiaaltechnisch onderzoek:

<u>Onderzoek van de houten beelden</u>
deel 1

Opdrachtgevend bestuur
Kerkfabriek O.L.V. Hemelvaart
Meerlaan 21
9620 Zottegem

Architecten
Ivan Michiels, penhouder
Trapstraat 2, 9620 Zottegem

Luc De Backer & Veerle Nys
Bodegemstraat 21
1740 Ternat

Uitvoering onderzoek en rapport

Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur

Goedele Reyniers	en	Sarah De Smedt
Ruststraat 19		Westerstraat 30 bus 6
9000 Gent		9100 Sint-Niklaas
goedelereyniers@versateladsl.be		sarah-desmedt@hotmail.com

Onderzoek van het houten kerkmeubilair
Brian Richardson
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
brian@conservatie-restauratie.be

Onderzoek van de schilderijen en beelden
Hilde Weissenborn
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
hilde@conservatie-restauratie.be

In samenwerking met
Marieke Jaenen (historische studie)
Paul Deschanellaan 92 a
1030 Brussel
mariekejaenen@hotmail.com

Juni –november 2008

HOUTEN BEELDEN – INHOUDSOPGAVE (deel 1)

Inhoudsopgave p.1

Houten beelden

Maria met Kind p. 2-13
O.L.V. van Deinsbeke p. 14-19
St. Eligius p. 20-26
H. Hart Maria p. 27-37
H. Hart Jezus p. 38-48
St. Barbara p. 49-58
St. Antonius p.59-67
St. Franciscus p. 68-76
St. Jozef met Kind p. 77-85
O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis p. 86-94
St. Anna en Maria p. 95-103
St. Aloysius van Gonzaga p. 104-112

Bijlagen

Houten beelden - werkwijze en materialen p. 113-117
Houten beelden - raming p. 118

MARIA MET KIND (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van Maria met Kind (+ sokkel)

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
Beeld: 15de eeuw (datering fototheek KIK, gestaafd door materiaaltechnische gegevens)
Sokkel (schrijn): neogotische stijl, mogelijk afkomstig uit het eerste noordelijke zijaltaar (1821) en later in het nieuwe noordelijke zijaltaar verwerkt (1859).

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk

Afmetingen
Beeld: hoogte: 100,5 cm x breedte: 29,5 cm x diepte: 25 cm.
Sokkel (octogonaal): hoogte: 31,3 cm x breedte: 37,3 cm x diepte: 31,3 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat los op een sokkel in een nis van het noordelijke zijaltaar. De sokkel (schrijn) past perfect in een speciaal hiervoor gemaakte opening in het altaar.

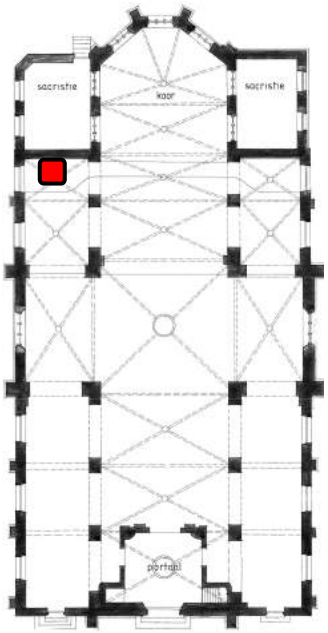

MARIA MET KIND (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

Maria met Kind

(de Maagd, 'Madonna', Moeder Gods)
De moeder van Jezus Christus.
Haar uitzonderlijk rijke iconografie is slechts voor een klein deel gebaseerd op de evangeliën, en lijkt in de loop der eeuwen gegroeid te zijn uit de behoefte van de christelijke kerk aan een moederfiguur, het object van verering dat in vele godsdiensten uit de Oudheid centraal stond.

De beeltenis van Maria met het Kind bereikte het Westen via de Byzantijnse kunst. Het plechtige oosterse type met een *en face* afgebeelde moeder die een kaarsrechtstaand, geheel gekleed Kind vasthoudt, verloor al in de beeldhouwkunst van de gotische kathedralen terrein aan een inniger variant, waarin het Kind zich niet tot de toeschouwer wendt maar tot zijn moeder, zoals hier voorgesteld.[1]

De sokkel/ het schrijn

De sokkel zit momenteel gedraaid in het altaar, waardoor de toeschouwer slechts de rug van het stuk ziet. De reden hiervoor is wellicht het feit dat de sokkel zijn oorspronkelijke functie verloren heeft; namelijk het herbergen van het kleine beeldje van de O.L.V. Van Deynsbeke dat nu in een afzonderlijk schrijn in de kerk staat opgesteld.
In de sokkel is een 'kamertje' voorzien voor de O.L.Vrouw, en aan de voorzijde zijn venstertjes waardoor men het beeldje kon aanschouwen.
Onder de nis op het altaar staat geschilderd: "O.L.V. VAN DEYNSBEKE. B.V.O."

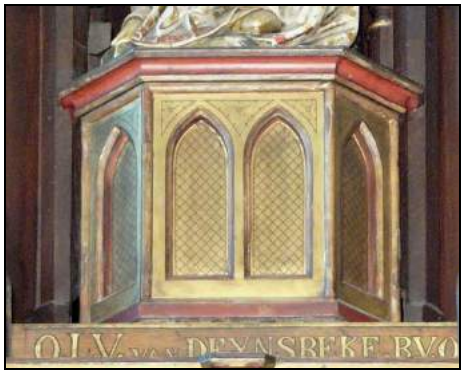

[1] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, uitg. Primavera pers, Leiden, 2003, p. 214-221.

MARIA MET KIND (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 100,5 cm x breedte: 29,5 cm x diepte: 25 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is van een fruithoutsoort gemaakt (kersen/ noten).
Het beeld is uit één massief stuk hout gesneden met verticale nerfrichting. Het beeld werd niet uitgehold; dit is duidelijk te zien aan de onderzijde van het beeld waar de kern van het houtblok nog te zien is. Het beeld werd rondom gesneden (ook op de rugzijde werd vorm gegeven) en vormt samen met het voetstuk één geheel.

Voor de meer uitspringende delen van het snijwerk werden er stukken op het massieve blok gelijmd met dierlijke lijm, zoals o.a. voor: de rechter elleboog, de linkerhand en rechter elleboog van Maria, en de linkerhand van Christus.

Datering aan de hand van de drager
De gebruikte houtsoort, alsook de wijze van verwerken, zijn gunstig voor een vroege datering van het beeld.

Een neogotische polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd. De polychromie die nu zichtbaar is, is neogotisch van stijl en dateert hierdoor waarschijnlijk uit de 19de eeuw, begin 20ste eeuw. Uitzondering hierop vormt de binnenkant van Maria's mantel die nog later overschilderd werd, en die in de neogotische fase bordeauxkleurig was, zoals nog te zien aan de randen die niet overschilderd werden.

Bij het beperkte stratigrafisch onderzoek dat bij het vooronderzoek werd uitgevoerd, werden er van de oudere lagen geen sporen teruggevonden; het beeld werd vermoedelijk ooit volledig afgeloogd waardoor ook de oorspronkelijke polychromie verloren is gegaan.

Na het aflogen werd het beeld opnieuw voorzien van een preparatielaag en werden alle barsten in het hout opgevuld met een vulmiddel op basis van krijt en lijm.[2] Daarna werd het beeld opnieuw gepolychromeerd met olieverf en bladgoud.

Datering aan de hand van de polychromie
Het feit dat, vóórdat de huidige polychromie werd aangebracht, alle barsten in het hout werden opgevuld, duidt er op dat het beeld zeker ouder is dan de huidig zichtbare polychromie.

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 31,3 cm x breedte: 37,3 cm x diepte: 31,3 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel/ het schrijn is van eikenhout vervaardigd en heeft een octogonaal grondplan.
Binnenin is een ruimte voorzien waarin het beeldje van O.L.V. Van Deynsbeke kon worden opgesteld. De ruimte is afgewerkt als een kamertje waarin ramen met spitsbogen worden gesuggereerd, en waarin een achteruitspringende nis is voorzien met een sokkel voor het O.L.V.-beeldje
Aan de voorzijde van het schrijn is een deurtje met vensterglas (dat op slot zit), met links en rechts nog twee spitsboogvormige ramen waardoor men het beeld kon aanschouwen. Aan de rugzijde is het schrijn afgewerkt met vier blinde nissen.

De voorzijde van het schrijn met het deurtje en de ramen.

De rugzijde van het schrijn met de blinde nissen.

Het beeldje van O.L.V. Van Deynsbeke werd vastgezet met een grote schroef (die uit de sokkel steekt).

[2] Er werden spottest gedaan op het vulmiddel in de barsten, waaruit bleek dat er calciumcarbonaat aanwezig was, evenals proteïnen.

De sokkel voor het beeldje, met een schroef voor de bevestiging.

De polychromie
De sokkel werd rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele neogotische polychromie is nog zichtbaar.

Bevestiging in het altaar
In de nis in het altaar is speciaal een opening voorzien waar de sokkel/ het schrijn in past. Het stuk staat los in deze opening en kan er gemakkelijk uitgenomen worden.

De speciaal voorziene opening in de nis van het altaar.

MARIA MET KIND (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD - DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Op het beeld zijn er hier en daar uitvliegopeningen te zien van houtborende insecten. De aantasting is vooral geconcentreerd op de borst en de rechterarm van Maria. Het is niet duidelijk of deze aantasting al dan niet actief is.

Uitvliegopeningen.

Barsten

Omdat het beeld uit één massief stuk hout is gesneden zijn er wellicht al snel barsten ontstaan langs de stralen in het hout (vanuit de kern in het midden van het blok naar buiten toe).

Deze barsten werden opgevuld toen het beeld van een neogotische stoffering werd voorzien, maar de spanningen in het hout bleven bestaan en de barsten kwamen weer openstaan, soms een klein beetje, soms tot een halve centimeter.
Dergelijke barsten zijn te zien in het gezicht van Maria, in haar rechterschouder en -arm en –elleboog en er zijn verschillende barsten in het voetstuk.

Een lange barst aan de rechter kant.

Vulmiddel in de barst.

Het splijten van het hout volgens de richting van de stralen.

(Openstaande) lijmnaden

Verschillende lijmnaden van de toegevoegde blokken hout zijn weer zichtbaar geworden en enkele staan gedeeltelijk open.

De rugzijde van het beeld waar oude lijmnaden zichtbaar zijn.

Openstaande lijmnaden en lacunes in de polychromie.

Afgebroken/losgeraakte delen

Vooraan rechts in het voetstuk is een klein stukje hout afgebroken. Onderaan in het kleed van Maria (ter hoogte van haar voeten) is er eveneens een lacune in het hout.

Lacune in het hout.

Oude interventie voor de bevestiging
Aan de onderzijde van het beeld werd op een bepaald moment een rechthoekig vlak hout weggekapt. De beitelsporen zijn goed te zien. Deze interventie diende mogelijk voor de bevestiging van het beeld. In het rechthoekige vlak zitten verschillende gaten, alsook twee ijzeren platen die met schroeven zijn bevestigd. In de platen zijn eveneens gaten voorzien om het beeld vast te zetten. Deze bevestiging wordt niet meer gebruikt; het beeld staat los op de sokkel. De twee gaten in het bovenvlak van de sokkel komen niet volledig overeen met de gaten in de ijzers.

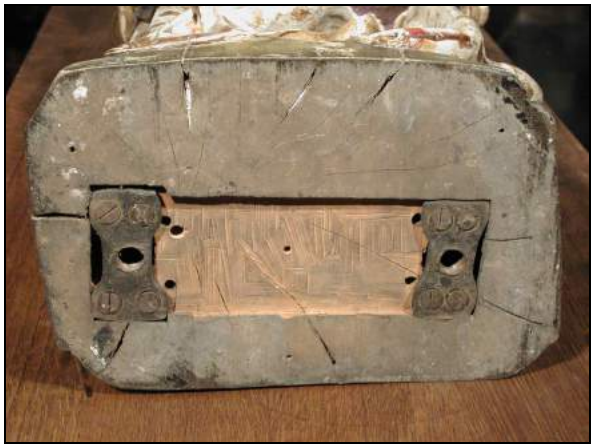
Onderzijde van het beeld.

HET BEELD - DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes en slijtage
Over het algemeen is de hechting van de verf nog goed. De polychromie is vooral beschadigd daar waar het hout is beschadigd (barsten, openstaande lijmnaden...). Plaatselijk zijn er lacunes tot op de preparatie en tot op het hout.

Lacunes aan de openstaande lijmnaden op de rechterarm.

Lacune op het voorhoofd die tot op het hout gaat.

Op verschillende plaatsen is de verf ook afgesleten; o.a. rondom het voetstuk, aan de toppen van de schoenen, de gouden bloemen op het witte kleed van Maria, de rode klavers op het gouden kleed van het Kind...

Slijtage en lacunes tot op de witte grondlaag.

Slijtage van een gouden bloem op het witte kleed van Maria.

Afschilfering van de rode klavers op het kleed van het Kind.

Overschildering

De neogotische polychromie werd plaatselijk overschilderd, namelijk aan de binnenkant van Maria's mantel. Het oorspronkelijke bordeaux werd bedekt met een ruw gestructureerde roze verf – de gouden randen (met een streep bordeaux tussen) werden niet overschilderd.

Overschildering van de binnenkant van de mantel van Maria.

Het verschil in structuur van de verf is hier duidelijk te zien.

Boenwaslaag

Samen met het altaar werd op het beeld een donkerbruine boenwaslaag aangebracht. Dit gebeurde met een brede borstel en op een heel onzorgvuldige manier waardoor op verschillende plaatsen dikke vegen en klodders van de bruine was zitten.

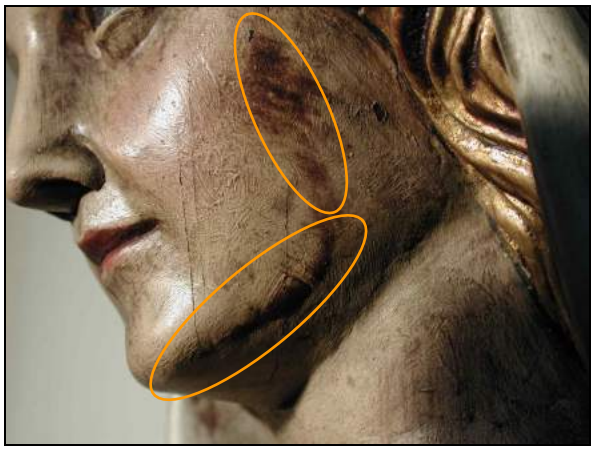
Dikke vegen bruine boenwas op de linkerwang en kin.

Een dikke klodder donkerbruine boenwas op de kroon.

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; naast de boenwas, bedekt ook een grijze stoflaag het oppervlak.

Stof en vuil bedekken het verfoppervlak.

DE SOKKEL/SCHRIJN

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er werd geen biologische aantasting vastgesteld.

Afschilferende verf, lacunes
De polychromie op de sokkel is dringend aan fixatie toe; zowel in de vergulding als in de verf zijn er heel veel opstuwingen. De verf is reeds op verschillende plaatsen afgeschilferd met talrijke grote lacunes tot gevolg (meestal tot op het eikenhout). Deze vorm van schade komt vooral voor op de voorzijde (de kant met de ruitjes) van de sokkel – de polychromie op de rugzijde is veel beter bewaard.

Grote lacune op het ronde lijstje naast de deur.

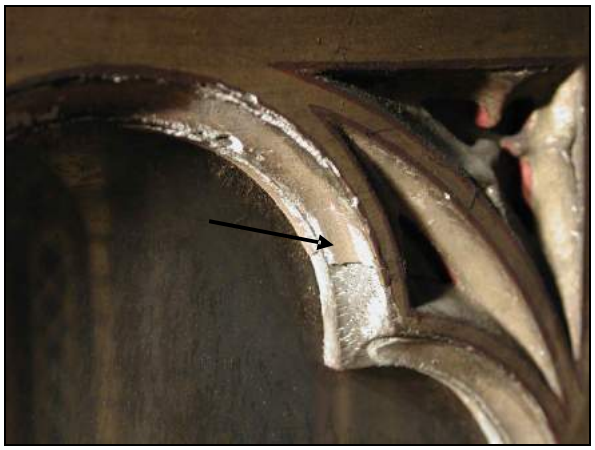
Loshangende schilfer vergulding met daaronder een lacune.

Stof en vuil

De sokkel is behoorlijk vuil, een dikke laag stof bedekt het object.

Een dikke laag stof bedekt het object.

MARIA MET KIND (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld en de sokkel uit het altaar halen / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Barsten, openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de waslaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel/schrijn (hout)
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf/vergulding
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de waslaag
Retoucheren van de witte preparatie aan de randen van de lacunes (de lacunes worden niet opgevuld, enkel minder opvallend gemaakt) en van de slijtage in de polychromie
Aanbrengen van een beschermlaag

Optie plaatselijke vrijlegging
De roze overschildering van de binnenzijde van de mantel
Retouche van de vrijgelegde zone

O.L.V. VAN DEINSBEKE (+ SCHRIJN) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van O.L.V. van Deinsbeke met schrijn

Kunstenaar
Beeldje: niet gekend
Schrijn: gemaakt in Gent door L. Geeraert (gesigneerd en gedateerd)
Kandelaararmen: niet gekend

Uitvoeringsdatum
Beeldje: 19de eeuw (?) (zeker niet vroeg 17de eeuw)
Schrijn: 1911
Kandelaararmen: begin 20ste eeuw

Techniek
Beeldje: gepolychromeerd gips (geen houten beeldje)
Schrijn: metaal
Kandelaararmen: metaal

Afmetingen
Beeld: hoogte: 18 cm (19,5 cm met kroontje) x breedte: 5,5 cm x diepte: 3,7 cm.
Schrijn: hoogte: 118 cm x breedte: 68,5 cm x diepte: 44,5 cm.
Twee kandelaararmen: hoogte: 28 cm x breedte: 48 cm x dikte: 2 cm.

Plaats in de kerk
Het beeldje staat in een metalen schrijn opgesteld. Het schrijn staat op een sokkel die tegen een zuil in de noordelijke zijbeuk staat. Links en rechts van het schrijn hangen twee kandelaararmen (waarin lampen branden), vóór het schrijn worden kaarsen gebrand.

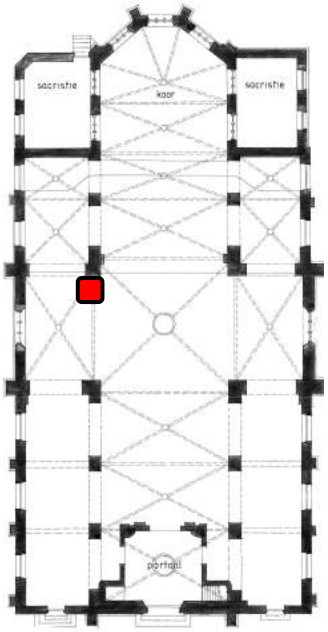

O.L.V. VAN DEINSBEKE (+ SCHRIJN) - GESCHIEDENIS

O.L.V. van Deinsbeke – geschiedenis

Volgens een toeristische brochure van de kerk[1]:

"O.L.V. van Deinsbeke. Kopie van het beeld uit de Benedictijnenabdij van Affligem. Dat beeld werd in de 16de eeuw vernield en toen de monniken omstreeks 1603 naar hun abdij terugkeerden besloot men uit de brokstukken van het oude beeld een kleiner beeld te maken. Uit de resterende stukken maakte men nog enkele beeldjes die aan verschillende parochies geschonken werden.

Door toedoen van Adrianus Stevens (geboren te Zottegem 1624), monnik te Affligem, kwam één van deze beeldjes naar Zottegem. Begin achttiende eeuw hing het beeldje tegen een boom aan de Deinsbeek. In 1717 werd daar een eerste kapel gebouwd. De kapel werd verkocht en afgebroken tijdens de Franse Revolutie en het beeldje werd overgebracht naar de parochiekerk. In 1929 werd een nieuwe kapel opgericht. Deze kapel werd in 1994 gerestaureerd."

Waar is het originele beeldje?

Volgens bovenstaande tekst zou het beeldje dus dateren uit de vroeg 17de eeuw (omstreeks 1603) en zou het van hout gemaakt zijn. Het beeldje dat nu in het schijn staat opgesteld is echter een kopie (een afgietsel). Waar het originele beeldje is, en wanneer deze kopie werd gemaakt, lijkt niemand te weten.[2]

Betekenis van het beeldje voor de kerk

Eveneens uit de toeristische brochure van de kerk: "In 1742 werd Zottegem getroffen door een besmettelijke ziekte (dysenterie?) en het gebed tot Onze Lieve Vrouw bracht redding. Sedertdien is de devotie tot het beeldje in een stroomversnelling gekomen, met o.m. speciale vieringen onder het octaaf van O.L.Vrouw Geboorte en de jaarlijkse processie vanuit de parochiekerk naar de kapel aan de Deinsbeek. De jaarlijkse gebedswake aan de kapel (september) herinnert ons daar nog aan."

19de eeuwse opstelling van het beeldje

Uit de historische studie van Marieke Jaenen weten we dat het beeldje, voordat het in het metalen schrijn werd geplaatst, ooit was opgesteld in het eerst neogotische noordelijke zijaltaar voor Onze-Lieve-Vrouw (1821). Bij de bouw van het tweede neogotische noordelijke zijaltaar (1859) verhuisde het beeldje mee. In dit altaar stond het beeldje lange tijd in de sokkel/ het schrijn van het (grotere) O.L.V.-beeld opgesteld. In de 20ste eeuw verhuisde het beeldje opnieuw naar een speciaal ervoor gemaakt metalen schrijn.

---

[1] Luc Verstricht, e.a., *O.L.Vrouw Hemelvaartkerk Zottegem*, brochure gerealiseerd door de parochieploeg van de dekenale kerk in samenwerking met de toeristische dienst van Zottegem, 2001.

[2] Uit een gesprek met de heer Luc Verstricht op 13-11-2008, bleek dat zowel hij als de deken, dachten dat dit het originele beeldje was. Bovendien kwamen we te weten dat de deken een 10-tal jaar geleden, van dit beeldje, een honderdtal afgietsels heeft laten maken om te verkopen aan de parochianen. De afgietsels zouden van dit beeldje te onderscheiden zijn door de vorm en materie van de kroontjes en door het feit dat er geen gaatje onderaan de sokkel is voorzien.

Het noordelijke zijaltaar uit 1859 met de sokkel/ het schrijn en het (grotere) beeld van O.L.V. met Kind.

De sokkel/ schrijn waar het O.L.V. van Deinsbeke beeldje vóór 1911 stond opgesteld.

Huidige opstelling in het metalen schrijn

De huidige opstelling van het beeldje in het metalen schrijn tegen de zuil in de noordelijke zijbeuk, dateert ten vroegste van 1911 – datum van vervaardiging van het schrijn zelf.
'L. Geeraert. fecit Gandae. 1911'

Huidige opstelling van het (afgegoten) beeldje in de kerk.

O.L.V. VAN DEINSBEKE (+ SCHRIJN) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELDJE

Afmetingen
Hoogte: 18 cm (19,5 cm met kroontje) x breedte: 5,5 cm x diepte: 3,7 cm.

De opbouw
Het beeldje is een afgegoten exemplaar (het is niet van hout gemaakt). Onderaan zit een gaatje om het op een sokkel te kunnen bevestigen en het zo rond te dragen.

Polychromie
Het beeldje is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar. De polychromie werd heel snel onzorgvuldig aangebracht. Bovendien werden de gietnaden (aan de zijkanten) niet weggeschuurd alvorens het beeldje te beschilderen; eveneens een teken dat het vervaardigen heel snel gebeurde.

De onderzijde van het beeldje.

De gietnaad

Kroontjes
Maria draagt een verzilverd kroontje dat met een klein schroefje op het hoofd is bevestigd. Het kroontje van het Kind is van messing gemaakt en schuift los over een pinnetje in het hoofd.

Opstelling - sokkel
Het beeldje staat los op een houten sokkel in het schrijn. Deze neogotische sokkel is vermoedelijk van lindehout gemaakt en is volledig met bladgoud afgewerkt.

HET SCHRIJN EN DE KANDELAARARMEN

Afmetingen

Schrijn: hoogte: 118 cm x breedte: 68,5 cm x diepte: 44,5 cm.
Twee kandelaararmen: hoogte: 28 cm x breedte: 48 cm x dikte: 2 cm.

Het materiaal en de opbouw

Het schrijn is van messing en roodkoper gemaakt en verguld. Het vensterglas in het schrijn is volledig vlak en dus wellicht ooit vervangen.
De kandelaararmen links en rechts van het schrijn zijn van dezelfde materialen vervaardigd. De kaarsen in de kandelaararmen werden vervangen door spaarlampen.

Ophangsysteem

Het schrijn staat los op een sokkel. De kandelaararmen zijn met schroeven tegen de achterliggende zuil bevestigd.

O.L.V. VAN DEINSBEKE (+ SCHRIJN) – SCHADEBEELD EN RESTAURATIES

HET BEELDJE

De drager
Het beeldje is nog in goede staat – er is geen schade aan de drager.

De polychromie
Ook de polychromie is nog in goede staat – er is geen afschilfering, wel hier en daar wat slijtage. Het beeldje is een beetje vuil en stoffig.

De sokkel
De houten sokkel is nog in goede staat. Er zijn een paar krasjes en een heel klein beetje slijtage in de vergulding.

HET SCHRIJN EN DE KANDELAARARMEN

Slijtage
De vergulding op het schrijn en de kandelaararmen is plaatselijk (op de vooruitstekende delen) erg afgesleten.

Corrosie
Het metaal is gecorrodeerd – op verschillende plaatsen zijn ook corrosieplekjes te zien die door de vergulding komen.

Stof en vuil
Het schrijn en de kandelaararmen zijn stoffig en vuil.

O.L.V. VAN DEINSBEKE (+ SCHRIJN) – BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Het beeldje
Er wordt geen behandeling van het beeldje voorzien.

Het schrijn en de kandelaararmen
Oppervlaktereiniging
Behandeling van de corrosie + aanbrengen van een beschermlaag
De slijtage van de vergulding wordt niet gerestaureerd

ST. ELIGIUS (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Eligius op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Niet gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)

Afmetingen
Beeld: hoogte: 141,5 cm x breedte: 42 cm x diepte: 32 cm.
Sokkel: hoogte: 50 cm x breedte: 54,5 cm x diepte: 38,5 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen de zuidelijke wand van de kerk hangt.

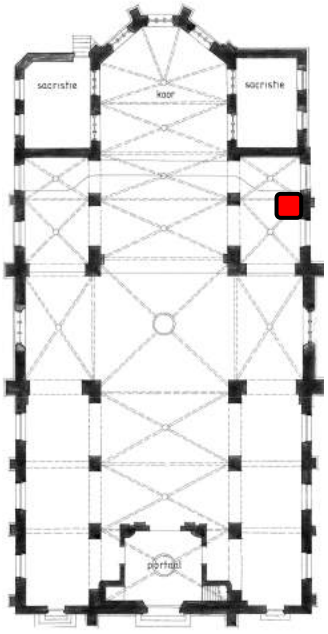

ST. ELIGIUS (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Eligius van Noyon (Elooi, Eloy, Eloi)
Geboren rond 590 bij Limoges en omstreeks 666 gestorven in Noyon.
Hij is patroonheilige van de goudsmeden omdat hij zelf dat beroep uitoefende onder koning Dagobert I, van wie hij trouwens muntmeester was. Bij de dood van de koning verliet hij het hof, werd priester en in 641 bisschop van Noyon-Doornik.

Eligius wordt voorgesteld als bisschop, maar afbeeldingen als edelman of als smid komen ook voor. Attributen zijn: aambeeld, kelk, (gekroonde) hamer, tang, eventueel met spijker(s), ketenen, hoefijzer, paardenvoet, paard met een afgehakt been, en een beer.
Hier wordt Eligius voorgesteld als bisschop, achter zijn rechterbeen staat mogelijk een aambeeld. In de linkerhand; houdt hij een bisschopstaf, in zijn rechter (afgebroken) hand een gekroonde hamer.

Omdat hij volgens de legende een onwillig paard de voet afsneed en hem er weer aanzette zonder dat er bloed vloeide, is Eligius ook de patroonheilige van hoefsmeden en veeartsen. Nog tientallen andere beroepsgroepen kozen hem als schutspatroon: onder andere al wie met een hamer werkt, numismatici (wegens zijn activiteit als muntmeester), metaalbewerkers, slotenmakers...

Eligius werd aangeroepen tegen paardenziekten, zweren, epidemieën, kinderziekten en geldgebrek.
Feestdag: 1 december.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 13-14.

ST. ELIGIUS (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 141,5 cm x breedte: 42 cm x diepte: 32 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is volledig van eikenhout vervaardigd.
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken eiken samengesteld waarvan de nerfrichting verticaal loopt. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het voetstuk en het beeld vormen één geheel.
Afzonderlijk gesneden delen zijn: de staf en de aureool (dat in het achterhoofd is vastgemaakt).

Detail van het snijwerk (met een ontbrekend stukje haar).

Afwerking
Dit beeld is niet gepolychromeerd – er werden ook nergens oude polychromieresten gevonden. Het beeld werd dus waarschijnlijk altijd blank gelaten – het hout werd wel bruin gebeitst en daarna afgewerkt met een schellakvernis en een boenwaslaag. Op de rugzijde van het beeld ontbreekt de boenwaslaag.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 50 cm x breedte: 54,5 cm x diepte: 38,5 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd volledig van eikenhout vervaardigd in neogotische stijl. De bloemetjes op de lijst bovenaan zijn los vervaardigd en daarna op de sokkel bevestigd.

Afwerking
De sokkel heeft dezelfde afwerking als het beeld: blank hout, bruin gebeitst en afgewerkt met een laag schellakvernis en boenwas.

Ophangsysteem
Achteraan de sokkel zitten twee ooghaken waarmee de sokkel aan twee haken in de muur kan worden hangen.

ST. ELIGIUS (+ SOKKEL) - SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Op het beeld werd geen biologische aantasting vastgesteld – op de losgeraakte rechterhand echter zit schimmel

Barsten en openstaande lijmnaden

In de rand van de rechter mouw zit een kleine barst.

Losgeraakte, afgebroken en verdwenen stukjes

Vooraan rechts op het voetstuk is de verlijming van een groot ingezet stuk hout losgekomen en is het stuk verdwenen – en hiermee ook een deel van de linkervoet. Ook enkele andere aangezette stukken zijn op deze manier verdwenen: een krul van het haar, een stukje van de mijter, en een stukje van de linker elleboog.

De losgeraakte rechterhand met de gekroonde hamer werd in een kartonnen doos in de kelder gevonden. Deze doos staat nu op een kast in de sacristie. Door lange tijd in een vochtige omgeving te liggen, zijn de afwerkingslagen (vernis en boenwas) aangetast, en is er schimmelaantasting. Acht topjes van de kroon zijn ooit afgebroken en ontbreken.

Losgeraakte hand met gekroonde hamer.

Stof en vuil
Het beeld is behoorlijk vuil – een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

DE SOKKEL

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er werd geen biologische aantasting vastgesteld.

Barsten en openstaande lijmnaden
De sokkel vertoont geen barsten of openstaande lijmnaden.

Losgeraakte, afgebroken en verdwenen stukjes
Op de lijst bovenaan ontbreken twee bloempjes.

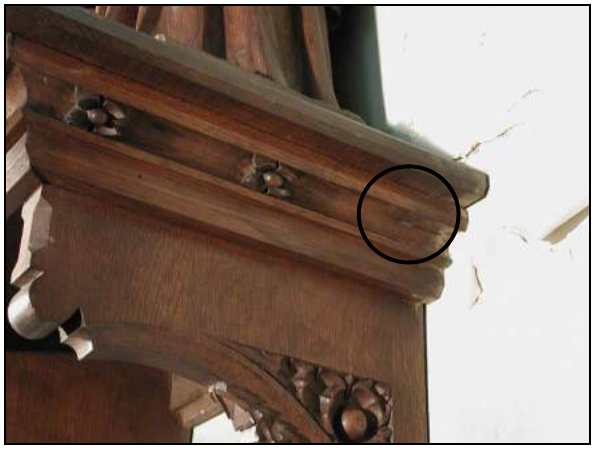

Stof en vuil
De sokkel is behoorlijk vuil – een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

ST. ELIGIUS (+ SOKKEL) – BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport (heen en terug)
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld
Oppervlaktereiniging
Lijmen van de barst in de mouw
Losgekomen hand met gekroonde hamer terug bevestigen (nu in een doos in de sacristie)
Opnieuw boenen

Sokkel
Oppervlaktereiniging
Opnieuw boenen
Corrosie van de haken behandelen + aanbrengen beschermlaag

Optie ontbrekend snijwerk bijmaken
Beeld:
Groot ontbrekend deel voetstuk
Krul in het haar
Stukje van de mijter
Stukje van de linkerelleboog

Sokkel:
Twee bloemen van de holle lijst

H. HART MARIA (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van Maria op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend
Dit beeld sluit qua vormgeving en vervaardiging goed aan bij het beeld van H. Hart Jezus in de noordelijke zijbeuk. Ook de sokkels zijn gelijkend.

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)
Metalen hart

Afmetingen
Beeld: hoogte: 150,5 cm (159 cm met aureool) x breedte: 44 cm x diepte: 38,5 cm.
Sokkel: hoogte: 49 cm x breedte: 51 cm x diepte: 48 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen een zuil van de zuidelijke zijbeuk hangt.

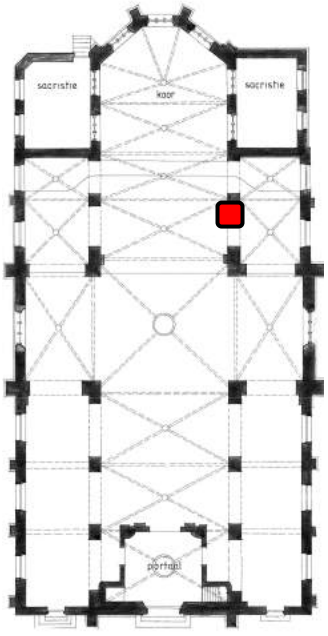

H. HART MARIA (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

Maria (de maagd, 'Madonna', Moeder Gods)
De moeder van Jezus Christus wordt hier staande voorgesteld zonder Kind.
Ze is gesluierd en gekroond en heeft haar ogen vroom opgeslagen naar de hemel.
Op haar borst prijkt een brandend hart; religieus en wereldlijk symbool van de liefde.
Op het voetstuk staat geschreven: *Zoet hart van Maria, wees mijnen toevlugt*.

H. HART MARIA (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 150,5 cm (159 cm met aureool) x breedte: 44 cm x diepte: 38,5 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is volledig van naaldhout vervaardigd.
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken naaldhout samengesteld waarvan de nerfrichting verticaal loopt. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het voetstuk en het beeld vormen één geheel.

De aureool is van een afzonderlijk plankje gemaakt dat aan de rugzijde werd afgeschuind. Het plankje werd met één grote schroef in het achterhoofd is bevestigd, één kleine schroef en één nagels dienen om de aureool beter op z'n plaats te houden.

Maria's aureool.

Delen in metaal
Op Maria's borst prijkt een brandend hart dat van een dun plaatje messing is gemaakt. Het hart is met twee nageltjes op het beeld bevestigd.

Brandend hart op de borst van Maria.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd.
De originele polychromie is nog steeds zichtbaar en is uitgevoerd in olieverf. Voor de ornamenten op de kledij werd bladgoud gebruikt, en op de boorden werden op het goud fijne arceringen aangebracht en parels en edelstenen geschilderd.
Voor Maria's kleed werden in de ondergrond fijne parallelle groefjes getrokken waardoor een reliëf werd bekomen voor een realistische weergave van het textiel (zoals bij presbrokaat).

Op het bolvormige voetstuk, met weergave van gras, ligt een witte banderol waarop in zwarte en rode letters staat geschreven: '*Zoet hart van Maria, wees mijn ≈ en toevlugt'*.

In het oppervlak van het kleed werd een reliëf aangebracht.

Detail van de oppervlaktestructuur van het kleed.

Gebruik van bladgoud voor de decoratieve motieven.

Deel van het opschrift op het voetstuk.

Opstelling
Het beeld staat volledig los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 49 cm x breedte: 51 cm x diepte: 48 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd vermoedelijk van naaldhout vervaardigd (althans de bovenste planken) en bestaat uit verschillende aaneengelijmde blokken hout. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, bloemen, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd; deze was oorspronkelijk goud op een rode ondergrond.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met twee grote haken die uit de muur steken en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven zijn vastgezet.

H. HART MARIA (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er werd geen biologische aantasting vastgesteld.

Barsten en openstaande lijmnaden
In het voetstuk zitten enkele fijne barsten en zijn er eveneens enkele lijmnaden zichtbaar, waarbij op één plaats een stukje hout is uitgevallen. Ook in het kleed en in de mantel zijn er enkele lijmnaden zichtbaar geworden.

Fijne barsten in het voetstuk.

Aan een lijmnaad is een klein stukje hout uitgevallen.

Afgebroken stukjes
Bovenaan de kroon is een stukje hout afgebroken.

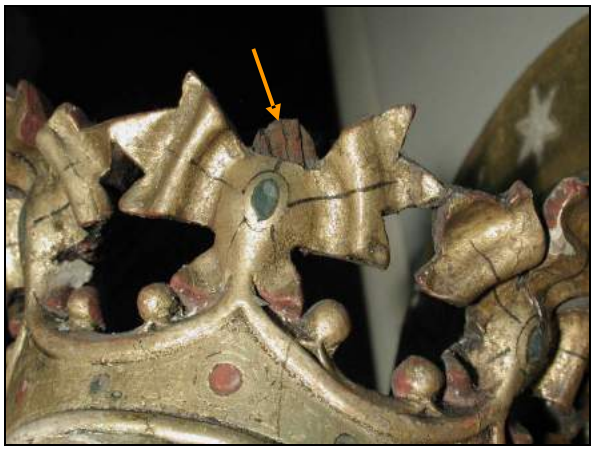

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering
Over het volledige beeld zijn er opstuwingen en is er afschilfering met lacunes tot gevolg. Deze schade komt vooral voor op de binnen- en buitenzijde van de mantel, op het aangezicht en op de tekstbanderol. Op de mouwen van het kleed vertoont de afwerking in reliëf erg veel

afschilfering – en dit tot op de roze onderlaag. In de aureool lijken de sterren los te laten van de gouden ondergrond.

Opstuwingen en lacunes in de blauwe mantel.

Lacune in de roze binnenkant van de mantel.

Opstuwingen in het gezicht van Maria.

Afschilfering in de mouwen tot op de roze onderlaag.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou ‘voeden’. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.

Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Slijtage door ondeskundig reinigen

Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens 'goed schoon gemaakt'. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat, want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel 'krachtig' reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.

Bij dit beeld werden vooral het gezicht, de voorkant van de handen gereinigd, waardoor de polychromie op deze delen is afgesleten en heel 'droog' oogt. Druipsporen (van het reinigingsmiddel) en slijtage zijn ook te zien op de decoratieve boord van de mantel op de borst, en de boorden van de mouwen van het kleed. Op het voetstuk zijn de letters van het opschrift gedeeltelijk afgesleten.

Slijtage in de boord van één van de mouwen.

Slijtage in de zwarte letters op het voetstuk.

Slijtage in de decoratieve boord van de mantel op de borst.

Druipspoor in een decoratieve boord.

Oppervlaktevuil
Het beeld is nog steeds behoorlijk vuil; de olielaag is nog grotendeels aanwezig en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Vuil tussen de vingers.

Schade aan het metalen hart
Het metaal is op sommige plaatsen vervormd en vertoont corrosie.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Op de sokkel zijn er uitvliegopeningen te zien in de hoek rechtsachter. Het is niet met zekerheid te zeggen of deze aantasting nog actief is.

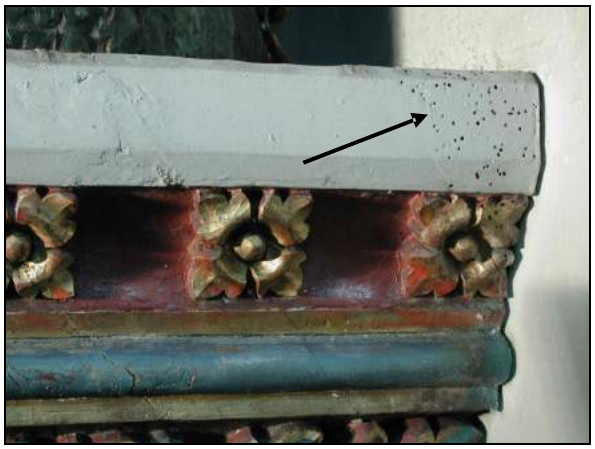
Uitvliegopeningen in de sokkel.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering/slijtage

Er is niet echt afschilfering te zien, maar op enkele plaatsen zijn er wel kleine lacunes door krassen of stoten in de verf. Hier en daar is het verfoppervlak of het bladgoud ook wat afgesleten.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

H. HART MARIA (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Barsten, openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie (behalve de lacunes tot op de roze onderlaag in het brokaat)
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Heilig Hart (metaal)
Corrosie behandelen en beschermlaag aanbrengen
Bevestiging nazien
Omgeplooide delen voorzichtig terugplooien

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

Optie ontbrekend snijwerk bijmaken
<u>Beeld:</u>
Afgebroken stukje van de kroon

H. HART JEZUS (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van Jezus op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend
Dit beeld sluit qua vormgeving en vervaardiging goed aan bij het beeld van H. Hart Maria in de zuidelijke zijbeuk. Ook de sokkels zijn gelijkend.

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)
Metalen hart

Afmetingen
Beeld: hoogte: 154 cm x breedte: 60 cm x diepte: 55 cm.
Sokkel: hoogte: 49 cm x breedte: 51 cm x diepte: 47,5 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen een zuil van de noordelijke zijbeuk hangt.

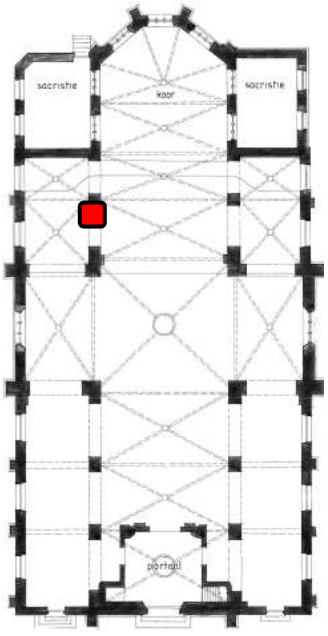

H. HART JEZUS (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

Jezus

Jezus wordt hier staande voorgesteld, zijn rechterhand houdt hij aan zijn borst, zijn linker hand is uitgestrekt met de handpalm naar boven gericht. Op zijn borst prijkt een brandend hart; religieus en wereldlijk symbool van de liefde.
Op het voetstuk staat geschreven: *Goddelijk hart van Jezus, wees mijne redding*.

H. HART JEZUS (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 154 cm x breedte: 60 cm x diepte: 55 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is volledig van naaldhout vervaardigd. Het hout is zichtbaar in de lacunes rechts in de mantel en aan de lijmvlakken op de linkerhand.
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken naaldhout samengesteld waarvan de nerfrichting verticaal loopt. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het voetstuk en het beeld vormen één geheel.

Delen in metaal
Op Jezus' borst prijkt een brandend hart dat van een dun plaatje zilver (?) is gemaakt. Het hart is met twee nageltjes op het beeld bevestigd.

Brandend hart op de borst van Jezus.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd.
De originele polychromie is nog steeds zichtbaar en is uitgevoerd in olieverf. Voor de ornamenten op de kledij werd bladgoud gebruikt, en op de boorden werden op het goud fijne arceringen aangebracht en parels en edelstenen geschilderd.
Voor zowel het kleed als de buitenzijde van de mantel werden in de ondergrond fijne parallelle groefjes getrokken waardoor een reliëf werd bekomen voor een realistische weergave van het textiel (zoals bij presbrokaat).

Op het bolvormige voetstuk, met weergave van woken, ligt een witte banderol waarop in zwarte en rode letters staat geschreven: '*Goddelijk hart van Jezus, wees mijne redding*'.

In het oppervlak van het kleed werd een reliëf aangebracht.

Detail van de oppervlaktestructuur van het kleed.

Gebruik van bladgoud voor de decoratieve motieven.

Deel van het opschrift op het voetstuk.

Opstelling
Het beeld staat volledig los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 49 cm x breedte: 51 cm x diepte: 47,5 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd gedeeltelijk van naaldhout vervaardigd (althans de bovenste planken) en ook van linden. De sokkel bestaat uit verschillende aaneengelijmde blokken hout. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, bloemen, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd; het bovenste verticale vlakje was oorpronkelijk gebroken wit en het schuine vlakje eronder was verguld.

Stratigrafie op de bovenste lijst: bovenaan wit, onderaan goud.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met twee grote haken die uit de muur steken en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven zijn vastgezet.

H. HART JEZUS (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Er werd geen biologische aantasting vastgesteld.

Barsten en openstaande lijmnaden

In het voetstuk zitten enkele fijne barsten en zijn er eveneens enkele lijmnaden open komen staan. Op enkele plaatsen zijn er kleine kapjes in het hout.

Openstaande lijmnaden op het voetstuk.

Afgebroken stukjes

De vier vingers van de linkerhand zijn afgevallen ter hoogte van de houtverbindingen. Op de lijmvlakken is te zien dat er oorspronkelijk ook tapjes zijn gebruikt voor de verbinding.
De duim is eveneens afgevallen en verdwenen, en werd ooit terug aangevuld in een andere houtsoort en zonder polychromie.

Verdwenen vingertoppen van de linkerhand.

De duim werd terug aangevuld in een andere houtsoort.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering

Over het volledige beeld zijn er opstuwingen en is er afschilfering met lacunes tot gevolg. Op de boord van de mantel links zijn er erge opstuwingen die dringend moeten gefixeerd worden, ook zijn er reeds 2 grote lacunes (± 10cm x 2cm). Ook de vlakke boord van het kleed vertoont lacunes, en in de banderol op het voetstuk zijn er heel wat opstuwingen met reeds enkele kleine lacunes.

Grote lacune in de effen boord van de mantel (links)

Opstuwingen van de polychromie in de banderol.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou ‘voeden’. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Druppels bruine lijnolie aan de onderzijde van de rechterpols.

Een druppel olie aan het puntje van de neus + slijtage.

Onregelmatig aangebrachte lijnolie en druipsporen.

Detail van de druipsporen.

Slijtage door ondeskundig reinigen

Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens 'goed schoon gemaakt'. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat, want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel 'krachtig' reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.

Bij dit beeld werden vooral het gezicht en de voorkant van de handen gereinigd, waardoor de polychromie op deze delen is afgesleten en heel 'droog' oogt. Druipsporen (van het reinigingsmiddel) en slijtage zijn ook te zien op de decoratieve boord van de mantel op de borst, en de boorden van de mouwen van het kleed.

Oppervlaktevuil

Het beeld is nog steeds behoorlijk vuil; de olielaag is nog grotendeels aanwezig en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Schade aan het metalen hart
Het metaal is op sommige plaatsen vervormd en vertoont corrosie.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Op de sokkel is er actieve houtwormaantasting te zien; er zijn behoorlijk wat uitvliegopeningen te zien, evenals hoopjes boormeel.

Uitvliegopeningen en een barst in de sokkel.

Hoopjes boormeel.

Barsten en afgebroken stukjes
In de hoek links vooraan loopt een barst. Links onderaan zijn twee stukjes van een blad weg (aan een lijmvlak).

Afgevallen stukjes hout.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering/slijtage
Er is niet echt afschilfering te zien, maar op enkele plaatsen zijn er wel kleine lacunes door krassen of stoten in de verf. Hier en daar is het verfoppervlak of het bladgoud ook wat afgesleten.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn. Het lijkt er op dat vooral de groene blaadjes op deze manier behandeld werden. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

H. HART JEZUS (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Barsten, openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Heilig Hart (metaal)
Corrosie behandelen en beschermlaag aanbrengen
Bevestiging nazien
Omgeplooide delen voorzichtig terugplooien

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Barsten en openstaande lijmnaden opvullen + kapjes in het hout
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

Optie ontbrekend snijwerk bijmaken
<u>Beeld:</u>
De vier vingers en de duim van de linkerhand
<u>Sokkel:</u>
Ontbrekende stukjes van het blad linksachter

ST. BARBARA (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Barbara op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)
Gepolychromeerde metalen diadeem met steentjes

Afmetingen
Beeld: hoogte: 113 cm (115 met diadeem) x breedte: 41,5 cm x diepte: 30,5 cm.
Sokkel: hoogte: 41,5 cm x breedte: 43 cm x diepte: 37,5 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen een zuil van de zuidelijke zijbeuk hangt.

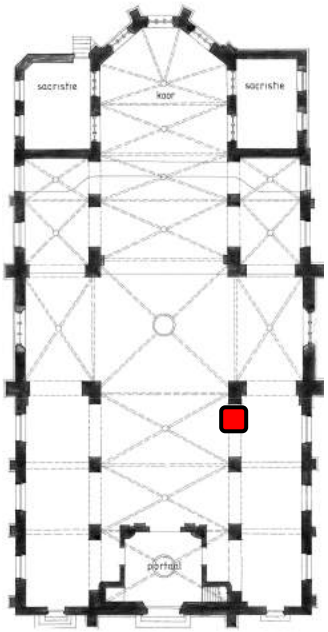

ST. BARBARA (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Barbara van Nicodemië

Een van de vier noodhelpers. Dochter van de heiden Dioscurus uit Nicodemië (het huidige Turkije), die haar in een toren opsloot omdat ze weigerde te trouwen. Barbara liet een derde raam in de toren maken als teken van de Heilige Drie-eenheid, waarop Dioscurus haar voor de keuze plaatste: haar geloof afzweren of de dood. Barbara koos voor het laatste, werd eerst gemarteld met brandende toortsen en daarna onthoofd door haar vader, die op slag door de bliksem werd getroffen (ca. 306).

Barbara wordt hier voorgesteld in een lang kleed met mantel, met een diadeem op het hoofd. Op haar linkerhand houdt zij een toren (meestal met drie ramen). Soms staat de toren ook naast haar voeten, en staat er op de toren (of in het deurgat) een kelk (met hostie). Soms houdt ze de kelk in haar hand. Volgens de legende bracht een engel haar de communie in de kerker. Barbara werd trouwens aangeroepen voor een zalige dood: om niet te sterven zonder het toedienen van de sacramenten.

Andere attributen zijn een palm (zoals hier), een toorts, een fakkel, een boek (met daarop de toren), een zwaard, een kanonsloop of –kogels aan haar voeten, want zij is de patrones van de artillerie en de wapensmeden (men zou de toren ooit geïnterpreteerd hebben als kanon).
Vanwege de toren is zij de beschermheilige van onder meer de metselaars, timmerlui, klokkengieters, beiaardiers, architecten, en voorts van koks en gevangenen. In mijnstreken werd zij vooral vereerd door de mijnwerkers, en soms houdt ze dan ook een mijnlamp in de hand.

Omdat Dioscurus – die soms aan haar voeten ligt – door de bliksem werd getroffen, werd Barbara ook aangeroepen tegen brand en blikseminslag. Zij is eveneens patrones van de brandweerlieden en van alle ‘gevaarlijke beroepen’.
Feestag: 4 december (sinds 1969 geschrapt).[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 264.

ST. BARBARA (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 113 cm (115 met diadeem) x breedte: 41,5 cm x diepte: 30,5 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is volledig van eikenhout vervaardigd. Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken hout samengesteld. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het voetstuk en het beeld vormen één geheel.
Afzonderlijk gesneden delen zijn: de palmtak (lijmnaad boven de stengel) en de linkerhand met de toren (lijmnaad aan de pols).

Delen in metaal
Los op haar hoofd draagt Barbara een diadeem van bloemen en blaadjes. De diadeem is van messing vervaardigd en gedeeltelijk beschilderd (de grote bloemen hebben witte bloemblaadjes) en bezet met steentjes van rood en wit geslepen glas.
Ook op de mantel van Barbara werd geslepen glas gebruikt; bovenaan wordt de mantel samengehouden met een grote oranje 'edelsteen'.

De diadeem op het hoofd van Barbara.

Detail van de witte verf op de margrieten.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud).
In het verleden werd het gedeeltelijk overschilderd, waardoor de originele kleurstelling enigszins verschilt van de huidige. Oorspronkelijk draagt Barbara een groen kleed met gouden arceringen op. Haar mantel was rood (iets feller dan nu) en eveneens bezaaid met gouden motieven (maar verschillend). De randen van de mantel waren afgeboord met fijne gouden blaadjes met groene nerven (dus verschillend aan de huidige). De binnenkant van de mantel was groen met gouden arceringen, (en niet okerkleurig) en ze droeg bruinrode schoenen. De inkarnaatpartijen werden hernomen, Barbara had bruine haren en blauwe ogen. Bij de toren is het originele grijs, zwart en bruin nog zichtbaar. Het voetstuk was oorspronkelijk bruinzwart en de palmtak donkerrood met gouden nerven.

Vrijlegging van een onderliggend motief op de mantel.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 41,5 cm x breedte: 43 cm x diepte: 37,5 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd vermoedelijk van linden vervaardigd. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, lijsten, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel. Centraal prijkt een schildje met de initialen van (een andere) heilige.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd; deze was oorspronkelijk gebroken wit en de bovenste vlakke lijst was zwart.
Het centrale schildje is verguld en draagt de rode letters '*S.A.*', wat niet strookt met St. Barbara.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met twee grote haken die uit de muur steken en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven zijn vastgezet.

ST. BARBARA (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Er werd geen biologische aantasting vastgesteld.

Barsten en openstaande lijmnaden

De lijmnaad aan de linkerpols is los (de hand beweegt) en er zijn oude resten dierlijke lijm zichtbaar. Ook de lijmnaad in de palmtak is losgekomen en werd ooit opnieuw vastgezet met twee nagels.

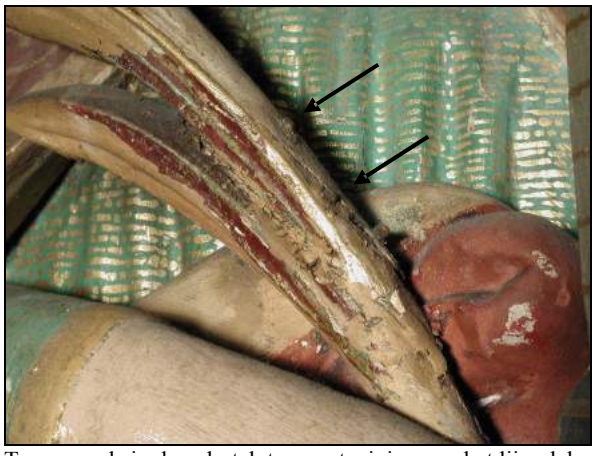

Twee nagels in de palmtak ter versteviging van het lijmvlak.

De openstaande lijmnaad in de linkerpols.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Overschilderingen en retouches

De polychromie op het beeld werd ooit gedeeltelijk hernomen en tezelfdertijd ook plaatselijk aangepast. Overschilderde delen zijn:

- de inkarnaatkleuren (herneming),
- de palmtak (beige overschildering),
- het voetstuk (groenbruine overschildering),
- de mantel (grotendeels herneming, maar met andere gouden motieven),
- de binnenkant van de mantel (met beige overschilderd).

De nieuwe vergulding op de mantel werd aangebracht op een nog te natte mixtion, waardoor het bladgoud rimpelde.

Het groene kleed werd niet overschilderd, maar de lacunes werden geretoucheerd met een iets te donkere verf en zonder de lacunes eerst op te vullen.

Rimpels in het bladgoud van de nieuwe stoffering.

Een te donkere retouche in het groene kleed.

Afschilfering

De beige overschildering op de palmtak schilfert af, waardoor de onderliggende donkerrode kleur zichtbaar is geworden.

Voorst is er ook afschilfering met kleine lacunes over het volledige beeld, in het bijzonder in het haar en in de toren.

Afschilferende overschildering op de palmtak.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.

Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Een bruine, nog kleverige, druppel lijnolie aan de rand van de mantel.

Slijtage door ondeskundig reinigen
Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens 'goed schoon gemaakt'. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat, want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel 'krachtig' reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.

Bij dit beeld werden vooral het gezicht, de voorkant van de haren, de voorkant van de handen en de linkerschouder gereinigd. De ergste slijtage doet zich voor op de linkerschouder, waar de rode verf volledig is afgesleten tot op de witte preparatielaag en in het gezicht.

Oppervlaktevuil
Het beeld is nog steeds behoorlijk vuil; de olielaag is nog grotendeels aanwezig en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Schade aan de diadeem
De diadeem is erg vuil. Het metaal is op sommige plaatsen vervormd en vertoont corrosie. Er ontbreken 6 rode en 16 witte steentjes. De witte verf op de margrieten is voor een groot deel afgeschilferd, maar wat nog aanwezig is, lijkt wel nog vast te hangen.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Op de sokkel is er actieve houtwormaantasting. De uitvliegopeningen bevinden zich vooral op het bovenvlak, aan de rand bovenaan en de rechterkant van de sokkel.

Uitvliegopeningen in de sokkel.

Een hoopje boormeel, wat wijst op actieve aantasting.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering
De polychromie op de sokkel schilfert op enkele plaatsen af, zoals bij de druiven en de blauwe kleur in de holle lijst.

Kleine krimpscheurtjes en afschilfering op de druiven.

Afschilfering in de blauwgeschilderde delen van de sokkel.

Olie, stof en vuil

Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Bruine vlekken op één van de bladeren.

ST. BARBARA (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Herstellen van de verbindingen aan de linkerpols en de palmtak
Barsten, openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf (behalve de palmtak)
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de retouches in het kleed
Verwijderen van de afschilferende overschildering op de palmtak
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Het kroontje (metaal)
Afstoffen
Fixeren van de afschilferende verf
Vervormde elementen voorzichtig terugplooien
Corrosie behandelen en beschermlaag aanbrengen
(ontbrekende steentjes niet terug aanvullen, lacunes in de polychromie niet retoucheren)

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

ZOTTEGEM
O.L.VROUW HEMELVAARTKERK

Materiaaltechnisch onderzoek:

<u>Onderzoek van de houten beelden</u>
deel 2

Opdrachtgevend bestuur
Kerkfabriek O.L.V. Hemelvaart
Meerlaan 21
9620 Zottegem

Architecten
Ivan Michiels, penhouder
Trapstraat 2, 9620 Zottegem

Luc De Backer & Veerle Nys
Bodegemstraat 21
1740 Ternat

Uitvoering onderzoek en rapport

Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur

Goedele Reyniers	en	Sarah De Smedt
Ruststraat 19		Westerstraat 30 bus 6
9000 Gent		9100 Sint-Niklaas
goedelereyniers@versateladsl.be		sarah-desmedt@hotmail.com

Onderzoek van het houten kerkmeubilair
Brian Richardson
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
brian@conservatie-restauratie.be

Onderzoek van de schilderijen en beelden
Hilde Weissenborn
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
hilde@conservatie-restauratie.be

In samenwerking met
Marieke Jaenen (historische studie)
Paul Deschanellaan 92 a
1030 Brussel
mariekejaenen@hotmail.com

Juni –november 2008

HOUTEN BEELDEN – INHOUDSOPGAVE (deel 2)

Inhoudsopgave p.1

Houten beelden

Maria met Kind p. 2-13
O.L.V. van Deinsbeke p. 14-19
St. Eligius p. 20-26
H. Hart Maria p. 27-37
H. Hart Jezus p. 38-48
St. Barbara p. 49-58
St. Antonius p.59-67
St. Franciscus p. 68-76
St. Jozef met Kind p. 77-85
O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis p. 86-94
St. Anna en Maria p. 95-103
St. Aloysius van Gonzaga p. 104-112

Bijlagen

Houten beelden - werkwijze en materialen p. 113-117
Houten beelden - raming p. 118

ST. ANTONIUS (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Antonius op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)
Metalen aureool

Afmetingen
Beeld: hoogte: 130 cm (136 met aureool) x breedte: 50 cm x diepte: 42,5 cm.
Sokkel: hoogte: 39,5 cm x breedte: 44 cm x diepte: 37,5 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen een zuil van de zuidelijke zijbeuk hangt.

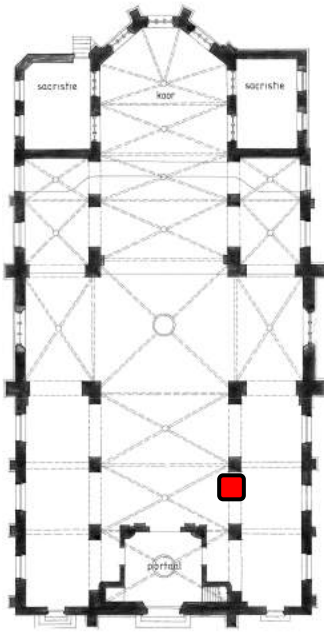

ST. ANTONIUS (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Antonius van Padua
(Antonius van Lissabon)
In 1195 in Lissabon geboren als Fernando de Bulhom en in 1231 overleden in de buurt van Padua. Hij was eerst augustijnermonnik en ging daarna over naar de franciscanen. In Padua was hij leraar en volksprediker; nadien ging hij in opdracht van Franciscus van Assisi het geloof verkondigen in Noord-Italië en Zuid-Frankrijk, waarbij hij talloze wonderen verrichtte.

Hier wordt hij voorgesteld als een jonge, baardloze franciscaan in bruine pij, sandalen, halflange schoudermantel, een koord en een rozenkrans om het middel. Soms wordt hij ook voorgesteld als een wat oudere man met baard, in grijze pij of bruine kapucijnerkledij.
In de ene hand houdt hij vaak een witte lelie, in de andere een boek waarop het Kind Jezus zit, zoals hier ook het geval.

Antonius van Padua is de beschermheilige van reizigers, bakkers, pottenbakkers, geliefden, paarden en ezels. Zijn hulp wordt ingeroepen tegen onvruchtbaarheid, koorts, pest en vooral voor het terugvinden van verloren voorwerpen. Dat laatste heeft te maken met het verhaal dat Antonius' boek eens gestolen was: toen hij God om hulp smeekte, bracht de dief het terug. Wanneer men dankzij de H. Antonius iets waardevols opnieuw in zijn bezit kreeg, moest men een brood schenken aan de armen (het zogenaamde Antoniusbrood).

Paus Pius XII riep Antonius van Padua in 1946 uit tot kerkleraar. Feestdag: 13 juni.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 44.

ST. ANTONIUS (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 130 cm (1136 met aureool) x breedte: 50 cm x diepte: 42,5 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is waarschijnlijk van lindehout vervaardigd (gezien de aantasting).
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken hout samengesteld. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het voetstuk en het beeld vormen één geheel.
Een afzonderlijk gesneden deel vormt de lelie (het deel boven de hand).

Delen in metaal
De aureool is van een ijzeren plaat gemaakt waarin een kruis is uitgesneden, de aureool is met één platte schroef op het achterhoofd bevestigd.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar, hoewel de (witverkleurde) olielaag die het beeld bedekt, dit erg bemoeilijkt. De originele kleurstelling is het best te zien aan de rugzijde van het beeld en is goed te vergelijken met die van het beeld van de H. Franciscus (tegenovergestelde zuil noord).

In het verleden werd enkel het voetstuk gedeeltelijk overschilderd, waardoor de originele kleurstelling hier enigszins verschilt van de huidige. Oorspronkelijk was het verticale deel van het voetstuk rood in plaats van bruin.

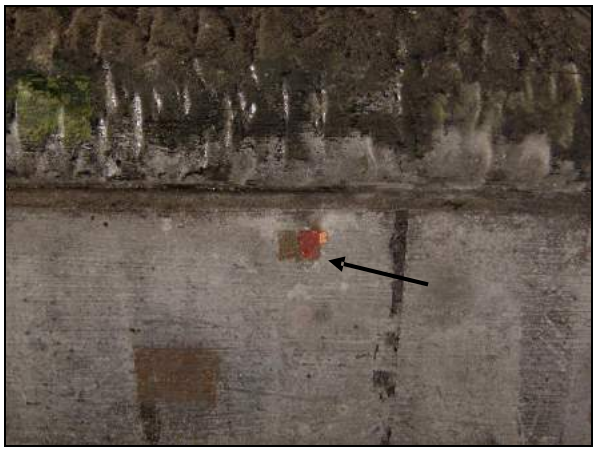

Stratigrafie op het verticale deel van het voetstuk.

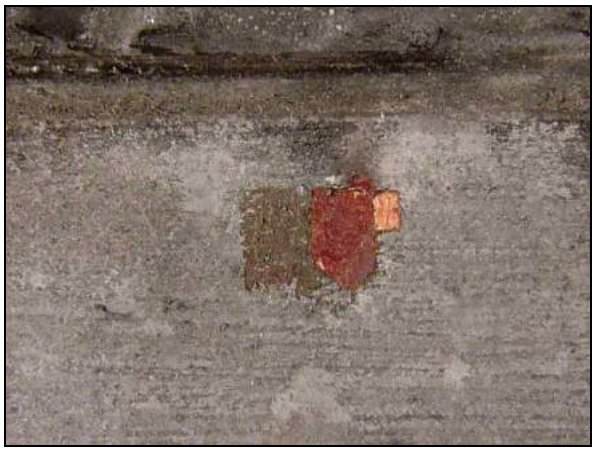

Wit uitgeslagen olie, bruine overschildering, origineel rood, gebroken witte preparatie

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 39,5 cm x breedte: 44 cm x diepte: 37,5 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd vermoedelijk van linden vervaardigd. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel. Centraal prijkt een schildje met het monogram van de heilige.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd met een witte verf. Het centrale schildje is verguld en draagt de blauwe, in elkaar gevlochten letters '*S.A.*'.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met twee grote haken die uit de muur steken en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven zijn vastgezet.

ST. ANTONIUS (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Op het beeld zijn op verschillende plaatsen uitvliegopeningen te zien. Het ingezette stukje ter hoogte van de rechterknie is vooral erg aangetast. Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

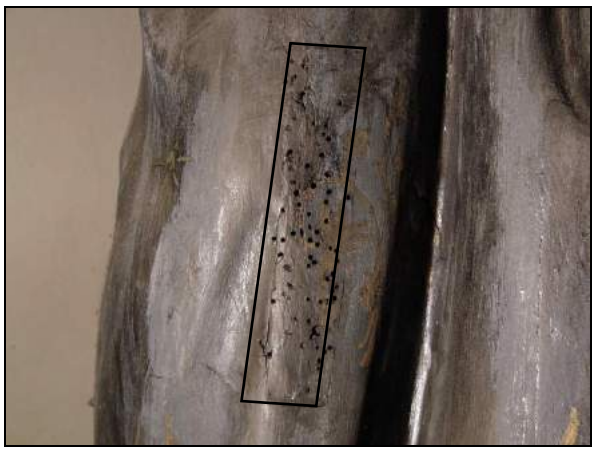

Het ingezette stukje hout dat erg is aangetast.

Barsten en openstaande lijmnaden

De lijmnaad in de stengel van de lelie (boven de rechterhand) is losgekomen en de oude lijmresten zijn zichtbaar. Er zijn geen barsten of afgebroken stukken.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Overschilderingen en retouches

Zoals eerder vermeld, werd enkel het verticale deel van het voetstuk overschilderd en veranderde dit deel van rood (zoals bij het beeld van de H. Franciscus) naar bruin.

Afschilfering

Het beeld vertoont niet echt afschilfering, maar hier en daar zijn er wel kleine lacunes door krassen of stoten.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou ‘voeden’. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

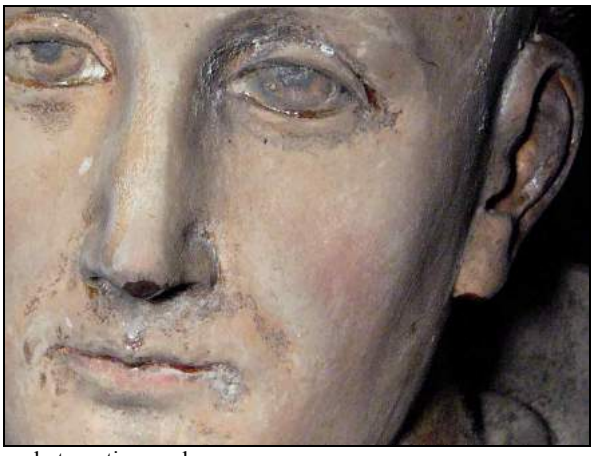

Bruine, nog kleverige lijnolie in de diepten van de oogleden en aan het puntje van de neus.

Transformatie van de olielaag

De olielaag op dit beeld werd – om ons ongekende reden - aangetast en werd wit. Mogelijk werd dit veroorzaakt door een brand en het naderhand blussen van de brand (op de sokkel onder het beeld is een grote brandplek te zien).
Samen met het roet van de kaarsen die vlak vóór het beeld worden gebrand, vormt de wit geworden olielaag een grijze sluier over de volledige voorzijde van het beeld.

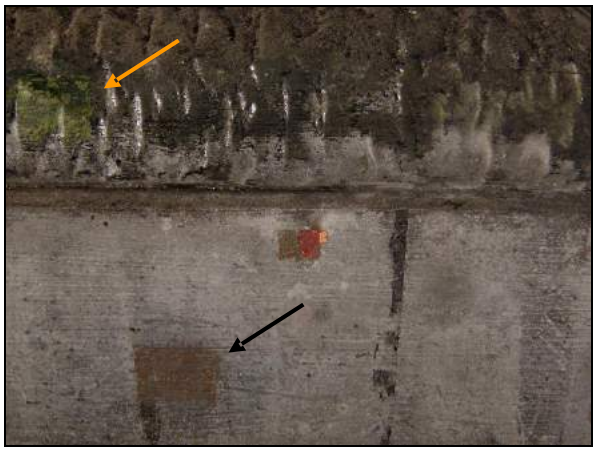

Onder de grijze sluier zijn de kleuren van het voetstuk terug te vinden.

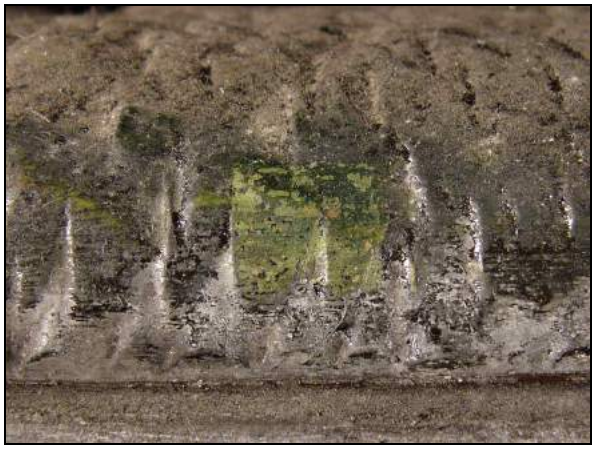
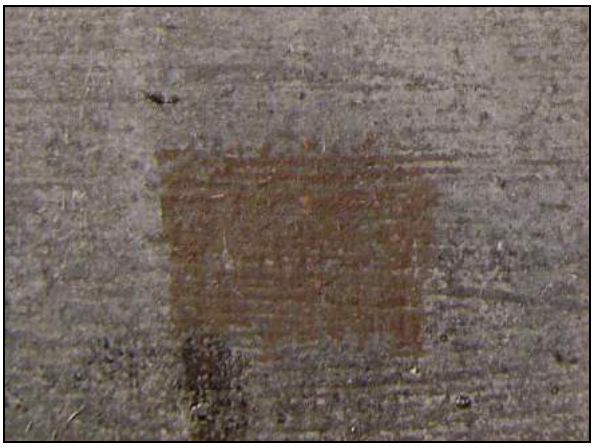

Slijtage door ondeskundig reinigen

Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens ‘goed schoon gemaakt’. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat,

want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel 'krachtig' reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.

Bij Antonius werden het gezicht, de voorkant van de handen, en de bovenkant van de tenen gereinigd. Bij het Kind werden het hoofd, de vooruitstekende delen van het gele kleed, het kruis en de handen en voeten gereinigd. De verf is op deze plaatsen afgesleten, droog en poederig geworden.

Slijtage aan de linkerhand van Antornius.

Plaatselijke reiniging van het kleed van het Kind.

Oppervlaktevuil
Het beeld is nog steeds behoorlijk vuil; de (wit geworden) olielaag is nog grotendeels aanwezig, roet en een grijze stoflaag bedekken het oppervlak.

Een dikke laag stof bedekt het beeld.

Schade aan de aureool
Het metaal van de aureool is erg gecorrodeerd.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er zijn verschillende uitvliegopeningen te zien – het is niet duidelijk of deze aantasting nog actief is. Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

Brandschade
Links vooraan is een grote brandplek te zien; waar het hout zwart verkoold is.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

Brandschade.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering
De polychromie op de sokkel schilfert op enkele plaatsen af.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn. Ook op de sokkel verkleurde de olielaag en vormt nu een grijze sluier op het geheel. De sokkel is ook behoorlijk vuil; roet en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Slijtage
Vooral de polychromie op het schildje vertoont veel slijtage; de letters zijn niet meer duidelijk te lezen, het bladgoud is grotendeels afgesleten.

ST. ANTONIUS (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Lijmen van de verbinding van de lelie
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de (wit uitgeslagen) olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Aureool (metaal)
Behandeling van de corrosie
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Herstel van de zone met brandschade
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de(wit uitgeslagen) olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

ST. FRANCISCUS (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Franciscus op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)

Afmetingen
Beeld: hoogte: 131 cm (137 met aureool) x breedte: 56 cm x diepte: 45,5 cm.
Sokkel: hoogte: 40 cm x breedte: 44 cm x diepte: 38 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen een zuil van de noordelijke zijbeuk hangt.

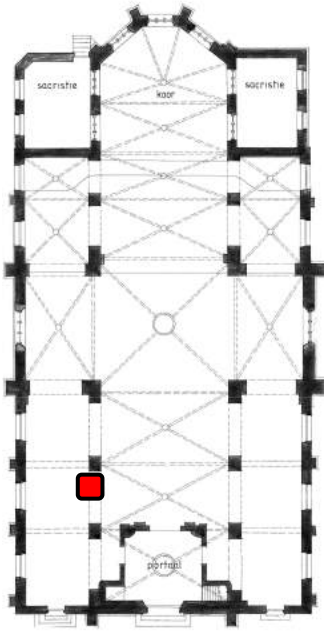

ST. FRANCISCUS (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Franciscus van Assisi
In Assisi geboren in 1181 als zoon van een rijke lakenhandelaar. Stichter van de orde der franciscanen. Hij leidde aanvankelijk een vrij losbandig leven, maar kwam tot inkeer toen hij tijdens een veldtocht tegen Perugia ernstigs ziek werd. Onterfd door zijn vader, leefde hij twee jaar als kluizenaar in Gubbio. Daarna trok hij predikend rond en verzamelde een groep volgelingen rond zich, waaruit later de franciscanenorde groeide (fratres minores, 'minderbroeders'). Armoede werd zijn hoofddeugd: men noemde hem il poverello, 'de kleine arme'. Franciscus schreef het beroemde *Zonnelied*, waarin hij liefde predikte voor mensen, natuur en dieren, vandaar dat hij in de 20ste eeuw de patroonheilige werd van de milieubeweging en dierenbescherming.

Hier wordt hij met sandalen voorgesteld, gekleed in donkerbruin (soms grijs) habijt, omgord met een (wit) koord met drie knopen: gelofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid. In zijn rechterhand houdt hij een kruis omhoog (vaak drukt hij het op de borst), op de rug van zijn handen zijn duidelijk de stigmata te zien. Onder zijn rechtervoet ligt een wereldbol (soms ook een beurs met geldstukken), symbool voor het afwijzen van het wereldlijke

Franciscus wordt ook vaak voorgesteld met enkele vogels (op zijn schouder, in zijn hand, of aan zijn voeten) voor wie hij predikte en die zich door hem lieten strelen. Nu eens heeft hij een lam bij zich (symbool van het Lam Gods), dan weer staat er een wolf naast hem (naar een verhaal dat hij in Gubbio een wolf verbood nog langer de bevolking te terroriseren). Naast zijn voeten ligt vaak een boek met daarop een doodshoofd (daar mediteerde hij voor). Bij de herontdekking van zijn graf in 1818 viel het stoffelijke overschot door contact met de lucht uiteen, alleen de schedel bleef over. Andere attributen zijn een rozenkrans, een witte lelie en vissen (waarmee hij sprak). Soms wordt hij ook voorgesteld geknield voor de Gekruisigde terwijl hij de stigmata ontvangt die via stralen uit Christus' wonden schieten.

Franciscus van Assisi is schutspatroon van de armen, blinden (hij was zelf blind bij zijn overlijden in 1226), gevangenen, lakenhandelaars, wevers, kooplieden, kleermakers en werd aangeroepen tegen hoofdpijn en pest. Heilig verklaard in 1228. Feestdag: 4 oktober.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 229-230.

ST. FRANCISCUS (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 131 cm (137 met aureool) x breedte: 56 cm x diepte: 45,5 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is waarschijnlijk van lindehout vervaardigd.
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken hout samengesteld. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het voetstuk en het beeld vormen één geheel.
Een afzonderlijk gesneden deel vormt de aureool. Deze is van een eikenhouten plankje gemaakt, en met een nagel in het achterhoofd bevestigd.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 40 cm x breedte: 44 cm x diepte: 38 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd vermoedelijk van linden vervaardigd. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel. Centraal prijkt een schildje met de initialen van de heilige.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd met een witte verf. Het centrale schildje is verguld en draagt de rode letters '*h.A*.'.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met twee grote haken die uit de muur steken en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven zijn vastgezet.

ST. FRANCISCUS (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Op het beeld zijn op verschillende plaatsen uitvliegopeningen te zien. Vooraan in het voetstuk is een ingezet stuk hout (origineel) waar de aantasting duidelijk veel erger is: het hout is er erg vermolmd en verzwakt en moet nodig geconsolideerd worden. Bovenaan is er al een stukje hout afgebrokkeld en vooraan zit een barst.
De aantasting is duidelijk nog actief wat blijkt uit de verschillende hoopjes boormeel die op het bovenvlak van de sokkel liggen, vlak onder het beeld. Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

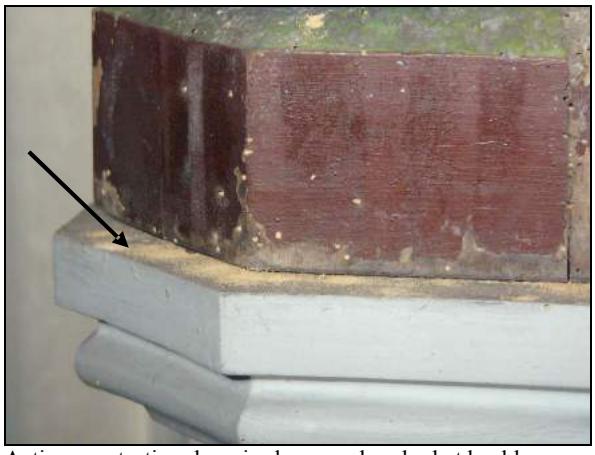
Actieve aantasting: hoopjes boormeel onder het beeld.

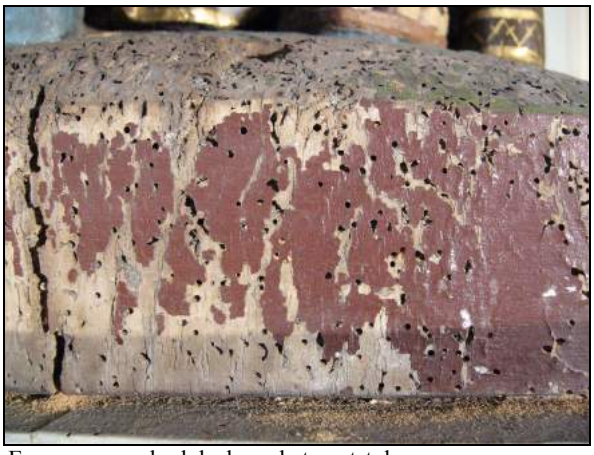
Een erg vermolmd deel van het voetstuk.

Barsten en openstaande lijmnaden

De verbinding van het bovenste deel van het kruis naar het deel dat Franciscus vasthoudt, is los. Het kruis wordt nu bijeengehouden met een nageltje.
Zoals hierboven vermeld, zit er een barst vooraan in het voetstuk, in het erg vermolmde deel.
Verschillende lijmnaden zijn zichtbaar geworden, maar zijn niet los.

Losgekomen verbinding van het kruis.

Het erg aangetaste deel van het voetstuk met de barst.

Afgebroken/losgeraakte delen

Op de globe ontbreekt het kruis; de plaats voor de verbinding is duidelijk te zien.
Ter hoogte van de linkermouw van Franciscus is een kleine lacune in het hout.

In het voorhoofd van Franciscus is een openstaande lijmnaad; een schijfje hout dat is beginnen kromtrekken waardoor het lijmvlak onder spanning is komen staan. Het schijfje werd al eens vastgezet met een nagel.

Plaats waar het kruis van de globe ontbreekt.

Pijl links: openstaande lijmnaad - pijl rechts: nagel.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering

Over het algemeen is de hechting van de polychromie nog goed. Op het kruis zijn er enkele opstuwingen en lacunes in de polychromie. Erge afschilfering en lacunes zien we op het aangetaste blok hout in het voetstuk. Ter hoogte van de lijmnaden is de verf eveneens wat beschadigd.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Bruine, nog kleverige oliedruppel onderaan de arm.

Slijtage
Dit beeld werd – in tegenstelling tot de meeste beelden in de kerk – niet beschadigd door een hardhandige reiniging. Hier en daar is er wel wat slijtage van de verf.

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag en een grijze stoflaag bedekken het oppervlak.

Schade aan de aureool
Op de aureool zijn er opstuwingen in de nerfrichting van het hout – aan de randen zijn er enkele lacunes.

Opstuwingen en lacunes in de aureool.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er zijn verschillende uitvliegopeningen te zien – en de vele hoopjes boormeel duiden op een nog actieve aantasting. Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

Barsten en openstaande lijmnaden
Er zijn geen barsten in de sokkel. Achteraan in een blaadje is een lijmnaad die licht openstaat.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes, slijtage
De polychromie op de sokkel is nog in goede staat; er is niet echt afschilfering en er is weinig slijtage. Op enkele plaatsen zijn er lacunes door krassen of stoten.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn en druppels olie hangen. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Bruine druppels olie onderaan de druiven.

ST. FRANCISCUS (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Consolidatie (versteviging) van de verzwakte zones in het hout (vooraan voetstuk)
Lijmen van de verbinding van het kruis
Herstel van de schade in het voorhoofd (nagel en lijmnaad)
Barsten, openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

ST. JOZEF MET KIND (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Jozef met Kind op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)

Afmetingen
Beeld: hoogte: 130,5 cm (140 met aureool) x breedte: 43 cm x diepte: 45 cm.
Sokkel: hoogte: 41 cm x breedte: 42 cm x diepte: 38 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen een zuil van de noordelijke zijbeuk hangt.

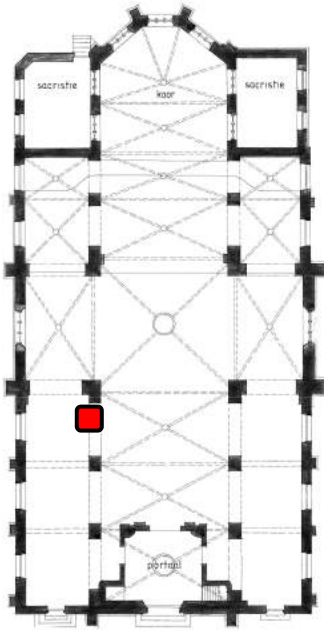

ST. JOZEF MET KIND (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Jozef met Kind
Voedstervader en bruidegom van Maria. Dikwijls gekleed als ambachtsman of in een lang gewaad, met mantel en sandalen, met het Kind Jezus aan de hand (zoals hier) of op de arm. Hij wordt vaak voorgesteld als oudere man met baard en kalend hoofd en een bloeiende staf of een witte lelie in de hand. Dat laatste gaat terug op het volgende verhaal: toe Maria niet wist met wie ze in het huwelijk moest treden, liet de priester alle gegadigden hun wandelstok in een bak met nat zand steken; de stok van Jozef begon onmiddellijk te bloeien.
Soms wordt Jozef afgebeeld met twee duiven, maar meestal met timmermansgereedschap: bijl, hamer, zaag, winkelhaak, werkbank.

Hij is de patroonheilige van timmerlui, houthakkers, meubelmakers en ambachtslieden in het algemeen, en van reizigers en asielzoekers – wat te verklaren is door Herodes' kindermoord in Bethlehem en de vlucht van Jozef en zijn gezin naar Egypte. Jozefs hulp werd afgesmeekt bij woningnood (overnachting in een stal), verleiding en moeilijke situaties.
Jozef, die in de armen van Maria en Jezus stierf, is eveneens patroonheilige van de begrafenisondernemers en werd aangeroepen voor een goede dood. Feestdag: 19 maart.[1]

 +

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 138.

ST. JOZEF MET KIND (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 130,5 cm (140 met aureool) x breedte: 43 cm x diepte: 45 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is van lindehout vervaardigd.
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken hout samengesteld. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.

Het voetstuk en het beeld vormen één geheel. Afzonderlijk gesneden delen zijn: de lelie (het deel boven de hand) en de aureool. De aureool bestaat uit een lindehouten plankje dat aan de rugzijde werd afgeschuind. Aan de voorzijde werd in de buitenste rand de naam van de heilige gesneden: *H. Joseph: B.V.O.* De aureool is met een nagel op het achterhoofd van de H. Jozef bevestigd – er zijn nog twee oudere bevestigingsgaten te zien.

Het Kind is eveneens van een afzonderlijk blok hout gesneden.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog steeds zichtbaar en is uitgevoerd in olieverf. Voor het kleed van het Kind, alsook het kleed en de mantel van Jozef werden in de ondergrond fijne parallelle groefjes getrokken waardoor een reliëf werd bekomen voor een realistische weergave van het textiel (zoals bij presbrokaat). De boorden werden vlak gelaten. Voor de ornamenten op de kledij werd bladgoud gebruikt.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 41 cm x breedte: 42 cm x diepte: 38 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd vermoedelijk van linden vervaardigd. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel. Centraal prijkt een schildje met het monogram van de heilige.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd met een witte verf. Deze was oorspronkelijk zwart (de bovenste vlakke lijst) en rood (de bolle lijst eronder). Het centrale schildje is verguld en draagt de rode in elkaar verweven letters '*S.J*'.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met een grote U-vormige beugel die uit de muur steekt en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven is vastgezet.

ST. JOZEF MET KIND (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Op het beeld zijn op verschillende plaatsen uitvliegopeningen te zien, vooral op het voetstuk is de aantasting het ergst. De aantasting is nog actief. Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

Uitvliegopeningen onderaan op het voetstuk.

Losgekomen verlijmingen, ontbrekende stukjes

- De lijmnaad in de stengel van de lelie is losgekomen, het bovenste deel van de lelie zit nu los in de linkerhand van Jozef.
- De verbinding aan Jozefs rechterhand (pols) zit een beetje los.
- Het kruisje op de globe van het Kind ontbreekt.
- De verlijming aan de rechterpols van het Kind werd ooit hersteld met een nagel, maar sluit niet goed aan.

Ontbrekend kruis op de globe.

Losgeraakte verbinding in de steel van de lelie.

Barsten en openstaande lijmnaden

Vooral in het voetstuk zijn er verschillende openstaande lijmnaden, en op enkele plaatsen zijn er ook stukjes hout uitgevallen. De verschillende blokken werden al eens eerder met nagels terug vastgezet. Rechts in het hoofd van het Kind zit een barst.

Barst in het hoofd van het Kind.

Herstelling aan de rechterpols van het Kind.

Openstaande lijmnaad met lacune in het voetstuk.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering

Het beeld vertoont niet echt afschilfering, behalve in het gezicht van Jozef en in zijn aureool (middenvlak en achterzijde). Over heel het beeld zijn er ook wel kleine lacunes door krassen of stoten (de ergste schade komt voor in het voetstuk).

Olielaag
Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Een bruine, nog kleverige druppel lijnolie onderaan de kin.

Slijtage
Dit beeld werd – in tegenstelling tot de meeste beelden in de kerk – niet beschadigd door een hardhandige reiniging. Hier en daar is wel wat slijtage van de polychromie, vooral aan de vergulding op de boorden van Jozefs mantel.

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag en een grijze stoflaag bedekken het oppervlak.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er zijn verschillende uitvliegopeningen te zien – deze aantasting is duidelijk nog actief (getuigen de hoopjes boormeel). Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

Een hoopje boormeel op de sokkel.

Uitvliegopeningen.

Brandschade
Links vooraan is een grote brandplek te zien; waar het hout zwart verkoold is.

Brandschade.

Losse delen
Aan de zijkant rechts zit een krul van een blad erg los.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering
De polychromie op de sokkel schilfert op enkele plaatsen af.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Slijtage en krassen
Op de meest uitstekende delen is de polychromie wat afgesleten. Op het schildje zitten verschillende krassen.

Krassen op het schildje.

ST. JOZEF MET KIND (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Lijmen van de verbinding van de lelie, de rechterpols van Jozef
Herzien van de verbinding van de rechterhand van het Kind
Vullen van de barsten, lijmnaden en lacunes in het hout (vooral voetstuk)
Fixeren van de afschilferende verf (vooral gezicht en aureool)
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Herstel van de zone met brandschade
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

Optie ontbrekend snijwerk bijmaken
Het kruis op de globe

O.L.V. ONBEVLEKTE ONTVANGENIS (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)
Metalen kroon met steentjes

Afmetingen
Beeld: hoogte: 135,5 cm (144 met kroon) x breedte: 42 cm x diepte: 33 cm.
Stralenkrans: hoogte: 174 cm x breedte: 116 cm x diepte: 2 cm.
Sokkel: hoogte: 38 cm x breedte: 44,5 cm x diepte: 39 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen de muur van de noordelijke zijbeuk hangt.

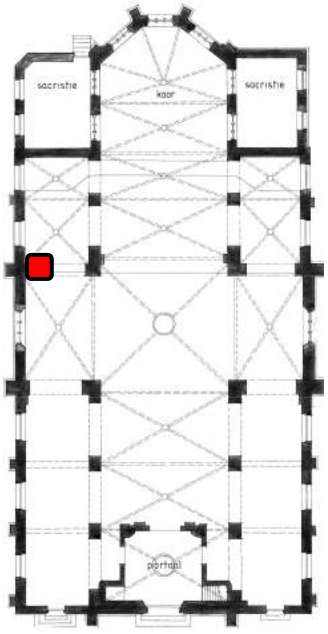

O.L.V. ONBEVLEKTE ONTVANGENIS (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis

De Onbevlekte Ontvangenis. Anders dan vaak verondersteld, duidt deze term niet de conceptie aan van Christus in de schoot van Maria (in de kunst het thema van de Annunciatie), maar de conceptie van Maria zelf in de schoot van haar moeder Anna. Volgens het leerstuk moest Maria, omdat zij was uitverkoren om als werktuig te dienen van Christus' menswording, zelf onbezoedeld zijn (vandaar haar titel 'Purissima'). Als enige van alle mensen was zij vrij van de erfzonde, dat wil zeggen dat zij was verwekt zonder begeerte. Deze idee die in de loop van e middeleeuwen langzaam veld had gewonnen, werd in de 12de en 13de eeuw een belangrijk theologisch geschilpunt. Pas in 1854 werd de Onbevlekte Ontvangenis door Pius IX tot geloofsartikel verheven.

Vanaf de 17de eeuw wordt zij vaak afgebeeld als een jonge vrouw van twaalf of dertien jaar, gekleed in een wit gewaad met blauwe mantel, met de handen op de borst of in gebed gevouwen. Bij de bekendste versie van dit thema staat zij op een maansikkel (het klassieke kuisheidssymbool) met de punten naar beneden. Om het middel had zij de franciscaner gordel om met drie knopen.[1]

[1] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, uitg. Primavera pers, Leiden, 2003, p. 217-218.

O.L.V. ONBEVLEKTE ONTVANGENIS (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 135,5 cm (144 met kroon) x breedte: 42 cm x diepte: 33 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is vermoedelijk van naaldhout vervaardigd.
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken hout samengesteld. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het voetstuk (in de vorm van rotsen) en het beeld vormen één geheel.

Delen in metaal
De kroon is van messing gemaakt en bezet met diamanten van geslepen glas en parels. De kroon is met een schroef op het achterhoofd van O.L.V. bevestigd.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd. De originele polychromie is nog steeds zichtbaar en is uitgevoerd in olieverf, voor de kanten boorden van de sluier en andere details op het beeld werd bladgoud gebruikt.

Opstelling
Het beeld staat los op een extra voetstuk waaraan de stralenkrans is bevestigd. Het geheel staat los op de sokkel.

DE STRALENKRANS

Afmetingen
Hoogte: 174 cm x breedte: 116 cm x diepte: 2 cm.

Het hout en de opbouw
De stralenkrans is van naaldhout gemaakt. De stralen zijn met pennen op de krans bevestigd.

Pen en gat verbinding van een straal.

Originele polychromie

De stralenkrans in verguld met een mixtionvergulding op een rode ondergrond (de rode kleur is zichtbaar op plaatsen met slijtage). Op de krans staat links en rechts het opschrift: *'Ik Ben De Onbevlekte Ontvangenis'*. Dit opschrift is echter niet origineel.

Tussen de huidige tekst zien we twee oudere opschriften doorschemeren. Op de linkerhelft zijn dezelfde woorden te herkennen. Rechts echter lijkt een andere tekst te staan. Deze opschriften waren eveneens in blauw en rode letters uitgevoerd, maar bedekten enkel de bovenste helft van de krans (het huidige opschrift is verspreid over de volledige hoogte).

De krans werd slechts plaatselijk opnieuw verguld: enkel de oude woorden werden bedekt om de nieuwe tekst aan te brengen (de oude tekst schemert nu door het laagje bladgoud heen en is zo zichtbaar geworden). Hierdoor zijn de oorspronkelijke bloemkrullen die tussen de woorden stonden, wel nog te zien. Ook op de stralen is de oorspronkelijke vergulding nog te zien.

Opstelling

Het beeld staat op een los voetstuk van zo'n 6 cm hoog. De stralenkrans is tegen de rugzijde van dit voetstuk bevestigd.

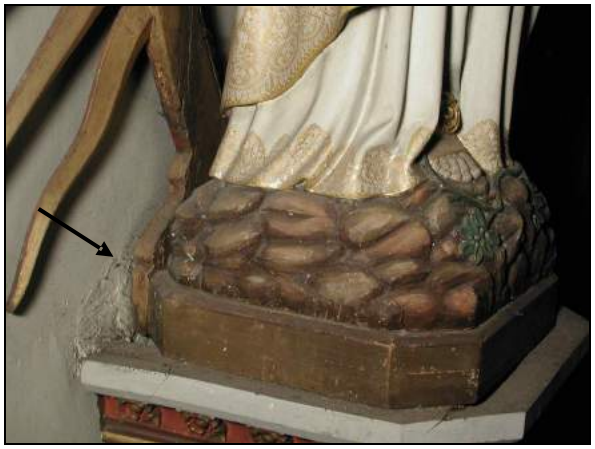

Bevestiging van de stralenkrans op het losse voetstuk.

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 38 cm x breedte: 44,5 cm x diepte: 39 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd van linden vervaardigd en is hol vanbinnen. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, bloemen, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd met een witte verf. Deze was oorspronkelijk grijs (de bovenste vlakke lijst) en goud (het schuine lijstje eronder).

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met een grote U-vormige beugel die uit de muur steekt en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven is vastgezet.

O.L.V. ONBEVLEKTE ONTVANGENIS (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD EN DE STRALENKRANS – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Er werd geen biologische schade vastgesteld op het beeld zelf.
Op de stralenkrans echter zijn er duidelijk uitvliegopeningen te zien van houtworm. Het hout is ook plaatselijk verzwakt waardoor consolidatie nodig is.

Losgekomen verlijmingen, ontbrekende stukjes

Het beeld is over het algemeen in goede staat. Aan de onderzijde van het voetstuk zijn er enkele kleine barstjes en aan de binnenkant van de mantel (links onder de arm) is een stukje hout los.
Aan de stralenkrans echter is er meer schade; verschillende verbindingen van de krans zitten los. Op de rechterhelft is één straal los en is één straal afgebroken aan de basis (de pen zit nog in het gat, samen met enkele nagels van een eerdere herstelling). Links onderaan ontbreekt de onderste straal. De bevestiging van de stralenkrans op de losse sokkel moet worden nagezien.

Afgebroken straal op de rechterhelft.

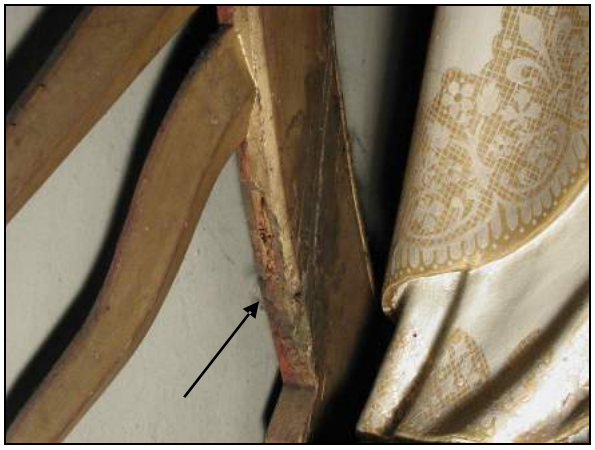
Linksonder: een straal ontbreekt en de verbinding is los.

HET BEELD EN DE STRALENKRANS – DE POLYCHROMIE

Afschilfering

De polychromie op het beeld is nog in goede staat; er is niet echt afschilfering, behalve een klein beetje op het voetstuk. Hier en daar zijn er ook wel kleine lacunes door krassen of stoten (vooral op het losse voetstuk en aan de scherpe randen van de kledij).
Ook op de stralenkrans is de hechting van de polychromie vrij goed – er is uiteraard schade op de plaatsen waar het hout is beschadigd.

Geen olielaag

In tegenstelling tot bijna alle beelden in de kerk, werden dit beeld en de stralenkrans niet met een olielaag ingewreven.

Slijtage

Er is weinig slijtage van de polychromie op het beeld.

Bij de stralenkrans is de originele vergulding behoorlijk afgesleten waardoor de onderliggende rode grondlaag zichtbaar is geworden.

Oude retouches en overschilderingen
Zoals hoger vermeld (bij de bespreking van de originele polychromie), werden de opschriften op de stralenkrans ooit hernomen. Hiervoor werd de originele tekst plaatselijk met bladgoud bedekt om de nieuwe tekst aan te kunnen brengen.
De herstellingen aan de houtverbindingen werden geretoucheerd met goudverf. Deze retouches zijn verkleurd en zien er uit als donkere vlekken.

Donker verkleurde retouches in goudverf.

Oppervlaktevuil
Het beeld en de stralenkrans zijn behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.
Overal op het beeld liggen er witte, pluizige, wat plakkerige schilfertjes die mogelijk afkomstig zijn van de muur of het gewelf boven het beeld. Dezelfde schilfertjes vinden we ook op het beeld ernaast van de H. Anna met Kind.

Een grijze stoflaag en witte kleverige schilfertjes.

Detail van de kroon.

Schade aan de kroon
De kroon is erg vuil. Het metaal is op sommige plaatsen vervormd en vertoont corrosie. De cirkel van de kroon staat open; de verbinding achteraan is losgekomen.
Eén van de bloemetjes bovenop de kroon is afgebroken en verdwenen, daarnaast ontbreken er nog 8 parels.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er zijn verschillende uitvliegopeningen te zien – deze aantasting is duidelijk nog actief (getuigen de hoopjes boormeel). Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, slijtage en krassen
De polychromie op de sokkel is nog in vrij goede staat; er is geen afschilfering. Hier en daar zijn er wel kleine kapjes en krassen, en er is wat slijtage (vooral in het goud).

Olie - stof en vuil
Ook de sokkel werd niet met een olielaag ingewreven en werd evenmin gereinigd. De sokkel is wel behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

O.L.V. ONBEVLEKTE ONTVANGENIS (+ SOKKEL) – BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Lijmen van het losse stukje hout (mantel)
Oppervlaktereiniging
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Het kroontje (metaal)
Afstoffen
Vervormde elementen voorzichtig terugplooien
Corrosie behandelen en beschermlaag aanbrengen
(ontbrekende steentjes, afgebroken bloemetje niet terug aanvullen)

De stralenkrans met het losse voetstuk (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Lijmen van de losse verbindingen
Bevestiging van de stralenkrans op het losse voetstuk bekijken en zonodig herzien
Vullen van de barsten, lijmnaden en lacunes in het hout
Oppervlaktereiniging
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Oppervlaktereiniging
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

Optie ontbrekend snijwerk bijmaken
De twee ontbrekende stralen van de stralenkrans

ST. ANNA EN MARIA (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Anna en Maria op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)

Afmetingen
Beeld: hoogte: 128 cm (136 met aureool) x breedte: 40 cm x diepte: 35 cm.
Sokkel: hoogte: 35 cm x breedte: 41,5 cm x diepte: 32 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen de muur van de noordelijke zijbeuk hangt.

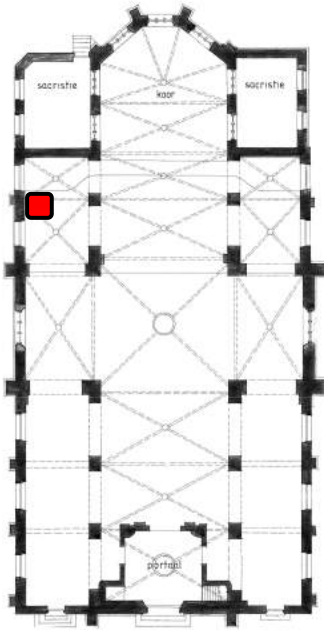

ST. ANNA EN MARIA (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Anna
Moeder van Maria. Gehuwd met Joachim, tot op hoge leeftijd kinderloos gebleven, dan bevallen van een meisje. Na de dood van Joachim trouwde zijn nog tweemaal.
Anna wordt voorgesteld als een matrone met een hoofddoek en een groene (hoop) of rode (liefde) mantel of kleed. De bekendste afbeelding is die met Maria als meisje aan haar zijde, terwijl zij soms wijst naar het boek of de schriftrol die het meisje in de hand houdt, wat herinnert aan Anna's lessen om Maria in te wijden in de Heilige Schrift. Hier draagt Anna het meisje Maria op de arm.

Een vaak geziene voorstelling – de zogeheten Anna-te-Drieën of Anatrits – toont een zittende Anna met op de schoot Maria, die op haar beurt het Kind Jezus vasthoudt.
Anna wordt eveneens afgebeeld met haar ouders, nakomelingen en bloedverwanten, soms tot en met Servatius (4de eeuw); die voorstelling noemt met de 'Maagschap van de H. Anna'.

De heilige is de patrones van weduwen, kleermakers en huisvrouwen. Zij werd aangeroepen tegen bedwateren, een moeilijke bevalling, borst-, buik- en hoofdpijn, koorts, pest, zweren, kiespijn en huiduitslag. Ook vrouwen die moeilijk in verwachting raakten, wendden zich tot haar. Feestdag: 26 juli, samen met de H. Joachim.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 188-189.

ST. ANNA EN MARIA (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 128 cm (136 met aureool) x breedte: 40 cm x diepte: 35 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is van naaldhout vervaardigd (te zien aan de onderzijde)
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken hout samengesteld. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Beide beelden en het voetstuk vormen één geheel.
Afzonderlijk gesneden delen vormen de aureolen van Anna en Maria. Deze zijn van houten plankjes gemaakt, en hebben twee bolle profielen. De aureolen zijn met een schroef in het achterhoofd van de heiligen bevestigd.

De aureolen van Maria en Anna.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar. De kledij is rijkelijk versierd met brokaatmotieven en de stoffen zijn afgeboord met goud en bezet met geschilderde parels en edelstenen. De aureolen zijn in het midden rood (Maria) en blauw (Anna), met een gouden boord waarop respectievelijk geschreven staat: '*Sancta Maria*' en '*Sancta Anna O.P.*'

Rijkelijk versierde kledij.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 35 cm x breedte: 41,5 cm x diepte: 32 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd vermoedelijk van linden vervaardigd en is opgebouwd uit verschillende aaneengelijmde blokken hout. De rugzijde van de sokkel is hol. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel. Centraal prijkt een schildje met het monogram van (een andere) heilige.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd met een witte verf. Oorspronkelijk was het bovenste verticale boordje gebroken wit, maar daaronder had de lijst een lichtblauwe kleur.
Het centrale schildje is verguld en draagt de in elkaar vervlochten rode letters '*S' en 'L*.'.

De letters 'S' en 'L' op de sokkel van Anna en Maria (?).

Stratigrafie op de bovenste lijst van de sokkel.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met twee grote haken die uit de muur steken en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven zijn vastgezet.

ST. ANNA EN MARIA (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Op het beeld zijn er slechts enkele uitvliegopeningen te zien. Het is niet duidelijk of deze aantasting actief is. Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

Barsten en openstaande lijmnaden

Verschillende lijmnaden zijn zichtbaar geworden, slechts één lijmnaad staat gedeeltelijk open ter hoogte van het linkerbeen van Anna. Er zijn geen barsten.

Afgebroken/losgeraakte delen

De houten drager is nog in goede staat; er zijn geen afgebroken of losse delen.

De aureolen

Ook het hout van de aureolen is in goede staat.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering

Over het algemeen is de hechting van de polychromie nog goed. Slechts op enkele plaatsen is een beetje afschilfering zoals aan de randen van de kledij.

Lacunes aan de scherpe randen van het beeld.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.

Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Bruine, nog kleverige oliedruppels aan de hals van Maria.

Glanzende laag op het gezicht van Anna.

Bruine druipsporen aan de achterzijde van Maria's arm.

Slijtage

Dit beeld werd – in tegenstelling tot de meeste beelden in de kerk – niet beschadigd door een hardhandige reiniging. Hier en daar is er wel wat slijtage van de verf, zoals aan de gouden boord onderaan het kleed.

Slijtage aan de decoratieve boord van het kleed van Anna.

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag en een grijze stoflaag bedekken het oppervlak.
Overal op het beeld liggen er witte, pluizige, wat plakkerige schilfertjes die mogelijk afkomstig zijn van de muur of het gewelf boven het beeld. Dezelfde schilfertjes vinden we ook op het beeld ernaast van O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis.

Witte schilfertje verf van de muren.

Slijtage van de zwarte arceringen en naam.

De aureolen
Op de aureolen is er wat slijtage van de zwarte arceringen en de letters op het goud.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er zijn verschillende uitvliegopeningen te zien – en de vele hoopjes boormeel duiden op een nog actieve aantasting. Aan de bovenste bolle lijst vooraan is een stukje hout afgebrokkeld door de vermolming. Deze zone dient geconsolideerd te worden. Schimmelaantasting werd niet vastgesteld.

Uitvliegopeningen en een lacune in het hout door vermolming.

Een hoopje boormeel.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

Barsten en openstaande lijmnaden
Er zijn geen barsten, enkele lijmnaden zijn zichtbaar geworden.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes, slijtage

De polychromie op de sokkel is nog in goede staat. Er is een beetje afschilfering op de druiven onderaan, hier en daar is de polychromie wat afgesleten. Op enkele plaatsen zijn er lacunes door krassen of stoten.

Afschilferende verf op de druiven.

Olie, stof en vuil

Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn en druppels olie hangen. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak. Ook op de sokkel kleven er hier en daar witte schilfertjes die van de muren zijn afgevallen.

ST. ANNA EN MARIA (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Openstaande lijmnaad (been) en kapje in het hout (sluier) opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging + verwijderen van de witte schilfertjes
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Consolidatie (versteviging) van de verzwakte zones in het hout
Openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging + verwijderen van de witte schilfertjes
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

ST. ALOYSIUS (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Aloysius van Gonzaga op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd houtsnijwerk (beeld + sokkel)

Afmetingen
Beeld: hoogte: 121 cm (127 met aureool) x breedte: 48 cm x diepte: 43 cm.
Sokkel: hoogte: 42 cm x breedte: 44 cm x diepte: 38,5 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen een zuil van de noordelijke zijbeuk hangt.

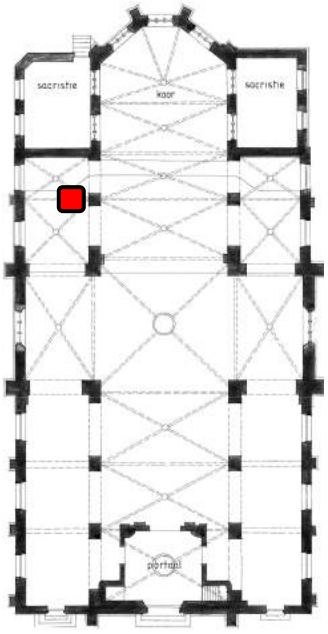

ST. ALOYSIUS (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Aloysius van Gonzaga
Geboren in 1568 bij Mantua. Hij trad toe tot de jezuïetenorde en wordt meestal afgebeeld in soutane met superplie. Omdat hij op 23-jarige leeftijd overleed aan een besmetting, opgelopen bij het verplegen van pestlijders, wordt hij heel jong voorgesteld. Zijn gezicht is baardloos, hij draagt geen hoofddeksel. Zijn attributen zijn een kruisbeeld (zoals hier), een witte lelie, een boek en een doodshoofd (teken van meditatie), een gesel als symbool van zijn zelfkastijding – die zijn vader ertoe aanzette hem de toestemming te geven in te treden. Dikwijls is de schedel vergezeld van een gravenkroon (hier onder de linkervoet), want Aloysius was de oudste zoon van de markgraaf van Mantua-Castiglione.
Van hem werd gezegd dat hij altijd nederig naar de grond keek, daarom moest hij van zijn oversten een hoge kraag dragen. Vaak tonen voorstellingen hem dan ook met neerwaarts gerichte blik. Bekend is de scène waarin hij de eerste communie ontvangt uit de handen van de H. Carolus Borromaeus.
Aloysius van Gonzaga is, net zoals Johannes Berchmans, schutspatroon van de studerende jeugd en beschermt tegen pest en oogziekten. Heiligverklaring in 1726. Feestdag: 21 juni.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 232.

ST. ALOYSIUS (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 121 cm (127 met aureool) x breedte: 48 cm x diepte: 43 cm.

Het hout en de opbouw
Het beeld is waarschijnlijk van lindehout vervaardigd (gezien de erge aantasting)
Het beeld is uit verschillende aaneen gezette stukken hout samengesteld. De stukken werden aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm. Aan de binnenzijde is het beeld uitgehold, dit om splijten van het hout te voorkomen. De rugzijde werd vervolgens dichtgemaakt en het snijwerk loopt door op de rugzijde van het beeld.
Het beeld en het voetstuk vormen één geheel.

Afzonderlijk gesneden deel vormt de aureool. Deze is van een naaldhouten plankje gemaakt, en is met een nagel in het achterhoofd van de heilige bevestigd.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 42 cm x breedte: 44 cm x diepte: 38,5 cm.

Het hout en de opbouw
De sokkel werd vermoedelijk van linden vervaardigd en is opgebouwd uit verschillende aaneengelijmde blokken hout. De rugzijde van de sokkel is hol. Het snijwerk werd in neogotische stijl uitgevoerd, geprofileerde lijsten, acanthusbladeren en druivenranken sieren de sokkel. Centraal prijkt een schildje met het monogram van de heilige.

Originele polychromie

De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd met een witte verf. Oorspronkelijk was het bovenste verticale boordje gebroken wit, maar daaronder had de lijst een lichtblauwe kleur.
Het centrale schildje is verguld en draagt de in elkaar vervlochten rode letters '*S' en 'A*.'.

De letters 'S' en 'A' op de sokkel.

Ophangsysteem

De sokkel is opgehangen met een grote U-vormige beugel die uit de muur steekt en die in het bovenvlak van de sokkel met schroeven is vastgezet.

Het beeld werd verschoven om het ophangsysteem te zien.

ST. ALOYSIUS (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Het beeld is heel erg door houtworm aangetast. Op sommige plaatsen is het hout zo vermolmd dat het gemakkelijk kan worden ingedrukt. De aantasting is duidelijk nog heel actief want het bovenvlak van de sokkel ligt vol boormeel afkomstig van het beeld. Er liggen ook tal van kevertjes bij het boormeel.

Langsheen een barst in de rugzijde van het beeld vertoont het hout kubusrot – een vorm van schimmel die ontstaat wanneer het hout langdurig heel erg vochtig staat.

Uitvliegopeningen.

Boormeel en kevertjes op het bovenvlak van de sokkel.

Kwasten

Het hout dat voor dit beeld werd gebruikt was niet van de beste kwaliteit; op verschillende plaatsen zijn kwasten te zien.

Barsten en openstaande lijmnaden

In de achterzijde van het beeld zit een lange verticale barst (± 45cm lang) die vertrekt vanuit een kwast in het hout. Ook elders op het beeld zijn (kleinere) barsten zichtbaar. Ter hoogte van de linkermouw is de lijmnaad wat open en beweegt het stuk een beetje.

Erge schade aan de rugzijde van het beeld.

Een lange barst en houtwormaantasting.

Vermolming en splijten van het hout.

Een kleinere barst in de witte superplie.

Afgebroken/losgeraakte delen
De armen van het Christusbeeldje (op het kruis) zijn losgekomen op de lijmnaden – deze stukken zijn verdwenen.

De aureool
Het hout van de aureool lijkt nog in goede staat, aan de rand bovenaan zijn er wel twee lacunes.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
De polychromie is vooral beschadigd daar waar het hout is aangetast en gespleten. Over het algemeen echter is de hechting van de verf nog goed. Vooraan is een grote lacune in de soutane en ook aan de rugzijde van het beeld zijn verschillende plaatsen met verfverlies.

Olielaag
Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Bruine druipsporen aan de onderzijde van de rechtermouw.

Slijtage
Dit beeld werd – in tegenstelling tot de meeste beelden in de kerk – niet beschadigd door een hardhandige reiniging. Hier en daar is er wel wat slijtage van de verf, en dan vooral in de decoratieve gouden accenten op de kledij, waar het goud plaatselijk is afgesleten tot op de grijze onderlaag.

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag en een grijze stoflaag bedekken het oppervlak.

De aureolen
Op de aureool is er wat slijtage en zijn er enkele lacunes, vooral in de gouden rand.

DE SOKKEL – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Over heel de sokkel zijn er uitvliegopeningen te zien – en de vele hoopjes boormeel duiden bovendien op een nog actieve aantasting. De sokkel is uit verschillende blokken hout samengesteld en het ene blok is al erger aangetast dan het andere. Aan de rechterkant is een dergelijke 'grens' van aantasting duidelijk te zien.

Uitvliegopeningen, vooral in de achterste blokken hout.

Detail van de 'grens' van de aantasting.

Het ophangsysteem
De beugel vertoont roestvorming, maar is nog voldoende stevig.

Barsten en openstaande lijmnaden
Er zijn geen barsten, enkele lijmnaden zijn zichtbaar geworden.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes, slijtage
De polychromie op de sokkel is over het algemeen nog in goede staat. Er is een beetje afschilfering en hier en daar is de polychromie wat afgesleten. Op enkele plaatsen zijn er lacunes door krassen of stoten.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn en druppels olie hangen. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

ST. ALOYSIUS (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Consolidatie (versteviging) van de verzwakte zones in het hout
Barsten, openstaande lijmnaden en kapjes in het hout opvullen
Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (hout)
Behandeling tegen houtworm dmv anoxie + preventieve behandeling met gif.
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

Optie ontbrekend snijwerk bijmaken
<u>Beeld:</u>
Verdwenen armen van het kruis

BIJLAGE 1: BEELDEN – WERKWIJZE EN MATERIALEN

De werken worden uitgevoerd door een conservator-restaurateur, gespecialiseerd in beelden. Voor de behandeling van de metalen onderdelen wordt beroep gedaan op een conservator-restaurateur van metaal.

VOORBEREIDENDE WERKEN

Afnemen en naderhand terugplaatsen
Maria met Kind in het noordelijke zijaltaar
Om het beeld en de sokkel uit de nis van het altaar te halen, plaatst men best een rolsteiger over de altaartafel (plateau van 3m breed). Hetzelfde geldt voor het terugplaatsen na restauratie.

De heiligenbeelden met hun sokkels
Omwille van het gewicht, kunnen de heiligenbeelden het best met een kleine rolsteiger van hun sokkel worden gelicht (en dus niet met een ladder). Daarna kunnen de sokkels gemakkelijk van de muur worden afgehaakt. Hetzelfde geldt voor het terugplaatsen na restauratie.

Inpakken en transport (heen en terug)
De kunstwerken worden verantwoord ingepakt alvorens ze naar het atelier te brengen. Na de conservatie-restauratie, worden de stukken terug ingepakt en naar de kerk gebracht, waar ze terug op dezelfde plaats worden opgesteld/ opgehangen.

Onderzoek en fotoreportage
In het atelier worden de kunstwerken in hun geheel gefotografeerd en worden er uitgebreid detailopnames gemaakt. Elk kunstwerk wordt met verschillende lichtbronnen onderzocht (daglicht, strijklicht en UV-licht), en bestudeerd onder vergroting. De bevindingen worden telkens genoteerd en gefotografeerd.

BEHANDELING VAN DE HOUTEN DRAGER

Behandeling tegen houtborende insecten
Anoxie
Alle houten beelden, sokkels, en onderdelen in hout, waar uitvliegopeningen van houtborende insecten werden vastgesteld, worden behandeld tegen houtwormaantasting dmv een anoxie-behandeling.

Preventieve behandeling
Omdat een anoxiebehandeling enkel curatief werkt, wordt achteraf ook nog een preventieve behandeling toegepast dmv het aanbrengen van een gif (permethrine) in een oplosmiddel (alifatische koolwaterstof). Op de polychrome voorwerpen kan het gif worden aangebracht door middel van injectie in de uitvliegopeningen, niet beschilderde delen kunnen worden ingestreken.

Consolideren (verstevigen) van het hout
Op plaatsen waar het hout erg vermolmd is en zijn stevigheid heeft verloren, is het nodig het hout te consolideren (of verstevigen). Deze behandeling kan plaatselijk gebeuren.

Consolidatie gebeurt door middel van injectie met een acrylhars (Paraloid B72, Plexigum...) opgelost in een solvent.

Terug vastzetten van losse/afgebroken delen
Door uitdroging en kristallisatie van oude dierlijke lijm komen oude verlijmingen vaak los; lijmnaden worden zichtbaar, onderdelen komen los te zitten. Om de losgekomen delen opnieuw te lijmen moeten de lijmvlakken eerst zuiver gemaakt worden en alle lijmresten verwijderd. Het opnieuw lijmen van de losgekomen of afgebroken delen gebeurt bij voorkeur met dierlijke lijm (zoals oorspronkelijk gebruikt). Oude herstellingen (waarbij vaak nagels zijn gebruikt of een te veel aan lijm) worden nagekeken en zonodig hernomen.

Vullen van barsten en openstaande lijmnaden
Barsten in het hout kunnen worden opgevuld met een elastisch vulmiddel op basis van kurk dat de bewegingen van het hout kan volgen. Eventueel kunnen de barsten en lijmnaden ook worden opgevuld met spieën in een zachtere houtsoort dan het origineel (hiervoor wordt vaak balsahout gebruikt).

Vullen van lacunes in het hout
Door een accidentele stoot of door ernstige houtwormaantasting, zijn hier en daar delen van het hout afgebroken. Indien dit voor de stabiliteit van belang is, worden deze delen aangevuld. Naar gelang de plaats wordt hiervoor ofwel nieuw hout gebruikt, dezelfde houtsoort en met dezelfde draadrichting, of een houtvulmiddel op epoxybasis (type Araldite Master Molding Paste).
Houtwormgaatjes hoeven niet te worden opgevuld, tenzij ze esthetisch heel storend zijn zoals in een gelaat.

Optie ontbrekend snijwerk bijmaken
Indien de juiste vormgeving is gekend, kan er voor gekozen worden om ontbrekend snijwerk terug bij te maken.
Het betreft de volgende beelden:
- St. Aloysius (armen van het kruis)
- H. Hart Maria (stukje van de kroon)
- H. Hart Jezus (vier vingers en een duim, een stukje van een blad op de sokkel)
- St. Eligius (verschillende stukjes, één groot stuk van het voetstuk, twee bloemen sokkel)
- St. Jozef met Kind (kruisje op de globe)
- O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis (twee stralen)

Reinigen en boenen van niet-gepolychromeerd hout
(St. Eligius + sokkel)
Het houtoppervlak wordt ontstoft en oppervlakkig gereinigd. Daarna wordt een nieuwe boenwaslaag aangebracht.

BEHANDELING VAN DE POLYCHROMIE

Fixeren van afschilferende verf
Afschilferende verf wordt gefixeerd. Het fixatief wordt gekozen in functie van de te fixeren schilfers, het type verf/vergulding, de ondergrond en de eventueel eerder uitgevoerde restauraties.

Oppervlaktereiniging
De reiniging bestaat in de eerste plaats uit het afstoffen van de kunstwerken. Voor een verdergaande oppervlaktereiniging met oplosmiddelen, dienen eerst reinigingstesten te worden uitgevoerd.

Verwijderen van de olielaag
Bijna alle beelden werden ooit aan de voorzijde met lijnolie ingestreken – volledig of slechts gedeeltelijk. Deze laag is heel onregelmatig aangebracht, is kleverig en bruin.

Er werden testen gedaan om de olielaag op te lossen; de olie is gevoelig aan verschillende (polaire) oplosmiddelenmengsels. De polychromie op de beelden is nog redelijk resistent, maar door lang wrijven met een wattenstaafje kan slijtage worden veroorzaakt. Om een egale reiniging te bekomen is het nodig het oplosmiddelenmengsel als solventgel aan te brengen. De zones waar de polychromie werd hernomen of waar bladgoud en bladzilver werden gebruikt zijn uiteraard extra gevoelig.[1]

Verdere reinigingstesten, per beeld en per kleur, zijn nodig om tot een efficiënt en veilig reinigingsysteem te komen. Als leidraad kan de lijst van oplosmiddelenmengsels van mevr. Masschelein-Kleiner worden gebruikt, alsook de verschillende reinigingmethodes van Richard Wolbers.

Het verwijderen van de olielaag is een arbeidsintensieve behandeling, doch de enige manier om het vlekkerige aspect van de beelden op te heffen. Bovendien is het belangrijk om de olielaag te verwijderen nu het nog kan; hoe langer men hiermee wacht, hoe moeilijker oplosbaar de olie wordt.

Verwijderen van boenwas
Op het beeld van Maria met Kind werd een donkerbruine boenwaslaag aangebracht. Deze laag kan verwijderd worden met white spirit.

Verwijderen van oude retouches
Oude verkleurde retouches worden verwijderd. Hiervoor worden reinigingstesten uitgevoerd. Indien het niet haalbaar is om de retouches te verwijderen, kunnen ze geïntegreerd worden met een retouche.

Oude overschilderingen
Hernemingen van de polychromie blijven in principe behouden.

[1] Test op sokkel van de H. Theresia (in wit, rood en groen): met een mengsel van aceton/ethanol (50/50) kon de laag worden afgedund, zonder de verflaag te beschadigen, doch het resultaat is niet regelmatig. Een egaler resultaat wordt bekomen met behulp van een kompres, het mengsel ingedikt tot solventgel (Clucel-G) gaf de beste resultaten.

Ook de gedeeltelijke overschildering van de bovenste rand van de sokkels blijft behouden (een vrijlegging zou te kostelijk zijn).

Gedeeltelijk vrijleggen
Het is echter wel het overwegen waard om de volgende plaatselijke overschilderingen toch te verwijderen, omdat dit de kwaliteit van polychromie op de beelden ten goede zou komen:
- H. Barbara: de sterk afschilferende beige overschildering op de palmtak.
- Maria met Kind (zijaltaar): de overschildering van de binnenkant van de mantel.

Vullen van lacunes in de polychromie
Lacunes worden opgevuld met een preparatie op basis van krijt en lijm.
Een uitzondering hierop vormt de sokkel/ het schrijn in het noordelijke zijaltaar. Bij dit voorwerp volstaat het om de witte preparatie aan de randen van de lacunes met een retouche bij te kleuren, zonder echter de lacunes volledig te vullen en te retoucheren.

Retoucheren
Lacunes en slijtage in de polychromie worden geretoucheerd. Hiervoor kunnen aquarelverf en/of lichtechte pigmenten gemengd met Paraloid B72 worden gebruikt. Ook stabiele retoucheerverven zoals 'Gamblin Conservation Colors' of de 'Golden retoucheerverven' kunnen gebruikt worden.
Voor de retouches in de vergulding kan naar gelang de plaats aquarelgoud, micagoud, schelpjesgoud of poedergoud gebruikt worden.
Vlekken en oude retouches die zich niet laten verwijderen, kunnen met behulp van een retouche worden geïntegreerd.

Beschermlaag
Na de restauratie worden de kunstwerken van een beschermlaag voorzien op basis van microkristalijne was.

BEHANDELING VAN DE ONDERDELEN IN METAAL

Gepolychromeerd metaal
De polychromie wordt gefixeerd, maar niet geretoucheerd.

Vervormde elementen
Waar mogelijk worden de vervormde delen voorzichtig teruggeplooid.

Behandeling van de corrosie + beschermlaag
Alle metaal wordt behandeld tegen corrosie. Naderhand wordt een gepaste beschermlaag aangebracht.

Ontbrekende edelsteentjes
Ontbrekende steentjes worden niet terug aangevuld.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt van elk kunstwerk een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven.
In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten (materiaal + materiaal voor de anoxie), en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Kosten verzekering
De kunstwerken worden tijdens het transport en gedurende het verblijf in het atelier verzekerd. De berekening voor de verzekering is gebaseerd op een verzekeringswaarde van:
10.000 €/beeld (met sokkel), gedurende 1 jaar.

Transportkosten
Deze post omvat alle kosten om de voorwerpen te transporteren (huur lichte vrachtwagen en brandstof).

Stellingkosten
Deze post omvat alle kosten voor de huur van een stelling voor het demonteren en het terugplaatsen van de kunstwerken.
- een kleine rolstelling: 11 heiligenbeelden + sokkels.
- een brede rolstelling (plateau 3 m breed) Maria met Kind in het noordelijke zijaltaar.

BIJLAGE 2: HOUTEN BEELDEN - RAMING

Voorbereidende werken	
Afnemen en naderhand terugplaatsen	2.320 €
Inpakken en transport (heen en terug)	2.240 €
Onderzoek en fotoreportage	880 €
Behandeling	
St. Elgius + sokkel	680 €
H. Hart Maria + sokkel	5.600 €
St. Barbara + sokkel	6.000 €
St. Antonius + sokkel	5.480 €
H. Hart Jezus + sokkel	5.600 €
St. Aloysius + sokkel	4.760 €
St. Anna en Maria + sokkel	3.960 €
O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis + sokkel	4.400 €
St. Jozef met Kind + sokkel	4.840 €
St. Franciscus + sokkel	5.040 €
Maria met Kind + sokkel (altaar noord)	6.760 €
Bijkomende posten	
Dossier	2.200 €
Materiaal- en printkosten	1.747 €
Kosten verzekering	1.200 €
Transportkosten	300 €
Stellingkosten	300 €
Totaal (excl. 21% BTW)	**64.307 €**

Optie ontbrekend snijwerk aanvullen en deze delen polychromeren	
St. Aloysius (armen van het kruisbeeldje)	320 €
H. Hart Maria (stukje van de kroon)	200 €
H. Hart Jezus (4 vingers en 1 duim, 1 stukje van een blad op de sokkel)	760 €
St. Eligius (verschillende kleine stukjes, 1 groot stuk, 2 bloemen sokkel)	720 €
St. Jozef met Kind (kruisje op de globe)	120 €
O.L.V. Onbevlekte Ontvangenis (twee stralen)	1.600 €
Totaal (excl. 21% BTW)	**3.720 €**

ZOTTEGEM
O.L.VROUW HEMELVAARTKERK

Materiaaltechnisch onderzoek:

<u>Onderzoek van de gipsen beelden en het stenen hoofdaltaar</u>

Opdrachtgevend bestuur
Kerkfabriek O.L.V. Hemelvaart
Meerlaan 21
9620 Zottegem

Architecten
Ivan Michiels, penhouder
Trapstraat 2, 9620 Zottegem

Luc De Backer & Veerle Nys
Bodegemstraat 21
1740 Ternat

Uitvoering onderzoek en rapport

Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur

Goedele Reyniers	en	Sarah De Smedt
Ruststraat 19		Westerstraat 30 bus 6
9000 Gent		9100 Sint-Niklaas
goedelereyniers@versateladsl.be		sarah-desmedt@hotmail.com

Onderzoek van het houten kerkmeubilair
Brian Richardson
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
brian@conservatie-restauratie.be

Onderzoek van de schilderijen en beelden
Hilde Weissenborn
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
hilde@conservatie-restauratie.be

In samenwerking met
Marieke Jaenen (historische studie)
Paul Deschanellaan 92 a
1030 Brussel
mariekejaenen@hotmail.com

Juni –november 2008

GIPSEN EN STENEN BEELDEN - INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave p.1

Gipsen beelden
St. Michaël p. 2-11
St. Gerardus p. 12-21
St. Theresia p. 22-29
St. Rita p. 30-37
Calvarie (doopkapel) p. 38-50
Kruisbeeld (viering) p. 51-58

Stenen beelden
Hoofdaltaar p. 59-71

Bijlagen
Gipsen beelden - werkwijze en materialen p. 72-75
Gipsen en stenen beelden - raming p. 76

ST. MICHAËL (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Michaël op sokkel

Kunstenaar
De gebroeders G. en N. Parentani uit Brussel
(signatuur op beide zijden van het zwarte voetstuk)
Beeld en sokkel wellicht door dezelfde kunstenaar(s) vervaardigd.

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd gips (beeld + sokkel)
Gepolychromeerd hout (lans, zwart voetstuk)

Afmetingen
Beeld: hoogte: 145 cm (151 met zwart voetstuk) x breedte: 65 cm x diepte: 45,5 cm.
Sokkel: hoogte: 54 cm x breedte: 53,5 cm x diepte: 51 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen de muur van de zuidelijke zijbeuk hangt.

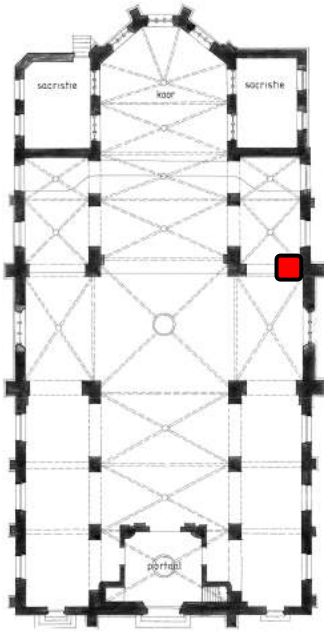

ST. MICHAËL (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Michaël

De Openbaring van Johannes (12:7-12) beschrijft de strijd tussen de aartsengel Michaël en de duivel, daarom ligt er steeds een duivel of draak aan zijn voeten.
Michaël is hier gekleed als Romeins veldheer met borstkuras en korte tunica (soms wordt hij ook voorgesteld als ridder in wapenrusting). Hier houdt hij een lans vast – soms is dit een zwaard en een schild. Soms heeft hij ook een weegschaal waarmee hij tijdens het Laatste Oordeel het gewicht van de zielen bepaalt. Meestal draagt hij een helm – soms niet (zoals hier) – en dan reiken zijn lange haren bijna tot op zijn schouders.

Andere afbeeldingen tonen hoe Lucifer met een kruisstaf wordt doorboord. Ook een banier of eventueel een kruisvaan komt voor, en ketenen waaraan hij Satan vastlegde. Andere voorstellingen tonen hem in tunica, als diaken en (zeldzaam) als bisschop met vleugels.

Michaël is de schutspatroon van ijkers, gewichtenmakers, apothekers, kooplieden, soldaten, politie, militaire politie en vele andere beroepen. Vanwege zijn vlammend zwaard werd hij aangeroepen tegen bliksem en onweer. Feestdag: 29 september.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 77-78.

ST. MICHAËL (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 145 cm (151 met zwart voetstuk) x breedte: 65 cm x diepte: 45,5 cm.

De opbouw
Het beeld is van gips vervaardigd, met binnenin een ijzeren armatuur (te zien aan de breuken). Afzonderlijke delen zijn: de houten lans en het zwart geschilderde houten voetstuk onder het beeld.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf, bladgoud en bladzilver). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar. De kledij is versierd met brokaatmotieven en op de vleugels van de duivel werd een glacerende techniek gebruikt.

Vleugel van Michaël

Signatuur
Onderaan het beeld staat op beide zijden van het zwarte voetstuk de naam geschreven van de kunstenaars: G. ET N. PARENTANI FRÈRES BRUXELLES

Opstelling
Het beeld zit vast op het zwart houten voetstuk. Dit geheel staat los op de sokkel

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 54 cm x breedte: 53,5 cm x diepte: 51 cm.

De gipsen sokkel onder het beeld.

Het materiaal en de opbouw
De sokkel werd van gips vervaardigd en is vanbinnen hol. Het stuk is in neogotische stijl uitgevoerd, onderaan draagt een engel de sokkel op zijn schouders. De engel heeft een banderol vast waarop de naam van de heilige staat.
Deze sokkel hoort duidelijk bij het beeld van Michaël en werd vermoedelijk door dezelfde kunstenaar(s) vervaardigd.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd; deze was oorspronkelijk zwart of donkergrijs.
Het opschrift op de banderol is in bladgoud uitgevoerd op een witte ondergrond. Er staat geschreven: '*St. Michel. P.P.N.*'

Ophangsysteem
Op de rugzijde van de sokkel zitten twee boogvormige ijzers die over twee grote haken in de muur hangen.

ST. MICHAËL (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE DRAGER

De lans en het voetstuk (delen in hout)

De punt van de lans zit los en bovenaan de lans ontbreekt een stukje hout.
De lijmnaden van het voetstuk zijn zichtbaar geworden.

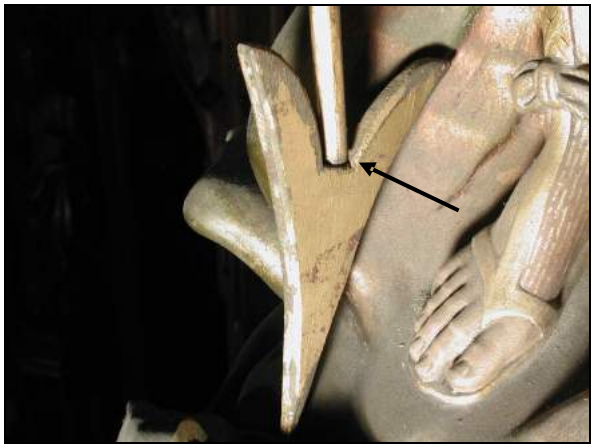

De punt van de houten lans zit los.

Barsten, breuken en afgevallen stukken

In de linkerbovenarm is er schade aan het verbindingsvlak tussen de arm en het beeld. Mogelijke oorzaken zijn een stoot tegen de arm, maar ook het roesten van de ijzeren armatuur binnenin, waardoor spanningen zijn ontstaan en grote delen gips zijn afgesprongen.
Ter hoogte van de aanzet van de linkervleugel zitten enkele fijne barsten – de vleugel zit niet meer volledig vast.

Schade aan de linkerarm van Michaël.

Schade aan de gipsen drager komt daarnaast vooral voor onderaan het beeld op het voetstuk. Vooraan links is een groot stuk gips afgevallen (10cm x 6cm) en er is een horizontale barst waardoor nog twee stukken dreigen af te vallen. Rechts is een barst – op de naad tussen twee stukken gips. Deze schade lijkt veroorzaakt door de manier van opbouw van het beeld, waarbij spanningen zijn ontstaan tussen de binnenste structuur en de buitenste stukken gips. Hier en daar zijn er kleine kapjes in het gips door plaatselijke stoten.

Een grote lacune in het voetstuk.

Kleinere beschadigingen, kapjes en putten.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes

De zwarte verf op het houten voetstuk schilfert op enkele plaatsen af en zijn er kleine lacunes. Op het beeld zelf is niet echt afschilfering, maar hier en daar is de polychromie wel beschadigd en zijn er kleine lacunes door krassen of stoten. De vergulding op de speerpunt schilfert af.

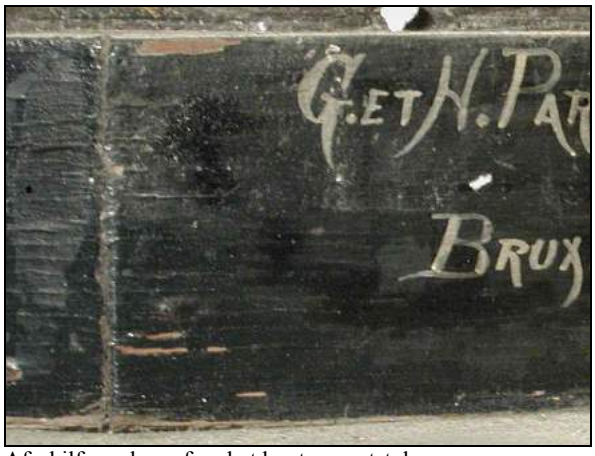

Afschilferende verf op het houten voetstuk.

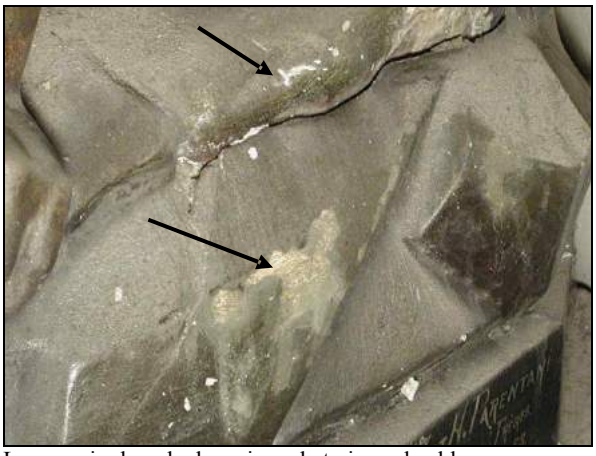
Lacunes in de polychromie op het gipsen beeld.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou ‘voeden’. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

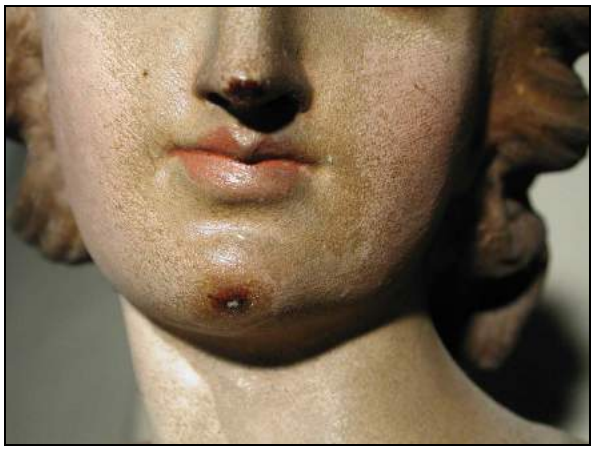
Een bruine, nog kleverige, druppel lijnolie op de kin en neus.

Een druppel olie aan de rand van de tunica.

Druipsporen olie op de onderzijde van de linkerarm.

Druipsporen op de vleugels.

Slijtage door ondeskundig reinigen

Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens 'goed schoon gemaakt'. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat, want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel 'krachtig' reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.

Bij dit beeld werden vooral de rechterhelft van het gezicht, de bovenzijde van de rechterarm en de voorzijde van de benen gereinigd. De ergste slijtage doet zich voor op de benen waar de verf is afgesleten tot op de donkerbruine onderlaag.

Slijtage van de inkarnaatkleur tot op een donkere onderlaag.

Detail van de afgesleten zone.

Gedeeltelijke reiniging van de benen.

Oppervlaktevuil

Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag is nog grotendeels aanwezig en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Een dikke laag stof bedekt het beeld.

DE SOKKEL – DE DRAGER IN GIPS

Barsten, afgebroken stukjes
Er zijn geen barste in de sokkel, wel enkele kleine afgebroken stukjes zoals aan de hoek rechts vooraan en de top onderaan.

Het ophangsysteem
De haken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
De hechting van de polychromie op de sokkel is nog goed; er is geen afschilfering. Wel is de verf hier een daar beschadigd door krassen of stoten waardoor kleine lacunes zijn ontstaan.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

ST. MICHAËL (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (gips)
De verbinding van de bovenarm herstellen
Lacunes en barsten in het gips opvullen, afgevallen delen aanvullen
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Zwarte plank voetstuk + lans (hout)
De punt van de lans teruglijmen
Openstaande lijmnaden vullen
Fixeren van de opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (gips)
Lacunes in het gips opvullen
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

ST. GERARDUS (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Gerardus op sokkel
Sokkel en beeld horen bij elkaar

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd gips (beeld + sokkel)
Metalen aureool met steentjes

Afmetingen
Beeld: hoogte: 131 cm (144 met aureool) x breedte: 46 cm x diepte: 46,5 cm.
Sokkel: hoogte: 42,5 cm x breedte: 46,5 cm x diepte: 43,5 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen de muur van de zuidelijke zijbeuk hangt.

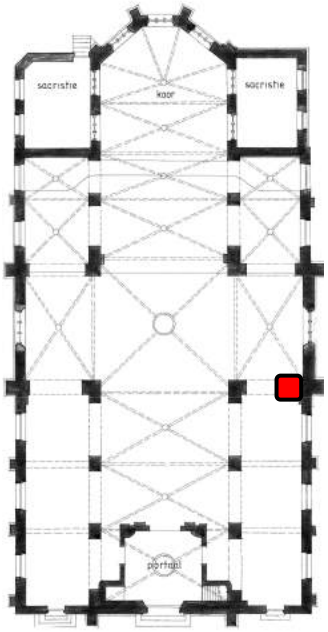

ST. GERARDUS (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Gerardus van Majella
Geboren in 1726 bij Napels als zoon van een kleermaker. Hij was portier, kleermaker en tuinman en meldde zich in 1749 aan als lekenbroeder bij de redemptoristen, waar hij de meest eenvoudige taken zonder morren vervulde. Zijn leven werd gekenmerkt door talrijke visioenen en bovennatuurlijke verschijnselen zoals wonderlijke genezingen, profetieën en broodvermenigvuldigingen.

Hier wordt hij afgebeeld in de zwarte kledij van de redemptoristen met riem waaraan een rozenkrans hangt. Aan zijn rechterzijde staat een kind (soms Jezus zelf) dat van hem een brood krijgt, wat wijst op caritatief werk. Meestal wordt hij biddend of mediterend getoond met als attributen: een kruisbeeld, een doodshoofd en een witte lelie (maar dit is hier niet het geval).
Een compleet andere voorstelling is die waar een draak aan zijn voeten ligt of waar hij op de draak staat. In dat geval drukt hij een kruisbeeld tegen de borst.

Gerardus van Majella is de schutspatroon van portiers, kleermaker en zwangere vrouwen en werd aangeroepen voor een spoedige bevalling. Hij overleed in 1755 en werd heilig verklaard in 1904. Feestdag: 16 oktober.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 139-140.

ST. GERARDUS (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 131 cm (144 met aureool) x breedte: 46 cm x diepte: 46,5 cm.

De opbouw
Het beeld is van gips vervaardigd en is vanbinnen hol. Voetstuk en beeld vormen één geheel. De onderkant van het voetstuk bestaat uit naaldhout: twee planken van 2,8 cm dik die met een veer aan elkaar gezet zijn. Deze constructie is waarschijnlijk oorspronkelijk, want het opschrift aan de voorzijde loopt door op deze planken (en het lijkt om de originele polychromie te gaan).

De onderzijde van het voetstuk is van hout gemaakt.

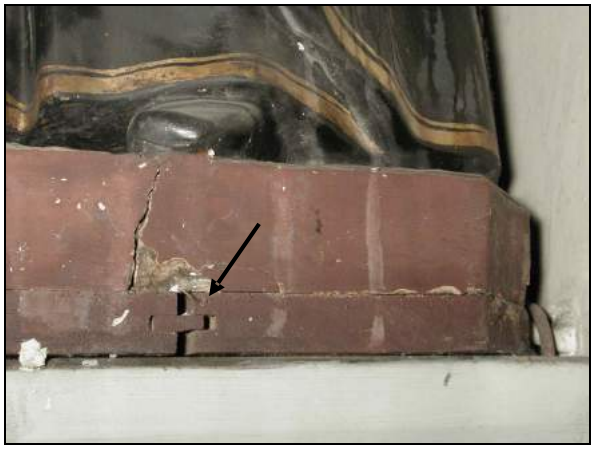
De verbinding met de veer tussen de twee planken.

Delen in metaal
De aureool is van metaal vervaardigd; in het metalen plaatje zijn motiefjes in ajour uitgezaagd. Aan de voorzijde zitten kleurige rode, blauwe en groene 'edelstenen' van geslepen glas. De aureool is met 2 nagels op het beeld bevestigd.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar.

Onderaan op het voetstuk staat een opschrift in gele verf: 'BEATUS GARARDUS MAJELLA O.P.N.'

Het opschrift vooraan op het voetstuk.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel.

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 42,5 cm x breedte: 46,5 cm x diepte: 43,5 cm.

De gipsen sokkel onder het beeld.

Het materiaal en de opbouw
De sokkel werd van gips vervaardigd en is hol vanbinnen. Het stuk is in neogotische stijl uitgevoerd met geprofileerde lijsten, acanthusbladeren, druivenranken en druiventrossen. Op de voorzijde prijkt een schildje met de initialen van de heilige op.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd; oorspronkelijk was het verticale vlak gebroken wit, en het schuine vlak van de lijst verguld.
Op het schildje staat in gouden letters op een witte achtergrond geschreven:
'*BIENHEUREUX G.M.*'

Het schildje op de sokkel.

Ophangsysteem

Op de rugzijde van de sokkel zitten twee boogvormige ijzers die over twee grote haken in de muur hangen.

Het ophangsysteem van de sokkel.

ST. GERARDUS (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE DRAGER

Houtwormaantasting
In de houten plank van het voetstuk zijn enkele uitvliegopeningen te zien.

Barsten, breuken en afgevallen stukken
Hier en daar zijn er kleine kapjes in het gips door plaatselijke stoten, aan de rechter elleboog van het kind is een stukje afgebroken.
De ergste schade komt voor op het voetstuk waar, op de overgang van de houten plank naar het gipsen deel erboven, door spanningen stukken gips zijn losgekomen. Aan de voorzijde dreigen hierdoor brokken met stukken tekst uit te vallen, hier en daar zijn er al stukken weg – ook aan de zijkanten. In het bovenvlak van het voetstuk lopen enkele barsten.

De naad tussen het hout en het gips.

Barst in het bovenvlak van het voetstuk.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
Op het beeld zelf is niet echt afschilfering, maar hier en daar is de polychromie wel beschadigd en zijn er kleine lacunes door krassen of stoten. De ergste schade komt voor op het voetstuk.

Olielaag
Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou ‘voeden’. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Druppel olie op de onderzijde van de kin.

Ophopingen bruine olie in de diepere delen van de oogleden.

Glanzende en matte vlekken op de zwarte kledij.

Slijtage door ondeskundig reinigen

Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens ‘goed schoon gemaakt’. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat, want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel ‘krachtig’ reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.

Bij dit beeld werden vooral het gezicht, de voorzijde van het haar en de handen van Gerardus gereinigd. Bij het kind concentreert de schade zich aan de rechterwang en de kraag van het kleed.

Slijtage van de inkarnaatkleur in het gezicht.

Op de handen is de verf afgesleten tot op de witte preparatie.

Te ver gereinigde wang van het kind.

Slijtage door reiniging op de rechterhand.

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag is nog grotendeels aanwezig en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Schade aan de aureool
Het metaal van de aureool is gecorrodeerd. De bevestiging op het beeld is nog stabiel.

DE SOKKEL – DE DRAGER IN GIPS

Barsten, afgebroken stukjes
Er zijn geen barsten in de sokkel, wel enkele kleine afgebroken stukjes zoals op één van de bladeren rechts achteraan.

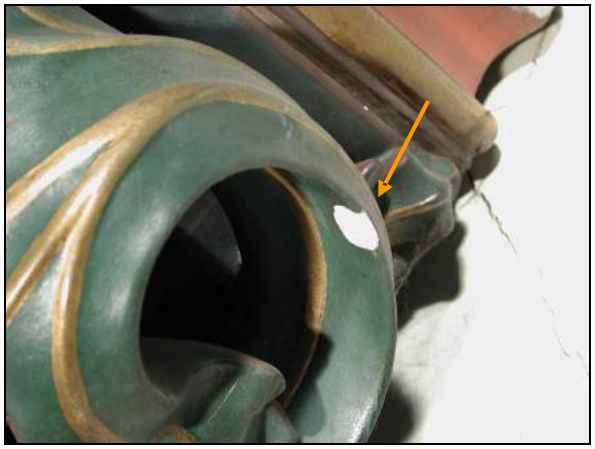

Een kleine lacune veroorzaakt door een stoot.

Het ophangsysteem
De boogvormige ijzers op de sokkel vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig. Wel zorgwekkend is de bevestiging van de haken in de muur: deze zitten los en trekken de pleister van de muur weg. De sokkel hangt ook al enigszins scheef naar voren.

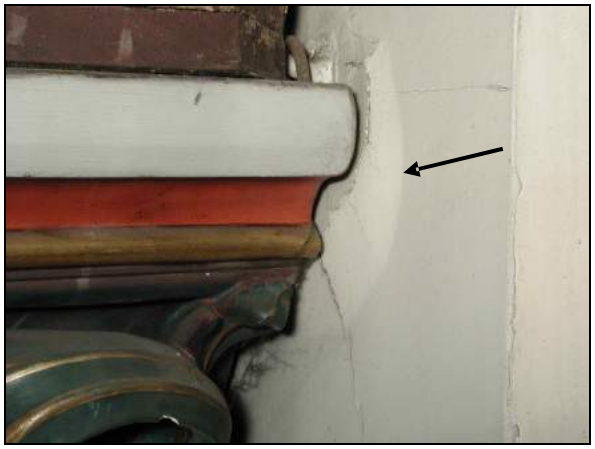

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
De hechting van de polychromie op de sokkel is nog goed; er is geen afschilfering. Wel is de verf hier een daar beschadigd door krassen of stoten waardoor kleine lacunes zijn ontstaan.

Olie, stof en vuil
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken en druipsporen zijn. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

ST. GERARDUS (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (gips)
Lacunes en barsten in het gips opvullen
Voetstuk: de overgang tussen het gipsen deel en het houten deel afwerken
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Aureool (metaal)
Corrosie behandelen en beschermlaag aanbrengen

Onderste deel voetstuk
Houtwormbehandeling van de plank door injectie/instrijken met gif in oplosmiddel
Fixeren van de opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (gips)
Lacunes in het gips opvullen
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Corrosie van de haken behandelen en beschermlaag aanbrengen
Aanbrengen van een beschermlaag

Ophanging van de sokkel
De bevestiging van de haken in de muur herzien

ST. THERESIA (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Theresia op sokkel
Sokkel en beeld horen bij elkaar

Kunstenaar
Een kunstenaar is niet gekend.
Op het beeld staat wel een merkteken waarop de letter S, T, en O voorkomen.
Ook op de sokkel staat een merkteken met de initialen H.F., en een verwijzing naar Brussel.

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd gips (beeld + sokkel)
Metalen aureool

Afmetingen
Beeld: hoogte: 150 cm (zonder aureool) x breedte: 48 cm x diepte: 44 cm.
Sokkel: hoogte: 52 cm x breedte: 51 cm x diepte: 47 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen de muur van de noordelijke zijbeuk hangt.

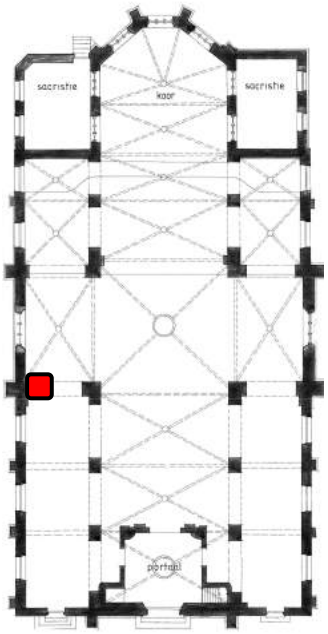

ST. THERESIA (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Theresia van Lisieux
(Kleine Theresia, Theresia van het Kind Jezus)
In 1873 in Normandië geboren als Marie Françoise Thérèse Martin, de jongste van negen kinderen. Op vijftienjarige leeftijd trad zij met speciale toestemming van de paus toe tot het karmelietessenklooster van Lisieux, waar ze in 1897 stierf – amper 24 jaar oud.

Theresia wordt hier voorgesteld in de kledij van de karmelietessen met bruin habijt, bruin scapulier, witte halssluier, zwarte bovensluier en witte mantel. De meest voorkomende afbeelding toont haar met rozen en een kruisbeeld tegen de borst gedrukt. De rozen verwijzen naar haar woorden op haar doodsbed: 'Ik zal rozen uit de hemel laten regenen.' Onderaan de sokkel zien we een letterlijke afbeelding van deze woorden: wolken, maar daaruit vallende rozen.
Ook een boek komt voor (niet hier), verwijzend naar het werk waarin zij haar *petite voie* ('kleine weg') naar volmaaktheid beschreef. Soms liggen er rozen aan haar voeten.

Theresia van Lisieux, heilig verklaard in 1925, is patrones van de bloemisten en de missionarissen. Feestag: 3 oktober.[1]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 217.

ST. THERESIA (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 150 cm (zonder aureool) x breedte: 48 cm x diepte: 44 cm.

De opbouw
Het beeld is van gips vervaardigd en is vanbinnen hol. Voetstuk en beeld vormen één geheel.

Delen in metaal
De aureool is van metaal vervaardigd; deze bestaat uit een gebogen rond metalen staafje – mogelijk messing. De aureool is met een pin op het beeld bevestigd.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd – hiervoor werd olieverf gebruikt. De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar.

Merktekens
Rechts op het voetstuk van het beeld staat een stempel waarop de in elkaar verweven letters S, T, en O alsook een kruis voorkomen, en met daaronder het woord 'DEPOSE'.

Merkteken achteraan rechts op het voetstuk

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel.

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 52 cm x breedte: 51 cm x diepte: 47 cm.

De gipsen sokkel onder het beeld.

Het materiaal en de opbouw
De sokkel werd van gips vervaardigd en is vanbinnen hol. De onderzijde is versierd met wolken en rozen (zie iconografie).

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar. In tegenstelling tot de meeste sokkels van de beelden in de kerk, werd de bovenste lijst van deze sokkel niet wit overschilderd (wellicht omdat deze al een bleke kleur had).

Merkteken
Ook op de sokkel (rechts achteraan) staat een stempel met in het midden de initialen H.F., en daarrond 'BRUXELLES' en 'DEPOSE'.

Ophangsysteem
Het ophangsysteem van deze sokkel is niet zichtbaar.

ST. THERESIA (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE DRAGER

Barsten, breuken en afgevallen stukken

Hier en daar zijn er kleine kapjes in het gips door plaatselijke stoten, dit is vooral aan de rand van het voetstuk (onderaan rechts en achteraan).

Afgebroken stukjes gips aan de onderste rand.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes

De polychromie is goed bewaard – er is niet echt afschilfering, behalve op het kruisje aan de paternoster, waar een lacune is. Hier en daar zijn er kleine lacunes door krassen of stoten. De ergste schade komt voor op het voetstuk.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Druppel olie op de onderzijde van de kin.

Druipsporen op de handen.

Glanzende en matte vlekken op de bruine kledij.

Slijtage
In tegenstelling tot de meeste beelden in de kerk werd dit beeld niet beschadigd door een hardhandige reiniging. Er is dan ook weinig slijtage van de verf

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag een grijze stoflaag bedekken het oppervlak.

Schade aan de aureool
Het metaal van de aureool is gecorrodeerd. De bevestiging op het beeld is nog stabiel.

DE SOKKEL – DE DRAGER IN GIPS

Barsten, afgebroken stukjes
Er zijn geen barsten in de sokkel, en ook geen afgebroken stukjes

Het ophangsysteem
Het ophangsysteem is niet zichtbaar. De bevestiging lijkt nog stevig, maar de haken zijn mogelijk wel gecorrodeerd.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes

De hechting van de polychromie op de sokkel is nog goed; er is geen afschilfering. Wel is de verf hier een daar beschadigd door krassen of stoten waardoor kleine lacunes zijn ontstaan.

Olie, stof en vuil

Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken en druipsporen zijn. De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

De onderzijde van de sokkel hangt vol met bruine druppel olie.

ST. THERESIA (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (gips)
Lacunes in het gips opvullen (voetstuk)
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen
Aanbrengen van een beschermlaag

Aureool (metaal)
Corrosie behandelen en beschermlaag aanbrengen

Sokkel (gips)
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen
Corrosie van de haken behandelen en beschermlaag aanbrengen
Aanbrengen van een beschermlaag

ST. RITA (+ SOKKEL) - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Beeld van St. Rita op sokkel

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Gepolychromeerd gips (beeld + sokkel)
Houten kruis

Afmetingen
Beeld: hoogte: 133 cm x breedte: 47 cm x diepte: 47 cm.
Sokkel: hoogte: 33 cm x breedte: 45,5 cm x diepte: 38 cm.

Plaats in de kerk
Het beeld staat op een sokkel die tegen de muur van de noordelijke zijbeuk hangt.

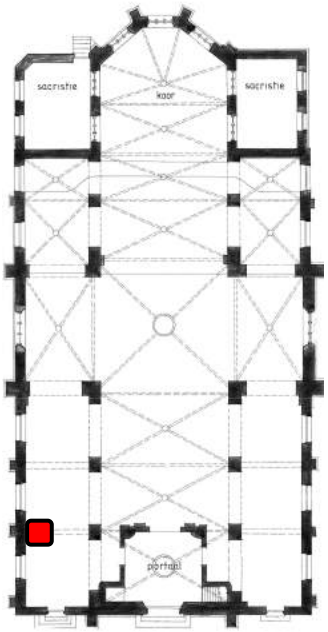

ST. RITA (+ SOKKEL) - ICONOGRAFIE

St. Rita van Cadcia
(Margareta van Cascia)

Geboren rond 1380 nabij Spoleto. Ze werd tegen haar zin uitgehuwelijkt en trad na de dood van haar gewelddadige man in bij de augustinessen van Cascia, waar ze opviel door haar mystieke verering voor de gekruisigde Christus. Dat resulteerde vijftien jaar voor haar dood in het verschijnen van de stigmata van de doornenkroon op haar hoofd.

Daarom wordt zij altijd uitgebeeld met een kruisbeeld, een bloedende wonde aan het voorhoofd en een doornenkroon die ze in de hand houdt of aan haar voeten ligt. Bij dit beeld is enkel een kruis te zien (maar dit is mogelijk niet origineel). Een kruis met de gekruisigde Christus en een doornenkroon zijn dus misschien verdwenen.

Rita draagt een zwart habijt met zwarte hoofd- en witte ondersluier. Over de bijen die over haar kleren kruipen, vertelt de legende hoe die rond haar wieg vlogen en honing in haar mond lieten druppelen (de bij is bovendien een symbool van kuisheid).

Soms ligt een gesel (of drie gesels) aan haar voeten en houdt ze een roos in de hand omdat tijdens haar laatste winter een roos in haar tuin bloeide. Een aparte voorstelling is hoe Christus haar een doornenkroon aanreikt.
Tijdens haar laatste levensjaren moest ze het bed houden en omdat haar wonde zo'n ondragelijke geur verspreidde, bracht ze veel tijd door in afzondering.

Rita van Cascia werd aangeroepen in uitzichtloze situaties wegens verschillende redenen: haar problematisch huwelijk, de afwijzingen van verschillende ordes om haar op te nemen en tenslotte haar ziekte. Zij overleed in 1457 en werd heilig verklaard in 1900. Feestag: 22 mei.[1]

Een bij op de kledij van St. Rita.

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 30.

ST. RITA (+ SOKKEL) – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 133 cm x breedte: 47 cm x diepte: 47 cm.

De opbouw
Het beeld is van gips vervaardigd en is vanbinnen hol. Voetstuk en beeld vormen één geheel.

Houten kruis
Het houten kruis is mogelijk niet origineel – het kruis ligt nu los in haar linkerarm, terwijl zij duidelijk kijkt naar haar linkerhand, waarin men eerder een kruis met een gekruisigde Christus zou verwachten, en eventueel ook een doornenkroon (zie iconografie).

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar.

Signatuur/merkteken
Op het bovenvlak van het voetstuk staat geschreven: 'PARENTA'.

Opstelling
Het beeld staat los op de sokkel.

DE SOKKEL

Afmetingen
Hoogte: 33 cm x breedte: 45,5 cm x diepte: 38 cm.

De gipsen sokkel onder het beeld.

Het materiaal en de opbouw
De sokkel werd van gips vervaardigd en is vanbinnen hol. De sokkel is versierd met geprofileerde lijsten, acanthusbladeren, druivenranken en druiventrossen.

Originele polychromie
De sokkel werd aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar – enkel de bovenste lijst werd ooit overschilderd; oorspronkelijk was dit deel groenblauw van kleur.

Ophangsysteem
De sokkel is opgehangen met twee grote haken die uit de muur steken en die in het bovenvlak van de sokkel zijn vastgezet. Het beeld staat eigenlijk meer op deze haken dan op de sokkel.

ST. RITA (+ SOKKEL) – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE DRAGER

Barsten, breuken en afgevallen stukken

Hier en daar zijn er kleine kapjes in het gips door plaatselijke stoten (vooral achteraan op het voetstuk), links in het voetstuk zit een barst, en de linker wijsvinger is ooit afgebroken en teruggelijmd met een teveel aan lijm.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes

Over het algemeen is er niet echt afschilfering, behalve in het gezicht en de handen waar reeds verschillende grote lacunes zijn waar de verf is afgebladderd. Op het voetstuk zijn enkele kleine lacunes door krassen of stoten.

Lacunes in het gezicht waar de verf is afgeschilferd.

Lacunes en een bruine oliedruppel onderaan de kin.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou ‘voeden’. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.

Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Glanzende en matte vlekken op de zwarte kledij.

Olievlekken en kleine lacunes in het voetstuk.

Slijtage door ondeskundig reinigen

Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens 'goed schoon gemaakt'. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat, want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel 'krachtig' reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.
Bij dit beeld werden vooral het gezicht, de witte hoofdsluier en de handen gereinigd.

Slijtage van de inkarnaatkleur in het gezicht.

Lacunes en slijtage door reiniging op de rechterhand.

Oppervlaktevuil

Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag is nog grotendeels aanwezig en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

DE SOKKEL – DE DRAGER IN GIPS

Barsten, afgebroken stukjes
Er zijn geen barsten in de sokkel, wel is de onderste top afgebroken (dit valt echter niet onmiddellijk op).

Het ophangsysteem
De twee ijzers die uit de muur steken vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKEL – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
De hechting van de polychromie op de sokkel is over het algemeen nog goed; plaatselijk op de groene blaadjes is er een klein beetje afschilfering.

Olie, slijtage door reinigen
Zoals het beeld, werd ook de sokkel met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken en druipsporen zijn. De sokkel werd eveneens gereinigd waardoor er slijtage is ontstaan en de verf er mat en droog uitziet.

Een strook bruine olie aan de onderkant van een lijst.

Stof en vuil
De sokkel is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

ST. RITA (+ SOKKEL) - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het beeld van de sokkel halen, de sokkel loshaken / na restauratie terugplaatsen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (gips)
Lacunes en barsten in het gips opvullen
Fixeren van de polychromie
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Sokkel (gips)
Fixeren van de polychromie (heel plaatselijk)
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Corrosie van de haken behandelen en beschermlaag aanbrengen
Aanbrengen van een beschermlaag

CALVARIE - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Calvarie: Maria (met sokkel), Christus aan het kruis, en Johannes (met sokkel)

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Beelden en sokkels: gepolychromeerd gips
Kruis en twee aureolen: gepolychromeerd hout

Afmetingen
Maria: hoogte: 126 cm (135,5 met aureool) x breedte: 38 cm x diepte: 33 cm.
Sokkel: hoogte: 37 cm x breedte: 41 cm x diepte: 35 cm.
Christus: hoogte: 133,5 cm x breedte: 114 cm x diepte: 31 cm.
Kruis: hoogte: 262 cm x breedte: 190 cm x diepte: 8 cm.
Johannes: hoogte: 125 cm (136 met aureool) x breedte: 37 cm x diepte: 35,5 cm.
Sokkel: hoogte: 37 cm x breedte: 41 cm x diepte: 35 cm.

Plaats in de kerk
De calvarie bevindt zich tegen de westelijke muur van de doopkapel.

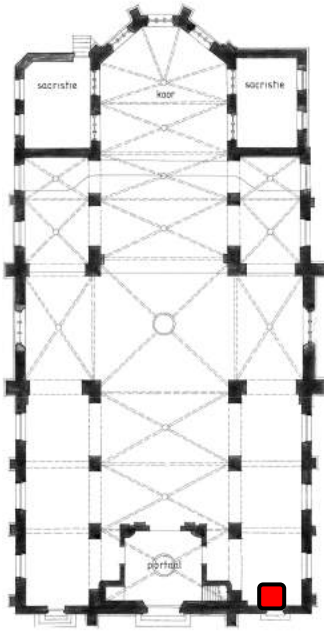

CALVARIE - ICONOGRAFIE

Calvarie

Maria en Johannes staan bij het kruis. Deze veel voorkomende scène van de kruisiging was oorspronkelijk bedoeld als een uitbeelding van de passage uit het evangelie van Johannes (19:26-27), waarin Christus voor zijn dood Maria aan de zorg van de apostel Johannes toevertrouwde. Het type kwam tot stand in de 9de eeuw, in de kunst van de Karolingische renaissance. Maria staat rechts van Christus, Johannes links. Hun hoofden zijn gebogen. Christus wordt hier dood voorgesteld, zijn hoofd rust op zijn rechter schouder. Johannes (19:30) vermeldt dat Christus het hoofd boog op het moment dat hij stierf.[1]

Op de uiteinden van het kruis zijn de vier evangelisten voorgesteld; Mattheus als mens (boven), Marcus als leeuw (links), Lucas als os (rechts) en Johannes als adelaar (onder).
De bron van deze symboliek was een passage uit Ezechiël (1:5-14) waarin de profeet vertelt van een vreemd visioen met de vier wezens. Het boek Openbaring (4:6-8) beschrijft soortgelijke dieren die de troon van God omringen (Apocalyps, 3). Zij zijn daarom algemeen bekend als de 'apocalyptische dieren' en werden al vroeg gezien als het symbool van de evangelisten.[2]

Marcus als leeuw (links)

Mattheus als mens (boven)

Johannes als adelaar (onder)

Lucas als os (rechts).

In de oudheid werd een opschrift (titulus) met de aard van de misdaad om de hals van de veroordeelde gehangen terwijl hij naar zijn terechtstelling werd geleid. Deze werd later bovenaan het kruis bevestigd. Volgens Johannes (19:19-20) liet Pilatus 'een opschrift schrijven en op het kruis plaatsen; er was geschreven: Jezus, de Nazoreeër, de Koning der Joden... geschreven in het Hebreeuws, in het Latijn en in het Grieks' Al in de 5de eeuw staat er soms alleen 'INRI' boven het kruis, een afkorting van de Latijnse tekst 'Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum', een opschrift dat sindsdien algemeen werd.[3]

[1] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, uitg. Primavera pers, Leiden, 2003, p. 187-190.
[2] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek,* p.356.
[3] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek,* p.188.

CALVARIE – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

DE BEELDEN

Afmetingen
Maria: hoogte: 126 cm (135,5 met aureool) x breedte: 38 cm x diepte: 33 cm.
Christus: hoogte: 133,5 cm x breedte: 114 cm x diepte: 31 cm.
Johannes: hoogte: 125 cm (136 met aureool) x breedte: 37 cm x diepte: 35,5 cm.

De opbouw
De beelden zijn van gips vervaardigd, ze zijn hol vanbinnen en voorzien van een ijzeren armatuur.
De aureolen van Maria en Johannes bestaan uit eikenhouten paneeltjes die aan de rugzijde rondom schuin afgeschaafd zijn. De paneeltjes zijn samengesteld uit twee aaneen gelijmde plankjes. De aureolen zijn elk met één schroef in het achterhoofd van de heilige vastgezet.

Voorzijde van het aureool van Maria.

Rugzijde van de aureool van Maria.

Originele polychromie
De beelden zijn volledig rondom gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De oorspronkelijke polychromie is nog zichtbaar. Maria draagt een rood kleed en een blauwe mantel. De kledij van Johannes heeft de tegenovergestelde kleuren; hij draagt een blauw kleed en een rode mantel. Het kleed en de mantel zijn afgewerkt met gouden boorden met fijne arceringen en geschilderde parels.

De binnenste cirkel van de aureolen heeft dezelfde kleur als de mantel van de heilige; Maria blauw, Johannes rood, op de gouden boord rondom staat respectievelijk geschreven: '*Sancta Maria'* en '*Sanctus Johannes*'

Opstelling
De beelden van Maria en Johannes staan los op hun sokkel.
Het beeld van Christus is op het kruis bevestigd met een haak midden in de rug (de nagels in de handen en de voeten zijn sierelementen).

DE SOKKELS

Afmetingen

De sokkels van Maria en Johannes hebben dezelfde afmetingen:
hoogte: 37 cm x breedte: 41 cm x diepte: 35 cm.

De sokkel van Maria.

De sokkel van Johannes.

Het materiaal en de opbouw

De sokkels werden van gips vervaardigd en zijn vanbinnen hol. Ze zijn in neogotische stijl uitgevoerd met geprofileerde lijsten, acanthusbladeren, druivenranken en druiventrossen. Op de voorzijde prijkt een schildje met het monogram van de heilige op.

Originele polychromie

De sokkels werden aan de voor-en zijkanten gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar.
De schildjes zijn verguld, op dat van Maria staat in blauwe letters: '*S.M'*, op dat van Johannes staat in rode letters:'*S.I.*'

De schildjes op de sokkels.

Ophangsysteem

Op de rugzijde van de sokkels zitten twee boogvormige ijzers die over twee grote haken in de muur hangen.

HET KRUIS

Afmetingen
Hoogte: 262 cm x breedte: 190 cm x diepte: 8 cm.

Het hout en de opbouw
Het kruis werd volledig van eikenhout vervaardigd. De houtverbindingen werden gelijmd met dierlijke lijm en vastgezet met tappen.

Originele polychromie
Het kruis werd aan de voorzijde gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar. Het kruis werd in neogotische stijl gedecoreerd met sjabloonschilderingen van bloemen. Op de uiteinden van het kruis staan de vier apocalyptische dieren afgebeeld; zwarte lijnen getekend op goud op een rode achtergrond. Bij elk dier hoort een banderol waarop de naam van de betreffende evangelist staat geschreven.

Decoratieve schilderingen op het kruis.

CALVARIE – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

DE BEELDEN – DE DRAGER

Barsten, breuken en afgevallen stukken

Bij alledrie de beelden zijn er kleine kapjes of stukjes gips afgesprongen door plaatselijke stoten.

Maria: hier en daar zijn kleine stukjes gips afgebroken aan de scherpe kanten van de vouwen van de kledij en de rand van het voetstuk en het topje van de neus. Links en rechts achteraan het voetstuk zijn twee groter stukken afgebroken.

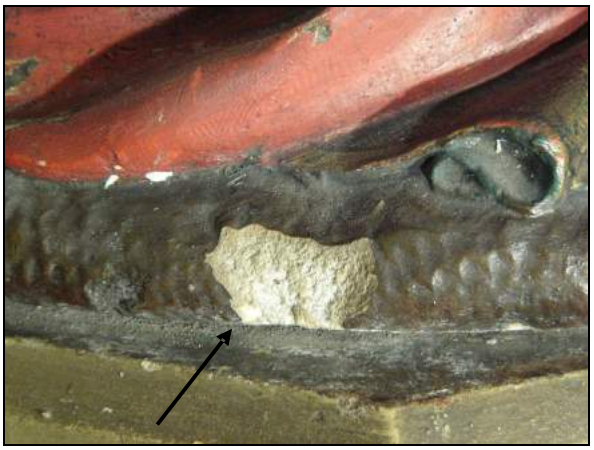

Johannes: slechts enkele kleine stukjes zijn afgebroken aan de kledij en de rand onderaan het voetstuk. Rechts achteraan het voetstuk is één grotere lacune.

Het beeld van Christus vertoont de ergste schade. In het haar en de doornkroon zijn er verschillende kleine kapjes. De lijmnaden aan de verbinding van de armen staan open en er zijn stukjes gips afgebrokkeld.
Aan de rechterhand is de wijsvinger afgebroken en verdwenen, de middenvinger is gebarsten, de duim is gebroken en staat krom. De stukken worden nog bijeengehouden door de ijzeren armatuur binnenin. De roestige stukjes van de ijzerdraad steken uit. Aan de linkerhand is de wijsvinger afgebroken en verdwenen en aan de linkervoet ontbreken alle tenen.

De erg beschadigde rechterhand van Christus.

Alle tenen van de linkervoet ontbreken.

De rechter wijsvinger van Christus ontbreekt.

Openstaande lijmnaad aan rechter schouder.

Schade aan het hout van de aureolen
De houten drager van de aureool van Johannes is nog in goede staat.
Bij de aureool van Maria echter, is de lijmnaad tussen de twee planken losgekomen. De plankjes werden in het verleden terug aaneengelijmd met witte lijm, maar de plankjes sluiten niet goed aan. Ter versteviging van deze verlijming werden er op de rugzijde twee afgekraakte stukjes van een houten vouwmeter geschroefd.

Een oude herstelling van de aureool van Maria.

Hiervoor werden stukjes van een vouwmeter gebruikt.

DE BEELDEN – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
Op de beelden is niet echt afschilfering, maar hier en daar is de polychromie wel beschadigd en zijn er kleine lacunes door krassen of stoten.

Retouches
Op het Christusbeeld werden alle plaatsen waar het witte gips zichtbaar was geworden (aan breuken of lijmnaden) donkerbruin geretoucheerd/overschilderd. Zo zit er bruine verf op de linkerhand, de verbinding aan de armen, de tenen van de rechtervoet, en het gat van de nagel in de voeten. De zwaar beschadigde rechterhand is bijna volledig overschilderd.

Lacunes in de polychromie op de haren van Christus.

Bruine verf om de schade aan de hand te camoufleren.

Olielaag

Zoals bijna alle beelden in de kerk, werden ook de calvarie-beelden ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Glanzende plekken op de mantel van Maria

Slijtage door ondeskundig reinigen

Omdat de beelden in de kerk er door de oliebehandeling na verloop van tijd zo bruin en vuil uitzagen, werden ze in het verleden ook bijna allemaal eens 'goed schoon gemaakt'. De overijverige persoon die de beelden onderhanden nam, was duidelijk uit op snel resultaat, want het zijn vooral de bleke delen (de inkarnaatkleuren) waar het grootste contrast wordt bekomen met een reiniging, die werden gekuist. Dat het ook heel snel moest gaan, is te zien aan alle moeilijker bereikbare plekjes, waar de olie en het vuil niet werden weggenomen.

Om de moeilijk op te lossen lijnolie snel te verwijderen, werd een heel 'krachtig' reinigingsmiddel gebruikt (wat precies weten we niet). Het middel was in elk geval zo agressief dat het ook de olieverf oploste waardoor heel veel slijtageplekken ontstonden. Waar het middel naar beneden liep en niet werd afgedept, ontstonden druipsporen, ingebeten in de verf.

Bij deze beeldengroep concentreert de schade door de reiniging zich op de volgende plaatsen:
Maria:
Slijtage in het gezicht, de handen, en de decoratieve boord van de mouwen. Op de decoratieve boord van de mantel zijn er verschillende druipsporen van het reinigingsmiddel waardoor de tekening op het hout plaatselijk weg is.
Johannes:
Ernstige slijtage in het gezicht, de voorzijde van de haren, de decoratieve boorden van de kledij op de borst en schouders en op de linkerhand. Schade door afdruipen van het reinigingsmiddel op de rode mantel.
Christus:
Slijtage in alle gemakkelijk te bereiken inkarnaatpartijen en in de witte lendendoek.

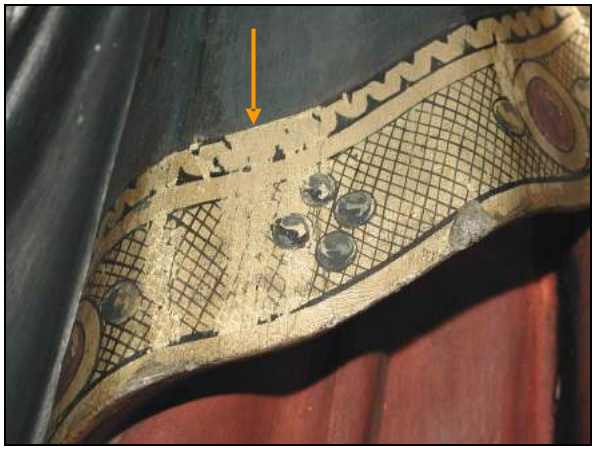
Slijtage van de decoratieve boord door reinigingsmiddel.

De polychromie in het gezicht van Johannes is erg afgesleten.

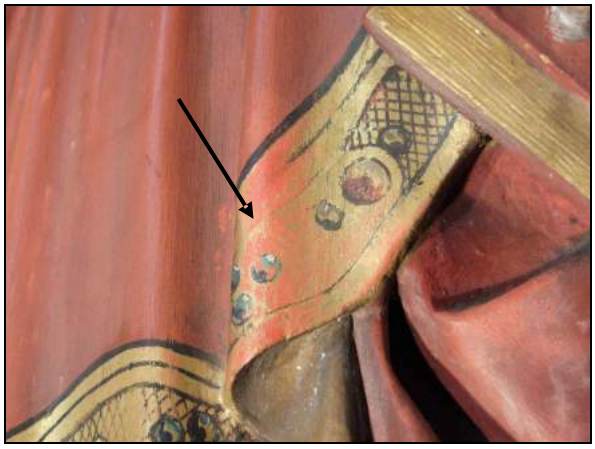
Slijtage van de decoratieve boord van de mantel van Johannes

Slijtage en druipsporen op Johannes' mantel.

Oppervlaktevuil
Het beeld is behoorlijk vuil; de olielaag is nog grotendeels aanwezig en een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

Een dikke laag vuil op de bovenzijde van de arm van Christus.

Schade aan de verf op de aureolen

In de effen geschilderde vlakken van de aureolen is er erge afschilfering en zijn er reeds grote lacunes tot op het eikenhout. In de vergulde boorden zijn er kleinere opstuwingen, maar de schade is hier veel minder erg. In de aureool van Maria is de verf ook beschadigd ter hoogte van de lijmnaad. Ook in de effen geschilderde achterzijde van de aureolen schilfert de verf af.

De aureool van Maria: lacunes in het blauwe middenvlak.

De aureool van Johannes: afschilfering en lacunes.

DE SOKKELS – DE DRAGER IN GIPS

Afgebroken stukjes

Bij beide sokkels zijn er wel enkele kleine stukjes gips afgesprongen.

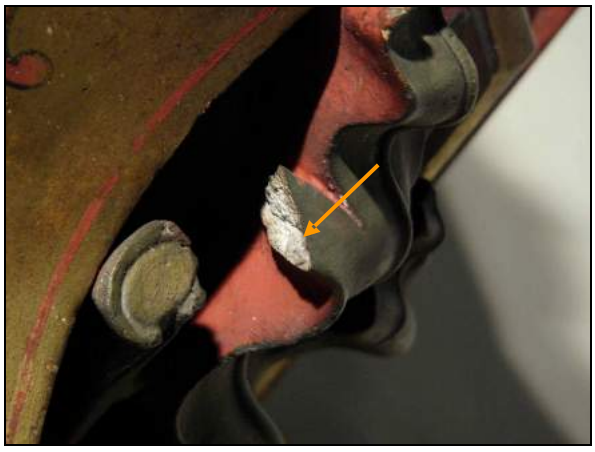

De sokkel van Johannes: een afgebroken stukjes gips.

Het ophangsysteem
De boogvormige ijzers op de sokkels vertonen roestvorming, maar zijn nog voldoende stevig.

DE SOKKELS – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
De hechting van de polychromie op de sokkels is over het algemeen nog goed; maar op enkele plaatsen is toch wat afschilfering. De verf is hier een daar ook beschadigd door krassen of stoten waardoor kleine lacunes zijn ontstaan. In de schildjes is er slijtage en er is ook schade door het afdruipen van het reinigingsmiddel van de beelden.

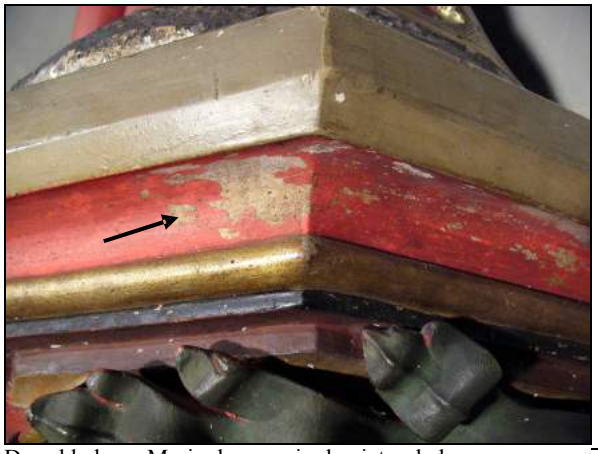
De sokkel van Maria: lacunes in de picturale laag.

Een druipspoor van het reinigingsmiddel (sokkel Johannes).

Olie, stof en vuil
Zoals de beelden, werden ook de sokkels met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken en druipsporen zijn. De sokkels zijn ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

HET KRUIS – DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Er werd geen biologische aantasting vastgesteld.

Barsten en openstaande lijmnaden
Het kruis is over het algemeen nog in goede staat. Op de verticale balk zit een lange spanningsbarst die voorlopig nog door verf bedekt wordt (deze schade is te zien aan de plaatselijke opstuwing van de verf). Op enkele plaatsen staan de lijmnaden een beetje open.

HET KRUIS – DE POLYCHROMIE

Afschilfering, lacunes
Hier en daar zijn er kleine lacunes. Aan de bovenzijde van de armen van het kruis schilfert de verf af, alsook op de zijkanten van de titulus bovenaan het kruis.
Op de verticale balk zit een lange barst, waardoor de verf op deze plaats over de hele hoogte opstuwt. Er zijn nog geen lacunes, maar de verf dient dringend gefixeerd te worden.

Olie, stof en vuil
Zoals de beelden, werd ook het kruis met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken en druipsporen zijn. Het kruis is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

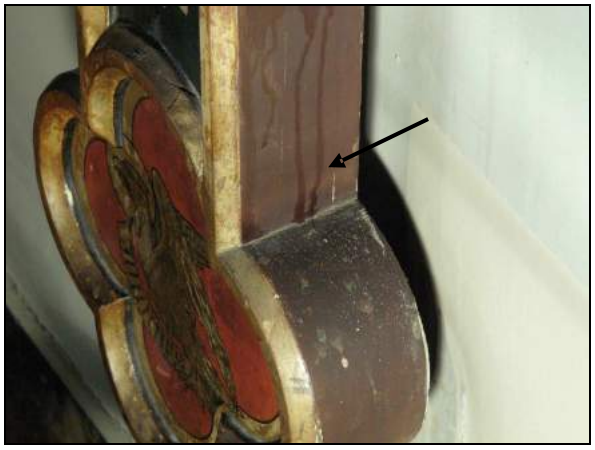
Druipsporen van olie.

Slijtage en druipsporen
De gouden randen van het kruis vertonen veel slijtage. Ook de tekeningen van de apocalyptische dieren op het goud, en de gouden ondergrond zelf zijn erg afgesleten. Er zijn ook verschillende druipsporen waar het reinigingsmiddel de verf heeft aangetast.

Slijtage van de zwarte lijntekeningen op het goud.

Slijtage van de zwarte lijnen en van het goud zelf.

Erge slijtage en druipsporen van het reinigingsmiddel.

CALVARIE - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Maria en Johannes van de sokkel halen, de sokkels loshaken / na restauratie terugplaatsen
Het kruis met het Christusbeeld van de muur halen / na restauratie terughangen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

3 Beelden (gips)
Lacunes en barsten in het gips opvullen
Hand en linkervoet Christus herstellen, tenen en vingers aanvullen
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Verwijderen van de bruine overschilderingen op het beeld van Christus
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

2 Sokkels (gips)
Lacunes in het gips opvullen
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + aanbrengen beschermlaag

Kruis (hout)
Fixeren van de opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + aanbrengen beschermlaag

2 Aureolen (hout)
Fixeren van de opstuwingen en afschilferende verf
Oppervlaktereiniging
Herzien van de verlijming van de aureool van Maria
Vullen van de lacunes in de polychromie
Retoucheren van de vullingen en slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

KRUISBEELD VIERING - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Kruisbeeld

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
19de eeuw

Techniek
Beeld = gips en polychromie
Kruis = hout en polychromie

Afmetingen
Beeld: hoogte: 141 cm.
Kruis: hoogte: 295 cm x breedte: 194 cm x diepte: 6 cm.

Plaats in de kerk
Het kruisbeeld hangt op onder de scheiboog van de viering naar het koor.

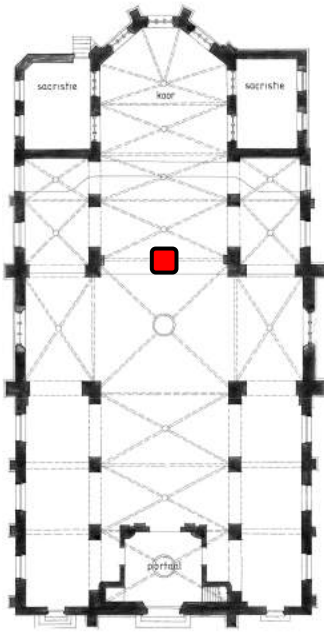

KRUISBEELD VIERING - ICONOGRAFIE

Christus aan het kruis

De dood van Christus aan het kruis is de belangrijkste uitbeelding in de christelijke kunst en geen andere afbeelding speelde een zo grote rol in de christelijke contemplatie. Het karakter van de uitbeelding verschilder van eeuw tot eeuw, als afspiegeling van de sfeer waarin het christelijke denken en voelen zich afspeelde.
Christus wordt hier voorgesteld als een uitgemergelde figuur met het hoofd op de schouder en op het hoofd een doornkroon. Eeuwenlang beeldde het wersten Christus zelf levend af, maar in de 11de eeuw deed het type zoals hier voorgesteld zijn intrede en werd nadien in de westerse kunst de gebruikelijke.[1]

Op de uiteinden van het kruis zijn de vier evangelisten voorgesteld; Mattheus als mens (onder), Marcus als leeuw (links), Lucas als os (rechts) en Johannes als adelaar (boven).
De bron van deze symboliek was een passage uit Ezechiël (1:5-14) waarin de profeet vertelt van een vreemd visioen met de vier wezens. Het boek Openbaring (4:6-8) beschrijft soortgelijke dieren die de troon van God omringen (Apocalyps, 3). Zij zijn daarom algemeen bekend als de 'apocalyptische dieren' en werden al vroeg gezien als het symbool van de evangelisten.[2]

Onderaan het kruis: Mattheus.

Rechts: de evangelist Lucas als stier.

[1] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, uitg. Primavera pers, Leiden, 2003, p. 187.
[2] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek,* p.356.

KRUISBEELD VIERING – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

HET BEELD

Afmetingen
Hoogte: 141 cm

Het hout en de opbouw
Het beeld is van gips vervaardigd.

Originele polychromie
Het beeld is volledig rondom gepolychromeerd.
De originele polychromie is nog steeds zichtbaar en is uitgevoerd in olieverf. Voor de biezen op de lendendoek werd bladgoud gebruikt.

Opstelling
Het beeld hangt op aan het kruis.

HET KRUIS

Afmetingen
Hoogte: 295 cm x breedte: 194 cm x diepte: 6 cm.

Het hout en de opbouw
Het kruis werd volledig van eikenhout vervaardigd. De houtverbindingen werden gelijmd met dierlijke lijm en vastgezet met tappen.

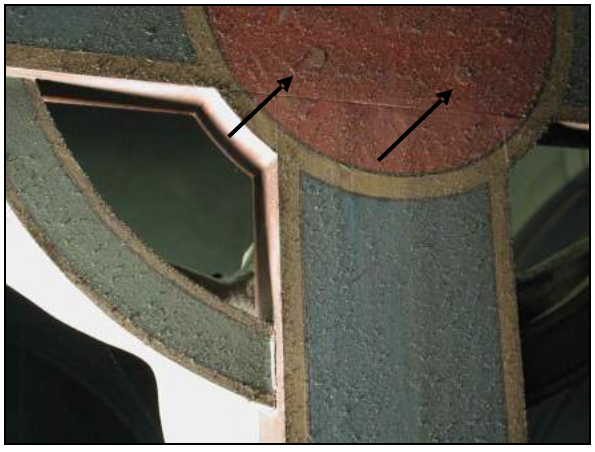

Tappen van de houtverbinding.

Originele polychromie
Het kruis werd aan de voor- en achterzijde gepolychromeerd (olieverf en bladgoud). De originele polychromie is nog zichtbaar. Het kruis werd in neogotische stijl gedecoreerd met sjabloonschilderingen van bloemenranken. Op de uiteinden van het kruis staan de vier apocalyptische dieren afgebeeld; zwarte lijnen getekend op goud op een rode achtergrond. Bij elk dier hoort een banderol waarop de naam van de betreffende evangelist staat geschreven.

De polychromie op het kruis.

Ophangsysteem

Het kruis hangt op met ijzeren haken in drie punten in de scheiboog van de viering naar het koor.

KRUISBEELD VIERING – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

HET BEELD – DE GIPSEN DRAGER

Barsten en breuken
Het beeld is nog in goede staat; er zijn geen barsten of breuken te zien.

Afgebroken stukjes
Er zijn geen afgebroken stukjes.

HET BEELD – DE POLYCHROMIE

Afschilfering
Er werden geen opstuwingen of afschilfering vastgesteld.

Olielaag
Zoals bijna alle beelden in de kerk, werd ook dit beeld ooit volledig ingewreven met lijnolie – waarschijnlijk met het (foutieve) idee dat dit de verf zou 'voeden'. Omdat lijnolie na het aanbrengen nog een hele tijd traag-vloeibaar blijft, heeft de olie de tijd om naar beneden te vloeien, zich op te hopen, druipsporen en druppels te vormen.
Een ander nadeel van deze oliebehandeling is dat het beeld lange tijd een kleverig oppervlak behoudt, waarin heel wat stof gaat kleven. Bovendien wordt olie ook bruiner met het verouderen wat, samen met het stof, resulteert in een vieze bruine laag op het beeld.

Groot geelbruin druipspoor op de borst van Christus.

Ongelijkmatig aangebrachte olielaag op de rug va Christus.

Oppervlaktevuil
Het beeld werd nog niet eerder gereinigd. Het is behoorlijk vuil en veel stof kleeft in de olielaag.

Stof op de voeten van Christus.

Christus' linkerarm: een laag stof en een druipspoor van olie.

HET KRUIS - DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Er zijn geen uitvliegopeningen te zien, noch sporen van schimmelaantasting.

Het ophangsysteem

Het ophangsysteem is in goede staat.

HET KRUIS – DE POLYCHROMIE

Afschilfering/slijtage

Er is niet echt afschilfering te zien, maar op enkele plaatsen zijn er wel kleine lacunes door krassen of stoten in de verf. Hier en daar is het verfoppervlak wat afgesleten.
De ergste slijtage komt voor op de delen met vergulding, zoals de vier apocalyptische dieren waarbij de zwarte lijntekening bijna volledig weg is.

Slijtage van de tekening op de vergulding.

Olie, stof en vuil

Zoals het beeld, werd ook het kruis met lijnolie ingewreven, waardoor hier en daar glanzende bruine plekken zijn en druipsporen. Het kruis is ook behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak.

De rugzijde van het kruis: het verfoppervlak is heel erg stoffig.

Detail van het verfoppervlak.

Slijtage van de vergulding en een bruin druipspoor van olie.

KRUISBEELD VIERING - BEHANDELINGSVOORSTEL

Voor de omschrijving van de werkwijze en de te gebruiken materialen, verwijzen we naar het hoofdstuk op het eind van deze bundel: 'Beelden – werkwijze en materialen'.

Algemeen
Het kruis met het Christusbeeld naar beneden halen / na restauratie terughangen
Inpakken en transport
Onderzoek en fotoreportage
Dossier

Beeld (gips)
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Retoucheren van de slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag

Kruis (hout)
Oppervlaktereiniging
Verwijderen van de olielaag
Retoucheren van de slijtage
Aanbrengen van een beschermlaag
Corrosie van de haken behandelen + beschermlaag aanbrengen

HOOFDALTAAR - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Stenen hoofdaltaar in neogotische stijl

Kunstenaar
Ontwerp: J.B. Bethune
Beeldhouwwerk: Leonard Blanchaert
Polychromie en vergulding: Adriaan Bressers[1]

Uitvoeringsdatum
1873

Techniek
Luxemburgse of Balegemse steen, beeldhouwwerk in een zachte steen, gepolychromeerd en verguld. Tabernakel in verguld messing.

Afmetingen
Hoogte: 3m03cm x breedte: 2m83cm x diepte: 1m40cm.

Plaats in de kerk
Het hoofdaltaar bevindt zich in het koor van de kerk

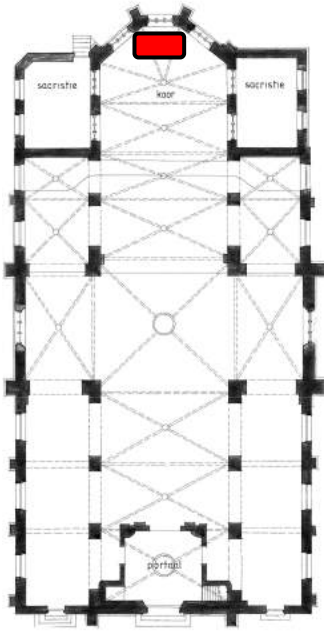

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek.

HOOFDALTAAR - ICONOGRAFIE

Calvarie

De middelste groep van de retabel stelt de calvarie voor.
Maria en Johannes staan bij het kruis. Deze veel voorkomende scène van de kruisiging was oorspronkelijk bedoeld als een uitbeelding van de passage uit het evangelie van Johannes (19:26-27), waarin Christus voor zijn dood Maria aan de zorg van de apostel Johannes toevertrouwde. Het type kwam tot stand in de 9de eeuw, in de kunst van de Karolingische renaissance. Maria staat rechts van Christus, Johannes links. Christus wordt hier dood voorgesteld, zijn hoofd rust op zijn rechter schouder. Johannes (19:30) vermeldt dat Christus het hoofd boog op het moment dat hij stierf.[2]

Wonderbare spijziging

De twee groepen links en rechts zijn direct gelinkt aan het heilige sacrament.
De groep links stelt de wonderbare spijziging voor.

Het wonder wordt beschreven in alle vier evangeliën, maar afbeeldingen ervan zijn meestal gebaseerd op Johannes' lezing (6:1-13). Verhaald wordt hoe Christus met de discipelen niet ver van de oever van het Meer van Galilea een heuvel beklom en zich daar neerzette, en hoe zich spoedig een grote schare mensen, ongeveer vijfduizend man, om hen heen verzamelde. Christus vroeg aan Filippus hoe zij hun allen te eten zouden geven, en Filippus antwoordde dat ze daarvoor niet genoeg geld hadden. Andreas zei: 'Hier is een jongen, die vijf gerstebroden en twee vissen heeft; maar wat betekent dit voor zovelen?' Christus nam de broden, zegenende ze, brak ze en gaf ze, evenals de vissen, aan de discipelen om uit te delen. Ieder kreeg voldoende en er bleven nog twaalf manden vol brood over. Het onderwerp werd aanzien als een voorafbeelding van de eucharistie.[3]

Het laatste Avondmaal

De rechter groep stelt het Laatste Avondmaal voor. (Matt. 26:17-29; Marcus 14:12-25; Lucas 22:7-23, Joh. 13:21-30)
Christus' laatste maaltijd met de discipelen in Jeruzalem voor zijn gevangenneming, waarbij hij aankondigde dat één van de twaalf hem zou verraden. Voor Christenen betekenen Christus' woorden bij het consacreren van het brood en de wijn het begin van het belangrijkste ritueel van de Kerk: de eucharistie.[4]

[2] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, uitg. Primavera pers, Leiden, 2003, p. 187-190.
[3] J. Hall, *Hall's Iconografisch Handboek*, p. 374-375.
[4] J. Hall, *Hall's Iconografisch Handboek*, p. 196-197.

Personages uit het Oude Testament
Op de voorzijde van de altaartafel zijn vijf kleine nissen gebeeldhouwd met figuren in.
In de bouwhistorische studie[5] wordt de Bethune geciteerd met zijn eerste ontwerp van het altaar. Daarin stelt hij voor om in de vijf kleine nissen personen uit het Oude Testament te beeldhouwen: Abel, Melchisedek, Abraham, Mozes, en Jozef, de zoon van David.

In de nissen herkennen we inderdaad Melchisidek (2de nis), Abraham en Isaac (3de nis), en Mozes (4de nis). In de 1ste nis werd blijkbaar gekozen om de Antonius de Grote voor te stellen, en in de 5de nis zien we nog eens Abraham.[6]

H. Antonius

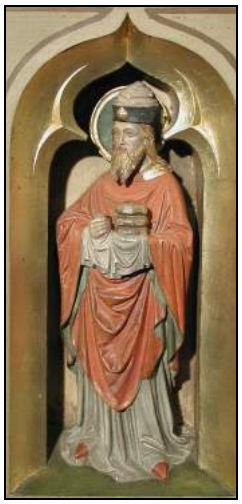
Melchisidek

Abraham en Isaac

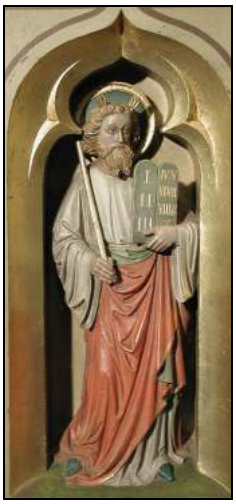
Mozes

Abraham

Overige symboliek
In een rozet boven de calvarie is de Pelikaan afgebeeld die haar jongen voedt. Ook op de tabernakeldeur komt dit thema voor, evenals het Wimpeldragend Lam.

Op de linker zijkant van de altaartafel is een wapenschild gebeeldhouwd. Het schild is bezaaid met zes kruisen, boven het schild staat een mijter.

Links en rechts van het tabernakel staat onderstaande tekst gebeeldhouwd:

[5] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie van de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek.
[6] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, uitg. Primavera pers, Leiden, 2003.

HOOFDALTAAR – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

DE STENEN DRAGER

Afmetingen
Hoogte: 3m03cm x breedte: 2m83cm x diepte: 1m40cm.

Algemene opbouw
De basis van het altaar wordt gevormd door de stenen altaartafel, waarop centraal het tabernakel prijkt dat van verguld messing is gemaakt.
De retabel, eveneens volledig in steen gebeeldhouwd, bevindt zich rechtstreeks boven de altaartafel, en is voorzien van drie beeldengroepen. Het geheel is volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en overladen met architecturaal beeldhouwwerk (torens, pinakels, hogels, nissen, bogen...).

DE POLYCHROMIE

Originele polychromie
Het altaar is volledig polychroom afgewerkt, hiervoor werd olieverf en bladgoud gebruikt.
De oorspronkelijke polychromie werd echter overschilderd, waardoor het geheel een ander uitzicht heeft gekregen. Oorspronkelijk waren de grote vlakken in steenkleur afgewerkt (een iets lichtere kleur dan het huidige beige) en er waren steenmotieven op aangebracht in een roodbruine kleur. Deze afwerking is nog duidelijk te zien aan de linkerzijkant van de altaartafel waar de verf afbladdert. Daarnaast waren de overwegende kleuren voor de afwerking van de architecturale elementen: blauw, rood en goud.
Ook bij het beeldhouwwerk is (plaatselijk?) onder de huidige polychromie een oudere stoffering te zien.

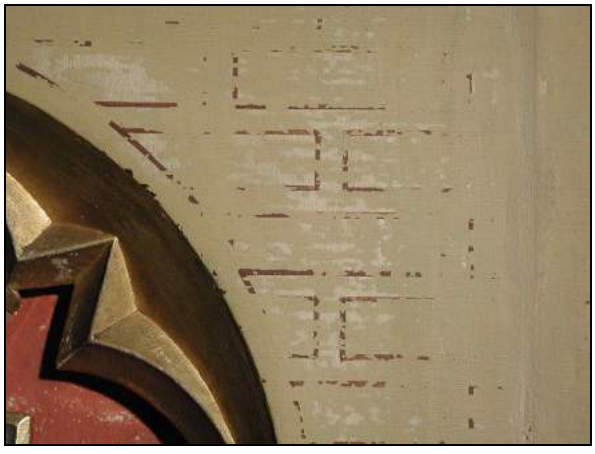

Steenmotief op de effen vlakken van de altaartafel.

De nissen boven de altaartafel waren oorspronkelijk blauw.

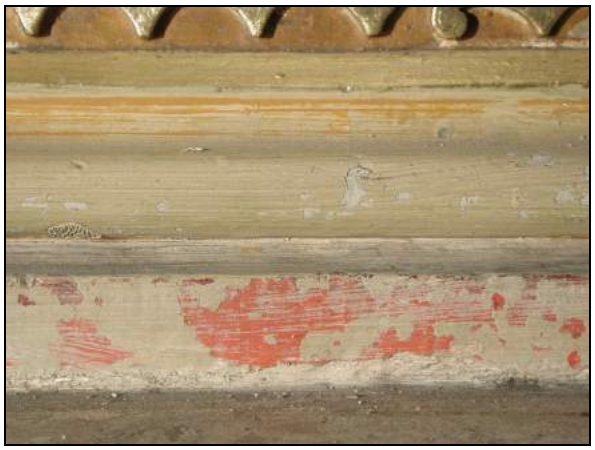

De oorspronkelijke rode verf, zichtbaar door slijtage van de overschildering.

HOOFDALTAAR – SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

DE STENEN DRAGER EN DE POLYCHROMIE

Voegen

De stenen zijn soms wat verschoven ten opzichte van elkaar en het voegsel tussen de stenen is losgekomen en uitgevallen. In het verleden werden de voegen meermaals terug opgevuld, ook na de herstoffering van het altaar. Het opvullen gebeurde snel en behoorlijk slordig.

Om de vullingen van de voegen en breuknaden te camoufleren, werden deze vervolgens (ruim) overschilderd. Deze schade is meteen ook de meest opvallend: zo zijn de lijnen (van de vullingen en de retouches) op de altaartafel heel erg storend, maar ook in de achtergrond van de beeldengroepen zijn de vullingen duidelijk zichtbaar.

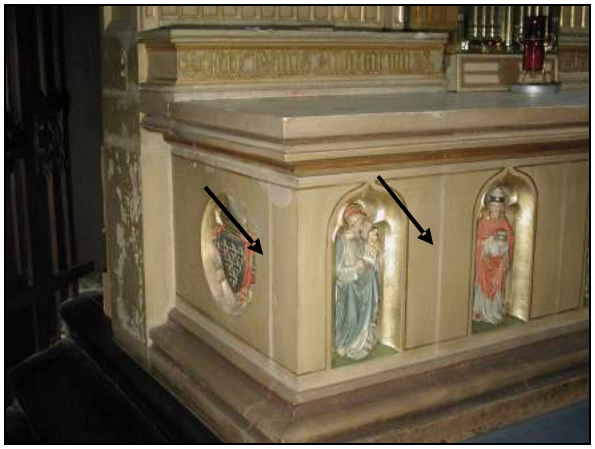

Gevulde en geretoucheerde voegen op de altaartafel.

Detail van de vullingen.

Een opgevulde voeg in de rechter beeldengroep

Afgebroken en ontbrekende stukken

Op verschillende plaatsen op het altaar zijn stukken afgebroken en verdwenen, het betreft zowel architecturale sierelementen als delen van het figuratieve beeldhouwwerk.

Op de achterliggende daken bovenaan het altaar, zijn een 9-tal ornamenten afgebroken en verdwenen. Links en rechts achteraan de bekroning ontbreekt ook telkens een volledige pinakel. Ondanks het feit dat het om redelijk grote ontbrekende delen gaat, valt deze schade niet direct op. Aan een barst in een rozet is een klein stukje steen uitgevallen.

Ontbrekende ornamenten op de daken.

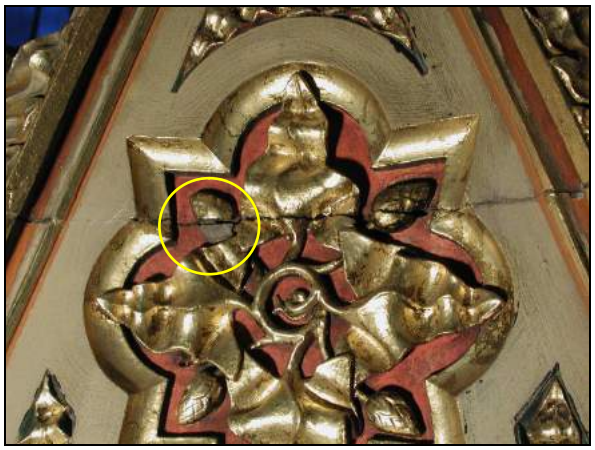
Een kleine lacune aan een barst in een rozet.

Ook bij het figuratieve beeldhouwwerk zijn er verschillende delen afgebroken en verdwenen.
De wonderbare spijziging:
- de neus van Christus,
- verschillende stukken van de bladeren van de boom (breukvlakken groen geschilderd)

Calvarie:
- de rechterteen van Christus,
- de rechterhand van Johannes (aangevuld met kneedbaar vulmateriaal).

Het Laatste Avondmaal:
- de vingertoppen van Christus' rechterhand (aangevuld met kneedbaar vulmateriaal),
- de duim van de rechterhand van Christus,
- alle vingertoppen van een apostel,
- een volledige hand van een apostel,
- verschillende kapjes in de aureolen (opnieuw verguld).

Vijf nissen onderaan de altaartafel:
- nis 1 (Antonius): attribuut rechterhand,
- nis 2 (Melchisidek): attribuut rechterhand (kelk?),
- nis 3 (Abraham en Isaac): attribuut beide handen (mes en ?).

De afgebroken neus van Christus in de beeldengroep links.

Ontbrekende hand van een apostel (het Laatste Avondmaal).

Oude herstellingen

Breuken en barsten werden in het verleden hersteld met een kneedbaar vulmateriaal. Het gaat hier om herstellingen die dateren van na de laatste stoffering van het altaar. Voorbeelden hiervan zijn de (toch wel opvallende) verlijmingen en vullingen van de boom in de linker beeldengroep, en de bijgemodelleerde handen van enkele figuren in de retabel.

Verlijmingen/vullingen in de boom van de beeldengroep links.

Aangevulde vingertoppen van Christus (Laatste Avondmaal).

Kleine lacunes en kapjes

Overal op het altaar zijn er wel kleine kapjes waar de steen aan de meer vooruitspringende randen is beschadigd.

Kapjes aan de onderste rand van de retabel.

Afdichtplankje onder het tabernakel

Onder het tabernakel is een houten afdichtplankje. Aan de beschildering te zien is dit plankje niet origineel, maar toegevoegd bij de tweede stoffering van het altaar. De bevestiging van het plankje (met nagels) is niet meer goed.

Het houten plankje onder het tabernakel zit los.

De plint van de altaartafel
Aan de voorzijde van het altaar werd onderaan ooit een houten plint toegevoegd. Deze plint is erg beschadigd; het hout is gebarsten en de verflaag is erg afgesleten en er zijn tal van lacunes.
Deze plint werd uiteraard niet zonder reden tegen de altaartafel bevestigd; de onderste rand van de altaartafel is ook heel erg beschadigd (met extra gaten van de nagels van de houten plint).

Afschilfering en slijtage van de polychromie
De recentere beschildering van het altaar schilfert op verschillende plaatsen af waardoor de onderliggende originele kleuren zichtbaar zijn. De ergste afschilfering komt voor op de linker wand (en iets minder op de rechterwand), tot ongeveer op de hoogte waar de retabel begint. Op deze plaatsen gaat de afschilfering tot op de stenen drager.

Op de rest van het altaar – en ook op de beelden – is de hechting van de polychromie over het algemeen goed, wel is er overal wat slijtage te zien.

Erge afschilfering van de polychromie.

Oppervlaktevuil en kaarsvet
Het altaar is behoorlijk vuil; een grijze stoflaag bedekt het oppervlak. Vooral bovenop het altaar, op de moeilijker bereikbare plaatsen, ligt een dikke laag stof.
Op verschillende plaatsen zijn ook spatten kaarsvet te zien.

Een dikke laag stof bedekt de ornamenten van de bekroning.

Spatten kaarsvet.

Het tabernakel

Het metaal van het tabernakel vertoont corrosie, het oppervlak is ook vuil en ook hier zijn er spatten kaarsvet te zien. De binnenkant van het tabernakel kon niet worden onderzocht.

HOOFDALTAAR - BEHANDELINGSVOORSTEL

De werken worden uitgevoerd door een conservator-restaurateur, gespecialiseerd in stenen beelden en steenachtige materialen. Voor de behandeling van het tabernakel wordt beroep gedaan op een conservator-restaurateur van metaal.

VOORBEREIDENDE WERKEN

De werken gebeuren ter plaatse
De restauratie van het stenen hoofdaltaar met het tabernakel gebeurt ter plaatse.

Onderzoek en fotoreportage
De kunstwerken worden in hun geheel gefotografeerd en worden er uitgebreid detailopnames gemaakt. Elk kunstwerk wordt met verschillende lichtbronnen onderzocht (daglicht, strijklicht en UV-licht), en bestudeerd onder vergroting. De bevindingen worden telkens genoteerd en gefotografeerd.

BEHANDELING VAN DE POLYCHROMIE

Fixeren van afschilferende verf
Afschilferende verf wordt gefixeerd. Het fixatief wordt gekozen in functie van de te fixeren schilfers, het type verf, de ondergrond en de eventueel eerder uitgevoerde restauraties.

Oppervlaktereiniging
De reiniging bestaat in de eerste plaats uit het afstoffen van het altaar. Voor een verdergaande oppervlaktereiniging met oplosmiddelen, dienen eerst reinigingstesten te worden uitgevoerd.

Verwijderen van oude retouches
Oude verkleurde retouches worden verwijderd. Hiervoor worden reinigingstesten uitgevoerd. Indien het niet haalbaar is om de retouches te verwijderen, kunnen ze worden geïntegreerd met een retouche.

Oude overschilderingen
Hernemingen van de polychromie blijven in principe behouden.

Vullen van lacunes in de polychromie
Lacunes worden opgevuld met een preparatie op basis van krijt en lijm.

Retoucheren
Lacunes en slijtage in de polychromie worden geretoucheerd. Hiervoor kunnen aquarelverf en/of lichtechte pigmenten gemengd met Paraloid B72 worden gebruikt. Ook stabiele retoucheerverven zoals ‘Gamblin Conservation Colors’ of de ‘Golden retoucheerverven’ kunnen gebruikt worden.
Voor de retouches in de vergulding kan naar gelang de plaats aquarelgoud, micagoud, schelpjesgoud of poedergoud gebruikt worden.
Vlekken en oude retouches die zich niet laten verwijderen, kunnen met behulp van een retouche worden geïntegreerd.

BEHANDELING VAN DE STEEN

Terug vastzetten van losse delen
Losse delen worden terug vastgezet.

Oude vullingen
De oude vullingen die niet op niveau zitten (o.a. in de voegen), worden bijgewerkt of zonodig verwijderd.

Verwijderen van de plint
De houten plint die tegen de voorzijde van de altaartafel zit wordt verwijderd. De onderliggende steen wordt hersteld (zie volgende punt).

Vullen van barsten, kappen en lacunes
Alle barsten, kappen en lacunes in de steen worden opgevuld, hiervoor wordt een gepaste restauratiemortel gebruikt.

Het plankje onder het tabernakel
Het plankje onder het tabernakel wordt terug vast gezet.

Optie: aanvullen van ontbrekend beeldhouwwerk
Verschillende delen architecturaal, maar ook figuratief beeldhouwwerk ontbreken. Wanneer de juiste vormgeving is gekend, kan er voor gekozen worden om ontbrekend beeldhouwwerk terug bij te maken.
De bij te maken stukjes kunnen in een restauratiemortel gemodelleerd worden, de nieuwe delen worden opnieuw gepolychromeerd.

BEHANDELING VAN HET METALEN TABERNAKEL

Oppervlaktereiniging
Het oppervlaktevuil en de spatten kaarsvet worden verwijderd.

Behandeling van de corrosie + beschermlaag
Alle metaal wordt behandeld tegen corrosie. Naderhand wordt een gepaste beschermlaag aangebracht.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten, en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat de kosten voor het eigen transport om de werken ter plaatse te komen uitvoeren.

Stellingkosten
Deze post omvat de kosten voor de huur en het opstellen van een stelling.

BIJLAGE 1: GIPSEN BEELDEN – WERKWIJZE EN MATERIALEN

De werken worden uitgevoerd door een conservator-restaurateur, gespecialiseerd in stenen beelden en steenachtige materialen. Voor de behandeling van de metalen onderdelen wordt beroep gedaan op een conservator-restaurateur van metaal. Voor de behandeling van de houten onderdelen wordt samengewerkt met een conservator-restaurateur van houten beelden.

VOORBEREIDENDE WERKEN

Afnemen en naderhand terugplaatsen

De calvarie

De drie beelden van de calvarie en de sokkels zijn vanaf de grond bereikbaar en kunnen met behulp van ladders afgenomen en naderhand teruggeplaatst worden.

De heiligenbeelden met hun sokkels

Omwille van het gewicht, kunnen de heiligenbeelden het best met een kleine rolsteiger van hun sokkel worden gelicht (en dus niet met een ladder). Daarna kunnen de sokkels gemakkelijk van de muur worden afgehaakt. Hetzelfde geldt voor het terugplaatsen na restauratie.

Het kruis in de viering

Om het kruis in de viering naar beneden te kunnen halen is een grote rolsteiger nodig. De boog waaronder het kruis hangt is 9,5m.

Inpakken en transport (heen en terug)

De kunstwerken worden verantwoord ingepakt alvorens ze naar het atelier te brengen. Na de conservatie-restauratie, worden de stukken terug ingepakt en naar de kerk gebracht, waar ze terug op dezelfde plaats worden opgesteld/ opgehangen.

Onderzoek en fotoreportage

In het atelier worden de kunstwerken in hun geheel gefotografeerd en worden er uitgebreid detailopnames gemaakt. Elk kunstwerk wordt met verschillende lichtbronnen onderzocht (daglicht, strijklicht en UV-licht), en bestudeerd onder vergroting. De bevindingen worden telkens genoteerd en gefotografeerd.

BEHANDELING VAN DE GIPSEN DRAGER

Terug vastzetten van losse/afgebroken delen

Losse of afgebroken delen worden terug vastgelijmd, hiervoor kan een PVAc-lijm worden gebruikt.

Vullen van barsten en lacunes

Alle barsten, kapjes en lacunes in het gips worden opgevuld, hiervoor wordt een mengsel van gips en vette kalk gebruikt.

Plastisch herstel van ontbrekende delen
Indien de juiste vormgeving is gekend, kan er voor gekozen worden om ontbrekend beeldhouwwerk terug bij te maken. Het betreft het Christusbeeld van de Calvarie (verschillende vingers en tenen).

BEHANDELING VAN DE POLYCHROMIE

Fixeren van afschilferende verf
Afschilferende verf wordt gefixeerd. Het fixatief wordt gekozen in functie van de te fixeren schilfers, het type verf/vergulding, de ondergrond en de eventueel eerder uitgevoerde restauraties.

Oppervlaktereiniging
De reiniging bestaat in de eerste plaats uit het afstoffen van de kunstwerken. Voor een verdergaande oppervlaktereiniging met oplosmiddelen, dienen eerst reinigingstesten te worden uitgevoerd.

Verwijderen van de olielaag
Bijna alle beelden werden ooit aan de voorzijde met lijnolie ingestreken – volledig of slechts gedeeltelijk. Deze laag is heel onregelmatig aangebracht, is kleverig en bruin.

Er werden testen gedaan om de olielaag op te lossen; de olie is gevoelig aan verschillende (polaire) oplosmiddelenmengsels. De polychromie op de beelden is nog redelijk resistent, maar door lang wrijven met een wattenstaafje kan slijtage worden veroorzaakt. Om een egale reiniging te bekomen is het nodig het oplosmiddelenmengsel als solventgel aan te brengen. De zones waar de polychromie werd hernomen of waar bladgoud en bladzilver werden gebruikt zijn uiteraard extra gevoelig.[1]

Verdere reinigingstesten, per beeld en per kleur, zijn nodig om tot een efficiënt en veilig reinigingsysteem te komen. Als leidraad kan de lijst van oplosmiddelenmengsels van mevr. Masschelein-Kleiner worden gebruikt, alsook de verschillende reinigingmethodes van Richard Wolbers.

Het verwijderen van de olielaag is een arbeidsintensieve behandeling, doch de enige manier om het vlekkerige aspect van de beelden op te heffen. Bovendien is het belangrijk om de olielaag te verwijderen nu het nog kan; hoe langer men hiermee wacht, hoe moeilijker oplosbaar de olie wordt.

Verwijderen van oude retouches
Oude verkleurde retouches worden verwijderd. Hiervoor worden reinigingstesten uitgevoerd. Indien het niet haalbaar is om de retouches te verwijderen, kunnen ze geïntegreerd worden met een retouche.

[1] Test op sokkel van de H. Theresia (in wit, rood en groen): met een mengsel van aceton/ethanol (50/50) kon de laag worden afgedund, zonder de verflaag te beschadigen, doch het resultaat is niet regelmatig. Een egaler resultaat wordt bekomen met behulp van een kompres, het mengsel ingedikt tot solventgel (Clucel-G) gaf de beste resultaten.

Oude overschilderingen
Hernemingen van de polychromie blijven in principe behouden.
Ook de gedeeltelijke overschildering van de bovenste rand van de sokkels blijft behouden (een vrijlegging zou te kostelijk zijn).

Vullen van lacunes in de polychromie
Lacunes worden opgevuld met een preparatie op basis van krijt en lijm.

Retoucheren
Lacunes en slijtage in de polychromie worden geretoucheerd. Hiervoor kunnen aquarelverf en/of lichtechte pigmenten gemengd met Paraloid B72 worden gebruikt. Ook stabiele retoucheerverven zoals 'Gamblin Conservation Colors' of de 'Golden retoucheerverven' kunnen gebruikt worden.
Voor de retouches in de vergulding kan naar gelang de plaats aquarelgoud, micagoud, schelpjesgoud of poedergoud gebruikt worden.
Vlekken en oude retouches die zich niet laten verwijderen, kunnen met behulp van een retouche worden geïntegreerd.

Beschermlaag
Na de restauratie worden de kunstwerken van een beschermlaag voorzien op basis van microkristalijne was.

SPECIFIEK VOOR DE ONDERDELEN IN METAAL

Vervormde elementen
Waar mogelijk worden de vervormde delen voorzichtig teruggeplooid.

Behandeling van de corrosie + beschermlaag
Alle metaal wordt behandeld tegen corrosie. Naderhand wordt een gepaste beschermlaag aangebracht.

Bevestiging van de haken in de muren
Bij de sokkel van St. Gerardus werd vastgesteld dat de haken loskomen uit de muur en de pleister wordt meegetrokken. De bevestiging van de haken moet dus worden herzien. Dit gebeurt het best in samenspraak met de aannemer voor de schilder- en pleisterwerken.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt van elk kunstwerk een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven.
In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten (materiaal + materiaal voor de anoxie), en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Kosten verzekering
De kunstwerken worden tijdens het transport en gedurende het verblijf in het atelier verzekerd. De berekening voor de verzekering is gebaseerd op een verzekeringswaarde van:
10.000 €/beeld (met sokkel of kruis), gedurende 1 jaar.

Transportkosten
Deze post omvat alle kosten om de voorwerpen te transporteren (huur lichte vrachtwagen en brandstof).

Stellingkosten
Deze post omvat alle kosten voor de huur van een stelling voor het demonteren en het terugplaatsen van de kunstwerken.
- een kleine rolstelling: de heiligenbeelden + sokkels (of kruis).
- een hoge rolstelling (plateauhoogte 8,5m) voor het kruisbeeld in de viering.

BIJLAGE 2: GIPSEN EN STENEN BEELDEN - RAMING

Voorbereidende werken	
Afnemen en naderhand terugplaatsen	2.240 €
Inpakken en transport (heen en terug)	1.760 €
Onderzoek en fotoreportage	960 €
Behandeling gipsen beelden	
St. Michael + sokkel (gips)	6.200 €
St. Gerardus + sokkel (gips)	4.920 €
St. Theresia + sokkel (gips)	3.760 €
St. Rita + sokkel (gips)	4.280 €
Calvarie: Maria + sokkel (gips)	5.440 €
Calvarie: Christus + kruis (gips +hout)	9.040 €
Calvarie: Johannes + sokkel (gips)	5.440 €
Viering: Christus + kruis (gips + hout)	7.040 €
Behandeling stenen beelden	
Stenen hoofdaltaar	22.160 €
Bijkomende posten	
Dossier	1.920 €
Materiaal- en printkosten	840 €
Kosten verzekering	960 €
Transportkosten	1.340 €
Stellingkosten	1.830 €
Totaal (excl. 21% BTW)	**80.130 €**
Optie ontbrekend beeldhouwwerk altaar aanvullen	**9.000 €**

ZOTTEGEM
O.L.VROUW HEMELVAARTKERK

Materiaaltechnisch onderzoek:

<u>Onderzoek van het houten kerkmeubilair</u>
deel 1

Opdrachtgevend bestuur
Kerkfabriek O.L.V. Hemelvaart
Meerlaan 21
9620 Zottegem

Architecten
Ivan Michiels, penhouder
Trapstraat 2, 9620 Zottegem

Luc De Backer & Veerle Nys
Bodegemstraat 21
1740 Ternat

Uitvoering onderzoek en rapport

Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur

Goedele Reyniers	en	Sarah De Smedt
Ruststraat 19		Westerstraat 30 bus 6
9000 Gent		9100 Sint-Niklaas
goedelereyniers@versateladsl.be		sarah-desmedt@hotmail.com

Onderzoek van het houten kerkmeubilair
Brian Richardson
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
brian@conservatie-restauratie.be

Onderzoek van de schilderijen en beelden
Hilde Weissenborn
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
hilde@conservatie-restauratie.be

In samenwerking met
Marieke Jaenen (historische studie)
Paul Deschanellaan 92 a
1030 Brussel
mariekejaenen@hotmail.com

Juni –november 2008

HOUTEN KERKMEUBILAIR – INHOUDSOPGAVE (deel 1)

Inhoudsopgave p.1

Houten kerkmeubilair

De 18de eeuwse biechtstoelen p. 2-18
De neogotische biechtstoelen p. 19-35
De 18de eeuwse preekstoel p. 36-53
Het inkomportaal p. 54-65
Het noordelijke zijaltaar p. 66-85
Het zuidelijke zijaltaar p. 86-100
De koorgestoelten p. 101-112
De sacristie p. 113-128
Losse meubels p. 129-140

Bijlagen

Houten kerkmeubilair - raming p. 141

DE 18DE EEUWSE BIECHTSTOELEN - IDENTIFICATIE

Omschrijving van de voorwerpen

De twee 18de eeuwse biechtstoelen bevinden zich in de noordelijke en zuidelijke zijbeuken van de kerk, aan de kant van het doksaal.

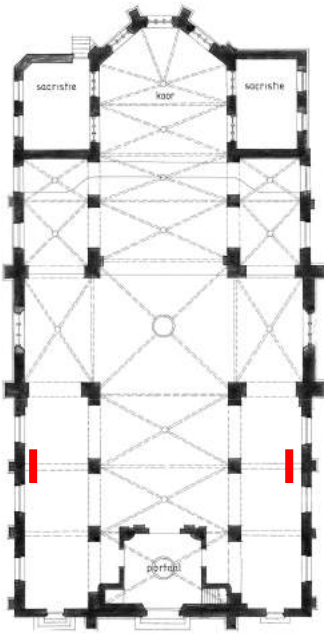

Elke biechtstoel bestaat uit drie traveeën waarvan de middelste de basis vormt en waar de priester plaatsnam om de biecht af te nemen. Dit centrale deel kon met een deurtje tot op heuphoogte en met twee klapdeurtjes daarboven worden afgesloten. In de traveeën links en rechts zijn knielbankjes voorzien voor de biechtelingen, deze delen zijn niet voorzien van deurtjes, maar de biechtelingen werden wel afgeschermd van de rij wachtenden achter zich met een beschot. Aan de bovenzijde werden de biechtstoelen open gelaten; de compartimenten hebben geen plafond.

De biechtstoelen zijn rijkelijk versierd met beeldsnijwerk. Op elke biechtstoel flankeren twee monumentale beelden van heiligen de middentravee, de uiterste beschotten zijn versierd met cherubijnen.

De biechtstoel in de noordelijke zijbeuk.

De biechtstoel in de zuidelijke zijbeuk.

Techniek

De biechtstoelen zijn volledig van eikenhout vervaardigd en opgebouwd uit een raamconstructie waarin de panelen zijn vervat. De stijlen en regels zijn met elkaar verbonden met verdeuvelde pen- en gatverbindingen. De lijsten en beeldhouwwerk zijn op deze constructie genageld, gelijmd of geschroefd.

Afmetingen

<u>Noordelijke zijbeuk</u>
3m hoog x 3m 17cm breed x 1m 5cm diep.

<u>Zuidelijke zijbeuk</u>
3m hoog x 3m 15cm breed x 1m 9cm diep.

Datum van vervaardiging en de kunstenaar

In de bouwhistorische studie van Marieke Jaenen lezen we dat er rond 1784 een nieuwe preekstoel en biechtstoelen vervaardigd werden.[1] Waarschijnlijk betreft het hier de 18de eeuwse preekstoel en de hier beschreven biechtstoelen die nog aanwezig zijn in de kerk. De maker van de biechtstoelen is niet gekend.

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

DE 18DE EEUWSE BIECHTSTOELEN - ICONOGRAFIE

Iconografie op de biechtstoelen

Op elke biechtstoel flankeren twee monumentale beelden de middentravee. Op de biechtstoel in de noordelijke zijbeuk zijn de Boetvaardige David en de profeet Nathan afgebeeld. Op de biechtstoel in de zuidelijke zijbeuk zien we beelden van de Berouwvolle Petrus en Maria Magdalena. Op de uiterste beschotten zijn de biechtstoelen versierd met cherubijnen met telkens twee paar vleugels.

De keuze voor het afbeelden van juist deze heiligen, is te zoeken in het feit dat in de tijd na de Contrareformatie de katholieken en protestanten het niet eens waren over de betekenis van de biecht. Daarom werden in de katholieke kerken heiligen op de biechtstoelen aangebracht die door hun levenswandel het nut van berouw konden aantonen om de betekenis van de biecht te benadrukken. Elke figuur is daar op zijn eigen manier een voorbeeld van. Het afbeelden van volledige figuren zoals we hier zien is regelmatig terug te vinden op de 17de en 18de biechtstoelen in de Zuidelijke Nederlanden.[2]

Biechtstoel zuid: koning David en de profeet Nathan.

Biechtstoel noord: H. Petrus en Maria Magdalena

Cherubijnen op de beshotten.

[2] Jan van Laarhoven, *De Beeldtaal van de Christelijke Kunst: Geschiedenis van de Iconografie,* 3de druk, uitg. door Sun, Nijmegem, 1997.

DE 18DE EEUWSE BIECHTSTOELEN – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Algemene opbouw

De biechtstoelen staan elk in een nis die net zo groot is als de meubels zelf en ongeveer 20cm diep is. De biechtstoelen staan niet volledig tot tegen de achterliggende muur; achter elk meubel werd een aantal centimeter ruimte vrijgelaten. De meubels zijn stevig verankerd in deze muur.

De biechtstoelen rusten op een soort podium opgebouwd uit dikke balken in eikenhout. De balken zijn recente toevoegingen en liggen op moderne bakstenen. De plankenvloer van het podium is op deze balkenconstructie getimmerd en bestaat deels uit naaldhout (aan de binnenkant van de drie traveeën) en deels uit olm. Deze is evenmin origineel. De stijlen van de biechtstoelen staan rechtstreeks op dit podium en hebben geen onmiddellijke contact met de grond. Het vloerniveau onder de podia is enkele tegels lager dan het vloerniveau van de kerk.

De basisconstructie bestaat uit een achterwand waarop vier beschotten zijn gemonteerd. Het uiteinde van elk beschot is met ijzeren ankers aan de onderliggende balken verbonden. De grote beelden en cherubijnen staan telkens op een sokkel en zijn aan de voorkant van de vier beschotten met ankers of nagels bevestigd.

Stijlen en regels

Elke biechtstoel bestaat uit meerdere wanden die zijn opgebouwd uit stijlen (vertikaal) en regels (horizontaal) waarin de panelen zijn vervat. De afmeting van de stijlen en regels verschillen naargelang hun plaats.

De stijlen zijn voorzien van gaten waarin de pennen van de regels passen. Een stijl kan dus meerdere pengaten hebben. Om de pennen van de regels in de pengaten te bevestigen, zijn er per verbinding twee toognagels gebruikt. De toognagels zijn van eikenhout gedraaid en hebben een diameter van 9mm.

Detail van de toognagels.

De stijlen staan op het podium en hebben geen contact met de grond.

Panelen

De meeste panelen zijn samengesteld uit verschillende planken, stevig met elkaar verbonden met een tand-en-groef verbinding en gelijmd met dierlijke lijm. Sommige panelen bestaan weliswaar maar uit één plank. De panelen zijn overal ongeveer 1cm dik en passen in de paneelgroeven die in de stijlen en regels werden gemaakt.

De centrale vlakke panelen van de achterwanden zijn voorzien van een bossing. Deze verhoging werd afzonderlijk gemaakt en pas achteraf op het paneel gelijmd en genageld. Zowel de bossing als de hoeken van de panelen werden versierd met krullig ajourwerk, dat op dezelfde manier werd bevestigd; met dierlijke lijm en nagels.

Lijsten en profielen
Op de biechtstoelen zien we verschillende vormen van profiellijsten die op de basisconstructie zijn gemonteerd. De lijsten zijn met een profielschaaf gemaakt en op de meubels bevestigd met dierlijke lijm en smeedijzeren nagels. De nagels zijn weggestoken met kleine houten tappen. De lijsten rond de panelen zijn op de stijlen en regels gemonteerd en niet op de panelen zelf.

De lijsten werden op de stijlen en regels getimmerd.

De panelen zijn uit verschillende elementen opgebouwd.

Het houtsnijwerk
De beelden op de biechtstoelen bestaan uit op elkaar gelijmde blokken eikenhout van verschillende diktes en afmetingen. De Bijbelse personages zijn aan de achterkant voorzien van een uitsparing waarin de stijl van de wand past. Elk beeld is aan de achterkant op de wand verbonden met grote ijzeren beugels. De cherubijnen zijn aan de achterkant vlak en zijn op de wand genageld.

De ornamenten zijn afzonderlijk gesneden en nadien op de panelen bevestigd met dierlijke lijm en nagels.

Afwerkingslaag
De afwerkingslaag van de biechtstoelen bestaat uit een schellaklaag waarop een boenwaslaag is aangebracht. Of deze boenwaslaag nog oorspronkelijk is, is hoogst onwaarschijnlijk. Ook de vernislaag zal in het verleden wellicht meerdere malen hernomen zijn geweest.

Elementen in metaal
Alle metalen onderdelen zoals de ankers, scharnieren en sloten van de deuren zijn van smeedijzer gemaakt.

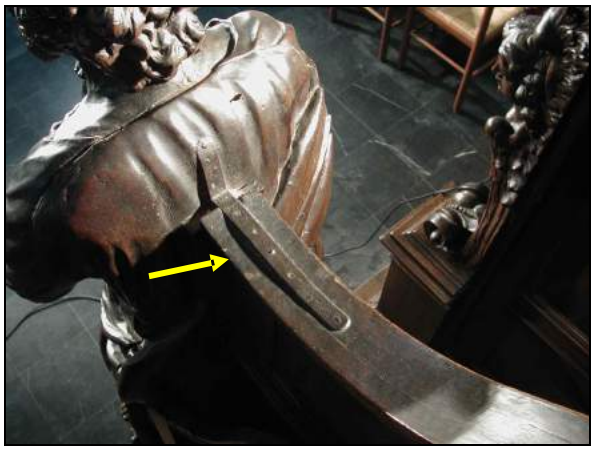

Een beugel op de rugzijde van één van de personages.

Het snijwerk op de bekroning.

DE 18DE EEUWSE BIECHTSTOELEN – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Nieuwe podia

De biechtstoelen staan elk op een podium en hebben dus geen rechtstreeks contact met de grond. De podia zijn niet origineel. Het hout voor de plankenvloer van de podia is naaldhout en olm gemaakt, in plaats van eik. Deze planken zijn op een oudere constructie getimmerd die gemaakt is van lindehout. Deze oudere constructie is echter ook niet oorspronkelijk. Van de oorspronkelijke onderkant van de biechtstoelen blijven er weinig sporen over.

De dragende constructie van de podia bestaat uit redelijk recente balken (te zien aan de machinale schaafsporen) die opgestut zijn met moderne bakstenen en kleine stukjes triplex.

Herstellingen ten gevolgde van een demontage (verplaatsing?)

Wat onmiddellijk opvalt bij de biechtstoelen is dat de bekroning schots en scheef hangt. Bovendien lijken de biechtstoelen wat gewrongen in hun nis te staan, alsof de nissen te klein zijn voor de meubels. We vermoeden dus dat de biechtstoelen ooit op een andere plaats waren opgesteld. Het is echter ook mogelijk dat de meubels gewrongen in de nissen staan omdat ze op de podia werden geplaatst.

Verschillende verbouwingssporen en herstellingen duiden in elk geval op een demontage:

- De meeste lijsten van de bekroning werden ooit opnieuw gemonteerd (waarbij vele scheef) om de bekroning te doen passen in de nis.
- Op de stijlen van de achterwand zien we verschillende plaatsen waar het hout bij de demontage is uitgescheurd en waarbij de beschadigingen daarna werden opgevuld met een hard vulmiddel. Om de stijlen vervolgens terug te bevestigen werden (onnodig) veel nieuwe nagels gebruikt.
- Links en rechts van de biechtstoelen zit telkens een lange verticale afdeklat om het stukje anders zichtbare nis weg te stoppen.
- Overal waar, door het verplaatsen, spleten en kieren waren ontstaan werden eveneens kleine afdeklatjes genageld zodat de slecht aansluitende delen werden weggestopt.

De kroonlijst zit ‘gewrongen’ in de nis.

Eén van de vele deklatten binnen in de biechtstoelen.

De stijlen tegen de achterwand werden ooit uitgebroken; het uitgescheurde hout werd gevuld met een harde mastiek.

Overige oude restauraties

Naast de herstellingen die werden uitgevoerd na het verplaatsen/verhogen van de meubels, kunnen we zien dat er nog verschillende malen aan de meubels werd gewerkt.

Verbouwing van de schuifdeurtjes

Op de schuifdeurtjes binnenin de biechtstoelen (tussen de midden- en zijtraveeën) zien we oude bevestigingssporen van scharnieren. Sommige van de oorspronkelijke scharnieren zijn trouwens nog aanwezig. De deurtjes werden ooit omgebouwd om te kunnen schuiven in plaats van open te klappen. Hiervoor werden er geleiders (houten latten) boven en onder de deurtjes geplaatst.

Oude vullingen

Op veel plaatsen waar het hout is gebarsten zijn oude vullingen te zien. Voor sommige vullingen werd een doorzichtig harsachtig materiaal gebruikt, andere werden met een harde mastiek of ook een donkere kneedwas uitgevoerd. Voor grotere spleten, zoals op de achterkant van het beeld van Petrus, heeft men een mengsel van vezels en lijm gebruik als vulmiddel. Sommige van deze spleten zijn tot 2cm breed. Op de knie van het beeld van Nathan is een bijzonder grote lacune die werd gevuld met een stuk linnen, gekleefd met lijm.

Nieuwe schroeven, nagels en plankjes

Overal op de meubels zijn herstellingen te zien; her en der werden losse onderdelen terug vastgezet met moderne schroeven en nagels. Ook zijn er op verschillend plaatsen latten in naaldhout te zien die met moderne nagels op de oude constructie getimmerd zijn, zoals aan de binnenkant van de knielbanken.

Tijdens de inspectie van de balkenconstructie onderaan.

De balken en bakstenen zijn redelijk recent.

Vulmiddel uit één van barsten in de beelden.

Het vulmiddel bestaat deels uit vezetjes

Toegevoegde onderdelen

Tegen de achterwand van de buitenste traveeën hangt telkens een klein kruisbeeldje. Dezelfde kruisbeeldjes hangen trouwens tegen de binnenkant van alle zes biechtstoelen, maar in dit geval kunnen we (aan de hand van de vormgeving van de beeldjes) wel zeker zijn dat de ze niet oorspronkelijk bij de 18de eeuwse biechtstoelen horen.

Op de binnenkant van de klapdeurtjes (middentravee) werd bij elke biechtstoel ooit een modern gaas bevestigd met kleine nagels.

Boven de kroonlijst van de twee biechtstoelen loopt een dikke elektriciteitskabel die rechtstreeks op de houtconstructie is geschroefd. Dit is visueel heel erg storend.

Afwerkingslaag

Aan de hand van de dikte van de waslaag op de meubels, kunnen we er van uitgaan dat deze in het verleden meerdere keren werden geboend. De boenwas is op sommige plaatsen ook redelijk streperig aangebracht zoals op de panelen van de achterwand.

In de dieptes van het snijwerk is het vernis heel erg donkerbruin tot bijna zwart gekleurd. Het is duidelijk dat het vernis opzettelijk donker werd gemaakt om de meubels er ‘antiek’ te doen uitzien.

Druipspoor van het donker vernis op een paneel.

DE 18DE EEUWSE BIECHTSTOELEN - SCHADEBEELD

Stof en vuil

De biechtstoelen zijn over het algemeen behoorlijk stoffig en vuil.
Bij een gedeeltelijke demontage van het podium vinden we een grote hoeveelheid stof en vuil onder de biechtstoelen. Deze ophoping voelt vochtig aan en vormt zo een ideale voedingsbodem voor biologische aantasting.

Biologische aantasting

Op de twee biechtstoelen zijn verschillende zones aangetast door houtworm. De delen onderaan het podium in lindehout zijn op sommige plaatsen volledig tot poeder verrot. De recentere planken (in olm) die op het lindehout zijn getimmerd, zijn eveneens ernstig tot zeer ernstig aangetast.

Op de panelen van de achterwanden zien we eveneens aantasting. Hoe ernstig de aantasting hier is, is niet helemaal duidelijk. Maar gezien het feit dat de meubels toch vrij dicht tegen de achterliggend (buiten-)muur staan en gezien het vochtige milieu onder (en wellicht ook achter de meubels), kunnen we het ergste vermoeden. Ook onderaan de knielbanken zien we redelijk ernstige aantasting.
Af te leiden uit de verschillende herstellingen en toegevoegde delen in naaldhout, is de aantasting trouwens al een oud probleem.

De aantasting in dit geval wordt voornamelijk veroorzaakt door de gewone klopkever (Anobium punctactum), ook zijn er veel grote uitvliegopeningen van de grote klopkever (Xestobium rufovillosum). We zien ook sporen van schimmels van het witrot type, die zowel de cellulose als de lignine in het hout afbreken waardoor de houtvezels helemaal uiteenvallen.

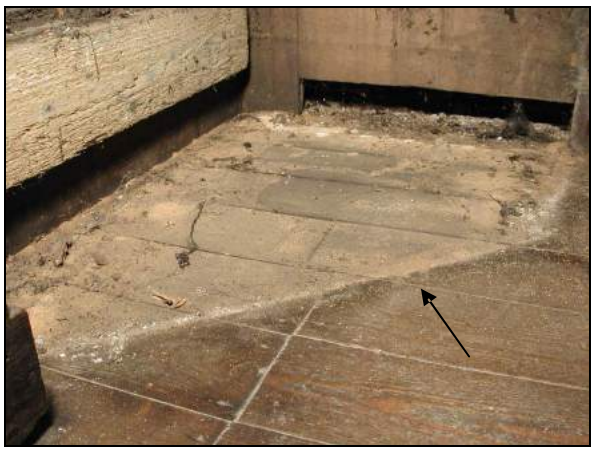

Bij het wegnemen van de knielbank zien we een laag boormeel liggen.

Een hoopje boormeel.

De aantasting onder de podia is heel ernstig.

Stabiliteit van het geheel
Op het vlak van de stabiliteit is het vooral de aantasting die de grootste bedreiging vormt. De dragende balkenconstructie in eikenhout onder de biechtstoelen is redelijk nieuw en in goede staat, maar veel van de panelen en constructieve onderdelen tegen de achterwand en grond zijn er erg aan toe.

Verdere schade door vocht
Op de panelen van de achterwand is op veel plaatsen een witte verkleuring van het oppervlak ontstaan. Deze verkleuring is deels te verklaren door een slechte hechting van het vernis (door het loslaten, verliest het z'n transparante eigenschap), en deels door het hout zelf dat bleker is geworden door langdurige blootstelling aan vocht.

De meeste panelen van de achterwanden zijn krom getrokken door het vocht aan de achterkant van de biechtstoelen. Verschillende lijmnaden tussen de planken van deze panelen staan open en het vulmiddel valt eruit. Op veel plaatsen zijn barsten in de planken ontstaan door spanning in de constructie.

Vervorming van de panelen door vocht achter de biechtstoelen.

Losse onderdelen
Veel structurele onderdelen zoals latten, plinten en planken, zijn losgekomen van de basisconstructie door veroudering van de dierlijke lijm en het doorroesten van de smeedijzeren nagels.

Op elke biechtstoel zijn er ook verschillende decoratieve elementen losgekomen, waaronder verschillende lijsten, stukken van de beelden, ornamenten enz. De grootste losse onderdelen zijn de opgelegde panelen die los komen van de onderliggende panelen.

Ontbrekend snijwerk

Hier en daar zijn stukjes snijwerk losgekomen of afgebroken; verschillende stukjes zijn dan ook verloren gegaan. Zo ontbreken er stukken van vingers, tenen, een stuk van een kroon, het hoofd van een haan enz. Zowel van het figuratieve als het decoratieve beeldhouwwerk, ontbreken er per biechtstoel ongeveer 10 stukken.

In een doos die in de kelder werd bewaard (maar nu in de sacristie staat) hebben we verschillende losse stukken houtsnijwerk van het kerkmeubilair gevonden, waaronder ook enkele stukken van de biechtstoelen. Zo hebben we een ontbrekende vinger en enkele stukken van ornamenten teruggevonden.

De verlijmingen van de opgelegde panelen zijn los.

Ontbrekend houtsnijwerk: de kop van de haan.

In een doos, die in de kelder werd bewaard, zijn verschillende losse onderdelen van de biechtstoelen te vinden.

Barsten en spleten

Barsten worden gevormd wanneer het hout door uitdroging krimpt en de houtvezels door spanningen uit elkaar scheuren. We spreken van spleten, wanneer er een lacune ontstaat ter hoogte van een lijmnaad of verbinding, waarbij het hout zelf niet is beschadigd.

Op de biechtstoelen zijn er heel wat barsten en spleten te zien. De ergste barsten vinden we op de beelden; deze zijn op sommige plaatsen bijna twee centimeter breed. Deze barsten werden in het verleden trouwens ook al opgevuld, maar zijn nu nog verder open komen staan. Het is

mogelijk dat deze barsten kort na het kappen van de beelden zijn ontstaan (wanneer het gebruikte hout nog niet helemaal droog was). De panelen en constructieve onderdelen zijn ook niet gespaard van barstvorming en heel wat lijmnaden zijn open komen te staan. De barsten en spleten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

Barsten in spleten in de panelen.

Verroest metaal
Alle metalen onderdelen in ijzer vertonen roestvorming.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag is mat en dof geworden. Op sommige plaatsen is de boenwas te dik aangebracht door herhaaldelijk boenen waardoor strepen zijn ontstaan.

Onderaan de biechtstoelen (vooral op de podia) is het vernis afgesleten door gebruik. Op veel zones dicht tegen de grond en muren is het vernis verkleurd, afgebladderd of is er een wit waas ontstaan.

Op sommige plaatsen vinden we verfspatten door schilderwerk uitgevoerd in de buurt van de meubels. Op andere plaatsen vinden we zwarte verkleuring door contact met ijzer.

DE 18DE EEUWSE BIECHTSTOELEN – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Inpakken en transport (heen en terug)
De meubels worden gedeeltelijk ter plaatse en gedeeltelijk in het atelier gerestaureerd. De stukken die moeten worden getransporteerd, worden goed verpakt.

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van de meubels (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

BEHANDELING

Losmaken van de biechtstoelen van de muur
Omdat we een duidelijk aanwezig vochtprobleem hebben vastgesteld, dat zelfs zijn sporen laat aan de voorzijde, vinden we het noodzakelijk de biechtstoelen weg te halen van de muur, zodat enerzijds het vochtprobleem kan worden opgelost (isolatie) en anderzijds, de meubels kunnen worden behandeld tegen biologische aantasting en ten gronde worden gerestaureerd.

Enkel door het volledig losmaken van de meubels kan er gewerkt worden aan de rotte onderdelen aan de onder- en achterkant. Bij het uit de nissen halen van de meubels dient men heel voorzichtig te werk te gaan om zo weinig mogelijke schade aan te richten. Indien nodig worden de podia eerst gedeeltelijk gedemonteerd om gemakkelijker aan de onderliggende balkenconstructie te kunnen.

Insecten- en schimmelbestrijding
De biechtstoelen dienen te worden behandeld tegen insecten en schimmels met een insecten- en schimmelwerend middel. Het product dat voor de bestrijding wordt gebruikt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit omwille van de diepe indringing) op en in het hout wordt aangebracht. Voor het bestrijden van schimmels wordt het product azaconazole eveneens aan het solvent toegevoegd.

Stof en vuil
Alle meubels dienen volledig afgestoft te worden en daarna gereinigd met vocht.
Na het wegnemen van de meubels uit de nissen wordt het opgehoopte vuil onder en achter de biechtstoelen verwijderd te worden.

De vloer en achterliggende muur
Terwijl de meubels uit de nissen zijn verwijderd, is het aangewezen om de vloer en de achterliggende muur grondig te inspecteren op vochtproblemen en waar nodig in te grijpen.
Ingrepen op het niveau van de muren en de vloer zijn uiteraard bestemd voor een aannemer en niet voor de restaurateur van het meubilair.

Verstevigen van de aangetaste delen

Constructieve onderdelen
De aangetaste constructieve onderdelen (stijlen en regels) worden telkens per onderdeel beoordeeld op hun stabiliteit. Waar er lichte aantasting is en het hout nog relatief gezond, worden de onderdelen geconsolideerd – bij de constructieve onderdelen wordt hiervoor bij voorkeur een epoxyhars gebruikt.

Waar het hout plaatselijk te zwak wordt bevonden om structurele stevigheid te garaderen (ook na consolidatie met epoxy) wordt het rotte hout weggehaald en de lacunes aangevuld met nieuw eikenhout. Er wordt getracht om plaatselijk te werken; alleen daar waar het hout volledig rot is en zonder gezond hout te moeten weghalen.

Podia
Verschillende delen van de podia zijn aan vervanging toe, dit vooral aan de plint tegen de grond. Alle planken die niet voldoen aan de eisen voor de algemene stabiliteit worden vervangen door nieuwe planken in eerste keuze eikenhout. De plinten vooraan worden voorzien van verluchtingsgaten zodat de lucht kan circuleren onder en achter de biechtstoelen.

Panelen
Aangetaste zones op de panelen worden geconsolideerd met een acrylhars (type Paraloid B72 of Plexigum). Het consolidant wordt in meerdere malen op de aangetaste zone aangebracht totdat het hout voldoende stevigheid heeft. Nadat de stevigheid van de afzonderlijke paneeldelen is verzekerd worden de lijmvlakken van de planken proper gemaakt en de planken weer aan elkaar gelijmd.

Snijwerk
Ook het snijwerk dat is aangetast wordt waar nodig verstevigd met een acrylhars.

Losse onderdelen
In de doos met losse stukken, die in de sacristie staat, liggen zeker enkele elementen die van de biechtstoelen afkomstig zijn. Alle teruggevonden stukken worden opnieuw op de biechtstoelen gelijmd.
De losse structurele onderdelen zoals latten en planken worden met roestvrije nagels en dierlijke lijm weer vastgezet. De decoratieve elementen die los zijn, zoals lijsten en snijwerk worden ontdaan van oude lijmresten en opnieuw gelijmd met warme huidenlijm.

Aanvullen houtsnijwerk, ornamenten
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om de ontbrekende ornamenten niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van ontbrekende ornamenten
De ontbrekende stukken van de ornamenten waarvan de vorm en de afmetingen gemakkelijk achterhaald kunnen worden aan de hand van de nog aanwezig elementen. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De stukken worden op dezelfde manier als oorspronkelijk (met dierlijke lijm) en eventueel met roestvrije nagels op basisconstructie bevestigd en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Aanvullen figuratief houtsnijwerk (beelden)
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om het ontbrekende houtsnijwerk van de beelden niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van ontbrekend houtsnijwerk
Voor de ontbrekende figuratieve elementen zoals vingers en tenen, wordt eerst een voorbereidende studie gemaakt aan de hand van de nog aanwezige elementen. De ontwerpen worden aan de opdrachtgever ter goedkeuring voorgelegd vooraleer men overgaat naar het effectief snijden. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De nieuwe stukken worden met dierlijke lijm op het origineel gelijmd. Vervolgens worden ze opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Barsten en spleten
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes en gaten die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit.

Toegevoegde onderdelen
De toegevoegde rasters op de klapdeurtjes in de middentravee worden verwijderd.
De elektriciteitskabels die niet worden gebruikt, worden eveneens verwijderd. De kruisbeeldjes blijven behouden.

Terugplaatsen in de nis
Vóór het terugplaatsen van de biechtstoelen, is het aangewezen om een vorm van isolatiemateriaal onder en achter de meubelen aan te brengen.
Om de luchtcirculatie te bevorderen, worden de biechtstoelen ook niet volledig tegen de achtermuur gezet, maar wordt een ruimte vrijgelaten van ongeveer 10cm. Aan de randen kunnen ook verluchtingsopeningen worden voorzien.
Een optie is eveneens om de meubels op verrijdbare podia te plaatsen zodat in de toekomst, de achterkant steeds gemakkelijk bereikbaar is voor inspectie.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylon sponsen en katoenen vodden.

Omdat het vernis zodanig kapot is en op veel plaatsen ook te donker, wordt het bij beide meubels afgedund. Hiervoor worden vooraf reinigingstesten gedaan om het meest geschikte oplosmiddelenmengsel te bepalen.

De verfspatten worden plaatselijk voorzichtig weggeschuurd of geschraapt. Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur, eventueel licht geschuurd of geretoucheerd.

Het houtoppervlak van de biechtstoelen wordt daarna voorzien van een laag schellak, opgelost in ethanol, aangebracht met een fijne borstel.

Tenslotte worden alle meubels volledig voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en siliconevrij. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt van elk meubel een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Kosten verzekering
De meubels worden tijdens het transport en gedurende het verblijf in het atelier verzekerd.

Transportkosten
Deze post omvat alle kosten om de stukken te transporteren (huur lichte vrachtwagen en brandstof), alsook de eigen transportkosten om ter plaatse te werken.

DE NEOGOTISCHE BIECHTSTOELEN - IDENTIFICATIE

Omschrijving van de voorwerpen

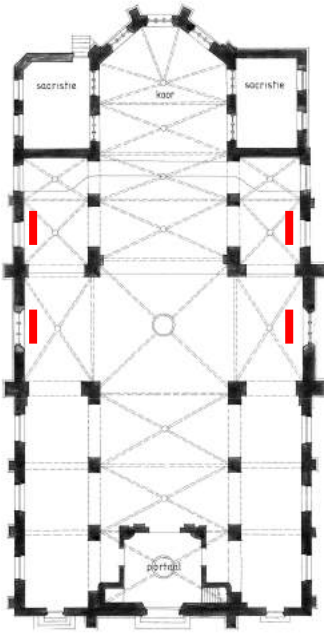

De vier neogotische biechtstoelen bevinden zich in de zijbeuken van de kerk. In de noordelijke zijbeuk staan er twee exemplaren; één dicht tegen het koor en één ter hoogte van de viering. De twee andere biechtstoelen staan in de zuidelijke zijbeuk, recht tegenover de biechtstoelen van de noordzijde.

Elke biechtstoel bestaat uit drie traveeën, waarbij de middelste, waar de priester plaatsnam om de biecht af te nemen, met een deurtje en twee klapdeurtjes kon worden afgesloten. De zijtraveeën vormen een soort 'vleugels' van dit centrale deel en zijn open aan de voorzijde. In tegenstelling tot de 18de eeuwse biechtstoelen in de kerk, zijn deze biechtstoelen bovenaan wel dichtgemaakt met een plafond.

De biechtstoelen zijn volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en overladen met architecturaal snijwerk (pinakels met hogels, vierpassen, spitsbogen...), met een concentratie aan ornamenten bovenaan de bekroning. Links en rechts van de middentravee is telkens een kleine nis met een heiligenbeeld.

Techniek

De vier biechtstoelen zijn van eikenhout vervaardigd en opgebouwd uit een raamconstructie waarin de panelen zijn vervat. De stijlen en regels zijn met elkaar verbonden met verdeuvelde pen- en gatverbindingen. De lijsten en beeldhouwwerk zijn op deze constructie genageld, gelijmd of geschroefd.

Afmetingen

Noordelijke zijbeuk

Biechtstoel dicht tegen het koor: 3m 26cm hoog x 3m 42cm breed x 1m19cm diep.
Biechtstoel ter hoogte van de viering: 3m 24cm hoog x 3m 38cm breed x 1m20cm diep.

Zuidelijke zijbeuk

Biechtstoel dicht tegen het koor: 3m 27,5 hoog x 3m 42cm breed x 1m22cm diep.
Biechtstoel ter hoogte van de viering: 3m 26cm hoog x 3m 36,5 breed x 1m20cm diep.

Datum van vervaardiging en de kunstenaar

In de bouwhistorische studie van Marieke Jaenen[1] lezen we dan tussen 1855-1858 de zijbeuken verlengd worden. Kort daarna worden een communiebank, twee biechtstoelen en een altaar aangekocht. We kunnen er redelijk zeker van zijn dat de twee biechtstoelen waarover wordt gesproken, nog aanwezig zijn in de kerk.
Bij het bouwhistorisch onderzoek werd de maker niet teruggevonden, alleen een datum van vervaardiging, namelijk rond 1860. We zien ook dat omstreeks 1865 nog twee biechtstoelen werden besteld, waarschijnlijk bij F.B. Van Den Hende.

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

Op materiaaltechnisch vlak zijn er sterke overeenkomsten tussen de vier biechtstoelen te zien; vele vervaardigingsporen zijn heel gelijkend (zoals de afmetingen van de constructieve delen, de vorm en opbouw van de ornamenten, de manier van afwerken…). Op basis van deze materiaaltechnische gegevens, de stilistische overeenkomsten en de historische informatie, kunnen we bijna zeker zijn dat deze vier meubels door dezelfde maker zijn vervaardigd (F.B. Van Den Hende?), en dit rond ongeveer dezelfde periode.

Muur noord, ter hoogte van de viering.

Muur noord, dichter tegen het koor.

Muur zuid, ter hoogte van de viering.

Muur zuid, dichter tegen het koor.

DE NEOGOTISCHE BIECHTSTOELEN - ICONOGRAFIE

Iconografie op de biechtstoelen

Bij elke biechtstoel is links en rechts van de middentravee een nis voorzien waar een beeld in staat. Op de biechtstoel in de noordelijke zijbeuk, het dichtst bij het koor, zijn Koning David en Maria Magdalena afgebeeld. Op de tweede biechtstoel aan dezelfde kant zijn Johannes Nepomucenus en Carolus Borromeus (die ontbreekt) afgebeeld.

Koning David

Maria Magdalena

Johannes Nepomucenus

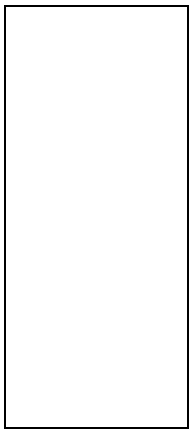
Carolus Borromeus

In de zuidelijke zijbeuk zijn op de biechtstoel het dichts bij het koor, Petrus en Paulus afgebeeld. Op de andere biechtstoel in de zuidelijke zijbeuk zijn Christus de Goede Herder en Augustinus van Hippo afgebeeld.[2]

Petrus

Paulus

Jezus

Augustinus van Hippo

De keuze voor het afbeelden van juist deze heiligen, is te zoeken in het feit dat in de tijd na de Contrareformatie de katholieken en protestanten het niet eens waren over de betekenis van de biecht. Daarom werden in de katholieke kerken heiligen op de biechtstoelen voorgesteld die door hun levenswandel het nut van berouw konden aantonen om de betekenis van de biecht te benadrukken. Elke figuur is daar op zijn eigen manier een voorbeeld van.[3]

[2] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek,* 2de druk, uitg. door Primavera Pers, Leiden, 1992.
[3] Jan van Laarhoven, *De Beeldtaal van de Christelijke Kunst: Geschiedenis van de Iconografie,* 3de druk, uitg. door Sun, Nijmegem, 1997.

DE NEOGOTISCHE BIECHTSTOELEN – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Algemene opbouw

Elke biechtstoel staat in een nis en is stevig verankerd in de muren. Achter de meubels werd een ruimte opengelaten van ongeveer 10cm.

Elke biechtstoel staat op een soort podium, opgebouwd uit dikke balken deels van naaldhout en deels van eikenhout, waarop een plankenvloer is getimmerd die gedeeltelijk van naaldhout is gemaakt (aan de binnenkant van de drie traveeën) en gedeeltelijk van eikenhout. De stijlen van de biechtstoelen zijn verbonden met de balken onder de planken maar hebben geen onmiddellijk contact met de grond.

In totaal heeft elke biechtstoel acht stijlen, waarbij de vier stijlen van de middentravee iets langer zijn en deze travee wat hoger is. Op de basisconstructie van de stijlen en regels zijn een grote hoeveelheid lijsten en snijwerk aangebracht. Vooral de stijlen en de bekroning van de middentravee zijn beladen met lijstwerk en neogotische architecturale elementen. Voor het bevestigen van de ornamenten werden dierlijke lijm en dunne nagels gebruikt, maar de grotere onderdelen werden op veel plaatsen ook met grote industrieel vervaardigde schroeven op de basisconstructie vastgezet. De koppen van de schroeven zijn te zien aan de binnenkant van de traveeën.

Vooraanzicht van een biechtstoel.

De vormentaal is sterk architecturaal geïnspireerd.

Stijlen en regels

Elke biechtstoel bestaat uit meerdere wanden, die zijn opgebouwd uit stijlen (verticaal) en regels (horizontaal) waarin de panelen zijn vervat. De stijlen zijn 6,5cm breed x 3cm dik en de regels zijn 10,5cm breed x 3cm dik. De afmetingen van de stijlen en regels (en van de meeste andere onderdelen) zijn overal zo systematisch gelijk, dat we er van uit kunnen gaan dat een groot deel van de houtbewerking met de machine is gebeurd.

De stijlen zijn voorzien van gaten waarin de pennen van de regels passen. Een stijl kan dus meerdere pengaten hebben. Om de pennen van de regels te bevestigen in de pengaten werden per verbinding twee toognagels gebruikt. De toognagels zijn van eikenhout gedraaid en hebben een diameter van 8mm.

Panelen

Naargelang de afmeting van de wand, is de indeling voor de panelen verschillend. De achterwand van de linker en rechter traveeën bestaan bijvoorbeeld uit drie horizontale

uitsparingen en vier verticale uitsparingen. De paneeltjes meten er 24cm breed x 47cm hoog. Andere wanden hebben dan weer een andere indeling met paneeltjes met andere afmetingen. De panelen zijn wel overal ongeveer 1cm dik en passen in de paneelgroeven die in de stijlen en regels zijn voorzien. Afhankelijk van de gewenste breedte van het paneel, werd ofwel één plank gebruikt, of werden meerdere planken tegen elkaar gelijmd.

Op de deur van de middentravee zijn de panelen meer versierd. Het centrale paneel van de deur is voorzien van een bossing, ingedeeld in verticale geprofileerde stroken. Onderaan de deur zitten er drie kleine briefpanelen verwerkt.

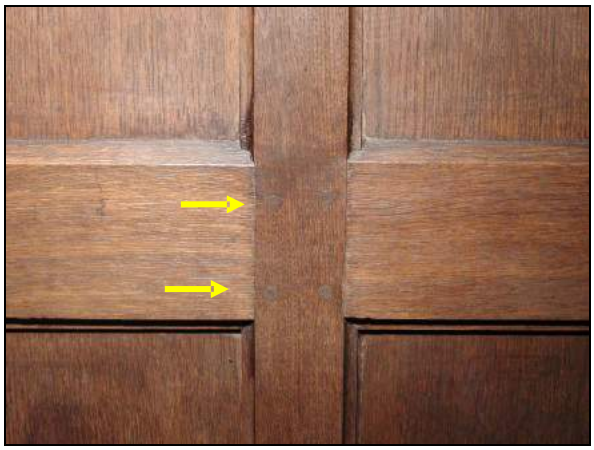
De verbindingen werden vastgezet met toognagels.

De wanden zijn onderverdeeld met verschillende paneeltjes.

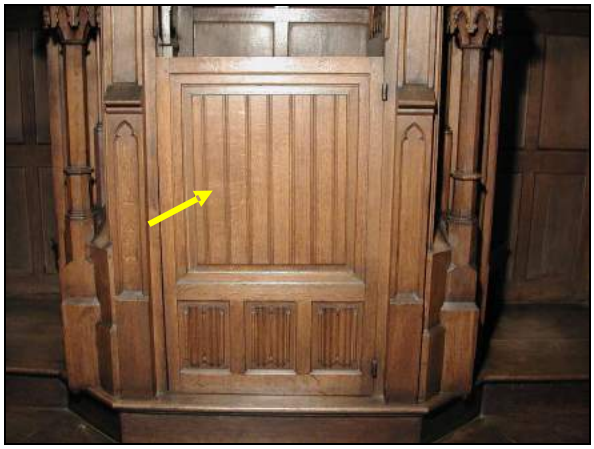
Het paneel van de deur werd voorzien van profileringen.

De briefpanelen onderaan de deur.

Decoratief, architecturaal snijwerk

De biechtstoelen zijn volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en overladen met architecturaal snijwerk (pinakels met hogels, vierpassen, spitsbogen...), met een concentratie aan ornamenten bovenaan de bekroning.

<u>Lijsten en profielen</u>

De meest eenvoudige vorm van decoratief houtsnijwerk vormen de rechte lijsten die veelvuldig op de biechtstoelen voorkomen. De meeste lijsten hebben een hol, bol of afgeschuind profiel.

Er werden niet onmiddellijk vervaardigingsporen gevonden; de lijsten kunnen dus met een profielschaaf zijn getrokken, maar ook machinaal vervaardigd zijn. Deze los vervaardigde lijsten zijn met dierlijk lijm en nagels op de biechtstoelen bevestigd.

Vlakke ornamenten

De vlakke ornamenten op de biechtstoelen werden met de hand vervaardigd. Het betreft de drie- en vierpassen, spitsbogen, gelobde bogen,...
De ornamentele vormen die we op de panelen zien, maken geen deel uit van de panelen zelf, maar zijn afzonderlijk gesneden en naderhand op de panelen gelijmd. Dit gebeurde soms in verschillende lagen zodat er meer diepte werd gecreëerd.
Op verschillende plaatsen zien we ook panelen met ajourwerk waar een drie- of vierpas is uitgezaagd en gesneden, zoals bovenaan de linker en rechter traveeën.

De pinakels met de hogels

De pinakels in de bekroning zijn afzonderlijk vervaardigd en met een houtverbinding, lijm of nagels op de biechtstoelen vastgezet.
De hogels – en de meer complexe varianten daarvan - zijn afzonderlijk gesneden en gelijmd met dierlijke lijm. Hier en daar werden deze stukken ook extra vastgezet met nagels.

Eén van de verschillende types lijsten.

Het vlakke snijwerk met uitgesneden drie- en vierpassen.

Het snijwerk en het onderliggende paneel vormen twee delen.

De kleine pinakels werden versierd met hogels.

Figuratief houtsnijwerk

De heiligenbeelden op de biechtstoelen zijn van eikenhout gemaakt. De beelden zijn massief (dus niet uitgehold) en bestaan uit verschillende op elkaar gelijmde blokken van ongeveer 7 à 8cm dik. Elk beeld staat los op een kleine sokkel in de daarvoor voorziene nis en wordt op zijn plaats gehouden door een ijzeren schroef die doorheen de constructie achter het beeld is bevestigd.

Afwerking
Van bij het begin was het de bedoeling om de biechtstoelen er zo donker mogelijk uit te doen zien en het eikenhout de kleur te geven van oude eik. Om dit resultaat te bekomen werd het hout eerst donkerbruin gebeitst. Om de diepe kleur van het hout te laten uitkomen, werd daarna een, eveneens bruin gekleurde, schellakvernis aangebracht. Om tenslotte de meubels overal een gelijkmatige glans te geven werden de biechtstoelen geboend, opnieuw met een in de massa bruin gekleurde boenwas.

Het bruin beitsen van het hout gebeurde nadat het snijwerk was gelijmd; waar hogels zijn afgevallen is op het lijmvlak de bleke kleur van het hout te zien. De stukken werden mogelijk wel gebeitst voordat ze gemonteerd werden; op de achterzijde van de pinakels en de hogels ontbreekt het vernis en de boenwas, maar is het hout wel donkerbruin gekleurd.

Het vernissen en boenen gebeurde wel pas na volledige montage van de biechtstoelen (vernis en boenwas ontbreken op moeilijk bereikbare plaatsen). De bruine kleur van het schellakvernis en de boenwas zijn vooral goed te zien op plaatsen waar ophopingen zijn van deze materialen.

Elementen in metaal
Enkele metalen elementen zijn van messing gemaakt zoals de scharnieren van de deuren van de middentravee. Andere metalen onderdelen zijn van ijzer gemaakt.

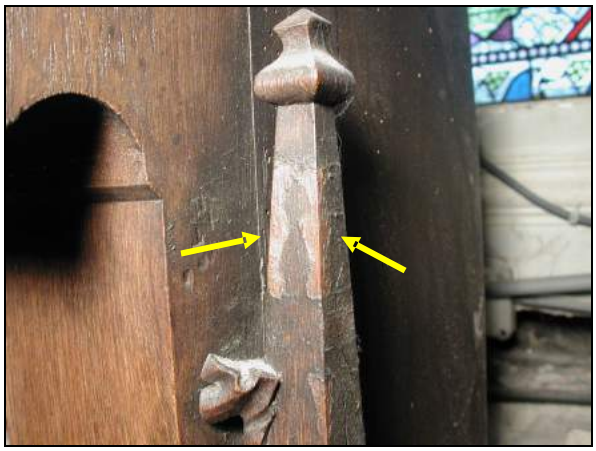
Onder een ontbrekende hogel is het hout bleek.

De scharnieren zijn van messing gemaakt.

DE NEOGOTISCHE BIECHTSTOELEN – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Aanpassing en toevoeging: de knielbanken
Bij de twee biechtstoelen het dichtst tegen het koor (noordelijke en zuidelijke zijbeuken) heeft men de knielbanken ooit gedemonteerd en aangepast. Dit is te zien aan de pengaten in de vloer onder de knielbanken. Op de andere twee biechtstoelen (ter hoogte van de viering) hebben de knielbanken een eenvoudiger vormgeving. Wat er precies is gebeurd is moeilijk te constateren maar het lijkt waarschijnlijk dat de knielbanken in de biechtstoelen dicht tegen het koor wel oorspronkelijk zijn, maar werden aangepast en verhoogd. De knielbanken in de andere twee biechtstoelen lijken eerder toegevoegde exemplaren te zijn.

Verschillende knielbanken werden onderaan aangepast.

Andere toegevoegde onderdelen
Op meerdere plaatsen op de vier biechtstoelen zijn toegevoegde afdeklatten te zien. De latten werden aangebracht om spleten en kieren weg te stoppen.

Bij één biechtstoel (noord, dichtst tegen het koor) werd een beugel aangebracht om de losse verbinding van de deur te herstellen.

Aan de achterwand van elke linker- en rechtertravee hangt een klein kruisbeeld. Deze beeldjes hangen ook in de 18de eeuwse biechtstoelen. Of deze beeldjes bij de oorspronkelijke bouw van de biechtstoelen hoort valt te betwijfelen.

Aan de binnenkant van de klapdeurtjes in de middentravee is een modern gaas bevestigd met kleine nagels.

Bovenop de biechtstoel in de noordelijke travee, het verst van het koor, heeft men ooit een gerecupereerde sokkel van een beeld geplaatst. De sokkel is vanaf de grond niet zichtbaar en lijkt enkel te dienen om de recent aangebrachte spot op de biechtstoel wat hoger te kunnen plaatsen. De sokkel is van hout gemaakt en polychroom afgewerkt; er staat te lezen: ‘Ga tot Joseph’.

Op de binnenkant van dezelfde biechtstoel loopt een elektrische bekabeling met een schakelaar voor een licht; deze lijkt niet meer functioneel.

Op de schuifdeur zijn sporen van de oude scharnieren.

Een beugel ter versteviging van een verbinding.

Een sokkel van een beeld bovenop een biechtstoel.

Veel traveeën werden voorzien van eenzelfde kruisbeeld

Aanpassing aan de schuifdeur
Op de schuifdeurtjes tussen de midden- en zijtraveeën zien we oude sporen van scharnieren. Sommige van de oorspronkelijke scharnieren zijn nog aanwezig. De deurtjes werden dus ooit omgebouwd om te schuiven in plaats van open te klappen. Hiervoor werden geleiders (houten latten) boven en onder de deurtjes te plaatsen. Verschillende oorspronkelijke handvatten werden toen ook weggehaald en vervangen.

Vullingen
Op veel plaatsen zijn oude vullingen te zien in de barsten en spleten van het hout.

Afwerkingslaag
Te zien aan de dikke boenwaslaag kunnen we er van uitgaan dat de meubels in het verleden meerdere keren werden geboend. De boenwas is op sommige plaatsen redelijk streperig aangebracht, zoals op de panelen van de achterwanden.

Het lijkt er ook op dat er ooit pogingen zij gedaan tot het afdunnen van het vernis; op verschillende plaatsen zien we kleurstrepen waar het gekleurde vernis niet egaal werd afgenomen.

DE NEOGOTISCHE BIECHTSTOELEN - SCHADEBEELD

Oppervlaktevuil en vocht
Bovenop elke biechtstoel heeft stof en vuil zich in de loop der jaren opgehoopt tot een dikke laag. Deze ophoping voelt vochtig aan (stof trekt vocht aan) en heeft al in het verleden problemen veroorzaakt. Op verscheidene panelen van de plafonds zijn zwarte kringen ontstaan door het vocht aan de bovenkant. Meerdere panelen zijn door het vocht ook vervormd.

Biologische aantasting
Bij de vier biechtstoelen vinden we op enkele plaatsen aantasting door houtworm. Deze aantasting is zeer beperkt en de houtstructuur is er zeker niet door verzwakt. De aantasting is vooral te vinden op plaatsen dicht tegen de grond waar opstijgend vocht het hout is ingedrongen. We vinden ook aantasting op plaatsen waar het spinthout niet werd verwijderd bij het oorspronkelijk verwerken van het eikenhout. In tegenstelling tot het kernhout, bevat spinthout geen looizuur, dat een natuurlijke verdediging biedt tegen houtborende insecten. Waar het spinthout niet werd verwijderd, zien we meestal aantasting, zoals dus ook hier het geval is op enkele plaatsen op de biechtstoelen. De aantasting in dit geval wordt voornamelijk veroorzaakt door de gewone klopkever (Anobium punctactum).

Op een paar zones zien we een beginnende schimmelaantasting, vooral in de panelen van de plafonds. De aantasting werd in de hand gewerkt door indringing van vocht aan de bovenkant. Omdat schimmels looizuur afbreken, zijn deze plaatsen ook aangetast door insecten.

Stabiliteit van het geheel
Op het vlak van de stabiliteit is er bij de vier biechtstoelen weinig aan te merken. Door een gat in de vloer van één van de biechtstoelen (zuid, het dichtst tegen het koor), konden we de onderkant van het podium inspecteren. Hierdoor werd de opbouw van het podium duidelijk en konden we goed zien dat de balkenconstructie gezond is. Nergens zien we constructieve verzwakkingen of problematische zones.

De constructie onderaan de biechtstoelen is gezond.

De bovenkant van de meubels is stoffig en vuil.

Losse onderdelen
De meeste gelijmde onderdelen waarvan de dierlijke lijm uitdroogde, zijn ooit volledig losgekomen en afgevallen. Hier en daar echter zijn er stukken die nog min of meer vasthangen, maar waarvan de bevestiging moet worden nagekeken. Op één plaats ligt een

pinakel los boven op de biechtstoel. Op een andere plaats is één van de baldakijnen boven het beeld gemakkelijk heen en weer te bewegen.
Op elke biechtstoel zijn er ongeveer 10 losse of gedeeltelijk losse elementen te vinden.

Een losse pinakel ligt bovenop de biechtstoel.

Verschillende elementen zijn los.

Ontbrekend snijwerk
Heel wat snijwerk ontbreekt; vooral lijsten en hogels van de pinakels. Afhankelijk van de plaats hebben de hogels en lijsten een andere afmeting. De hierop volgende opsomming van de types en aantal ontbrekende stukken geldt voor de vier biechtstoelen samen:

	Type	**Afmeting**	**Aantal ontbrekend**
Hogel, klein		1,5cm-2,5cm dik 2,5cm-3,5cm breed 3cm-4,5cm lang	**198**
Lijst, klein		1cm-2cm dik 1,5cm-2,5 breed max. 10cm lang	**60**
Lijst, middelgroot		2cm-2,5cm dik 3cm-4cm breed max. 10cm lang	**17**

Ornament, klein		3cm dik 6cm breed 9cm lang	**13**
Ornament, middelgroot		3cm dik 11cm breed 24cm lang	**2**
Kapiteel		3cm dik 3,5cm breed 4cm lang	**5**
Pinakel		7cm dik 7cm breed 22cm lang	**5**

Daarnaast ontbreken verschillende elementen van de beelden zoals het zwaard van Paulus, de hand van Antonius, een deel van de rechterhand van Koning David en de linker- en rechterhand van Johannes Nepomucenus, en nog een aantal kleine stukjes. Het beeld van Maria Magdalena wordt bewaard in de sacristie, maar het beeld van Carolus Borromeus ontbreekt volledig.

In een doos die in de kelder werd bewaard (maar nu in de sacristie staat) hebben we verschillende losse stukken houtsnijwerk van het kerkmeubilair gevonden, waaronder ook enkele stukken van de biechtstoelen. Zo hebben we enkele ontbrekende hogels, pinakels en lijsten teruggevonden.

In de kelder stond een doos met losse stukken van alle afgevallen stukjes van alle kerkmeubels en beelden samen.

De hand van het beeld van Antonius werd in de doos terug gevonden.

Schade door gebruik
De meubels werden hier en daar beschadigd door algemeen gebruik. Onderaan de plint bijvoorbeeld is het hout afgebrokkeld en zijn er ook veel kappen. Op de armleuningen is het vernis afgesleten en verkleurd door regelmatig aanraken.

Barsten en spleten
Een barst wordt gevormd wanneer het hout krimpt en de houtvezels door spanning uit elkaar scheuren. Spleten ontstaan ter hoogte van een lijmnaad of verbinding wanneer het hout krimpt en er een leemte wordt gevormd zonder dat het hout zelf wordt beschadigd.
Op enkele plaatsen zijn barsten en spleten ontstaan. Dit gebeurde vooral op plaatsen dicht tegen de grond of de muren, waar meer vocht aanwezig is in de lucht. De barsten en spleten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

Verroest metaal
De ijzeren onderdelen vertonen lichte roestvorming. De onderdelen in messing vertonen eveneens corrosie.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag is mat en dof geworden. Op sommige plaatsen is de boenwas te dik aangebracht door herhaaldelijk boenen waardoor strepen zijn ontstaan.

Onderaan de biechtstoelen (vooral op de podia) is het vernis afgesleten door gebruik. Op veel zones dicht tegen de grond en muren is het vernis verkleurd, afgebladderd of is een wit waas ontstaan.

Op sommige plaatsen vinden we verfspatten door schilderwerk van de muren uitgevoerd in de buurt van de biechtstoelen. Op enkele plaatsen is ook het hout zwart verkleurd door contact met metaal.

Onderaan is het podium beschadigd door algemeen gebruik.

Het vernis op het podium is ook beschadigd of afgesleten.

DE NEOGOTISCHE BIECHTSTOELEN – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Inpakken en transport (heen en terug)
De meubels worden gedeeltelijk ter plaatse en gedeeltelijk in het atelier gerestaureerd. De stukken die moeten worden getransporteerd, worden goed verpakt.

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van de meubels (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

BEHANDELING

Insectenbestrijding
De biechtstoelen dienen behandeld te worden tegen insecten met een insectenwerend middel. Het meubel wordt plaatselijk behandeld, enkel op de zones die aangetast zijn. Het aanbrengen gebeurt door instrijken van het houtoppervlak en door middel van injectie via de uitvlieggaten. Het product dat voor de bestrijding wordt gebruikt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit omwille van de diepe indringing) op en in het hout wordt aangebracht.

Oppervlaktevuil
Alle meubels dienen gestofzuigd te worden en daarna gereinigd met warm water, borstels en sponzen. Deze behandeling is vooral nodig aan de boven- en binnenkant van de meubels.

Losse onderdelen
In de doos met losse stukken die in de sacristie staat, liggen zeker enkele elementen die van de biechtstoelen afkomstig zijn. Alle teruggevonden stukken worden opnieuw op de biechtstoelen gelijmd.
De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren wordt eventuele gebruik gemaakt van roestvrij nagels.

Aanvullen houtsnijwerk, ornamenten
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om de ontbrekende ornamenten niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van ontbrekende ornamenten
De ontbrekende ornamenten zijn decoratief van aard (hogels, lijsten, pinakels enz.); snijwerk waarvan de vorm en de afmetingen gemakkelijk achterhaald kunnen worden aan de hand van de nog aanwezig elementen. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt.
De stukken worden op dezelfde manier als oorspronkelijk (met dierlijke lijm) en eventueel met roestvrije nagels op de biechtstoel bevestigd en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Optie 3: aanvullen van ontbrekende ornamenten met kneedbaar hout
Om de kosten voor het aanvullen van het ontbrekende ornamenten te drukken, zou voor een modelleerbare houtvulpasta gekozen kunnen worden ipv eikenhout. Zo kan er van enkele voorbeeldstukjes een mal worden gemaakt waarin de pasta kan worden gedrukt, waardoor de motieven relatief snel gedupliceerd kunnen worden. Na montage worden de nieuwe delen dan bijgekleurd en afgewerkt zodat ze qua kleur en glans zo goed mogelijk aansluiten bij het origineel.
Deze werkwijze is uiteraard sneller dan het bijsnijden in hout, nadeel van deze techniek is dat de nieuwe stukjes er nooit helemaal hetzelfde uit zullen zien als de oorspronkelijke; daarvoor is de materie te anders. Van veraf geeft dit wel goede resultaten.

Aanvullen figuratief houtsnijwerk (beelden)
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om het ontbrekende houtsnijwerk van de beelden niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van ontbrekend houtsnijwerk
Voor de figuratieve elementen op de beelden wordt eerst een voorbereidende studie gemaakt aan de hand van de nog aanwezige elementen. De ontworpen worden aan de opdrachtgever ter goedkeuring voorgelegd vooraleer men overgaat naar het effectief snijden. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De nieuwe stukken worden met dierlijke lijm op het origineel gelijmd. Vervolgens worden ze opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Schade door gebruik
De storend afgebrokkeld hout aan de trap van het podium wordt opgevuld met een houtvulpasta en daarna op kleur gebracht met kleurstoffen.

Barsten en spleten
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes en gaten die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit. De metalen onderdelen die corrosie vertonen worden licht gereinigd en eveneens voorzien van een beschermlaag van microkristallijne was.

Toegevoegde onderdelen
De toegevoegde rasters op de klapdeurtjes worden verwijderd. De oude elektriciteitskabels binnen de biechtstoel in de noordelijke zijbeuk worden eveneens verwijderd. De kruisbeeldjes blijven behouden.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht wordt het afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylon sponsen en katoenen vodden.

Op plaatsen waar het schellakvernis kapot en deels verdwenen is (vooral onderaan) wordt het resterende vernis weggehaald of afgedund. De beschadigde zone wordt daarna voorzien van een nieuwe laag schellak opgelost in ethanol, aangebracht met een fijne borstel.

De verfspatten worden plaatselijk voorzichtig licht weggeschuurd of geschraapt. Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur of eventueel ook licht geschuurd.

Tenslotte worden alle meubels volledig voorzien van een dunnen laag boenwas, kleurloos en silicone vrij. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt van elk meubel een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat alle kosten om de stukken te transporteren (huur lichte vrachtwagen en brandstof), alsook de eigen transportkosten om ter plaatse te werken.

DE 18DE EEUWSE PREEKSTOEL - IDENTIFICATIE

Omschrijving van het meubel
De 18de eeuwse preekstoel bevindt zich tegen de tweede zuil in de zuidelijke zijbeuk van de kerk. De kuip, ruggenschild en hemel van de preekstoel zijn verankerd in de zuil. De kuip wordt optisch gedragen door een vrouwenbeeld onderaan, in werkelijkheid steunt de kuip echter op een zware ijzeren stang die door het beeld loopt. De kuip is verder voorzien van een draaitrap die naast de zuil in de zijbeuk loopt. Het meubel is van eikenhout vervaardigd en rijkelijk gedecoreerd met beeldsnijwerk.

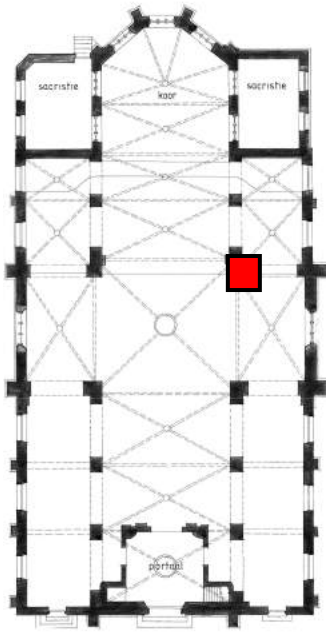

Afmetingen
Totale hoogte
4m 90cm (van de grond tot bovenaan de kuip)

Kuip
1m 32cm diep
1m 47cm breed
1m 7cm hoog
3m 37cm van de grond tot aan de borstwering

Trap
1m breed
2m 50cm lang (ongeveer)
96cm hoog (onderkant trapboom tot bovenkant handlijst)

Ruggenschild
1m 22cm hoog x 1m 24cm breed x 15cm diep

Hemel
1m 74cm diep x 2m 20cm breed x 30cm hoog

Datum van vervaardiging en de kunstenaar

Aan de hand van verschillende bouwsporen is het duidelijk dat de preekstoel niet op zijn oorspronkelijke plaats staat. Dit is ook logisch omdat de plaats waar de preekstoel in de zijbeuk staat, pas tussen 1855-1858 vrijkwam. We zien in de bouwhistorische studie[1] dat er rond 1784 een nieuwe preekstoel en biechtstoelen besteld werden. Waarschijnlijk betreft het hier deze preekstoel en de twee 18de eeuwse biechtstoelen nog aanwezig in de kerk. Het waar en wanneer van de verplaatsing van dit meubel is niet duidelijk. De maker van de preekstoel is niet gekend.

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

DE 18DE EEUWSE PREEKSTOEL - ICONOGRAFIE

Iconografie op de preekstoel

Onderaan de kuip staat een beeld dat symbool staat voor de Kerk; een vrouw met een koormantel, stola, kruis, kelk, en met de Bijbel onder de voeten. Deze vrouwenfiguur die een personificatie van Ecclesia voorstelt wordt ook vaak triomferend weergegeven tegenover de personificatie van de Synagoge of het Jodendom (hier niet afgebeeld) die neergeslagen afgebeeld wordt.[2]

Op de twee wanden en deur van de kuip zijn afbeeldingen weergegeven in de vorm van medaillons, met op de linkerwand de Heilige Barbara met de tekst EXEMPLAR BONORUM OPERUM of 'een voorbeeld van goede werken'. Op de middenwand van de kuip is een afbeelding van Christus met de tekst VERITAS ET VITA of 'de weg, de waarheid en het leven' en op de deur is een afbeelding van Maria met de tekst SEDES SAPIENTIAE of 'zetel der wijsheid'.

Op de vier hoeken van de kuip zijn de symbolen van vier evangelisten afgebeeld; een rund (Lucas), een engel (Mattheus), een adelaar ((Johannes) en een leeuw (Marcus). De evangelisten worden vaak afgebeeld als vier gevleugelde dieren als verwijzing uit het boek Openbaring in het Oude Testament. In het deel APOCALYPS wordt God omringd door gelijkaardige dieren, waardoor ze ook de 'apocalyptische dieren' genoemd worden.[2]

Aan de voorkant van het klankbord is een medaillon van Petrus met de tekst REVELASTIEA PARVULIS ITA PATER of 'aan kleinen werd dit geopenbaard'.

Op de twee hoeken vooraan het klankbord zitten twee gevleugelde putti, de aankondigers van wereldse liefde. Op de rechterhoek van de kuip is ook een beeld van een putti die het kruisbeeld vasthoudt.

De onderkant van het klankbord is voorzien van stralen, met centraal de duif als symbool van de H. Geest. Het traphek is versierd met snijwerk in ajour waarin engelhoofden (cherubijnen) zijn verwerkt.

Detailopname van het medaillon van Maria.

Eén van de gevleugelde cherubijnen in het traphek.

[2] Hall, James, *Hall's Iconografisch Handboek,* 2de druk, uitg. door Primavera Pers, Leiden, 1992.

Op de preekstoel zitten drie puttibeelden.

Afbeelding van Mattheus op de hoek van de kuip.

DE 18DE EEUWSE PREEKSTOEL – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Algemene opbouw

De preekstoel is van het hangende type dat tegen een zuil is verankerd. Onderaan wordt de kuip verder gedragen door een zware ijzeren stang (5cm x 5cm dik) die verbonden is met de balkenconstructie binnen de kuip. De stang loopt door het midden van het beeld (dat hol is) onderaan de kuip, en steunt op de grond. Daarnaast geven ook de ankers in de zuil van de trap en de kuip bijkomende stevigheid.

Voor het bijeenhouden van de verschillende onderdelen gebruikte men naast de vele houtverbindingen ook smeedijzeren nagels. Dit is het geval voor alle op het meubel bevestigde planken, latten en lijstwerk. Vaak heeft men bij de oorspronkelijke bevestigingen naast de nagels, ook dierlijke lijm gebruikt.

Op enkele plaatsen zij de ankers te vinden, de andere zijn verdoken.

De kuip wordt gedragen door een zware ijzeren stang die in het vrouwenbeeld zit.

De kuip

De constructie

De kuip is zeshoekig en heeft een borstwering met gesneden paneelwerk. Onderaan zien we de aanzet tot de kuip; een soort trechtervorm bestaande uit zes gebogen panelen die met lijsten zijn afgewerkt. Op twee hoeken zijn gebeeldhouwde ornamenten getimmerd. De panelen bestaan uit verschillende planken die met de basisconstructie zijn vastgezet met nagels.

De wanden en de deur van de kuip zijn elk afzonderlijk opgebouwd uit een raamconstructie waarin een paneel is gevat. De panelen van de wanden bestaan uit verschillende aaneen

gelijmde planken en zijn met een geprofileerde lijst omkaderd. De pennen zijn met toognagels bevestigd in de zijkanten van de wanden. De vloer past in een gleuf onderaan de binnenkant van de kuip. De deur van de kuip zit met twee scharnieren aan de achterste wand vast.

De trap

De constructie

De trap heeft een gebogen vorm die naast de zuil loopt. De traptreden zitten in de nesten in de twee trapbomen gevat. De trap is een open type zonder stootborden. Onderaan de trap is een deur gemonteerd met twee scharnieren.

De trapbomen en handlijsten zijn bovenaan verbonden met de kuip met grote pen-en-gat verbindingen. Het traphek is ingedeeld in vier segmenten met stijlen waartussen panelen in ajourwerk zijn gemonteerd. De panelen bestaan uit meerdere aan elkaar gelijmde planken, waarin pas na de verlijming het snijwerk werd aangebracht. De gebeeldhouwde planken in ajourwerk zijn van boven en onder in de raamconstructie gemonteerd met een tand en groef verbinding; links en rechts zijn ze los.

Het ruggenschild

Tussen de kuip en het klankbord is een gebeeldhouwd ruggenschild rechtstreeks op de zuil bevestigd. Het ruggenschild bestaat uit verschillende naast elkaar geplaatste planken waarop gesneden ornamenten en lijsten zijn getimmerd. Het ruggenschild is rondom versierd met een gebeeldhouwd gordijn.

Zicht op de draaitrap.

Het ruggenschild is versierd met snijwerk en lijsten.

Het klankbord

De constructie van het klankbord bestaat uit verschillende zware balken waarop de ophangstangen zijn bevestigd. De stangen zijn achteraan in de muur gemetseld.

Het klankbord is aan de onderzijde afgewerkt met naast elkaar getimmerde planken met in het midden een duif en stralen. Rondom is een zware kroonlijst bevestigd waarop een soort gebeeldhouwd franje is getimmerd met hangende kwasten. Op de twee hoeken vooraan zijn twee putti gemonteerd, in het midden een medaillon van Petrus.

Het klankbord is in de muur verankerd met twee stangen.

Detailopname van het snijwerk op het klankbord.

De bovenzijde van het klankbord: de balkenconstructie.

De beelden zijn eenvoudig op het klankbord getimmerd.

Lijsten en profielen

Op de preekstoel zien we verschillende vormen van profiellijsten die op de basisconstructie zijn gemonteerd. De lijsten zijn met een profielschaaf gemaakt en op het meubel getimmerd met dierlijke lijm en smeedijzeren nagels. De nagels zijn weggestoken met kleine houten tappen. De lijsten rond de panelen zijn op de stijlen en regels gemonteerd en niet op de panelen zelf.

Het houtsnijwerk

Het beeldsnijwerk op de preekstoel bestaat uit op elkaar gelijmde blokken eikenhout van verschillende diktes en afmetingen. Alle snijwerk is afzonderlijk gemaakt en achteraf op de constructie getimmerd (zoals op de wanden van de kuip) of in de constructie verwerkt (zoals het snijwerk in het traphek en de vrouwenfiguur onderaan de kuip).

De preekstoel is rijkelijk versierd met houtsnijwerk.

Afwerkingslaag

De afwerkingslaag op de preekstoel bestaat uit een schellaklaag waarop een boenwaslaag is aangebracht. Of deze boenwaslaag nog oorspronkelijk is, is hoogst onwaarschijnlijk. Ook de vernislaag zal in het verleden wellicht meerdere malen hernomen zijn geweest.

Elementen in metaal

De meeste metalen onderdelen zoals de ankers, scharnieren en sloten voor de deuren zijn van smeedijzer gemaakt. Enkele elementen zoals de deur onderaan de trap is voorzien van scharnieren en een handgreep in messing.

DE 18DE EEUWSE PREEKSTOEL – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Verplaatsing preekstoel

Op de preekstoel vinden we redelijk wat sporen die wijzen op een verplaatsing vanuit een andere plaats in de kerkruimte. Mogelijk stond de preekstoel ooit tegen een andere zuil verder in dezelfde zijbeuk. We kunnen zien dat de verplaatsing lang geleden gebeurde, omdat de gebruikte smeedijzeren nagels ondertussen weer sterk verroest zijn.

- Aan de meeste verbindingen op de kuip en de trap zijn nieuwe gaten geboord, met op sommige plaatsen een grote hoeveelheid nagels en vullingen in mastiek en was.
- Aan de trappalen (L en R) onderaan werden de verbindingen duidelijk ooit uit elkaar gehaald en daarna aangepast om de stukken weer in elkaar te krijgen. De positie van de handlijst is hierdoor veranderd.
- Het rijke snijwerk op het rechter traphek is naar de zuil gericht, waardoor het niet zichtbaar is.
- De handlijst en de trapboom lopen niet parallel, maar worden naar de kuip toe breder. Hierdoor zijn sommige gesneden panelen van het traphek ook breder gemaakt om ze te doen passen in de te groot geworden leemte.
- De achterkant van de hemel sluit niet aan tegen de zuil. Op deze plaats (achteraan de hemel) zijn ook nog oude beugels te zien.
- Aan de voeten van het beeld onder de kuip zijn uitvlieggaten te zien en is het hout verkleurd, terwijl het podium in goede staat is (dus nieuwer).
- Het medaillon op het klankbord zit niet meer op de oorspronkelijke plaats op de bekroning maar is net iets achter de kroonlijst gemonteerd. Het staat scheef op het klankbord en wordt rechtgehouden door twee stukken ijzerdraad.

Sporen van schade aan de verbindingen van de preekstoel door het verplaatsen van het meubel.

De rechter traphek is naar de zuil gericht.

De kroonlijst van de hemel sluit niet aan de zuil.

Toegevoegde onderdelen

Verschillende elementen werden later toegevoegd en horen oorspronkelijk niet bij de preekstoel.

- Aan de deur van de kuip zijn de oorspronkelijke scharnieren deels aanwezig. Er zijn nieuwe scharnieren aangebracht op een andere plaats (net iets hoger). Op dezelfde deur is een ijzeren stang (van de hoek boven naar de hoek onder) gemonteerd tegen het scheluw trekken van de deur.
- De vloer van de kuip is verhoogd (3-4cm) door een soort mini valse vloer. De reden hiervoor is niet duidelijk.
- Op de deur onderaan de trap is een beugel gemonteerd om een losse verbinding te herstellen.
- De eerste 6 treden van de trap zijn lichtbruin geschilderd. Er is een plaatselijk retouche op de linker trappaal in dezelfde verf.
- Aan de binnenkant van het klankbord is een oude lamp gemonteerd. Deze is al lang niet meer functioneel.
- Onderaan het ruggenschild is een elektriciteitskabel gemonteerd. Deze wordt waarschijnlijk nog gebruikt. Aan de binnenkant van de kuip is ook nog een redelijk moderne stekkerdoos gemonteerd.

Op veel plaatsen zien we toegevoegde nagels en haakjes, ofwel aangebracht tijdens één van de verschillende herstellingsfases of voor het monteren van kabels of andere elementen die ondertussen al weer afgehaald zijn. Overal op de preekstoel zijn er bovendien verschillende oude nagel- en schroefgaten te vinden.

Toegevoegde scharnier en stang op de deur.

De verlichting op de preekstoel is niet meer in gebruik.

Afwerkingslaag

Aan de hand van de redelijke dikke laag was op het meubel, kunnen we er van uitgaan dat het meubel in het verleden meerdere keren werd geboend. Op verschillende plaatsen zien we druipsporen van een gekleurd vernis, zoals aan de achterkant van de gesneden panelen in het traphek. Dit vernis is behoorlijk donker gekleurd en werd overal op het meubel aangebracht – ook op de hemel. We kunnen ons afvragen of men de preekstoel niet ooit donker heeft gevernist om deze te laten aan sluiten op de donkere biechtstoelen en het altaar (?).

Druipspoor van een donker vernis aan de binnenkant van het linker traphek.

DE 18DE EEUWSE PREEKSTOEL - SCHADEBEELD

Stof en vuil
De preekstoel is overal bedekt met een dunne laag stof. Bovenop de hemel hebben stof en vuil zich in de loop der jaren echter opgehoopt tot een dikke laag. In de kuip is door een gat (van een ontbrekende plank) een pak vuil binnenin de constructie gevallen.

Biologische aantasting
Op enkele plaatsen op de preekstoel zien we aantasting door houtworm. Het betreft hier voornamelijk plaatsen waar het spinthout niet is verwijderd bij het oorspronkelijk verwerken van het eikenhout. Tegenover het kernhout bevat spinthout geen looizuur, dat een natuurlijke verdediging biedt tegen houtborende insecten. Waar het spinthout niet werd verwijderd, zien we meestal aantasting, zoals dus ook hier het geval is op enkele plaatsen op de preekstoel.
Onderaan de voeten van de vrouwenfiguur zien we ook uitvlieggaten. Dit beeld stond waarschijnlijk vroeger dichter tegen de grond waardoor condensvocht sneller geadsorbeerd kon worden in het hout.
De aantasting is niet ernstig en nergens duidelijk actief. De aantasting in dit geval voornamelijk veroorzaakt door de gewone klopkever (Anobium punctactum).

Enkele uitvlieggaten in de tenen van het vrouwenbeeld.

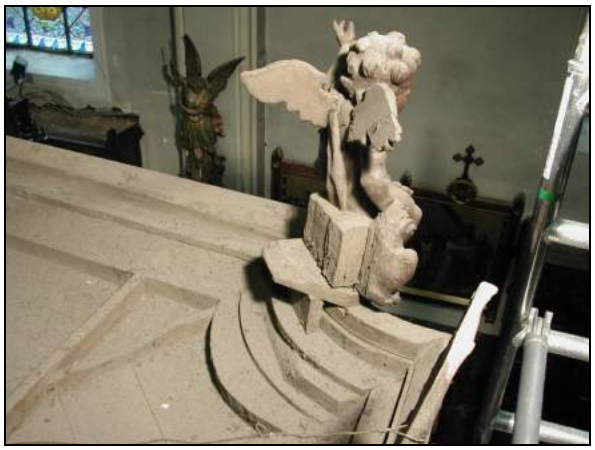
De bovenkant van de hemel is stoffig en vuil.

Stabiliteit geheel
Wat onmiddellijk opvalt bij de preekstoel is hoe scheef de trap hangt tegenover de kuip. Dit zien we vaak bij preekstoelen van het hangende type met een grote trap. Bij nadere inspectie echter constateren we dat de stabiliteit van de trap goed is. Als we van onderuit de trap met de hand naar boven duwen, krijgen we geen beweging in het geheel wat wil zeggen dat de verbindingen nog goed vast zitten en de ankers nog stevig op hun plaats zijn.
Hetzelfde geldt voor het klankbord dat geïnspecteerd werd van op een stelling. De ankers in de balkenconstructie van het klakbord zitten nog goed vast, en de muren waar de stangen zijn in vast gemetseld vertonen geen barsten.
Ondanks het feit dat het hier een hangend model betreft is de kuip ook nog heel stabiel. Dit is te danken aan de dikke ijzeren stang die met de balkenconstructie binnen de kuip is verbonden, en die eveneens op de grond steunt.

Losse onderdelen
Op verschillende plaatsen zijn los snijwerk en andere losse houten onderdelen te vinden, zoals de stralen van het klankbord, de vuurbeker op de rechter trappaal, enkele planken van het

ruggenschild enz. We vinden in totaal op de preekstoel ongeveer 20 verschillende kleine losse elementen.
De putti boven op het klankbord zijn redelijk wankel gemonteerd, en hetzelfde geldt voor het medaillon van Petrus. Het medaillon was oorspronkelijk bovenop de bekroning gemonteerd, maar zit nu iets achter de bovenste lijst waardoor de tekst onderaan niet meer leesbaar is. Het medaillon is ook scheef gemonteerd.

Het medaillon van Petrus is scheef gemonteerd.

Verschillende stukken snijwerk ontbreken.

Ontbrekend snijwerk
Hier en daar ontbreken elementen van het snijwerk. Het betreft hier enkele vingers en tenen van de putti, stukken bladmotief van het medaillon van Petrus, een deel van de vleugel van de adelaar, een vlam van de vuurbeker op de linker trappaal, 4 kwasten van het klankbord enz. Van het snijwerk op de preekstoel ontbreken ongeveer 20 kleine en middelgrote stukken. Het grootste ornament dat ontbreekt van onder het medaillon van de H. Barbara is 40cm lang x 13cm hoog x 2,5cm dik. Naast het snijwerk ontbreekt ook één constructieve plank aan de binnenkant van de kuip.

In een doos die in de kelder werd bewaard (maar nu in de sacristie staat) hebben we verschillende losse stukken houtsnijwerk van het kerkmeubilair gevonden, waaronder ook enkele stukken van de preekstoel. Zo hebben we het ontbrekende vuur van de vuurbeker op de linker trappaal en één van de ontbrekende kwasten teruggevonden in een erg kapotte toestand.

In een doos met lossen onderdelen vinden we een kwast en het ontbrekende vuur van de vuurbeker terug.

Barsten en spleten
Een barst wordt gevormd wanneer het hout krimpt en door spanning in de constructie de houtvezels uit elkaar scheuren. Spleten ontstaan ter hoogte van een lijmnaad of verbinding wanneer het hout krimpt en er een leemte wordt gevormd zonder dat het hout zelf wordt beschadigd.
Op enkele plaatsen zijn barsten en spleten ontstaan. Dit gebeurde vooral ter hoogte van de lijmnaden en verbindingen tussen de panelen zoals op het klankbord, het ruggenschild, de deuren en de wanden van de kuip. Op enkele plaatsen zijn ook barsten en spleten ontstaan in de constructieve stijlen en regels en in het snijwerk. De barsten en spleten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

Metaal
Alle metalen onderdelen in ijzer vertonen roestvorming.
Het bovenste scharnier (in messing) van de deur onderaan de trap is gebroken en verwrongen. De onderdelen in messing vertonen eveneens corrosie.

Het scharnier op de deur is verwrongen.

Het vernis onderaan tegen de grond is kapot.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag is mat en dof geworden. Op sommige plaatsen is de boenwas te dik aangebracht waardoor strepen zijn ontstaan. Onderaan de trap van de preekstoel, dicht tegen de grond, is het vernis verkleurd, afgebladerd of is een wit waas ontstaan. Het witte waas wordt veroorzaakt door een hechtingsprobleem tussen het vernis en het hout.

Op sommige plaatsen vinden we verfspatten door schilderwerk dat werd uitgevoerd in de buurt van het meubel. Op andere plaatsen is het hout plaatselijk zwart verkleurd door contact met ijzer.

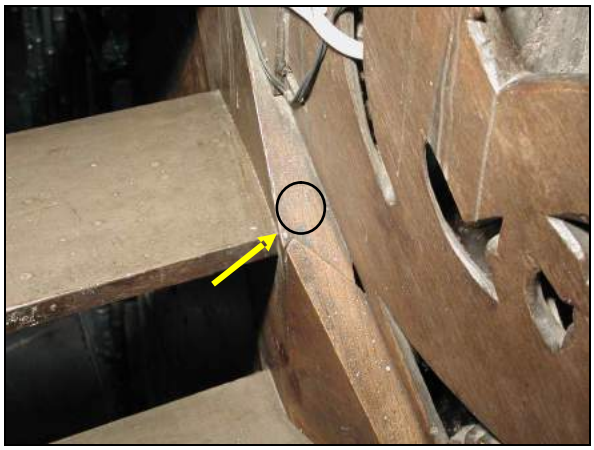

Op verschillende plaatsen vinden we verfspatten.

DE 18DE EEUWSE PREEKSTOEL – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van de preekstoel (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

Plaatsen van een stelling
Om de preekstoel te kunnen restaureren zal gebruik worden gemaakt van een rolstelling.

BEHANDELING

Stof en vuil
De bovenkant van het klankbord en de binnenkant van de kuip dienen zo goed mogelijk gestofzuigd te worden. Bij de behandeling van het klankbord worden eerst de twee beelden en het medaillon afgehaald dat ze niet los komen bij de behandeling van het klankbord.

Aan alle andere onderdelen van de preekstoel dienen gestofzuigd te worden en daarna gereinigd met vocht.

Insectenbestrijding
De preekstoel dient behandeld te worden tegen insecten met een insectwerend middel. Het meubel wordt plaatselijk behandeld, enkel op de zones die aangetast zijn. Het aanbrengen gebeurt door instrijken van het houtoppervlak en door middel van injectie via de uitvlieggaten.
Het product dat voor de bestrijding wordt gebruikt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit omwille van de diepe indringing) op en in het hout wordt aangebracht.

Losse onderdelen
In de doos met losse stukken die in de sacristie staat, liggen zeker enkele elementen die van de preekstoel afkomstig zijn. Alle teruggevonden stukken worden terug op de preekstoel gelijmd.
De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en de delen worden opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren en klemmen kan eventueel gebruik worden gemaakt van fijne roestvrije nagels.

Aanvullen houtsnijwerk, ornamenten
<u>Optie 1: niet ingrijpen</u>
Men kan er voor kiezen om de ontbrekende ornamenten niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

<u>Optie 2: aanvullen van de ontbrekende ornamenten</u>
De ontbrekende stukken van de ornamenten zijn decoratief van aard; snijwerk waarvan de vorm en de afmetingen gemakkelijk achterhaald kunnen worden aan de hand van de nog aanwezig elementen. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De stukken worden op dezelfde manier als oorspronkelijk (met dierlijke lijm) en

eventueel met roestvrije nagels op basisconstructie bevestigd en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Aanvullen figuratief houtsnijwerk (beelden)
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om de ontbrekende ornamenten niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van ontbrekend houtsnijwerk
Voor de figuratieve elementen wordt eerst een voorbereidende studie gemaakt aan de hand van de nog aanwezige elementen. De ontwerpen worden aan de opdrachtgever ter goedkeuring voorgelegd vooraleer men overgaat naar het effectief snijden. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De nieuwe stukken worden met dierlijke lijm op het origineel gelijmd. Vervolgens worden ze opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Barsten en spleten/ nagel- en schroefgaten
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes en gaten die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit. De metalen onderdelen in messing die corrosie vertonen worden licht gereinigd en eveneens voorzien van een beschermlaag van microkristallijne was.

Het beschadigde scharnier aan de deur onderaan de trap wordt vervangen door een model dat zo goed mogelijk aansluit bij de nog aanwezige scharnieren.

Toegevoegde onderdelen
De toegevoegde lamp binnen het klankbord, de ongebruikte elektriciteitskabels, en alle onnodige nagels, vijzen, haken enz. worden verwijderd.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.

De verfspatten worden plaatselijk voorzichtig weggeschuurd of geschraapt. Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur of eventueel ook licht geschuurd.

Het vernis is nog in goede staat, maar is redelijk donker gekleurd.
De optie bestaat om deze vernislaag af te dunnen zodat het hout van de preekstoel wat lichter wordt van kleur. Het financiële aspect van deze optie moet goed overwogen worden tegenover het beoogde resultaat.

Om het oude vernis weg te halen wordt gewerkt met selectieve decapants of met ethanol en kompressen. Het houtoppervlak van de preekstoel wordt daarna voorzien van een laag schellak opgelost in ethanol, aangebracht met een fijne borstel.

Tenslotte wordt de preekstoel volledig voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat de transportkosten om de werken ter plaatse uit te komen voeren.

Stellingkosten
Deze post omvat alle kosten voor de huur, het plaatsen en terug afbreken van een stelling.

HET INKOMPORTAAL - IDENTIFICATIE

Omschrijving van het meubilair

Achteraan, aan de westelijke zijde van de kerk, bevindt zich het inkomportaal. Boven het inkomportaal bevinden zich het doksaal en het nieuwe orgel – deze worden hier niet besproken.

Het inkomportaal is volledig in neoclassicistische stijl uitgevoerd. Het bestaat uit dubbele Corinthische zuilen die de inkomdeur flankeren met bovenaan een hoofdgestel. De zuilen zijn gecanneleerd met onderaan een eenvoudige pedestal. Het hoofdgestel bestaat uit een architraaf, een fries en een kroonlijst, afgewerkt met een tandlijst en gesneden acanthusmotieven. Bovenop elke zuilengroep is telkens een gesneden vaas, versierd met verguld fruit en draperieën. Tussen de twee houten vazen zijn de imitatie orgelpijpen waarboven een houten putti is gemonteerd. Links en rechts van het orgelfront, tussen de zuilen van de kerkruimte, is telkens een balustrade geplaatst. Deze horen bij het inkomportaal en worden ook samen besproken.

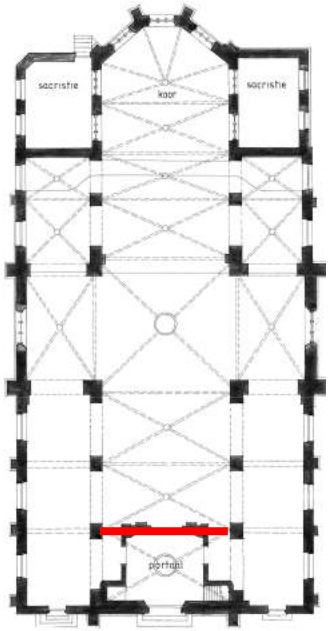

Techniek

Alle zichtbare hout van het inkomportaal is van eikenhout vervaardigd. Het hout is zichtbaar gelaten en afgewerkt met een vernis met daarboven een boenwas. Op verschillende plaatsen is het snijwerk geaccentueerd met vergulding.

Afmetingen

Inkomportaal:
3m 38cm hoog (tot aan de kroonlijst)
4m 10cm breed
36cm diep

Orgelfront:
2m 30cm hoog
4m 10cm breed
30cm diep

Balustrade links:
1m 11cm hoog x 1m 55cm breed x 15cm diep

Balustrade rechts:
1m 22cm hoog x 1m 15cm breed x 15cm diep

Datum van vervaardiging en de kunstenaar
Noch de datum van vervaardiging, noch de kunstenaar van het inkomportaal is gekend.

HET INKOMPORTAAL – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Plaats en verankering
Het inkomportaal bevindt zich aan de westelijke zijde van de kerkruimte. Alle onderdelen werden stevig verankerd in de muren of zuilen. De ankers zijn weggestoken en niet zichtbaar.

Houtsoorten
Alle zichtbare hout van het inkomportaal is van eikenhout vervaardigd. De meeste planken aan de achterkant van het orgelfront bestaan uit naaldhout.

Basisconstructie
De basis van het inkomportaal wordt gevormd door de deurkozijn, waarop dan verder de pedestal, de zuilen en het hoofdgestel werden gebouwd.
Het merendeel van de onderdelen van het inkomportaal bestaan uit op elkaar geplaatste 'lege' volumes die werden samengesteld uit op elkaar getimmerde planken. Ook het orgelfront bovenop het portaal is op dezelfde manier opgebouwd en vormt een soort ondiepe afsluiting van het doksaal. Slechts enkele onderdelen hebben een raamconstructie als basis, zoals de balustrades links en rechts van het inkomportaal.
De zuilen van het portaal zijn hol van binnen en bestaan uit twee helften. De cannelures werden met een speciaal type schaafbank vervaardigd. Zoals in de altaarbouw vaak voorkomt, hebben de zuilen geen enkele dragende functie maar zijn ze louter decoratief.

Decoratief, architecturaal snijwerk
Het inkomportaal is volledig in neoclassicistische stijl uitgevoerd en versierd met architecturaal snijwerk.

<u>Lijsten</u>
Op het inkomportaal zien we verschillende vormen van profiellijsten die op de basisconstructie zijn gemonteerd. De meeste lijsten zijn met een profielschaaf gemaakt en op het meubel bevestigd met dierlijke lijm en smeedijzeren nagels. De gebogen lijsten in het orgelfront zijn met de hand gesneden, wat te zien is aan de gutssporen. De nagels zijn weggestopt met kleine houten tappen. Over heel de lengte van het hoofdgestel is een tandlijst die bestaat uit naast elkaar gelijmde blokjes hout.

<u>Vlakke ornamenten</u>
Vlakke ornamenten vinden we in de balustrades links en rechts van het orgelfront. De panelen die in de balustrades zijn verwerkt zijn versierd met, met de hand gesneden ajourwerk en bladmotieven. De panelen bestaan uit meerdere naast elkaar gelijmde planken van ongeveer 4cm dik. De bladmotieven werden geaccentueerd met vergulding.

Architecturale ornamenten

Het betreft hier de kapitelen en basementen van de zuilen, de acanthusmotieven op het hoofdgestel, de twee vazen op het hoofdgestel en enkele elementen op het orgelfront. De ornamenten zijn uit op elkaar gelijmde blokken eikenhout gesneden en nadien geïntegreerd in de constructie. De vazen zijn vanbinnen hol en staan los op de bekroning zonder enige verbinding.

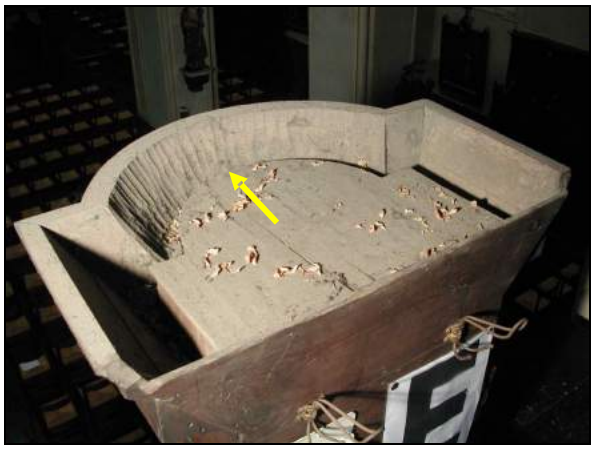

Op de achterzijde van een lijst bovenaan zien we gutssporen.

De holle zuilen hebben geen dragende functie.

Bepaalde delen snijwerk werden verguld.

De orgelpijpen vooraan zijn louter decoratief.

Figuratief houtsnijwerk

Het enig figuratieve element op het inkomportaal is het puttibeeld bovenop het orgelfront. Het beeld bestaat uit op elkaar gelijmde blokken eikenhout en is volledig massief.

Het puttibeeld helemaal bovenaan het orgelfront.

Afwerking
Om de diepe kleur van het hout beter te laten uitkomen, werd het hout afgewerkt met een schellakvernis. Daarna werd het meubel geboend met een boenwas om het hout overal een gelijkmatige glans te geven. Enkele elementen werden verguld.

Elementen in metaal
De metalen elementen, zoals de muurdoken en nagels zijn van smeedijzer gemaakt.

HET INKOMPORTAAL – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Toevoegingen

Het puttibeeld bovenop het orgelfront is mogelijk afkomstig van een ander meubel. Dit kunnen we afleiden uit het overgebleven stukje van een ijzeren bevestiging op de rug van het beeld. Bovendien sluit de vormgeving van het beeld helemaal niet aan bij de stijl van het inkomportaal.
Er zijn niet echt andere toegevoegde elementen, wel vinden we op verschillende plaatsen later toegevoegde nagels en schroeven.

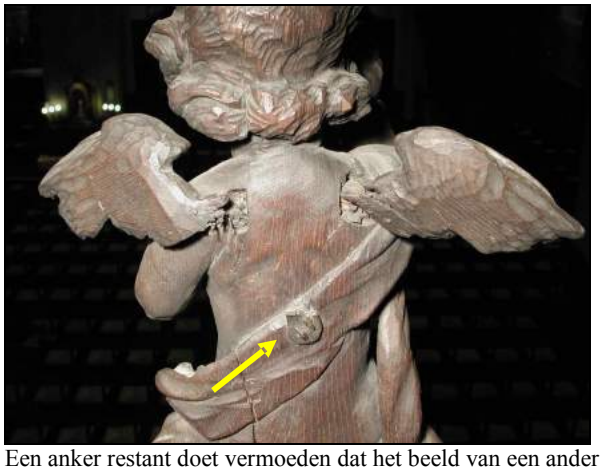

Een anker restant doet vermoeden dat het beeld van een ander meubel afkomstig is.

Afwerkingslaag

Het meubilair werd in het verleden verschillende keren opnieuw geboend. De boenwas is op sommige plaatsen redelijk streperig en dik aangebracht.

Het hout op het inkomportaal is overal redelijk donker van kleur. Op verschillende plaatsen zien we druipsporen van een gekleurd vernis. Op sommige plaatsen, waar een element ontbreekt, is het bleke eikenhout zichtbaar. Op veel plaatsen echter zijn de lacunes in het hout ook mee donker gevernist; op deze plaatsen is het donkere vernis dus duidelijk niet origineel.
Het is altijd moeilijk om te weten wat de oorspronkelijke intentie was wat de afwerking betreft, maar in dit geval werd de huidige (donkere) afwerking wellicht ooit aangebracht om het houtwerk te laten aan te sluiten bij het andere donker getinte meubilair.

De vergulding is recent hernomen met een imitatie goudverf. Dit is duidelijk herkenbaar aan de overschilderde lacunes in het snijwerk en de blinkende gouddruppels in het stof op het hoofdgestel.

De nieuwe vergulding werd ook op lacunes aangebracht.

In het stof op de bekroning is ook met het goudverf gemorst.

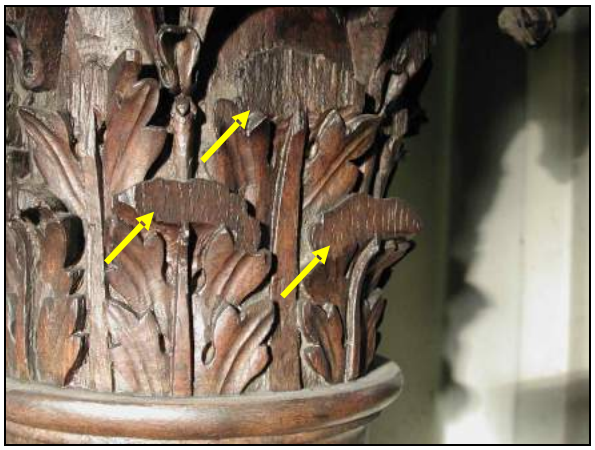

Het donkere vernis werd ook op lacunes en breukvlakken aangebracht; deze afwerking is dus niet oorspronkelijk.

HET INKOMPORTAAL - SCHADEBEELD

Biologische aantasting
Hier een daar vinden we uitvlieggaten van houtborende insecten. De aantasting wordt in dit geval voornamelijk veroorzaakt door de gewone klopkever (Anobium punctactum).

Stof en vuil
Bovenop het hoofdgestel en orgelfront, heeft stof en vuil zich in de loop der jaren opgehoopt tot een dikke laag. Stof op zich trekt vocht aan wat schimmelaantasting in de hand kan werken.

Losse onderdelen
Op enkele plaatsen vinden we losse onderdelen door uitdrogen van de dierlijke lijm. Het gaat om niet meer dan 10 stukken over het geheel.

Het puttibeeld is er het ergst aan toe. De rechterarm en rechterhand zijn beiden los. De vleugels zijn herhaaldelijk hersteld, te zien aan de grote hoeveelheid nagels in de rug van het beeld. De bevestiging van de vleugels is opnieuw redelijk wankel geworden.

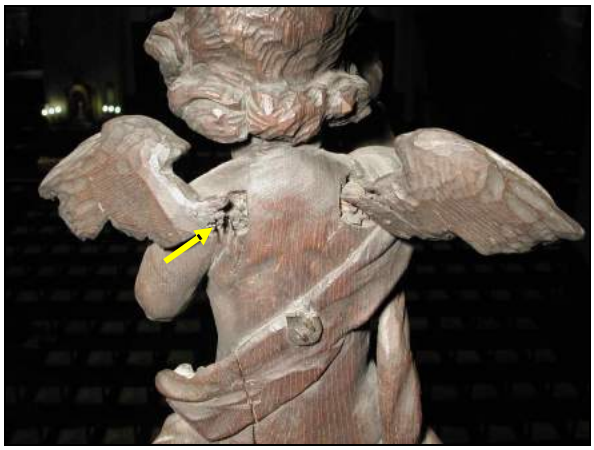
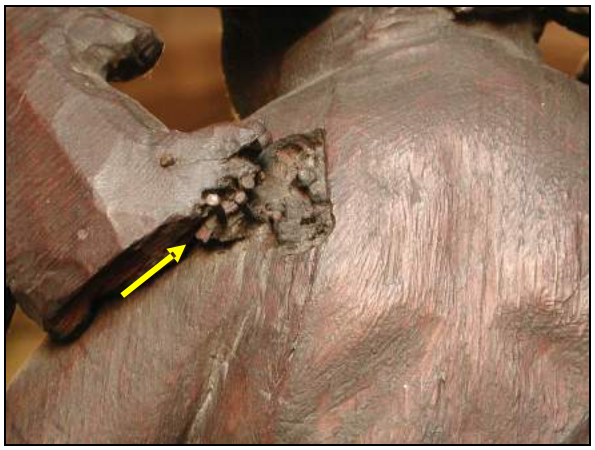
Herhaaldelijke herstellingen aan de vleugels.

Ontbrekend snijwerk
Op verschillende plaatsen ontbreken stukken van het snijwerk. Op de kapitelen van de zuilen ontbreken meer dan 40 stukken van de acanthusbladeren en bij één kapiteel ontbreekt een grote hoek. Op het hoofdgestel ontbreken er in totaal wel 87 blokjes van de tandlijst. Verder ontbreekt een stuk van de vleugel en enkele tenen van het puttibeeld, verschillende stukken van de gebeeldhouwd vazen, en enkele stukken van het snijwerk op de balustrades; in totaal ongeveer 25 stukken kleine tot middelgrote stukken.

In een doos die in de kelder werd bewaard (maar nu in de sacristie staat) hebben we verschillende losse stukken houtsnijwerk van het kerkmeubilair gevonden. Zo hebben we een vergulde vaas teruggevonden die mogelijk afkomstig is van het putti beeld bovenaan.

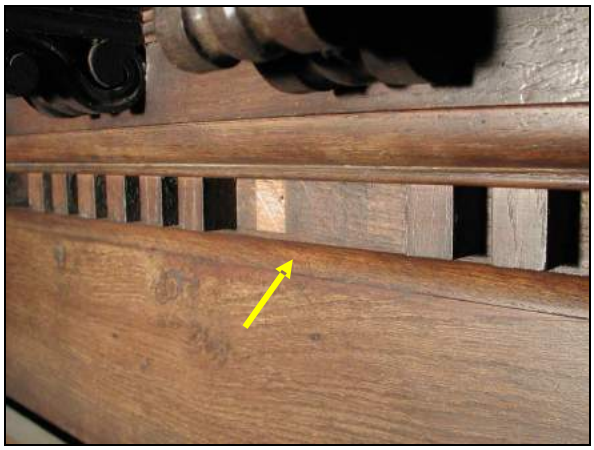

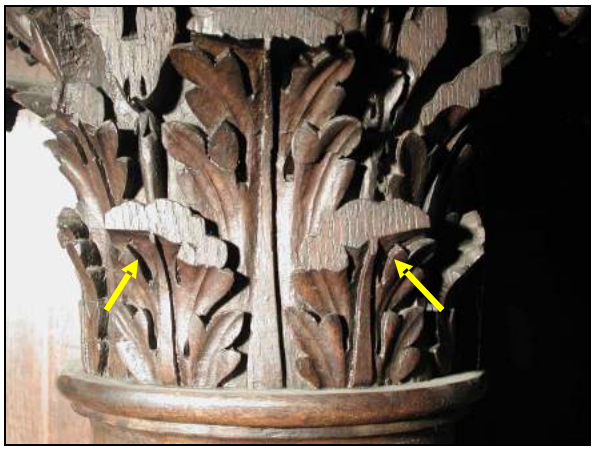

Overal op het portaal ontbreken er stukken snijwerk.

Barsten en spleten
Een barst wordt gevormd wanneer het hout krimpt en de houtvezels door spanning uit elkaar scheuren. Spleten ontstaan ter hoogte van een lijmnaad of verbinding wanneer het hout krimpt en er een leemte wordt gevormd zonder dat het hout zelf wordt beschadigd.
Op enkele plaatsen zijn barsten en spleten ontstaan, vooral in de panelen. De barsten en spleten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

Verroest metaal
De ijzeren onderdelen vertonen lichte roestvorming.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag is ondertussen mat en dof geworden. Overal op het inkomportaal is het vernis verkleurd en is een geel waas ontstaan. Dit komt door een hechtingsprobleem tussen het vernis met het hout, waarschijnlijk veroorzaakt door de koude tocht ter hoogte van de inkomdeur.

Op sommige plaatsen vinden we verfspatten door schilderwerk, uitgevoerd in de buurt van het houtwerk.

Op enkele plaatsen is het hout zwart verkleurd door contact met ijzer.

Bovenop ligt een dikke laag stof en vuil.

HET INKOMPORTAAL – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van het inkomportaal (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

Stellingbouw
Om het inkomportaal te kunnen restaureren zal gebruik worden gemaakt van een rolstelling.

BEHANDELING

Stof en vuil
De bovenkant van het hoofdgestel en orgelfront dienen zo goed mogelijk gestofzuigd te worden. Alle andere delen worden ontstoft met een zachte borstel en stofzuiger.

Insectenbestrijding
De inkompoort dient behandeld te worden tegen insecten met een insectenwerend middel. Het houtwerk wordt plaatselijk behandeld, enkel op de zones die aangetast zijn. Het aanbrengen gebeurt door instrijken van het houtoppervlak en door middel van injectie via de uitvlieggaten.
Het product dat voor de bestrijding gebruikt wordt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit wegens diepe indringing) op en in het hout aangebracht wordt.

Losse onderdelen
In de doos met losse stukken die in de sacristie staat, liggen mogelijk enkele elementen die van het inkomportaal afkomstig zijn. Alle teruggevonden stukken worden opnieuw op hun plaats gelijmd.
De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en de delen worden opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren en klemmen kan eventueel gebruik worden gemaakt van fijne roestvrije nagels.
De vleugels van het puttibeeld worden afgehaald en de oude nagels uit het beeld verwijderd. Na herstelling worden de vleugels terug gemonteerd met kleine beugels, bevestigd met roestvrije schroeven.

Aanvullen houtsnijwerk, ornamenten
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om de ontbrekende ornamenten niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van de ontbrekende ornamenten
De ontbrekende stukken van de ornamenten zijn decoratief van aard; snijwerk waarvan de vorm en de afmetingen gemakkelijk achterhaald kunnen worden aan de hand van de nog aanwezig elementen. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De stukken worden op dezelfde manier als oorspronkelijk (met dierlijke lijm) en

eventueel met roestvrije nagels op basisconstructie bevestigd en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Aanvullen figuratief houtsnijwerk (beelden)
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om de ontbrekende ornamenten niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van ontbrekend houtsnijwerk
Voor de figuratieve elementen wordt eerst een voorbereidende studie gemaakt aan de hand van de nog aanwezige elementen. De ontwerpen worden aan de opdrachtgever ter goedkeuring voorgelegd vooraleer men overgaat naar het effectief snijden. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De nieuwe stukken worden met dierlijke lijm op het origineel gelijmd. Vervolgens worden ze opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Barsten en spleten/ nagel- en schroefgaten
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes en gaten die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit.

Toegevoegde onderdelen
De elementen die niet meer gebruikt worden zoals toegevoegde haakjes, nagels en schroeven worden verwijderd.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden

De verfspatten worden plaatselijk voorzichtig weggeschuurd of geschraapt. Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur, eventueel licht geschuurd of geretoucheerd.

Omdat het vernis zodanig kapot is, wordt het over het volledige houtoppervlak afgedund. Hiervoor worden vooraf reinigingstesten uitgevoerd om het meest geschikte oplosmiddelenmengsel te bepalen.

Het houtoppervlak van de inkompoort wordt daarna voorzien van een laag schellak opgelost in ethanol, aangebracht met een fijne borstel. Tenslotte wordt het inkomportaal volledig voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat de transportkosten om de werken ter plaatse uit te komen voeren.

Stellingkosten
Deze post omvat alle kosten voor de huur, het plaatsen en terug afbreken van een stelling.

ZOTTEGEM
O.L.VROUW HEMELVAARTKERK

Materiaaltechnisch onderzoek:

<u>Onderzoek van het houten kerkmeubilair</u>
deel 2

Opdrachtgevend bestuur
Kerkfabriek O.L.V. Hemelvaart
Meerlaan 21
9620 Zottegem

Architecten
Ivan Michiels, penhouder
Trapstraat 2, 9620 Zottegem

Luc De Backer & Veerle Nys
Bodegemstraat 21
1740 Ternat

Uitvoering onderzoek en rapport

Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur

Goedele Reyniers	en	Sarah De Smedt
Ruststraat 19		Westerstraat 30 bus 6
9000 Gent		9100 Sint-Niklaas
goedelereyniers@versateladsl.be		sarah-desmedt@hotmail.com

Onderzoek van het houten kerkmeubilair
Brian Richardson
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
brian@conservatie-restauratie.be

Onderzoek van de schilderijen en beelden
Hilde Weissenborn
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
hilde@conservatie-restauratie.be

In samenwerking met
Marieke Jaenen (historische studie)
Paul Deschanellaan 92 a
1030 Brussel
mariekejaenen@hotmail.com

Juni –november 2008

HOUTEN KERKMEUBILAIR – INHOUDSOPGAVE (deel 2)

Inhoudsopgave p.1

Houten kerkmeubilair

De 18de eeuwse biechtstoelen p. 2-18
De neogotische biechtstoelen p. 19-35
De 18de eeuwse preekstoel p. 36-53
Het inkomportaal p. 54-65
Het noordelijke zijaltaar p. 66-85
Het zuidelijke zijaltaar p. 86-100
De koorgestoelten p. 101-112
De sacristie p. 113-128
Losse meubels p. 129-140

Bijlagen

Houten kerkmeubilair - raming p. 141

HET NOORDELIJKE ZIJALTAAR - IDENTIFICATIE

Omschrijving van het meubel
In de zijbeuken van de kerk bevinden zich twee neogotische zijaltaren. We bespreken hier het zijaltaar in de noordelijke zijbeuk; het altaar van Onze Lieve Vrouw.

De basis van het altaar wordt gevormd door de houten altaartafel met links en rechts een spitstoelopende toren. In het midden van de altaartafel staat het tabernakel dat aan de binnenkant versierd is met geschilderde engelen en gedecoreerd met moirézijde. De panelen achter het tabernakel vormen de predella waarop vier afbeeldingen te zien zijn van gebouwen die verwijzen naar de naam van Maria. Het tabernakel wordt geflankeerd door twee beelden, boven het tabernakel in de retabel bevindt zich een beeld van Maria met Kind waaronder een tekst staat geschilderd 'O.L.V. VAN DEYNSBEKE B.V.O.'. In de torens links en rechts van het beeld zijn er twee nissen waar telkens een bas-reliëf is opgesteld. De bas-reliëfs worden geflankeerd door twee beelden. De bekroning van het altaar (boven het centrale beeld) bestaat uit een grote spitstoren. Het geheel is volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en overladen met architecturaal snijwerk (torens, pinakels, hogels, nissen, spitsbogen...).

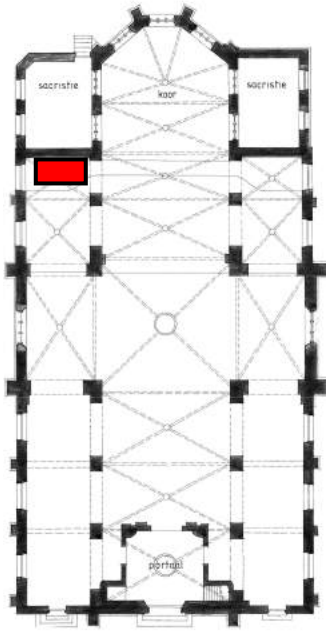

Techniek
Alle zichtbare hout van het altaar is van eikenhout vervaardigd, behalve het bovenblad van de altaartafel dat van naaldhout is gemaakt. Sommige draagbalken en planken aan de achterkant van het altaar bestaan eveneens uit naaldhout. Het hout is grotendeels zichtbaar gelaten, het werd bruin gekleurd en afgewerkt met een vernis en een boenwas. Het architecturale snijwerk werd geaccentueerd door delen te vergulden. De twee bas-reliëfs zijn gelijkaardig afgewerkt, maar het inkarnaat van de figuren is wel gepolychromeerd. De engelen aan de binnenkant van het tabernakel zijn met olieverf geschilderd op een achtergrond met presbrokaat.

Afmetingen
<u>Altaar</u>
Het altaar is 7m3cm hoog x 4m28cm breed x 1m23cm diep (met de altaartafel).

<u>Beelden</u>
H. Elisabeth: 69cm hoog (met sokkel)

H. Anna: 69cm hoog (met sokkel)
De Heilige Familie: 69cm hoog x 82cm breed x 14cm diep.
De Boodschap aan Maria: 60cm hoog x 86cm breed x 16cm diep

Beschilderde deurtjes tabernakel (2)
47cm hoog x 13,5cm breed

Datum van vervaardiging en de kunstenaar
Aan de hand van de vervaardigingsporen (zoals afmetingen van de constructieve delen, ornamenten, stijlkenmerken en afwerking), zijn er sterke overeenkomsten te trekken tussen de twee zijaltaren (noordelijke en zuidelijke zijbeuken). We kunnen er van uit gaan dat de twee zijaltaren door dezelfde maker vervaardigd zijn en dit wellicht rond dezelfde periode.

Uit de bouwhistorische studie[1] weten we dat tussen 1855-1858 de zijbeuken verlengd werden. In 1859 werden twee zijaltaren van onder de transeptramen overgebracht naar de nieuwe zijbeuken terwijl een communiebank, twee biechtstoelen en een altaar besteld werden. We denken dat de oude altaren (van 1813 en 1821) tijdelijk overgeplaatst zijn naar de nieuwe zijbeuken in afwachting van de nieuwe altaren. Achter de huidige altaren vinden we een blinde nis die waarschijnlijk werd gebouwd voor deze kleinere altaren. De vermelding van een nieuw altaar rond 1859 betreft vermoedelijk het noordelijke zijaltaar omdat in 1865 het altaar van de H. Antonius opgericht werd (in de zuidelijke zijbeuk). Deze volgorde zou logisch zijn omdat het altaar in de noordelijke zijbeuk een belangrijker altaar is met de verering van het O.L.V van Deinsbeke beeld. Het beeld werd vroeger bewaard onder het beeld van Maria met Kind in een sokkel/schrijn. Deze sokkel is mogelijk afkomstig uit het oude zijaltaar uit 1821.

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

HET NOORDELIJKE ZIJALTAAR - ICONOGRAFIE

Iconografie op het altaar

Op het tabernakel is aan de binnenkant van de deuren telkens een engel geschilderd, genknield in aanbidding van het centrale Christusbeeld bovenop het tabernakel. Op de linker deur draagt de engel een rood gewaad en die op de rechter deur een blauw gewaad. Engelen staan gekend als de boodschappers van de goden en voeren op aarde hun besluiten uit. Op de buitenkant van de deuren zijn twee kleine wapenschilden en een kruisbeeld afgebeeld. De beelden links en rechts van het tabernakel ontbreken.

Op de panelen in de predella, links en rechts van het tabernakel, zijn symbolische gebouwen in goud geschilderd die verwijzen naar de naam van Maria. De opschriften zijn de volgende (van links naar rechts): JANUA COELI (hemelpoort), TURRIS DAVIDICA (toren van David), TURRIS EBURNEA (ivoren toren) en DOMUS AUREA (gouden huis).[2]

Janua Coeli

Turris davidica

Turris eburnea

Domus aurea

Het centrale beeld boven het tabernakel is van Onze Lieve Vrouw met Kind. Af te leiden uit de vormgeving en de gebruikte materialen en technieken, is dit beeld waarschijnlijk veel

[2] Hall, James, *Hall's Iconografisch Handboek,* 2de druk, uitg. door Primavera Pers, Leiden, 1992.

ouder dan het altaar zelf.[3] De nis waarin het beeld past lijkt wel specifiek voor dit beeld gemaakt.

De centrale nis met het beeld van O.L.V. met Kind.

Op het bas-reliëf links van het Mariabeeld is een afbeelding van de H. Familie te Nazareth, en rechts de Boodschap aan Maria. De bas-reliëfs worden geflankeerd door links een beeld van de H. Elisabeth van Hongarije en rechts de H. Moeder Anna.

H. Elisabeth

De Heilige Familie

De Boodschap aan Maria

H. Anna

[3] Zie: Hilde Weissenborn, *Zottegem, O.L.Vrouw Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek van de houten beelden*, onderzoek gelijktijdig uitgevoerd met dit onderzoek.

HET NOORDELIJKE ZIJALTAAR – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Plaatsing tegen de muur

Het altaar staat tegen de oostelijke muur van de zijbeuk. Achter het altaar werd een ruimte van ongeveer 10cm vrijgehouden. In deze muur bevindt zich ook een blinde nis, waardoor er plaatselijk 20 tot 40cm ruimte is achter het altaar.
De blinde nis in de muur is iets smaller dan het altaar, maar komt wel boven het altaar uit en werd daarom, ter hoogte van de bekroning van het altaar, met enkele witgeschilderde planken afgedekt.

Aan de achterkant van het altaar zien we duidelijk de opbouw.

De oude nis werd bovenaan afgedekt met planken.

Houtsoorten

Alle zichtbare hout van het altaar is van eikenhout vervaardigd, behalve het bovenblad van de altaartafel dat van naaldhout is gemaakt. Sommige draagbalken en planken aan de achterkant van het altaar bestaan uit naaldhout.

Basisconstructie

De algemene opbouw van het altaar is gebaseerd op een constructie van stijlen en regels waarin panelen zijn vervat. De stijlen en regels zijn met elkaar verbonden met verdeuvelde pen- en gatverbindingen. De panelen zijn overal ongeveer 1cm dik en passen in een paneelgroef in de stijlen en regels. Afhankelijk van de gewenste breedte van het paneel, werd ofwel één plank gebruikt, of werden meerdere tegen elkaar gelijmde planken.
Met deze raamconstructies werden verschillende volumes gecreëerd die boven en naast elkaar werden geplaatst. Enkele onderdelen zijn vastgemaakt met moderne schroeven in plaats van met een traditionele verbindingstechniek.

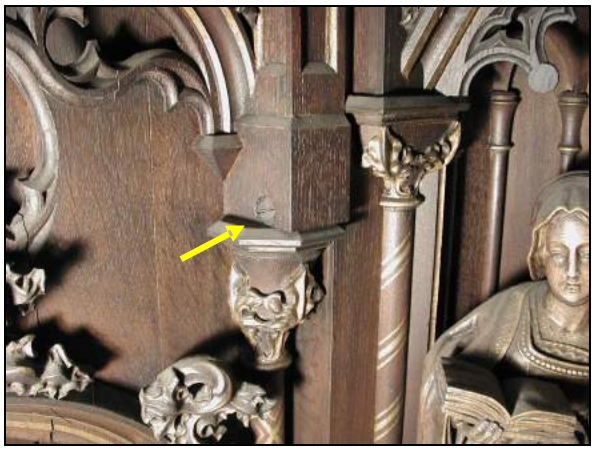

Sommige onderdelen werden aan elkaar vastgezet met schroeven.

De verschillende grote onderdelen

Onderaan bevindt zich het volume van de altaartafel met links en rechts een spitstoelopende toren. In het midden van de altaartafel staat het tabernakel waarin een ruimte is voorzien versierd met ornamenteel snijwerk, textiel en op de deurtjes twee geschilderde engelen. De panelen achter het tabernakel vormen de predella.
Daarboven bevindt zich een centrale nis waarin het beeld van O.L.V. met Kind is geplaatst.[4]
Onder het beeld is een sokkel die kan worden rondgedraaid en waar een kleine ruimte is voorzien met glazen wanden. Deze ruimte diende waarschijnlijk om het Onze Vrouw van Deinsbeke beeldje (nu opgesteld in een apart schrijn) oorspronkelijk in op te stellen.[5]
Links en rechts van het centrale beeld is er telkens een bas-reliëf dat los op de constructie staat zonder verdere bevestiging. De twee beelden in de nissen links en rechts van de bas-reliëfs zijn eveneens los op hun sokkel geplaatst.
De bovenkant van het altaar heeft de vorm van een grote centrale spitsboog geflankeerd door twee wimbergen.

Verankering

De gehele constructie van het altaar is op verschillende punten stevig verankerd in de muur. De meeste ankers zijn weggestoken – maar enkele zijn wel zichtbaar.
De twee wimbergen (links en rechts van de grote centrale spitstoren) in de bekroning zitten verbazend genoeg redelijk los op de constructie gemonteerd. Deze delen zijn met houten balken aan de achterzijde verbonden met de muur. Ondanks de op het eerste zicht wat wankele montage, is er geen gevaar dat deze stukken zouden vallen.

[4] Zie het afzonderlijke onderzoek van het beeld van O.L.V. met Kind.
[5] Zie het afzonderlijke onderzoek van het beeldje van O.L.V. van Deinsbeke.

De altaartafel en achter het tabernakel, de predella.

De retabel met beelden en bovenaan de bekroning.

Decoratief, architecturaal snijwerk

Het altaar is volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en overladen met architecturaal snijwerk (pinakels met hogels, vierlobben, spitsbogen...), met een concentratie aan ornamenten bovenaan het altaar op de torens en in de retabel.

Lijsten

De meest eenvoudige vorm van decoratief houtsnijwerk vormen de rechte lijsten die veelvuldig op het altaar voorkomen. De meeste lijsten hebben een hol, bol of afgeschuind profiel.

Er werden niet onmiddellijk vervaardigingsporen gevonden; de lijsten kunnen dus met een profielschaaf zijn getrokken, maar ook machinaal vervaardigd zijn. Deze los vervaardigde lijsten zijn met dierlijk lijm en nagels op het altaar bevestigd.

Vlakke ornamenten

De vlakke ornamenten op het altaar werden met de hand vervaardigd. Het betreft de drie- en vierpassen, spitsbogen, gelobde bogen,...

De spitsboogvormen die we op de panelen zien, maken geen deel uit van de panelen zelf, maar zijn afzonderlijk gesneden en naderhand op de panelen gelijmd. Dit gebeurde soms in verschillende lagen zodat er meer diepte werd gecreëerd.

Op verschillende plaatsen zien we ook panelen met ajourwerk waar een cirkel of een vierpas is uitgezaagd en gesneden, zoals in het spitstoren van de bekroning.

De pinakels met de hogels

De pinakels bovenop de torens en de bekroning zijn soms de ‘uitlopers’ van de stijlen van de constructie. Op veel plaatsen zijn het echter afzonderlijk vervaardigde stukken die op het altaar zijn bevestigd.

De hogels op de pinakels – en de meer complexe varianten daarvan - zijn afzonderlijk gesneden en gelijmd met dierlijke lijm. Hier en daar werden deze stukken ook extra vastgezet met een nagel.

Het vlakke ornamenten op de panelen.

Detail van de vele pinakels en hogels op het altaar.

Figuratief houtsnijwerk

Het centrale beeld van O.L.V. met Kind wordt afzonderlijk besproken, samen met de sokkel waarop het beeld staat.

De twee heiligenbeelden en de twee bas-reliëfs op het altaar zijn, net zoals het altaar, van eikenhout gemaakt. De beelden en bas-reliëfs zijn massief (dus niet uitgehold) en bestaan uit verschillende op elkaar gelijmde blokken hout. Het kleine kruisbeeld op het tabernakel is volledig verguld en waarschijnlijk in een fruithoutsoort gemaakt.

De engel van het bas-reliëf met de Boodschap aan Maria.

Het kruisbeeldje op het tabernakel.

Afwerking

Van bij het begin was het de bedoeling om het altaar er zo donker mogelijk uit te doen zien en het eikenhout de kleur te geven van oude eik. Om dit resultaat te bekomen werd het hout eerst donkerbruin gebeitst. Om de diepe kleur van het hout te laten uitkomen, werd daarna een, eveneens bruin gekleurde, schellakvernis aangebracht. Om tenslotte het meubel overal een gelijkmatige glans te geven werd het altaar geboend, maar opnieuw met een in de massa bruin gekleurde boenwas.

Het bruin beitsen van het hout gebeurde nadat het snijwerk was gelijmd op de basisconstructie; waar hogels zijn afgevallen is op het lijmvlak de bleke kleur van het hout te zien. Het vernissen en boenen gebeurde ook pas na de volledige montage van het altaar (vernis en boenwas ontbreken op moeilijk bereikbare plaatsen). De bruine kleur van het schellakvernis en de boenwas zijn vooral goed te zien op plaatsen waar ophopingen zijn van deze materialen.

Het eikenhout van het altaar werd dus donker gemaakt maar grotendeels zichtbaar gelaten (zonder polychromie), de rijkelijk aangebrachte ornamenten werden daarbij geaccentueerd met vergulding. De smalle, meer vooruitspringende vlakke, holle of bolle lijstjes werden op deze manier benadrukt. De hogels werden volledig of gedeeltelijk verguld en hier en daar werden ook repetitieve motiefjes in goud aangebracht.

Op de achterzijde van de ornamenten ontbreekt het vernis.

Een IHS motief met geaccentueerde vergulding.

Ook bij het figuratieve beeldhouwwerk werd het hout grotendeels zichtbaar gelaten (zonder polychromie), waarbij de details in de kledij werden geaccentueerd met vergulding. De inkarnaatpartijen van de beelden zijn polychroom afgewerkt. Hiervoor werd plaatselijk een gebroken witte preparatie aangebracht, de schildering werd in olieverf uitgevoerd.

De binnenkant van het tabernakel

Op de binnenzijde van de deurtjes van het tabernakel zijn twee engelen geschilderd. De schilderijtjes werden uitgevoerd in olieverf op een gouden achtergrond met daar rond presbrokaat. De schilderijen zijn rechtstreeks op het hout van de deurtjes geschilderd en werden niet gevernist. Het presbrokaat is in ruitvormige stukken (6,5cm x 6,5cm) op de binnenzijde van de deur gekleefd.
De achterzijde van de binnenruimte werd bekleed met moirézijde en afgewerkt met verguld architecturaal snijwerk.

De binnenkant van het tabernakel is versierd met schilderijtjes, vergulde spitsboogvormen en moirézijde.

Detail van de rechter engel.

Detail van het presbrokaat, waarbij één veld is aangeduid.

Elementen in metaal

De metalen elementen, zoals de muurdoken en metalen onderdelen van het tabernakel, zijn van ijzer gemaakt.

De engel van de Boodschap aan Maria houdt een vergulde lelie vast, die ook van ijzer is gemaakt.

HET NOORDELIJKE ZIJALTAAR – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Toegevoegde onderdelen
Over het algemeen zijn er weinig toegevoegde elementen te vinden noch duidelijke restauraties aan het altaar gebeurd.

Op verschillede niveaus op het altaar zien we wel oude nagels en schroeven, misschien gemonteerd voor een vroegere elektriciteitskabel of verlichtingssysteem. De nagels en schroeven werden achtergelaten, ook hoog in de bekroning. Er zijn bovendien verschillende oude gaten nagels en schroeven die toch werden verwijderd.

De toegevoegde oogvijs bovenaan de bekroning.

Afwerkingslaag
Het altaar werd in de loop van de tijd verschillende keren opnieuw geboend, maar dan wel enkel op de gemakkelijk te bereiken delen onderaan. De boenwas is op sommige plaatsen redelijk streperig aangebracht.

HET NOORDELIJKE ZIJALTAAR - SCHADEBEELD

Stof en vuil
Bovenop alle onderdelen van de bekroning, achter het altaar en bovenop het tabernakel ligt een - over de jaren opgehoopte – dikke laag stof en vuil. Stof op zich trekt vocht aan wat schimmelaantasting in de hand werkt.

Biologische aantasting
Er zijn relatief weinig uitvlieggaten van houtborende insecten te zien op het altaar, enkel in planken uit naaldhout op de altaartafel. Op de rugzijde, waar het hout bedekt is met een dikke laag stof is er ook wat oppervlakteschimmel te zien.

Stabiliteit van het geheel
Wat de stabiliteit betreft, zijn de ankers van het altaar in goede staat en is de constructie stabiel – zo ook de constructie van de bekroning bovenaan.
Bij restauratiewerken moet er wel rekening mee worden gehouden dat de beelden en de bas-reliëfs los staan van de constructie en in beweging komen bij manipulatie van het altaar.

Losse onderdelen
De meeste gelijmde onderdelen waarvan de dierlijke lijm uitdroogde, zijn ooit volledig losgekomen en afgevallen. Hier en daar zijn er ook stukken die nog min of meer vasthangen, maar waarvan de bevestiging moet worden nagekeken. Het gaat om ongeveer 10 verschillende stukken, vooral in de bekroning, maar ook bij de beelden en bas-reliëfs.

Ophoping van stof en vuil in de bekroning.

Enkele kleine hogels die los op het altaar liggen.

Ontbrekend snijwerk
Heel wat snijwerk ontbreekt; het betreft vooral lijsten en de verschillende hogels van de pinakels maar ook enkele stukken van de beelden en bas-reliëfs. Een deel van de losgekomen stukken ligt los op het altaar, sommige stukken worden bewaard in een kartonnen doos in de sacristie en waarschijnlijk liggen er ook wel nog verschillende afgevallen stukjes achter het altaar. Daarnaast ontbreken er eveneens enkele kleine lijsten (ongeveer 15).

Hieronder een opsomming van de soorten ontbrekende hogels:

Type	Afmetingen	Aantal ontbrekend
	3-4cm lang 1-3cm diep 2-2,5cm breed	**154**
	9-13cm lang 5-8cm diep 3-5cm breed	**9**
	16cm lang 10cm diep 7cm breed	**7**

Op een foto uit 1974 van de fototheek van het KIK, zien we dat de beelden in de nissen links en rechts van het tabernakel nog aanwezig zijn. Deze twee kleine beelden zijn ondertussen verdwenen.

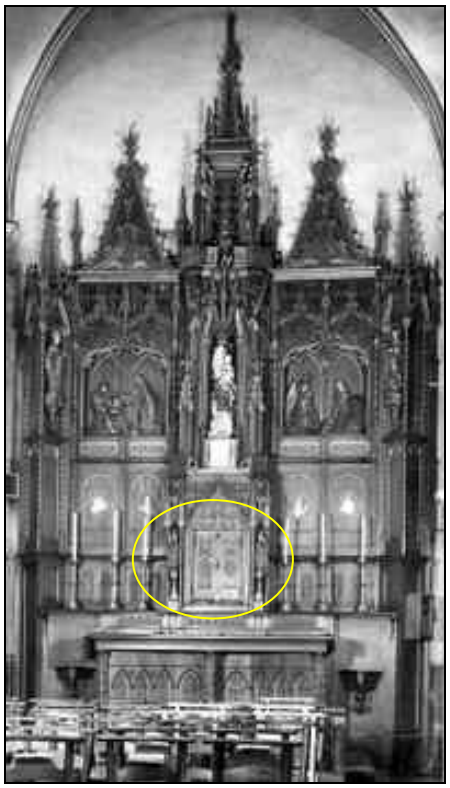

KIK fototheek, clichénummer: M217716.

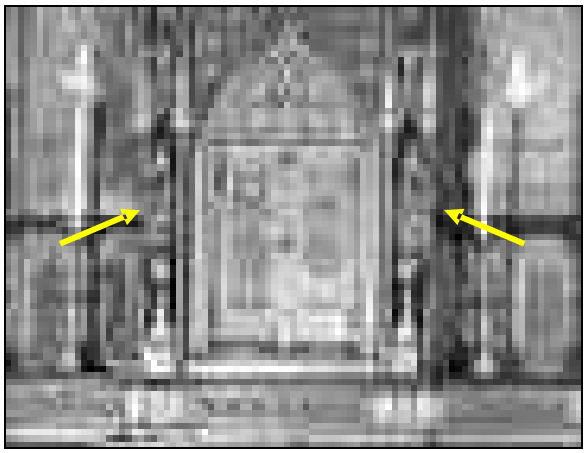

De verloren beelden links en rechts van het tabernakel.

Barsten en spleten
Een barst wordt gevormd wanneer het hout krimpt en de houtvezels door spanning uit elkaar scheuren. Spleten ontstaan ter hoogte van een lijmnaad of verbinding wanneer het hout krimpt en er een leemte wordt gevormd zonder dat het hout zelf wordt beschadigd.
Op enkele plaatsen zijn barsten en spleten ontstaan. Dit gebeurde vooral op de panelen en plaatselijk ook op de constructieve stijlen en regels. Op één plaats loopt een spleet in de bekroning door verschillende panelen en snijwerk naar beneden tot in de predella. Dit gebeurde waarschijnlijk omdat er ooit spanning was gekomen in de constructie aan de rechter zijde van het altaar, maar waarvan de oorzaak ondertussen verdwenen is. De barsten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

Een spleet in de bekroning loopt door verschillende panelen en snijwerk naar beneden.

Verroest metaal
De ijzeren onderdelen (ankers en delen op het tabernakel) vertonen lichte roestvorming.
De ijzeren lelie van het rechter bas-reliëf (de Boodschap aan Maria) is ook geroest. De steel van de lelie is bovendien los en de bloemen zitten achter de rechterhand van de engel geklemd.

Brandschade door kaarsen
In de predella is aan de rechterkant een plaats waar het hout is verbrand door een kaars. Op dezelfde hoogte aan de linkerzijde van de predella zien we een herstelling in de vorm van een toegevoegd stukje hout waar ooit waarschijnlijk ook brandschade was.

Een brandvlek door een kaars in de predella.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag is mat en dof geworden. Vooral onderaan op het altaar is de boenwas te dik aangebracht door herhaaldelijk boenen waardoor strepen zijn ontstaan.

Op sommige plaatsen vinden we verfspatten door schilderwerk dat rond de muren werd uitgevoerd in de buurt van het altaar. Het hout is ook op enkele plaatsen zwart verkleurd door contact met ijzer.

Polychromie op de beelden en bas-reliëfs
De polychromie oogt ook heel vuil; dit wordt gedeeltelijk veroorzaakt door de laag stof die op het oppervlak kleeft. Anderzijds wordt de 'vuile indruk' ook veroorzaakt door de laag bruingekleurde boenwas die op de verf ligt. Het zou dus ook kunnen dat het de oorspronkelijke bedoeling was van de kunstenaar om de beelden al een patina te geven, zodat ze beter bij de 'antieke' afwerking van het altaar zouden passen.

De inkarnaten van de beelden hebben een eigenaardig patina.

Een vuile stoflaag op de engel van de Boodschap aan Maria.

Binnenafwerking van het tabernakel
<u>De geschilderde panelen</u>
Bij de twee kleine schilderijen aan de binnenzijde van de deuren van het tabernakel zijn er op enkele plaatsen opstuwingen van de verf, dit vooral aan de onderkant van elk paneel. Onderaan het rechter schilderij is er een grotere (blaasvormige) opstuwing. In de verflaag zijn krimpscheuren ontstaan en het oppervlak is vuil. Er zijn ook sporen van oppervlakteschimmels te zien.

<u>Het presbrokaat</u>
Op de binnenzijde van de rechterdeur is linksboven een brandvlek in het presbrokaat ontstaan door een kaars die te dicht bij de deur heeft gestaan. Door de warmte is het presbrokaat ook rond de brandvlek wat gegolfd. Op dezelfde deur is rechtsboven een scheur in het presbrokaat (ongeveer 12cm lang) door een spleet die ontstaan is in de onderliggende houtverbinding van de deur. Op enkele plaatsen zijn de randen van het presbrokaat afgebrokkeld.

<u>Verguld snijwerk</u>
Eén van de vergulde bogen aan de binnenzijde van het tabernakel ontbreekt.

<u>Moirézijde</u>
Op de moirézijde aan de binnenkant van het tabernakel zijn bruine plekken ontstaan, het textiel is ook stoffig en vuil geworden.

Een brandvlek in het presbrokaat door een kaars.

Schimmelvlekjes op de beschildering.

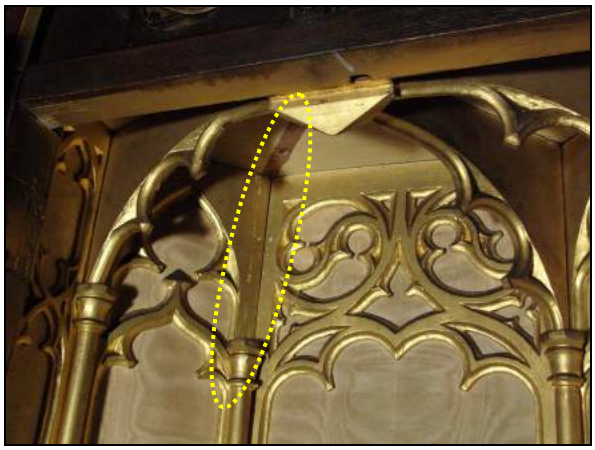
Ontbrekend element.

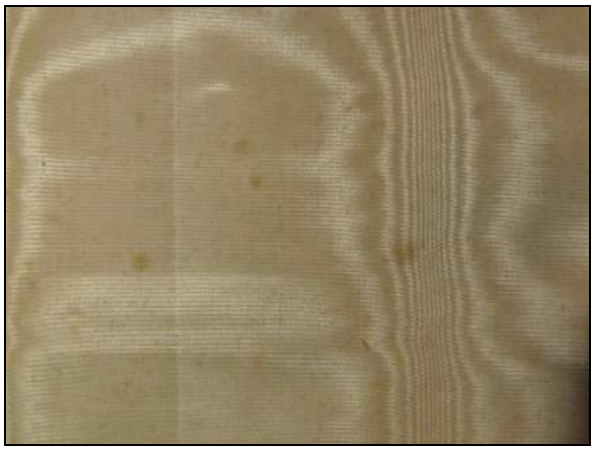
De moirézijde is vuil en er zijn bruine vlekken ontstaan.

HET NOORDELIJKE ZIJALTAAR – BEHANDELINGSVOORSTEL

De behandeling van het beeld van Maria met Kind en de sokkel, zijn niet in dit deel opgenomen.

VOORBEREIDENDE WERKEN

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van het altaar (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

Stellingbouw
Om het altaar te kunnen restaureren wordt een vaste steiger rond het meubel gebouwd. Hoewel de stabiliteit van de constructie van het altaar goed is, moet men er bij de restauratiewerken wel rekening mee houden dat de beelden en de bas-reliëfs los staan van de constructie en in beweging komen bij manipulatie van het altaar.

BEHANDELING

Stof en vuil
De rugzijde van het altaar dient zo goed mogelijk gestofzuigd te worden. Bij het uitnemen van het Mariabeeld en de sokkel zal de achterkant van het altaar bereikbaar zijn. Hierdoor zal gemakkelijker aan de achterkant gewerkt kunnen worden. Vooral van belang is het opgehoopte vuil op de grond onderaan weg te halen. Het is mogelijk dat verschillende losgekomen sculpturale elementen in deze hoop vuil zullen worden gevonden en dat deze kunnen worden gerecupereerd om terug op het altaar te bevestigen.

Aan de voorzijde van het altaar dienen alle onderdelen gestofzuigd te worden en daarna gereinigd met vocht. Deze behandeling is vooral bovenaan de bekroning nodig.

Insecten- en schimmelbestrijding
Het altaar dient behandeld te worden tegen insecten en schimmels met een insecten- en schimmelwerend middel. Het product dat voor de bestrijding van insecten gebruikt wordt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit wegens diepe indringing) op en in het hout aangebracht wordt. Voor het bestrijden van schimmels wordt het product azaconazole eveneens aan het solvent toegevoegd. Het middel wordt vooral aan de achterzijde van het altaar aangebracht.

Losse Onderdelen
In de doos met losse stukken die in de sacristie staat, liggen mogelijk enkele elementen die van het altaar afkomstig zijn. Alle teruggevonden stukken worden terug op het altaar gelijmd.
De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en de delen worden opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren en klemmen kan eventueel gebruik worden gemaakt van fijne roestvrije nagels.

Ontbrekend houtsnijwerk
Optie 1: niet ingrijpen

Men kan er voor kiezen om het ontbrekende houtsnijwerk niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van ontbrekend houtsnijwerk
De ontbrekende stukken snijwerk zijn decoratief van aard (hogels, lijsten, pinakels enz.); snijwerk waarvan de vorm en de afmetingen gemakkelijk achterhaald kunnen worden aan de hand van de nog aanwezig elementen. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt.
De stukken worden op dezelfde manier als oorspronkelijk (met dierlijke lijm) hier dan ook eventueel met nagels op het altaar bevestigd en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel. Ook het vergulding wordt passend vervolledigd.

Optie 3: aanvullen van ontbrekend houtsnijwerk met kneedbaar hout
Om de kosten voor het aanvullen van het ontbrekende snijwerk te drukken, zou voor een modelleerbare houtvulpasta gekozen kunnen worden ipv eikenhout. Zo kan er van enkele voorbeeldstukjes een mal worden gemaakt waarin de pasta kan worden gedrukt, waardoor de motieven relatief snel gedupliceerd kunnen worden. Na montage worden de nieuwe delen dan bijgekleurd en afgewerkt zodat ze qua kleur en glans zo goed mogelijk aansluiten bij het origineel.
Deze werkwijze is uiteraard sneller dan het bijsnijden in hout, nadeel van deze techniek is dat de nieuwe stukjes er nooit helemaal hetzelfde uit zullen zien als de oorspronkelijke; daarvoor is de materie te anders. Van veraf geeft dit wel goede resultaten.

Barsten en spleten
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit.
De ijzeren lelie wordt eveneens behandeld tegen roest en voorzien van een beschermlaag. Storende lacunes worden eventueel geretoucheerd. Na de behandeling wordt de steel hersteld om de lelie terug op zijn oorspronkelijke plaats te kunnen bevestigen.

Toegevoegde onderdelen
De toegevoegde nagels schroeven en haakjes (waarmee ooit een elektriciteitsdraad of slinger heeft opgehangen), worden verwijderd.

Brandschade
De verbrande plek in de rechterkant van de predella wordt weggekapt en aangevuld met een nieuw stuk eikenhout. Het nieuwe stuk wordt op niveau gebracht aan het omringend hout en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het altaar.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.

De verfspatten worden licht weggeschuurd of geschraapt. Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur, eventueel licht geschuurd of geretoucheerd.

Het altaar wordt volledig voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BEHANDELING VAN DE POLYCHROMIE EN VERGULDING

De polychromie op de beelden (inkarnaatkleuren) wordt waar nodig gefixeerd. Lacunes worden opgevuld met een krijt-lijm preparatie en daarna geretoucheerd. Eventuele slijtage in de vergulding op het altaar wordt eveneens geretoucheerd.

BEHANDELING VAN DE BINNENKANT VAN HET TABERNAKEL

De behandeling van de beschilderde deurtjes van het tabernakel, wordt uitgevoerd door een conservator-restaurateur van schilderijen. Voor de behandeling van de moirézijde wordt beroep gedaan op een conservator-restaurateur textiel.

Schilderijtjes:
- Fixeren van opstuwingen en afschilferende verf.
- Oppervlaktereiniging.
- Vullen en retoucheren van de lacunes.

Moirézijde:
- Reiniging van het textiel.

Vergulde ornamenten
- Losse delen vastzetten.
- Retoucheren van slijtage.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat de transportkosten om de werken ter plaatse uit te komen voeren.

Stellingkosten
Deze post omvat alle kosten voor de huur, het plaatsen en terug afbreken van een vaste stelling.

HET ZUIDELIJKE ZIJALTAAR - IDENTIFICATIE

Omschrijving van het meubel
In de zijbeuken van de kerk bevinden zich twee neogotische zijaltaren. We bespreken hier het zijaltaar in de zuidelijke zijbeuk; het altaar van de H. Antonius.

De basis van het altaar wordt gevormd door de houten altaartafel met links en rechts een spitstoelopende toren. In het midden van de altaartafel staat het tabernakel waarin een cilindrisch draaiend element is voorzien om de hostie en de kelk te bewaren. De panelen achter het tabernakel vormen de predella. Daarboven bevindt zich het altaarschilderij op doek. In de torens links en rechts van het schilderij zijn er telkens twee nissen voorzien waar heiligenbeelden zijn opgesteld. De bekroning van het altaar (boven het schilderij) bestaat uit een groot baldakijn. Het geheel is volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en overladen met architecturaal snijwerk (torens, pinakels, hogels, nissen, spitsbogen...).

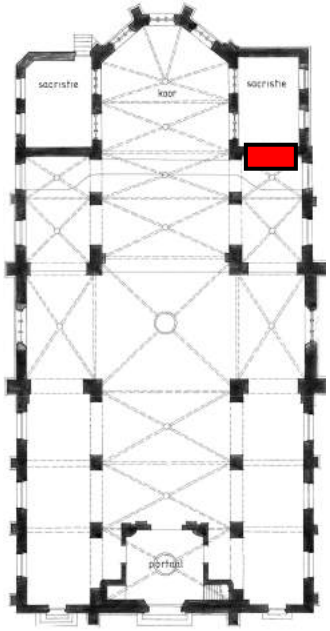

Techniek
Alle zichtbare hout van het altaar is van eikenhout vervaardigd, behalve het bovenblad van de altaartafel dat van naaldhout is gemaakt. Sommige draagbalken en planken aan de achterkant van het altaar bestaan eveneens uit naaldhout. Het hout is grotendeels zichtbaar gelaten, het werd bruin gekleurd en afgewerkt met een vernis en een boenwas. Het architecturale snijwerk werd geaccentueerd door delen te vergulden. De vier beelden en bas-reliëf zijn gelijkaardig afgewerkt, maar het inkarnaat is wel gepolychromeerd.

Afmetingen
<u>Altaar</u>
Het altaar is 7m3cm hoog x 3m96cm breed x 1m14cm diep (met de altaartafel).

<u>Beelden</u>
De vier beelden meten (ongeveer): 75cm hoog x 22cm breed x 16cm diep

Datum van vervaardiging en kunstenaar
Aan de hand van de vervaardigingsporen (zoals afmetingen van de constructieve delen, ornamenten, stijlkenmerken en afwerking), zijn er sterke overeenkomsten te trekken tussen de

twee zijaltaren (noordelijke en zuidelijke zijbeuken). We kunnen er van uit gaan dat de twee zijaltaren door dezelfde bedrijf gemaakt zijn en dit wellicht rond dezelfde periode.

Uit de bouwhistorische studie[1] weten we dat tussen 1855-1858 de zijbeuken verlengd werden. In 1859 werden twee zijaltaren van onder de transeptramen overgebracht naar de nieuwe zijbeuken terwijl een communiebank, twee biechtstoelen en een altaar besteld werden. We denken dat de oude altaren (van 1813 en 1821) tijdelijk overgeplaatst zijn naar de nieuwe zijbeuken in afwachting van de nieuwe altaren. Achter de huidige altaren vinden we een blinde nis waarschijnlijk gebouwd voor deze kleinere altaren. De vermelding van een nieuw altaar rond 1859 betreft vermoedelijk het noordelijke zijaltaar omdat in 1865 het altaar van de H. Antonius opgericht werd. Dit is het altaar in de zuidelijke zijbeuk.

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

HET ZUIDELIJKE ZIJALTAAR - ICONOGRAFIE

Iconografie op het altaar

Vooraan op de altaartafel is een bas-reliëf met de graflegging van Christus met de volgende personages: Christus, Jozef van Arimatea, Nikodemus, Johannes, Maria en Maria Magdalena.

Op de deur van het tabernakel is een lam afgebeeld, liggend op een boek met zeven zegels. Bovenop het tabernakel staat een klein kruisbeeldje.

Het centrale altaarschilderij op doek werd gemaakt door A. Van Den Eijcken in 1866, en stelt de ontmoeting voor van de H. Antonius met kardinaal-prins Hugolinus. Dit doek wordt besproken in de bundel van het Materiaaltechnisch onderzoek van de schilderijen.[2]

In de nissen van het altaar zijn vier heiligenbeelden geplaatst: uiterst links de H. Livinus, daarnaast de H. Carolus Borromeus, rechts van het altaarschilderij de H.Vincentius, en uiterst rechts de H. Jacobus.

[2] Hilde Weissenborn, *O.L.Vrouw Hemelvaartkerk, Materiaaltechnisch onderzoek van de schilderijen*, onderzoek gelijktijdig met dit onderzoek uitgevoerd.

HET ZUIDELIJKE ZIJALTAAR – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Plaatsing tegen de muur

Het altaar staat tegen de oostelijke muur van de zijbeuk. Achter het altaar werd een ruimte van ongeveer 10cm vrijgehouden. In deze muur bevindt zich ook een blinde nis, waardoor er plaatselijk 20 tot 40cm ruimte is achter het altaar.
De blinde nis in de muur is iets smaller dan het altaar, maar komt wel boven het altaar uit en werd daarom, ter hoogte van de bekroning van het altaar, met enkele witgeschilderde planken afgedekt.

Achter het altaar werd een stuk muur uitgekapt om plaats te maken voor het altaar.

Zicht naar beneden: de blinde nis achter het altaar.

Houtsoorten

Alle zichtbare hout van het altaar is van eikenhout vervaardigd, behalve het bovenblad van de altaartafel dat van naaldhout is gemaakt. Sommige draagbalken aan de achterkant van het altaar bestaan uit naaldhout.

Basisconstructie

De algemene opbouw van het altaar is gebaseerd op een constructie van stijlen en regels waarin panelen zijn vervat. De stijlen en regels zijn met elkaar verbonden met verdeuvelde pen- en gatverbindingen. De panelen zijn overal ongeveer 1cm dik en passen in een paneelgroef in de stijlen en regels. Afhankelijk van de gewenste breedte van het paneel, werd ofwel één plank gebruikt, of werden meerdere tegen elkaar gelijmd planken.
Met deze raamconstructies werden verschillende volumes gecreëerd die boven en naast elkaar werden geplaatst. Enkele onderdelen zijn vastgemaakt met moderne schroeven in plaats van met een traditionele verbindingstechniek.

De verschillende grote onderdelen

Onderaan bevindt zich het volume van de altaartafel met links en rechts een spitstoelopende toren. In het midden van de altaartafel staat het tabernakel waarin een cilindrisch draaiend element is voorzien van verschillende vakken om de hostie en de kelk te bewaren. De panelen achter het tabernakel vormen de predella.
Daarboven bevindt zich het altaarschilderij op doek. De lijst met het schilderij passen perfect in het altaar en worden slechts met enkele krom geslagen nagels op hun plaats gehouden.

Links en rechts van het schilderij zijn er telkens twee nissen voorzien waar houten heiligenbeelden zijn opgesteld. De beelden staan los op hun sokkels. Om aan de achterzijde van het altaar voldoende ruimte te hebben voor de dieper gelegen nissen, werd een deel van de achterliggende muur weggekapt.
Boven het schilderij heeft de bekroning van het altaar de vorm van een groot baldakijn. Het baldakijn bestaat uit een achterliggende paneelconstructie die in de muur is verankerd en waartegen het uitspringende deel is opgebouwd.

Zicht op de altaartafel, tabernakel met daarachter de predella.

Zicht op het altaarstuk en bovenaan het baldakijn.

Verankering
De gehele constructie van het altaar is op verschillende punten stevig verankerd in de muur. De meeste ankers zijn weggestoken – maar enkele zijn wel zichtbaar.
Toch zitten enkele onderdelen verbazend genoeg volledig los. Dit is het geval voor de linker en rechter toren, waarbij het bovenste deel gewoon los bovenop de nissen werd geplaatst. Deze delen zijn niet verankerd tegen de muur, er is geen houtverbinding naar de basis toe, en er werd evenmin lijm gebruikt en ook geen nagels.

Zicht op de binnenkant van het baldakijn.

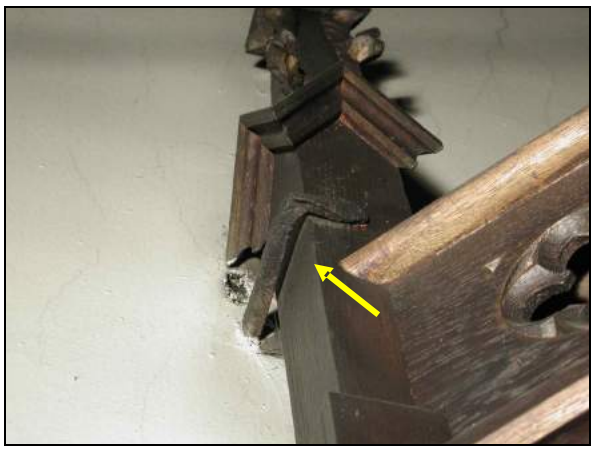
Eén van de zichtbare akers bovenaan de bekroning.

Decoratief, architecturaal snijwerk
Het altaar is volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en overladen met architecturaal snijwerk (pinakels met hogels, vierpassen, spitsbogen...), met een concentratie aan ornamenten bovenaan het altaar op de torens en het vooruitstekende baldakijn.

Lijsten

De meest eenvoudige vorm van decoratief houtsnijwerk vormen de rechte lijsten die veelvuldig op het altaar voorkomen. De meeste lijsten hebben een hol, bol of afgeschuind profiel.

Er werden niet onmiddellijk vervaardigingsporen gevonden; de lijsten kunnen dus met een profielschaaf zijn getrokken, maar ook machinaal vervaardigd zijn. Deze los vervaardigde lijsten zijn met dierlijk lijm en nagels op het altaar bevestigd.

Vlakke ornamenten

De vlakke ornamenten op het altaar werden met de hand vervaardigd. Het betreft de drie- en vierpassen, spitsbogen, gelobde bogen,...

De spitsboogvormen die we op de panelen zien, maken geen deel uit van de panelen zelf, maar zijn afzonderlijk gesneden en naderhand op de panelen gelijmd. Dit gebeurde soms in verschillende lagen zodat er meer diepte werd gecreëerd.

Op verschillende plaatsen zien we ook panelen met ajourwerk waar een cirkel of een vierpas is uitgezaagd en gesneden, zoals bij de kleine panelen onder het schilderij en de panelen verwerkt in het baldakijn.

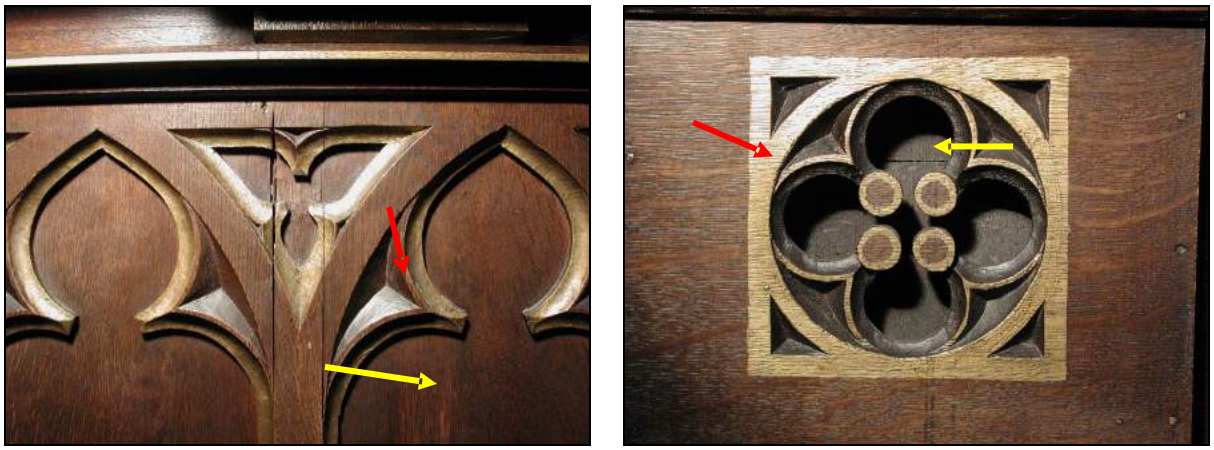

De vlakke ornamenten (rode pijlen) werden na vervaardiging op de panelen gelijmd (gele pijlen).

De pinakels met de hogels

De pinakels bovenop de torens en de bekroning zijn soms de ‘uitlopers’ van de stijlen van de constructie. Op de meeste plaatsen zijn het echter afzonderlijk vervaardigde stukken die nadien op het altaar werden bevestigd.

De hogels op de pinakels – en de meer complexe varianten daarvan - zijn afzonderlijk gesneden en gelijmd met dierlijke lijm. Hier en daar werden deze stukken ook extra vastgezet met een nagel.

Een spitstoren met pinakels en hogels.

Detailfoto van een hogel.

Figuratief houtsnijwerk

De vier heiligenbeelden op het altaar zijn, net zoals het altaar, van eikenhout gemaakt. De beelden zijn massief (dus niet uitgehold) en bestaan uit verschillende op elkaar gelijmde blokken van ongeveer 7-8cm dik. Elk beeld staat los op een kleine sokkel in de daarvoor voorziene nis.

Het bas-reliëf aan de voorzijde van de altaartafel is uit een massieve blok eikenhout gemaakt en daarna in de constructie verwerkt. Het kleine kruisbeeld op het tabernakel is eveneens uit eikenhout en verguld.

De beelden staan los op hun sokkel.

Elk beeld is uit verschillende blokken hout samengesteld.

Afwerking

Van bij het begin was het de bedoeling om het altaar er zo donker mogelijk uit te doen zien en het eikenhout de kleur te geven van oude eik. Om dit resultaat te bekomen werd het hout eerst donkerbruin gebeitst. Om de diepe kleur van het hout te laten uitkomen, werd daarna een, eveneens bruin gekleurde, schellakvernis aangebracht. Om tenslotte het meubel overal een gelijkmatige glans te geven werd het altaar geboend, maar opnieuw met een in de massa bruin gekleurde boenwas.

Het bruin beitsen van het hout gebeurde nadat het snijwerk was gelijmd op de basisconstructie; waar hogels zijn afgevallen is op het lijmvlak de bleke kleur van het hout te zien. Het vernissen en boenen gebeurde ook pas na volledige montage van het altaar (vernis en boenwas ontbreken op moeilijk bereikbare plaatsen). De bruine kleur van het

schellakvernis en de boenwas zijn vooral goed te zien op plaatsen waar ophopingen zijn van deze materialen.

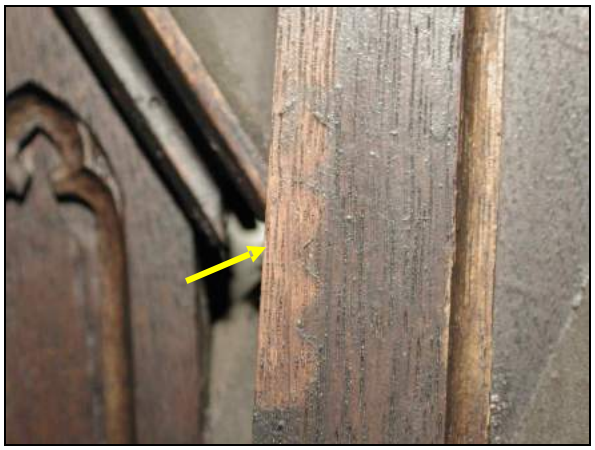
Bij de ontbrekende hogels is de natuurlijke kleur van het onderliggend hout te zien.

Het eikenhout van het altaar werd dus donker gemaakt maar grotendeels zichtbaar gelaten (zonder polychromie), de rijkelijk aangebrachte ornamenten werden daarbij geaccentueerd met vergulding. De smalle, meer vooruitspringende vlakke, holle of bolle lijstjes werden op deze manier benadrukt. De hogels werden volledig of gedeeltelijk verguld en hier en daar werden ook repetitieve motiefjes in goud aangebracht.

Ook bij het figuratieve beeldhouwwerk werd het hout grotendeels zichtbaar gelaten, waarbij de details in de kledij werden geaccentueerd met vergulding. Op de sokkels onder de beelden staan de namen van de vier heiligen in bladgoud: S.LIVINUS, S.CAROLUS, S.VINCENTIUS en S. JACOBUS. De inkarnaatpartijen van de vier beelden en bas-reliëf in de altaartafel zijn als enige elementen op het altaar polychroom afgewerkt. Hiervoor werd plaatselijk een gebroken witte preparatie aangebracht, de schildering werd in olieverf uitgevoerd.

Alle ornamenten en beelden zijn geaccentueerd met vergulding.

Elementen in metaal

De metalen elementen, zoals de muurdoken en metalen onderdelen van het tabernakel, zijn van smeedijzer gemaakt.

HET ZUIDELIJKE ZIJALTAAR – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Toegevoegde onderdelen
Over het algemeen zijn er weinig toegevoegde elementen te vinden, of duidelijke restauraties aan het altaar gebeurt. Ter hoogte van de predella zien we wel een oude goudkleurige elektriciteitskabel die met krammen is bevestigd – de kabel wordt niet meer gebruikt.

Hier en daar zien we onderaan het altaar enkele toegevoegde nagels en haakjes. Er zijn bovendien verschillende oude nagel- en schroefgaten. Bovenaan het altaar zien we geen herstellingen of oude restauraties.

Afwerkingslaag
Het altaar werd in de loop van de tijd verschillende keren opnieuw geboend, maar enkel op de gemakkelijk te bereiken delen onderaan. De boenwas is op sommige plaatsen redelijk streperig aangebracht.

HET ZUIDELIJKE ZIJALTAAR - SCHADEBEELD

Stof en vuil

Bovenop alle onderdelen van de bekroning, achter het altaar en boven het tabernakel ligt een - over de jaren opgehoopte – dikke laag stof en vuil. Stof op zich trekt vocht aan wat schimmelaantasting in de hand werkt.

Binnenin het baldakijn heeft een vogel een nestje gebouwd uit gras en afval. Dit nest is echter niet meer in gebuikt, maar het verklaard wel waarom we kleine blaadjes en twijgjes zien rondslingeren op het altaar.

Op verschillenen plaatsen, zoals op het tabernakel, ligt een dikke laag stof en vuil.

Binnen het baldakijn heeft ooit een vogel een nest gebouwd.

Biologische aantasting

Er zijn relatief weinig uitvlieggaten van houtborende insecten te zien op het altaar, enkel in planken uit naaldhout op de altaartafel. Op de rugzijde, waar het hout bedekt is met een dikke laag stof is er ook wat oppervlakteschimmel te zien.

Stabiliteit van het geheel

Wat de stabiliteit betreft, zijn de ankers van het altaar in goede staat en is de constructie stabiel – zo ook de constructie van het baldakijn bovenaan.

Wel moet worden opgemerkt dat de delen links en rechts van het schilderij gemakkelijk in beweging gebracht kunnen worden door er tegen te duwen. Dit ‘gebrek’ is eigen aan de oorspronkelijke bouw van het altaar en vormt op zich helemaal geen probleem (normaal gezien kan men deze delen niet aanraken).

Bij restauratiewerken moet er wel rekening mee worden gehouden, aangezien de vier beelden en het bovenste deel van de twee grote torens volledig los staan van de constructie en in beweging komen bij manipulatie van het altaar.

Losse onderdelen
De meeste gelijmde onderdelen waarvan de dierlijke lijm uitdroogde, zijn ooit volledig losgekomen en afgevallen. Hier en daar zijn er ook stukken die nog min of meer vasthangen, maar waarvan de bevestiging moet worden nagekeken. Het gaat om ongeveer 10 verschillende stukken (enkele hogels en lijsten), vooral in de bekroning.

Sommige hogels in de bekroning zijn los.

Ontbrekend snijwerk
Heel wat snijwerk ontbreekt; het betreft vooral lijsten en de verschillende hogels van de pinakels. Een deel van de losgekomen stukken liggen los op het altaar, sommige stukken worden bewaard in een kartonnen doos in de sacristie en waarschijnlijk liggen er ook wel afgevallen stukjes achter het altaar. Daarnaast ontbreken enkele kleine lijsten (ongeveer 5).

<u>Hieronder een opsomming van de types ontbrekende hogels:</u>

Type	Afmetingen	Aantaal ontbrekend
	3-4cm lang 1-3cm diep 2-2,5cm breed	**93**
	9-13cm lang 5-8cm diep 3-5cm breed	**53**

	16cm lang 10cm diep 7cm breed	**1**

Barsten en spleten
Een barst wordt gevormd wanneer het hout krimpt en door spanning in de constructie de houtvezels uit elkaar scheuren. Spleten ontstaan ter hoogte van een lijmnaad of verbinding wanneer het hout krimpt en er een leemte wordt gevormd zonder dat het hout zelf wordt beschadigd.
Op enkele plaatsen zijn barsten en spleten ontstaan. Dit gebeurde vooral op de panelen en plaatselijk ook op de constructieve stijlen en regels. De barsten en spleten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

Verroest metaal
De ijzeren onderdelen (ankers en delen op het tabernakel) vertonen lichte roestvorming.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag is mat en dof geworden. Vooral onderaan op het altaar is de boenwas te dik aangebracht door herhaaldelijk boenen waardoor strepen zijn ontstaan.

Op sommige plaatsen vinden we verfspatten door schilderwerk van de muren uitgevoerd in de buurt van het altaar. Het hout is ook op enkele plaatsen verkleurd door contact met ijzer.

Polychromie op de beelden
In de inkarnaatkleuren van de beelden en bas-reliëf zijn enkele lacunes ontstaan waar verf is afgeschilferd. De polychromie oogt ook heel vuil; dit wordt gedeeltelijk veroorzaakt door de laag stof die op het oppervlak kleeft. Anderzijds wordt de ‘vuile indruk’ ook veroorzaakt door de laag bruingekleurde boenwas die op de verf ligt. Het zou dus ook kunnen dat het de oorspronkelijke bedoeling was van de kunstenaar om de beelden al een patina te geven, zodat ze beter bij de ‘antieke’ afwerking van het altaar zouden passen.

De inkarnaatkleuren op de beelden geven een (misschien opzettelijk) donkere en vuile indruk.

HET ZUIDELIJKE ZIJALTAAR – BEHANDELINGSVOORSTEL

De behandeling van het altaarschilderij valt niet onder dit deel. De lijst van het schilderij wel.

VOORBEREIDENDE WERKEN

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van het altaar (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

Stellingbouw
Om het altaar te kunnen restaureren wordt een vaste steiger rond het meubel gebouwd. Hoewel de stabiliteit van de constructie van het altaar goed is, moet men er bij de restauratiewerken wel rekening mee houden dat de vier beelden en het bovenste deel van de twee grote torens volledig los staan van de constructie en in beweging komen bij manipulatie van het altaar.

BEHANDELING

Stof en vuil
De rugzijde van het altaar dient zo goed mogelijk gestofzuigd te worden. Bij het uitnemen van het altaarschilderij zal de achterkant van het altaar bereikbaar zijn. Hierdoor zal gemakkelijker aan de achterkant gewerkt kunnen worden. Vooral van belang is het opgehoopte vuil op de grond onderaan weg te halen. Het is mogelijk dat verschillende losgekomen sculpturale elementen in deze hoop vuil zullen worden gevonden en dat deze kunnen worden gerecupereerd om terug op het altaar te bevestigen.

Aan de voorzijde van het altaar dienen alle onderdelen gestofzuigd te worden en daarna gereinigd met vocht. Deze behandeling is vooral bovenaan de bekroning nodig, rond en binnen het tabernakel.

Insecten- en schimmelbestrijding
Het altaar dient behandeld te worden tegen insecten en schimmels met een insecten- en schimmelwerend middel. Het product dat voor de bestrijding van insecten gebruikt wordt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit wegens diepe indringing) op en in het hout aangebracht wordt. Voor het bestrijden van schimmels wordt het product azaconazole eveneens aan het solvent toegevoegd. Het middel wordt vooral aan de achterzijde van het altaar aangebracht.

Losse Onderdelen
In de doos met losse stukken die in de sacristie staat, liggen mogelijk enkele elementen die van het altaar afkomstig zijn. Alle teruggevonden stukken worden opnieuww op het altaar gelijmd.
De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en de delen worden opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren en klemmen kan eventueel gebruik worden gemaakt van fijne roestvrije nagels.

Aanvullen houtsnijwerk, ornamenten
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om het ontbrekende houtsnijwerk niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van de ontbrekende ornamenten
De ontbrekende stukken snijwerk zijn decoratief van aard (hogels, lijsten, pinakels enz.); snijwerk waarvan de vorm en de afmetingen gemakkelijk achterhaald kunnen worden aan de hand van de nog aanwezig elementen. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt.
De stukken worden op dezelfde manier als oorspronkelijk (met dierlijke lijm) hier dan ook eventueel met nagels op het altaar bevestigd en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel. Ook de vergulding wordt passend vervolledigd.

Optie 3: aanvullen van ontbrekend houtsnijwerk met kneedbaar hout
Om de kosten voor het aanvullen van het ontbrekende snijwerk te drukken, zou voor een modelleerbare houtvulpasta gekozen kunnen worden ipv eikenhout. Zo kan er van enkele voorbeeldstukjes een mal worden gemaakt waarin de pasta kan worden gedrukt, waardoor de motieven relatief snel gedupliceerd kunnen worden. Na montage worden de nieuwe delen dan bijgekleurd en afgewerkt zodat ze qua kleur en glans zo goed mogelijk aansluiten bij het origineel.
Deze werkwijze is uiteraard sneller dan het bijsnijden in hout, nadeel van deze techniek is dat de nieuwe stukjes er nooit helemaal hetzelfde uit zullen zien als de oorspronkelijke; daarvoor is de materie te anders. Van veraf geeft dit wel goede resultaten.

Barsten en spleten/ nagel- en schroefgaten
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes en gaten die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit.

Toegevoegde onderdelen
De toegevoegde bekabeling die niet meer wordt gebruikt, wordt verwijderd.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.

De verfspatten worden licht weggeschuurd of geschraapt. Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur of eventueel licht geschuurd of geretoucheerd.

Het altaar wordt volledig voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BEHANDELING VAN DE POLYCHROMIE EN VERGULDING

De polychromie op de beelden (inkarnaatkleuren) wordt waar nodig gefixeerd. Lacunes worden opgevuld met een krijt-lijm preparatie en daarna geretoucheerd. Eventuele slijtage in de vergulding op het altaar wordt eveneens geretoucheerd.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat de transportkosten om de werken ter plaatse uit te komen voeren.

Stellingkosten
Deze post omvat alle kosten voor de huur, het plaatsen en terug afbreken van een vaste stelling.

DE KOORGESTOELTEN - IDENTIFICATIE

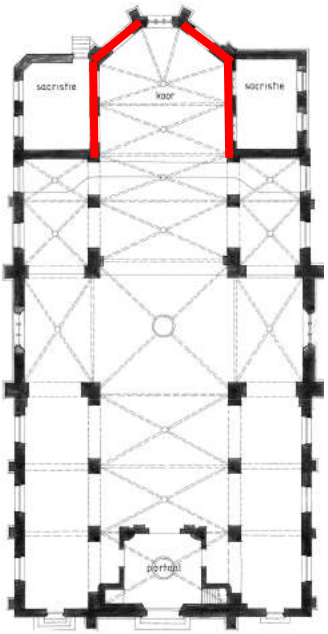

Omschrijving van het meubilair
Tegen de noordelijke en zuidelijke muren van het koor is een lambrisering gebouwd.
Aan elke kant is in de lambrisering een koorgestoelte verwerkt, telkens bovenaan voorzien van een kwartrond afdak. In de hoge lambrisering (boven het stootbord) zijn gesneden panelen met spitsbogen verwerkt, terwijl er in de lage lambrisering (onder het stootbord) briefpanelen zitten.
Boven de deuren naar de twee sacristieën zijn telkens horizontale gebeeldhouwde panelen in de constructie verwerkt. Het geheel is volledig in neogotische stijl uitgevoerd.

Techniek
Alle zichtbare hout van de lambrisering en koorgestoelten is van eikenhout vervaardigd. Het hout is zichtbaar gelaten, zonder verf en afgewerkt met een vernis met daarboven een boenwas.

Afmetingen
Lambrisering: 2m 57cm hoog en 16m 3cm lang (exclusief de koorgestoelten)

Deuropeningen (2): 2m 2cm hoog x 1m 24cm breed

Koorgestoelten noordelijk muur: 3m 10cm hoog x 2m 71cm breed x 1m 8cm diep

Koorgestoelten zuidelijke muur: 3m 8cm hoog x 2m 71cm breed x 1m 4cm diep

Datum van vervaardiging en de kunstenaar
In de bouwhistorische studie[1] vinden we enkele belangrijke vermeldingen op het vlak van de lambrisering in het koor en de koorgestoelten.
We zien dat in 1872 een ontwerp werd gemaakt voor de koorgestoelten met bidbanken en lambrisering (boiserie) onder leiding van de bouwkundige Augustus van Assche. Uit de

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

bouwhistorische studie weten we dat in het kerkarchief een ontwerptekening van dit meubilair bestaat die door van Assche werd gemaakt. Men spreekt in de bestelling over een ‘groot’ en een ‘klein’ gestoelte aan elke kant van het koor. Augustus van Assche vermeldt een zekere Blanchaert als de maker van het meubilair; we veronderstellen dat het hier over Loenard Blanchaert gaat die toen al bezig was met verschillende projecten in de kerk.
In 1943 werden verbouwingen gedaan aan het koor waardoor het meubilair een grote verandering ondergaat, voornamelijk het weghalen van twee van de koorgestoelten. Van deze fase vinden we verschillende sporen terug.

DE KOORGESTOELTEN – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Beschilderde doeken achter de lambrisering

Bovenaan de lambrisering, en op plaatsen achteraan in het koor, kunnen we nog horizontale stroken van beschilderde gemaroufleerde doeken zien. Tegen de noordelijke muur hangt achter de lambrisering nog een strook van ongeveer 80cm hoog, en tegen de zuidelijke muur hangt nog een strook van ongeveer 40cm hoog. Waarschijnlijk bedekten deze doeken de muren volledig voordat de lambrisering aangebracht werd.[2]

Plaatsing tegen de muur

De lambrisering en koorgestoelten staan tegen de noordelijke, zuidelijke en deels oostelijke muur van het koor. De lambrisering werd redelijk dicht tegen de muur gebouwd met maar 6cm centimeter tussenruimte. Het geheel is op verschillende punten stevig verankerd in de muur. De meeste ankers zijn weggestoken – maar enkele zijn bovenaan wel zichtbaar.

Sommige ankers bovenaan de wanden zijn zichtbaar.

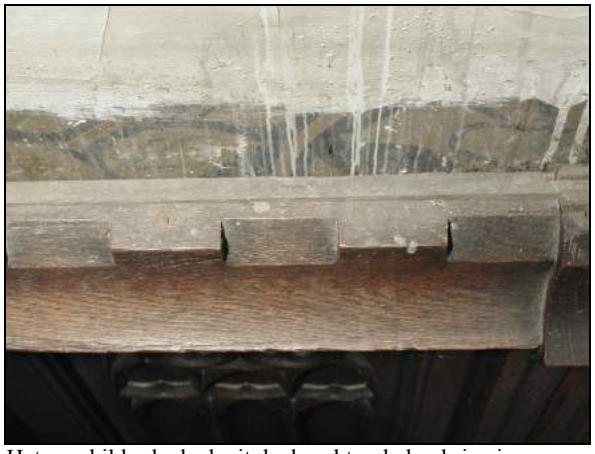

Het geschilderde doek zit deels achter de lambrisering.

Houtsoorten

Alle zichtbare elementen van de lambrisering en koorgestoelten zijn van eikenhout vervaardigd.

Basisconstructie

De algemene constructie van de lambrisering en de koorgestoelten is opgebouwd volgens de traditionele meubelbouw met stijlen en regels waarin panelen zijn vervat. De stijlen en regels zijn met elkaar verbonden met verdeuvelde pen- en gatverbindingen. De panelen passen in een paneelgroef in de raamconstructie. De meeste panelen werden gemaakt door twee of meer planken tegen elkaar te lijmen.

De lambrisering bestaat uit meerdere wandsegmenten die een groot deel van de onderkant van de muren in het koor bedekken. De wanden kunnen onderverdeeld worden in een kroonlijst (bovenaan), een stootbord (midden) en een plint (onderaan).

Op de plaats van de koorgestoelten loopt de lambrisering door en vormt deze de achterwand van het gestoelte. De koorgestoelten bestaan uit een zitting, een bidbank gemonteerd op een podium en bovenaan een kwartrond afdak. De zitting is rechtstreeks gemonteerd op de achterwand en de bidbanken binnen de zitting zijn telkens voorzien van een knielkussen.

[2] Voor verdere uitleg, zie: Goedele Reyniers, *Zottegem, O.L.Vrouw Hemelvaartkerk, Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur.*, onderzoek gelijktijdig met dit onderzoek uitgevoerd.

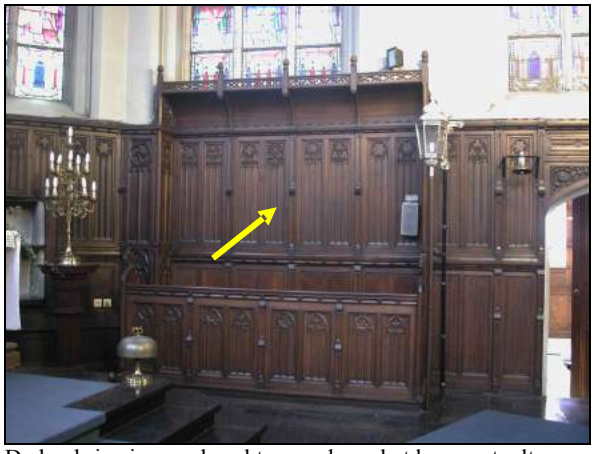
De lambrisering en de achterwand van het koorgestoelte.

De koorgestoelten zijn voorzien van een halfrond afdak.

Binnen de koorgestoelten is een knielkussen.

Decoratief, architecturaal snijwerk

De lambrisering en koorgestoelten zijn volledig in neogotische vormentaal uitgevoerd en versierd met architecturale motieven.

Lijsten

De meest eenvoudige vorm van decoratief houtsnijwerk vormen de rechte lijsten die veelvuldig op de meubels voorkomen. De meeste lijsten hebben een hol, bol of afgeschuind profiel.

Er werden niet onmiddellijk vervaardigingsporen gevonden; de lijsten kunnen dus met een profielschaaf zijn getrokken, maar ook machinaal vervaardigd zijn. Deze los vervaardigde lijsten zijn met dierlijk lijm en nagels op de constructie bevestigd.

Vlakke ornamenten

De vlakke ornamenten op de lambrisering en koorgestoelten werden met de hand vervaardigd. Het betreft de drie- en vierpassen, spitsbogen, gelobde bogen,...

De spitsboogvormen die we op de panelen zien, maken deel uit van de panelen zelf, de vormen werden rechtstreeks uit het paneel gekapt. Dit geldt ook voor de gesneden panelen boven de deuren en de briefpanelen in de lage lambrisering.

De kleine bloemen op de lambrisering werden afzonderlijk gesneden en nadien genageld en gelijmd op de basisconstructie.

Detail van de gesneden panelen.

Detail van een gesneden bloem.

Afwerking
Om de diepe kleur van het hout te laten uitkomen, werd het hout afgewerkt met een schellakvernis. Daarna werd het hout geboend met een boenwas om de meubels overal een gelijkmatige glans te geven. In tegenstelling tot de altaren en biechtstoelen werden de meubels niet bruin gekleurd maar is de kleur van het hout bepaald door het natuurlijke patina.

Elementen in metaal
De metalen elementen, zoals de muurdoken en nagels zijn van ijzer gemaakt.

DE KOORGESTOELTEN – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Verbouwingen en toegevoegde onderdelen

Op de lambrisering en koorgestoelten vinden we verschillende sporen van verbouwingen terug. In de bouwhistorische studie[3] zien we dat er in 1943 grote werken aan het koor zijn uitgevoerd door Theo Goethals. Tijdens deze werken werd de koorruimte vergroot en werd een marmeren trede geplaatst aan de ingang van het koor. Tijdens deze werken werden waarschijnlijk ook de twee (momenteel) verloren gestoelten uit het koor weggenomen. Waarschijnlijk werden de twee wanden achter het altaar en de twee wanden (om de hoek) van de zijbeuken ook tijdens deze werken toegevoegd.
In 1951 werden eveneens grote werken aan het koor uitgevoerd onder leiding van architect Adrien Bressers, namelijk het verhogen van het koor en het plaatsen van een nieuwe marmeren bevloering. Het is niet ondenkbaar dat er ook tijdens deze werken sommige aanpassing zijn gebeurd.

De twee wanden achter het altaar zijn later toegevoegd en horen niet bij de oorspronkelijke bouw van de lambrisering. Dit is te zien aan verschillende verbouwingssporen:

- De twee wanden achter het altaar zijn opgebouwd uit nieuwe onderdelen samen met gerecupereerde panelen. De motieven op de nieuwe en oude panelen gelijken heel goed op elkaar, maar de panelen zelf zijn anders opgebouwd.
- De nieuwe onderdelen zijn donker gekleurd, terwijl dit bij de oude onderdelen niet het geval is. Door dit verschil kunnen ze gemakkelijk onderscheiden worden.
- De aansluiting van de twee wanden op het oudere deel is niet echt ‘proper’.
- Op één plaats op een wand achter het altaar is een oude slotplaat te zien (wat wijst op een gerecupereerd onderdeel).

De twee wanden achter het altaar zijn van een latere datum.

[3] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

De toegevoegde panelen (rechts) werden anders opgebouwd.

De aansluiting van de onderdelen is niet overal even goed.

De twee wanden om de hoek van de zijbeuken bevinden zich ook niet op hun oorspronkelijke plaats. De twee wanden zijn waarschijnlijk wel gemaakt voor deze ruimte maar werden ooit verplaatst. Wat de opbouw en de stijlkenmerken betreft, sluiten ze perfect aan bij de oorspronkelijke lambrisering en de gestoelten in het koor.

- De twee wanden zijn in feite deuren. De scharnieren zitten er nog op en de uitsparingen voor het slot en de deurklink zijn herkenbaar. Vanwaar de deuren komen is niet duidelijk.
- De panelen en geneden ornamenten van deze deuren hebben wel dezelfde afmetingen als de lambrisering, dus kunnen we er redelijk zeker van zijn dat ze gerecupereerd zijn uit een verbouwing van hetzelfde meubilair.

De uitsparing van het slot en de deurklink van de linker wand (voormalige deur).

Op meerde plaatsen vinden we nog de scharnieren terug.

Verdere toevoegingen
Op veel plaatsen vinden we toegevoegde nagels, haakjes, beugels en oude montageplaten op het houtwerk bevestigd. Er zijn bovendien een grote hoeveelheid oude nagel- en schroefgaten.

Boven de wanden achter het altaar vinden we een gordijnroede zonder gordijn. Op een foto van het KIK uit 1974 is het gordijn nog te zien.

Bovenaan de koorgestoelten werden twee grote spots gemonteerd en op de wanden van de lambrisering liggen nogal veel elektriciteitskabels. Er zijn ook verschillende stekkerdozen en elektrische kabels, alsook een luidspreker gemonteerd op het houtwerk.

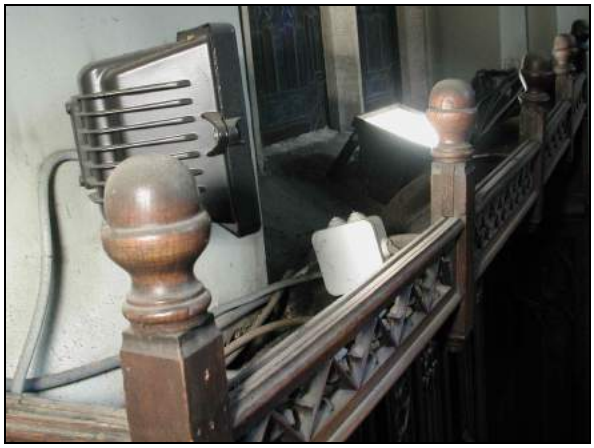
Bovenaan het gestoelte zijn redelijk wat spots gemonteerd.

Elektrische kabels zijn ook overal te vinden.

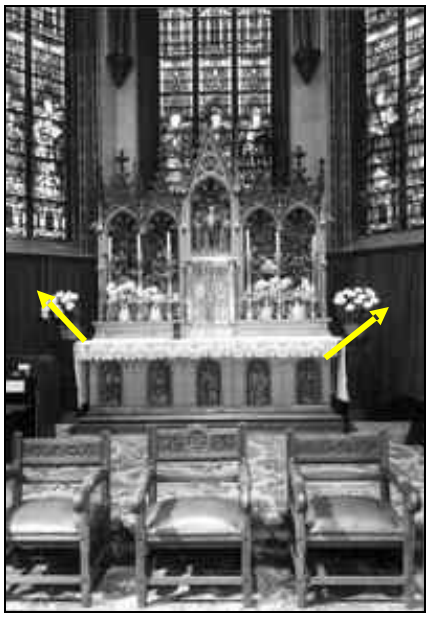
In 1974 zijn de gordijnen achter in het koor nog steeds aanwezig

Afwerkingslaag
Het meubilair werd in de loop van de tijd verschillende keren opnieuw geboend. De boenwas is op sommige plaatsen redelijk streperig en dik aangebracht.

DE KOORGESTOELTEN - SCHADEBEELD

Biologische aantasting
Hier een daar vinden we uitvlieggaten van houtborende insecten. In de buurt van de aangetaste zones ligt er memel wat een teken is dat de aantasting nog actief is. De boosdoener is in dit geval voornamelijk de gewone klopkever (Anobium punctactum).

Stof en vuil
Bovenop en achter de lambrisering en bovenop het kwartronde afdak ligt een - over de jaren opgehoopte – dikke laag stof en vuil. Stof op zich trekt vocht aan wat schimmelaantasting in de hand werkt.

Stabiliteit van het geheel
Op het meubilair zijn geen ernstige constructieve gebreken te vinden. We vinden wel verschillende wanden die plaatselijk los zijn. De horizontale panelen boven de twee deuren zijn het meest aan restauratie toe en zullen gedemonteerd moeten worden. Ook de wand links achter het altaar is redelijk los en zal waarschijnlijk gedeeltelijk of volledig gedemonteerd moeten worden.

De panelen boven de deuren zitten los en zijn gebarsten.

Losse onderdelen
Op enkele plaatsen vinden we lossen onderdelen door uitdrogen van de dierlijke lijm. Het gaat om niet meer dan 10 stukken over de gehele lambrisering en koorgestoelten.

Ontbrekend snijwerk
Meer dan 10 van de kleine gesneden bloemen op de stootborden van de lambrisering ontbreken.

In een doos die in de kelder werd bewaard (maar nu in de sacristie staat) hebben we verschillende losse stukken houtsnijwerk van het kerkmeubilair gevonden, waaronder ook minstens één van de ontbrekende bloemen.

Barsten en spleten
Een barst wordt gevormd wanneer het hout krimpt en door spanning in de constructie de houtvezels uit elkaar scheuren. Spleten ontstaan ter hoogte van een lijmnaad of verbinding wanneer het hout krimpt en er een leemte wordt gevormd zonder dat het hout zelf wordt beschadigd.

Op enkele plaatsen zijn barsten en spleten ontstaan. Dit gebeurde vooral op de panelen en plaatselijk ook op de constructieve stijlen en regels. De ergste plaats is op het gesneden paneel boven de noordelijke deur naar de sacristie waar blijkbaar veel spanning is ontstaan. De barsten en spleten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

Op verschillende panelen en sommige constructieve onderdelen vinden we barstvorming.

Verroest metaal
De ijzeren onderdelen (vooral de ankers) vertonen lichte roestvorming.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag is ondertussen mat en dof geworden. Op de plaatsen onderaan dicht tegen de grond is het vernis verkleurd, afgebladerd of is een wit waas ontstaan.
Op enkele plaatsen is het hout zwart verkleurd door contact met ijzer.

Het vernis is onderaan kapot en het hout verkleurd.

DE KOORGESTOELTEN – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van de lambrisering en koorgestoelten (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

BEHANDELING

Insectenbestrijding
De lambrisering en koorgestoelten dienen behandeld te worden tegen insecten met een insectwerend middel. Het product wordt ook zoveel mogelijk aan de achterzijde van de lambrisering en koorgestoelten aangebracht. Er wordt ook plaatselijk behandeld aan de voorzijde, via injectie van het product in de uitvlieggaten.
Het product dat voor de bestrijding gebruikt wordt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit omwille van de diepe indringing) op en in het hout wordt aangebracht.

Stof en vuil
De rugzijde en bovenkant van het meubilair dient zo goed mogelijk gestofzuigd te worden. Hierbij is het niet de bedoeling de wanden van de lambrisering te demonteren maar via de bovenkant zoveel mogelijke vuil weg te halen.

Aan de voorzijde van het meubilair dienen alle onderdelen gestofzuigd te worden en daarna gereinigd met vocht.

Structureel herstel
De plaatselijk losse wanden worden weer vastgezet tegen de muren. Enkele wanden zullen gedeeltelijk of volledig gedemonteerd moeten worden om de afzonderlijke elementen te kunnen restaureren. Na herstelling worden de wanden weer terug op hun plaats gemonteerd. Hiervoor zijn verschillende montagesystemen aanwendbaar. Het is de bedoeling dat de verankering niet zichtbaar is en zo weinig mogelijke schade verricht aan het houtwerk.

Losse onderdelen
In de doos met losse stukken die in de sacristie staat, liggen zeker enkele elementen die van de lambrisering en koorgestoelten afkomstig zijn. Alle teruggevonden stukken worden terug op hun plaats gelijmd.
De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en de delen worden opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren en klemmen kan eventueel gebruik worden gemaakt van fijne roestvrije nagels.

Aanvullen houtsnijwerk, ornamenten
Optie 1: niet ingrijpen
Men kan er voor kiezen om de ontbrekende ornamenten niet terug aan te vullen. Deze keuze zou vooral gestuurd worden door financiële overwegingen.

Optie 2: aanvullen van de ontbrekende ornamenten

De ontbrekende stukken van de ornamenten zijn decoratief van aard; snijwerk waarvan de vorm en de afmetingen gemakkelijk achterhaald kunnen worden aan de hand van de nog aanwezig elementen. Voor de nieuw bij te maken delen wordt eerste keuze eikenhout gebruikt. De stukken worden op dezelfde manier als oorspronkelijk (met dierlijke lijm) en eventueel met roestvrije nagels op basisconstructie bevestigd en vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Barsten en spleten/ nagel- en schroefgaten
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes en gaten die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit.

Toegevoegde onderdelen
De elementen die niet meer gebruikt worden, zoals toegevoegde bekabeling, haakjes, nagels, schroeven, oude montageplaten enz. worden verwijderd.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.

Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur, eventueel licht geschuurd of geretoucheerd.

De lambrisering en koorgestoelten worden tenslotte volledig voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat alle transportkosten om de werken ter plaatse uit te voeren.

DE SACRISTIE - IDENTIFICATIE

Omschrijving van het meubilair

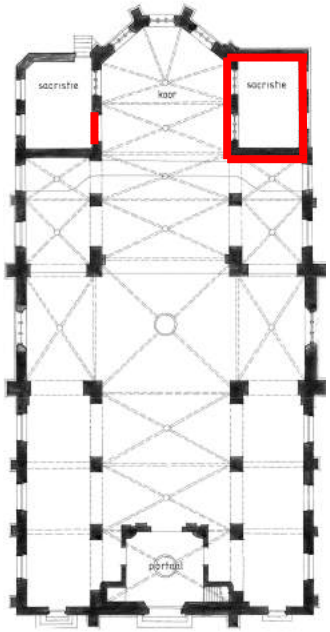

De sacristie is rondom voorzien van een lambrisering en ingebouwde kasten, op de grond ligt een plankenvloer.
De lambrisering komt tot tegen het plafond en is in verschillende traveeën opgedeeld en is bovenaan afgewerkt met een kroonlijst. De lambrisering bedekt de volledige westelijke muur, de zuidelijke muur (met de ramen), en een stukje van de noordelijke muur (kant van het koor).

Tegen de noordelijke en oostelijke muur van de ruimte zijn er ook ingebouwde kasten voorzien. De hoge kasten aan de noordzijde dienen voornamelijk voor het opbergen van kledij. Tegen de kast vlak naast de deur naar het koor, is een knielbankje voorzien. In de wand van de kast is een raster voor het biechten. Binnenin de kast zijn sporen van een verdwenen zitplaats waar vroeger de priester plaatsnam voor een privébiecht (voor hardhorigen). Boven de hoge kasten is een 'nepkast' waarvan de lades niet open kunnen.

Tegen de oostelijke muur staat een lage kast waarvan het bovenvlak als schrijfvlak dient, en rechts daarvan staat een hoge kast. Boven en links van het schrijfvlak zijn er nog een aantal kleinere kasten voor het opbergen van papieren en de meer kostbaren voorwerpen.

Tussen de sacristie en het koor is een zware eiken deur met twee grote sloten op. De bijna identieke deur naar de sacristie aan de noordelijke zijde van de kerk wordt hier ook besproken.

Muur west en noord met de lambrisering en de deur.

Muur noord: de hoge kasten.

Techniek

Alle zichtbare hout van de lambrisering en kasten is van eikenhout vervaardigd. Het hout van de kasten is zichtbaar gelaten en afgewerkt met een vernis met daarboven een boenwas. De rijkelijk gesneden kasten tegen de oostelijke wand, zijn afgewerkt met een houtimitatie. De lambrisering was oorspronkelijk eveneens beschilderd, mogelijk ook met een houtimitatie, maar van deze schilderlaag zijn nu nog slechts restanten te zien in de meer beschermde hoekjes en kantjes.

Muur oost: de ingebouwde kasten en het 17de eeuwse stuk.

Muur west: de vermoedelijk 17de eeuwse lambrisering.

Afmetingen

Kasten:

Ingebouwde kast (muur noord): 2m 45cm hoog x 3m 46cm lang x 61cm diep
Lage kast (muur oost): 1m 9cm hoog x 2m 90cm breed x 80cm diep
Kasten boven schrijfvlak (muur oost): 1m 92,5cm hoog x 2m 90cm breed x 48cm diep
Hoge ingebouwd kast (muur oost): 2m 29cm hoog x 1m 28m breed x 80cm diep
Nepkast (muur noord): 67cm hoog x 3m 90cm breed

Lambrisering:

Muur zuid, onder de ramen (totaal oppervlak): 1m 25cm hoog x 2m 50cm breed
Muur zuid, naast de ramen (totaal oppervlak): 3m 18cm hoog x 2,80 cm breed
Muur west: 3m 18cm hoog x 4m 98cm breed
Muur noord: 3m 18cm hoog x 2m 85cm breed (waarvan de deur: h. 2m 30cm x b. 1m 22cm)

Deuren:

Sacristie zuid: 2m 30cm hoog x 1m 22cm breed x 4,5cm dik
Sacristie noord: 2m 23cm hoog x 1m 21 cm breed x 4,8cm dik

Datum van vervaardiging en de kunstenaar

Over de inrichting en aankleding van de sacristie vinden we niet veel historische gegevens terug. De datum van uitvoering en de kunstenaar zijn dus niet gekend. Uit de bouwhistorische studie[1] weten we wel dat de sacristie waarschijnlijk werd gebouwd toen de zuidelijke zijbeuk verlengd werd in 1859. Het aankleden van het interieur gebeurde dus na deze datum.

Van een oorspronkelijk interieur of een totaalconcept voor de inrichting is geen sprake; de sacristie aan de zuidkant van de kerk werd ingericht met een samenraapsel van meubilair dat weinig met elkaar te maken heeft.
Enerzijds werden er een aantal echt oude stukken hergebruikt; zoals de lambrisering (mogelijk 17de eeuws) tegen de west-, zuid- en deels noordelijke muur, en het rijkelijk gesneden 17de eeuwse kastfragment boven het schrijfvlak tegen de oostelijke muur.
De overige kasten horen zeker ook niet allemaal bij elkaar, maar zijn allemaal van veel latere datum en vertonen wel stilistische overeenkomsten.

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

DE SACRISTIE – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Plaatsing tegen de muur

Alle onderdelen zijn tegen de muur geplaatst, op verschillende punten stevig verankerd of rechtstreeks tegen de muur getimmerd. De meeste ankers zijn weggestoken – maar enkele ankers bovenaan de lambrisering zijn wel zichtbaar.

Sommige ankers bovenaan de kroonlijst zijn zichtbaar, de overige zijn verdoken.

Houtsoorten

Alle zichtbare delen van de kasten en lambrisering zijn van eikenhout vervaardigd. Binnen de kasten vinden we constructiehout in naaldhout en populier. De vloer van de sacristie is van grenen gemaakt, het verhoogde deel waar de lage kast op staat bestaat voornamelijk uit populier.

Basisconstructie

De algemene constructie van de kasten en lambrisering is opgebouwd volgens de traditionele meubelbouw met stijlen en regels waarin panelen zijn vervat. De meeste stijlen en regels zijn met elkaar verbonden met verdeuvelde pen- en gatverbindingen. De panelen passen in een paneelgroef in de stijlen en regels en werden gemaakt door twee of meer planken tegen elkaar te lijmen.

Panelen

Lambrisering

De panelen in de lage lambrisering (onderste deel) zijn versierd met een soort opgelegde bossing. Afhankelijk van het paneel kan de vorm van het opgelegde deel variëren. De bossing werd op het paneel gelijmd met dierlijke lijm. Op de hoge lambrisering (bovenste deel) zijn de panelen rondom versierd met profiellijsten die bevestigd zijn met nagels en lijm.
De panelen in de hoge lambrisering zijn gescheiden door kleine pilasters met Corinthische kapitelen die gemonteerd zijn op de stijlen.

Kasten

Veel van de panelen van de kasten (vooral van de deuren) hebben ook een bossing. Sommige werden rechtstreeks in het paneel gemaakt, andere zijn opgelegd zoals bij de lambrisering.
De panelen in de meeste deuren zijn omkaderd door een profiellijst die rechtstreeks op het paneel is gemonteerd.

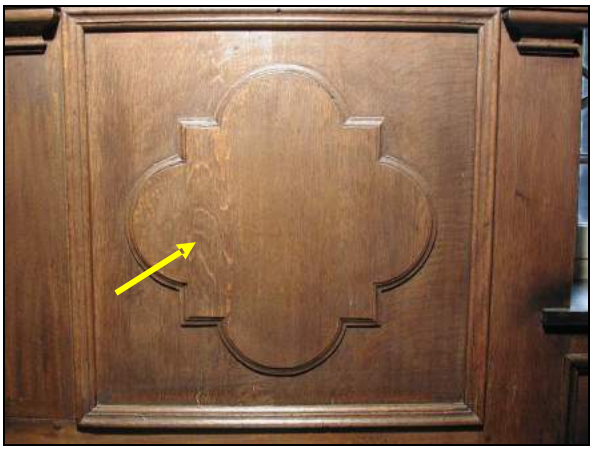

De opgelegde bossing werd afzonderlijk gemaakt en nadien op het paneel gelijmd.

Decoratief, architecturaal snijwerk

Lijsten

De meeste profiellijsten zijn recht, enkele zijn gebogen. Er zijn meerdere profielen te vinden in het interieur naargelang het onderdeel. Soms is het profiel van de lijsten volledig vlak, maar meestal hebben ze een hol, bol of afgeschuind profiel.

De lijsten op de oudere onderdelen, zoals op de lambrisering, zijn wellicht met een profielschaaf getrokken. De lijsten werden op de constructie bevestigd met dierlijke lijm en smeedijzeren nagels. De nagels werden weggestoken met kleine houten tappen.

Op de deuren van het 17de eeuwse kastfragment zien we voorbeelden van het zogenaamd *kornispaneel*; een vaak gebruikte versiering op panelen in de 16de en 17de eeuw, waarbij de lijsten in verstek op de panelen werden gelijmd en het vlak zo in compartimenten verdeelde.

Op de lijsten van de ingebouwde kasten werden er niet onmiddellijk vervaardigingsporen gevonden maar het is best mogelijk dat ze machinaal vervaardigd zijn. Deze lijsten zijn met dierlijk lijm en/of nagels op de constructie bevestigd.

Snijwerk

De ornamenten en het snijwerk op het meubilair is van eikenhout gemaakt. Het snijwerk is enkel te vinden op de delen uit de 17de eeuw. Alle snijwerk werd afzonderlijk gemaakt en nadien in de basisconstructie geïntegreerd of bevestigd met nagels en lijm. Onder de bekroning van de lambrisering vinden we rondom verschillende gesneden kapitelen.

Het 17de eeuwse kastfragment is rijkelijk versierd met kariatiden, engelhoofden en op de centrale deur een voorstelling van God met een globe.

Detail van het rijke snijwerk op het 17de eeuwse kastfragment.

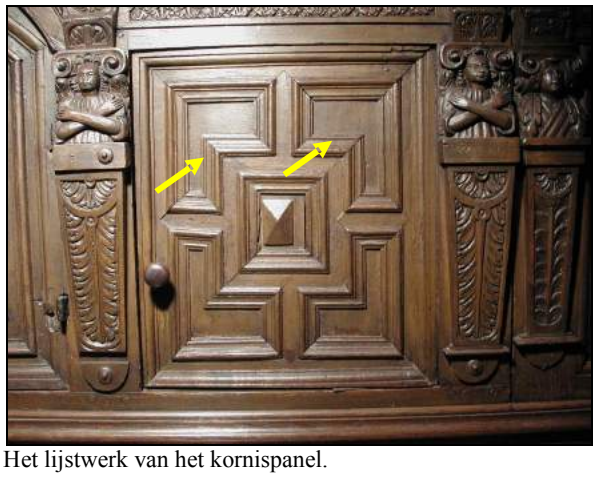
Het lijstwerk van het kornispanel.

Verborgen elementen

Verborgen sloten

Op het 17de eeuwse kastfragment (oostelijke muur) zijn twee van de sleutelgaten van de deuren verborgen. Elke deur is voorzien van een klein paneeltje dat opzij schuift om het sleutelgat vrij te maken.

Verborgen kast

In de wand van de lambrisering (westelijke muur) kan een deel opendraaien zoals een deur. Binnenin is nog een deur, versierd met snijwerk met in het midden een groot slotgat. Bij het openen van deze tweede deur zien we dat hier het goud- en zilverwerk van de kerk bewaard wordt.

Eén van de twee verborgen sleutelgaten van het 17de eeuwse kastfragment.

Een aangebouwde biechtplaats in de wand van de kast.

Binnen de kast is een plaats voorzien voor de pastoor.

Elementen in metaal

De metalen elementen, zoals de muurdoken, nagels en verschillende slotplaten zijn van ijzer gemaakt. De sloten van het 17de eeuwse kastfragment zien redelijk authentiek uit en zijn waarschijnlijk nog de oorspronkelijke sloten die bij de deuren horen.
Verschillende andere elementen zijn van messing gemaakt zoals de scharnieren, sleutelplaten en klinken op de deuren van de ingebouwde kasten.

Afwerking

Verflaag

Het 17de eeuwse kastfragment is afgewerkt met een houtimitatie. De lambrisering was oorspronkelijk eveneens beschilderd, mogelijk ook met een houtimitatie, maar van deze schilderlaag zijn nu nog slechts restanten te zien in de meer beschermde hoekjes en kantjes.

De binnenkant van de kasten tegen de noordelijke muur zijn lichtgroen geschilderd.

Beschermlaag

Om de diepe kleur van het hout beter te laten uitkomen, werd het hout van de kasten afgewerkt met een schellakvernis. Daarna werden alle onderdelen in het interieur geboend met een boenwas om de meubels overal een gelijkmatige glans te geven. Ook de beschilderde onderdelen werden van een boenwas voorzien.

Op veel plaatsen vinden we restanten van een verflaag.

Een authentiek uitziend slot van het 17de eeuwse fragment.

De vloer
De grenen planken van de vloer zijn rechtstreeks op een balkenconstructie getimmerd. De precieze constructie hiervan is niet helemaal duidelijk.
Op de grenen vloer is tegen de oostelijke muur een verhoog gebouwd van populier om de kasten wat hoger te plaatsen. We kunnen de grenen planken van de vloer onder dit verhoog door zien lopen op plaatsen waar gaten zijn ontstaan in de planken in populier.

De deuren
De twee deuren van de noordelijke en zuidelijke sacristieën bestaan uit een raamconstructie van dikke eiken balken die met elkaar zijn verbonden met pen en gat verbindingen. De verbindingen werden met deuvels vastgezet. Aan de voorkant van de deuren, naar het koor, werden op deze constructie geprofileerde planken getimmerd met nagels. Aan de achterkant van de deuren (de kant van de sacristie), werden telkens twee grote ijzeren beugels op de balken gemonteerd die functioneren als scharnieren. De deuren staan ongeveer 30cm onder het huidige vloerniveau van het koor.

DE SACRISTIE – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Verbouwingen en toegevoegde onderdelen

Het interieur van de sacristie vormt een complex geheel dat is samengesteld uit verschillende onderdelen uit verschillende perioden. De basis vormt de lambrisering en de ingebouwde kasten, maar daarnaast zijn er op verschillende momenten nog verdere verbouwingen en toevoegingen aan het interieur gebeurd. De ingebouwde kasten zijn op zich al samengesteld uit enkele delen. Daarom is het moeilijk om de 'oorspronkelijke context' van dit interieur te bepalen.

17de eeuwse lambrisering en het kastfragment

Oorspronkelijke plaatsing

De lambrisering komt duidelijk uit een ander interieur en er werd zwaar aan verbouwd voor de plaatsing naar het huidige interieur. De wanden werden op meerdere plaatsen aangepast aan de afmetingen van de ruimte van de sacristie. Van de oorspronkelijke plaatsing van de wanden vinden we verschillende sporen terug.

- Boven de deur hebben sommige panelen een andere plaats in de constructie gekregen, en de lijsten een andere plaats op de panelen.
- Overal op de lambrisering zijn oude nagel- en schroefgaten te zien, sporen van een vroegere bevestiging. Op deze plaatsen werd het hout ook vaak beschadigd met een trektang.
- Op één plaats, naast het linkerraam, vinden we ongebruikte pengaten waar de pen is doorgezaagd en de toognagels verwijderd.
- Tegen het plafond van de noordelijke muur is de aansluiting tussen de oude kroonlijst en de nieuwere kroonlijst duidelijk zichtbaar.
- Er zijn verschillende herstellingen van constructieve delen die uitgeschuurd waren tijdens de demontage en die naderhand weer in elkaar gelijmd werden. De lacunes op deze plaatsen zijn gevuld met een soort harde mastiek.
- Op enkele plaatsen zijn omtreklijnen van de verf van verloren ornamenten te vinden.
- De lambrisering is plaatselijk uitgezaagd ter hoogte van de waterkan in de vorm van de nis. Op deze plaats is ook het opgelijmde paneel verwijderd.

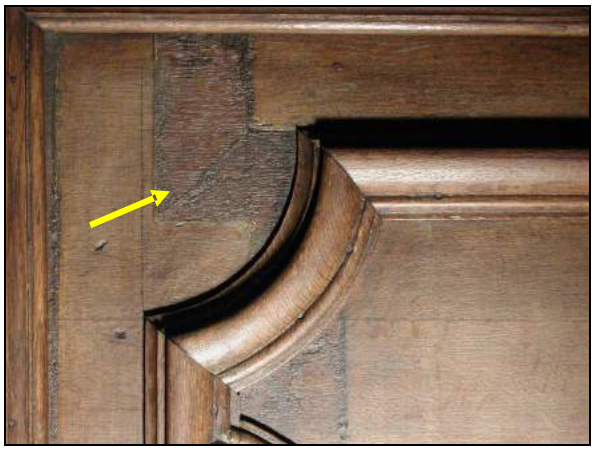

Bovenaan de deur zijn de aftekeningen van de lijsten zichtbaar.

In de wand tegen het raam zijn op twee plaatsen ongebruikte pengaten.

Latere aanpassingen van de lambrisering

Op enkele plaatsen op de lambrisering zijn redelijk ingrijpende en te betreuren aanpassing uitgevoerd.

- Achter de moderne kast tegen de westelijke muur is een grote deel van de lambrisering uitgezaagd. Het gat is 87cm hoog x 84cm breed en werd waarschijnlijk gemaakt voor het plaatsen van een kachel of verwarmingstoestel (dat ondertussen alweer verwijderd is).
- Naast de deur is recentelijk weer een groot gat in de lambrisering gezaagd van 2m 5cm hoog x 1m 8cm breed. Dit gat werd gemaakt voor het plaatsen van de nieuwe elektriciteitsinstallatie. Tijdens deze werkzaamheden werden nog verschillende andere gaten gemaakt om de kabels door te trekken.
- Op twee plaatsen op de wand tegen de westelijke muur werden de houten panelen vervangen door modern plaatmateriaal. De bovenkant van de platen is bedekt met een dunne laag eikenfineer en afgewerkt met een matte kleurstof.

In de westelijke wand is een groot stuk weggenomen.

De toegevoegde panelen zijn van triplex gemaakt.

Ingebouwde kasten

Oorspronkelijke plaatsing

De ingebouwde kasten werden waarschijnlijk op hetzelfde moment in de ruimte geplaatst, maar horen zeker niet allemaal bij elkaar. Op verschillende plaatsen vinden we afwijkingen tussen de onderdelen.

- De opbouw van de panelen op de kast tegen de noordelijke muur verschilt van alle andere kasten.
- De binnenkant van de kast tegen de noordelijke muur is groen geschilderd. Deze afwerking vinden we nergens anders.

- Sommige profielen van de lijsten op de deuren verschillen tussen de verschillende kasten.
- De vormgeving van de panelen in de lage kast tegen de oostelijke muur is anders dan alle andere kasten.
- De manier van vergaren is niet overal dezelfde; soms met, soms zonder toognagels.

De nerven het paneel lopen verticaal (kast noord).

De nerven in het paneel lopen horizontaal (kast oost).

<u>De kasten: aanpassingen van latere datum</u>

Op enkele plaatsen werden de ingebouwde kasten later nogmaals aangepast.

- Bij de linker kast onder het schrijfvlak (oostelijke muur) werden de ingebouwde laden ooit verwijderd. In deze kast staan nu twee stoelen.
- In het rechter deel van dezelfde kast werden de oude laden uitgehaald en vervangen door een modern ladesysteem. Dit systeem is gemaakt uit plaatmateriaal.
- Binnen de langwerpige kast naast het raam (oostelijke muur) werd ooit een ladesysteem toegevoegd. Het ladesysteem is van naaldhout gemaakt. en te zien aan de verwering van het hout, is dit systeem al enige tijd aanwezig. De planken en latten voor deze constructie zijn eenvoudig aan elkaar getimmerd.
- Bovenop alle kasten is een triplexplaat gevezen om de kasten te beschermen tegen stof en vuil.

De oude lades in de lage kast (oostelijke muur) werden verwijderd en gedeeltelijk vervangen.

Nepkast op de noordelijke muur

De langwerpige kast vlak onder het plafond tegen de noordelijke muur dient nergens toe; deze bestaat enkel uit een voorkant van een kast. De laden en de deur zijn dus louter versiering, er is geen ruimte achter deze ‘façade’.

De kast bovenaan de noordelijke muur is louter decoratief.

Afwerkingslaag
Het meubilair werd in de loop van de tijd verschillende keren opnieuw geboend. De boenwas is op sommige plaatsen redelijk streperig en dik aangebracht.

Vloer
De plankenvloer is bedekt met vezelplaten met daarboven een laag linoleum.

Deuren van de noordelijke en zuidelijke sacristie
De deur naar de zuidelijke sacristie is aan de binnenkant helemaal bedekt met verschillende ijzeren platen. De platen werden met een grote hoeveelheid schroeven op de deur vastgemaakt.
De oorspronkelijke sloten van de twee deuren werden ooit vervagen door moderne sloten.

DE SACRISTIE - SCHADEBEELD

Stof en vuil
De bovenkant van de kasten is met een dunne laag stof bedekt.

Biologische aantasting
Hier een daar vinden we uitvlieggaten van houtborende insecten. In de buurt van de aangetaste zones ligt memel,wat een teken is dat de aantasting actief is. Binnen de kast onderaan het schrijfvlak (oostelijke muur) is de aantasting in een ver gevorderd stadium. De aantasting wordt in dit geval voornamelijk veroorzaakt door de gewone klopkever (Anobium punctactum). Aan de binnenkant van sommige kasten zijn sporen van oppervlakteschimmel aanwezig.

De aantasting is op sommige plaatsen zeer ernstig en duidelijk nog actief.

Stabiliteit
Er zijn nergens ernstige constructieve gebreken te vinden. We vinden wel verschillende wanden die plaatselijk los zijn, het ergst los is de wand ter hoogte van het gat in de lambrisering tegen de westelijke muur.

Openen en sluiten van laden en deuren
De laden van de kleine kast links naast het schrijfvlak gaan niet meer goed open en dicht. Dit komt omdat meerdere lopers van de laden los zijn gekomen of zijn verdwenen. Verschillende laden klemmen in de constructie.
Ook de laden binnenin de hoge kast naast het raam (oostelijke muur) werken niet optimaal. De reden hiervoor is dat het hout van de laden is uitgezet waardoor de laden in de constructie klemmen.

Meerdere kleine deuren op het 17de eeuwse kastfragment boven het schrijfvlak gaan niet meer goed open en dicht. De scharnieren van deze deuren zijn beschadigd of verdwenen.

De grote deur in de zuidelijke sacristie sleept tegen de grond omdat het vloerniveau van de sacristie werd verhoogd met vezelplaten en een laag linoleum.

Losse onderdelen
Door uitdroging van de dierlijke lijm zijn op verschillende plaatsen snijwerk en andere houten onderdelen losgekomen, vooral dan op de lambrisering. Naast de vele latten en lijsten zijn ook twee van de opgelijmde panelen volledig los van de constructie.

Ontbrekende elementen
Op de lambrisering ontbreken er meer dan 10 stukken lijst, soms zijn het stukjes van slechts 6cm, soms zijn de stukken 60cm lang. In een kast in de noordelijke sacristie vinden we wel een verzamelplaats van losgekomen lijsten. Hier zullen er wellicht ook stukken liggen die van de lambrisering in de zuidelijke sacristie afkomstig zijn.

Over heel het interieur zijn losse elementen te vinden.

Enkele lijsten ontbreken.

Barsten en spleten
Een barst wordt gevormd wanneer het hout krimpt en de houtvezels door spanning uit elkaar scheuren. Spleten ontstaan ter hoogte van een lijmnaad of verbinding wanneer het hout krimpt en er een leemte wordt gevormd zonder dat het hout zelf wordt beschadigd.
Op enkele plaatsen zijn barsten en spleten ontstaan. Dit gebeurde vooral op de panelen en plaatselijk ook op de constructieve stijlen en regels. Bij meerdere panelen staan de lijmnaden open. De barsten en spleten zijn nu spanningsvrij en vormen geen verder gevaar.

De harde vullingen in de spleten tussen de panelen van het schrijfblad zijn licht van kleur en optisch storend. Wellicht waren de vullingen oorspronkelijk donker gekleurd maar de retouche is ondertussen afgesleten waardoor de bleke vulling nu zichtbaar is.

Metaal
De ijzeren onderdelen vertonen lichte roestvorming. Dit vooral aan de slotplaten aan de binnenkant van de deuren van het 17de eeuwse kastfragment en de scharnieren van de inkomdeuren.
Verschillende sloten van de kasten werken niet meer goed en enkele scharnieren zijn kapot.

Afwerkingslaag
De boenwaslaag op alle houten onderdelen is ondertussen mat en dof geworden. Op de plaatsen dicht tegen de grond is het vernis verkleurd, afgebladderd of is een wit waas ontstaan. Het witte waas wordt veroorzaakt door een hechtingsprobleem tussen het vernis en het hout.

Op veel plaatsen is een zwarte verkleuring in het hout ontstaan door contact met ijzer.

Dicht tegen de grond is het vernis is beschadigd.

De plankenvloer
De toestand van de plankenvloer in de sacristie kon niet worden onderzocht.

DE SACRISTIE – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van het interieur (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

BEHANDELING

Stof en vuil
De bovenkant van de kasten dienen zo goed mogelijk gestofzuigd te worden.
Aan de voorzijde van het meubilair dienen alle onderdelen afgestoft te worden.

Insectenbestrijding
De lambrisering en kasten dienen behandeld te worden tegen insecten met een insectwerend middel. Het middel wordt zoveel mogelijk aan de binnen- en buitenkant achterzijde van het meubilair aangebracht.
Het product dat voor de bestrijding gebruikt wordt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit omwille van de diepe indringing) op en in het hout wordt aangebracht.

Losse onderdelen
De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en de delen worden opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren en klemmen kan eventueel gebruik worden gemaakt van fijne roestvrije nagels.

Structureel herstel
De plaatselijk losse wanden worden weer vastgezet tegen de muren. Hiervoor zijn verschillende montagesystemen aanwendbaar zoals muurdoken, roestvrije nagels en vijzen of verlijming met enkele punten silicone langs de achterzijde. Het is de bedoeling dat de versteviging niet zichtbaar is en zo weinig mogelijk schade verricht aan het houtwerk.

Barsten en spleten/ nagel- en schroefgaten
De storende vullingen in mastiek in de spleten worden verwijderd en de spleten worden proper gemaakt.
Barsten en spleten worden zo veel mogelijk opgevuld met latjes uit eikenhout. Ook lacunes in het hout worden met hout opgevuld (wat betreft de grote gaten in de westelijke wand van de lambrisering: zie verder). De nieuwe delen worden op niveau gebracht met het aansluitende hout en achteraf bijgekleurd met kleurstoffen. De overige kleine lacunes en gaten die storend worden gevonden, worden opgevuld met een gekleurd was/hars mengsel. Het mengsel wordt in de lacunes gesmolten, overtollige resten met white spirit verwijderd.

Behandeling van het metaal
Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit. De metalen onderdelen in messing worden licht gereinigd en eveneens voorzien van een laag microkristallijne was.

Gaten in de wanden
Indien men er voor kiest om de grote gaten in de lambrisering (westelijke muur) opnieuw op te vullen, wordt hiervoor eerste keuze eikenhout gebruikt. De planken die gebruikt worden om de ontbrekende panelen aan te vullen dienen zuiver kwartiers gezaagd te zijn (met de spiegels in het hout zichtbaar). Voor het bepalen van de vorm en de afmetingen van de bij te maken onderdelen, baseert men zich op de nog aanwezig elementen.
Na montage van de nieuwe stukken, wordt deze vervolgens opgehaard, gekleurd, gevernist en geboend, aansluitend bij de afwerking van het geheel.

Om het gat op te vullen waarin nu de grote elektriciteitsbak hangt, moet de bak naar voren worden gebracht, weg van de muur. Het is niet duidelijk of deze mogelijkheid daadwerkelijk bestaat aangezien de kast hangt en de dikke kabels van de kast naar de muur lopen. Indien dit wel kan, en het gat wordt dichtgemaakt, dan zou de kast na de restauratie op zichzelf moeten kunnen rechtstaan (in plaats van worden opgehangen), en dient men enige ruimte tussen de kast en de lambrisering te voorzien.

Afwerkingslaag
Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.

Storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur, eventueel licht geschuurd of geretoucheerd.

De lambrisering en kasten worden tot slot volledig voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Transportkosten
Deze post omvat alle transportkosten om de werken ter plaatse uit te voeren.

LOSSE MEUBELS - IDENTIFICATIE

Omschrijving van de meubels
Het betreft hier de losse meubels die op verschillende plaatsen in de kerkruimte opgesteld staan. We bespreken de volgende meubels: drie gestoffeerde stoelen, een bijhorende taboeret, twee lezenaars, een lage kast en een dienstaltaar. Alle meubels, behalve de lage kast, zijn volledig in neogotische stijl uitgevoerd. De lezenaars en het dienstaltaar zijn versierd met gesneden panelen waarop geschilderde wapenschilden aangebracht zijn met kerkelijke symboliek. Alle hier besproken meubels worden nog gebruikt.

Techniek
Alle zichtbare hout van de losse meubels is van eikenhout vervaardigd. Het hout is zichtbaar gelaten (zonder polychromie) en afgewerkt met een vernis met daarboven een boenwas. Alle meubels, behalve het dienstaltaar, zijn met traditionele verbindingstechnieken vergaard en opgebouwd uit stijlen en regels waarin panelen zijn verwerkt. De wapenschilden op het dienstaltaar en de lezenaars bestaan uit een drager in tin waarop het wapen in olieverf is geschilderd. De stoelen en taboeret zijn voorzien van een stoffering in blauw fluweel.

Afmetingen
Stoelen (3)
89cm hoog x 60cm breed x 65cm diep

Taboeret
55cm hoog x 50cm breed x 50cm breed

Lezenaars (2)
1m 15cm hoog x 75cm breed x 53cm diep

Kast
91cm hoog x 1m 86cm breed x 77cm diep

Dienstaltaar
90,5cm hoog x 2m breed x 86,5cm diep

Datum van vervaardiging en de kunstenaar
Uit de bouwhistorische studie van Marieke Jaenen weten we enkel van het dienstaltaar dat dit vervaardigd werd tijdens de restauratiewerken rond 1980 onder leiding van Antoon Stautemans. Van de andere meubels zijn er geen gegevens gekend.[1] Op een foto van het KIK uit 1974 (clichénummer M217713) zien we wel dat de stoelen en taboeret al bestonden. Deze kunnen dus niet gemaakt zijn tijdens de werken in 1980.

Een interessant gegeven is dat de panelen met wapenschilden die in het dienstaltaar en de lezenaars verwerkt zitten, waarschijnlijk afkomstig zijn van de communiebank van de kerk. Deze delen dateren dan uit 1859, datum van vervaardiging van de communiebank.[2]

[1] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.
[2] Zie hiervoor het hoofdstuk over de oude restauratie-ingrepen.

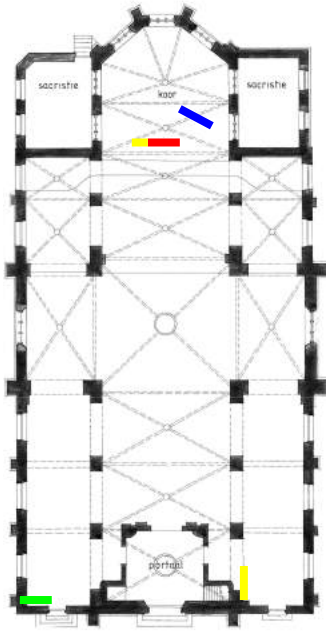

3 stoelen met taboeret

dienstaltaar

2 lezenaars

kast

De lezenaar achteraan in de doopkapel.

De lezenaars in het koor.

Het dienstaltaar met de wapenschilden in het koor.

De drie stoelen met taboeret in het koor.

De kast achteraan in de kerk, in de hoek met de muur noord.

LOSSE MEUBELS – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Plaatsing in het interieur
In het koor staat één van de *lezenaars*, het *dienstaltaar*, de *stoelen* en het *taboeret* opgesteld. Tegen de westelijke muur achteraan in de kerk staat nog een *lezenaar* naast de doopvont en in de andere hoek, tegen de noordelijke muur staat de *lage kast*.

Houtsoorten
Alle zichtbare hout van de meubels is van eikenhout vervaardigd.

Basisconstructie
De algemene constructie van de meubels is opgebouwd volgens de traditionele meubelbouw met stijlen en regels waarin panelen zijn vervat. De stijlen en regels zijn met elkaar verbonden met verdeuvelde pen- en gatverbindingen. De meeste panelen werden gemaakt door twee of meer planken tegen elkaar te lijmen. Verschillende panelen van de lezenaars en het dienstaltaar zijn met ajourwerk versierd, waarbij driepassen zijn uitgezaagd en gesneden. Tegen de achterzijde van de panelen van het dienstaltaar werd een rood stuk textiel aangebracht dat aan de voorzijde zichtbaar is. Bij de lezenaar is het paneel met ajourwerk aan de achterzijde afgedekt met een triplexplaat.

De lage kast achteraan in de kerk is voorzien van drie deuren. Aan de binnenkant van de kast zijn verschillende laden van naaldhout gemaakt. De oorspronkelijkheid van deze laden is niet duidelijk.

Decoratief, architecturaal snijwerk
<u>Lijsten</u>
De meest eenvoudige vorm van decoratief houtsnijwerk vormen de profiellijsten die voornamelijk op de lage kast te vinden zijn.
Er werden niet onmiddellijk vervaardigingsporen gevonden; de lijsten kunnen dus met een profielschaaf zijn getrokken, maar ook machinaal vervaardigd zijn. De lijsten zijn met dierlijk lijm en nagels op de constructie bevestigd.

<u>Vlakke ornamenten</u>
De vlakke ornamenten op de meubels werden met de hand vervaardigd. Het betreft de drie- en vierpassen en spitsbogen op het dienstaltaar en lezenaars.
De spitsboogvormen die we op de panelen zien, maken deel uit van de panelen zelf; de vormen werden rechtstreeks in de panelen gekapt.

Op de stoelen vinden we snijwerk op de rugleuning, op de centuur rond de zitting en op sommige stijlen en regels. De rugleuningen zijn versierd met gesneden druiven en koren, als verwijzing naar de eucharistie. Op de rugleuning van de middelste stoel zijn daarbij nog het Christusmonogram ‘IHS’ aangebracht. Op de centuur van de zitting van de stoelen en op verschillende plaatsen van de stijlen en regels zijn rozetten te zien.

De panelen met wapenschilden op het dienstaltaar.

Afwerking
Om de diepe kleur van het hout goed te laten uitkomen, werd het hout eerst afgewerkt met een schellakvernis. Daarna werd het hout geboend met een boenwas om de meubels overal een gelijkmatige glans te geven. In tegenstelling tot de altaren en biechtstoelen werden de meubels niet bruin gekleurd maar is de kleur van het hout bepaald door het natuurlijke patina.

Stoffering
Het blauwe fluweel op de zitting van de taboeret en de zitting en armleuningen van de stoelen is vastgezet met stoffeernagels. De stoffering is redelijk recent alsook de vering in de zitting.

Elementen in metaal
De metalen elementen, zoals de nagels en schroeven zijn van ijzer gemaakt. De scharnieren en handvaten van de lades zijn van messing gemaakt.

De wapenschilden zijn op een ondergrond in tin geschilderd met olieverf.

LOSSE MEUBELS – OUDE RESTAURATIE-INGREPEN

Verbouwingen en toegevoegde onderdelen

Stoelen en taboeret

Op het vlak van de houten constructie van de stoelen en taboeret vinden we geen aanpassingen. Wel op te merken is dat op een foto uit de fototheek van het KIK, de stoffering in 1974 uit leder en niet in stof bestond zoals nu het geval is. Welke kleur het leder had is niet te zien omdat het een zwart-wit foto is, wel is zeker dat de huidige stoffering redelijk recent moet zijn.

We kunnen ons ook afvragen in hoe ver de taboeret bij de stoelen hoort. Door de gelijkaardige stoffering valt het niet op, maar de vormgeving van de poten van de taboeret sluit helemaal niet aan bij die van de stoelen. De poten zijn namelijk gedraaid in plaats van recht en onderaan voorzien van bolpoten. We zien ook nergens gesneden rozetten op de taboeret zoals we die wel op de stoelen zien.

De poten van de taboeret zijn gedraaid en hebben bolpoten.

Foto uit 1974, KIK, clichénummer M217713 (fragment).

Kast

De kast is samengesteld uit twee (of meerdere) meubels. De kast staat op en klein podium. Aan bouwsporen op het podium is duidelijk te zien dat dit deel niet oorspronkelijk bij de rest van de kast hoort. Aan de onder- en achterkant zien we dat de twee delen redelijk recent aan elkaar gezet zijn. Het constructiehout van het podium (naaldhout en populier) is nog heel bleek van kleur (het hout is nog niet erg oud) en er werden moderne nagels en schroeven voor de bevestiging gebruikt.

De laden en ladenfronten aan de binnenkant van de kast zijn van naaldhout gemaakt. Aan de hand van de schade aan de laden kunnen we afleiden dat ze niet nieuw zijn. Het is wel niet zeker of ze oorspronkelijk bij deze kast horen. De handgrepen op de laden zijn in elk geval zeker later toegevoegd, wat te zien is aan de oude schroefgaten van de (ondertussen verloren) oude handgrepen.

Verbouwingssporen op het podium van de kast.

Onderaan het podium is nieuw constructiehout gebruikt.

Dienstaltaar en lezenaars

Van het dienstaltaar weten we uit de bouwhistorische studie van Marieke Jaenen, dat dit meubel redelijk recent werd gemaakt (1980).[3] Op het vlak van uitvoering sluiten de lezenaars hier heel goed bij aan. We vinden delen op de meubels die er inderdaad nieuw uitzien, maar verassend is wel dat we ook delen vinden die duidelijk veel ouder zijn. Het hout van de oude onderdelen is veel donkerder dan het nieuwe bleke eikenhout. Hierdoor kunnen we afleiden dat de meubels zijn samengesteld met delen van een ouder meubel, die in de nieuwe constructies werden geïntegreerd.

Op verschillende plaatsen zijn dergelijke gerecupereerde delen te zien. Aan de binnenkant van het dienstaltaar bijvoorbeeld (op een niet zichtbare plaats) heeft men oude profiellijsten gebruikt als ondersteuning van de constructie. De gesneden poten van de lezenaars zijn duidelijk ook van een ouder meubel afkomstig; het hout is veel donkerder en onderaan de poten zijn oude bevestigingssporen te zien.

De meest opmerkelijke recuperatie echter zijn de 10 panelen met wapenschilden die we zowel op het dienstaltaar als op de twee lezenaars zien. Uitzonderlijk bij deze panelen is namelijk dat ze ook aan de niet zichtbare zijde afgewerkt zijn met snijwerk.

De achterzijde van het dienstaltaar.

Het dienstaltaar rechts.

Het dienstaltaar links.

Voorzijde van het dienstaltaar.

De lezenaar: doopkapel.

De lezenaar in het koor.

[3] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

Een paneel dat aan twee kanten gesneden is komt op niet veel meubeltypes voor. Eén meubeltype waar we dit wel vaak zien is bij communiebanken. Door de hoeveelheid en het kleine formaat van de panelen zouden deze stukken dus wel eens uit een communiebank kunnen komen. Bovendien weten we uit de bouwhistorische studie dat de communiebank van de kerk (vervaardigd in 1859) werd weggenomen tijdens één van de verbouwingsfases aan het koor.[4]

Bij het gedeeltelijke weghalen van een gordijn op het rechter paneel aan de achterzijde van het dienstaltaar, vinden we bovendien een aftekening op het hout van een groot scharnier versierd met rozetten. Dit paneel zou wel eens één van de deuren van de communiebank kunnen geweest zijn.

Binnen in het dienstaltaar werden oude lijsten hergebruikt.

We zien dat de panelen aan de twee zijden zijn gesneden.

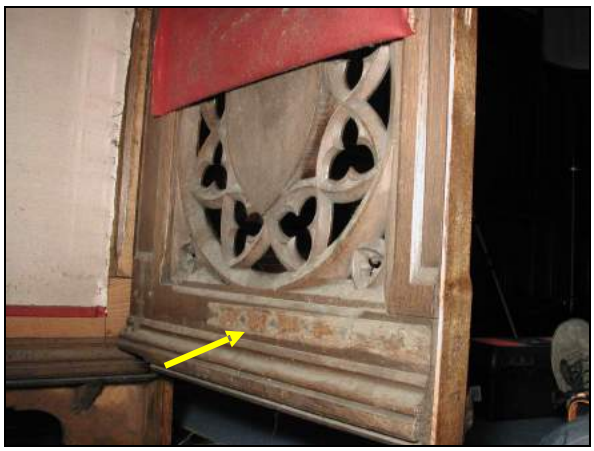

Onderaan het paneel is de aftekening van een oude beugel of scharnier; waarschijnlijk was dit paneel ooit een deur.

[4] Marieke Jaenen, *Bouwhistorische Studie over de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Zottegem*, studie gelijktijdig uitgevoerd met het materiaaltechnisch onderzoek in de kerk.

LOSSE MEUBELS - SCHADEBEELD

Biologische aantasting
Met uitzondering van één meubel, de lage kast, vinden we nergens sporen van insecten of schimmels.

Lage kast
Op de lage kast zijn er redelijk veel uitvlieggaten van houtborende insecten en aan de achterkant is er aantasting van een oppervlakteschimmel te zien. Op de grond onder het meubel - in buurt van de aangetaste zones - liggen er hoopjes boormeel; een duidelijk teken dat de aantasting van de insecten actief is. De aantasting wordt in dit geval voornamelijk veroorzaakt door de gewone klopkever (Anobium punctactum).

Stof en vuil
Alle meubels zijn bedekt met een dunne laag stof.

Stabiliteit en lossen onderdelen
Lage kast
De stabiliteit van de lage kast is niet optimaal. Ondanks de recente verbouwing is het meubel los van het podium gekomen, waardoor de linker en rechter plinten eveneens losgekomen zijn. Ook enkele lijsten zijn los.

Klemmen van de laden
Lage kast
Bijna alle laden van de lage kast klemmen, sommige kunnen zelfs helemaal niet geopend worden.

Wasdruppels
Stoelen en taboeret
Op de stoelen en taboeret werd op verschillende plaatsen kaarsvet gemorst op de blauwe stoffering.

De laden van de kast gaan niet meer goed open.

Detail van een wasdruppel op een stoel.

Verroest en corrodeerde metaal
Lage kast
De ijzeren onderdelen van de kast vertonen lichte roestvorming en de delen in messing zijn donker geworden door corrosie.

Beschadiging polychromie

Wapenschilden

Op de geschilderde wapenschilden zien we op verschillende zones krassen in de polychromie. Op sommige plaatsen, zoals op de lezenaar in het koor, is deze schade opzettelijk aangebracht en zien we een ingekraste naam.

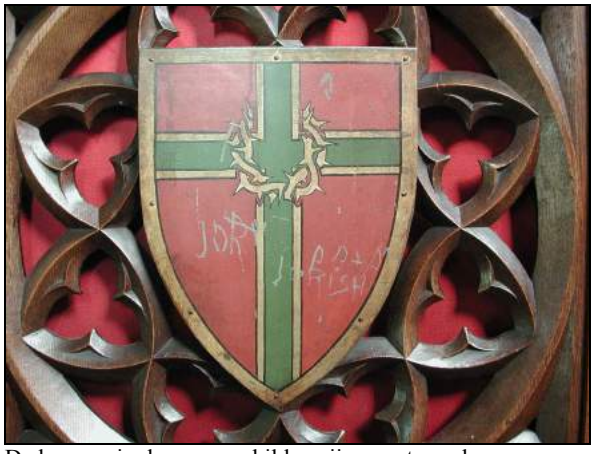

De krassen in de wapenschilden zijn erg storend.

Afwerkingslaag

De boenwaslaag op de meubels is mat en dof geworden. De boenwas is ook te dik aangebracht door herhaaldelijk boenen waardoor strepen zijn ontstaan.

Lage kast

Op de plaatsen onderaan dicht tegen de grond, is het vernis verkleurd, afgebladderd of is een wit waas ontstaan. Het witte waas wordt veroorzaakt door een hechtingsprobleem tussen het vernis en het hout. De plint op de kast heeft ook veel stoten gehad waardoor er veel krassen en putten zijn.

Op de linker deur van de kast is de hoek zwart geworden door regelmatig contact bij het openen van de kast. Op het bovenblad zijn heel veel zwarte vlekken ontstaan op het houtoppervlak, waarschijnlijk door een reactie met het looizuur in het eikenhout.

De plint van het podium is in redelijk slechte toestand.

Op de deur van de kast is verkleuring te zien.

LOSSE MEUBELS – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Inpakken en transport (heen en terug)
De meubelen die in het atelier worden gerestaureerd, worden verantwoord ingepakt alvorens ze te transporteren. Na de conservatie-restauratie, worden de stukken terug ingepakt en naar de kerk gebracht, waar ze terug op dezelfde plaats worden opgesteld.

Fotoreportage
Alle stappen in de behandeling van de meubels (voor, tijdens en na) worden gefotografeerd en er worden uitgebreid detailopnames gemaakt.

BEHANDELING

Drie stoelen en taboeret
- Het hout van de stoelen en taboeret wordt ontstoft en licht gereinigd (waar nodig) met lauw water.
- De stoffering is in goede staat, de wasdruppels dienen wel verwijderd te worden. De wasdruppels dienen wel verwijderd te worden. Hiervoor worden eerst reinigingstesten uitgevoerd.
- Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.
- Het houtwerk van de stoelen en taboeret wordt voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

Twee lezenaars
- Het hout van de lezenaars wordt ontstoft en licht gereinigd (waar nodig) met lauw water.
- Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.
- Het houtwerk van de lezenaars wordt voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.
- Ook op de beschilderde wapenschilden zit een dikke laag (bruine) boenwas. Deze laag wordt verwijderd (na het uitvoeren van reinigingstesten). Krassen en andere beschadigingen worden geretoucheerd.

Kast
- Het lage kast wordt ontstoft en licht gereinigd (waar nodig) met lauw water.
- De kast dient behandeld te worden tegen insecten en schimmels met een insecten-schimmelwerend middel. Het product dat voor de bestrijding gebruikt wordt is een gif (permethrine) dat, opgelost in een solvent (meestal white spirit omwille van de diepe indringing) op en in het hout wordt aangebracht.
- De verbinding tussen het podium en de kast wordt nagekeken en zonodig hersteld. Hierbij is het misschien voldoende enkele beugels aan de onderkant te bevestigen. Hiervoor worden roestvrije nagels gebruikt.

- De lijmvlakken van de losse onderdelen worden ontdaan van oude lijmresten en de delen worden opnieuw gelijmd met warme huidenlijm. Om de stukken te kunnen positioneren en klemmen kan eventueel gebruik worden gemaakt van fijne roestvrije nagels.
- De laden in de kast worden nagezien en aangepast zodat ze weer vlot open en dicht gaan.
- De storende zwarte vlekken worden gebleekt met zoutzuur of eventueel licht geschuurd.
- Alle ijzeren onderdelen die roest vertonen, worden verschillende malen ingestreken met een roestomvormer (looizuur) en voorzien van een beschermlaag bestaande uit microkristallijne was (Cosmoloid H80), opgelost in white spirit. De metalen onderdelen in messing worden gereinigd met EDTA (40%) opgelost in gedemineraliseerd water en achteraf eveneens voorzien van een laag microkristallijne was.
- Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.
- Het houtwerk van de kast wordt voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.

Dienstaltaar
- Het hout van het dienstaltaar wordt ontstoft en licht gereinigd (waar nodig) met lauw water.
- Waar de boenwaslaag te dik en streperig is aangebracht, wordt de laag afgedund met white spirit in combinatie met fijne nylonsponsen en katoenen vodden.
- Het houtwerk van het dienstaltaar wordt voorzien van een dunne laag boenwas, kleurloos en vrij van silicone. Na droging van de boenwas worden alle onderdelen opgeblonken met behulp van boenborstels.
- Ook op de beschilderde wapenschilden zit een dikke laag (bruine) boenwas. Deze laag wordt verwijderd (na het uitvoeren van reinigingstesten). Krassen en andere beschadigingen worden geretoucheerd.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt van elk meubel een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Kosten verzekering
De kunstwerken worden tijdens het transport en gedurende het verblijf in het atelier verzekerd.

Transportkosten
Deze post omvat alle kosten om de voorwerpen te transporteren (huur lichte vrachtwagen en brandstof).

BIJLAGE 1: HOUTEN KERKMEUBILAIR - RAMING

Voorbereidende werken	
Werforganisatie en voorbereidend werk	2.720 €
Onderzoek en fotoreportage	1.680 €
Behandeling voorwerpen	
18de eeuwse biechtstoelen (2)	24.000 €
Neogothische biechtstoelen (4)	9.600 €
18de eeuwse preekstoel	6.000 €
Inkomportaal	5.440 €
Noordelijk zijaltaar	15.040 €
Zuidelijk zijaltaar	12.320 €
Koorgestoelten en lambrisering	6.000 €
Sacristie: lambrisering en kasten	7.000 €
Losse meubels	2.240 €
Bijkomende posten	
Dossier	4.000 €
Materiaal- en printkosten	2.467 €
Kosten verzekering	2.055 €
Transportkosten	1.000 €
Stellingkosten	6.500 €
Totaal (excl. 21% BTW)	**108.062 €**
Optie ontbrekend snijwerk aanvullen	
18de eeuwse biechtstoelen (2)	6.400 €
Neogotische biechtstoelen (4)	48.000 €
Neogotische biechtstoelen (4) (met een vulmiddel ipv met hout)	12.000 €
18de eeuwse preekstoel	4.000 €
Inkomportaal	4.000 €
Zijaltaar noord	32.000 €
Zijaltaar noord (met een vulmiddel ipv met hout)	11.200 €
Zijaltaar zuid	28.000 €
Zijaltaar zuid (met een vulmiddel ipv met hout)	9.600 €
Koorgestoelten en lambrisering	1.200 €
Sacristie: lambrisering westelijke muur	5.000 €
Optie verdergaande reiniging (vernisafname)	
18de eeuwse biechtstoelen (2)	8.000 €
18de eeuwse preekstoel	6.000 €
Inkomportaal	4.800 €

ZOTTEGEM
O.L.VROUW HEMELVAARTKERK

Materiaaltechnisch onderzoek:

<u>Onderzoek van de schilderijen</u>

Opdrachtgevend bestuur
Kerkfabriek O.L.V. Hemelvaart
Meerlaan 21
9620 Zottegem

Architecten
Ivan Michiels, penhouder
Trapstraat 2, 9620 Zottegem

Luc De Backer & Veerle Nys
Bodegemstraat 21
1740 Ternat

Uitvoering onderzoek en rapport

Onderzoek van de afwerkingslagen van het interieur

Goedele Reyniers	en	Sarah De Smedt
Ruststraat 19		Westerstraat 30 bus 6
9000 Gent		9100 Sint-Niklaas
goedelereyniers@versateladsl.be		sarah-desmedt@hotmail.com

Onderzoek van het houten kerkmeubilair
Brian Richardson
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
brian@conservatie-restauratie.be

Onderzoek van de schilderijen en beelden
Hilde Weissenborn
RICHARDSON–WEISSENBORN BVBA
Sasstraat 37
9050 Gentbrugge
hilde@conservatie-restauratie.be

In samenwerking met
Marieke Jaenen (historische studie)
Paul Deschanellaan 92 a
1030 Brussel
mariekejaenen@hotmail.com

Juni –november 2008

SCHILDERIJEN - INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave p.1

Schilderijen op doek
Altaarschilderij p. 2-14
De kruisweg p. 15-35

Schilderijen op paneel
De Zeven Smarten van Maria p. 36-51

Bijlagen
Schilderijen - raming p. 52

ALTAARSCHILDERIJ - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Prins Hugolin en de H. Antonius

Kunstenaar
A. Van Den Eijcken

Uitvoeringsdatum
1866

Techniek
Olieverf op doek

Afmetingen
Hoogte: 205 cm x breedte: 152 cm.

Plaats in de kerk
Het schilderij zit verwerkt in het zuidelijke zijaltaar van de kerk.

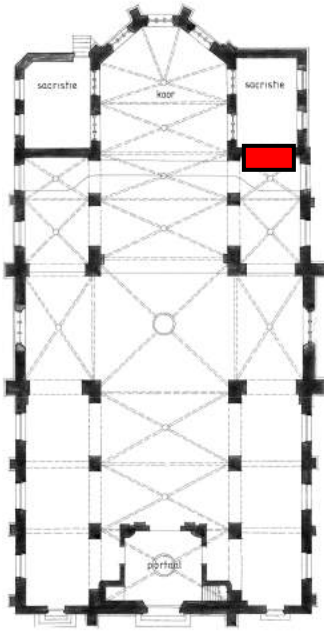

ALTAARSCHILDERIJ - ICONOGRAFIE

Voorstelling
De bekering van Prins Hugolin en de H. Antonius van Padua

Antonius van Padua (Antonius van Lissabon)
In 1195 in Lissabon geboren als Fernando de Bulhom en in 1231 overleden in de buurt van Padua. Hij was eerst augustijnermonnik en ging daarna over naar de franciscanen. In Padua was hij leraar en volksprediker; nadien ging hij in opdracht van Franciscus van Assisi het geloof verkondigen in Noord-Italië en Zuid-Frankrijk, waarbij hij talloze wonderen verrichtte. Paus Pius XII riep Antonius van Padua in 1946 uit tot kerkleraar. Zijn feestdag is op 13 juni.[1]

Op dit schilderij wordt Antonius voorgesteld als jonge, baardloze franciscaan in bruine pij, sandalen, een koord en een rozenkrans om het middel
Soms wordt hij ook voorgesteld als een wat oudere man met baard, in grijze pij of bruine kapucijnerkledij. In de ene hand houdt hij vaak een witte lelie, in de andere een boek waarop het Kind Jezus zit.

Antonius van Padua is de beschermheilige van reizigers, bakkers, pottenbakkers, geliefden, paarden en ezels. Zijn hulp wordt ingeroepen tegen onvruchtbaarheid, koorts, pest en vooral voor het terugvinden van verloren voorwerpen. Dat laatste heeft te maken met het verhaal dat Antonius' boek eens gestolen was: toen hij God om hulp smeekte, bracht de dief het terug. Wanneer men dankzij de H. Antonius iets waardevols opnieuw in zijn bezit kreeg, moest men een brood schenken aan de armen (het zogenaamde Antoniusbrood).

Paus Pius XII riep Antonius van Padua in 1946 uit tot kerkleraar. Feestdag: 13 juni.[2]

[1] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 44.
[2] Jo Claes, A. Claes, K. Vincke, *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Uitg. KOK, Davidsfonds Leuven, 2002, p. 44.

ALTAARSCHILDERIJ – MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

De rugzijde van het schilderij was tijdens het onderzoek niet rechtstreeks bereikbaar. Het doek en het chassis werden onderzocht met behulp van een camera die via twee openingen in het altaar, achter het schilderij werd geschoven.

DE DRAGER

De afmetingen

Het schilderij is bovenaan lichtjes afgerond. De afmetingen van dit schilderij zijn: hoogte: 205 cm (op het hoogste punt in het midden) x breedte: 152 cm.

Het chassis

Het chassis is van naaldhout vervaardigd.
De latten van het chassis zijn 12 cm breed en 3 cm dik. De bovenste lat van het chassis bestaat uit een plank van 25 cm breed die aan de hoeken werd afgerond om de boog te bekomen.
Ter versteviging van het raam werd één stel kruisende latten aangebracht. Deze latten liggen niet dieper (het doek leunt dus tegen de latten) en lijken niet afgeschuind. De kruisende latten meten 10,5 cm breed en zijn 2,5 cm dik.

De hoeken zijn niet in verstek gezaagd maar zitten met een Franse verbinding ineen. Ze kunnen ook worden uitgespied; we spreken hier dus van spieramen. Welke houtsoort er voor de spieën werd gebruikt, kon niet worden vastgesteld.

Foto van de rugzijde, van onderuit genomen

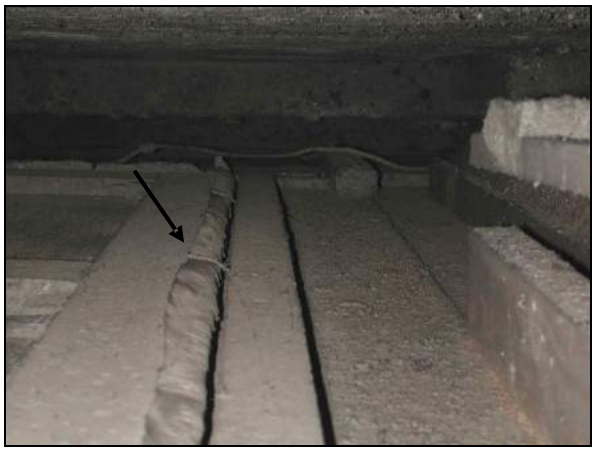
Zicht op een spankant en de nagels van het inlijsten.

Het doek

Fijn en dicht machinaal geweven linnen doek in linnenbinding. De spankanten van het doek zijn nog aanwezig en het schilderij is met ijzeren klompnageltjes opgespannen.

DE SCHILDERLAAG

Materiaal en techniek

De grondlaag heeft een gebroken witte kleur en werd dun en effen aangebracht. Deze laag is zichtbaar in de krimpscheuren. Het schilderij werd in olieverf uitgevoerd en nat-in-nat van licht naar donker opgebouwd. De kunstenaar gebruikte nagenoeg geen glacis. Op plaatsen

waar lichtaccenten werden beoogd, werden deze gesuggereerd door iets meer pasteus aangebrachte verftoetsen.

De kledij van de koning.

Detail in scheerlicht van de pasteus aangebrachte verft.

Signatuur
Het schilderij werd onderaan rechts gesigneerd en gedateerd in donkerbruine verf:

Het vernis
Het vernis op het schilderij is een natuurlijk hars. Gezien de reeds toegepaste restauratie-ingrepen is het onwaarschijnlijk dat het oorspronkelijke vernis nog aanwezig is.

DE LIJST

Afmetingen, materiaal en opbouw
De afmetingen zijn: h. 222 cm x b. 169 cm.
De lijst rond het schilderij maakt deel uit van het altaar, is eveneens van eikenhout vervaardigd en heeft een eenvoudige profilering. Het hout is grotendeels blank gelaten (donkerbruin gebeitst en geboend), de vooruitspringende profielen zijn met bladgoud geaccentueerd. De hoeken bovenaan zijn afgerond en bovenaan in het midden prijkt een spits ornament met acanthusbladeren en hogels.

Wijze van inlijsten
Het schilderij wordt via de rugzijde met grote, krom geslagen nagels in de lijst vastgehouden.

Manier van bevestigen in het altaar

De lijst past perfect in de daarvoor voorziene opening in het altaar. Onderaan rust de lijst op een horizontale lat, bovenaan links en rechts voorkomt een krom geslagen nagel aan de voorzijde dat het schilderij naar voren kantelt.

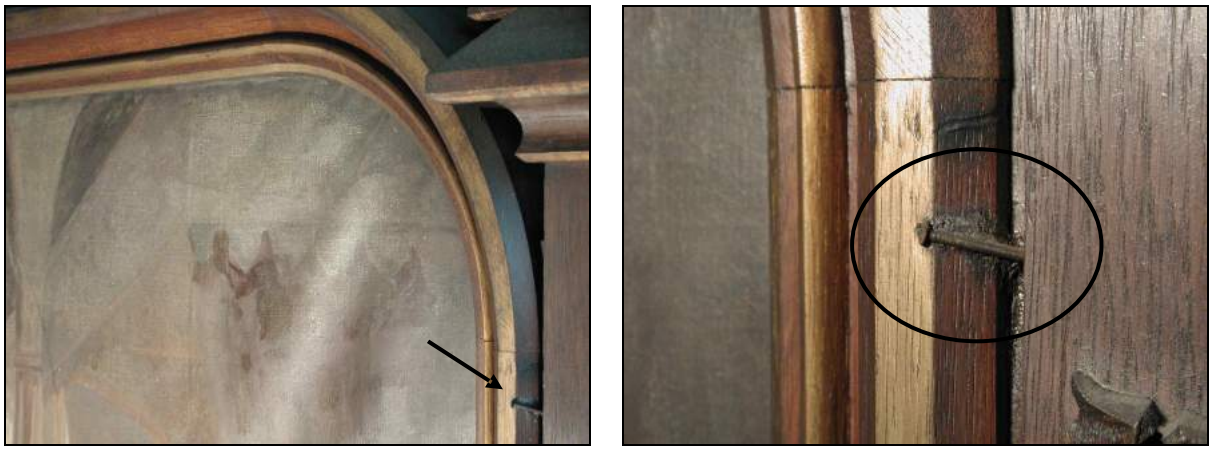

Bevestiging van de lijst in het altaar.

ALTAARSCHILDERIJ - SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

DE DRAGER – HET SPIERAAM

Houtborende insecten / schimmelaantasting
Via de camera-inspectie kon niet echt worden vastgesteld of het spieraam al dan niet door insecten werd aangetast. Indien er aantasting is, dan is deze wellicht niet ernstig. De rugzijde van het schilderij is wel heel erg vuil, en op de foto's zijn er witte puntjes oppervlakteschimmel te zien.

Barsten en kapjes en andere schade
Het spieraam vertoont op het eerste zicht geen barsten of breuken, het lijkt niet vervormd en lijkt nog voldoende stevig.

Spieën
We vermoeden dat er wel enkele spieën ontbreken.

Opgestapeld vuil op de rugzijde van het schilderij.

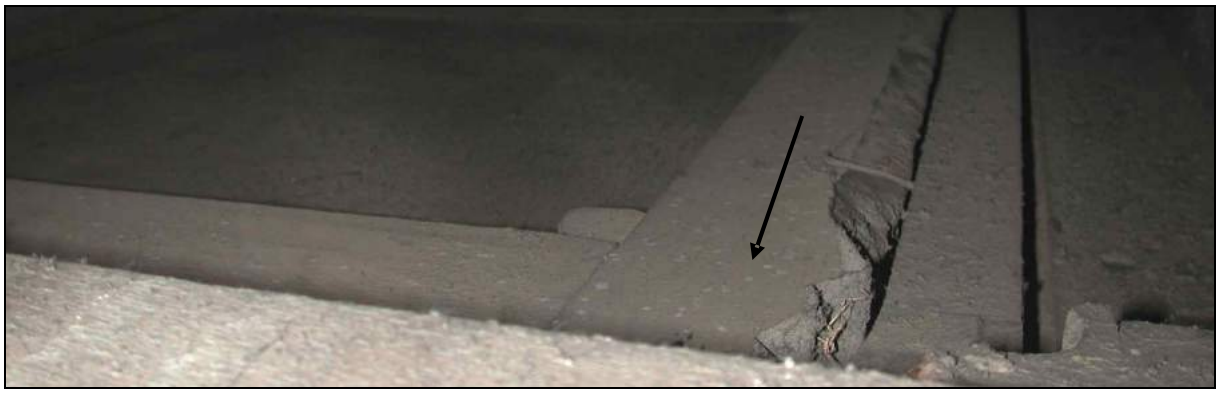
Witte vlekjes oppervlakteschimmel.

DE DRAGER – HET DOEK

Het linnen
Het doek van dit schilderij is nog soepel en lijkt algemeen nog in goede staat. Er zijn geen gaten of scheuren. Het schilderij werd nooit bedoekt en er zijn geen stoplappen aanwezig.

De spankanten
De spankanten werden lang gelaten en zijn naar de achterzijde omgevouwen.

Spanning van het doek / vervormingen
Het schilderij is niet meer goed opgespannen. Vooral vanuit de hoeken bovenaan zijn hierdoor vervormingen ontstaan.

De hoek linksboven.

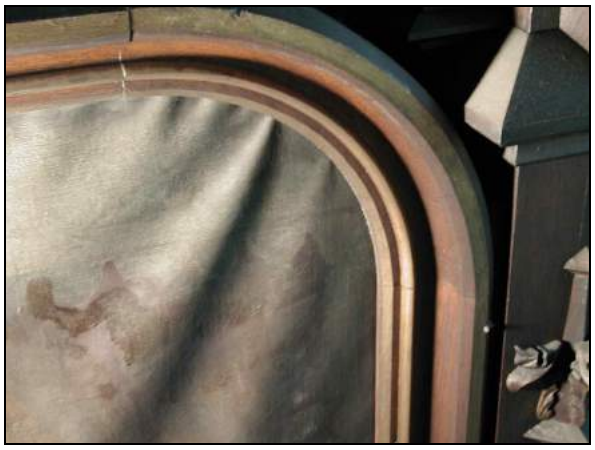
De hoek rechtsboven.

Vervuiling en schimmelaantasting
Op de rugzijde van het doek (en dan vooral achter het spieraam) heeft zich veel stof en vuil verzameld, waardoor er onderaan enkele drukbobbels zijn ontstaan. Er is mogelijk ook oppervlakteschimmel zoals op het spieraam.

DE PICTURALE LAAG

Ouderdomscraquelé
Het schilderij vertoont ouderdomsbarsten. Dergelijke barsten ontstaan in de droge (doorgeoxideerde en gepolymeriseerde) onelastisch geworden kleurlaag als gevolg van externe mechanische invloeden. De barsten van een ouderdomscraquelé zijn heel fijne barsten in de schilderlaag die door alle lagen tot op de drager doordringen. We onderscheiden ook spanningsbarsten (dwars op de hoeken) en enkele barsten ontstaan door plaatselijke stoten of wrijving.

Vroegtijdige barsten
Op dit schilderij komen er vooral heel veel vroegtijdige barsten voor. Vroegtijdige barsten, of 'krimpscheuren', ontstaan tijdens het drogen van de verflaag (wanneer deze nog elastisch is) door chemische processen en/of fysische inwerking. De scheuren kunnen in de gehele verflaag voorkomen, maar nooit tot in de grondering doordringen.Het ontstaan van krimpscheuren hangt dan ook voornamelijk af van de soort en korrelgrootte van het pigment, de soort drogende olie, de grondering en de schildertechniek.[3]

Bijna overal op het schilderij komen dergelijke krimpscheuren voor, behalve in de vleeskleuren en de witten. Bij sommige kleuren is de verf zo uiteen getrokken dat er nog slechts 'eilandjes' verf zijn overgebleven. (zie de beschrijving en de foto's bij de overschilderingen)

[3] Knut Nicolaus, *Handboek voor het Restaureren van Schilderijen*, Könemann, Keulen, 1999.

Krimpscheuren in de donkere partijen.

Detail van de krimpscheuren in de donkere wenkbrauwen.

Afschilfering en lacunes

De hechting van de schilderlaag is over het algemeen redelijk goed; er is niet echt afschilfering en er zijn geen lacunes (de ernstige krimpscheuren niet meegerekend).

Slijtage

Verspreid op het schilderij is er wel wat lichte slijtage van het verfoppervlak.

Retouches en overschilderingen

Omdat het schilderij enorm veel (heel erge) krimpscheuren vertoont, werd het in het verleden reeds ruim geretoucheerd. Omdat in sommige partijen slechts 'eilandjes' oorspronkelijke verf meer overbleven, werden hele kleurpartijen volledig overschilderd, zoals:

- de groen en gele kledij van de man achter de koning,
- de donkerbruine pij van Antonius,
- de rode kledij van de kale man achter de koning,
- de mantel van de koning,
- alle bruine lijnen van de vloer...

De groen en gele kledij van de man achter de koning werd volledig overschilderd.

Detail waarbij de eilandjes oorspronkelijke verf duidelijk te zien zijn in scheerlicht.

De retouches en overschilderingen werden allemaal in olieverf uitgevoerd. Omdat de olieverf in de loop van de tijd door oxidatie is nagedonkerd, ogen de retouches en overschilderingen nu als vlekken, die bij scheerlicht extra opvallen omdat ze ook veel matter zijn dan de schildering.

Detail van de rechtervoet van de koning.

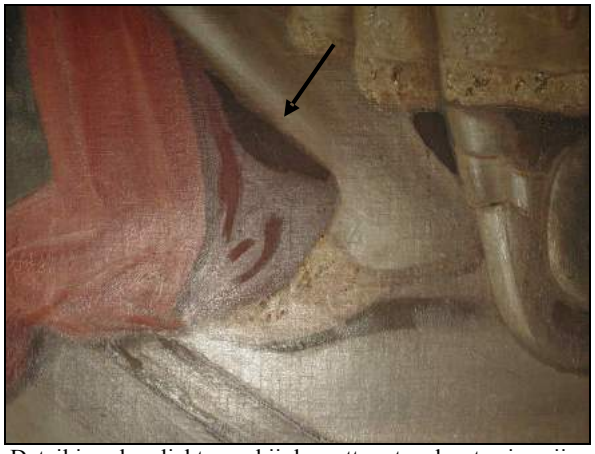

Detail in scheerlicht waarbij de matte retouches te zien zijn.

Retouches/overschilderingen komen ook nog voor in:

- het gezicht van Antonius,
- de blauwe figuur met de rode tulband,
- het gordijn rechts,
- de verticale lijnen van de zuilen...

De overschildering in de gezichten van de twee figuren uiterst links op het schilderij getuigt van heel lage kwaliteit.

Het vernis

Het vernis is vergeeld door veroudering van het natuurlijke hars. Het schilderijoppervlak is vuil en stoffig; wat zich uit zich in de vorm van een gelijkmatige grauwe laag op het vernis.

DE LIJST

De lijst zelf wordt hier niet meer besproken; het schadebeeld en behandelingsvoorstel worden besproken bij het deel over het zijaltaar.

Wijze van inlijsten
De krom geslagen nagels waarmee het schilderij is ingelijst vertonen roestvorming. Deze manier van inlijsten is niet ideaal omdat ze schade veroorzaakt aan het doek en het spieraam.

Bevestiging in het altaar
De manier van bevestigen in het altaar is voldoende stevig.

ALTAARSCHILDERIJ – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Losmaken uit het altaar
Om het schilderij uit het altaar te halen is een stelling nodig. Een rolsteiger, die over de altaartafel kan schuiven, kan hiervoor worden gebruikt. Het volstaat om de krom geslagen nagels die de lijst bovenaan links en rechts tegenhouden, los te maken om het schilderij uit het altaar te tillen. Hierbij moet wel worden opgelet dat alle losse elementen op het altaar (zoals de losstaande beelden) beveiligd zijn, zodat ze niet van het altaar kunnen vallen.

Uit de lijst halen
Het schilderij wordt ter plaatse uit de lijst gehaald. De lijst blijft in de kerk, zodat deze samen met het altaar kan worden gerestaureerd.

Inpakken en transport van het schilderij (heen en terug)
Het schilderij wordt verantwoord ingepakt alvorens het naar het atelier te brengen. Na de conservatie-restauratie, wordt het werk terug ingepakt en naar de kerk gebracht, waar het opnieuw in de (gerestaureerde) lijst en het altaar wordt geplaatst.

Onderzoek en fotoreportage
In het atelier wordt het schilderij in zijn geheel gefotografeerd en worden er uitgebreid detailopnames gemaakt. Het schilderij wordt met verschillende lichtbronnen onderzocht (daglicht, strijklicht en UV-licht), en bestudeerd onder vergroting. De bevindingen worden telkens genoteerd en gefotografeerd.

BEHANDELING

Losmaken van het doek
Om de vervormingen in het doek terug vlak te kunnen krijgen, is het nodig om het doek van het spieraam los te maken.

Reinigen van de rugzijde van het doek
De rugzijde van het schilderij wordt met een museumstofzuiger gestofzuigd.

Vlak maken van het doek
Vervormingen en vouwen in het doek worden met behulp van weinig vocht en lichte druk terug vlak gemaakt.

Herstel van het spieraam
Het originele spieraam is nog in goede staat, de volgende behandelingen zijn echter nodig:
- een oppervlaktereiniging,
- een behadeling tegen schimmel en houtborende insecten,
- het aanvullen van de ontbrekende spieën, evenals het beveiligen van de spieën met nylongaren.

Terug opspannen van het schilderij
Het terug opspannen van het doek op het gerestaureerde spieraam gebeurt met nietjes in inox. Als extra bescherming van de spankanten, wordt tussen het doek en de nietjes een linnen lint aangebracht.

Reinigen
De reiniging van het schilderij gebeurt na voorafgaande tests, die op logische wijze en in de verschillende kleurzones (aan de randen) worden uitgevoerd. De reiniging bestaat uit een oppervlaktereiniging, gevolgd door een vernisafname en het verwijderen van de oude retouches en overschilderingen.
Omdat dit schilderij heel veel krimpscheuren vertoont en er grote en belangrijke partijen overschilderd zijn, zal het belangrijk zijn om uitgebreide reinigingstesten uit te voeren. Enkel zo zal men een beeld kunnen krijgen over hoe ver er kan gereinigd worden en in hoever het aangewezen is om oude retouches al dan niet te behouden... Belangrijke beslissingen hierover dienen te gebeuren in overleg met de opdrachtgever, de architect en de inspecteur van monumentenzorg.

Retoucheren
Ook het retoucheren van deze 'probleemzones' zal in overleg moeten gebeuren met de opdrachtgever. De basisretouches worden uitgevoerd met aquarelverf, eindretouches gebeuren met lichtechte pigmenten en Paraloid-B72 (opgelost in ethanol en diacetonalcohol). Zones met slijtage worden ingepunt zodat de compositie weer wordt gesloten.

Aanbrengen van een vernislaag
Zowel voor het tussenvernis als het eindvernis wordt damarhars gebruikt, opgelost in white spirit. Eventueel kan voor het eindvernis een klein percentage micro-kristalijne was worden toegevoegd om het vernis matter te maken. De mate van glans wordt gekozen in overleg met de opdrachtgever, de architect en monumentenzorg.

Inlijsten
Het inlijsten gebeurt met metalen lijstveren, bevestigd met schroefjes in inox.

Bescherming van de rugzijde
Omdat de rugzijde van het schilderij niet bereikbaar is om regelmatig af te stoffen, wordt op de rugzijde van het spieraam een schuimkarton bevestigd. Dit karton van 5 mm dik bestaat uit twee laagjes wit karton met binnenin een laag polyurethaanschuim. Het karton wordt op maat gesneden en met nietjes in inox bevestigd. Dankzij de isolerende werking van dit karton zal het schilderij bovendien beter beschermd zijn tegen de verschillen in het klimaat voor- en achteraan het werk.

Terug bevestigen in het altaar
Het schilderij kan terug in het altaar worden bevestigd zoals voorheen.

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle

toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten, en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Kosten verzekering
Het schilderij wordt tijdens het transport en gedurende het verblijf in het atelier verzekerd. De berekening voor de verzekering is gebaseerd op een verzekeringswaarde van 30.000 €

Transportkosten
Deze post omvat alle transportkosten (huur lichte vrachtwagen en brandstof).

Stellingkosten
Deze post omvat alle kosten voor de huur van een stelling voor het demonteren en het terugplaatsen van het schilderij in het altaar.

DE KRUISWEG - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
Kruisweg met 14 staties

Kunstenaar
Robert De Pauw

Uitvoeringsdatum
1888 - 1889 - 1890

Techniek
Olieverf op doek

Afmetingen
De doeken: hoogte: 100 cm x breedte: 80 cm.
Met de lijst: hoogte: 148 cm (met kruis: 180,2 cm) x breedte: 105 cm.

Plaats in de kerk
Staties 1 t.e.m. 7 hangen in de zuidelijke zijbeuk van de kerk – de 1ste statie hangt het dichtst tegen het koor. Staties 8 t.e.m. 14 hangen in de noordelijke zijbeuk.

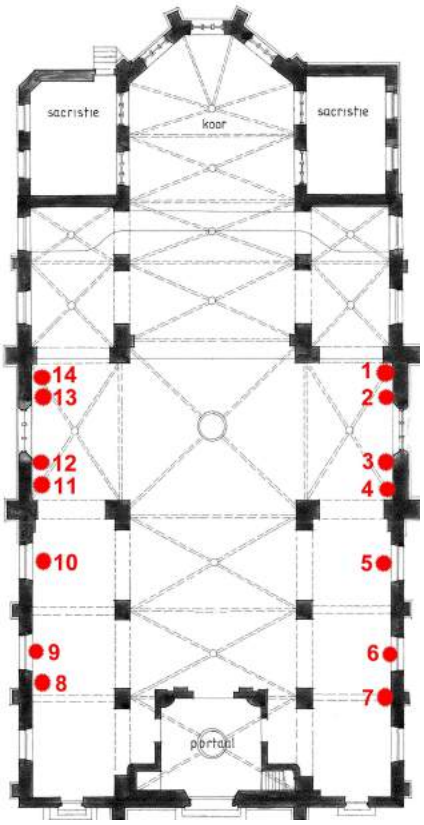

Plattegrond van de kerk met aanduiding van de staties.

DE KRUISWEG - ICONOGRAFIE

DE DOEKEN

De kruisweg telt 14 staties waarbij elke statie bovenaan de lijst genummerd is. Op de volgende bladzijde volgt een overzicht.

Statie 1.

1. Christus wordt ter dood veroordeeld
2. Christus neemt het kruis op zijn schouders
3. Christus valt onder het kruis
4. Christus ontmoet zijn bedroefde moeder
5. S. van Syrene helpt C. het kruis dragen
6. Veronica komt Christus tegemoet
7. Christus valt onder de rechterspoort

8. Christus troost de wenende vrouwen
9. Christus valt een derde maal
10. Christus wordt van zijn kleren beroofd
11. Christus wordt aan het kruis genageld
12. Christus sterft aan het kruis
13. De kruisafneming
14. De graflegging

DE LIJSTEN

De lijsten zijn volledig in neogotische stijl uitgevoerd. De nummering van de staties bevindt zich telkens in een vierlob bovenaan. Boven op elke lijst staat een kruis, en de binnenste holle lijsten zijn versierd met rozetten.
Op de hoeken van de lijsten zijn telkens vier kleine bas-reliëfs gekapt met passiewerktuigen. Linksboven staan de drie dobbelstenen (de soldaten dobbelden om Christus' kleed), rechtsboven de drie spijkers (waarmee Christus aan het kruis werd genageld), linksonder de hamer en de tang, en rechtsonder de 30 zilverlingen (waarvoor Judas Christus verried aan de joodse hogepriesters, en het touw (waarmee Judas zich ophangt).

Deze bas-reliëfs zijn bij alle staties dezelfde, enkel bij statie 1 is een kleine afwijking: de hamer en de tang zijn er gespiegeld voorgesteld.

Statie 1

DE KRUISWEG – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Omdat de materiaaltechnische opbouw van deze veertien schilderijen voor allemaal dezelfde is, worden alle schilderijen samen besproken. Specifieke afwijkingen bij bepaalde schilderijen worden extra vermeld, telkens verwijzend naar het nummer van het betreffende schilderij.

DE DRAGER

De afmetingen

De afmetingen van de schilderijen zijn allemaal dezelfde: hoogte: 100 cm x breedte: 80 cm.

Het chassis

Het chassis van de schilderijen is gedeeltelijk van linden, en gedeeltelijk van naaldhout vervaardigd. De latten van de chassis zijn 5,8 tot 6,4 cm breed en 1,8 cm dik.
Ter versteviging van het raam werd een horizontale lat aangebracht. Deze lat ligt iets dieper (zodat het doek er niet tegen leunt) en meet 5,4 tot 6,4 cm breed en 1 cm dik.

De hoeken zijn niet in verstek gezaagd maar zitten met een Franse verbinding ineen. Ze kunnen ook worden uitgespied; we spreken hier dus van spieramen. De spieën zijn soms van mahonie, soms van eikenhout gemaakt.
De latten werden aan 4 zijden geschaafd. De kant van de latten tegen het doek werd lichtjes schuin afgeschaafd, waardoor het doek niet tegen de latten rust.

Het doek

Heel fijn en dicht machinaal geweven linnen doek in linnenbinding (verticaal 22 draden, horizontaal 20 draden / m²). De spankanten van het doek zijn nog aanwezig en de schilderijen zijn met ijzeren klompnageltjes opgespannen (om de 4 à 5 cm).

De rugzijde van één van de staties.

DE SCHILDERLAAG

Materiaal

De grondlaag heeft een gebroken witte kleur en werd dun en effen aangebracht. Aan de spankanten is te zien dat de doeken vooraf werden geprepareerd en daarna pas op de ramen werden gespannen.
De schilderijen werden in olieverf uitgevoerd. Daarnaast werd ook presbrokaat (voor de achtergrond) en bladgoud (voor de achtergrond en aureolen) gebruikt.

Het presbrokaat en bladgoud

De achtergrond van de schilderijen werd met presbrokaat afgewerkt en volledig verguld. Het presbrokaat bestaat uit afzonderlijke velletjes van 6,3 cm x 6,3 cm, die ruitvormig op het doek werden gekleefd. In elk ruitje zijn er vier verschillende motiefjes met o.a. bloemen en druiven. Doorgaans werd de ruimte voor de figuratie uitgespaard, maar op sommige plaatsen werd ook op het presbrokaat met olieverf geschilderd (zoals de speer op statie 1).

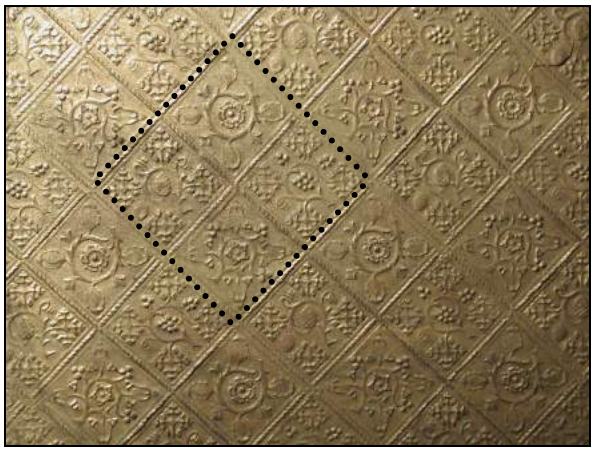

Statie 14: een uitsparing in het presbrokaat voor een boompje.

Hetzelfde doek: een boompje geschilderd op het presbrokaat.

Olieverftechniek

De kunstenaar deed er drie jaar over om de kruisweg volledig af te werken en in de opeenvolgende staties is dan ook een stijlverandering zichtbaar. Bij de vroegste werken uit 1888, werd de verf heel vlak, dekkend, maar weinig pasteus aangebracht, de penseelvoering is wel zichtbaar maar is niet erg uitgesproken. De contouren van de figuren zijn met zwarte lijnen aangegeven, compleet in de 19de eeuwse traditie van de neogotiek. Opvallend ook is de grafische weergave van vb de maliënkolders van de Romeinse soldaten, met fijne zwarte

lijntjes. De kunstenaar werkte een klein beetje glacerend, o.a. voor de diepe rode kleuren in de kledij van de figuren, maar er werd hoofdzakelijk nat-in-nat gewerkt.
De staties uit 1889, zijn wat vlotter geschilderd, op plaatsen waar de kunstenaar lichtaccenten beoogde werden deze gesuggereerd door iets meer pasteus aangebrachte verftoetsen en in de laatste schilderijen uit 1890 werd de verf op sommige plaatsen zelfs met een paletmes aangebracht.

Statie 10: detail van de arceringen op een maliënkolder.

Statie 14: pasteus aangebrachte verftoetsen.

Signatuur
Niet alle doeken werden gesigneerd of gedateerd, maar het lijkt er wel op dat de kunstenaar de doeken in volgorde heeft geschilderd. Bij onderzoek met UV-licht is zichtbaar dat alle signaturen en datums zich onder het vernis bevinden.

nummer	signatuur en datum	kleur	plaats
Statie 1	-		
Statie 2	-		
Statie 3	*Robert De Pauw 1888*	donkerrode verf	hoek rechtsonder
Statie 4	-		
Statie 5	-		
Statie 6	-		
Statie 7	-		
Statie 8	-		
Statie 9	*Robert De Pauw 1889*	donkerrode verf	hoek rechtsonder
Statie 10	-		
Statie 11	*Robert De Pauw 1889*	zwarte verf	op het kruis (moeilijk leesbaar)
Statie 12	*Robert De Pauw 1889*	donkerrode verf	rechtsonder
Statie 13	*Robert De Pauw. f. 1890*	bruine verf	rechtsonder
Statie 14	*Robert De Pauw 1890*	zwarte verf	op het linteel van de grafkelder

Statie 9

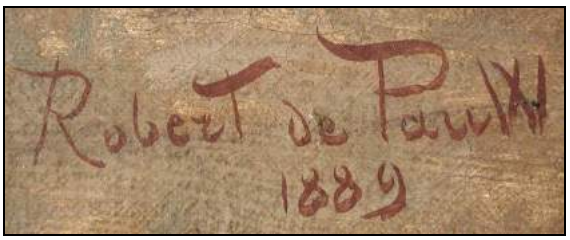

Statie 12

Statie 13

Statie 14

Het vernis
Het oorspronkelijke vernis is gezien de leeftijd van de schilderijen mogelijk nog aanwezig. Met U.V.-licht is te zien dat het vernis met een borstel enkel op de beschilderde delen werd aangebracht; de delen met bladgoud werden uitgespaard. Dit heeft een reden: een vernis zou de glans van het bladgoud verminderen en het een dof aspect geven.

DE LIJSTEN

Afmetingen, materiaal en opbouw
De lijsten zijn van eikenhout vervaardigd en zijn 148 cm hoog (180,2 cm met het kruis er op) en 105 cm breed. De diepte van de lijst is 5,8 cm en de latten zijn 13,8 cm breed.

Het kruis bovenop elke lijst is bevestigd met een brede platte pen die in een gleuf in de lijst past. De kruisen zitten los en zijn ook nooit gelijmd.
De ornamenten werden rechtstreeks in het hout van de lijsten gesneden; het zijn geen afzonderlijk gesneden stukken die later werden bevestigd.

Eén van de kruisen.

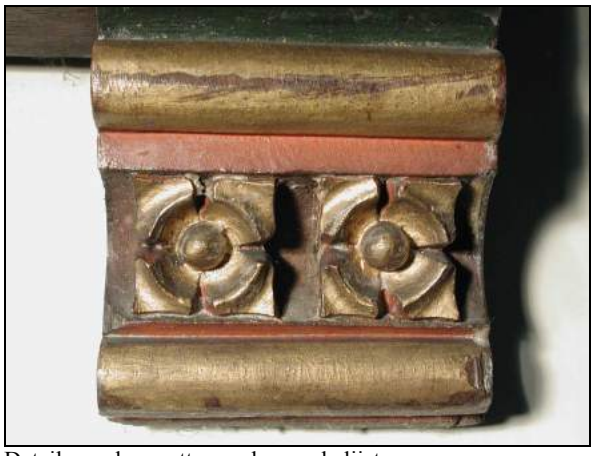
Detail van de rozetten onderaan de lijsten.

Een vierlob met het Romeinse cijfer 9.

Polychromie
Het eikenhout van de lijsten werd voor een groot deel blank gelaten en afgewerkt met een boenwaslaag. De gesneden ornamenten en enkele lijsten werden gepolychromeerd; er werd rood, groenblauw, goud en een beetje zilver gebruikt. Doorgaans werd geen of slechts een heel dunne preparatie aangebracht, waardoor de grove nerfstructuur van het hout duidelijk zichtbaar is.

Wijze van inlijsten
De schilderijen zijn ingelijst met behulp van krom geslagen nagels – doorgaans een 8-tal.

Ophangsysteem
Links en rechts bovenaan in de lijsten zitten oogvijzen die over haken in de muur hangen. De schilderijen zijn trechtervormig opgehangen.

DE KRUISWEG - SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

Omdat veel van de schade gelijk is voor alle veertien schilderijen, worden alle schilderijen samen besproken. Specifieke schade aan bepaalde schilderijen wordt extra vermeld, telkens verwijzend naar het nummer van het betreffende schilderij.

DE DRAGER – HET SPIERAAM

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Op enkele plaatsen zijn uitvliegopeningen van houtborende insecten te zien. De aantasting lijkt echter niet meer actief (statie 8).
De spieramen zijn (vooral aan de achterzijde) behoorlijk vuil en hier en daar is wat oppervlakteschimmel te zien.

Barsten en kapjes en andere schade

De spieramen vertonen geen barsten of breuken, ze zijn niet vervormd en nog voldoende stevig. Aan de achterzijde zijn de spieramen wel licht beschadigd door de krom geslagen nagels van het inlijsten.

Spieën

Bij de meeste staties ontbreken er wel enkele spieën (2 à 3) – bij staties 9 en 14 ontbreken er meerdere (5 à 6 stuks).

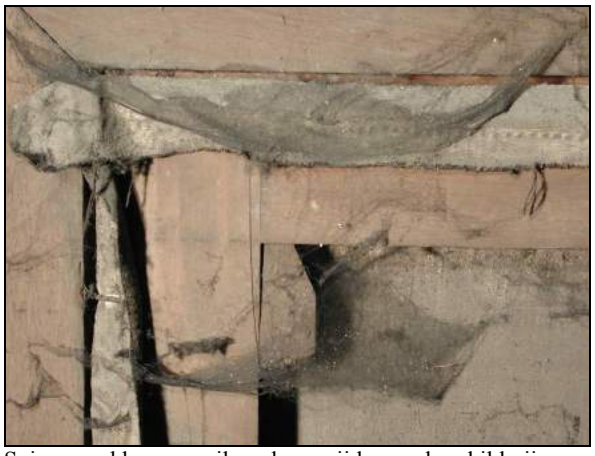

Spinnenwebben en vuil op de rugzijde van de schilderijen.

DE DRAGER – HET DOEK

Het linnen

Het doek van de schilderijen is nog soepel. Enkel ter hoogte van de klompnagels, waarmee de doeken zijn opgespannen, is het linnen door oxidatie aangetast.

De spankanten

De spankanten werden doorgaans lang gelaten en zijn naar de achterzijde omgevouwen.
Af en toe is er wel een spankant die toch redelijk kort werd afgesneden (te kort om het doek na losmaken terug op te spannen), zoals onderaan bij statie 2.

Spanning van het doek / vervormingen
Bij de helft van de schilderijen is het doek nog redelijk goed opgespannen, maar zijn er geen noemenswaardige vervormingen (behalve de drukbobbels onderaan de bij elk schilderij voorkomen). De spanning bij deze doeken zou kunnen verbeterd worden door uitspieën. Het gaat om staties 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 9.

Bij de andere helft van de schilderijen is de spanning niet meer goed en zijn er vervormingen ontstaan in de hoeken. Deze vervormingen zijn niet door enkel uitspieën te verhelpen en de doeken dienen dan ook volledig losgemaakt te worden. Het gaat om staties 1, 8, 10, 11, 12, 13 en 14.

Vervuiling
Op de rugzijde van het doek (en dan vooral achter het spieraam) heeft zich bij alle schilderijen veel stof en vuil verzameld, waardoor er onderaan bij alle schilderijen ernstige drukbobbels zijn ontstaan. Om deze reden zou het toch beter zijn om alle doeken los te maken – ook de doeken waarbij de spanning nog redelijk is – zodat het vuil goed kan verwijderd worden en de drukbobbels terug vlak kunnen worden gemaakt.

Stof en vuil op de rugzijde van de doeken.

Drukbobbels veroorzaakt door vuil dat geklemd zit tussen het doek en het spieraam.

Scheuren en gaten
Bij één schilderij (statie 6) is de spanning door het vuil, dat tussen het spieraam en het doek geklemd zit, zo groot geworden dat het doek is gaan scheuren. Over een lengte van 28 cm is er onderaan een lange horizontale scheur, waarbij het doek ook is uitgerafeld en er ook gaten in het doek zijn ontstaan. Ook bij statie 14 zijn er onderaan scheuren ontstaan.
Bij statie 9 is één klein scheurtje (± 1 cm) naast de hand van de dame in het groen.

Statie 6: scheuren en gaten in het doek door opgehoopt vuil.

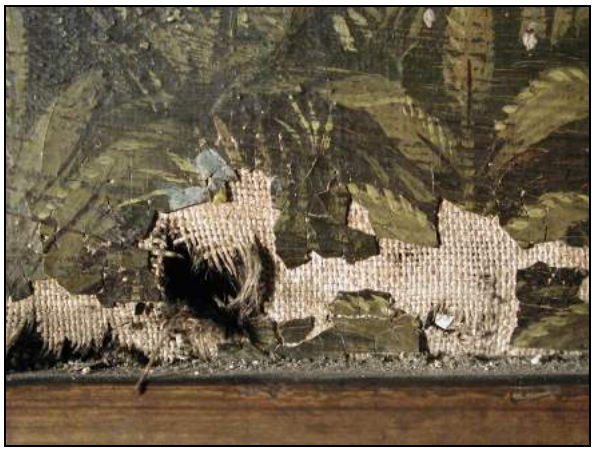

Biologische aantasting
Door het stof en het vuil dat zich op de rugzijde van de doeken heeft verzameld is er ook wat schimmelaantasting ontstaan; op verschillende schilderijen is oppervlakteschimmel (witte pluisjes) te zien.

DE PICTURALE LAAG

Ouderdomscraquelé
De schilderijen vertonen tal van ouderdomsbarsten. Dergelijke barsten ontstaan pas in de droge (doorgeoxideerde en gepolymeriseerde) onelastisch geworden kleurlaag als gevolg van externe mechanische invloeden. De barsten van een ouderdomscraquelé zijn heel fijne barsten in de schilderlaag die door alle lagen tot op de drager doordringen. We onderscheiden spanningsbarsten en barsten ontstaan door plaatselijke stoten of wrijving.

Statie 14: ouderdombarsten met lichte scholvorming.

Vroegtijdige barsten
Er komen bij geen vroegtijdige barsten, of 'krimpscheuren', voor op deze schilderijen.

Afschilfering en lacunes
De hechting van de schilderlaag is over het algemeen redelijk goed; bij de meeste schilderijen is er is geen afschilfering. Ter hoogte van de drukbobbels aan de rand onderaan de schilderijen laat de verflaag wel los met hier en daar lacunes tot gevolg. De grootste lacunes komen voor op statie 6 (aan de rand onderaan).

Statie 6: afschilfering van de schilderlaag tot op het doek.

Bij statie 14 zijn er eveneens enkele lacunes aan de rand onderaan, maar er is ook afschilfering in het rode kleed van de man links op het schilderij (craquelé met verfschollen waarvan de randen loskomen). Bij statie 5 is er plaatselijk wat afschilfering in het kruis.

Statie 14: vervormingen in het doek.

Statie 14: afschilfering aan de rand onderaan.

Slijtage

Bij statie 5 en 9 is het goud op de achtergrond plaatselijk afgesleten, waardoor oranjebruine 'vlekken' zijn ontstaan (= de kleur van de ondergrond). Slijtage van het presbrokaat werd enkel duidelijk vastgesteld bij deze staties, maar de algemeen toegepaste overschildering van het goud bij alle staties, doet vermoeden dat deze slijtage wel bij alle werken zal voorkomen.

Statie 9: het goud op het presbrokaat is afgesleten

De schilderijen vertonen over het algemeen ook wat slijtage van de verf. Bij enkele schilderijen doen de zwarte retouches/overschilderingen vermoeden dat er ook plaatselijk erge slijtage is, zoals bij statie 11, waar de gezichten van de figuren in de achtergrond volledig overschilderd zijn.

Statie 11: ernstige slijtage met grove retouches.

Retouches en overschilderingen
De retouches werden allemaal in olieverf uitgevoerd, ze werden doorgaans ruim over de randen van de lacunes aangebracht en zijn dus vaak eerder 'overschilderingen'.
Omdat de olieverf in de loop van de tijd door oxidatie is nagedonkerd, ogen de retouches en overschilderingen nu als vlekken, die bij scheerlicht extra opvallen omdat ze ook veel matter zijn dan de schildering.

Bij de eerste zes staties is het aantal retouches eerder beperkt. De retouches bij deze schilderijen zijn klein en komen vooral voor in de witte kledij van Christus, en hier en daar in het rood en in de zwarte lijntjes van de aureolen.

Bij statie 7, 8, 9, 10 en 14 zijn er retouches in alle kleuren te zien, wel eerder om slijtage weg te stoppen dan om echte lacunes te integreren. De grootte van de retouches blijft nog beperkt.

Bij staties 11, 12 en 13 zijn er heel wat meer retouches, bovendien beslaan de retouches ook grotere stukken en spreken we hier beter van overschilderingen.
Statie 11: de retouches/overschilderingen komen vooral voor op de Christusfiguur, ook de handen en gezichten van de figuren in de achtergrond zijn zwaar geretoucheerd. Bij de soldaat rechts is het kleed grotendeels overschilderd.
Statie 12: grote retouches in de lendendoek en het aureool van Christus, en in het gezicht en de mantel van Johannes.
Statie 13: grote retouches in de armen en benen van Christus, overal verspreid wat kleinere retouches.

Statie 11: foto van enkele overschilderingen bij gewoon licht.

Dezelfde zone bij scheerlicht, de retouches vallen erg op.

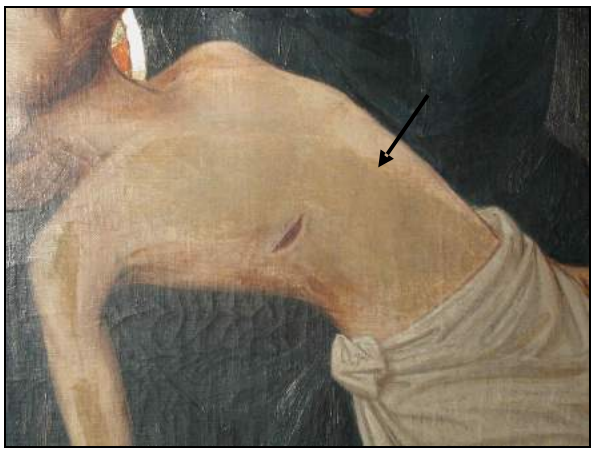
Statie 13: foto van enkele overschilderingen bij gewoon licht.

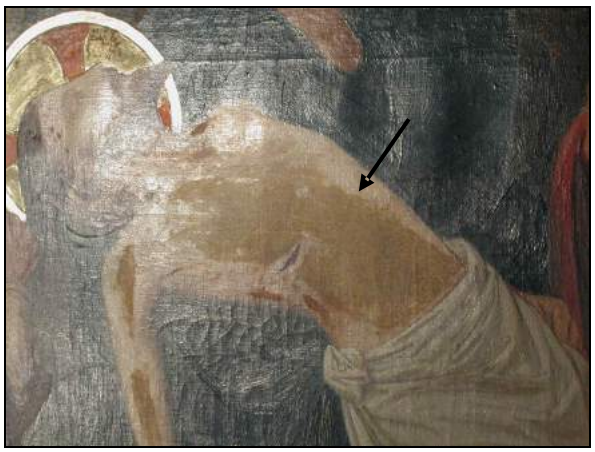
Dezelfde zone bij scheerlicht.

Bij alle schilderijen werd de gouden achtergrond volledig overschilderd met goudverf. Het bronspoeder in de goudverf is gaan oxideren waardoor de overschilderingen donker(groen)bruin zijn geworden. Bij staties 3 en 4 werd de laag dunner aangebracht waardoor deze minder opvalt.
De juiste samenstelling van deze goudverf is niet gekend; uit reinigingstesten blijkt wel dat de verf heel moeilijk oplosbaar is en dat oplosmiddelenmengsels die de goudverf oplossen, gevaarlijk zijn voor de onderliggende mixtionvergulding.

Statie 13

Het vernis
Het vernis is bij alle schilderijen vergeeld door veroudering van het natuurlijke hars. Het schilderijoppervlak is vuil en stoffig; wat zich uit zich in de vorm van een gelijkmatige grauwe laag op het vernis. Hier en daar zijn er zwarte vlekjes van insectenuitwerpselen.
Bij statie 8 (de statie waarbij kaarsen staan) is het oppervlak bedekt met een roetsluier en zijn er ook enkele spatten kaarsvet op het schilderijoppervlak.

Bij enkele schilderijen is het vernis ook plaatselijk ‘blind’ geslagen (ondoorschijnend geworden) of is het aangetast door schimmels (witte en/of bruine puntjes): statie 10, 11, 12, 13 en 14.

Statie 14: plaatselijk ondoorschijnend geworden vernis.

Statie 10: vermoedelijk aantasting door schimmels.

DE LIJSTEN

De houten constructie

De lijsten zijn over het algemeen nog in uitstekende staat wat het hout betreft. De constructie zit nog stevig in elkaar, en er zijn geen barsten of breuken. Houtwormaantasting komt maar heel lokaal voor op plaatsen waar wat spinthout werd gebruikt: staties 4, 9, 10. Deze aantasting is niet ernstig en er is nog geen grote schade, maar de aantasting is mogelijk wel nog actief.

Bij verschillende staties zijn de verbindingen van de armen van de kruisen losgekomen: staties 2, 7, 8, 9, 11 en 14. Onderaan het kruis van statie 2 zijn er ook 2 breuken en is er een hoekje weg (+ een oude restauratie met nageltjes)

De lijsten zijn heel erg stoffig en vuil, en op de rugzijde zijn er bij de meeste staties witte pluizige plekjes oppervlakteschimmel te zien.

Oppervlakteschimmel op de rugzijde van de lijsten.

De polychromie

De polychromie op de lijsten is doorgaans in goede staat. Hier en daar zijn wel wat krasjes of kapjes door accidentele stoten.

Bij statie 8 zijn er in de brede gouden boord onderaan, verschillende grote opstuwingen en afschilfering met lacunes tot op het hout. Deze schade wordt vermoedelijk veroorzaakt door

de warmte die de kaarsen afgeven die vlak voor dit schilderij staan. Ook bij statie 13 is deze boord wat beschadigd en zijn er enkele zwarte vlekken door slijtage van het goud.

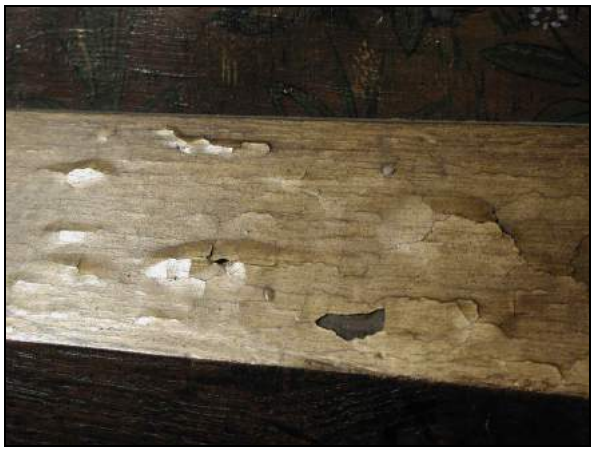
Statie 8: opstuwingen in de gouden boord onderaan de lijst.

Bij verschillende staties zitten er kleine witte verfspatten op het kruis en op de weggestoken pen - en niet op de lijst ernaast. Het gaat om staties: 2, 5, 9 en 11.

Wijze van inlijsten
De krom geslagen nagels waarmee de schilderijen zijn ingelijst vertonen roestvorming – hier en daar ontbreken ook nagels. Statie 6 zit niet meer vast in de lijst.

Ophangsysteem
Links en rechts bovenaan in de lijsten zitten oogvijzen die over haken in de muur hangen. Dit ophangsysteem lijkt nog voldoende stevig. Wel zijn de schilderijen trechtervormig opgehangen, waardoor veel stof achter de schilderijen blijft hangen. Verschillende staties hangen ook wat scheef op tegen de muur.

DE KRUISWEG – BEHANDELINGSVOORSTEL

VOORBEREIDENDE WERKEN

Inpakken en transport van de schilderijen (heen en terug)
De schilderijen worden van de muren afgehaakt en verantwoord ingepakt alvorens ze naar het atelier te brengen. Na de conservatie-restauratie, worden de werken terug ingepakt en naar de kerk gebracht, waar ze opnieuw worden opgehangen.

Onderzoek en fotoreportage
In het atelier wordt elk schilderij in zijn geheel gefotografeerd en worden er uitgebreid detailopnames gemaakt. De schilderijen worden met verschillende lichtbronnen onderzocht (daglicht, strijklicht en UV-licht), en bestudeerd onder vergroting. De bevindingen worden telkens genoteerd en gefotografeerd.

BEHANDELING

Uit de lijst
De schilderijen worden uit hun lijst gehaald.

Fixatie afschilferende verf
Op alle plaatsen waar afschilfering of opstuwingen zijn, dient de schilderlaag, vóór het uitvoeren van verdere behandelingen voorlopig te worden gefixeerd. Na het losmaken van de doeken kan de verf vervolgens verder worden gefixeerd. De keuze voor het fixatief zal door de c/r verantwoord worden.
Het betreft o.a. statie 6 (rand onderaan), statie 14 (rand onderaan + rode kleed man links) en statie 5 (kruis).

Losmaken van de doeken
Op de rugzijde van het doek (en dan vooral achter het spieraam) heeft zich bij alle schilderijen veel stof en vuil verzameld, waardoor er onderaan bij alle schilderijen ernstige drukbobbels zijn ontstaan. Om deze reden zou het toch beter zijn om alle doeken los te maken – ook de doeken waarbij de spanning nog redelijk is – zodat het vuil goed kan verwijderd worden en de drukbobbels terug vlak kunnen worden gemaakt.

Reinigen van de rugzijde van de doeken
Alle stof en vuil dat tussen het doek en de spieramen geklemd zit, kan nu gemakkelijk verwijderd worden. De rugzijde van de schilderijen wordt met een museumstofzuiger gestofzuigd.

Vlak maken van de doeken
Vervormingen in de doeken worden met behulp van weinig vocht en lichte druk terug vlak gemaakt. Het betreft de rand onderaan waar drukbobbels zitten (bij alle doeken) en de vervormingen die zijn ontstaan door een slechte spanning van het doek (o.a. bij staties 1, 8, 10, 11, 12, 13 en 14).

Herstel van scheuren en gaten
Bij (statie 6) is het doek onderaan gescheurd over een lengte van 28cm, waarbij het doek ook is uitgerafeld en er ook gaten in het doek zijn ontstaan. Ook bij statie 14 zijn er onderaan scheuren ontstaan. Bij statie 9 is één klein scheurtje (± 1 cm) naast de hand van de dame in het groen.
De scheuren en gaten in de doeken worden plaatselijk dichtgemaakt (pleisters zijn uitgesloten). De gaten in de doeken worden opgevuld met weefselintarsia. De techniek en materiaalkeuze worden door de c/r verantwoord.

Bedoeken van de spankanten (striplining)
De meeste schilderijen zullen na de behandeling van de drager zonder verdere ingreep terug op het spieraam kunnen gespannen worden. Bij enkele doeken is er echter een spankant te kort afgesneden en zal een striplining nodig zijn.

Herstel van de spieramen
De originele spieramen zijn nog in goede staat, de volgende behandelingen zijn echter nodig:
- een oppervlaktereiniging,
- een houtworm- en schimmeldodende behandeling,
- het aanvullen van de ontbrekende spieën, evenals het beveiligen van de spieën met nylongaren.

Terug opspannen van de schilderijen
Het terug opspannen van de doeken op de gerestaureerde spieramen gebeurt met nietjes in inox. Als extra bescherming van de spankanten, wordt tussen het doek en de nietjes een linnen lint aangebracht.

Reinigen
De reiniging van de schilderijen gebeurt na voorafgaande tests, die op logische wijze en in de verschillende kleurzones (aan de randen) worden uitgevoerd. De reiniging bestaat uit een oppervlaktereiniging, gevolgd door een vernisafname en het verwijderen van de oude retouches en overschilderingen.

<u>De gouden achtergrond</u>
Er werden testen uitgevoerd naar de oplosbaarheid van de goudverf waarmee de achtergrond van de schilderijen werd overschilderd; deze verf is jammer genoeg heel moeilijk oplosbaar; oplosmiddelenmengsels die de goudverf oplossen, zijn gevaarlijk voor de onderliggende mixtionvergulding. Het verwijderen van deze overschilderingen is hier dus geen optie.

Invullen van lacunes
Het invullen van de lacunes gebeurt bij voorkeur met een traditionele krijt-lijm preparatie. Deze kan eventueel op voorhand met lichtechte pigmenten in de massa gekleurd worden.

Retoucheren
De vullingen worden geretoucheerd. De basisretouches worden uitgevoerd met aquarelverf, eindretouches gebeuren met lichtechte pigmenten en Paraloid-B72 (opgelost in ethanol en diacetonalcohol). Zones met slijtage worden ingepunt zodat de compositie weer wordt gesloten.

De gouden achtergrond
Omdat de overschilderingen in de gouden achtergrond niet kunnen verwijderd worden, zullen ze met een retouche geïntegreerd worden. Hiervoor kan micagoud worden gebruikt, maar echt poedergoud zal wellicht betere resultaten geven.
Als bindmiddel voor het goud dient men een materiaal te kiezen dat reversibel is ten opzichte van de mixtionvergulding; ofwel een waterig bindmiddel zoals Arabische gom (aquarelgoud, schelpjesgoud) – indien de hechting voldoende is. Of een bindmiddel dat zich blijvend met white spirit laat oplossen (geen Paraloid B-72).

Aanbrengen van een vernislaag of een waszalf
Vernis
Indien er gekozen wordt om een vernislaag aan te brengen, dan kan hiervoor damarhars worden gebruikt, opgelost in white spirit. Eventueel kan voor het eindvernis een klein percentage micro-kristalijne was worden toegevoegd om het vernis matter te maken. Bij het vernissen dient men rekening te houden dat er geen vernis op de gouden achtergrond mag worden aangebracht.

Waszalf
Men kan ook kiezen om ipv een vernislaag een waszalf aan te brengen als beschermlaag. Deze laag kan gemakkelijk plaatselijk worden aangebracht waardoor de gouden achtergrond kan worden uitgespaard. De waszalf bestaat uit een mengsel van drie natuurlijke wassen; ozokerit, carnaubawas en gezuiverde bijenwas.

Herstel van de lijsten
- De afschilferende polychromie wordt gefixeerd (voornamelijk bij statie 8).
- De lijsten worden afgestoft en behandeld tegen houtworm- en schimmelaantasting.
- Verfspatten op de kruisjes worden verwijderd (4-tal staties).
- De losse armen van de kruisjes bovenop de lijsten worden opnieuw gelijmd (6-tal staties). De breuken in het kruisje van statie 2 worden eveneens gelijmd, het afgebroken hoekje wordt aangevuld. De kruisjes zelf worden niet op de lijsten gelijmd.
- Lacunes en krasjes in de polychromie worden geretoucheerd.
- De delen zonder polychromie worden opnieuw geboend.

Inlijsten
Het inlijsten gebeurt met metalen lijstveren, bevestigd met schroefjes in inox.

Bescherming van de rugzijde
Omdat de rugzijde van de schilderijen niet zo gemakkelijk bereikbaar is om regelmatig af te stoffen, wordt op de rugzijde van elk spieraam een schuimkarton bevestigd. Dit karton van 5 mm dik bestaat uit twee laagjes wit karton met binnenin een laag polyurethaanschuim. Het karton wordt op maat gesneden en met nietjes in inox bevestigd. Dankzij de isolerende werking van dit karton zullen de schilderijen bovendien beter beschermd zijn tegen de verschillen in het klimaat voor- en achteraan de werken.

Terug ophangen van de schilderijen
De schilderijen kunnen met hetzelfde ophangsysteem terug tegen de muren worden gehangen. Bij enkele werken dient wel een kleine aanpassing te gebeuren (verplaatsen van de oogschroeven) om de schilderijen recht tegen de muren te hangen (althans optisch, en rekening houdend met de schuin lopende plinten en vloeren).

BIJKOMENDE POSTEN

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten, en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Kosten verzekering
De schilderijen worden tijdens het transport en gedurende het verblijf in het atelier verzekerd. De berekening voor de verzekering is gebaseerd op een verzekeringswaarde van 70 000 €.

Transportkosten
Deze post omvat alle transportkosten (huur lichte vrachtwagen en brandstof).

DE ZEVEN SMARTEN VAN MARIA - IDENTIFICATIE

Titel van het werk/ voorstelling
De ‘zeven smarten van Maria’ – zeven schilderijen waarvan één ontbreekt.

Kunstenaar
Niet gekend

Uitvoeringsdatum
20ste eeuw (?)

Techniek
Olieverf op paneel

Afmetingen
De panelen: hoogte: 50,3 cm x breedte: 39 cm.
Met de lijst: hoogte: 60,5 cm x breedte: 49 cm.

Plaats in de kerk
De zes paneeltjes hangen tegen de noordelijke muur van de noordelijke zijbeuk, helemaal achteraan in de kerk.

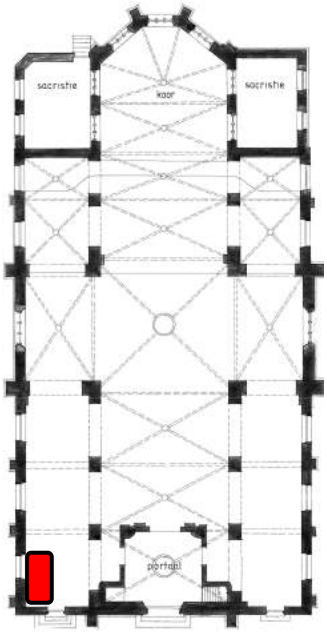

DE ZEVEN SMARTEN VAN MARIA - ICONOGRAFIE

De zeven smarten van Maria
De zeven smarten werden als kerkelijke feestdag ingesteld door de Synode van Keulen in 1423. In de beeldende kunst ontstond een vast schema om deze uit te beelden. Als zeven smarten gelden: Vlucht naar Egypte, Besnijdenis of presentatie in de tempel, Maria is haar kind kwijt (twaalfjarige Jezus in de tempel), Gevangenneming van Christus of Kruisdraging, Kruisiging, Kruisafneming, Graflegging.[1]

Op de volgende bladzijde volgt een overzicht van de schilderijen.

[1] James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, uitg. Primavera pers, Leiden, 2003, p. 216.

1. De ontmoeting met Simeon in de tempel.

2. De vlucht naar Egypte (gestolen)

3. De twaalfjarige Jezus achtergebleven in de tempel.

4. De ontmoeting van Maria met Jezus die het kruis draagt.

5. Jezus sterft aan het kruis.

6. De kruisafname.

7. De graflegging.

DE ZEVEN SMARTEN VAN MARIA – MATERIAALTECHNISCHE OPBOUW

Omdat de materiaaltechnische opbouw van deze zes schilderijen voor allemaal dezelfde is, worden alle schilderijen samen besproken. Specifieke afwijkingen bij bepaalde schilderijen worden extra vermeld, telkens verwijzend naar het nummer van het betreffende schilderij.

DE HOUTEN DRAGER

De afmetingen

De afmetingen van de schilderijen zijn allemaal dezelfde: hoogte: 50,3 cm x breedte: 39 cm.
De paneeltjes zijn 8 à 9 mm dik, ze werden niet schuin afgeschaafd

Materiaal en opbouw

De paneeltjes zijn van kwartiers gezaagd eikenhout vervaardigd. De nerfrichting van het hout van de paneeltjes loopt verticaal
De meeste paneeltjes zijn samengesteld uit drie aaneen gelijmde plankjes van ± 13cm breed – de plankjes werden aaneen gelijmd met dierlijke lijm.
Op de rugzijde van de paneeltjes zijn machinale schaafsporen te zien (dicht bijeen, op regelmatige afstand van elkaar, horizontaal lopende lijntjes).
De paneeltjes werden niet schuin afgeschaafd aan de rugzijde.

De rugzijde van paneeltje 1.

DE SCHILDERLAAG

Materiaal en techniek

De grondlaag heeft een witte kleur en werd dun en effen aangebracht. De schildering werd in olieverf uitgevoerd. De verf werd vlak, dekkend, maar weinig pasteus aangebracht, de penseelvoering is wel zichtbaar maar is niet erg uitgesproken.

Signatuur

Er werd geen signatuur of datering op de werkjes gevonden.

Het vernis
Het oorspronkelijke vernis is waarschijnlijk niet bewaard, gezien de aanwezigheid van verschillende oude restauratie-ingrepen.
Het aanwezige vernis kleurt groengeel onder U.V.-licht, wat duidt op de aanwezigheid van een natuurlijk hars. Ook is te zien dat het vernis met een borstel werd aangebracht.

DE LIJSTEN

Afmetingen, materiaal en opbouw
De lijsten zijn eveneens van eikenhout vervaardigd en zijn 60,5 cm hoog en 49 cm breed. De diepte van de lijst is 4,5 cm en de latten zijn 6 cm breed.
De lijsten hebben een eenvoudig profiel, waarbij de onderste lat schuin is afgeschaafd.

Polychromie
De lijsten zijn volledig zwart geschilderd, met een verguld randje aan de binnenzijde. Het hout werd niet voorzien van een preparatielaag; de nerven van het hout zijn dus goed te zien.
Op het schuine vlak onderaan staat telkens het nummer van het schilderij in goudverf geschilderd.

Wijze van inlijsten
De schilderijen zijn ingelijst met behulp van krom geslagen nagels – doorgaans een 12-tal.
De paneeltjes passen precies in hun lijst; er is heel weinig ruimte over in de sponning.

Ophangsysteem
Op de linker en rechter lat van de lijsten, zowat halverwege de hoogte, zitten oogvijzen die met een metalen kabel met elkaar zijn verbonden. De schilderijen zijn trechtervormig opgehangen aan een haak in de muur, die met schroefjes kan dicht worden gemaakt. Bij enkele schilderijen is nog een ouder ophangsysteem te zien; een schroefje met een ring in het midden van de bovenste lat.

De haak in de muur die met schroefjes dicht is gemaakt.

Een ouder ophangsysteem.

DE ZEVEN SMARTEN VAN MARIA - SCHADEBEELD EN OUDE RESTAURATIES

Omdat veel van de schade gelijk is voor alle zes schilderijen, worden alle schilderijen samen besproken. Specifieke schade aan bepaalde schilderijen wordt extra vermeld, telkens verwijzend naar het nummer van het betreffende schilderij.

DE HOUTEN DRAGER

Houtborende insecten / schimmelaantasting

Er werd bij geen enkel paneeltje houtwormaantasting vastgesteld.
De rugzijde van de paneeltjes is wel behoorlijk vuil en hier en daar is wat oppervlakteschimmel te zien.

Schimmelaantasting.

Openstaande lijmnaden

Bij paneeltje 4 is één van de lijmnaden tussen de plankjes losgekomen. Men heeft deze schade al eens willen herstellen door tegen de rugzijde van het werkje een triplexplaat te nagelen. De lijmnaad staat nog steeds open.

Openstaande lijmnaad.

Kromtrekken van het hout
Bij schilderij 3 zijn de drie afzonderlijke plankjes een beetje bol komen te staan – de verlijming tussen de plankjes is echter nog goed.
Bij de andere werkjes is niet echt vervorming te zien.

DE PICTURALE LAAG

Ouderdomscraquelé
De schilderijen vertonen tal van ouderdomsbarsten. Dergelijke barsten ontstaan pas in de droge (doorgeoxideerde en gepolymeriseerde) onelastisch geworden kleurlaag als gevolg van externe mechanische invloeden. De barsten van een ouderdomscraquelé zijn heel fijne barsten in de schilderlaag die door alle lagen tot op de drager doordringen. De meeste barsten volgen de verticale nerfrichting van het hout.

Vroegtijdige barsten
Op verschillende schilderijtjes zijn vroegtijdige barsten, of 'krimpscheuren' te zien. Deze vorm van barsten ontstaat tijdens het drogen van de verflaag (wanneer deze nog elastisch is) door chemische processen en/of fysische inwerking. De scheuren kunnen in de gehele verflaag voorkomen, maar nooit tot in de grondlaag doordringen. Het ontstaan van krimpscheuren hangt dan ook voornamelijk af van de soort en korrelgrootte van het pigment, de soort drogende olie, de grondlaag en de schildertechniek.[2]

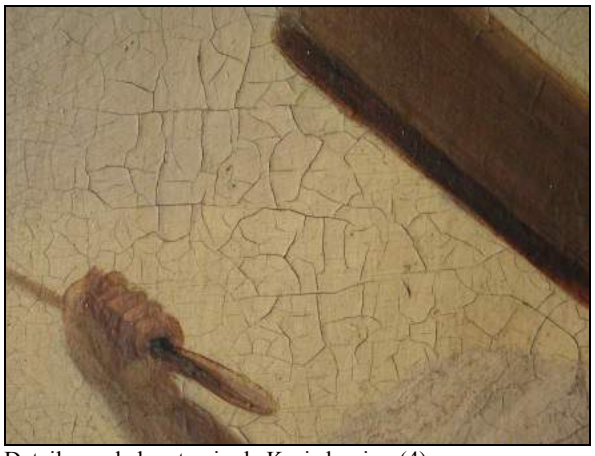
Detail van de barsten in de Kruisdraging (4).

Detail van de krimpscheuren in de Graflegging (5).

Opstuwingen, afschilfering en lacunes
Op alle paneeltjes zijn er opstuwingen te zien, doorgaans volgens de nerfrichting van het hout. De hoeveelheid opstuwingen, met afschilfering en lacunes tot gevolg, verschilt sterk van paneel tot paneel.

De ergste schade komt voor op paneel 1 en paneel 3. Bij deze schilderijen zijn er heel veel opstuwingen, en zijn er heel veel oude lacunes (die werden geretoucheerd). Bij paneel 3 zijn er bovendien nog verschillende (grote) lacunes bijgekomen, waar de preparatielaag of de houten drager te zien is.

Op paneel 5 en 6 komen over het volledige verfoppervlak veel kleine opstuwingen voor, maar de verf ligt er minder gevaarlijk los dan bij de hierboven genoemde paneeltjes.

[2] Knut Nicolaus, *Handboek voor het Restaureren van Schilderijen*, Könemann, Keulen, 1999.

Plaatselijke opstuwingen komen voor op de paneeltjes 4 (vooral in het kleed van Maria) en 7 (vooral in de benen van Christus). Op deze werkjes zijn er hier en daar wat kleine oude (geretoucheerde) lacunes.

Paneel 1: opstuwingen en enkele grote lacunes.

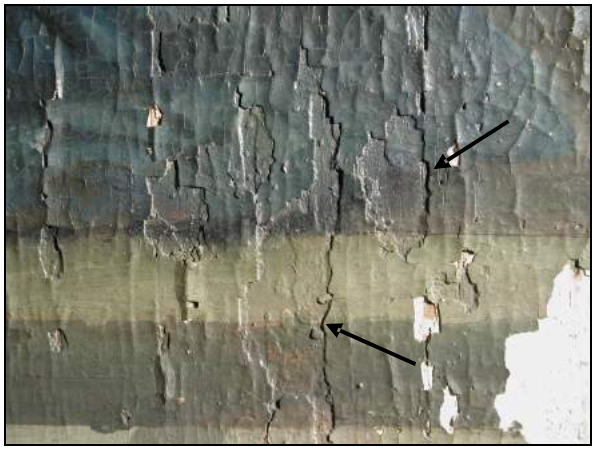
Paneel 1: opstuwingen en (geretoucheerde) lacunes.

Schade ter hoogte van de lijmnaden

Bij de meeste paneeltjes is er wel een lijmnaad die zichtbaar is geworden omdat de verf er plaatselijk afschilfert (zonder dat de lijmnaad daarom los is gekomen). Bij paneeltjes 1 en 3 is er afschilfering aan één lijmnaad. Bij paneeltjes 5, 6 en 7 is de afschilfering slechts gedeeltelijk over één lijmnaad.

Een zichtbaar geworden lijmnaad.

Bij paneeltje 4 is er uiteraard ook schade aan de verf ter hoogte van de openstaande lijmnaad.

Paneel 4: de openstaande lijmnaad.

Retouches en overschilderingen
De vele lacunes op de werkjes werden in het verleden meermaals geretoucheerd. De retouches werden aangebracht zonder de lacunes eerst op te vullen, waardoor een duidelijk niveauverschil zichtbaar is en de geretoucheerde zones gemakkelijk herkenbaar zijn.

Bij U.V.-licht zien we dat een deel van de retouches onder het huidige vernis liggen, en een deel pas later werd aangebracht. Deze laatste retouches vallen bij scheerlicht extra op omdat ze ook veel matter zijn dan de schildering.

De retouches werden doorgaans ruim over de randen van de lacunes aangebracht en zijn dus vaak eerder 'overschilderingen'.

Geretoucheerde lacunes op het 3de schilderij.

Foto bij scheerlicht: de meest recente retouches zijn duidelijk te zien omdat ze bovenop het vernis liggen.

Een geretoucheerde lacune in het gezicht.

<u>Overzicht van de retouches:</u>
paneel 1: Verschillende retouches, op en onder het vernis.
paneel 3: Verschillende retouches, vooral op het centrale plankje. Overschildering van de donkere vloertegels en van het kleed van de man rechtsvooraan.
paneel 4: Enkele kleine oude retouches (onder het vernis) en retouches langs de lijmnaad.
paneel 5: Enkele kleine retouches op en onder het vernis.
paneel 6: Verschillende retouches en overschilderingen onder het vernis (vooral in de lucht en de grond).
paneel 7: Enkele kleine retouches onder het vernis.

Het vernis
Het vernis is bij alle schilderijen vergeeld door veroudering van het natuurlijke hars. Het schilderijoppervlak is vuil en stoffig; wat zich uit zich in de vorm van een gelijkmatige grauwe laag op het vernis.

Bij schilderij 6 lijkt het vernis ook aangetast door schimmel.

DE LIJSTEN

De houten constructie
De lijsten zijn over het algemeen nog in uitstekende staat; de constructie zit nog stevig in elkaar. Bij paneel 4 en 7 zien we aan de achterzijde wel een versteviging van enkele hoeken met opgevezen metalen plaatjes.

Versteviging van de hoekverbinding, paneel 4.

Barsten en breuken
Er zijn geen barsten of breuken, behalve bij paneel 6 waar een klein stukje van de hoek rechtsboven is afgebroken, en paneel 7 waarbij in de bolle lijst bovenaan ook een lacune is.

Biologische aantasting
Er werd geen houtwormaantasting vastgesteld.
De lijsten zijn heel erg stoffig en vuil, en op de rugzijde zijn er hier en daar witte pluizige plekjes oppervlakteschimmel te zien.

De beschildering
De zwarte beschildering op de lijsten is doorgaans in goede staat. Hier en daar zijn wel wat krasjes of kapjes door accidentele stoten, of is de verf wat afgesleten. Het verfoppervlak is stoffig en vuil

Wijze van inlijsten
De krom geslagen nagels waarmee de schilderijen zijn ingelijst vertonen roestvorming – hier en daar ontbreken er nagels.

Ophangsysteem
Het ophangsysteem is niet ideaal; de schilderijen zijn trechtervormig opgehangen, waardoor veel stof op de rugzijde blijft hangen. De werken hangen niet mooi op één lijn.

DE ZEVEN SMARTEN VAN MARIA – BEHANDELINGSVOORSTEL

ALGEMEEN

Inpakken en transport van de schilderijen (heen en terug)
De zes schilderijen worden van de muren afgehaakt en verantwoord ingepakt alvorens ze naar het atelier te brengen. Na de conservatie-restauratie, worden de werken terug ingepakt en naar de kerk gebracht, waar ze opnieuw worden opgehangen.

Onderzoek en fotoreportage
In het atelier wordt elk schilderij in zijn geheel gefotografeerd en worden er uitgebreid detailopnames gemaakt. De schilderijen worden met verschillende lichtbronnen onderzocht (daglicht, strijklicht en UV-licht), en bestudeerd onder vergroting. De bevindingen worden telkens genoteerd en gefotografeerd.

Uit de lijst nemen
Om de werken te kunnen behandelen, worden de schilderijen uit hun lijst gehaald.

Herstel van de lijsten
- De lijsten worden afgestoft en behandeld tegen schimmelaantasting.
- De lacunes in het hout (6 en 7) worden opgevuld.
- Lacunes en krasjes in de beschildering worden geretoucheerd.

Inlijsten
Na conservatie/restauratie worden de schilderijen terug ingelijst met lijstveren, bevestigd met schroefjes in inox.

Terug ophangen van de schilderijen
Het ophangsysteem van de schilderijen wordt herzien.

Dossier
Bij het eind van de werken wordt een dossier in 3 exemplaren aan de opdrachtgever afgegeven. In het dossier staat de gedetailleerde beschrijving en verantwoording van alle toegepaste behandelingen en gebruikte producten. Het dossier wordt aangevuld met foto's van vóór, tijdens en na de behandeling.

Materiaal- en printkosten
Deze post omvat alle materiaalkosten, en de printkosten voor het dossier in 3 exemplaren.

Kosten verzekering
De schilderijen wordt tijdens het transport en gedurende het verblijf in het atelier verzekerd. De berekening voor de verzekering is gebaseerd op een verzekeringswaarde van 20.000 €

Transportkosten
Deze post omvat alle transportkosten (huur lichte vrachtwagen en brandstof).

OPTIE 1: ENKEL CONSERVATIE

Omdat de kosten voor een volledige restauratie de waarde van deze schilderijen mogelijk overschrijdt, kan men er eventueel voor kiezen om de schilderijen enkel te conserveren. De schilderijen worden dan op de best mogelijke manier bewaard in hun huidige toestand; de afschilferende verf wordt gefixeerd, stof en vuil worden verwijderd en de meest storende lacunes of vlekken kunnen wat minder opvallend worden gemaakt met een retouche.
Een conservatiebehandeling houdt in:

Fixatie afschilferende verf
Op alle plaatsen waar afschilfering of opstuwingen zijn, dient de schilderlaag, vóór het uitvoeren van verdere behandelingen voorlopig te worden gefixeerd. Bij verschillende werken zal het nodig zijn de verf reeds voorlopig te fixeren vooraleer de werken te transporteren.
De keuze voor het fixatief zal door de c/r verantwoord worden.

Reinigen van de rugzijde en schimmelbehandeling
De rugzijde van de schilderijen wordt met een museumstofzuiger gestofzuigd. De panelen waar oppervlakteschimmel op aanwezig is worden hiertegen behandeld.

Lijmen van paneel 4
Het plankje in triplex op de rugzijde van het paneel wordt losgemaakt. Alle oude lijmresten en mastiek in de lijmnaad wordt verwijderd. De plankjes worden vervolgens weer aan elkaar gelijmd met dierlijke lijm.

Oppervlaktereiniging
Het oppervlak van de schilderijen wordt ontdaan van alle stof.

Retoucheren van de nieuwe lacunes
De nieuwe lacunes (= de lacunes die nog niet eerder werden geretoucheerd) worden voorzien van een basistoon waardoor ze minder in het oog zullen springen.

Corrigeren van de ergste retouches
De oude retouches en overschilderingen die erg opvallen en storen omdat ze van kleur zijn veranderd, worden gecorrigeerd met een nieuwe retouche.

OPTIE 2: VOLLEDIGE RESTAURATIE

Indien men toch vindt dat deze schilderijenreeks het waard is, dan kan men ook kiezen voor een volledige restauratie. Bij een restauratie worden alle conservatiebehandelingen uitgevoerd, aangevuld met een verdergaande reiniging (vernisafname en verwijderen van oude retouches en overschilderingen), en worden alle lacunes opgevuld en geretoucheerd. Naderhand wordt een nieuwe beschermlaag aangebracht. Alleen na een volledige restauratiebehandeling zullen de werkjes er weer echt genietbaar uitzien.
De aanvullende stappen zijn:

Reinigen
De reiniging van de schilderijen gebeurt na voorafgaande tests, die op logische wijze en in de verschillende kleurzones (aan de randen) worden uitgevoerd. De reiniging bestaat uit een

oppervlaktereiniging, gevolgd door een vernisafname en het verwijderen van de oude retouches en overschilderingen.

Invullen van lacunes
Het invullen van de lacunes gebeurt bij voorkeur met een traditionele krijt-lijm preparatie. Deze kan eventueel op voorhand met lichtechte pigmenten in de massa gekleurd worden.

Retoucheren
De vullingen worden geretoucheerd. De basisretouches worden uitgevoerd met aquarelverf, eindretouches gebeuren met lichtechte pigmenten en Paraloid-B72 (opgelost in ethanol en diacetonalcohol). Zones met slijtage worden ingepunt zodat de compositie weer wordt gesloten.

Aanbrengen van een vernislaag
Zowel voor het tussenvernis als het eindvernis wordt damarhars gebruikt, opgelost in white spirit. Eventueel kan voor het eindvernis een klein percentage micro-kristalijne was worden toegevoegd om het vernis matter te maken.

BIJLAGE 1: SCHILDERIJEN - RAMING

Voorbereidende werken	
Afnemen en naderhand terugplaatsen	600 €
Inpakken en transport (heen en terug)	680 €
Onderzoek en fotoreportage	1.000 €
Conservatie en restauratie	
Altaarschilderij (op doek)	6.320 €
Kruisweg (14 staties op doek)	22.400 €
De Zeven Smarten van Maria (6 schilderijen op paneel)	5.120 €
Bijkomende posten	
Dossier	1.200 €
Materiaal- en printkosten	150 €
Kosten verzekering	1.140 €
Transportkosten	300 €
Stellingkosten	
Totaal (excl. 21% BTW)	**38.910 €**
Indien enkel conservatie	
De Zeven Smarten van Maria (6 schilderijen op paneel)	1.140 €

Bijlage 9 - Inventaris kunstbezit KIK

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M42119**]

Object nummer:
25613
Objectnaam:
torenmonstrans
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Inscriptie:
signatuur, geslagen, : monogram G:
merk, geslagen, : stadsmerk Luik: tweekoppige adelaar:
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven, vergulden
Productieplaats:
Liège
Productie datum :
1401 - 1410
Afmetingen:
hoogte: 51.5 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché A131856**]

O.L.Vrouw met Kind

Object nummer:
25669
Objectnaam:
mensenbeeld, religieus beeld
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Vervaardiger:
onbekend (polychromeur[n])
Materiaal:
hout
Techniek:
gebeeldhouwd, polychromeren
Productie datum :
1401 - 1500
1401 - 1500
Afmetingen:
hoogte: 120 cm

Iconography

Namen
O.L.Vrouw met Kind
O.L.Vrouw[rechtstaand]

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché A131856**]

O.L.Vrouw met Kind

Object nummer:
25669
Objectnaam:
mensenbeeld, religieus beeld
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Vervaardiger:
onbekend (polychromeur[n])
Materiaal:
hout
Techniek:
gebeeldhouwd, polychromeren
Productie datum :
1401 - 1500
1401 - 1500
Afmetingen:
hoogte: 120 cm

Iconography

Namen
O.L.Vrouw met Kind
O.L.Vrouw[rechtstaand]

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché A131998**]

Object nummer:
25556
Objectnaam:
parochiekerk
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (architect)
Vervaardiger:
onbekend (architect)
Vervaardiger:
onbekend (architect)
Vervaardiger:
onbekend (architect)
Materiaal:
steen
Productie datum :
1501 - 1600
1750 - 1750
1801 - 1900
1965 - 1965
1740 - 1740
1855 - 1855
1886 - 1886
Beschrijving:
kerk door brand geteisterd in 1564 en 1658

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217691**]

Egmontgewaad

Object nummer:
25690
Objectnaam:
liturgisch gewaad, dalmatiek
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
brokaat, zijde
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1601 - 1700
Beschrijving:
kazuifel zie KIKNR[25693]
koorkap zie KIKNR[25695]

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217693**]

Egmontgewaad

Object nummer:
25693
Objectnaam:
liturgisch gewaad, kazuifel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
brokaat, zijde
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1601 - 1700
Beschrijving:
dalmatiek zie KIKNR[25690]
koorkap zie KIKNR[25695]

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217692**]

Egmontgewaad

Object nummer:
25695
Objectnaam:
liturgisch gewaad, koorkap
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
zijde, brokaat
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1601 - 1700
Beschrijving:
kazuifel zie KIKNR[25693]
dalmatiek zie KIKNR[25690]

Iconography

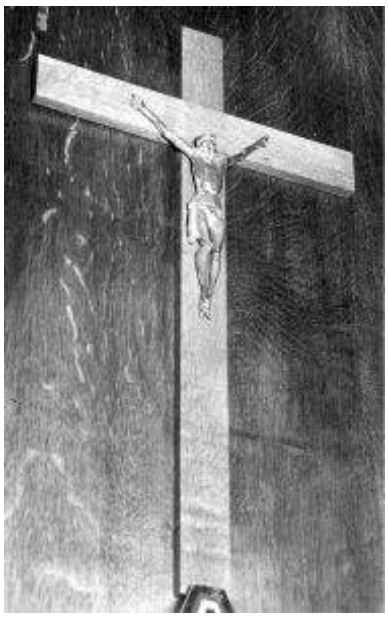

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M237056**]

Jezus aan het kruis

Object nummer:
24932
Objectnaam:
kruisbeeld
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Sint-Maria-Oudenhove]
Instelling plaats:
Sint-Maria-Oudenhove
Vervaardiger:
onbekend (schrijnwerker)
Herkomst:
kapel Sint-Anna[Zottegem[Sint-Maria-Oudenhove]]; Zottegem[Sint-Maria-Oudenhove]
Materiaal:
hout
Productie datum :
1701 - 1800
Afmetingen:
hoogte: 20 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217711**]

Object nummer:
25609
Objectnaam:
processiekruis
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Vervaardiger:
onbekend (koperslager)
Materiaal:
zilver, koper
Techniek:
gedreven, slaan[metaal]
Productie datum :
1701 - 1800
1701 - 1800
Afmetingen:
hoogte: 63 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217680**]

Object nummer:
25617
Objectnaam:
wierookscheepje
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven
Productie datum :
1701 - 1800
Afmetingen:
hoogte: 10 cm
breedte: 17 cm
diepte: 8 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217694**]

Object nummer:
25623
Objectnaam:
wierookvat
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (koperslager)
Materiaal:
koper
Techniek:
slaan[metaal]
Productie datum :
1701 - 1900
Afmetingen:
hoogte: 30 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217696**]

Object nummer:
25625
Objectnaam:
doopvont
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (steenhouwer)
Vervaardiger:
onbekend (steenhouwer)
Materiaal:
koper, marmer
Techniek:
slaan[metaal]
Productie datum :
1701 - 1800
1701 - 1800
Afmetingen:
hoogte: 106 cm

Iconography

Object nummer:
25651
Objectnaam:
sacristiekast
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (schrijnwerker)
Materiaal:
eik
Productie datum :
1701 - 1800

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217682**]

Iconography

Namen
God de Vader met attribuut

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217681**]

Object nummer:
25658
Objectnaam:
altaarbel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (koperslager)
Materiaal:
koper
Techniek:
slaan[metaal]
Productie datum :
1701 - 1800
Afmetingen:
hoogte: 20 cm

Iconography

Object nummer:
25664
Objectnaam:
preekstoel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (schrijnwerker)
Materiaal:
eik
Productie datum :
1701 - 1800

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217699**]

Iconography

Namen
Christus Leraar
Barbara[personage]
Concept: personificatie H. Kerk
Concept: allegorie[n] Tetramorf

Object nummer:
25674
Objectnaam:
kazuifel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
goudbrokaat, zijde
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1701 - 1800

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217683**]

Iconography

Concepttype: allegorie[n]
Concept: Pelikaan voedt zijn jongen

Object nummer:
25677
Objectnaam:
kazuifel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
zijde, goudbrokaat
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1701 - 1800

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217684**]

Iconography

Concepttype: monogram
Concept: Jezusmonogram

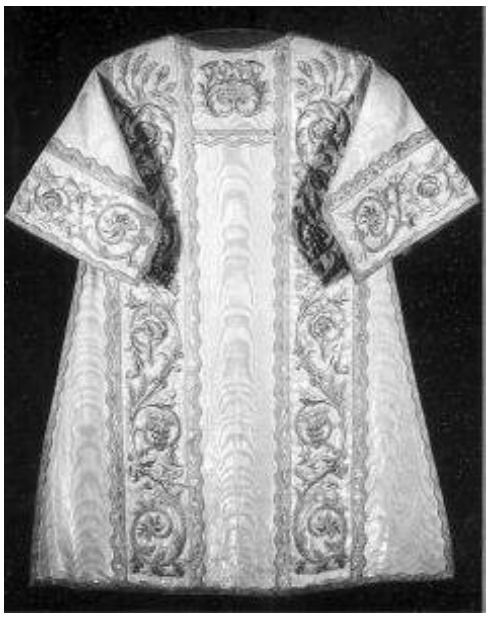

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217689**]

Object nummer:
25698
Objectnaam:
liturgisch gewaad, dalmatiek
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
zijde, goudbrokaat
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1701 - 1800
Beschrijving:
kazuifel zie KIKNR[25699]
koorkap zie KIKNR[25702]
kelkvelum zie KIKNR[25703]

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217687**]

Object nummer:
25699
Objectnaam:
liturgisch gewaad, kazuifel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
goudbrokaat, zijde
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1701 - 1800
Beschrijving:
dalmatiek zie KIKNR[25698]
koorkap zie [25702]
kelkvelum zie KIKNR[25703]

Iconography

Concepttype: allegorie[n]
Concept: Lam met kruis en wimpel

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217688**]

Object nummer:
25702
Objectnaam:
koorkap, liturgisch gewaad
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
zijde, goudbrokaat
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1701 - 1800
Beschrijving:
dalmatiek zie KIKNR[25698]
kazuifel zie KIKNR[25699]
kelkvelum zie KIKNR[25703]

Iconography

Concepttype: allegorie[n]
Concept: Pelikaan voedt zijn jongen

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217690**]

Object nummer:
25703
Objectnaam:
kelkvelum, liturgisch gewaad
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
zijde, goudbrokaat
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1701 - 1800
Beschrijving:
dalmatiek zie KIKNR[25698]
kazuifel zie KIKNR[25699]
koorkap zie KIKNR[25702]

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217679**]

Object nummer:
25620
Objectnaam:
wierookvat
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Inscriptie:
inscriptie, gegraveerd, : gedat.inscr. van C..de Winne en A...Verbiese in 1727:
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven
Productie datum :
1727 - 1727
Afmetingen:
hoogte: 26 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217678**]

Object nummer:
25616
Objectnaam:
zonnemonstrans
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Inscriptie:
inscriptie, gegraveerd, : gedat.inscr.in 1741:
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven
Productie datum :
1741 - 1741
Afmetingen:
hoogte: 80 cm

Iconography

Concepttype: allegorie[n]
Concept: Pelikaan voedt zijn jongen

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217697**]

Object nummer:
25708
Objectnaam:
staande kroonluchter
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (smid)
Inscriptie:
datering, gesmeed, boven: : 1743
Materiaal:
ijzer
Techniek:
smeden
Productie datum :
1743 - 1743
Afmetingen:
hoogte: 180 cm

Iconography

Object nummer:
25569
Objectnaam:
biechtstoel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
eik
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1750 - 1750

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217695**]

Iconography

Namen
Berouwvolle Petrus
Maria-Magdalena[kluizenares-personage]

Object nummer:
25570
Objectnaam:
biechtstoel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
eik
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1750 - 1750

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217718**]

Iconography

Namen
Boetvaardige David
Nathan[personage]

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217673**]

Object nummer:
25584
Objectnaam:
miskelk
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Inscriptie:
inscriptie, gegraveerd, : gedat.inscr.:gift Confrerie O.L.Vrouw van Deinsbeke in 1754:
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven, vergulden
Productie datum :
1754 - 1754
Afmetingen:
hoogte: 26 cm

Iconography

No photos
for this object

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché**]

Object nummer:
25582
Objectnaam:
ciborie
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Inscriptie:
datering, geslagen, : : 1780
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven, vergulden
Productie datum :
1780 - 1780
Afmetingen:
hoogte: 43 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M237015**]

Object nummer:
25030
Objectnaam:
kerkkandelaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Sint-Maria-Oudenhove]
Instelling plaats:
Sint-Maria-Oudenhove
Vervaardiger:
onbekend (koperslager)
Herkomst:
kapel Sint-Antonius[Zottegem[Sint-Maria-Oudenhove]]; Zottegem[Sint-Maria-Oudenhove]
Materiaal:
koper
Techniek:
slaan[metaal]
Productie datum :
1801 - 1900
Afmetingen:
hoogte: 23 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M237016**]

Object nummer:
25032
Objectnaam:
kerkkandelaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Sint-Maria-Oudenhove]
Instelling plaats:
Sint-Maria-Oudenhove
Vervaardiger:
onbekend (koperslager)
Herkomst:
kapel Sint-Anna[Zottegem[Sint-Maria-Oudenhove]]; Zottegem[Sint-Maria-Oudenhove]
Materiaal:
koper
Techniek:
slaan[metaal]
Productie datum :
1801 - 1900
Afmetingen:
hoogte: 20.5 cm
Beschrijving:
serie van vier

Iconography

Object nummer:
25572
Objectnaam:
biechtstoel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
eik
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217719**]

Iconography

Namen
Carolus Borromeus[kardinaal-personage]
Johannes Nepomuk van Praag[seculiere kanunnik-personage]

Object nummer:
25575
Objectnaam:
biechtstoel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
eik
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217698**]

Iconography

Namen
Augustinus van Hippo[westers kerkvader-personage]
Evenementen:
Christus Goede Herder draagt het schaap op de schouders

No photos
for this object

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché**]

Object nummer:
25579
Objectnaam:
biechtstoel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
eik
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1801 - 1900
Beschrijving:
niet gefotografeerd

Iconography

Namen
Petrus[apostel-personage]
Paulus van Tarsos[personage]

No photos
for this object

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché**]

Object nummer:
25581
Objectnaam:
biechtstoel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
eik
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1801 - 1900
Beschrijving:
niet gefotografeerd

Iconography

Namen
David, koning-psalmdichter
Maria-Magdalena[kluizenares-personage]

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217674**]

Object nummer:
25608
Objectnaam:
miskelk
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven
Productie datum :
1801 - 1900
Afmetingen:
hoogte: 27 cm

Iconography

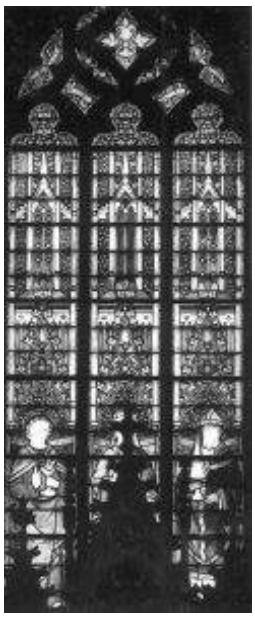

Object nummer:
25626
Objectnaam:
venster, glas-in-loodraam
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (glazenier)
Materiaal:
glas, lood
Techniek:
monteren
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217707**]

Iconography

Namen
Johannes de Evangelist[personage]
Norbertus van Prémontré[westers bisschop-personage]
Christus Leraar
Attribuut: kelk[attribuut]
Attribuut: monstrans[attribuut]

Object nummer:
25629
Objectnaam:
venster, glas-in-loodraam
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (glazenier)
Materiaal:
glas, lood
Techniek:
monteren
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217704**]

Iconography

Namen
Brigitta van Zweden[abdis-personage]
Isidorus de Landman van Madrid[landbouwer-personage]
Coleta Boylet van Corbie[claris-personage]

Object nummer:
25633
Objectnaam:
venster, glas-in-loodraam
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (glazenier)
Materiaal:
glas, lood
Techniek:
monteren
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217705**]

Iconography

Namen
Gregorius de Grote[benedictijn-personage]
Jacobus Lacopius[norbertijn-personage]
Eligius van Noyon[westers bisschop-personage]

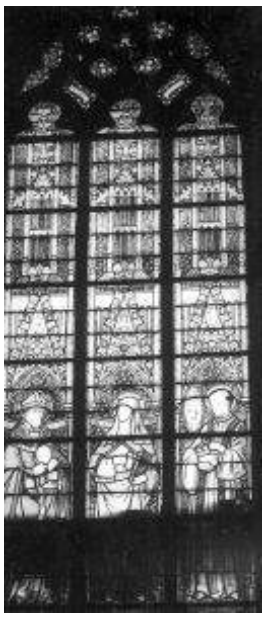

Object nummer:
25639
Objectnaam:
venster, glas-in-loodraam
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (glazenier)
Materiaal:
glas, lood
Techniek:
monteren
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217709**]

Iconography

Namen
Conrad van Konstanz[westers bisschop-personage]
Juliana van Mont Cornillon[abdis-personage]
Franciscus Borgia[kardinaal-personage]

Object nummer:
25642
Objectnaam:
glas-in-loodraam, venster
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (glazenier)
Materiaal:
glas, lood
Techniek:
monteren
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217708**]

Iconography

Namen
Barbara[personage]
Carolus Borromeus[kardinaal-personage]
Clara van Assisi[claris-personage]

Object nummer:
25643
Objectnaam:
glas-in-loodraam, venster
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (glazenier)
Materiaal:
glas, lood
Techniek:
monteren
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217706**]

Iconography

Namen
Juliana Falconieri van Firenze[priores-personage]
Hugo van Lincoln[westers bisschop-personage]
Thomas van Aquino[dominicaan-personage]

Object nummer:
25646
Objectnaam:
glas-in-loodraam, kerkraam
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (glazenier)
Materiaal:
glas, lood
Techniek:
monteren
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217710**]

Iconography

Namen
Gertrudis van Nijvel[abdis-personage]
Laurentius, diaken[diaken-personage]
Theresa van Avila[ongeschoeide karmelietes-personage]

Object nummer:
25661
Objectnaam:
koorlessenaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (schrijnwerker)
Materiaal:
eik
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217712**]

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217703**]

Prins Hugolin en de H.Antonius

Object nummer:
25666
Objectnaam:
altaarschilderij
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (kunstschilder)
Materiaal:
olieverf, schilderdoek
Techniek:
geschilderd
Productieplaats:
Vlaanderen
Productie datum :
1801 - 1900
Afmetingen:
hoogte: 200 cm
breedte: 140 cm

Iconography

Evenementen:
Antonius van Padua[franciscaan-tafereel]
Gebeurtenis: bekering

Object nummer:
25686
Objectnaam:
kazuifel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
fluweel, brokaat
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217685**]

Iconography

Concepttype: monogram
Concept: Jezusmonogram

Object nummer:
25688
Objectnaam:
kazuifel
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (borduurder)
Materiaal:
zijde, brokaat
Techniek:
geborduurd
Productie datum :
1801 - 1900

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217686**]

Iconography

Concepttype: monogram
Concept: Jezusmonogram

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217714**]

Object nummer:
25705
Objectnaam:
kerkkandelaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven
Productie datum :
1801 - 1900
Afmetingen:
hoogte: 120 cm
Beschrijving:
serie van zes

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217715**]

Object nummer:
25707
Objectnaam:
kerkkandelaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (koperslager)
Materiaal:
koper
Techniek:
slaan[metaal]
Productie datum :
1801 - 1900
Afmetingen:
hoogte: 83 cm
Beschrijving:
serie van twee

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217672**]

Object nummer:
25591
Objectnaam:
miskelk
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven, vergulden
Productie datum :
1890 - 1890
Afmetingen:
hoogte: 23 cm

Iconography

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217676**]

Object nummer:
25583
Objectnaam:
ciborie
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (edelsmid)
Inscriptie:
inscriptie, gegraveerd, : gift van J.J.Rogiers'jubileum in 1891:
Materiaal:
zilver
Techniek:
gedreven, vergulden
Productie datum :
1891 - 1891
Afmetingen:
hoogte: 43 cm

Iconography

Object nummer:
25560
Objectnaam:
hoofdaltaar, retabelaltaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
Blanchaert, Leopold (beeldhouwer)
Materiaal:
hout, steen, pleister
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1901 - 1910

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217713**]

Iconography

Namen
Jozef met Jezuskind
Johannes de Doper[kluizenaar-personage]
Mozes[personage]
Gregorius de Grote[paus-personage]
Evenementen:
Laatste Avondmaal
Vermenigvuldiging van de broden
Concepttype: allegorie[n]
Concepttype: allegorie[n]
Concept: Pelikaan voedt zijn jongen
Concept: Lam met wimpel

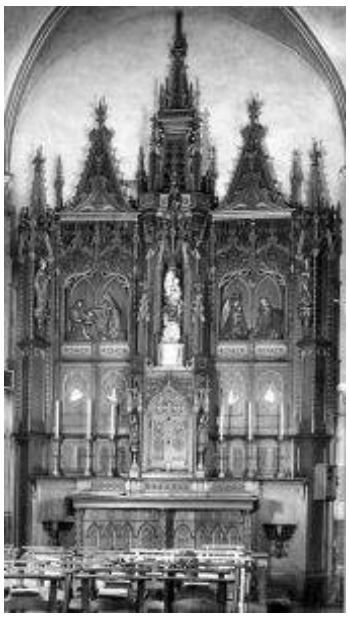

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217716**]

O.L.Vrouwaltaar

Object nummer:
25563
Objectnaam:
zijaltaar, retabelaltaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
hout
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1901 - 1910

Iconography

Namen
O.L.Vrouw met Kind
O.L.Vrouw[rechtstaand]
Catharina van Alexandrië[koningin-personage]
Elisabeth van Hongarije[prinses-personage]
Evenementen:
Anna leert Maria lezen
Boodschap van de aartsengel Gabriël aan Maria

Object nummer:
25566
Objectnaam:
zijaltaar, retabelaltaar
Instelling:
Kerk O.L.Vrouw Hemelvaart[Zottegem]
Instelling plaats:
Zottegem[deelgemeente]
Vervaardiger:
onbekend (beeldhouwer)
Materiaal:
hout
Techniek:
gebeeldhouwd
Productie datum :
1901 - 1910

[© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), **cliché M217702**]

Iconography

Namen
Antonius van Padua[franciscaan-personage]
Livinus van Gent[westers bisschop-personage]
Vincentius a Paulo[lazarist-personage]
Carolus Borromeus[kardinaal-personage]
Evenementen:
Graflegging van Christus